Ebû Nasr Serrâc Tûsî

el-LÜMA'

İSLÂM TASAVVUFU

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ

ERKAM YAYINLARI

İSTANBUL 1437 / 2016

el-LÜMA'
İSLÂM TASAVVUFU

Ebû Nasr Serrâc Tûsî

Tercüme: Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz

ERKAM YAYINLARI

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak
Erkam Yayın San. ve Tic. A.Ş.'ne aittir.
İzinsiz, kısmen ya da
tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

el-LÜMA'
İSLÂM TASAVVUFU
Ebû Nasr Serrâc Tûsî

Erkam Yayın No: 449
Dizgi: Adem Erkul
Yayın Yönetmeni: Salih Zeki Meriç
İç Tasarım: altınolukgrafik / Mustafa Erguvan
Kapak Tasarım: altınolukgrafik / Muzaffer Çalışkan
ISBN No: 978-605-302-034-9

Yayın ve Matbaa Sertifika No: 19891
Baskı Tarihi: İstanbul / 2016

İkitelli Org. San. Bölgesi Mah. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3-C
Başakşehir / İstanbul Tel: 0212 671 07 00 - Faks: 0212 671 07 48
www.erkamyayinlari.com • www.kampanyakitaplari.com

Bu eserin e-kitap çevrimi **SaveAs Bilişim** tarafından yapılmıştır.
www.saveas.com.tr

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Âlemlerin yüce Rabbı Allah Teâlâ'ya hamd, sevgili Peygamberimiz Hz. **Muhammed Mustafa** (s.a.)'ya salât ve selâm olsun.

Ebû Nasr Serrâc'ın *el-Lüma'* adlı eserini Türkçe'ye tercüme ederek neşredişimizin üzerinden hayli zaman geçti. *Altınoluk Dergisi*'nin altmış beş bin adet olarak bastığı ilk neşrinden bu yana on altı yıl olmuş. Uzun zamandan beri talebelerimiz ve okuyucularımız *el-Lüma*'a ulaşamadıklarını ve piyasada mevcudunun kalmadığını ifâde ederek ısrarla yeniden neşrini talep etmekteydiler.

el-Lüma'ın ikinci neşri için yeni çalışmalar yapmak îcâb ediyordu. Bunun için de zamana ihtiyâcımız vardı. Öncelikle tercümenin baştan sona yeniden okunup tashihinin yapılması ve ilk neşirde tercüme edilmemiş bulunan "Hâl ve İşârete Dâir Sûfî Şiirleri" adlı bölümün tercüme edilmesi gerekiyordu. Bu bölümü tercüme ettik. Eser, baştan sona mukâbele edilerek tercüme gözden geçirildi. Eserin tasnifi de belli ölçüde yeniden düzenlendi.

İlk neşirde eserin başına koymaya fırsat bulamadığımız **Serrâc** ve eseriyle ilgili akademik çalışmayı da bu neşirde yeniden gözden geçirerek baş tarafa yerleştirdik. Bu arada **Serrâc** ve eseriyle ilgili Bursa Uludağ (Abdulillah Deniz) ve İstanbul İlahiyat (Hacı Bayram Başer) Fakültelerinde yüksek lisans tezleri yapıldığını da memnuniyetle müşâhade ettik.

Eserin başında tarafımızdan yazılan **Serrâc** ve eserine âid giriş mâhiyetindeki bölümü, eserle karıştırılmaması için sayfaları Romen rakamıyla; *el-Lüma*' tercüme metni ise sayısal rakamlarla numaralandırdık. **Serrâc**'ın hayâtına dâir *el-Lüma*'dan yaptığımız alıntı ve bilgilerin okuyuculara kolaylık olması için hem orjinal (*el-Lüma'*) hem de tercüme metin sayfalarını (*İslâm Tasavvufu*) gösterdik. **Serrâc**, hem hayatına dâir konularda, hem de özgün düşüncelerine âid hususlarda görüşlerini rahat ifâde eden bir müelliftir. Onun tabakât kitaplarında bulunmayan hâl tercümesine âid bâzı bilgileri, dağınık olarak da olsa, eserinde bulmak mümkündür. Biz de bu bilgileri giriş bölümünde tasnif ederek sunmaya çalıştık. Onun seyahatlerinden ve seyahatlerinde görüştüğü kimselerden

bahsettiği bölümler, bizim için, hayâtına dâir en kıymetli bilgiler mesâbesinde oldu.

Eserin ilk neşrinde *Altınoluk* okuyucularının sorularına verilen cevaplardan oluşan "sorular-cevaplar" bölümü geçtiğimiz süre içerisinde yeni sorularla genişletilerek bir eser hâlinde neşredildi (*300 Soruda Tasavvufî Hayat*, İstanbul 2010). Bu yüzden bu neşirde onlara yer vermedik.

Son yıllarda dünyâda ve ülkemizde tasavvufî hayât ve tasavvufî düşünceye yoğun bir ilgi gözlemlenmektedir. Özellikle târihî süreçte Orta Asya kökenli Anadolu erenlerinin bizim mânevî kültürümüzdeki etkin yeri, insanımızı tasavvufu incelemeye ve anlamaya yöneltmektedir.

Hiç şüphesiz tasavvufun İslâm ilimleri arasındaki yerinin kavranması bu konunun önemli problemlerinden biridir. *el-Lüma*'ın tasavvufun hemen bütün konularını ihâta eden ilk tasavvuf klasiği sayılması ve özellikle de tasavvufun Kur'an ve sünnetteki temellerini ortaya koyan özelliği, değerini daha da arttırmaktadır. Bu yüzden tasavvuf alanındaki genç araştırmacı ve akademisyenlerle tasavvufa ilgi duyan entelektüellerimizin mutlaka bu eseri görüp okumaları gerekmektedir. Biz bu amaçla uzun zamandan beri piyasada mevcudu kalmayan bu eseri yeniden okuyucumuzla buluşturmaktan büyük bir bahtiyarlık duymaktayız.

Eserin bu neşrinde tercüme metni okuyup tashih işlemleri ile bilgisayar konusunda katkı sağlayan değerli kardeşlerim Prof. Dr. **Necdet TOSUN**, Doç. Dr. **Süleymân DERİN**, **Mustafa ERİŞ** ve **Âdem ERKUL** ile Erkam Yayınları'nın değerli yönetici ve çalışanlarına teşekkür borçluyum.

Tevfik Allah'tandır.

H. Kâmil YILMAZ
20 Eylül 2012 - Ankara

İLK NEŞRİN ÖNSÖZÜ

Allah'a hamd, Rasûlü'ne salât ve selâm olsun.

İslâmî ilimlerin zirve noktası demek olan tasavvufun en önemli ve en eski kaynaklarından biri, tartışmasız olarak **Ebû Nasr Serrâc** (378/988)'ın *el-Lüma'*ıdır. Tasavvufun tekevvün döneminde kaleme alınan bu eser, kendisinden önce yazılmış tasavvufî risâlelerle sûfîlerin söz ve rivâyetlerine son derece sistematik, tutarlı ve akılcı bir tasnif ve sağlam bir bakış açısı getirmesi açısından önemli bir yeri hâizdir.

Serrâc, bir denge adamıdır. Tasvib ederken de, karşı çıkarken de hatır için söz söylemez. Zâten onun ana hedefi, Allah Rasûlü'nün hayatında rûhânî bir derinlik ve dünyaya karşı bir tavır olarak gördüğü tasavvufu muhâliflerinin haksız hücumlarından, taraftarlarının anlamsız yanlışlarından korumaktır. Bu yönüyle **Serrâc**, tasavvufa tasavvufun içinden biri olarak tenkid yöneltenlerin ilkidir. Ancak onun tenkîd yönelttiği yanlışlar, genellikle dinin usûl kısmına müteallıktır.

Serrâc'ın *el-Lüma*'ı Doğu'da ve Batı'da son yüzyıl içinde pekçok defalar tahkîkli olarak neşredilmiş ve bazı dillere tercüme edilmiştir. Bugüne kadar *el-Lüma'* ve müellifi ile ilgili Türk okuyucusuna bir ilmî çalışma sunulamamış olması büyük bir eksiklikti. **Ahmed Subhi Fırat**'ın *İslâmî Edebiyat Dergisi*'nde çıkan (İstanbul 1993, Nisan-Mayıs-Haziran, s. 25-28) "*Tasavvuf Edebiyatında Kaynak Bir Eser Olarak el-Lüma' fi't-tasavvuf*" adlı makâlesi dışında bu konuda yayınlanmış bir çalışma yoktu. Hattâ M.E.B. *İslâm Ansiklopedisi*'nde bile "Serrâc" maddesine yer verilmemiştir.

Biz **Serrâc**'ın bu değerli eserini Türk ilim âlemine tanıtmak ve Türk okuyucusunu **Serrâc** ve eseri *el-Lüma'* ile buluşturmak amacıyla böyle bir çalışma yaptık. Çalışmamız iki kısımdan oluşmaktadır: **Birinci Kısım** *el-Lüma' Tercemesi*, **İkinci Kısım** tasavvufa dâir *Altınoluk* okuyucularından gelen sorulara cevaplardır.

Tercümede **Abdülhalim Mahmûd** ve **Tâhâ Abdülbaki Sürûr** (Kâhire 1960) neşrini esas aldık. Bununla birlikte **Nicholson** neşrine de başvurduğumuz oldu. Tercüme sırasında "Kâle'ş-Şeyh" veya "Kâle'ş-Şeyh Ebû Nasr" gibi ibâreleri ayrıca tercüme etmedik ve

tercüme metnin içine almadık. Tercümede, konuşulan Türkçe'yi esas aldık. Metne bağlı kalmayı esas kabûl etmekle birlikte tefsirî mâhiyette; metnin dışında açıklamalara da yer verdik. Tercümede âyet ve hadislerin tahrici yapılarak dipnotlarda gösterilmiştir.

Eserin ikinci kısmı ise *Altınoluk* okuyucularından gelen, tasavvufla ilgili sorulara cevaplardır. Bu kısımda da sorular tasavvufî hayat ve tasavvufî düşünce gibi önce ana konulara, ardından da ara konulara göre tasnif edilmiştir. Sorulara kısa ve özlü cevaplar verilmeye çalışılmış, önemli husûsların kaynakları gösterilmiştir. Soruların çokluğu tasavvuf konusundaki açlığı ortaya koyduğu gibi aynı zamanda birtakım tereddüdlerin varlığını da göstermektedir.

Eserin orijinal adı *el-Lüma' fi't-tasavvuf* olduğundan biz *İslâm Tasavvufu* adıyla yayınlıyoruz. Yaptığımız işin öneminin bilincindeyiz. Mükemmellik iddiâsında değiliz. Zirâ kemâl Allah'a mahsustur. Şahsî aczimizden kaynaklanan hatâlarımızın hoşgörülerek tarafımıza bildirilmesini istirhâm ederiz. "El elden üstündür, arşa varıncaya kadar."

*el-Lüma'*ın Türkçe'ye çevrilmesi hususunda teşviklerde bulunan hocam Prof. Dr. **Mustafa TAHRALI** Bey'e teşekkür borçluyum. Çünkü onun ısrârlı teşvik ve takipleri olmasaydı bu çalışma tamamlanamazdı. Çalışmamın devâmı sırasında; gerek bilgisayar, gerekse tahrîc işlemlerinde bana yardımcı olan Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı İlmi Araştırma Merkezi (İLAM) araştırmacıları, doktora talebelerim **Ali NAMLI** ve **Necdet TOSUN**'a da şükranlarımı ifade etmeliyim.

Son olarak *el-Lüma'* tercümesini okuyucularına hediye kitap olarak vermeyi uygun görerek onun geniş bir kitleye ulaşmasını sağlayan *Altınoluk*'un değerli yönetici ve mensuplarına ayrıca şükranlarımı sunuyorum.

Kusûr bizden, başarı Allah'tandır.

Prof. Dr. **H. Kâmil YILMAZ**
05.07.1996 - Erenköy

GİRİŞ

EBÛ NASR SERRÂC
VE
el-LÜMA'

I- SERRÂC'IN YAŞADIĞI ASIR

Ebû Nasr Serrâc'ın doğum târihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, ölümünün 378/988 yılında olduğu hesâba katıldığında hayâtının tamamına yakınının hicrî IV, milâdî X. asırda geçtiği söylenebilir.

IV. Asır, Abbâsî hilâfetinin şevketinin azaldığı, siyâsî nüfûzunun kaybolduğu ve yeni yeni devletçiklerin ve siyâsî otoritelerin ortaya çıkmaya başladığı bir dönemdir. Devletin siyâsî merkezi olan Bağdâd, Karmatîler'in işgâline uğramış, diğer İslâm memleketleri de bu siyâsî işgâlden paylarına düşeni almışlardı.

Bu yüzyılın gâilelerinden biri de Fâtımîlerdi. Bu asırda **el-Muktedir Billah**'tan (295/908) başlayarak **el-Kâhir Billah** (320/932), **er-Râzî Billah** (322/934), **el-Muttakî Lillah** (329/940), **el-Müstekfî Billah** (333/944), **el-Mu'tî Lillah** (334/946), **et-Tâî Billah** (363/974) ve **el-Kâdir Billah** (381/991)'a kadar değişik kişiler Abbasî hilâfet makamında bulunmuştur. İran'da Büveyhoğulları ve Selçuklular ile Gazneliler devleti bu yüzyılda kurulmuştu. IV. hicrî asır mezhep kavgalarının çok yaygın olduğu, özellikle ehl-i sünnet ve şia çatışmalarının ortaya çıktığı bir dönemdir. Devlet ricâli arasında isrâf ve lüks tutkularının, şahsî ihtirâsların yaygınlaştığı, halkın sefâlete itildiği; ülûhiyyet ve nübüvvet iddiâlarıyla ortaya çıkanların hayli çoğaldığı bir devirdir.

Siyâsî otorite zaafa uğramış olmakla birlikte özellikle felsefî ve tasavvufî alanda büyük gelişmeler gözlenmektedir. Tasavvufun en önemli önderleri, III. ve IV. hicrî asırda yaşamışlardır. **Cüneyd**, **Bâyezîd**, **Hakîm Tirmizî**, **Hâris Muhâsibî**, **Sehl Tüsterî** gibi tasavvufta mezheb ve meşreb sâhibi olan kişiler genellikle bu dönemdedir.

Halîfe ve devlet ricâlinin kültürel faaliyetlere destek vermesi, kütüphâneler tesîsine yardımcı olması, sûfîlerin semâ' ve zikir meclisine katılması bu alanlardaki gelişmelere katkı olmuştur.

İslâmî ilimlerin tekevvünü tamamlanmış, tefsîr, hadîs, fıkıh, tasavvuf ve felsefe gibi alanlarda önemli şahsiyetler yetişmiştir. *Câmiu'l-beyân* adlı eseriyle rivâyet tefsîrinin temelini atan **Muhammed b. Cerîr et-Taberî** (310/923), hadîs alanında **İbn Ebî**

Hâtim Râzî (327/938), **Taberânî** (360/970), *Meâlimu's-sünen* sâhibi **Hattâbî** (395/988) ve **Ebû Abdullah b. Mende** (395/1005) hep bu dönemde yetişen ricâl arasında yer alır.

Fıkıh sahasında dört büyük mezhebin yanı sıra Zâhiriyye ve İmâmiyye mezheplerinin de bu devirde gelişme kaydettikleri gözlenmektedir.

Tasavvufî sahada da bu çağda **Serrâc** ile **Ebû Bekir Kelâbâzî** (380/990) ve **Ebû Tâlib Mekkî** (386/996) gibi müellif sûfîler ile **Câfer Huldî**, **Murtaiş** ve **İbn Sâlim** gibi mürşid sûfîler görülmektedir.

Siyâsî otoritenin zaafa uğraması, halkı mânevî otoritelere sığınmaya sevk etmiş ve halk arasında zâhid sûfîlerin nüfûzu artmış, bu durum bir asır sonra tarîkatların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

II- SERRÂC'IN HAYÂTI

A- ESKİ KAYNAKLARDA EBÛ NASR SERRÂC

Serrâc, tasavvuf klâsiklerinin ilki sayılan bir eser kaleme almış olmasına rağmen hakkında kaynaklarda verilen bilgiler yok denecek kadar azdır. Sûfî tabakât müellifleri, sözleri ve menkıbeleriyle halk arasında ünlenmiş sûfîlere eserlerinde sayfalarca yer ayırdığı hâlde eser sâhibi sûfîlere her nedense pek yer vermemişlerdir. **Serrâc**'ın çağdaşı *Taarruf* müellifi **Kelâbâzî** ile *Kûtü'l-kulûb* müellifi **Ebû Tâlib Mekkî**'nin hayâtlarına dâir sûfî tabakâtlarında fazla bilgiye rastlanmaması bundandır.

Ebû Nasr Serrâc ile ilgili kaynaklardaki kronolojik bilgiler:

1- **Ebû Abdurrahmân Sülemî** (ö.412/1021) *Tabakâtu's-sûfiyye*'de otuzdan fazla yerde **Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Yahyâ Ebû Nasr es-Serrâc** adıyla nakilde bulunduğu ve *Galatâtu's-sûfiyye* adlı eserini, *el-Lüma*'ın aynı adı taşıyan bölümünden ufak tefek değişikliklerle aynen aktardığı hâlde, *Tabakât*'ında ona yer vermemiştir.

Nûreddin Şerîbe'nin de belirttiği gibi **Serrâc**, **Sülemî**'nin hocaları arasında yer aldığı hâlde[1] *Tabakâtu's-sûfiyye*'de hayâtının bulunmaması şaşırtıcıdır. Ancak bu hayretimizi izâle edecek bilgiye **Zehebî**'nin *Târîhu'l-İslâm*'ında rastlıyoruz. **Zehebî**, **Sülemî**'den naklen şunları söylemektedir. "Ebû Nasr, zühd ehlindendir. Fütüvvet ve sûfî edebiyatı konusunda bölgesinin önderiydi. Şerîat ilmine bağlı bir sûfî idi. Tasavvuf şeyhlerinin günümüzdeki bakıyyelerinden biridir. Receb 378/Ekim 988 yılında öldü. Babası da secde hâlinde iken ölmüştür."[2] **Zehebî**'nin bu sözlerine kaynaklık ettiği tahmin edilen **Sülemî**'nin *Târîhu's-sûfiyye* adlı eseri bugüne ulaşmamıştır.

2- **Ebu'l-Kâsım Abdülkerim Kuşeyrî** (465-1072) *Risâle*'sine seksen üç zâhid sûfînin terceme-i hâlini almış, her nedense **Serrâc**'a özel yer ayırmamıştır. Ancak eserinde pek çok yerde **Abdullah b. Ali et-Teymî** adıyla **Serrâc**'dan nakillerde bulunmaktadır. Bu nakillerin *el-Lüma*'dan alınmış bilgiler olduğu görülmektedir. **Kuşeyrî**'nin *Risâle*'sinden başka bir yerde, **Serrâc**'ın **et-Teymî** nisbesiyle anılmaması da ilginçtir.[3]

3- **Ebu'l-Hasan Ali b. Osman Hucvîrî** (465/1072)'nin *Keşfu'l-mahcûb* adlı eserinde de **Serrâc**'ın hayâtına dâir özel bir bölüm yoktur. Ancak iki yerde menkıbesine rastlanmaktadır. Bunlardan biri sohbet âdâbı bölümünde,[4] diğeri ise oruç bahsindedir. Oruç bahsinde şu ibârelere yer verilmiştir: "Tâvûsu'l-fukarâ adıyla ünlü *el-Lüma*' kitabının sâhibi **Ebû Nasr**'dan nakledilen şöyle bir hikâye vardır: **Ebû Nasr**, Ramazan'da Bağdâd'a gider, Şûnîziyye mescidinde kendisine bir halvet odası verilir ve dervişlere imâm yapılır. Bayrama kadar onlara namaz kıldırır ve Ramazan boyunca beş kere Kur'an'ı hatmeder. Kendisinin hizmetine bakan kişi her gece halvethânesine bir çörek bırakırmış. Bayram günü olunca hizmetçi otuz çöreğin aynen yerinde durduğunu görmüş."[5] İlginçtir aynı hikâyenin benzerini **Serrâc**, kitabında **Ebû Ubeyd Büsrî** için anlatmaktadır.[6]

Hucvîrî sohbet âdâbı bölümünde "*el-Lüma*' adlı eserin yazarı **Ebû Nasr Serrâc**" diye takdîm ederek müellifimizin görüşlerine yer vermektedir.

4- **Muhammed b. Münevver** (VI./XII. yy.): *Esrâru't-tevhîd fî mâkamâtiş-Şeyh Ebî Saîd*. **Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr** hakkında yazılmış Farsça bir eserdir. Bu eserde verilen bilgilere göre Şeyh **Ebu'l-Fadl Hasan**, **Serrâc**'ın mürîdi, Şeyh **Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr**'ın da şeyhidir. Böylece **Ebû Nasr**, **Ebû Saîd**'in şeyhinin şeyhi olmaktadır. Eserde silsile **Serrâc**'dan yukarı doğru **Ebû Muhammed Murtaiş**, **Cüneyd**, **Seriyy Sakatî**, **Mârûf Kerhî**, **Dâvûd Tâî**, **Habib Acemî**, **Hasan Basrî** ve Hz. **Ali** (r.a.) kanalıyla Hz. Peygamber (s.a.)'e ulaşmaktadır. Yine eserde **Serrâc**'ın "Tâvûsu'l-fukarâ" lâkabıyla anıldığı, Tûs'ta ikâmet ettiği ve kabrinin de orada olduğu ifâde edilmektedir.[7] Bir başka bölümde de **Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr**'ın Tûs'a gittiğinde misâfir olduğu üstad **Ebû Ahmed**'in hankâhının aslında **Ebû Nasr**'ın mekânı olduğu belirtilmektedir.

5- **Ferîdüddîn Attâr** (628/1230) *Tezkiretü'l-evliyâ* adlı eserinde **Ebû Nasr Serrâc**'a "Zeyl" bölümünde sayfa açmıştır. Böylece **Serrâc** ilk defa bir sûfî tabakâtında yer almış olmaktadır. "Vaktin şeyhi, imâm-ı kâmil ve temkîn ehli, tâvûsu'l-fukarâ lâkabının sâhibi, ilimde kemâl sâhibi, riyâzat ve muâmelede büyük bir şâna sâhip, şeyhlerin sözlerini şerhetmede hârika idi" denildikten sonra *el-Lüma*' adlı eserin müellifi olduğu, başta **Seriyy** (ö.257/870) ve **Sehl**

(ö.273/886) olmak üzere birçok şeyhleri gördüğü ifâde edilmektedir. Vâkıa onun ¬gerek **Seriyy**, gerekse **Sehl** ile görüşmesi târihen mümkün değildir.

Keşfu'l-mahcûb'un zikrettiği Şûnîziyye'deki Ramazan imâmlığı konusu bu eserde tekrarlanmaktadır. Burada **Ebû Nasr**'ın, daha önceki kaynaklarda rastlanmayan bir başka menkıbesi daha yer almaktadır. Rivâyete göre bir kış gecesi bir sûfî topluluğu ocağın etrafında oturmuşlar ve mârifetten bahsediyorlarmış. Bu sırada şeyhe bir hâl ârız olmuş ve başını ocaktaki ateşin üstüne koyarak Allah'a secdeye varmış. Bu durumu gören mürîdler korku ile sağa sola kaçışmışlar. Ertesi gün kendi kendilerine "şeyh yanmış olmalı" diye düşünüyorlarmış. Ancak mescide geldiklerinde şeyhi ay gibi parlayan yüzüyle mihrâbta oturur görünce şaşırmışlar ve: "Şeyh Efendi! Bu ne hâldir, sizin yüzünüzün baştan başa yandığını zannediyorduk" demişler. Şeyh **Ebû Nasr**: "Bu dergâha yüz suyu dökenin yüzünü ateş yakmaz" demiş ve ardından şunları eklemiş: "Aşk, âşıkların sîne ve gönüllerinde tutuşur ve Allah'tan başka her şeyi yakıp kül eder."

Ardından *el-Lüma*'dan alıntılar yapan **Attâr**, **Ebû Nasr**'ın: "Benim kabir toprağımın önünden geçirilen cenâze, afva nâil olur" dediğini naklederek vefâtından îtibâren Tûs şehrinde kaldırılan cenâzelerin onun kabrinin önünden geçirildikten sonra defnedileceği yere götürüldüğünü belirtir.[8]

Menkıbe türünden bu rivâyetler, **Serrâc**'ın kitabına yansıyan kimliğinden çok farklı şeyler olup halk muhayyilesinin ürünü olduğu intibâını vermektedir.

6- **Şemseddîn Zehebî** (ö.748/1347) hem *Târîhu'l-İslâm* adlı eserinde, hem de *el-İber fî haberi men gaber*'de **Ebû Nasr**'dan bahseder. *Târîhu'l-İslâm*'da verdiği bilgiler şöyledir: "**Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Yahyâ Ebû Nasr Serrâc Tûsî**, sûfî ve *el-Lüma*' müellifi. **Câfer Huldî**, **Ebû Bekr Muhammed b. Dâvûd Dukkî**, **Ahmed b. Muhammed Sâih**'ten hadîs dinledi. **Ebû Saîd Muhammed b. Ali Nakkâş**, **Abdurahman b. Muhammed**, **Serrâc** ve başkaları da kendisinden rivâyetlerde bulundu. Bu ifâdelerin ardından: "**Sülemî** der ki" ifâdeleriyle daha önce bahsi geçen ve *Târîhu's-sûfiyye*'den olduğu tahmîn edilen alıntılar yapmaktadır.[9] *el-İber*'deki ifâdeler de *Târîhu'l-İslâm*'dakilerin özetidir.[10]

7- **Salâhaddîn Safedî**'nin (ö.768/1366) *el-Vâfî bi'l-vefeyât* adlı eserinde verilen bilgiler müellifin adı, eseri ve vefât târihinden ibârettir.[11]

8- **Ebû Muhammed Abdullah Yâfiî**'nin (ö.768/1366) *Mir'âtü'l-cinân* adlı eserinde 378/988 yılında vefât edenler arasında **Serrâc**'ın adına da yer verilmekte ise de, **Serrâc**'ın kitabının ismi *Kitâbu'l-Milh* olarak geçmektedir.[12] **Serrâc**'ın diğer kaynaklarda bu adla başka bir eserinin varlığına işâret edilmediğine göre bu, *el-Lüma*' kelimesinin yanlış okunmasıyla oluşmuş bir hatâ olmalıdır.[13]

9- **Abdurrahmân Câmî** (ö.898/1492) *Nefehâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds* adlı eserinde **Serrâc** için özel bir başlık açmış ve **Attâr**'ın verdiği bilgileri tekrarlamıştır.[14]

10- **İbnü'l-İmâd** (ö.902/1496) *Şezerâtü'z-zeheb* adlı eserinde **Serrâc**'ı zâhid, sûfîlerin şeyhi ve *el-Lüma*' kitabının sâhibi gibi ifâdelerle tanıttıktan sonra onun **Câfer Huldî** ve **Ebû Bekr Dukkî**'den rivâyetlerde bulunduğunu belirtir. Ardından **Sehâî**'den naklen şöyle bir hikâye anlatır: **Ebû Ali Ruzbârî** ile birlikte bir râhible görüşmek üzere Sûr'a gittik, manastırına vardık. Râhib'e dedik ki: "Seni buraya hapseden nedir?" O da: "Halkın bana: «Yâ râhib!» diye seslenmesi benim hoşuma gidiyor" karşılığını verdi.[15]

11- **Kâtip Çelebi** (ö.1067/1656) *Keşfu'z-zunûn*'da **Serrâc**'ın adını, kitabını ve vefât târihini zikretmektedir.[16]

12- **Bağdâdlı İsmâil Paşa** (ö.1339/1920) *Hediyyetü'l-ârifîn* ve *Îzâhu'l-meknûn*'da **Serrâc** hakkında *Keşfu'z-zunûn*'dakinden fazla bir şey nakletmemektetir. Ancak eserinin adını *el-Lüma*' değil de *el-Milh* olarak kaydetmektedir. Bu durum, muhtemelen **Yâfiî**'deki hatânın tekrarından ibârettir.[17]

B- SERRÂC VE *el-LÜMA*' ÜZERİNE YENİ ÇALIŞMALAR

Ebû Nasr Serrâc hakkında eski kaynaklardaki bilgilerin azlığı ve eserinin yaygın bir biçimde tanınmamış olması bir tâlihsizliktir. Eserinin şer'î ölçülere uygun bir tasavvufî çizgide olmasına rağmen meşhûr olmamasının sebebini îzâh zordur. **Serrâc**'ı ve eserini ilim dünyâsına tanıtan, İngiliz müsteşrik **R. A. Nicholson**'dur. Onun

ardından **Serrâc** ve eseriyle ilgili bâzı makâleler yayınlanmıştır. Bunlardan görebildiklerimiz şunlardır:

1- **Reynold Alleyne Nicholson**, "Introduction", *The Kitab al-luma fi't-Tasawwuf of Abu Nasr*, Leiden 1914, London 1963. *el-Lüma*'ın tahkîkli neşriyle beraber **Serrâc**'ın hayâtı hakkında girişte İngilizce, yaklaşık 11 sayfalık bir bilgi verir. Sahasında yapılan ilk çalışma olması bakımından önemlidir. **Nicholson** *el-Lüma*'ı Mr. **A. G. Ellis** adlı bir şahsın elindeki bir nüsha ile British Museum Or. 7710'da kayıtlı bulunan nüshayı esâs alarak ilk defa neşretmiştir.[18]

Nicholson'ın bu neşrinde müellif ve özellikle eser hakkında uzunca ve önemli bir değerlendirme yer almaktadır. Eserin başında I-XLIV ve 1-154 sayfalar arasında yer alan bu bölümde müellifin hayâtından başka *el-Lüma*'ın konularının özeti, tasavvuf kavramlarının kısa İngilizce tercümesi, şahıs, yer ve kabîle indeksi bulunmaktadır. Ancak **Nicholson**'ın da belirttiği gibi bu neşirde, s. 407'den sonra, beş bâb eksiktir. Aynı neşir, tıpkı-basım sûretiyle 1963 yılında Londra'da tekrarlanmıştır. Eserin Arapça metni ise 15 sayfalık fihristi müteakip 1-436 sayfalık bir metinden ve indekslerden (s. 437-472 arası) oluşur.

2- **A. J. Arberry**, *Pages from the Kitab al-Luma' of Abu Nasr al-Sarraj*, London 1947. Adından anlaşılacağı gibi, **Arberry** bu eserde **Nicholson** neşrinde eksik bulunan beş bâblık bölümü Bankipore 825 nüshasından tahkîk ile tamamlamıştır. Bankipore nüshası, **Arberry**'nin ifâdesine göre iki nüshadan hem daha eski (483/1090 tarihli) ve hem daha okunaklı bir yazı ile yazılmıştır. Eserin Arapça metni (5-16) sayfadan ibârettir. **Arberry** eser, müellifi ve nâşiri ile ilgili yaklaşık 31 sayfa bilgi vermektedir. **Arberry**'nin bu neşri ile *el-Lüma*' tamamlanmış oldu.

3- **Abdülhalîm Mahmûd** ve **Tâhâ Abdülbâkî Sürûr**, *el-Lüma*'. (Kahire 1960) Nâşirler **Nicholson**'ın neşrinde eksik olan beş bölümü **Arberry** neşrinden mi ya da başka bir yazmadan mı tamamladıklarını belirtmeden neşretmişlerdir. Yayınladıkları metin, **Nicholson**'ın eksik neşri ile **Arberry**'nin onu tamamlayan neşrini bir araya getirdiği anlaşılmaktadır. Eser ilk defa tam olarak basılmış oldu.[19] Bu neşirde müellif hakkında kısa bilgi verilmiş, hadîsler sâdece kitab adlarıyla tahrîc edilmiş, sonuna da bir isim indeksi

konulmuştur. Aynı baskı ufak tefek matbaa tashîhleri gördükten sonra aynı yıl Bağdâd'da da tekrarlanmıştır.

4- **Abdülkerîm Zühûr Adî**, "**Ebû Nasr Serrâc** ve *Kitâbü'l-Lüma*'", *Mecelletü'l-lügati'l-arabiyye bi-Dımaşk*, Dımaşk 1982, c. 57, cüz: 1-2, s. 35-91. Makâle, adından da anlaşılacağı gibi, **Serrâc**'ı ve eserini bütün klâsik ve çağdaş kaynaklardan yararlanarak tanıtmaktadır. Müellif eserin muhtevâ açısından mukâyeseli bir tahlîlini de yapmıştır.

5- **Richard Gramlich** tarafından "Schlaglichter über das Sufitum the K. al-luma" adıyla tahkîkli bir neşir ve Almanca tercümesi yayınlandı.[20] Bu neşirde **Nicholson**'ın kullandıklarına ilâveten **Arberry**'nin neşrettiği Bankipore 825 nüshası görülmüş ve eksikler ikmal edilmiştir.[21]

6- **Abdülhamîd Medkûr**, "**Ebû Nasr es-Serrâc** es-Sûfî", *Mevsûatü'l-hadârati'l-İslâmiyye*, Amman 1993, deneme fasikülü 2, s. 320-324. Ansiklopedi maddesi çerçevesinde fakat bütün kaynaklar görülmeden yazılmış bir maddedir. Meselâ **Zuhûr Adî**'nin makâlesi görülmemiştir.

7- **Ahmed Subhi Fırat**, "Tasavvuf Edebiyatında Kaynak Bir eser *el-Lüma' Fi't-Tasavvuf*", *İslamî Edebiyat Dergisi*, İstanbul 1993, Nisan-Mayıs-Haziran, s. 25-28. Bu sahada yayınlanan ilk Türkçe makâle olması bakımından önemlidir.

8- **Abdulillah Deniz**, ***Ebû Nasr Serrâc*** *ve Kitâbü'l-Lüma*', Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1993, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

9- *el-Lüma*' **Pir Muhammed Hasan** tarafından Urduca'ya çevrilerek yayınlanmıştır (Pakistan 1994).[22]

10- **P. Lory**, "al-Sarradj", *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1995, IX, 65-66. Milli Eğim Bakanlığı'nca basılan *İslam Ansiklopedisi*'nin Türkçe neşrinde "**Serrâc**" maddesi yoktur. İngilizce yeni neşirde **Serrâc**'a yer verilmiş, gerek kendisi, gerekse eseri kısaca tanıtılmıştır.

11- *el-Lüma',* Dr. **Mehdî Muhabbetî** tarafından Farsça'ya tercüme edilerek yayınlanmıştır (Tahran: İntişârat-ı Esâtîr, 1381 hş./2002).

12- **Süleymân Uludağ**, "el-Lüma"*, DİA,* İstanbul 2003, XXVII, 258-260.

13- **Hacı Bayram Başer**'in ***Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî**'nin Tasavvuf Anlayışı* adlı yüksek lisans tezi ile (İstanbul 2009), "**Serrâc**'ın Tasavvufa Yaklaşımı: Bir İslâm İlmi Olarak Tasavvuf ya da Fıkh-ı Bâtın" makalesi (Sakarya 2010), **Serrâc** üzerine yapılan yeni çalışmalar arasındadır.

C- KISA ÇİZGİLERLE HAYÂTI

Kadim kaynaklar ile kendi eserinden **Serrâc**'ın hayât çizgisi şöyle tesbit edilebilir: **Ebû Nasr**'ın tam adı **Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Yahyâ**'dır. Künyesi **Ebû Nasr**, nisbesi **Tûsî**, lakabı **Tâvûsu'l-Fukarâ**, şöhreti **Serrâc**'dır. Tâvûsu'l-fukarâ lakabını ilk kullanan **Hucvîrî** ve ondan naklen **Attâr**'dır.[23] **Serrâc** ise Türkçe'de saraç denilen "eyer, semer, kemer" işleri yapan bir meslek midir, yoksa başka sûretle verilmiş bir lakab mıdır, tam olarak bilinmemektedir.

Serrâc, bugün İran sınırları içinde bulunan ve pek çok ilim ve fikir adamı yetiştirmiş Meşhed'in 100 km. kuzeybatısındaki Tûs şehrinde doğdu. Hayatının ilk ve son dönemleri başta olmak üzere büyük bir kısmını orada geçirdi.

Kaynaklarda **Serrâc**'ın babası ve âilesiyle ilgili bilgi bulmak mümkün olamamıştır. Ancak babasının secde hâlindeyken vefât ettiği[24] rivâyetine bakılırsa dindar ve sûfî bir zât olduğu söylenebilir. **Serrâc**'ın ilk tahsîlini kimlerden yaptığı konusunda da açıklık yoktur. Eserinde kendisi pek çok seyahatlerde bulunduğunu ve birçok üstâddan yararlandığını belirtmektedir.

Eserinin muhtevâsından **Serrâc**'ın iyi bir Kur'an ve hadîs bilgisine sâhip olduğu, Arap dil ve edebiyatının inceliklerine vâkıf bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle hadîs, tefsir ve fıkıh gibi temel İslam ilimleri alanında büyük bir birikime sahip olduğu görülmektedir.

Serrâc'ın İslâm âleminin muhtelif yerlerine yaptığı seyahatler aslında o dönemin ilim elde etme yollarından biriydi. "Rıhle" denilen seyahatlerle ilim talipleri, âlimlerin bulunduğu yerlere giderler ve orada ders ve kitap okuyarak onlardan ilim alırlardı. Medreselerin kurulmasından önceki döneme rastlayan bu yüzyıllarda ilim elde etmenin yolu seyahatten geçerdi. XI. yüzyılda Selçuklu veziri **Nizâmü'l-mülk** tarafından kurularak yaygınlaşan medrese geleneği ilim öğrenme yöntemini de değiştirmiş oldu.

Serrâc medrese öncesi dönemde yaşadığından ilim elde etmek için diyar diyar dolaşarak ulemânın yanlarına gitmiş, oralardaki âlim ve sûfîlerle görüşerek dînî ve tasavvufî ilimlerde büyük bir birikim ve derinliğe sâhip olmuştur.

Serrâc, doğup büyüdüğü ve hayatının büyük bölümünü içinde geçirdiği; eserini telif ettiği memleketi Tûs'ta, 378 Receb'inde (Ekim 988) vefât etmiş ve oraya defnedilmiştir.[25] İslâm dünyâsının muhtelif yerlerindeki kütüphânelerde az sayıda da olsa *el-Lüma*' yazmalarına rastlanmaktadır.[26]

D- SERRÂC'IN ÜSTADLARI

Kaynaklar, onun **Câfer Huldî** (348/960), **Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed ed-Dukkî** (350/961) ve **Ebû Muhammed Murtaiş**'in talebesi olduğunu belirtirler. *Tezkiretü'l-evliyâ* ve *Nefehât*, **Seriyy** (257/870) ile **Sehl**'i (273/886) **Serrâc**'ın üstadları arasında sayarsa da[27] bu târihen mümkün değildir.

1- **Ebû Muhammed Murtaiş** (329/940): **İbnü'l-Münevver** *Esrâru't-tevhîd* adlı eserinde **Serrâc**'ı, **Ebû Muhammed Murtaiş**'in mürîdi olarak göstermekte ve **Ebu'l-Fadl**'dan îtibâren **Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr**'a kadar silsilesini vermektedir.[28] **Serrâc**'ın, eserinde bâzen doğrudan, bâzen de **Mühelleb b. Ahmed b. Merzûk el-Mısrî** vâsıtasıyla **Murtaiş**'ten nakillerde bulunduğuna bakılırsa[29] bunun mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak görüşme, çok genç yaşlarda Bağdâd'da gerçekleşmiş olmalıdır.

2- **Câfer Huldî** (348/960): **Cüneyd**, **Nûrî** ve **Ebû Muhammed Cerîrî** gibi Irak sûfîlerinin önde gelenleriyle sohbet etmiş bir zâttır.[30] **Serrâc**, eserinde otuza yakın yerde **Câfer Huldî**'den nakîllerde bulunmakta ve kendisinden okuduğunu açıkça ifâde etmektedir.[31] **Huldî**'nin hattıyla yazılmış bir kitap bulduğunu,[32] bir başka seferinde de **Harrâz**'ın kendisine **Cüneyd**'den şiirler okuduğunu belirtmektedir. **Câfer**'in Tûs ve Horasan bölgesine seyahati bilinmediğine göre **Serrâc**, Bağdâd'da kendisinden ilim ve irfan tahsîl etmiş olmalıdır.

3- **Ebû Bekir Muhammed b. Dâvûd ed-Dukkî** (350/961): "Dîneverî" nisbesiyle de anılan[33] bu zât Şam'da ikâmet etmiştir. **Ebû Ali Ruzbârî** ve **Ebû Abdullah b. Cellâ** ile görüşmüştür.[34]

Serrâc, ondan fazla yerde bu zâttan nakillerde bulunmuş ve kendisiyle Şam'da buluştuğunu ifâde etmiştir.[35] **Dukkî**'nin mektup özetlerini eserine alan **Serrâc**, aralarındaki hoca-talebe ilişkisini de bir bakıma onaylamaktadır.[36]

4- **İbn Sâlim** (360/970): Adı *el-Lüma*'da defalarca geçen bu zât **Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Sâlim**'dir. Babası **Ebû Abdullah** (297/909), **Sehl b. Abdullah Tüsterî**'nin mürîdidir. **İbn Sâlim Ebu'l-Hasan Basrî** ise babasının yanında yetişmiştir.[37]

Gerek **Ebû Abdullah b. Sâlim** ve gerekse **Ebu'l-Hasan b. Sâlim** Basra'da ikâmet etmişler ve burada temel fikirlerini **Sehl b. Abdullah Tüsterî**'nin oluşturduğu fıkhî-kelâmî-tasavvufî bir mezhep oluşmasına zemin hazırlamışlardır.[38] Bu mezhebin temel görüşleri Mâlikî eksenlidir. **Sehl b. Abdullah Tüsterî** ve **İbn Sâlim** gibi **Serrâc**'ın da Mâlikî olma ihtimâli yüksektir. Çünkü eserinde fıkhî görüşlere yer vermek gerektiğinde önce Mâlikî, ardından Şâfiî görüşlerine yer vermesi buna delil olabilir.[39]

Massignon, **Ebû Nasr Serrâc**'ı Sâlimiyye mezhebinin hasmı, **Ebû Tâlib Mekkî**'yi ise bu mezhebe bağlı gösterirken hiçbir delil serdetmemektedir.[40] Kaldı ki *el-Lüma*' incelendiğinde durumun **Massignon**'un öne sürdüğü gibi olmadığı açıktır. Bu konuya "**Serrâc**'ın İlmî ve Tasavvufî Kişiliği" konusunu işlerken tekrar döneceğiz.

5- **Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed es-Sâih**: **Serrâc**'ın üstadları arasında kaynaklarda en az bilgiye rastlanandır. Ancak **Sehl**'in mürîdi **Kâsım b. Muhammed**'den ilim almıştır. **Nicholson**, bu adın, "**Ahmed b. Muhammed b. Salim**" isminin yanlış yazılmış şekli olabileceği kanâatindedir.[41] **Serrâc**'dan bir asır süre sonra vefât etmiş bulunan **İbn Mâkûlâ** (475/1 082)'nın tesbiti daha doğru olmalıdır.[42]

E- İLMÎ SEYAHATLERİ

Serrâc, ilk temel bilgileri memleketindeki âlim ve sûfîlerden aldıktan sonra geleneğe uyarak "Rıhle" denilen ilmî seyahatlere çıkmış ve memleketi Tûs'tan uzunca bir süre uzakta kalmıştır.

Serrâc kendisi İran Tûs şehrinden olmasına rağmen *el-Lüma*'daki ifâdelerinden onun Irak, Sûriye/Şam ve Mısır gibi İslam dünyasının hemen her bölgesine seyahat ettiği ve İran'ın bazı bölgelerini dolaştığı; oralarda devrin tanınmış ilim ve tasavvuf ricâliyle görüştüğü anlaşılmaktadır. Bu seyahatlerin târihleri hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak bu seyahatlerin **Serrâc**'ın âhir ömründe memleketi Tûs'a dönüp yerleşmesinden önce olduğunu söylemek yanlış olmaz.

1- Irak Tarafına Seyahatleri

a- Bağdâd Seyahati

Dicle nehrinin her iki yakasında yer alan Bağdâd, İslâm dünyasının önemli târih, ilim ve kültür merkezlerinden birisidir. Bugün Irak'ın başkenti olan Bağdâd, Abbâsi halîfesi **Ebû Câfer el-Mansur** tarafından kurulmuştu. Bağdâd, **Serrâc**'ın yaşadığı dönemde hem Abbâsî hilâfetinin pây-i tahtı, hem de İslâm dünyâsının ilim ve medeniyet merkeziydi. **Serrâc** bu îtibârla ilk seyahatini oraya yapmış olmalıdır. Ayrıca **Serrâc**'ın üstadları arasında yer alan **Ebû Muhammed Murtaiş** (ö.328/940) ile **Câfer Huldî** (ö.348/960)'nin Bağdâd'da yaşamaları ve her iki şeyhin de **Serrâc**'ın en erken vefât eden hocaları arasında yer alması bu ihtimali güçlendirmektedir.

Serrâc, Bağdâd'da bulunduğu sırada **Ebû Muhammed Murtaiş** ve **Câfer Huldî**'nin talebesi olmuştur. **Serrâc** Bağdâd'da Şûnîziyye mescidinde sûfîlere imamlık yapmıştır.[43] Şûnîziyye, **Murtaiş**'in yaşadığı mescidin adıdır.

Serrâc Bağdâd'da iken **Câfer Huldî**'den ders okuduğunu, eserinde otuzdan fazla yerde kendisinden nakiller yaparak anlatmaktadır. **Serrâc**'ın Bağdâd'da görüştüklerinden biri de **Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed Dîneverî**'dir.[44]

b- Basra Seyahati

Hz. Ömer tarafından kurulan Basra, Irak'ın güneyinde yer almaktadır. Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği yerin güneybatısındadır. Önemli bir ilim, kültür ve medeniyet merkezidir. Tâbiîn neslinden **Hasan Basrî** başta olmak üzere birçok ilim adamı burada yetişmiştir.

Serrâc'ın tasavvufî kişiliğinin oluşmasında Bağdâd ekolüne mensup kişiler kadar Basra ekolünden kişilerin de önemi bilinmektedir. Üstadlarının vefât sırasına göre bakıldığında **Serrâc**'ın ikinci seyahati Basra'ya olmalıdır.

Serrâc Basra'da iken Sâlimiyye ekolünün kurucusu **İbn Sâlim** lakabıyla meşhur **Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Sâlim** (ö. 360/970) ile görüşmüş ve onun derslerine katıldığı gibi zaman zaman onunla tartışmalara da girmiştir.[45]

Serrâc'ın tasavvufî kişiliğinin oluşmasında **İbn Sâlim**'in önemli bir yeri vardır. **Serrâc**'ın Basra'da görüştükleri arasında **Ebu'l-Hasan Mekkî** ile **Talha el-Asâidî el-Basrî** de bulunmaktadır.[46]

2- İran Bölgesine Seyahatleri

a- Bistam Seyahati

Bistam, İran'ın Horasan eyâletine bağlı bir merkezdir. **Bâyezîd Bistâmî**'nin doğup büyüdüğü ve medfun bulunduğu yerdir. Bistam bizim kültürümüzde şöhretini biraz da **Bâyezîd Bistâmî**'ye borçludur.

Serrâc, Basra'da **İbn Sâlim**'in yanında bulunduğu zaman **İbn Sâlim** ile **Bâyezîd Bistâmî** hakkında aralarında geçen bir münâkaşadan sonra Bistam'a gider. **Bâyezîd** neslinden gelen insanlarla görüşüp onlara **Bâyezîd**'in: "Sübhânî ma-a'zama şânî/kendimi tesbih ederim, benim şânım ne yücedir" gibi şatahât türü sözlerinin aslını sorar. **Bâyezîd**'in akrabaları, bu sözlerin aslının olmadığını, ama her nasılsa kitaplara geçtiğini ifâde ederler.[47]

b- Tüster Seyahati

İran'ın Horasan bölgesinde bulunan Tüster, meşhur sûfî **Sehl b. Abdullah Tüsterî**'nin memleketidir. **Serrâc**, Hocası **İbn Sâlim**'in babasının mürşidi olan **Sehl b. Abdullah Tüsterî**'nin Tüster'deki eski evini de ziyâret etmiştir. Bu konuyu kendisi şöyle anlatmaktadır: "Bir grup arkadaşla Tüster'e gittim. **Sehl**'in tekkesine vardım. Bahçede yırtıcı hayvanlara âid olduğu söylenen bir binâ vardı. Anlatılanlardan burasının **Sehl**'in, yanına gelen yırtıcı-yabânî hayvanları beslediği yer olduğu anlaşılıyordu. **Sehl** bu hayvanlara et ve benzeri gıdalar verir, sonra da salıverirmiş. Tüster halkının sözüne güvenilir olanları bu olayı doğruladılar."[48]

c- Tebriz Seyahati

İran'ın kuzeybatısında İran Azerbaycan'ı denilen bölgenin merkezi olan Tebriz, İslâm dünyasının önemli bir kültür şehridir. Bu şehirde birçok sûfî, düşünür ve ilim adamı yetişmiştir. **Serrâc**, Tebriz'de **Ebû Amr Zencânî** ile görüşmüş, **Zencânî** de kendisine **Şiblî**'nin ölüm sırasında okuduğu bazı şiirlerini nakletmişti.[49]

3- Bilâdü'ş-Şam ve Türkiye Seyahatleri

a- Şam Seyahati

Şam, merkezi Dimaşk olan bugün bir kısmı Suriye sınırları içinde, bir kısmı da Türkiye ve Filistin'de kalan bölgenin genel adıdır. **Serrâc** Dimaşk'ta **Ebû Bekir Ahmed b. Câfer Tûsî** ile birlikte bulunmuş ve orada **Ebû Yâkub Nehrecûrî**'den rivâyetler yapmıştır.[50] Şam'da ayrıca **Cüneyd**'in talebesi **Dukkî** nisbesiyle meşhur **Muhammed b. Dâvud Dîneverî** diye anılan meşhur sûfî ile görüşmüş ve ondan **ez-Zekkâk**, **el-Cerîrî**, **İbn Cellâ**, **Ebû Bekir Vâsitî**, **Kettânî** ve **Derrâc**'ın sözlerini nakletmiştir.[51]

b- Remle Seyahati

Remle bugün İsrail sınırları içerisinde yer alan kadîm Şam bölgesinin bir Filistin şehridir. İlk defa sûfî nisbesiyle anılan **Ebû Hâşim Sûfî**, İslâm dünyâsındaki ilk tekkeyi burada kurmuştur. **Serrâc**'ın Remle'ye gidip uzunca bir müddet ikâmet ettiği kitabındaki ifâdelerden anlaşılmaktadır. **Serrâc** Remle'de **Ebû Ali Ruzbârî** ve mürîdleriyle görüşmüştü.[52] **Ebû Abdullah Ruzbârî** ile **Ahmed b. Ali Vecîhî**, **Serrâc**'ın Remle'de görüştükleri arasında yer alır. **Serrâc**, **Ebû Ali Ruzbârî**'nin sözlerini son iki şeyh vâsıtasıyla nakleder.[53] **Serrâc** yine Remle'de **Ebû Hafs Ömer Şimşâtî**'nin kendisine **Havvâs**'ın bir şiirini okuduğunu,[54] Hâşimoğullarından biriyle karşılaştığını anlatır.[55]

c- Trablus Seyahati

Trablus, târihte bilâdü'ş-Şâm olarak bilinen bölgede bulunan bugün bir Lübnan şehridir. Trablus-Şam diye de bilinir. Bir de Trablusgarb vardır ki Kuzey Afrika'dadır. **Serrâc**, Trablus'ta **Ebû Said**

Dîneverî'nin meclisinde bulunmuş ve ondan birtakım duâlar öğrenmişti.[56]

d- Sûr Seyahati

Akdeniz kıyısında bulunan bir başka Lübnan şehridir. Vaktiyle, Bilâdü'ş-Şam olarak bilinen bölgenin önemli merkezlerinden biriydi. **Serrâc** Sûr şehrini ziyâret etmiş ve orada bazı sûfîlerle görüşmüştür. **Serrâc**, Sûr şehrine **Ebû Abdullah Ruzbârî** ile gitmiş ve orada bir manastırda münzevî bir hayat yaşayan râhip ile görüşmüştür.[57] Yine Sûr'da **Ebû Ali b. Ebû Hâlid Sûrî** ile görüşmüştür. **Ebû Ali Sûrî** ona, **Ebû Ali Ruzbârî**'ye bir mektup yazdığını anlatmaktadır.[58]

e- Rahbe Seyahati

Rahbe, Suriye Şam bölgesinde Bağdâd yolu üzerindedir. **Mâlik b. Tavk** tarafından **Me'mun** zamanında kurulmuş bir kasabadır. **Serrâc**, Rahbe'de **Ebû Amr Abdülvâhid b. Ulvân** ile görüştüğünü ve ondan **Cüneyd**'in cezbe ile nârâ atıp ölen genç bir mürîdinin hikâyesini dinlediğini anlatır.[59]

f- Antakya Seyahati

Antakya bugün Türkiye'nin güney bölgesinde kalan çok eski bir medeniyet merkezidir. **Serrâc** burayı da ziyâret etmiş ve bu şehirde **Ömer el-Malatî** (Malatyalı) ile **Bişr**'in mürîdi **Ahmed b. Muhammed et-Tallî** ile görüşmüş ve onun şeyhi **İshak b. İbrâhim el-Mevsilî**'ye âid bazı görüşlere eserinde yer vermiştir.[60]

4- Mısır Seyahatleri

el-Lüma'da verdiği bilgilere göre **Serrâc** Mısır'a ve Dimyat'a da gitmiştir. Nitekim o, Mısır'da **Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhim el-Müeddib el-Beyrûtî** ile görüştüğünü anlatır.[61] Dimyat, Mısır'da Nil nehrinin Akdeniz'e döküldüğü kuzey deltası üzerinde yer alan bir şehirdir. **Serrâc** burada **İbrâhim Havvâs**'ın arkadaşı **Ebu'l-Hüseyin Seyrevânî** ile görüştüğünü anlatır ve ondan **Cüneyd**'in semâ ile ilgili bazı düşüncelerini nakleder.[62]

Serrâc'ın eserinde verdiği bilgilere göre Hicaz bölgesine; Mekke ve Medine'ye de gittiği anlaşılmaktadır.[63]

F- SERRÂC'IN GÖRÜŞTÜKLERİ

Serrâc'ın araştırıcı rûha sahip özelliğiyle pek çok kimse ile görüştüğü ve onlardan nakillerde bulunduğu müşâhede edilmektedir. Onun görüştüğünü ifâde ettiği çağdaş meşhurlardan bazıları şunlardır:

1- **Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd A'râbî** (341/952): Kısaca **Ebû Saîd A'râbî** olarak anılan bu zat **Cüneyd** ve **Nûrî**'nin talebesidir.[64] **Serrâc** bu zatla görüşmüş, sözleriyle[65] birlikte mektuplarından[66] ve *Kitâbu'l-vecd* adlı eserinden alıntılar yapmıştır.[67] **Ebû Saîd b. A'râbî**, Basralı olduğuna göre **Serrâc** onunla Basra'da bulunduğu yıllarda görüşmüş olmalıdır.

2- **Muhammed b. Ahmed b. Hamdûn el-Ferrâ** (370/980): Nişâbur şeyhlerinden olup **Abdullah b. Münâzil** ve **Ebû Bekir Şiblî** ile görüşmüştür.[68] **Serrâc**, **Abdurrahman Fârisî**'nin sözlerini bu zâttan dinlediğini belirtmektedir.[69]

3- **Ebû Abdullah Mukri** (366/976): **Yûsuf b. Hüseyin Râzî**, **Abdullah Harrâz** ve **Ruveym** gibi sûfîlerle görüşmüştür. **Serrâc**, **Mukrî**'yi tanıdığını ve onun abdest konusunda titizlik gösteren biri olduğunu,[70] **Ebû Abdullah Siczî**'nin **Mukrî**'yi halktan istemeye/dilenmeye sevkettiğini belirtmektedir.[71]

4- **Ebû Amr İsmâil b. Nüceyd** (366/976): **Sülemî**'nin anne tarafından dedesi, **Ebû Osman Hîrî**'nin talebesidir. **Cüneyd** ve diğer çağdaşı bazı sûfîlerle görüşmüştür. Hadîs rivâyetleri de bulunan **İbn Nüceyd**, Horasan melâmet ekolüne mensubdur.[72] **Serrâc**, Melâmîlerin reisi sayılan **Hamdûn Kassâr**'dan hiç bahsetmediği halde **Ebû Osman Hîrî** ve **İbn Nüceyd**'den birkaç yerde bahsetmiş, söz ve düşüncelerini nakletmiştir.

İbn Nüceyd ile **Serrâc** arasındaki yakınlık **Sülemî**'nin **Serrâc**'ın talebesi olma sonucunu doğurmuştur. Nitekim **Sülemî**, *Tabakâtu's-sûfiyye*'sinde **Serrâc**'dan pek çok nakillerde bulunur.[73]

Serrâc saydıklarımızdan başka yine çağdaşlarından olduğu anlaşılan, fakat kaynaklarda hayatlarıyla ilgili bilgiye rastlayamadığımız **Ebû Abdullah Husrî**, **Ahmed b. Ali el-Vecîhî**, **Ebû Amr Abdülvâhid b. Ulvân**, **Îsâ Kassâr ed-Dîneverî**, **Ebû Abdullah b. Câbân**, **Ebu't-Tayyib Ahmed b. Mukâtil el-Akkî**,

Ahmed b. Atâ Ruzbârî, **Hüseyin b. Ahmed Râzî**, **Ahmed b. Hüseyin el-Basrî**, **Hüseyin b. Abdullah Fârisî** ve **Ebû Muhammed Nessâc** gibi sûfîlerden nakillerde bulunmuştur.

Serrâc'ın kendisinden pek çok rivâyetlerde bulunduğu **Husrî**'nin özellikle "sûfî" tanımıyla ilgili nakli ilginçtir. **Husrî**'ye göre sûfî "yerin taşıyamadığı, semânın gölgelendiremediği kimsedir."[74] Yine **Husrî**'nin tasavvuf esaslarıyla ilgili şu sözü çarpıcıdır: "Yolumuzun esâsı altıdır: Sonradan olana/hâdis takılmamak, kadîm olanı birlemek, ihvândan ayrılmak, vatandan uzaklaşmak, bildiğini ve bilmediğini unutmak/hiçliğe soyunmak."[75]

Ahmed b. Ali el-Vecîhî'den **Ebû Ali Ruzbârî** ve **Ebû Hamza**'nın sözlerini,[76] **Kazzâz Dîneverî**'nin hallerini,[77] **Ebû Muhammed Cerîrî**'nin kavillerini[78] ve **Cüneyd**'in **Mimşad Dîneverî**'ye yazdığı mektupları[79] nakleder.

Îsâ Kassâr Dîneverî'den **Şiblî** ile ilgili bir konuyu,[80] **Hüseyin b. Mansur Hallâc**'ın hapisten çıkarılıp îdama götürülürken söylediği bazı sözleri naklettiği görülmektedir.[81]

Ebû Amr Abdülvâhid b. Ulvân ile **Mâlik b. Tavk**'ın gölgeliğinde görüşüp konuştuklarını[82] ve **Cüneyd**'den naklettiği bazı sözleri kaydetmektedir.

Ebû Abdullah b. Câbân da **Serrâc**'ın kendisinden sûfiyâne uygulamalar ve sözler naklettiklerindendir.[83]

Ebu't-Tayyib Ahmed b. Mukâtil el-Akkî'den **Câfer el-Huldî**'ye yazılan bir mektupla ilgili bilgiler sunmakta ve **Şiblî**'den rivayetlerde bulunarak[84] şöyle bir yitik duâsı kaydetmektedir:

اللهم يا جامع الناس ليوم لا ريب فيه اجمع على ضالتي

"Gelişi hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacak olan Allah'ım, yitiğimle beni cem' ediver!"[85]

G- SERRÂC'IN İLMÎ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

Serrâc'ın ilmî ve tasavvufî kişiliğini tanımamıza yardımcı olacak tek kaynak elimizdeki *el-Lüma*' adlı eseridir. **Serrâc**'ın bundan başka

elimize ulaşan eseri yoktur. *el-Lüma*' ilmî açıdan incelendiğinde müellifinin dînî ilimlere vukûfu açık ve net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Zâten o, eserini tasavvufun İslâmî ilimler arasındaki yerini ortaya koymak ve tasavvufî hayat ve düşüncenin sağlamı ile bozuğunu tefrik etmeye yarayacak kıstaslar vermek için te'lif etmiştir.

Serrâc'ın Kur'an'ı çok iyi bildiği, her konuda yerli yerince delil olarak getirdiği âyetlerden anlaşılmaktadır. Müellif eserinde beş yüzden fazla Kur'an âyetinin yanı sıra mükerrerleriyle birlikte dört yüze yakın hadîs zikretmiştir. Zikredilen hadîslerin genellikle mu'teber kaynaklarda bulunanlardan oluşması, müellifin bu konudaki titizliğini ve bilgisinin derecesini göstermeye yeterli bir delildir. Nitekim mükerrerler dışında zikrettiği hadislerden yüz seksen biri *Kütüb-i Sitte* olarak bilinen temel hadîs kaynaklarında yer aldığı gibi altmış altısı da şeyhayn denilen *Buhârî* ve *Müslim*'de bulunmaktadır. Diğer hadîsler ise biraz daha ikincil kaynaklarda yer almaktadır. **Serrâc**'ın kullandıkları arasında zayıf hadîs bulunmakla birlikte mevzû hadîs hemen hiç yoktur.

Serrâc, şerî ölçülere dayalı sünnî tasavvufun ilk klasik yazarıdır. Onun eserinde yer alan şu ifâdeler bu konudaki hassâsiyetinin ölçüsü olduğu gibi kendisinden sonraki mutasavvıfların da rehberi olmuştur:

"Sûfî kisvesine bürünen, ya da kendisinin tasavvufa adım attığına işâret eden, yâhud tasavvufî âdâba sarıldığını vehmeden, ama tasavvufun şu üç esâsını sağlamca yerine getirmeyen herkes, yanılgı içindedir. İsterse gökyüzünde yürüyüp hikmet konuşsun, isterse avâm ve havâssın kabûlüne mazhar olsun.

Bu üç esâs şunlardır:

1- Büyük ve küçük bütün haramlardan sakınmak,

2- Kolay ve zor bütün farzları işlemek,

3- Hayâtın devâmı için zarûrî olan müstesnâ, dünyâyı ehl-i dünyâya bırakmak.

Bu konuda ölçü Cenâb-ı Peygamber (s.a.)'in şu hadîs-i şerîfidir: "*Dört şey vardır ki onlar dünyâlık sayılmaz: Açlığı giderecek lokma, avret mahallini örtecek giysi (hırka), başını sokacak bir yuva, huzûr verecek sâliha eş.*"[86]

Bu dört şeyin dışında mal biriktirmek, başkalarına vermemek, elinde avucunda hapsetmek, dünyâlığı çoğaltmaya düşkünlük

göstermek ve mal ile öğünmek gibi şeylerin hepsi, kulun Allah ile ilişkisini kesen perdedir.

Havâssa âid bir hâl iddiâsında bulunan, sûfî menzillerinden birine sülûk ettiğini vehmeden ve fakat bu işin temellerini yukardaki üç esas üzerine binâ etmeyen kişi, iddiâ ettiği konularda hatâya, isâbetten daha yakın bir noktadadır. Âlim ikrâr sâhibidir, câhil ise iddiâcıdır."[87]

el-Lüma'da tevhîd, mârifet, ruh konularının dışında îtikâdî meselelerle ilgili bilgilere pek rastlanmaz. Bununla birlikte onun muhtelif vesîlelerle verdiği îtikâdî bilgiler, kendisinin ehl-i sünnet kelâmına bağlılığını göstermektedir. Vâkıa **Serrâc** eserinde özgün yorumdan çok, nakilci konumdadır. Ancak nakillerini seçerken gösterdiği titizlik onun inanç konusundaki berraklığının yansımasıdır.

İbâdet ve âdâb konularında verdiği bilgilerde daha çok Mâlikî mezhebinin ağırlığı hissedilmektedir. Zâten kendisinin bağlı bulunduğu Sâlimiyye, amelî konularda Mâlikî mezhebinin fikirlerini taşımaktadır.

Ebû Tâlib Mekkî (386/996) ile aynı mezhebin mensubu olmasına rağmen eserlerinde birbirlerinden hiç bahsetmezler. Bunu aralarındaki husûmete bağlamak yerine metot ve anlayış farkına bağlamak daha uygundur. Nitekim **Serrâc** tasavvufun daha çok bilgi, rûhî tecrübe ve fikrî boyutuyla ilgilendiği hâlde **Ebû Tâlib** tasavvufun amelî tarafını ve uygulamalarını söz konusu etmiştir.

Serrâc, araştırmacı bir zekâ yapısına sahip olduğundan peşin hüküm ve önyargılardan özellikle sakınmaktadır. **Serrâc**, Bağdâd ekolüne yakın tasavvufî bir çizgidedir. **İbn Sâlim** de **Sehl** aracılığıyla aynı ekolün mensubu olmakla birlikte, zaman zaman **Serrâc** ile tartıştıkları görülmektedir. Özellikle Bâyezîd konusu bu tartışmaların temel sebebi gibidir. Nitekim **İbn Sâlim** bir meclisinde şöyle konuşmuştu: "**Bâyezîd**'in söylediklerini **Fir'avn** bile söylememiştir. Çünkü **Fir'avn**: "Ben sizin yüce rabbinizim" demişti. Rab mahlûka da isim olabilir. "Rabbü'd-dâr/ev sâhibi gibi." **Bâyezîd** ise: "Sübhânî" demiştir. Sübhân ise "Allah'tan başkaları hakkında kullanılması câiz olmayan bir isimdir." Bu konuşmayı duyan **Serrâc** şu ifâdelerle söze karışır: "Sen bu sözün **Bâyezîd**'e âid olduğunu ve onun bu sözü **Fir'avn**'ın kullandığı inanç anlamında kullandığına inanıyor musun?" **İbn Sâlim** der ki: "Bence bu söz **Bâyezîd**'e âiddir. Bununla neyi kasdetmiştir bilmem ama, küfre düşmüştür." Bu ifâdeler üzerine

Serrâc, hemen şunları söyler: “**Bâyezîd**’in bu sözü söylediği sıradaki inancı aleyhine delil olacak bir başka materyal olmadan onu tekfire kalkışmak bâtıldır. Çünkü bu sözün başı ve sonu vardır.”[88]

Belki bu tartışma üzerine **Serrâc** işi biraz daha derinleştirmek amacıyla Bistam’a kadar gitmiş, **Bâyezîd** âilesinin ferdlerinden bâzı kişilerle görüşmüş, onlara bu konuda sorular sormuştu. Kendilerinden: “Biz böyle bir şey duymadık” cevabı alınca **Serrâc** şunları söylemişti: “Şâyet bu söz halkın ağzında ve kitaplarda şâyi olmasaydı ben onu hiç kâle bile almazdım.”[89]

Serrâc, **İbn Sâlim**’in **Bâyezîd**’in: “Ben arşın yanına çadır kurdum” sözüyle ilgili şu yargısını nakleder: “**Bâyezîd**’in bu sözü ancak kâfirin söyleyebileceği bir sözdür.” **Serrâc**, **İbn Sâlim**’in bu sözünden incinmiş olmalı ki şunları söylüyor: “**İbn Sâlim**, **Bâyezîd**’i tekfirde ileri gidiyor. Oysa ki çevremizdeki âlimler, günümüze kadar hep onun türbesiyle teberrük ediyorlar. O, çağdaşlarına vera’, çalışkanlık, zikre devam gibi özellikleriyle üstünlük sağlamış, hattâ bir grup kimse onun Allah korkusuyla kan işediğini nakletmiştir. Söylediği sözü hangi amaçla söylediğini bilemediğimiz bir insanın küfrüne nasıl kâil olabiliriz?”[90]

Anlaşılan o ki, **İbn Sâlim**, **Bâyezîd**’e sataştıkça **Serrâc** da onu savunmak durumunda kalmıştır. *el-Lüma*’ın genelinde bunun dışında **Serrâc** ile **İbn Sâlim**’in farklı görüşte olduğunu ve tartıştıklarını gösterecek bir ibâreye rastlanmamaktadır.

Nicholson, *el-Lüma’* neşrinin baştarafında **Serrâc** ve Sâlimiyye ile ilgili bilgi verirken **İbn Sâlim** ile **Serrâc**’ın rûhun ölümsüzlüğü konusunda görüş ayrılığına düştüğünü ve **İbn Sâlim**’in rûhun ölümsüzlüğüne, **Serrâc**’ın ise rûhun öleceğine kail olduğunu ifâde eder.[91] Bize göre **Nicholson** bu hükmünde yanılmaktadır. Çünkü **Nicholson**’ın görüşüne delil olarak ileri sürdüğü ibârede **Serrâc**: “Ruh tenâsüh etmez, bir bedenden diğerine geçmez, beden gibi ölümü tadar, bedenin nîmete ermesiyle nîmetlenir, bedenin azab görmesiyle muazzeb olur ve çıktığı bedende haşrolur” demektedir.[92] **Nicholson**, bu ibâreyi rûhun ölümlü oluşu mânâsında anlamıştır. Oysa ki ibârede “ölümün acısının ruh tarafından tadılacağı” ifâde edildiği gibi, “çıktığı bedende haşrolması” ifâdesiyle rûhun bedenden çıktığı ve fakat ölmediği anlaşılmaktadır. Eğer **Serrâc** rûhun

öldüğüne kail olsaydı haşrın rûhun çıktığı bedende değil, öldüğü bedende gerçekleşeceğini söylemesi gerekirdi.

Serrâc, daha önce yukarıda temas ettiğimiz üzere **Bâyezîd** konusunda tartıştıktan bir süre sonra **İbn Sâlim** meclisinde **Sehl**'in: "Allah'ı dille zikir hezeyandır, kalb ile zikir vesvesedir" sözünü zikretti. Çevresindekiler kendisine bunun anlamını sordular. Dedi ki: "**Sehl** bu sözüyle kulun zikirle değil, Mezkûr/Allah ile kâim olduğunu bilmesidir" diye cevap verdi. Daha sonra bir ara yine **Sehl**'in: "Mevlâm uyumaz, ben de uyumam" sözünü nakledince **Serrâc**, **İbn Sâlim**'in önde gelen mürîd ve arkadaşlarına dedi ki: "Eğer **İbn Sâlim**'in **Sehl**'e olan meyli **Bâyezîd**'e olan meylinden fazla olmasaydı o mutlaka bu sözü hatâlı olarak görürdü. Nitekim daha önce **Bâyezîd**'in bu tür sözlerini hatâ, hatta küfür olarak değerlendirmişti. Ama **Sehl** onun imamıdır."[93]

Bu ifâdeler **Serrâc**'ın görüşünü açıklamaktan sakınmayan, hocası konumunda olan insanlara bile düşüncelerini savunabilen açıkyüreklilikte olduğunu gösterir. Ayrıca İslâm memleketlerinin pek çok yerini gezip çok değişik kişilerden ilim ve tasavvufî bilgiler alan **Serrâc**'ın Basra'ya geldiği bu dönemde belli ilmî olgunluğa eriştiğini de gösterir.

Serrâc, **İbn Sâlim**'in bu tür bazı fikirlerine karşı çıkmakla birlikte eserinde ondan çokça istifâde ettiğini, yaptığı nakillerle açıkça göstermiştir. **Serrâc**, Sâlimiyye'nin[94] tam bir üyesi olmadığı gibi görüşlerine karşı da ihtiyatlıdır. Vâkıa Sâlimiyye'nin temsilcisi **İbn Sâlim**'in *el-Lüma*'da **Celâcilî**'den naklettiği bir söz, bu grubun şerîata olan bağlılığına bir delil sayılabilir: "Tevhîd îmânı, îmân şerîatı, şerîat edebi gerektirir. Edebi olmayanın şerîatı, şerîatı olmayanın îmânı, îmânı olmayanın da tevhîdi yoktur."[95]

Serrâc karşı çıkarken de, kabul ederken de ölçülüdür. Nitekim **Hallac** konusunda saygılı ifâdeler kullanır.[96] Irak ekolü genelde **Cüneyd** fikirlerine bağlılığı sebebiyle sekrden çok sahva önem verir. **Serrâc**, uzlaşmacı kimliğinin gereği olarak sekr ve cezbeyle söylenmiş şatahâtın yorumlanmasını ve şerîatın zâhiriyle çatışan taraflarının izâle edilmesini ister. Şatahât konusuna eserinde ayrı bir bölüm ayırmıştır. Ancak sûfîlerin galatâtı/yanlışları, özellikle usûl konusunda hatâ yapanlar hakkında hiç müsamahalı değildir.

Bazı sûfîleri sözleri sebebiyle eleştirmiş, bazılarını da eserlerini inceleyip elde ettiği kanâatlere göre savunmaktan çekinmemiştir. Mesela **Muhammed b. Mûsâ Fergânî-Vâsitî** bunlardan biridir: "Onun sözlerinin çoğunu inceledim. Doğru ve geçerli olduklarını gördüm. Söylediklerinin çoğunun Irak tasavvuf menbaından beslendiğini anladım. Ben onun sözlerinin çoğunu Iraklıların eserlerinde de görmüştüm. Söz ve görüşlerine yapılmış itiraz ve sataşmalar varsa da, ben onun maksad ve gâyesinin sağlam olduğunun farkına vardım."[97]

Önceleri sûfî iken sonra dünyevî birtakım mülâhazalarla sûfîler aleyhine geçen **İbn Yezdânyâr**[98] hakkında ise kalemi adetâ kılıçlaşmakta ve ağır yargılarda bulunmaktadır.[99]

Bkz. *Tabakâtu's-sûfiyye*, Mısır 1986, s. 19.

Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, Beyrut 1989 (sene: 351-380), s. 625-626.

Kuşeyrî, *er-Risâle*, nşr. Abdülhalim Mahmûd, Mahmûd b. Şerîf, Kâhire 1972.

Keşfu'l-mahcûb, trc: Süleymân Uludağ, İstanbul 1996, s. 487.

a.e., s. 465.

Bkz. Serrâc, *el-Lüma'*, nşr. A. Mahmûd-T.A. Surûr, Kâhire 1960, s. 217 / *İslâm Tasavvufu*, trc. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul 2012, s. 184.

Esrâru't-tevhîd, (Arapça'ya tercüme eden: İs'âd Abdülhâdî Kındîl), Beyrût 1966, s. 43, 78.

Bkz. Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, nşr. Muhammed İsti'lâmî, Tahran 1346, s. 639-640; trc: Süleymân Uludağ, İstanbul 1985, s. 673-673.

. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, Beyrût 1989, sene: 351-380, s. 625-626.

Zehebî, *el-İber fî haberi men gaber*, Beyrût 1985, II, 151.

Safedî Salâhaddin Halîl, *el-Vâfi bi'l-vefayat*, Weisbaden 1983, XIX.

Yâfiî, *Mir'atü'l-cinân*, Beyrût 1970, II, 408.

Bağdâdlı İsmâil Paşa da eserlerinde Serrâc'a *Kitâbu'l-Milh* adında bi eser isnâd etmişse de, muhtemelen Yâfiî'deki hatâyı tekrarlamaktadır. Bkz. *Îzâhu'l-meknûn*, İstanbul 1971, II, 552; *Hediyyetü'l-ârifin*, İstanbul 1951, I, 447.

Nefahâtü'l-üns, trc: Lâmiî Çelebi, İstanbul 1289, s. 324.

Şezerâtü'z-zeheb, Beyrût ts., III, 91. Benzer bir olayın İbrâhim b. Edhem'in başından geçtiği de bilinmektedir. Bkz. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 29.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, İstanbul 1971, s. 1562.

Bkz. İsmâil Paşa, *Hediyye*, I, 447; a.mlf., *İzâhu'l-meknûn*, II, 552.

Leiden 1914.

Kâhire 1960.

Stuttgart 1990.

Bkz. *Islam Chiristian-Muslim Relations,* England 1991, III. sy. 1, s. 151; *Arabica Bulletin Critique,* Leiden 1992, XXXIX, sy. 1, s. 125-126.

Bkz. Islamic Research Institute Publications, İslamabad 1994.

Keşfu'l-mahcûb, trc: s. 465; *Tezkiretü'l-evliyâ*, s. 639.

Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, Beyrût 1989, sene: 351-380, s. 625-626.

Kabri ile ilgili bâzı nakiller için bkz. Ali Şir Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemayimi'l-fütüvve*, nşr: Kemal Eraslan, İstanbul 1979, s. 179, 321.

el-Lüma' yazmaları için bk. Fuat Sezgin, *GAS*, I, 666-667.

Tezkiretü'l-evliyâ, s. 639; *Nefehâtü'l-üns*, s. 324.

Muhammed b. Münevver, *Esrâru't-tevhîd*, s. 27; ayrıca bkz. Arapça Tercemesi, İs'âd Abdülhâdî Kındil, Beyrût 1966, s. 43, 78.

el-Lüma', s. 336 / *İslâm Tasavvufu*, s. 305. Burada Murtaiş'in ölümü ve vasiyyeti ile ilgili bilgiler verildiğine göre Serrâc, Murtaiş'ten genç yaşta istifâde etmiştir.

Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*, s. 434-439.

el-Lüma', s. 404 / *İslâm Tasavvufu*, s. 383.

el-Lüma', s. 272 / *İslâm Tasavvufu*, s. 234.

el-Lüma', s. 160, 368 / *İslâm Tasavvufu*, s. 130, 341.

Tabakâtu's-sûfiyye, s. 448-450.

el-Lüma', s. 240 / *İslâm Tasavvufu*, s. 205.

el-Lüma', s. 317, 320 / *İslâm Tasavvufu*, s. 283, 287.

Tabakâtu's-sûfiyye, s. 208, 414.

Sâlimiyye için bkz. L. Massignon, "Sâlimiyye", *İA*., X, 133; Cihâd Tunç, "Sâlimiyye
Mektebi", *A.Ü.İ.F.D*., XXXVI, 427; Abdülkâdir Geylânî, *el-Gunye*, Bağdâd 1988, s. 153-155.

Bkz. *el-Lüma'*, s. 347-348 / *İslâm Tasavvufu*, s. 318.

Massignon, a.g.m., *İ.A*., X, 133.

Nicholson, "Introduction", *The Kitab al-Luma fi't-Tasawwuf of Abu Nasr*, Leiden 1914, s. III.

el-Emîr Hafız İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, Haydarabad 1965, IV, 561.
Hucvîrî, *a.g.e*., s. 465.
el-Lüma', s. 217 / *İslâm Tasavvufu*, s. 185.
el-Lüma', s. 472, 476 / *İslâm Tasavvufu*, s. 456, 457, 459.
el-Lüma', s. 406 / *İslâm Tasavvufu*, s. 486.
el-Lüma', s. 473 / *İslâm Tasavvufu*, s. 457.
el-Lüma', s. 391 / *İslâm Tasavvufu*, s. 369-370.
el-Lüma', s. 322 / *İslâm Tasavvufu*, s. 290.
el-Lüma', s. 271 / *İslâm Tasavvufu*, s. 233.
el-Lüma', s. 160, 229, 236, 240, 273, 277 / *İslâm Tasavvufu*, s. 130, 196, 202, 205, 235, 239..
el-Lüma', s. 306, 401 / *İslâm Tasavvufu*, s. 272, 380.
el-Lüma', s. 145, 245 / *İslâm Tasavvufu*, s. 116, 210.
el-Lüma', s. 321 / *İslâm Tasavvufu*, s. 288.
el-Lüma', s. 306 / *İslâm Tasavvufu*, s. 272.
el-Lüma', s. 330 / *İslâm Tasavvufu*, s. 298.
Bkz. İbnü'l-İmâd, *a.g.e*., III, 91.
el-Lüma', s. 306 / *İslâm Tasavvufu*, s. 272.
el-Lüma', s. 358 / *İslâm Tasavvufu*, s. 330.
el-Lüma', s. 332, 341 / *İslâm Tasavvufu*, s. 300, 312.
el-Lüma', s. 320 / *İslâm Tasavvufu*, s. 288.
el-Lüma', s. 358 / *İslâm Tasavvufu*, s. 330.
el-Lüma', s. 191-193 / *İslâm Tasavvufu*, s. 158-160.
Bkz. *Tabakâtu's-sûfiyye*, s. 427-430.
el-Lüma', s. 257, 264 / *İslâm Tasavvufu*, s. 221, 227.
el-Lüma', s. 315 / *İslâm Tasavvufu*, s. 281.
el-Lüma', s. 376, 383, 385-389 / *İslâm Tasavvufu*, s. 352, 360, 362-366.
Bkz. *Tabakâtu's-sûfiyye*, s. 507-508.
el-Lüma', s. 62 / *İslâm Tasavvufu*, s. 37.
el-Lüma', s. 201-202 / *İslâm Tasavvufu*, s. 170.
el-Lüma', s. 253 / *İslâm Tasavvufu*, s. 218.
Hayatı için bkz. *Tabakâtu's-sûfiyye*, s. 454 vd.
Bkz. *Tabakâtu's-sûfiyye*, s. 147, 149, 161, 185, 187, 197, 209, 234, 260, 288.
el-Lüma', s. 48 / *İslâm Tasavvufu*, s. 26.
el-Lüma', s. 289 / *İslâm Tasavvufu*, s. 252.

el-Lüma', s. 373, 495 / *İslâm Tasavvufu*, s. 346, 473-474.
el-Lüma', s. 223 / *İslâm Tasavvufu*, s. 190.
el-Lüma', s. 238, 248 / *İslâm Tasavvufu*, s. 203, 213.
el-Lüma', s. 305 / *İslâm Tasavvufu*, s. 271.
el-Lüma', s. 200 / *İslâm Tasavvufu*, s. 169.
el-Lüma', s. 378 / *İslâm Tasavvufu*, s. 355.
el-Lüma', s. 162, 358 / *İslâm Tasavvufu*, s. 132, 330.
el-Lüma', s. 208, 478 / *İslâm Tasavvufu*, s. 176, 461.
el-Lüma', s. 308, 343, 355 / *İslâm Tasavvufu*, s. 274, 314, 325.
el-Lüma', s. 391 / *İslâm Tasavvufu*, s. 370.
Ahmed, *Müsned*, V, 81.
el-Lüma', s. 516-517 / *İslâm Tasavvufu*, s. 492-493.
el-Lüma', s. 472 / *İslâm Tasavvufu*, s. 456-457.
el-Lüma', s. 473 / *İslâm Tasavvufu*, s. 457.
el-Lüma', s. 473-474 / *İslâm Tasavvufu*, s. 457-458.
s. X-XI.
el-Lüma', s. 555 / *İslâm Tasavvufu*, s. 518.
el-Lüma', s. 476 / *İslâm Tasavvufu*, s. 460.
Sâlimiyye'nin bir başka açıdan değerlendirmesi için bk. Abdülkâdir Geylânî, *el-Gunye li-tâlibi tarîki'l-Hakk*, Bağdâd 1988, s. 153-155.
el-Lüma', s. 196 / *İslâm Tasavvufu*, s. 164.
el-Lüma', s. 151, 304, 378 / *İslâm Tasavvufu*, s. 122, 267, 355.
el-Lüma', s. 506 / *İslâm Tasavvufu*, s. 484.
Bkz. *Tabakâtu's-sûfiyye*, s. 406-409.
el-Lüma', s. 504-506 / *İslâm Tasavvufu*, s. 481-483.

III- SERRÂC'IN ESERİ VE TESİRİ

A- SERRÂC'IN YETİŞTİRDİKLERİ

Serrâc'dan rivâyetlerde bulunarak onun yolunu devam ettirenlerden kaynaklarda adı geçenleri aşağıdaki şekilde tesbit etmiş bulunuyoruz:

1- **Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed el-Kuraşî en-Nisâburî** (418/1027): Fakîh unvanı ile anılan bu zât **Serrâc**'ın râvîlerindendir.[100]

2- **Ebû Saîd Muhammed b. Ali en-Nakkâş** (414/1023): Hanbelî ulemâsındandır. Eserleri de vardır.[101]

3- **Ebu'l-Fazl Hasan b. Serahsî**: **Ebû Saîd b. Ebu'l-Hayr**'ın şeyhidir.[102]

4- **Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed el-Habûşânî**: *el-Lüma*'da **Serrâc**'ın sened zincirinde adı geçen talebesidir.[103]

Serrâc'ın yetiştirdikleri bunlardan ibâret değildir şüphesiz. Ancak biz kaynaklara geçenleri kaydetmekle iktifa ettik.

B- SERRÂC'IN ESERİ *el-LÜMA'*

1- *el-Lüma*'ın Muhtevâsı

Serrâc eserinde otuz kadar üstad ve şeyhten doğrudan bilgi, söz, yazılı anlatım ya da şiir şeklinde nakillerde bulunmuştur. Bunların başında **Ebû Câfer Huldî** (348/959), **Ebû Bekir Dukkî** (360/970), **Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Sâlim** (360/970), **Ebû Abdullah Ruzbârî** (369/979), **Ebu'l-Hasan Husrî** (371/981) ve **Ebû Bekir Vecîhî** gelmektedir.

Eserde yüz elli kadar şeyh ve sûfînin söz ve hikâyesine yer verilmiştir. Naklettiği hikâye ve sözler genellikle Irak sûfîlerine âiddir. Başta **Cüneyd**, **Sehl**, **Harraz**, **Nûrî**, **Mekkî**, **Şiblî**, **Cerîrî**, **Vâsitî**, **Ebû Saîd b. el-A'rabî** ve **İbn Sâlim**'in sözleri gelmektedir. Azımsanamayacak bir miktarda **Bâyezîd Bistâmî**, **Yûsuf b. Hüseyin Râzî**, **Ebû Ali Ruzbârî**'den de nakiller yapmıştır.

Serrâc, Melâmetiyye'nin önderi **Hamdûn Kassâr** ile aynı ekole bağlı **Abdullah b. Münâzil**, **Muhammed b. Abdülvehhâb es-**

Sakafî'den hiç nakil yapmamıştır. **Ebû Hafs Haddâd**, **Hüseyin b. Mansur (Hallâc)** ve **Ebû Osman Hîrî** ile **İsmâil b. Nüceyd**'den yaptığı nakiller ise sınırlıdır. Bu durum **Serrâc**'ın Nişabur ekolünden çok Bağdâd ekolüne yakın olduğunu gösterir.

el-Lüma' bir mukaddime ve on üç kitaptan/bölümden oluşur. Biz her kitabı bir bölüm olarak değerlendirdik. Her kitabın içinde bâblar (toplam 155 bab) vardır. Onları da Romen rakamları (I, II, III...) ve büyük harflerle (A, B, C...) gösterdik.

Mukaddime: Müellif, mukaddimede eserini tasavvuf hakkında söz söyleyenlerin çoğalması üzerine kaleme aldığını belirterek söze başlamakta; sûfî olanla sûfîliğe özenenin birbirinden ayrılması amacını güttüğünü belirtmektedir.

Birinci Bölüm: Tasavvuf ve diğer ilimler başlığı altındaki bu bölüme müellif kendisinden "tasavvuf yolu ile ilgili açıklama istendiğini" belirterek başlamaktadır. Sûfîler hakkında halk arasındaki değerlendirmeleri şöyle sıralamaktadır:

Bir grup, sûfîleri ifratla övmekte,

Bir grup, tefritle küçümsemekte,

Bir grup da câhil, eğlence düşkünü saymakta,

Bir grup, zühd ve takvâ ehli,

Bir grup sûf giyen; giyim kuşama önem vermeyen kişiler olarak değerlendirmekte,

Bir grup ise onları zındıklık ve sapıklıkla ithâm etmektedir.

Müellif eserini sûfîlerin ahvâli ve tasavvuf konusunu kitap, sünnet, ashâb ve tâbiîn ahlâkı ve sâlihlerin âdâbıyla açıkladığını belirtir. Çünkü tasavvuf, müellifimizin ısrarla vurguladığı gibi "İslâmî bir ilimdir."

Ebû Nasr Serrâc: "*Âlimler peygamberlerin vârisleridir*"[104] hadîsindeki âlimlerin: "***Allah kendisinden başka ilâh olmadığına şâhidlik etti. Melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka ilâh olmadığına şâhidlik etti***"[105] âyetindeki "***ilim sahipleri***" olduğunu belirtir. Nebevî verâsete lâyık âlimleri de; hadîsçiler, fıkıhçılar ve tasavvuf erbâbı olarak üçe ayırır. Cibrîl hadîsindeki İslâm zâhir, îmân bâtın, ihsân ise zâhirin ve bâtının hakikatidir.

Ebû Nasr, bundan sonra hadîs ilmiyle fıkıh ilminin özellikleri ve esaslarından bahsetmekte, ardından sûfîliğin tanımını şöyle vermektedir: "Sûfîler, inanç konusunda hadîsçiler ve fakihlerle aynı

görüşü paylaşan, onların ilimlerini benimseyerek ilimlerine âid incelik ve esaslara karşı çıkmayan kimselerdir. Çünkü sûfîler, bid'atlardan ve nefsin kölesi olmaktan kaçınan, güzel örneğe bağlı ve ona uymaya hazır, her türlü bilgide fukahâ ve muhaddislerle ortak görüşlere sahiptir.

Sûfîlerden bilgi ve anlayışta muhaddis ve fakihlerin derecesine ulaşmış olanlar, ahkâm-ı şer'iyye ve hudûd-ı ilâhiyye konusunda karşılaştıkları problemlerin halli için mutlaka muhaddis ve fakihlere başvururlar. Âlimlerin icmâ ettiği hususlarda sûfîler de icmâ ederler. Ulemânın ihtilâf ettiği konularda ise sûfîler ihtiyatlı olmak için en güzel, en evlâ, en mükemmel olanı seçerler ki, böylece Allah'ın kullarına emrettiği şeyi yüceltmiş, Allah'ın nehyettiğinden de sakınmış olsunlar.

Sûfîlerin yolunda azîmeti bırakıp ruhsata sığınmak, te'vil kapısını zorlamak, rahat ve refaha meyledip ölçüleri gevşek tutmak, şüpheli şeylere kaymak söz konusu değildir. Çünkü bu tür davranışlar dîni küçük görmek ve dînî emirleri hafife almak ve ihtiyatı elden bırakmak anlamı taşır. Oysa ki sûfîlerin yolu dînî konularda evlâ ve sağlam olanla amel etmektir. Sûfîlerin hadîsçiler ve fukahânın ilimlerini kullanma konusunda bildiğimiz usûlleri budur.

Ebû Nasr bu ifâdeleriyle ilimler arasındaki dengeyi kurduğu gibi sûfîlerin diğer ilim erbâbına bakışını ortaya koymaktadır.

Sûfîlerin diğer ilim erbâbından farklı özellikleri farzları yerine getirdikten, haramlardan kaçındıktan başka boş ve anlamsız meşguliyetleri terketmeleri, asıl gâyeleriyle aralarına giren her türlü alâkadan sıyrılmalarıdır. Çünkü onların Allah'tan başka maksad ve gâyeleri yoktur. Sûfîlerin bunlardan başka hâl ve âdâbını şöyle sıralamak mümkündür:

"Dünyâ nimetinin azına kanâat, zarûrî olan azıkla yetinmek, zarûrî ölçüde giyim kuşam, istirahat imkânı sağlayacak bir şeyle iktifa, iradî olarak fakirliği zenginliğe tercih, aza koşup çoktan kaçmak, açlığı tokluğa tercih, üstünlük ve zenginliğe rağbet etmemek, i'tibâr ve makamdan feragat gösterebilmek, yaratıklara şefkat ve merhamet, büyük küçük herkese tevâû, ihtiyâç ânında başkalarını kendine tercih/îsâr, dünyâya dalanlara aldırış etmemek, Allah hakkında dâimâ hüsn-i zan sâhibi olmak, tâata koşarken ve hayırda yarışırken sürekli ihlâs üzere bulunmak, her şeyden kesilip doğruca Allah'a

yönelmek, O'nun kazâsına rızâ, belâsına sabır, nefsin isteklerine karşı koymak ve onunla mücâdele konusunda direnç göstermek ve nefse muhâlefet etmek."

Ayrıca ilâhî sırlara riâyet, Allah Teâlâ hazretlerini murâkabe etmek, havâtırı defederek kalpleri korumak, Allah'tan başkasının bilmediği güzel düşüncelere sahip olarak uyanık bir kalb, duru bir zihin, sağlam bir niyet ve tam bir yönelişle Allah'a kulluk etmek, sûfîlerin dikkat ettiği âdâb ve ahlâk cümlesindendir.

Serrâc, ilim ehli arasında sûfîlerin yerini belirtirken sûfîlerin dışındaki âlimleri "***dengeyi ayakta tutan ilim sahipleri***"[106] olarak görmez. Bu yüzden de onların, Allah Rasûlü'nün ahlâk ve ahvâlini tam olarak anlayamayacaklarını belirtir.

"Hırs ve emeli tanımada, inceliklerini bilmede, nefsin isteklerini tanımada, riyânın, gizli şehvetin ve şirkin ne olduğunu anlamada ve ondan kurtuluş yolunu göstermede sûfîlerin özel bir konumu vardır. Allah'a inâbenin nasıl olacağını, sıdk ile ilticânın nasıl tahakkuk edeceğini, hâlini ve hâcetini Hakk'a arzetmenin/iftikâr, teslimiyet ve tefvîz-i ilâhînin nasıl gerçekleşeceğini bilirler. Sûfîlerin bir başka özelliği de, diğer ulemâ ve fukahânın kavramakta güçlük çektiği bazı meseleleri kendilerine hâs keşfî bilgilerle kavramalarıdır."

Serrâc, bunları söyledikten sonra bu sözlerin kitap ve sünnette delillerinin bulunduğunu belirtmekte ve: "Tasavvufa karşı çıkanlar ve onu reddedenler sadece katı kuralcı zâhir âlimlerinden bir guruptur" diyerek tasavvufa karşı çıkan âlimleri eleştirmektedir.[107] Diğer taraftan gerçek tasavvufu öğrenmek için çile yoluna tâlib olan ve diz kırıp oturanların azlığından şikâyet etmektedir. Hemen bunun ardından **Serrâc**, sûfî adına karşı çıkanlara, sûfîlerin öğretilerinin Kur'an ve sünnetten dayanaklarıyla cevap vermektedir.

Fakîhlerle sûfîler arasındaki gerginliği çözecek **Hasan Basrî**'den şöyle bir söz nakletmektedir: "Fakîh, dünyâya değil, âhirete yönelen ve dînî emirlerde basîret sâhibi olan kişidir." Muâmelâta âid fıkhî ahkâma (evlenme, boşanma, mîrâs vs.) ömürde bir defa ihtiyâç duyulduğu halde, tasavvufî makamlara (tevbe, sabır, tevekkül, ihlâs, murakabe vs.) kişinin dâima muhtâç olduğunu belirtmekte ve böylece fakîhler ile sûfîler arasını te'lîf etmeye çalışmaktadır.[108]

Bunun ardından Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı ilim nev'ilerine kısaca temas edilmiş ve bu konunun ileride geniş bir biçimde

işleneceğine işaret edilmiştir.[109]

Sûfî ve tasavvuf adının kökü ile ilgili bilgiler açısından en tutarlı ifâdeler, **Serrâc**'a âiddir ve kelimenin "sûf" kökünden geldiğini açıklamaktadır. Ayrıca bu kelimenin uydurma olmadığını, **İbn İshâk**'ın *Ahbâru Mekke* adlı eserinde Kâbe'ye, "Sûfe" kabilesine mensûb sûfîlerin hizmet verdiğini delil göstermektedir.[110]

İlm-i bâtın da, **Serrâc**'ın, delilleriyle eserin birinci bölümünde işlediği konular arasındadır. Özellikle "***Allah size zâhir ve bâtın nimetlerini bolca ihsân eder***"[111] âyetini bu konuda delil göstermektedir.[112]

Yedi büyük sûfîye âid tasavvuf târifine yer verir. Bunların çoğunun Bağdâd ekolüne bağlı kişiler olması, **Serrâc**'ın çizgisini göstermesi bakımından önemlidir. Ardından sûfî kavramı ile ilgili tanımlar vardır. Burada **Hasan Basrî**'nin talebesi **Abdülvâhid b. Zeyd** ve **Zünnûn Mısrî**'den başka Bağdâd ekolüne bağlı olmayan kimsenin bulunmaması da ilgi çekicidir. **Ali b. Abdurrahîm Kannâd**'dan tasavvuf ve sûfî kavramıyla alâkalı üç târif zikretmektedir.[113]

Tevhîd konusunda **Zünnûn**, **Cüneyd**, **Ebû Bekir Şiblî**, **Yûsuf b. Hüseyin Râzî**, **Ruveym b. Ahmed**, **Ebû Saîd Harrâz**, **Ebu'l-Abbâs İbnü'l-Atâ** gibi sûfîlerin önce kelâmî ve avâmî mânâda târiflerini, ardından sûfiyâne ve havâssa âid târiflerini vermektedir.[114] Mârifet ve ârifin tanımı konusunda da **Ebû Saîd Harrâz**, **Ebû Türâb Nahşebî**, **Ahmed b. Atâ, Ebû Bekir Şiblî**, **Bâyezîd Bistâmî**, **Cüneyd**, **Muhammed b. Fadl**, **Yahyâ b. Muâz**, **Ebû Süleymân Dârânî**, **Ebû Bekir Vâsitî**, **Zünnûn Mısrî** ve **Abdurrahman Fârisî**'nin sözleri ve görüşleriyle açıklamaktadır.[115]

İkinci Bölüm: Makamlar ve hâllere dâirdir. Önce makam ve hâl kavramları, **Ebû Bekir Vâsitî**, **Cüneyd**, **Ebû Süleymân Dârânî**'nin tanım ve yorumlarıyla açıklanır. Ardından tevbe, vera', zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rızâ olmak üzere yedi makam âyet, hadîs ve sûfî sözleriyle îzâh edilir.[116] Ancak ilk iki makamda âyet zikredilmemiştir. Bunlardan ikincisiyle (vera') ilgili doğrudan âyet yoktur. Birincisi (tevbe) ise çok ma'rûf bir konu olduğundan bu konuda âyet zikredilmemiş olabilir. **Serrâc**, çağdaşı **Kelâbâzî**'nin aksine kavramların açıklanmasında âyet ve hadîslere ayrı bir önem vermiş, hâllerle ilgili kavramlarda bile mutlaka âyet ve hadîslerden şâhidler

getirmiştir. Hâller bölümünde murâkabe, kurb, muhabbet, havf, recâ, şevk, üns, itmi'nân, müşâhede ve yakîn olmak üzere on hâl açıklanmaktadır. Bu hâller ve makamlarla ilgili tasnîfler çok sübjektif olduğu için klasiklerde değişik şekilde yapılmıştır.[117]

Ancak *el-Lüma*'ın bu tasnîfi daha sonra kaleme alınan gerek *Kuşeyrî Risâlesi* ve gerekse **Hucvîrî**'nin *Keşfu'l-mahcûb*'u için örnek teşkil etmiştir.

Üçüncü Bölüm: Kur'an'ı anlama ve Kur'an'a uyma konusunda sûfîlerin usûl ve yöntemlerine âiddir. Kur'an'ın muhkem ve müteşâbih âyetlerine ve şifâ olduğuna işâret ettikten sonra Kur'an'ı anlamanın da tedebbür, tefekkür ve tezekkürden geçtiğini belirtmektedir. Ardından Allah'ın ismet, vahiy ve teblîğ-i risâlet sıfatlarıyla seçtiği peygamberlerle, safâ-yı muâmele, hüsn-i mücâdele ve mânevî menzillere bağlanmakla seçtiği mümin kullarının ıstıfâsını anlatarak hitâb-ı ilâhîyi dinleyip anlama konusunda insanların dereceleri hakkında bilgi verir.

Kur'an'dan hüküm çıkarma ve onu anlama konusunda müminlerin durumu anlatılırken: "***Şâyet yeryüzünde ağaçlar kalem, denizler de arkasından yedi deniz katılarak mürekkep olsa, yine Allah'ın sözleri tükenmez***"[118] âyetini delil getirerek Allah'ın kelâmının mânâsının sonsuzluğuna işâret etmekte, ardından erbâb-ı kulûbün Kur'an'ı anlama konusundaki özelliklerine temas etmektedir. Bunun ardından ise sâbikûn, mukarrabûn ve ebrârın Kur'an'dan hüküm çıkarmaları konuları işlenmektedir.

Diğer tasavvuf klasiklerinde yer almayan bir biçimde Kur'an'da teşdîd, harfler ve isimler anlatılmaktadır. Bu bölümün en ilginç konusu "Kur'an'ın işârî yorumu" ile ilgili başlık altında verilen bilgilerdir. Bu konuda müellif şu ölçüyü ortaya koyar: "İşârî yorumda en doğru görüş, Allah'ın geri bıraktığını öne çıkarmamak, öne çıkardığını da geri bırakmamak; rubûbiyyet konusunda çekişmeye düşüp kulluk dışına çıkmamak ve kelâm-ı ilâhîyi tahrife yönelmemektir."[119]

Dördüncü Bölüm: Sûfîlerin peygambere uyma konusundaki görüşlerinden oluşmaktadır. Müellif bu konudaki âyetleri sıraladıktan sonra şu görüşlere yer vermektedir: "Bu âyetlere göre onu örnek almak, ona tâbi' olmak, onun emrine itâat etmek onu görmüş-görmemiş kıyâmete kadar gelecek bütün insanlığın görevidir.

Kur'an'a uyan fakat Allah Rasûlü'nün sünnetine tâbi' olmayan kimse, peygambere tâbi' olmamakla Kur'an'a da karşı çıkmış olur. Mutâbaat ve iktidâ Allah Rasûlü'nün üsve-i hasene oluşunun gereğidir."[120]

Ardından sûfiyâne hayâta ve rûhânî yaşayışa örneklik eden Hz. Peygamber'in hayatından, ahlâk ve ahvâlinden kesitler sunulmaktadır. Helal ve mubahlar husûsunda Hz. Peygamber'e uymak konusuyla, sûfîlerin ona uyma özellikleri anlatılmakta ve bu vâdide onların örnek hallerinden misaller verilmektedir.[121]

Beşinci Bölüm: Kur'an ve hadisten hüküm çıkarma konusuna dâirdir. Bu başlık altında verilen bilgiler başlığı besleyecek boyutta değildir. Burada daha çok Hz. Peygamber'in fazîletleri anlatılmaktadır. Onun diğer peygamberlerle ilgili kıyaslamaları yapılmaktadır. Hz. Peygamber'in Allah'a yakınlığı îzâh edilmektedir. Burada son bölüm olarak dikkat çeken "mutasavvıfların hadîsleri anlamaları" konusu bazı hadîslerden çıkarılan özel mânâlara işâret etmektedir.

Altıncı Bölüm: Müellif bu bölümde tasavvufun Hz. Peygamber'den sonra sahâbedeki menşe'lerini gösterecek esasları araştırmaktadır. Önce "***Sâbikûn-ı evvelûn***"u anlatan[122] âyeti, sonra ashâbın fazîletine dâir hadîsleri zikretmektedir. Ardından sahâbîlerin fazîletlerine dâir şöyle bir dörtlü tasnîfe yer vermektedir:

Sahâbîler için Allah'a kavuşmak yaşamaktan daha güzeldi,
Az da olsa, çok da olsa düşmandan korkmazlardı,
Dünyevî endişe taşımaz, Allah'a güvenirlerdi,
Ölümden korkmayı, bulundukları hâlden korkmaktan daha iyi görürlerdi.

Bu tasnîfin ardından Hz. **Ebû Bekir**, Hz. **Ömer**, Hz. **Osman** ve Hz. **Ali**'nin tasavvufî hayâta mesned olacak davranış ve tavırları anlatılmakta, hikmetli sözlerine yer verilmektedir. Hulefâ-i râşidînden sonra ashâb-ı suffanın tasavvufun temel esaslarına mesned olacak uygulamaları anlatılmaktadır. Önce ashâb-ı suffanın fazîleti hakkında nâzil olduğu rivâyet edilen dört âyet-i kerîme zikredilmektedir. Son olarak da suffa ashâbının dışında zühdî hayatı ve rûhî tecrübeleriyle tasavvufun örnek şahsiyetleri arasında yer alan sahâbîlerden **Selmân Fârisî**, **Ebû Zerr**, **Ebü'd-Derdâ**, **İmran b. Hüseyin**, **Habib b. Mesleme**, **Ebû Ubeyde b. Cerrah**, **Abdullah b. Mes'ûd**, **Enes b.**

Mâlik, **Ebû Mûsa'l-Eş'arî**, **Abdullah b. Abbâs** gibi büyük sahâbîlerin sözlerine yer verilmektedir.

Yedinci Bölüm: Sûfîlerin âdâbı konusuna âiddir. Burada edeb-takvâ ilişkisine dikkat çekildikten sonra hadîslerde edeb ile ilgili rivâyetlere, ardından sûfîlerin edeb târifi ve anlayışlarına yer verilmektedir. Özellikle **Ahmed b. Muhammed Basrî**'den naklettiği şu söz çok çarpıcıdır: "Tevhîd, îmânı gerekli kılar. Tevhîdi olmayanın îmânı yok demektir, îmân şerîatı gerektirir. Şerîatı olmayanın îmânı da, tevhîdi de yoktur, şerîat edebi gerekli kılar. Edebi olmayanın şerîatı da, tevhîdi de yoktur."

Bundan sonra *Kûtü'l-kulûb*'dan îtibâren bütün tasavvuf klasiklerinde yer verilen namaz ve tahâret âdâbıyla başlayıp namaz, zekât, sadaka, oruç, hac gibi ibâdet âdâbını kapsayan bir bölüm gelmektedir. Bu konunun ardından da hazar ve sefer ahkâm ve âdâbı anlatılmaktadır.

Sohbet âdâbı, ilim âdâbı, misâfirlik ve toplumda yeme-içme âdâbı, semâ ve vecd âdâbı, fütûhât (ilhâm ve mazhariyet) sırasındaki âdâb, kazanç ve esbâba sarılma âdâbı, alma-vermede âdâb ve fakire yumuşak davranmak, evli ve çocuk sahiplerinin âdâbı, oturup kalkma âdâbı, açlık âdâbı, hastalık âdâbı, şeyhlerin âdâbı, mürîd ve mübtedîlerin âdâbı, yalnızlık ve halveti tercih edenlerin âdâbı, dostluk ve arkadaşlık âdâbı, ölüm anındaki edeb ile bazı tasavvuf meselelerine âid açıklamalara yer verilir.

Son bölümde konu geniş bir biçimde sûfî sözleri, şiir ve delillerle bazı tasavvufî kavram ve meseleleri açıklamaktadır. Özellikle sûfîlerin sefer ve seyahatten amaçlarını açıklayan şu cümle ilginçtir. "Sûfîler sâdece dolaşmış olmak, memleket görmek ve rızık talebi için seyahat etmezler. Onların seyahatlerinden amaçları hac, cihâd, sıla-i rahim, zulmü engellemek, ilim tahsil etmek, kendilerine tasavvuf ilim ve ahvâlinde faydalı olacak kimselerle görüşmektir."[123]

Sûfîlere âid cem' ve fark, fenâ ve bakâ, hakâyık, sıdk, usûl, ihlâs, zikir, gınâ, fakr, ruh, işâret konularıyla, ardından mürüvvet, sûfî ve tasavvuf, rızk, vehm, firâset, temenni ve nefis gibi kırkı aşkın değişik kavramı kısa kısa anlatır.

Sekizinci Bölüm: Sûfîlerin mektupları, şiir, duâ ve risâlelerine dâirdir. Burada başta **Cüneyd** olmak üzere ilk devrin büyük sûfîlerinin birbirine yazdıkları mektup ve mesajlardan örnekler vardır.

Hemen arkasındaki bâbda da bu mektupların özeti ve ana konusu denilebilecek meselelere temas edilmektedir. Sûfîlerin hâl ve işâretlerini anlatan şiirler bölümünde ise **Zünnûn**, **Cüneyd**, **Ebu'l-Hüseyin Nûrî**, **Ebû Ali Ruzbârî**, **İbrâhim Havvâs**, **Semnûn Muhib**, **Seriyy Sakatî**, **Ebû Bekir Şiblî**, **Sehl**, **Yahyâ b. Muâz Râzî**, **Ebu'l-Abbâs b. Atâ**, **Ebû Hamza Sûfî**, **Bişr Hâfî**, **Yûsuf b. Hüseyin Râzî**, **Ebû Abdullah Kuraşî**, **Ebû Saîd Harrâz** gibi sûfîlerden beyitler vardır.

Ardından gelen bahis ise mütekaddimîn sûfîlerinin duâlarından örneklere ayrılmıştır. Burada **Zünnûn**, **Yûsuf b. Hüseyin**, **Cüneyd**, **Ebû Saîd Dîneverî**, **Ebû Bekir Şiblî**, **Yahyâ b. Muâz Râzî**, **İbrâhim b. Edhem**, **Seriyy Sakatî** ile **İbrâhim Mâristânî**'nin **Hızır**'dan öğrendiği duâlar vardır. Arkasından gelen bâbda sûfîlerin kısa öğütlerine yer verilmiştir. **Ruveym**, **Yûsuf b. Hüseyin**, **Seriyy Sakatî**, **Ebû Bekir Bârizî**, **Ebu'l-Abbâs b. Atâ**, **Ebû Saîd Harrâz**, **Zünnûn**, **Cüneyd**, **Ebû Bekir Verrâk**, **Ebû Muhammed Mürtaiş**, **İbrâhim b. Şeybân** gibi sûfîlerin öğütleri vardır.

Dokuzuncu Bölüm: Semâ ile ilgilidir. Bölümün ilk bâbında güzel ses, güzel ses dinlemek ve güzel ses dinleyenlerin farklı durumları ile ilgili bilgiler verilir. İkinci bâbda semâ ve semâın anlamı konusunda sûfîlerin farklı görüşleri anlatılır. Üçüncü bölümde âhirete teşvik eden güzel seslilerin okuduğu ilâhîleri dinlemenin avâma mubah olması konusunda değerlendirmeler vardır. Deliller ise hadîsler ve sûfî yorumlarıdır. Burada şiir konusuna girilir ve *Kasîde-i Bürde* metni verilir. Şiirlerin ardından **İmam Mâlik**, **İmam Şâfiî** görüşleriyle şiir ve semâ konusunun cevâzı anlatılır.

Cüneyd'in görüşlerinden sonra, "fâsid maksadlarla olmayan semâın mubah olduğu" görüşü vurgulanır. Ancak telli çalgılar, davul gibi şeylerle semâ' etmek; yâni onları dinlemek, Hz. Peygamber'in nehyettiklerine dâhil edilmekte ve bunların ehl-i bâtın semâı olduğu belirtilmektedir. Havâssın semâının anlatıldığı bölümde ise genelde semâın dereceleri **Ebû Osman Râzî**, **Ebû İshâk Nehrecûrî**, **Bündar b. Hüseyin** gibi sûfîlerin değişik tasnifleriyle değerlendirilmektedir. Arkasından Kur'an okuma ve dinlemenin fazîletlerine dâir âyet, hadîs ve sûfî yorumlarıyla bilgiler sunulmaktadır. Kasîde ve şiir dinlemeyi tercih edenlerin kendilerince delillerine işâret edilmektedir. Bunu mürîd ve mübtedîlerin semâı bahsi izlemektedir.

Serrâc, mübtedîlerin semâına pek sıcak bakmamaktadır.[124] Yolun yarısına varmış (mutavassıt) âriflerin semâı konusuna bir öncekilerden farklı yaklaşmaktadır. Havâssın semâ' ve vecdi konusunda **Sehl**'den örnekler verir. Zikir, vaaz ve hikmetli söz dinleme hakkında da bazı uygulama örnekleri vardır. Son olarak da semâa karşı çıkanların görüşlerine yer verilir.

Onuncu Bölüm: Vecd konusuna dâirdir. "Üzüntü ve sevinç olarak kalbe gelen düşüncelerin hepsini vecd olarak" tanımlar. Ardından vecd ehlinin sıfatlarını anlatır. Onları da vâcid ve mütevâcid diye ikiye ayırarak değerlendirir. Vecdin tevâcüdden başka bir de vücûd derecesinden bahseder ve der ki: "Vücûd, gaybet tecellîleri, hakikat tezahürleridir."

Sâdık meşâyıhın tevâcüdünden sonra vecd, heyecan ve etkisi anlatılmaktadır. "Hareket eden vecd sâhibi mi, yoksa sakin olan mı daha iyidir?" sorusuna cevap aranmaktadır. Aralarında pek fazla fark olmadığı, çünkü vârid olan hâllerin farklı bulunduğu belirtilmektedir.[125]

On Birinci Bölüm: Mu'cize ve kerâmet konusuna dâirdir. Konu **İbn Sâlim**'in kudrete îmân ilkesiyle irtibatlandıran görüşüne dayandırılır. Ardından ehl-i zâhirden kerâmeti inkâr edenlere bu konunun cevâzı ile ilgili deliller ve enbiyâ ile evliyâ arasındaki fark anlatılır.

Takiben gelen bâb ise Kur'an'da keramet örnekleriyle, hadîslerdeki bu konuya dâir bilgiler nakledilmektedir. Ashab, tâbiîn ve tebe-i tâbiînden kerâmet ehli olanlara ismen işâret edildikten sonra sûfîlerin büyüklerinden **Sehl b. Abdullah**, **Bâyezîd Bistâmî**, **Ebû Hamza** ve **Cüneyd** gibi zevâtın kerametlerinden ve bu konuya dâir sözlerinden örnekler verilir.

On İkinci Bölüm: 145 aded sûfî kavram ve ıstılâhının kısa kısa îzâhı ve şiirlerle desteklenmiş açıklamalarından oluşur. Diğer kaynaklardan ancak *Keşfü'l-mahcûb*'da böyle açıklamalara kısmen rastlamak mümkündür. Yalnız çoğu zaman açıklamaların kavramın tam olarak anlaşılmasına yetmediği görülmektedir.[126]

On Üçüncü Bölüm: İki kısımdır. Birinci kısımda sûfîlerin şatahâtı, ikinci kısımda ise sûfîlerin galatât/yanlışları söz konusu edilir. Birinci kısımda "şath" kelimesinin lügat ve ıstılah mânâsı açıklanır. Tasavvufun anlaşılması zor yanları üzerinde durulur ve Allah Rasûlü'nün Allah'tan aldığı üç nev'i ilimden bahsedilir:

Herkese açıklanan hudûd-ı ilâhî; emir ve nehiy bilgileri,
Sahâbenin bir kısmına açıklanan özel bilgiler (nifak hadîsi gibi),
Sadece Allah Rasûlü'ne has bilgiler.
İlimler dört grupta değerlendirilir:[127]
Riyâzat,
Dirâyet,
Kıyas ve nazar,
Muâmelât ve mücâhede.

Sûfîlerin şatahâtından örnekler vererek önce **Cüneyd**'in, **Bâyezîd**'in şath ve sözlerini şerhettiğini belirtmekte ve fakat kendisinin ona ulaşmasının mümkün olmadığına işaret etmektedir. Ancak **Bâyezîd**'in sözlerini kendi açısından ama yine de **Cüneyd** ve benzeri sûfîlere atıflarda bulunarak açıklamaktadır. **Bâyezîd**'in sözlerini dört grupta toplayarak şerhetmiştir.[128] **Bâyezîd**'in ardından **Ebû Bekir Şiblî**'nin şatahâtını, yine dört başlık altında özetlemeye çalışmaktadır. Üçüncü olarak **Ebu'l-Hüseyin Nûrî**'nin şatahâtından ve hâllerinden, son olarak da **Ebû Hamza Sûfî**'nin sözlerinden nakiller vardır.[129]

Bu bölümde "Haksız Yere İthâm Edilen Sûfîler" başlığı altında dokuz-on sûfînin ithâma konu olan halleri anlatılır.

Sûfîlere düşmanlık gösterenler iki grup kabul edilir:

1- Onların inceliklerini ve sözlerinde işâret ettikleri mânâları kavrayamayanlar,

2- Onların maksad ve mânâlarını bilen, onlarla bir süre beraber bulunduktan sonra hallerine dayanamayıp nefslerine aldanarak dünya malı toplamaya ve sûfîleri ithâma kalkışanlar. Haksız yere ithâma mâruz kalanlar arasında ise **Zünnûn Mısrî**, **Semnûn Muhib**, **Ebû Saîd Harrâz**, **Amr b. Osman Mekkî**, **Sehl b. Abdullah Tüsterî**, **Ebû Abdullah Subeyhî**, **Ebu'l-Abbas b. Atâ**, **Cüneyd Bağdâdî**, **Âmir b. Abdükays**, **Ebû Bekir Ali b. Hasan Yezdânyâr**, **Muhammed b. Mûsâ Fergânî Vâsitî** sayılmaktadır.[130]

On üçüncü bölümün ikinci kısmı ise tasavvuf klasikleri arasında ilk sayılabilecek oto-kritik konularından oluşur. **Serrâc**, tasavvufun içinden biri olarak sûfî kisvesine bürünmüş kimselerin şerîata ve tasavvufun rûhuna aykırı düşüncelerini göstermek için bu bölümü açmıştır. Sûfîlerin yanlışlarını üç mertebede inceler:

Usûl konusunda yanlışlar,

Âdâb, ahlâk ve ahvâl konularında yanlışlar,

Asıldan uzaklaşmaktan kaynaklanan zelle türü hatâlar.

Müellif yanlışları böyle üç maddede toplamışken ardından son iki maddeyi de birleştirerek sûfilerin hatâlarını iki grupta inceler:

Dalâlete varmayan teferruattaki yanlışlar,

Dalâlete götüren usûl hatâları.

Birinci grupta genellikle zenginliğin fakirlikten üstün görülmesi yanlışından başlayarak dünyevî bolluk ve refahı terk konusundaki yanlışlar, irâde ve mücâhede konusundaki yanlışlar, yemeyi terk ve uzlet konusunda yanlışlar gibi arabaşlıklarla konuyu işler.

Dalâlete götüren usûl hatâları konusunda ise hürriyet ve ubûdiyyet konusundaki yanlışlardan başlayarak ehl-i Irak'ın ihlâs konusundaki yanlışları, velâyet ve nübüvvet konusundaki yanlışlar, mubah ve yasaklar konusunda yanlışlar, Hulûliyye'nin yanlışları, beşeriyyetten fânî olma yanılgısı, kalple görme yanılgısı, safâ ve tahâret konusunda yanlışlar, nurlar ile ilgili yanlışlar, ayn-ı cem' konusunda yanlışlar, üns, bast ve korkuyu terk konusunda yanlışlar, kulun sıfatlarından fânî olması konusunda yanlışlar, duyuların kaybolması konusunda yanlışlar olmak üzere on dört arabaşlık altında îzâh edilmiştir.[131]

Zehebî, *İber*, III, 128; Şezerât, III, 210.

Zehebî, *İber*, II, 118, Şezerât, III, 210.

Esrâru't-tevhîd, s. 43, 78.

Bkz. *el-Lüma*', s. 17.

Buhârî, İlim, 10; Ebû Davûd, İlim, 1.

Âl-i İmrân, 3/18.

Âl-i İmrân, 3/18.

el-Lüma', s. 33 / *İslâm Tasavvufu*, s. 16.

el-Lüma', s. 36-37 / *İslâm Tasavvufu*, s. 18-19.

el-Lüma', s. 38-39 / *İslâm Tasavvufu*, s. 19-20.

el-Lüma', s. 40-43 / *İslâm Tasavvufu*, s. 20-22.

Lokman, 31/20.

el-Lüma', s. 43-44 / *İslâm Tasavvufu*, s. 22-23.

el-Lüma', s. 45-48 / *İslâm Tasavvufu*, s. 23-26.

el-Lüma', s. 49-55 / *İslâm Tasavvufu*, s. 27-33.

el-Lüma', s. 55-64 / *İslâm Tasavvufu*, s. 33-38.

el-Lüma', s. 65-81 / *İslâm Tasavvufu*, s. 41-53.

el-Lüma', s. 82-104 / *İslâm Tasavvufu*, s. 54-70.
Lokman, 31/27.
el-Lüma', s. 105-129 / *İslâm Tasavvufu*, s. 73-97.
el-Lüma', s. 132 / *İslâm Tasavvufu*, s. 102-103.
el-Lüma', s. 134-146 / *İslâm Tasavvufu*, s. 105-116.
et-Tevbe, 9/100.
el-Lüma', s. 251 / *İslâm Tasavvufu*, s. 216.
el-Lüma', s. 360 / *İslâm Tasavvufu*, s. 332.
el-Lüma', s. 383-384 / *İslâm Tasavvufu*, s. 360-361.
el-Lüma', s. 409-452 / *İslâm Tasavvufu*, s. 391-439.
el-Lüma', s. 453-458 / *İslâm Tasavvufu*, s. 443-447.
el-Lüma', s. 459-477 / *İslâm Tasavvufu*, s. 448-461.
el-Lüma', s. 478-496 / *İslâm Tasavvufu*, s. 462-475.
el-Lüma', s. 495-515 / *İslâm Tasavvufu*, s. 476-491.
el-Lüma', s. 516-555 / *İslâm Tasavvufu*, s. 492-518.

IV- *el-LÜMA*'IN TESİRLERİ

Serrâc'ın eseri, her nedense, diğer tasavvuf klâsikleri kadar yaygın bir alana yayılma imkânı elde edememiş, üzerinde şerh, ta'lîkat ve ihtisâr gibi çalışmalar yapılmamış, hattâ XX. asrın başına kadar neredeyse meçhûl kalmıştır.

el-Lüma' ile birlikte ilk tasavvuf klâsikleri sayılan *et-Taarruf* ve *Kûtü'l-Kulûb*'ün müellifleri, **Serrâc** ile çağdaş olduklarından eserlerinde *el-Lüma*' ve müellifinden bahsetmezler. **Kuşeyrî** ile **Hucvîrî** ise **Serrâc**'ın biyografisine yer vermeseler bile eserinden alıntılar yapmışlardır. Bu konuya "Eski Kaynaklarda **Ebû Nasr Serrâc**" konusunu anlatırken temâs etmiştik.

Gazzâlî, *İhyâ* adlı tasavvuf klâsiğinde bâzen ismini anarak, bâzen ismini anmadan alıntılar yapmak sûretiyle **Serrâc** ve eseri *el-Lüma*'dan yararlanmıştır. **Gazzâlî** özellikle semâ ve vecd bahsini işlerken *el-Lüma*'a atıflarda bulunmaktadır.[132]

Diğer bir tasavvuf klâsiği olan *Avârifü'l-maârif*'te de *el-Lüma*'a atıflar vardır. Nitekim **Sühreverdî**, eserin 22. bölümünde semâ konusunda, 32. bölümde huzûr-i ilâhide edeb konusunda, 37. bölümde kurb ehlinin namazı konusunda, 38. bölümde namaz âdâbı konusunda, 40. bölümde oruç ve nâfile oruç konusunda, 60. bölümde makamlar konusunda, başka yerlerde **İbn Sâlim**'den yaptığı nakîllerle *el-Lüma*'dan alıntılar yapıp istifâde etmiştir.

Serrâc'ın etkisinin en bâriz bir biçimde görüldüğü eser **Ebû Abdurrahman Sülemî**'nin *Galatâtu's-sûfiyye* adlı eseridir. Eserin muhakkiki **Abdülfettah Ahmed el-Fâvî**'nin de belirttiği gibi bu risâle geneli îtibâriyle *el-Lüma*'ın aynı başlığı taşıyan bölümünün kopyası gibidir. Sûfîlerin kendi kendilerini tenkîd etmeleri konusunu işlerken **Abdurrahman Bedevî**, hem **Serrâc**'a, hem de **Sülemî**'ye işâret etmiş ve bu eserin *el-Lüma*'dan alıntı olduğuna dikkat çekmiştir.[133] **Arberry**, aynı konuya ilişkin bir makâle yazarak **Abdurrahman Bedevî**'den önce bu gerçeği tesbit etmiştir.[134]

Diğer yandan **Serrâc**'ın çağına yetişmiş bulunan **Ebû Sa'd el-Hargûşî** (ö.406/1015)'nin *Tehzîbü'l-esrâr* adlı eseri, konu ve bâb başlıkları îtibâriyle *el-Lüma*'ın aynı gibidir. Hattâ bu yüzden *Tehzîbü'l-esrâr*'la ilgili bir makâle yazan müsteşrik **Arberry**, işi biraz da ithâma

vardırarak şunları söylemektedir: “*el-Lüma*’dan aynen aktarılmış, târihî yağmacılığın yegâne şâhidlerinden biri.”[135] Gerçekten iki eser muhtevâları ve ana başlıkları açısından karşılaştırıldığında açıkça bu benzerlik görülmektedir.[136]

Bkz. *İhyâu ulûmi’d-dîn*, Kâhire ts., II, 297.

Bkz. *Târîhu’t-tasavvufi’l-İslâmî*, Kuveyt 1978, s. 83-92.

Bkz. “Did Sulami Plagiarize Sarraj”, *Journal of The Royal Asiatic Society*, London 1937, sy. 3, s. 431-465.

A. J. Arberry, “Kharguhi’s manual of Sufism”, *Bulletin of the School of Oriantal Studies*, IX, sy. 2. s, 145.

Bkz. Ebû Sa’d el-Hargûşî, *Tehzîbü’l-esrâr*, thk: İrfan Gündüz (basılmamış doçentlik çalışması), İstanbul 1990.

el-LÜMA' TERCÜMESİ

MUKADDİME

Ebu'l-Kâsım Ali b. İmam Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Cevzî'nin rivâyetine göre müellif **Ebû Nasr Serrâc** der ki:

Hamd, insanları yaratan ve onlara sanatının eserleri ve rubûbiyetinin şâhidleriyle mârifet-i ilahiyyeyi gösteren Allah'a mahsustur. O, bir grup insanı seçerek kendi irâdesi istikâmetinde havâstan kılmış, onlara ilim ve ince bir anlayış vermiş, haklarındaki hükm-i ilâhîyi icrâ etmiştir. Rızık, ecel, amel ve ahlâk konusunda olduğu gibi, hidâyet ve muvaffakıyyet konusunda da onların derecelerini birbirinden farklı kılmıştır. Her ilim, ya Allah'ın kitabında, ya Rasûlüllah (s.a.)'ın sünnetinde, ya da kendilerine keşif ve ilhâm verilen evliyâullahın kalblerinde mevcuddur. Çünkü "***Allah, mahvolanın*** (sapıtanın) ***apaçık bir delîlden ötürü mahvolmasını, yaşayanın*** (hidâyete erenin) ***âşikâr bir huccetle yaşamasını diler. Doğrusu Allah işitir ve bilir***."[137]

Salât u selâm, evliyânın güneşi, asfiyânın kameri ve enbiyânın serveri, Allah'ın kulu ve Rasûlü Hz. **Muhammed** (s.a.)'e ve ehl-i beytine olsun.

İstihâre ederek tasavvuf ehlinin yol ve sözlerinin mânâsı, metodları, görüşlerinin temeli ile ilgili bir eser yazmaya karar verdim ve sûfîlere âid haberleri, şiirleri, makamları, hâlleri ve hakîkatleri ile anlaşılması zor ibâreleri bölümler hâlinde anlatan bir eser derledim.

Eserin her bölümünde sûfîlere âid nükteler, bilgiler, fikir ve görüşlerinden pırıltılar/lüma' sundum. Benim onlarla ilgili söylediklerim, örnek şahsiyete, beyan ve huccete tâbi olmaları sebebiyle Hakk'ın ihsânı olarak kendilerinde meydana gelen mânevî hâllere ve rûhânî durumlara âid şeylerdir.

Bu eseri dikkatle, peşin hükümsüz, huzûr-i kalb ve ciddiyetle, işin önünü ve ardını düşünerek ve selefin büyüklerine karşı çıkmaktan sakınarak iyi niyet ve temiz bir yürekle inceleyenler, Allah Teâlâ'ya yaklaştırıcı olarak bulacaklardır. Çünkü sûfî tâifesi, sayıları az olmakla birlikte, Hakk nezdinde değerleri ve dereceleri yüce kimselerdir.

Çağımızda yaşayan aklı başında kimselere yakışan, sûfîlerin usûl ve niyetlerine dâir bir şeyler bilmeleri, onların sağlam bir yola girmiş gerçek sûfî olanla sûfîliğe özeneni; onların libâslarına bürünüp sûfî geçineni birbirinden ayırabilmeleri gerekir. Çünkü sûfîler Allah'ın yeryüzündeki eminleri, ilminin ve sırlarının bekçileridir. Allah'ın temiz ve muhlis kullarıdır. Takvâ ehli velîleri ve sâdık dostlarıdır.

Sûfîler grup gruptur: Ahyâr, sâbikûn, ebrâr, mukarrabûn, büdelâ ve sıddîkler. Sûfîler, Allah'ın mârifet-i ilâhiyesiyle kalblerini ihyâ ettiği, uzuvlarını hizmetle süslediği, dillerini zikr-i ilâhisine alıştırdığı, sırlarını murâkabe ile temizlediği kişilerdir. Hakk'ın emrine riâyet sebebiyle kendilerine velâyet tacı ve hidâyet libâsı giydirilmiş kimselerdir. Allah Teâlâ onların kalblerini kendine yöneltmiş, huzûrunda cem' etmiştir. Onları kendisiyle mâsivâdan müstağnî kılmıştır. Böylece onlar, Allah'ı her şeye tercih ederek yalnız O'na yönelmiş, sâdece O'na güvenerek O'nun kapısında durmuşlardır. O'nun kazâsına rızâ ve belâsına sabrederek Allah için vatanlarından ayrılmış, ihvânlarının yanlarına varmışlardır. Allah için akrabâlarını bile terk ederek dünyevî bağlarını koparmışlar, halktan kaçıp Hakk'ın dostluğuna sığınmışlardır. "***Bu Allah'ın fazl ve ihsânıdır ki, onu dilediğine verir. Çünkü Allah, büyük fazl sâhibidir***."[138] "***İnsanlardan bâzıları vardır, nefsine zulmeder***."[139] "***De ki: Hamd Allah'a mahsustur. Selâm O'nun seçkin*** (tasfiye görmüş) ***kullarına***."[140]

Bugün sûfîlerin ilimlerine dâir söz söyleyenler pek çoğaldı. Sûfîlere benzemek isteyenler, tasavvufî konularda işâret yoluyla konuşanlar hayli arttı. Bu gruplardan her birinin kendilerine âid ibârelerle yazılmış eserleri vardır. Bunların hepsini güzel saymak mümkün değildir. Çünkü meşâyıhın bu konuda söz söyleyen ilk büyükleri, dünyâ ile olan bağlarını koparmadan, nefslerini mücâhede, riyâzat ve vecd ile öldürmeden konuşmamışlardı. Dünyâya arkalarını çevirip Hakk'ın dışında her şeyden soyutlanmışlar, ilme sarılıp amelde tahkîk ehlinden olmuşlar ve böylece ilim, hakîkat ve ameli birleştirdikten sonra söz söylemişlerdir.

Bu kitapta yer alan rivâyetlere âid isnâdların ekserisini hazfettim. Haber, hikâye ve eserlerin sâdece metinlerini verdim. Lüzûmsuz uzatmalardan kaçındım. Allah'ın inâyetiyle isâbet ettiğim şeylerden

dolayı Allah'a hamd ediyor, eksiklik ve lüzûmsuz fazlalıklar ve düştüğüm hatâlar sebebiyle Allah'tan mağfiret diliyorum.

Çağımızdaki bâzı âlimlerin düştüğü hatâya düşmemek için daha çok ilk mutasavvıfların görüş ve sözlerini nakletmeyi tercih ettim. Çünkü asrımızda yaşayan müteahhır âlimler, tasavvufî mânâlardan söz söyledikleri, ya da kendilerine bir şeyler izâfe ettiklerinde bu hakîkatlerin ahvâlinden çok uzaktırlar. Onlar ilk sûfîlerin söz, hâl ve vecdlerini farklı bir şekilde süsleyerek kendilerine izâfe ederek halk arasında mevki ve îtibâr kazanmayı amaçlarlar. Böyle kötü niyet taşıyanların hasmı Allah Teâlâ'dır. Allah hesâba çekici olarak onlara yeter. Çünkü Allah onlara bir emânet vermiş, onlar ise bu emânete hıyânet etmişlerdir. Allah'ın emânet verdiği şeye insanın hıyânet etmiş olması, hıyânetlerin en büyüğüdür. "***Allah hâinlerin tuzaklarını başarıya ulaştırmaz***."[141] Başarıya ulaştıran ancak Allah'tır.

el-Enfâl, 8/42.

el-Cum'a, 62/4.

Fâtır, 35/32.

en-Neml, 27/59.

Yûsuf, 12/52.

BİRİNCİ BÖLÜM:
TASAVVUF, TEVHÎD VE MÂRİFET

I- TASAVVUFUN TANIMI VE YERİ

A- TASAVVUF VE DİĞER İLİMLER

Birisi benden “tasavvufun ve sûfîlerin yolunun ne olduğunu, halkın mutasavvıflar hakkındaki farklı yorumlarının sebeplerini” sordu. Çünkü sûfîler hakkında halkın bâzısı ifrata varan düşünceler öne sürerek onları yüce mertebelere çıkarmakta; bâzısı normal ölçülerin dışına çıkararak küçümsemekte; bir grubu cehâletlerine aldırmayan oyun ve eğlence düşkünü kişiler olarak görmekte; bir başka grubu zühd ve takvâ ehli, sûf giyen, konuşma ve giyime önem vermeyen kişiler olarak değerlendirmekte; diğer bâzıları ise bu konuda daha da ileri giderek sûfîleri zındıklık ve sapıklıkla ithâm edecek dereceye varmaktadır.

Soru soran zât benden bu görüşlerden hangisinin doğru olduğunu, bunların kitap, sünnet, ashâb ve tâbiîn ahlâkı ile sâlihlerin âdâbına uygun olan usûllerini açıklamamı istedi. Bu yüzden ben sözlerimi kitap ve sünnete bağlı olarak açıklayıp hakkın hak olarak ortaya çıkmasını, bâtılın ortadan kalkmasını, ciddînin gayr-i ciddîden, sağlamın sakattan ayrılmasını ve her şeyin yerini bulmasını istedim. Çünkü tasavvuf, dînî ilimlerden biridir. Başarı Allah’tandır.

Allah Teâlâ müminlere kitab-ı ilâhîye sarılmayı emrederek kalblerinden şüpheyi gidermiş ve dînin temelini sağlamlaştırmıştır. Allah Teâlâ: “***Allah’ın kitabına toptan sımsıkı sarılınız. Ayrılığa düşmeyiniz***”[142] ve “***iyilik ve takvâ üzere yardımlaşınız***”[143] buyurmaktadır. Diğer bir âyette ise Allah Teâlâ, müminlerin kendi nezdinde en fazîletli, dînî açıdan en üstün saydığı bir grubu meleklerden sonra anarak vahdâniyyet anlayışına şâhid tutmakta ve şöyle buyurmaktadır: “***Allah kendisinden başka ilâh olmadığına şâhidlik etti. Melekler ve ilim sâhipleri de O’ndan başka ilâh olmadığına doğruca şâhidlik ettiler***.”[144]

Peygamberimiz (s.a.)’in: “*Âlimler peygamberlerin vârisleridir*”[145] buyurduğu rivâyet olunmaktadır. Benim düşünceme göre, Allah bilir ama, âyette geçen “***doğruca şâhidlik eden ilim erbâbı***” peygamber vârisi olmaya lâyık kimselerdir. Çünkü onlar, Kitabullah’a sarılan, Rasûlüllah’a uyan, ashâb ve tâbiînin yoluna giren, takvâ ehli sâlih

kişilerin usûlünü benimseyen kimselerdir. Bunlar da üç gruptur: Hadisçiler, fıkıhçılar ve tasavvuf erbâbı. İşte bu üç grup, Allah'ın vahdâniyetine şâhidlik eden ve peygamber vârisi olmaya lâyık olan kimselerdir.

İlimler çeşitlidir. Din ilmi de üç türlüdür: Kur'an ilmi, sünnet ilmi, îmân hakîkatleri ilmi. Bu üç ilim, bu üç grup arasında dönüp dolaşır. Bu üç ilim, Allah'ın âyetlerinden, Rasûlü'nün sünnetlerinden ve velî kullarının kalblerine düşen hikmetlerden oluşur. Bunun da aslı îmân hadîsidir ki Cibril'in Peygamberimiz'e: "İslâmı, îmânı ve ihsânı sorduğu" hadîs-i şerîftir. İslâm zâhirdir, îmân zâhir ve bâtındır. İhsân ise zâhirin de bâtının da hakîkatidir. Onu da Cenâb-ı Peygamber (s.a.) şöyle tanımlamıştır: "*İhsân, Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor*."[146]

Hz. Peygamber'in bu tanımını Cibril tasdîk etmiştir. İlim amele yakındır, amel de ihlâsa. İhlâs kulun ilmiyle ve ameliyle Allah'ın rızâsını murâd etmesidir. İlim ve amel konusunda bu üç grubun dereceleri farklı farklıdır. Bunların maksadları ve dereceleri de birbirinden farklıdır. Nitekim Allah Teâlâ:

"***Kendilerine ilim verilenler derece derecedir***."[147]

"***Her birinin yaptıkları işten dolayı dereceleri vardır***."[148]

"***Bak nasıl onların kimini kiminden üstün yaptık***"[149]

buyurmaktadır. Peygamber (s.a.) de: "*İnsanlar bir tarağın dişleri gibi birbirine eşittir. Birbirlerine olan üstünlükleri ancak ilim ve takvâdadır*"[150] buyurmaktadır.

Dînin usûl, fürû, hukuk, hakâyık, zâhirî ve bâtınî hudûdu gibi konularla ilgili bir müşkili olan kimselerin bu üç gruba; yâni muhaddis, fakîh ve sûfîlere başvurması gerekir. Bu sınıflardan her birinin ilim, amel, hâl ve hakîkat yönünden birtakım şeklî esâsları olduğu gibi, mânâ açısından da kendilerine göre birtakım terimleri, kavramları ve yorumları vardır.

İlimleri bu özellikleriyle bilenler o sâhada âlim, bilmeyenler ise câhil sayılırlar. Bütün ilim, amel ve hâlleri içine alan kemâl mertebesine ulaşmak, kimsenin yapabileceği bir iş değildir. Saydığımız üç sınıftan her birinin kendine göre bir yeri ve önemi vardır. İnşâallah ben gücümün yettiği kadar bu üç gruptan her birinin ilim ve uygulamaları

ile birbirlerine üstün oldukları durumları ve hangi tabakanın daha üstün olduğunu senin kavrayabileceğin şekilde açıklamaya çalışacağım.

B- HADÎS İLMİ VE MUHADDİSLER

Muhaddisler Allah Rasûlü (s.a.)'nün hadîslerinin zâhirine bağlı kalarak: "Hadîs, dînin esâsıdır. Çünkü Allah Teâlâ: «***Peygamber size neyi verirse onu alın, sizi neden sakındırırsa ondan vazgeçin***»[151] buyurmaktadır" derler. Bu âyet-i kerîmeye istinâden hadîsçiler, hadîs elde etmek ve râvîlere ulaşmak maksadıyla diyar diyar dolaşmışlardır. Hadîs ve sünnet konusunda kendilerine gelen haberleri başkalarına duyurmayı da görev saymışlar, sahâbe ve tâbiîn neslinden kendilerine ulaşan rivâyetleri toplamışlar, onların yaşayış tarzları, sözleri, usûl ve üslûbları ile ahkâm konusundaki yorumlarını, fiillerini, ahlâk ve ihtilâflarını kayda geçirmişlerdir.

Muhaddisler rivâyetleri, bizzat dinleme/semâ ve ezberleme yoluyla anlamışlar; hadîs râvîlerini ezber gücü, güvenilirlik ve ahlâkî açıdan değerlendirmişler ve doğruyu ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu konuda yapılması gerekeni yaptıkları muhakkaktır.

Hadîs rivâyeti konusundaki titizlikleri hadîsçileri râvîlerin rivâyet konusundaki durumlarını bilmeye, hadîs râvîlerinin isimlerini, künyelerini, doğum ve vefât yerlerini gösteren eserler tedvîn etmeye sevk etmiştir. Böylece hadîsçiler bir hadîs târihi meydana getirmişler ve râvîlerden hangisinin kimden kaç hadîs rivâyet ettiğini, kimden hadîs alıp, kime naklettiğini ve kimin nakilde hatâlı, kimin de rivâyet sırasında ilâveler, ya da noksanlıklar yaparak yanıldığını tesbit etmişlerdir. Hatâlardan hangisinin kasdî olduğunu belirleyerek ne tür hatâlara müsâmaha edilebileceğini belirtmişler, yalancılıkla ithâm edilen ve Rasûlüllah'ın söylemediğini ona isnâd edenleri tesbit etmişlerdir. Kimden hadîs rivâyet etmenin doğru, kimden yanlış olduğunu açıklamışlardır. Kimlerin başkasının rivâyet etmediğini rivâyet ettiğini, kimlerin de başkalarından farklı lafızlarla nakillerde bulunduğunu açıkça bildirmişlerdir. Her hadîsin kimler tarafından rivâyet edildiğini, râvîsinde bir illet bulunup bulunmadığını kaydetmişler, bu konuda bölümler ihtivâ eden eserler ve sünen kitapları yazmışladır. Hadîslerin sahîh olanı ile sıhhatinde ihtilâf

edilenini, rivâyet zincirinde zaaf ile mâlûl olanını birbirinden ayırmışlardır. En çok ve en az hadîs rivâyet edenlerin üzerinde durarak beldelerin hadîs imâmlarını, râvî tabakâtını, talebesi ve hocası, büyüğü ve küçüğü ile tanıtmış ve anlatmışlardır.

Hadîs ilmi, ihtilâf sebepleriyle, rivâyetlerdeki noksanlık ve fazlalıkları, hadîs rivâyetinde muhaddislerin yerleri konularını da kapsamaktadır. Çünkü hadîs ilmi dînin esâsıdır. Ancak muhaddisler de fazîlet bakımından derece derecedirler. Onlardan bâzısı ilim, liyâkat ve hâfıza gücü sebebiyle diğer âlimler üzerine adl, cerh ve ta'dil, redd ve kabûl konusunda şehâdeti makbûl kimselerden olma özelliği kazanmış ve Rasûlüllah'ın söylediği, yaptığı, emrettiği, yasakladığı, uygun gördüğü ve duâ buyurduğu şeyler konusunda şâhidliği makbûl kimselerden olmuştur. Allah Teâlâ buyurur: "***Böylece Biz sizi orta bir ümmet yaptık ki insanlar üzerine şâhid olasınız, Peygamber de sizin üzerinize şâhid olsun***."[152]

Bu âyette anlatılan şâhidlerden maksad ashâb-ı hadîstir. Çünkü onlar Allah Rasûlü (s.a.), sahâbe ve tâbiînin söyledikleri ve yaptıkları üzerine şâhiddirler. Peygamber (a.s.)'in onlar üzerine şâhidliği ise onların Hz. Peygamber'in söz, fiil, davranış ve ahlâkına şâhid olmalarıdır. Peygamber (a.s.) buyurmuştur ki: "*Kim bana kasden yalan isnâd ederse cehennemden yerini hazırlasın*."[153] "*Allah benden duyduğunu başkalarına tebliğ eden kimsenin yüzünü ağartsın*."[154] Bu son duâ berekâtıyla hadîsçilerin yüzünde bir parıltı ve zıyâ bulunduğu söylenir.

Hadîsçilerin kendi ilimleri ile ilgili usûl ve incelikleri anlatan pek çok eserleri vardır. Ehl-i hadîsten, kendi çağındakilere önderlik etmiş, ilim, akıl, anlayış ve liyâkat bakımından üstün meziyetlere sâhip pek çok imâm bulunmaktadır. Bu konuda tafsilata kalkışmak sözü uzatır. Anlayana bu söylediklerimiz yeterlidir. Başarıya ulaştıran sâdece Allah Teâlâ hazretleridir.

C- FIKIH İLMİ VE FAKÎHLER

Fakîhler, hadîsçilerin ilimlerini, usûl ve mânâ konusundaki görüşlerini kabûlün yanı sıra hadîsleri anlama ve onlardan ahkâm, hudud ve şer'î konularda hüküm çıkarmadaki ince kavrayışları sebebiyle hadîsçilerden üstün sayılmışlardır. Çünkü dînî ahkâmı;

nâsih ve mensûhu, usûl ile fürûu, husûs ile umûmu kitab, sünnet, icmâ ve kıyâs ile açıklayan onlardır. İnsanlara Kur'an ve hadîsten hükmü nesholunan ve fakat metni mevcûd veya metni mensuh, fakat hükmü bakî ahkâmı, lafzı âmm, fakat mânâsı hâss şeyleri, ya da lafzı âmm, mânâsı hâss olan şeyleri, hitâbı umûmî, fakat muhâtabı tek, ya da muhâtabı tek hitâbı umûmî olan husûsları açıklayan hep onlardır. Dînî hükümleri muhâliflerine karşı aklî îzâhlarla delîllendiren, sapıklara karşı sağlam delîllerle dîni savunan yine onlardır. Kitap ve sünnetin nasslarına, icmâ ve kıyâsın hükümlerine sıkı sıkıya sarılan da onlardır. Fikirleriyle muhâliflere karşı en iyi şekilde mücâdele verenler, hasımlara karşı duranlar, yapılan îtirâzlara fikirler üreterek karşı koyanlar hep onlardır.

Fakîhler her şeyi yerli yerine koymuşlar, her şeyin sınırını güzelce çizmişler, birbirine yakın müşkil ve karışık meseleri tefrik etmişler, emir ve nehy konusunda teşvik ya da sakındırma özelliği taşıyan lafızları birbirinden ayırmışlardır. Böylece müşkilleri halletmiş, düğümleri çözmüş ve yolları açık hâle getirmişler, şüpheleri izâle etmişler, aslî meselelerle fer'î meseleleri birbirinden ayırmışlar, mücmel olanları şerhetmişler, mürekkeb olan şeyleri basitleştirmişler, dînin sınırlarını ihtiyâtla korumuşlardır. Bu yüzden hudûd-i ilâhiye ve ahkâm-ı şer'iyye konularında âlimin âlimi, câhilin câhili, havâssın havâssı, avâmın avâmı taklid etmemesi gerekir.

Müslümanlar hudûd-i ilâhiyeyi fakîhler sâyesinde koruyabilmektedir. Allah Teâlâ kitabında şöyle buyurur: "***Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların içlerinden bir grup dinde geniş bilgi elde etmek*** (tefakkuh) ***ve kavimleri savaştan döndüklerinde onları îkaz etmek için geride kalmalıdır***."[155]

Hz. Peygamber (a.s.) de buyurur: "*Allah Teâlâ kimin hakkında hayır murâd ederse onu dinde ince bir anlayış* (tefakkuh) *sâhibi yapar*."[156]

Fakîhlerin ilim ve usûlleriyle ilgili birtakım eserleri bulunmaktadır. Her çağda ilim, anlayış, dindârlık ve liyâkat sebebiyle fıkıh erbâbına imâmlık yapan büyük imâmlar vardır. Onlara âid bilgi vermeye kalkışmak sözü uzatır. Azı gören akıllı, çoğun durumunu kavrar. Başarı Allah'tandır.

D- TASAVVUF İLMİ VE SÛFÎLER

Sûfîler, inanç konusunda muhaddis ve fakîhlerle aynı görüşü paylaşan, onların ilimlerini benimseyerek esâslarına karşı çıkmayan kimselerdir. Çünkü sûfîler, bid'atlerden ve nefsin kölesi olmaktan kaçınan, güzel örneğe bağlı ve ona uymaya hazır, her türlü bilgide fakîh ve muhaddislerle ortak görüşlere sâhiptirler. Sûfîlerden bilgi ve anlayışta muhaddis ve fakîhlerin derecesine ulaşamamış olanlar, ahkâm-ı şer'iyye ve hudûd-i islâmiyye konusunda karşılaştıkları müşkillerin halli için mutlaka muhaddis ve fakîhlere başvururlar. Âlimlerin icmâ ettikleri konuda sûfîler de icmâ ederler. Ulemânın ihtilâf ettiği konularda ise sûfîler, ihtiyatlı olmak için en güzel, en evlâ ve en mükemmel olanı seçerler ki böylece Allah'ın kullarına emrettiği şeyi yüceltmiş, nehyettiğinden de sakınmış olurlar.

Sûfîlik yolunda azîmeti bırakıp ruhsata sığınmak; tevil kapısını zorlamak, râhat ve refaha meyledip ölçüleri gevşek tutmak, şüpheli şeylere kaymak söz konusu değildir. Çünkü bu tür davranışlar dîni küçük görmek, dînî emirleri hafife almak ve ihtiyatı elden bırakmak anlamı taşır. Oysa sûfîlerin yolu, dînî konularda evlâ ve sağlam olanla amel etmektir. Muhaddis ve fakîhlerin zâhirî ilimlerini kullanma konusunda sûfîlerin yolları ve görüşleri hakkında bildiğimiz budur.

Sûfîlerin bundan başka yükseldiği derece ve hâller; ibâdet, tâat ve ahlâk türünden menziller vardır. İbâdet, ahlâk ve hâllerin birtakım incelikleri vardır ki bunlar, fukahâ ve muhaddislerden farklı olarak, sâdece sûfîlere mahsustur. Bunların açıklanıp anlatılması sözü uzatır. Ben her şeyden ancak, anlatılan anlatılmayana ölçü olacak kadar şeyler zikredeceğim inşâallah.

E- SÛFÎLERİN ÂDÂBI

Sûfîlerin diğer ilim erbâbından farklı ilk özellikleri, farzları yerine getirdikten ve haramlardan kaçındıktan başka mâlâyâni denilen boş ve anlamsız meşgûliyetleri terk etmek, maksadları ile aralarına giren her türlü alâkadan sıyrılmaktır. Onların Allah'tan başka gâye ve maksadları yoktur.

Sûfîlerin bundan başka muhtelif âdâbı vardır. İşte bunlardan bâzıları: Dünyâ nîmetinin azına kanâat etmek; zarûrî olan; yâni olmazsa olmaz ölçüsündeki bir azıkla yetinmek, zarûrî olan giyim-kuşam, yiyecek ve istirâhat imkânını sağlayacak bir şeyle iktifâ

etmek, irâdî olarak fakîrliği zenginliğe tercih etmek, aza koşup çoktan kaçmak, açlığı tokluğa tercih, üstünlük ve büyüklüğe rağbet etmemek, îtibâr ve makamdan ferâgat gösterebilmek, yaratıklara şefkat ve merhamet, büyük küçük herkese tevâzû, ihtiyâç anında bile başkalarını kendine tercih/îsâr, dünyâya dalanlara aldırış etmemek, Allah hakkında dâimâ hüsn-i zan sâhibi olmak, tâata koşarken ve hayırda yarışırken dâimâ ihlâs üzere bulunmak, her şeyden kesilip Allah'a yönelmek, O'nun kazâsına rızâ, belâsına sabır göstererek nefsin isteklerine karşı koymak, nefsle mücâhede konusunda direnç göstererek ona muhâlefet etmek. Çünkü Allah Teâlâ nefsi "***dâimâ kötülüğü emretme***"[157] özelliği ile tanımlamış ve ona karşı dikkatli olunmasını belirtmiştir. Nitekim Nebî (s.a.) de: "*Senin en büyük düşmanın iki yanın arasındaki nefsindir*"[158] buyurmuştur.

*** * ***

İlâhî sırlara riâyet, Allah Teâlâ hazretlerini murâkabe, havâtırı def' ederek kalbleri korumak, Allah'tan başkasının bilmediği güzel düşüncelere sâhip olarak uyanık bir kalb, duru bir zihin, sağlam bir niyet ve tam bir yönelişle Allah'a kulluk etmek de sûfîlerin dikkat ettiği âdâb ve şemâil cümlesindendir. Çünkü Allah Teâlâ sâdece kendi rızâ-i Bârî'si için yapılmış olan amelleri kabûl buyurur. Nitekim: "***Dikkat edin, din sâdece Allah'ındır***"[159] buyrulmuştur.

Evliyânın yoluna girmek, asfiyânın mânevî menzillerinde konaklamak, rûhu bezl, nefsi telef ederek Allah'ın ve kullarının haklarının hakîkatine sarılmak, ölümü hayâta tercih etmek, zilleti izzete, râhatlığı zorluk ve şiddete üstün saymak ve bunu maksadlarına erişmek üzere yapmak, yine sûfîlerin âdâbı cümlesindendir. Çünkü mürîdin murâdı, Allah'tan ve Allah'ın murâdından başka bir şey değildir.

Bu söylediklerimiz, hakîkatlerin açık ve zâhir olanlarının başlangıcıdır. Görmez misiniz ki Peygamber (s.a.), **Hârise** (r.a.)'ye: "*Her hakkın bir hakîkati vardır. Senin îmânının hakîkati nedir?*" diye sorduğunda ne cevap vermişti: "*Ben nefsimi dünyâdan men ettim. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Sanki ben Rabb'ımın arşını açıkça görüyor gibiyim. Ehl-i cennetin birbirlerini ziyâret edip durduklarını temâşa ediyor gibiyim. Cehennemliklerin bağrışıp birbirileri üstüne yıkıldıklarını seyrediyor gibiyim*." Peygamberimiz bu

cevap karşısında şöyle buyurdu: “*Sen işin farkına varmışsın, anladığına iyi sarıl*.”[160] Ya da buna benzer şekilde konuşmuştu.

F- EHL-İ İLİM ARASINDA SÛFÎLERİN YERİ

Sûfîlerin ilim erbâbı arasında hükmü neshedilmemiş Kur’an âyetlerini, hükmü kaldırılmamış hadîsleri kullanma konusunda özel bir tavırları vardır. Bilhassa güzel ahlâkı öğütleyen, hâllerden ve amellerdeki fazîletlerden bahseden âyet ve hadîslerle dînin yüce makamlarından haber veren, müminlerin mânevî menzillerini anlatan âyet ve hadîsler, sahâbe ve tâbiînin bu konudaki sözleri, onların ilgisini çekmektedir. Çünkü sahâbe ve tâbiînin söz ve davranışları genellikle Allah Rasûlü’nün âdâb ve ahlâkından bir cüzdür.

Allah Rasûlü: “*Beni edeblendiren Rabbımdır. O edebimi güzel kılmıştır*”[161] buyururken Allah Teâlâ da: “***Sen yüce bir ahlâk üzeresin***”[162] buyurmaktadır. Bütün bunlar âlimlerin ve fakîhlerin kitaplarında da yazılıdır. Ancak âlimler ve fakîhler, bu konuda ince bir anlayış ve kavrayışa sâhip değillerdir. Sûfîlerin dışındaki âlimler “*ülü’l-ılm kâimen bi’l-kıst*” olmadıkları için bu gerçeği ikrar ile hakk olduğuna îmân etmekle yetinirler. Tevbe ve özellikleri, tevbekârların dereceleri, verain incelikleri, vera ehlinin hâlleri, tevekkül erbâbının tabakaları, rızâ sâhiplerinin makamları ve sabredenlerin dereceleri gibi konular makam türündendir. Haşyet, huzû, mahabbet, korku, ümid, şevk, müşâhede, (inâbe) tume’nîne hâl türündendir. Allah Teâlâ: “***Müminler o kimselerdir ki Allah’ın adı anıldığında kalbleri titrer***”[163] âyetiyle tume’nîneye işâret buyurmaktadır. Yakin ve kanâat gibi saydığımız ve sayamadığımız hal cümlesinden pek çok kavram vardır. Her hâlin bir ehli ve kendine göre tabakaları vardır. Hal ehli olan kişilerin de birtakım dereceleri, müşâhede, murâkabe ve sırları bulunmaktadır. Her hal ehlinin irâde, vecd ve istiğrakları da birbirinden farklı farklıdır. Her biri Hakk Teâlâ’nın kendilerine taksim buyurduğu sınır ve makamdadır. Bu hal ehli kimselerin sâhip oldukları nîmetlerin en yücesi, devamlı murâkabeye ermiş olmalarıdır. Murâkabe, ihsân makamını gerçekleştirmek demektir.

Hırs ve emel ile nefsin isteklerini tanımada; riyânın, gizli şehvetin ve şirk-i hafîninin ne olduğunu bilmede ve ondan kurtuluş yolunu göstermede sûfîlerin özel bir konumu vardır. Allah’a inâbenin nasıl

olacağını, sıdk ile ilticânın nasıl tahakkuk edeceğini, hâlini ve hâcetini Hakk'a arzetmenin/iftikar, teslimiyet ve tefvîz-i ilâhînin nasıl tahakkuk edeceğini tam anlamıyla bilenler onlardır.

* * *

Sûfîlerin, ulemâ ve fakîhlerin kavramakta güçlük çektiği bâzı meseleleri, kendilerine göre birtakım keşfî yollarla kavrama usûlleri mevcuddur. Çünkü sûfîlerin ibâredeki bâzı latif mânâları kavrama gücü vardır. Onların görüş beyân ettikleri ince mânâlı konular, genellikle dünyâ bağ ve ilgisi ile mâsiva perdesi, ihlâs makamları, mârifet ahvâli, ubûdiyyet gerçekleri, ezelî varlığın karşısında kâinâtın yok sayılması, kadîm ile mukâyase edildiğinde muhdesin kaybolması, fenâ, bakâ ve îtirâzı terk gibi özel konulardır. Sûfîlerin "*ülü'l-ılm kâimen bi'l-kıst*" âyetinin çerçevesi içinde yer almaları, onların ibârelerdeki bâzı düğümleri çözmeleri ve birtakım müşkillere vâkıf olmaları sebebiyledir. Onların belli makamlardan geçmiş ve zaman zaman birtakım rûhî sıkıntılara düşmüş olmaları, mânevî tecrübelerini artırdığından bu konularda tecrübeyle konuşmuşlar, eksik ve fazlasıyla deneyimlerini aktarmışlardır. Bu sebepledir ki biri kalkıp onların hâllerine âid bir şeyler söyleyecek olsa, o sözün sıhhati veya sakatlığı konusunda tecrübelerine dayanarak görüş beyân edebilirler. Zaten bu konuda çok söz söylemek de mümkün değildir.

Bu anlattıklarımızın ilim olarak temel dayanağı, Allah'ın kitabında ve Rasûlüllah'ın hadîslerinde vardır. Ancak bunu anlayabilmek ehlinin işidir. Âlimler, eğer araştıracak olurlarsa, bunu inkâr edemezler. Tasavvufa karşı çıkan ve onu reddedenler sâdece katı kuralcı zâhir âlimlerinden bir gruptur. Çünkü onlar ne doğru dürüst Kitâbullah'ı, ne de ahbâr-ı Rasûlüllah'ı bilirler. Bildikleri sâdece zâhir ahkâmı ile kendi muhâliflerine karşı kullanacakları bâzı delîllerdir. Günümüz insanları her nedense böylelerine daha çok meylederler. Çünkü bu tavır halk nezdinde makam ve mevkî elde etmeye, baş olmaya ve dünyâlık bâzı şeylere sâhip olmaya daha uygundur. Böyle bir yol halkın da hoşuna gidebilir.

Bizim anlatmaya çalıştığımız tasavvuf ve hakîkat ilmi ile uğraşanlar pek azdır. Çünkü bu ilim, havâssın ilmidir ve birtakım güçlük ve zorlukları vardır. Bu ilmi öğrenebilmek için diz kırıp oturmak, kalbi mahzun hâle getirmek, gözlerden yaşlar akıtmak gerekir. Bu ilimle

büyüklük iddiâ edenler küçülür; küçük olduğunu bilenler büyür. Öğrenilmesi bu kadar etkili olan bir ilmin tadılması, yaşanması ve gerçekleştirilmesi nasıl olur, düşünmek gerekir. Bu ilmin içine girmek nefse hazz vermez. Çünkü tasavvuf, nefse sıkı sıkıya mukayyed olmaya bağlı bir ilimdir. O ilimle hisler kaybolur, murâd edilen şeylerden uzaklaşmak gerekir. Bu yüzden ulemâ, bu ilme pek yaklaşmak istemez de kendilerine rızık kapısı açacak, tevil ve ruhsat yollarına sevk edecek ilme yönelir. Bu tür ilim, beşerî hazlara daha uygun düştüğü gibi, sorumluluktan kaçıp hazların peşinde koşma tıynetinde olan nefse, daha kolay gelir. En doğrusunu Allah bilir.

G- TASAVVUFA YAPILAN İSNÂDLARA CEVAP

Allah Teâlâ hazretlerinin Kur'an-ı Kerîm'inde sâdık/doğrulardan, kânıt/duâ edenlerden, hâşi/huşû ehli kişilerden, mûkîn/yakîne erenlerden, muhlislerden, muhsinlerden, hâif/Allah'tan korkanlardan, râcî/Allah'tan ümid üzre olanlardan, vâcil/ürperip titreyenlerden, âbid/ibâdet ehlinden, sâih/seyyahlardan, sâbir/sabır ehlinden, râzî/rızâ ehlinden, mütevekkillerden, muhbit/alçakgönüllülerden, velîlerden, muttakîlerden, mustafâ/seçkinlerden, müctebâ/seçilmişlerden, ebrâr ve mukarreblerden bahsettiği konusunda ulemâ arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Allah Teâlâ müşâhede ehli hakkında şöyle buyurur: "***Şüphesiz bunda aklı olan, yada müşâhede makamında bulunarak kulak veren kimseler için öğüt vardır***."[164] İtmi'nân ehli kimseler hakkında: "***Dikkat edin kalbler ancak Allah'ın zikriyle itmi'nâna erer***"[165] buyurur. Allah Teâlâ bunlardan başka Kur'an-ı Kerîm'de sâbık, muktesıd ve hayır konusunda yarışanlardan bahsetmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.)'in de bu konuda birtakım hadîsleri bulunmaktadır:

1- "*Ümmetim içinde ilhâm ve keşfe mazhar* (mükellem-muhaddes) *bâzı insanlar vardır.* ***Ömer*** *bunlardan biridir*."[166]

2- "*Nice yüzü gözü tozlu, saçları dağınık, kılık kıyâfeti eski kişiler vardır ki, Allah adına yemin etseler, Allah yeminlerini kabûl eder.* ***Berâ b. Âzib*** *onlardandır*."[167]

3- Efendimiz (s.a.), **Vâbisa**'ya hitâben: "*Kalbine danış*" buyurmuş[168] ve fakat bir başkası için bunu söylememiştir.

4- “*Ümmetimden bir zât vardır ki onun şefâati sâyesinde Rebia ve Mudar kabîlesi kadar insan cennete girecektir.*”[169] Bu zât **Üveys Karenî**’dir.

5- “*Ümmetimden Kur’an okuduğunda onu haşyetle okuyan kimseler görürsün. **Talk b. Habîb** bunlardan biridir.*”[170]

6- “*Ümmetimden yetmiş bin kişi hesap görmeden cennete gireceklerdir.*” Ashâb sordu: “*Onlar kimlerdir ya Rasûlallah?*” Cevâben buyurdular: “*Afsun ve dağlama gibi işlerle meşgûl olmayan ve Rablarına dayanıp güvenenlerdir.*”[171]

Bu konudaki rivâyetler pek çoktur. Yukarıdaki âyet ve hadîslerde vasıfları anlatılan kimselerin her türü Hz. **Muhammed** ümmeti içinde vardır. Şâyed bunlar ümmet içinde bulunmasa veya bulunmaları söz konusu olmasa, Allah Teâlâ kitabında bunların adını anmazdı. Rasûlüllah da bunların vasıflarından bahsetmezdi. Biz “îmân” adını görünce onun bütün müminlere şâmil olduğunu biliriz. Îkan, ihsân, sıdk gibi sıfatlarla muttasıf olan kimselerin ise müminlerin genelinden farklı birtakım özelliklere sâhip bulunduğunu anlarız. İslâm ulemâsı, peygamberlerin bu sayılan sıfatlara sâhip kimselerden daha üstün ve Hakk Teâlâ’ya daha yakın oldukları konusunda ittifak hâlindedir. Beşer olmak, yiyip içmek bakımından hepsi aynı olmakla birlikte Allah, kendine yakınlıkları sebebiyle nebîleri ve bahsi geçen özelliklere sâhip kimseleri muhâtab seçmiştir. Şu kadar var ki, peygamberler vahy-i ilâhî ve mûcize gibi birtakım farklı özellikleriyle diğerlerinden ayrılırlar. Bu konuda hiçbir kimsenin onlara yaklaşabilmesi mümkün değildir. En doğrusunu Allah bilir.

H- TASAVVUF - FIKIH İLİŞKİSİ

Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Allah hayrını dilediği kimseyi dinde fakih (ince anlayış sâhibi) yapar.*”[172] Bana ulaşan bir habere göre birileri **Hasan Basrî**’ye: “Filan kimse fakihtir” deyince o şu karşılığı vermiş: “Sen hiç fakih görmemişsin. Çünkü fakih dünyâya değer vermez, âhirete yönelir. Dînî emirlere karşı basîretlidir.” Allah Teâlâ’nın “...***din ilimlerini inceden inceye öğrenmeleri için***”[173] âyetindeki din, zâhir ve bâtın bütün ahkâmı içine almaktadır.

Bahsi geçen tasavvufî makamlar ile hâllere âid ahkâmı anlayıp kavramanın/tefakkuh faydası, boşanma, köle âzâd etme, zıhar, kısas, şer'î hudûd ve miras taksîmi gibi konuları öğrenmekten daha az değildir. Çünkü bu tür fıkhî ahkâma insan belki de ömürde bir kere ihtiyâç duyar. Böyle bir iş başına geldiğinde herhangi bir âlimden alacağı cevapla amel ederek bir başka problemle karşılaşıncaya kadar kendisinden bu ilim sâkıt olur. Sûfîlerin inceden inceye üzerinde durduğu, hâl, makam ve mücâhede gibi konular ise bütün müminlerin ihtiyâç duyduğu husûslar olduğundan bütün müminlerin bunları öğrenmesi gerekir. Sıdk, ihlâs, zikir ve gafletten kaçınmak gibi tasavvufî makam ve hâllerin belli bir zamanı olmaz. Bilakis kul her an kasd ve murâdının ne olduğunu, gönlünün neyi arzuladığını bilmek zorundadır. Yerine getirilmesi gereken bir hak söz konusu olduğunda onu yapmak, nefsin bir hazzı mevzû bahis olduğunda ondan kaçmak gerekir. Allah Teâlâ, Peygamberimiz'e hıtâben: "***Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz hevâ ve hevesine uymuş, işinde haddi aşmış kimselere boyun eğme***"[174] buyurmaktadır. Mânevî hâllerden birini terk eden kimse bunu ancak kalbindeki gaflet sebebiyle terk eder.

Sûfîlerin mânevî hâllere âid ilim ve inceliklerin kavranması konusundaki çalışmaları, fakîhlerin zâhir ahkâma âid istinbâtlarından daha çoktur. Çünkü mâneviyât ilminin nihâyeti yoktur. Tasavvuf ilmi, Hakk'ın lütuf denizinden gelen ve ancak ehli tarafından anlaşılabilen birtakım mânevî işâret, ilhâm ve mevhibelerden oluşur. Diğer ilimlerin bir sınırı vardır. Bütün ilimler netîcede tasavvufa ulaşır. Tasavvuf ilmi, tasavvufun bir nevinden ibâret değildir, onun nihâyeti yoktur. Çünkü Maksud'un sonu yoktur. Tasavvuf Allah'ın, dostlarının gönlüne kelâm-i ilâhîsini anlamak, hıtâb-ı ilâhîsinden hüküm çıkarmak üzere açtığı bir keşf ve ilhâm ilmidir. Allah Teâlâ buyurur: "***De ki Rabbının sözlerini yazmak için denizler mürekkeb olsa ve bir o kadar daha yardımcı olarak ilave etsek Rabbımın sözleri tükenmeden o denizler tükenir***."[175] "***Şükrederseniz elbette ki nîmetimi artırırım***."[176] Allah'ın artırmasının sınırı yoktur. Şükür, şükrü ve sonsuza dek ziyâdeliği gerektiren bir nîmettir. Başarıya ulaştıran Allah Teâlâ'dır.

I- DÎNÎ İLİMLERİN ÖZELLİKLERİ

Âlimlerden bir grubu "dîni ilimlerden herhangi birinin özel bir konumu olduğunu kabûl etmeyerek Allah Teâlâ'nın Peygamber'ine inzal buyurduğunu tebliğ etmesi konusunda ihtilâf yoktur" demişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ: "***Ey şanlı peygamber, Rabbının katından sana indirileni tebliğ et***"[177] buyurur.

Rivâyet olunduğuna göre Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Siz eğer benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız çok ağlar, az gülerdiniz*."[178] Bu hadîste geçen Hz. Peygamber'in bildiği ve ashâbın bilmediği şey, tebliğ edilmesi gereken konulardan olsaydı, Allah Rasûlü zaten onu tebliğ ederdi. Şâyed ashâbın sorup öğrenmesi câiz olan ilimlerden olsaydı, ashâb-ı kirâm bunu sorarak öğrenebilirlerdi. Ashâb-ı kirâm içerisinde bâzılarının özel birtakım bilgilere muttali olduğu konusunda ilim erbâbı arasında ihtilaf yoktur. Nitekim **Huzeyfe** (r.a.) Peygambemiz'in sırdaşı sıfatıyla münâfıkların isimlerine muttali bir sahâbî idi. Hz. **Ömer** bile zaman zaman: "Ben de onlardan mıyım?" diye **Huzeyfe**'ye sorardı.

Hz. **Ali** (r.a.) der ki: "*Ben Allah Rasûlü'nden benden başkasının bilmediği yetmiş bab ilim öğrendim*."[179]

Bu konuya kitabın sonunda geniş olarak yer verilmiştir. Hadîs, fıkıh ve tasavvuf ehli arasında sâbit olan ilmin, din ilmi olduğunun anlaşılması için burada da bahsi geçmiştir. Hadîs, fıkıh ve tasavvuf ehli olan ulemâdan her biri, kendi sahalarında birtakım kitap ve eserler kaleme almışlardır. Her ilmin kendine göre çağdaşlarınca, ilim ve anlayışlarındaki ziyâdelik sebebiyle, imâmlığı kabûl edilmiş, meşhûr birtakım önderleri vardır.

Hadîsçiler kendi ilimleriyle ilgili bir problemle karşılaştıkları zaman fukahâya başvurmazlar. Fakîhler de talak veya muâmelât gibi fıkhî konularda herhangi bir müşkil ile karşılaştıklarında ehl-i hadîse mürâcaat etmezler. Vecd, esrâr-ı ilâhî ve kalb ile ilgili konularda konuşan, tasavvuf ilminin vasıflarını çizen, işâret ve mânâlarla hükümler çıkarmaya çalışan mutasavvıfların durumu da hadîsçiler ve fakîhlerden farklı değildir. Onlar da bu konularda hadîsçilere ya da fakîhlere başvurmazlar. Çünkü bu konuda tasavvufî hal ve makamlardan geçen kimseden daha âlimi bulunamaz. Böyleleri bu halleri tecrübe ile bilen ve işin içine giren, bu ilmin inceliklerine varan

kimselerdir. Bu yollardan geçmeden bu konuda hüküm veren, iş yapmaya kalkan kimse hatâ eder. Kişinin durumlarını bilmediği, ilimlerine muttali olmadığı, gâyelerine ve mânevî mertebelerine vâkıf bulunmadığı bir topluluk hakkında verip veriştirmesi uygun düşmez. Değilse kendi kendini helâke götürür de hâlâ kendisini nasîhatçı sanır. Böyle bir duruma düşmekten Allah Teâlâ bizi ve sizi korusun.

İ- SÛFÎLERİN NİSBETİ

Biri çıkar ve derse ki: “Hadîsçileri hadîse, fakîhleri fıkha nisbet ettin. Niye sûfîleri bir hal veya ilme nisbet etmedin ve onlara sâdece “Sûfiyye” demekle yetindin? Hâlbuki sen, zâhidleri zühde, mütevekkilleri tevekküle, sâbirleri sabra izâfe ettiğin gibi, onları da herhangi bir hal ve makama izâfe edebilirdin?”

Ona şöyle cevap verilebilir: “Sûfîler sâdece bir ilimde teferrüd etmiş, sâdece bir makam ve hâle bürünmüş kimseler değillerdir. Aksine onlar bütün mânevî ilimlerin kaynağı, hâllerin barınağı, eskilerin ahlâkının mazharıdırlar. Onlar maiyyet-i ilâhiye sâyesinde bir hâlden bir hâle intikal etmede ve dâimâ daha iyi ve güzeline koşmadadırlar. Halleri böyle değişken olan ve devamlı ilerleyen kimselerin bu hâllerden sâdece birinin adıyla anılması uygun olmaz. Ben onları sâdece bir hal ve makam ile kayıtlamamak için bu hâllerden biriyle isimlendirmekten kaçındım. Şâyed onların içinde bulundukları en etkili hal, makam, ilim ve ahlâka izâfe ederek isim verecek olsaydım, her zaman ayrı bir isimle adlandırmam gerekecekti. Bu olmayacağına göre onları giydikleri şeye izâfe ederek sûfiyye adıyla adlandırdım. Çünkü sûf/yün giymek nebîlerin âdeti, peygamberlerin ve asfiyânın şiârıdır.[180]

Bu konudaki rivâyet ve haberler pek çoktur. Sûfîleri libâslarına izâfe edince bu onların ilimlerine, uygulamalarına, hal ve ahlâklarına şâmil bir isim oldu. Nitekim Allah Teâlâ, **Îsâ** (a.s.)’nın ashâbını giydikleri beyaz elbiseye nisbetle ***Havâriler*** diye yâd etmiştir.[181]

Allah Teâlâ onları sâhip oldukları ilim, davranış ya da hal ile anmak yerine bu adla zikretmeyi tercih etmiştir. Bana göre sûfîlerin durumu da aynıdır. En doğrusunu Allah bilir. Sûfîler zâhir libâsına nisbetle bu adı almış, büründükleri bir hal ve ilimle anılmamışlardır. Çünkü sûf

giymek peygamberlerin ve sıddîkların âdeti; miskinlerin ya da ibâdet ehli kişilerin şiârıdır.

J- SÛFÎ KELİMESİNİN MENŞEİ

Biri çıkıp: “Biz sûfiyye adını Allah Rasûlü (s.a.)’nün ashâbı (r.a.) arasında ve onlardan hemen sonraki çağda hiç duymadık. Biz o devirlerde âbid, zâhid, sâih ve fakîr gibi bâzı terimler kullanıldığını biliyoruz. Allah Rasûlü’nün ashâbından hiç kimsenin adı ve lakabı sûfî değildir” diyecek olsa, biz ona şu cevâbı veririz: “Allah Rasûlü ile sohbetin ve sahâbî adıyla anılmanın belli bir saygınlığı vardır. Sahâbîlere sahâbîlikten daha çok yakışacak bir isim bulunamaz. Bu, Allah Rasûlü’nün kendi şeref ve saygınlığından kaynaklanan bir özelliktir. Sahâbî adı, bütün âbidlerin, zâhidlerin, mütevekkillerin, fukarânın, rızâ ve sabır ehli kimselerle mütevâzilerin makamlarını hâizdir. Onlar nâil oldukları her türlü şeref ve meziyete Allah Rasûlü’nün sohbeti sâyesinde nâil olmuşlardır.

Sahâbîler, hâllerin en yücesi olan sahâbîliğe (sohbet) mensûb bulunduklarından, onların hâllerin en değerlisi olan sohbetten başka bir fazîletle yüceltilmeleri mümkün değildir. Başarıya erdiren sâdece Allah Teâlâ hazretleridir.

Biri de çıkıp: “Bu sûfî kelimesi Bağdâdlıların uydurduğu bir kavramdır” derse, bu da muhal/imkânsızdır. Çünkü bu terim **Hasan Basrî**’nin zamanında biliniyordu. **Hasan Basrî**, Allah Rasûlü (s.a.)’nün ashâbından bâzı kimselerle görüşmüş bir tâbiîdir. Rivâyete göre o, şöyle demiştir: “Mekke’de tavaf sırasında bir sûfî gördüm ve ona bir şeyler vermek istedim, fakat o, bunu almadı ve: Benim yanımda dört çeyrek dinar var, yanımdaki bana kâfî, dedi.”

Rivâyete göre **Süfyân Sevrî** şöyle demiştir: **Ebû Hâşim Sûfî** olmasaydı ben riyânın inceliklerini öğrenemezdim.

Muhammed b. İshâk b. Yesar ve diğerlerinden gelen Mekke ile ilgili rivâyetleri toplayan bir kitapta şöyle bir haber nakledilmektedir: “İslâm’dan önce bir çağda Mekke bomboş ve Beytullah’ı tavaf edecek kimse kalmamış. Mekke’ye uzak bir beldeden bir sûfî gelip Beytullah’ı tavaf ederek memleketine geri dönüyormuş.” Eğer bu rivâyet doğru ise İslâm’dan önce bile “sûfî” kavramının bilindiği

ortaya çıkmaktadır ki, o zaman da bu isim fazîlet ve salah ehli kimselere nisbet ediliyormuş. En doğrusunu Allah bilir.

K- İLM-İ BÂTIN KONUSU

Zâhir âlimlerinden bir grubu, ilm-i bâtını reddederek dediler ki: "Kitap ve Sünnet'in getirdiği zâhir ilminden başka ilim tanımayız, sizin ilm-i bâtın, ilm-i tasavvuf dediğiniz şeylerin bir mânâsı yoktur." Böylelerine Allah'ın yardımına sığınarak deriz ki:

Şerîat, rivâyet ve dirâyeti kapsayan bir ilmin adıdır. Rivâyet ve dirâyeti bir arada düşündüğümüzde karşımıza zâhir ve bâtın amellerine çağıran bir şerîat ilmi çıkar. Bu mânâda ilimde zâhir ile bâtını birbirinden soyutlamak câiz olmaz. Çünkü kalbde olan ve lisanla açığa vurulmayan ilim, bâtın ilmidir. İlim lisan ile anlatıldığında zâhir olur. Bu yüzden diyoruz ki: İlim, zâhir ve bâtın özelliklerini taşıyan, kulu zâhir ve bâtın amellerine çağıran şerîat ilmidir. Zâhirî amellerle, organlara müteallık, tahâret, namaz, zekât, oruç ve hac gibi ibâdetlerle; had cezâları, boşanma, köle azad etme, alış-veriş, miras hukuku, kısas ve benzeri ahkâm konulardır. Çünkü bunların hepsi dış organlarımızla yaptığımız; görülen işlerdir.

Bâtınî ameller, tasdîk, îmân, yakîn, sıdk, ihlâs, mârifet, tevekkül, sevgi, rızâ, zikir, şükür, inâbe, takvâ, murâkabe, düşünme, i'tibar, havf ve recâ (korku ve ümid), sabır, kanâat, teslimiyet, tefvîz-i umûr, kurb, şevk, vecd, vecel, hüzün, nedm, hayâ, hacel/utanma, ta'zim, iclâl ve heybet gibi kalbin amelleri, mânevî hal ve makamlardır.

Zâhir ve bâtın amellerinden her birinin kendine göre bir ilmi, anlayışı/fıkhı, açıklaması, yorumu; her birinin sıhhatini kanıtlayan Kur'an ve sünnetten delîlleri vardır. Bunları bilen âlim, bilmeyen de câhildir. "İlm-i bâtın terimiyle bâtın organlarında meydana gelen amellerin ilmini kasdediyoruz" şeklindeki sözümüz, "ilm-i zâhirin dış organlarda meydana gelen amelleri öğreten bir ilim" olduğu şeklindeki sözle aynıdır. Nitekim Allah Teâlâ da: "***Allah size nîmetlerin zâhir*** (görüneni) ***ve bâtınını*** (görünmeyenini) ***ihsân etmiştir***"[182] buyurmaktadır. Zâhirî nîmet, Allah'ın zâhir organlardan zûhuruna imkân verdiği tâattır. Bâtınî nîmet ise Allah'ın kalbde meydana gelmesini sağladığı mânevî hâldir. Bu duruma göre zâhir bâtınsız, bâtın da zâhirsiz olamaz. Allah Teâlâ buyurur: "***Hâlbuki***

onlar (duydukları haberi) ***Rasûl'e ve içlerinden işten anlayan yetkili bir kimseye götürselerdi, onların arasından işten anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi***"[183] buyurmaktadır.

Âyette geçen "istinbât"tan maksad ilm-i bâtın, daha doğrusu tasavvuftur. Çünkü mutasavvıfların Kur'an ve sünnetten birtakım istinbâtları bulunduğu mâlumdur. Biz ileride inşâallah bunlardan bâzılarını zikredeceğiz. İlim de, Kur'an da, Hz. Peygamber (s.a.)'in hadîsleri de, İslâm da zâhir ve bâtın olmak üzere iki yönlüdür. Tasavvuf erbâbı dostlarımızın bunu açıklamak sadedinde Kur'an ve sünnetten olduğu gibi, aklî delîlleri de vardır. Ancak bunları açıklamaya kalkışmak bahsi uzatır. Sözü ihtisar sınırından iksar; yâni laf kalabalığı sınıfına sokabilir. Bizim buraya kadar saydıklarımız şimdilik kâfîdir. Başarıya ulaştıran Allah Teâlâ'dır.

L- BÂZI TASAVVUF TÂRİFLERİ

Tasavvufun mâhiyeti konusunda soru sorulan **Cüneyd**'in hocası **Muhammed b. Ali Kassâb** şu cevâbı vermişti: "Tasavvuf, seçkin bir toplulukla birlikte seçkin bir adamdan güzel bir zamanda zuhûr eden güzel ahlâktır."

Tasavvufun ne olduğu sorulan **Cüneyd** ise şu karşılığı vermişti: "Yaratıklarla alâkayı kesip Allah ile olmaktır."

Ruveym b. Ahmed: "Tasavvuf, nefsi Allah'ın irâdesine teslim etmektir."

Semnûn: "Tasavvuf hiçbir şeyin sana, senin de hiçbir şeye mâlik olmamandır."

Ebû Muhammed Cerîri: "Her güzel huyu benimsemek, her kötü huydan kaçmaktır."

Amr b. Osman Mekkî: "Tasavvuf kulun içinde bulunduğu vaktin gereğine göre, o an ne yapılması gerekiyorsa onu yapmaktır."

Ali b. Abdurrahim Kannâd: "Tasavvuf, mânevî makamları yaymak ve devamlı olarak onlara bağlı kalmaktır."

M- SÛFÎLERİN SIFATLARI

Şimdi sıra sûfîlerin hangi sıfatları taşıyan kimseler olduğu konusuna geldi. **Hasan Basrî**'nin sohbetlerine katılan ve onun seçkin

talebelerinden biri olan **Abdulvâhid b. Zeyd**'e: "Sana göre sûfî kimdir?" diye sordular. O, şu karşılığı verdi: "Üzüntü ve tasalarını akıllarıyla çözen, kalbleriyle onlardan uzaklaşan, nefislerinin şerrinden efendilerine sığınanlar, işte onlar gerçek sûfîlerdir."

Zünnûn Mısrî'den: "Sûfî kimdir?" diye sorulduğunda o şu karşılığı verdi: "Taleple yorulmayan, elinden zorla almakla darılmayan kimsedir." Bir başka seferinde şunları söyledi: "Onlar o kimselerdir ki Allah'ı her şeye tercih ederler. Allah da onları her şeye tercih eder."

Sûfîlerden birine: "Kiminle sohbet ve arkadaşlık edelim?" diye sordular. "Sûfîlerle" dedi. "Çünkü onlar nezdinde her hatâ için bir birçok mâzeret bulunabilir. Zenginlerin ve büyüklerin onlar nezdinde bir îtibârı yoktur ki seni oraya çıkartıp yüceltsinler ve böylece nefsin bundan hazz almış olsun."

Cüneyd'e: "Sûfîler kimlerdir?" diye sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Onlar, halk arasında Hakk'ın seçkin kullarıdır. Allah Teâlâ, dilerse onları açığa vurur, dilerse gizler."

Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed Nûrî der ki: "Sûfî, güzel sese ve mûsikîye kulak veren, sebeplere sarılmayı tercih edendir."

Şam halkı sûfîleri "fukarâ" olarak isimlendirir ve derler ki Allah Teâlâ onlara bu adı vermiştir: "***Allah'ın vermiş olduğu ganîmet malları***,… ***muhâcirlerin fukarâsına âiddir***."[184] "***Yapacağınız hayırlar, kendilerini Allah yoluna adamış*** ... ***fukarâ içindir***."[185]

Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ Cellâ'ya: "Sûfînin mânâsı nedir?" diye soruldu. Şu karşılığı verdi: "Tasavvuf ilminin şartı nedir bilmeyiz ama, sûfîyi sebeplerden soyutlanmış, mekâna bağlı olmaksızın Allah ile beraber, Allah'ın her mekânda ilimden mahrûm bırakmadığı fakîr, diye târif edebiliriz."

Bir rivâyette sûfî kelimesinin aslı "Safevî"dir. Telaffuz zorluğu sebebiyle safevî, sûfî olmuştur.

Ebu'l-Hasan Kannâd aynı soruya şu karşılığı verdi: "Tasavvuf kelimesi "safâ"dan alınmıştır. O da her vakitte vefânın gereğini yerine getirmektir."

Sûfîlerden biri "sûfî"yi, iki güzel huy ve hâlden daha iyi olanını tercih edebilen, diye târif etmiştir.

Bir başkası: "Sûfî, ubûdiyyet sıfatını gerçekleştirerek Hakk'ın dostluğuna eren ve beşeriyet kirinden temizlenen, hakîkat

menzillerine ulaşan, şerîat ahkâmını mukâyese derecesine varan kimsedir. Çünkü o, tasfiye sâyesinde dostluğa erişmiştir."

Birisi: "Gerçek sûfî kimlerdir? Onların özelliklerini bize anlat!" diyecek olursa şunları söyle: "Allah'ı ve ahkâmını bilen, Allah'ın kendilerine öğrettikleriyle amel eden, Allah'ın istediklerini gerçekleştiren, gerçekleştirdikleri ile vecde eren, vecd duydukları şeylerde fânî olanlardır. Çünkü her vecd ehli, vecde erdiğinde fenâ bulur.

Kannâd der ki: "Tasavvuf, libâsın zâhiriyle alâkalı bir isim olmakla beraber, sûfîlerin bu terimi anlamaları ve bu konudaki halleri birbirinden farklıdır."

Şiblî'den sordular: "Sûfîler niçin bu adla anılırlar?" Şu karşılığı verdi: "Onlara nefislerinin kalıntısı sebebiyle sûfî denmiştir. Eğer öyle olmasaydı onlara lâyık bir isim bulunamazdı."

Yine denilmiştir ki: "Sûfîler, ehl-i suffanın bakiyyesidir."

"Sûfî adı, giyilen zâhir libâsına nisbetle verilen bir addır" diyenlerin görüşüne gelince, sûf giyenler hakkında pek çok rivâyetler vardır. Nebîlerden, sâlihlerden sûf giymeyi tercih edenler çoktur. Bu bahis uzun sürer.

Kendisine: "Tasavvuf nedir?" diye sorulan sûfîler muhtelif cevaplar vermişlerdir: Bunlardan **İbrâhim b. Müvelled Rakkî** bu soruya yüzden fazla cevap vermiştir. Ancak buraya kadar saydıklarımız örnek olmak için yeterlidir.

Ali b. Abdurrahim Kannâd tasavvuf ve tasavvuf ehlinin mahviyeti hakkında nazmen şunları söylemektedir:

Ehl-i tasavvuf göçüp gittiler, tasavvuf vâdisi bir çöl oldu.
Tasavvuf bir çığlık, vecd gösterisi ve sahte inci oldu.
İlimler de bitti. Ne parlak bir ilim, ne de aydınlık bir kalb kaldı.
Nefsin seni kandırıyor, değilse doğru, sağlam bir yol kalmadı.
Ki, sen bütün gözbebekleri kendisinden gelen zâtın gözdesi olacaksın?
Tasarrufları üzerinde cârî. Gönlün O'na muhtâç.

Şeyhlerden biri tasavvufu üç şekilde târif etmiştir:

1- İlim şartına uygun târif: "Tasavvuf kalblerin kirlerden temizlenmesi, yaratıklara karşı güzel huylarla muâmele, şer'î

meselelerde Allah Rasûlü'ne tâbi olmaktır."

2- Hakîkat lisânıyla târif: "Mülkiyet ve varlık iddiâsından uzaklaşmak, göklerin yaratıcısına bağlanarak beşerî sıfatların esâretinden kurtulmaktır."

3- Hakk lisânıyla târif: "Sûfîler, Allah'ın beşerî sıfatlardan temize çıkarıp tertemiz arıttığı kimselere verilen addır."

Husrî'ye: "Sana göre sûfî kimdir?" diye sordum. Dedi ki: "Sûfî, yerin taşıyamadığı, semânın gölgelendiremediği kimsedir." Bu sözün mânâsı şudur: Sûfî her ne kadar, yerin üzerinde ve semânın altında ise de, yere onu taşıttıran, semâya onu gölgelendiren Allah Teâlâ'dır. Sûfî, bu işlerin fâili olarak yer ve göğü değil, bizzat Allah Teâlâ'yı görür. Nitekim Hz. **Ebû Bekir** (r.a.)'den şöyle dediği nakledilir: "Kendi re'yimle Allah'ın kitabından bir şeyi yorumlamaya kalktığım zaman beni, hangi yer üzerinde taşır ve hangi semâ altında barındırır?"[186]

Âl-i İmrân, 3/103.

el-Mâide, 5/2.

Âl-i İmrân, 3/18.

Buhârî, İlim, 10; Ebû Davûd, İlim, 1.

Buhârî, Îmân, 37; Müslim, Îmân, 5.

el-Mücâdele, 58/11.

el-Ahkaf, 46/19.

el-İsra, 17/21.

Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, Beyrût 1986, IV, 300.

el-Haşr, 59/7.

el-Bakara, 2/143.

Buhârî, İlim, 38; Müslim, Zühd, 72.

Ebû Dâvud, İlim, 10; Tirmizî, İlim, 7.

et-Tevbe, 9/122.

Buhârî, İlim, 10; Müslim, İmâret, 175.

Yûsuf, 12/53.

Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, Beyrût 1987, s. 157; Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, Beyrût 1985, IV, 431.

ez-Zümer, 39/3.

Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, X, 273; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, Mısır 1314, III, 163.

Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 72; Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XI, 406.

el-Kalem, 68/4.

el-Enfâl, 8/2.
Kaf, 50/37.
er-Ra'd, 13/28.
Buhârî, Fezâil, 16.
Müslim, Birr, 138, Cennet, 48.
Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 228.
Benzer bir hadîs için bkz. Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 12.
Krş: Dârimî, Fezâilü'l-Kur'an, 34, hadîs no: 3492.
Buhârî, Rikak, 21; Müslim, Îmân, 367.
Buhârî, İlim, 10; Müslim, İmâret, 175.
et-Tevbe, 9/122.
el-Kehf, 18/28.
el-Kehf, 18/109.
İbrâhim, 14/7.
el-Mâide, 5/67.
Buhârî, Küsûf, 2; Müslim, Salât, 112.
Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 113; Isfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 68.
Bâzı peygamberlerin yün elbise giydiklerine dâir bkz. Müslim, Îmân, 268; Tirmizî, Libâs, 10; Ebû Dâvud, Tahâret, 60.
Bkz. el-Mâide, 5/112.
Lokmân, 31/20.
en-Nisâ, 4/83.
el-Haşr, 59/8.
el-Bakara, 2/273.
Begavî, *Şerhu's-sünne*, VI, 66.

II- TEVHÎD VE MÂRİFET

A- TEVHÎD VE MUVAHHİD

Yûsuf b. Hüseyin Râzî'den bana ulaşan bir habere göre **Zünnûn Mısrî**'nin huzûrunda biri şöyle sordu: "Tevhîdin ne olduğunu bana haber verir misin?" **Zünnûn** şu karşılığı verdi: "Tevhîd, Allah'ın eşyânın içine girmeyen kudretini, eşyâ ile bütünleşmeyen sanatını bilmek, her şeyin sebebinin/illet Allah'ın sanatı olduğunu ve O'nun sanatında bir ârıza bulunmadığını kavramaktır. Göklerde ve yerde Allah'tan başka müdebbir yoktur. Allah, senin vehim ve tasavvuruna gelen her şeyden ayrı ve farklıdır."

Tevhîd konusunda görüşü sorulan **Cüneyd** ise şu cevâbı vermiştir: "Tevhîd, Allah'ın ahadiyyetinin kemâli ve vahdâniyyetinin tahkîki sûretiyle Birlenen'in tek oluşunun anlatılmasıdır. Yâni O'nu baba ya da evlâd olmaktan uzak, zıddı ya da benzeri bulunmadığını kabûl ile O'ndan başkasına ibâdet edilemeyeceğini, teşbîh, tasvîr ve nitelemeye kaçmadan O'nu, Samed ve tek bir ilâh olarak ikrar etmektir."

Cüneyd bir başka seferinde aynı soruya şu karşılığı verdi: "Tevhîd, her türlü sûretin içinde yok olduğu ve hakkında ilimlerin farklı görüşler serdettğı bir mânâdır. Allah Teâlâ, her zaman aynıdır. O'nda bir değişiklik söz konusu değildir."

Tevhîd konusunda yukarıya aldığımız **Zünnûn** ve **Cüneyd**'in görüşleri zâhirî tevhîde; yâni avâmın tevhîdine dâirdir. **Cüneyd**'in nakledeceğimiz ikinci görüşü ise havâssın tevhîdine âiddir. Nitekim **Cüneyd**'den havâssın tevhîdi sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Havâssın tevhîdi, kulun kendisini, üzerinde Allah'ın kudret eserlerini câri bir gölge ve bir cesed olarak görmesidir. Kendisinden istenildiği şekilde Hakk ile kâim olması, Allah'a yakınlığın hakîkatine ulaşarak hiss ve hareketin yerini Hakk'ın irâdesine bırakması, Hakk'ın çağrısına cevap verirken halkın dâvetinden uzak hâlde bulunmasıdır. Kulun son hâlinin ilk hâline dönmesi, vahdet deryâsına varmasıdır." Yine o, demiştir ki: "Tevhîd zamana âid şeklî kayıtların dar sınırlarından ebediyyetin sınırsız fezâsına çıkmaktır."

“Kulun son hâlinin ilk hâline dönmesinin ne demek olduğu” sorulacak olursa, şu âyet-i kerîmeyi hatırlatırız: “***Rabb’ın, Âdemoğullarından onların bellerinden zürriyetlerini almış ve: «Ben sizin Rabbınız değil miyim?» diye onları şâhid tutmuştu. Onlar da: «Evet, şâhidiz» demişlerdi***.”[187]

Cüneyd, bu âyet-i kerîmenin açıklaması sadedinde der ki: Varlıktan önce bu konuşma nerede ve nasıl olabilir? Burada soruya cevap veren, Hakk’ın kudret ve irâdesiyle ervâh-ı zâhire değil de nedir? Öyleyse şimdi de durum o zamankinden farklı değildir. Şimdi de dileyen ve kudret âsârıyla ortaya koyan, O’dur. Vâhid’in tevhîdinin nihâî sınırı budur. Kulun var olmadan önceki hâli gibi olması, Allah Teâlâ’nın da şu an olduğu gibi dâimâ bâkî kalmasıdır.

Asıl adı **Dülef b. Cahder** olan **Ebû Bekir Şiblî**’ye bir adam sordu: “Yâ Ebâ Bekir, bana tek olan Hakk’ın lisânıyla anlatılan mücerred tevhîdden haber ver.” **Şiblî** şu karşılığı verdi: “Vah yazık sana, lâfızlarla tevhîdi anlatan mülhid olur. O’nu işâretle anlatmaya kalkışan iki tanrılı olur. Bu konuda söz söylemekten kaçınıp susan câhildir. O’na erdiğini sanan hiçbir şeye ermemiştir. O’na îmâda bulunan putperest olur. O’nun hakkında konuşan gâfildir. O’na yakın olduğunu sanan uzaktadır. O’nu bulmaya çalışan kaybeder. O’nu düşüncelerinizde kavrayıp akıllarınızda tam bir şekilde anladığınızı sandığınızda bu düşünceler size iâde edilir. Çünkü bu tür düşünceler, sizin uydurduğunuz ve sizin gibi sonradan olma (muhdes ve masnû) şeylerdir.”

Şiblî’nin bu sözünü ele alıp gerektiği şekilde açıklamaya kalkarsak söz uzar. Kısaca **Şiblî** bu sözüyle “sonradan olanla (muhdes), Kadîm’in birbirinden ayrılması gerektiğini ve insanlar için, O’nu tanıma bâbında O’nun zikrettiği vasıf ve özelliklerden başka bir yol bulunmadığını” anlatmak istiyor.

Tevhîd konusunda **Yûsuf b. Hüseyin**’e âid üç görüşe rastladım:

1- Avâmın tevhîdi: Gerçek anlamda bir tasdîkin bulunmaması sebebiyle kişinin korku ve ümid çekişmesine meylederek her türlü şekil, benzerlik, denklik ve zıdlık düşüncelerini görmezden gelerek gerçekleştirdiği bir vahdâniyyet ile Hakk’ı birlemesidir. Gerçek tasdîkin bulunduğu kişi, korku ve ümid çekişmesine meyletmez.

2- Ehl-i hakâikın zâhirî tevhîdi: Hakk’ın delîl ve şâhidlerini ikâme ile mâsivâdan gelecek ümid ve korku çatışmasını yok ederek zâhir

ve bâtında emir ve nehy çizgisini koruyarak sebepleri görmeden Hakk'ın vahdâniyyetini ikrârdır. "Ümid ve korku çatışmasının yok edilmesi ne demektir? Oysa ki bunlar bir vâkıadır" diye bir suâl vârid olacak olursa denilir ki: "Evet bunların ikisi de, korku da, ümid de bir vâkıa olarak vardır. Fakat vahdâniyyetin yüceliği bunları yok etmiştir. Nitekim güneşin ışığı, yıldızların ışığının görülmesine imkân vermez. Oysa ki güneş ışığı varken de yıldızların ışığı mevcûddur.

3- Havâssın tevhîdi: Kulun vecd ve Allah ile kâim olduğunu kalben bilmesi, üzerinde Hakk'ın idârî tasarrufu ile kudret ahkâmının cârî olduğunu kavraması, tevhîd deryâsında nefsinden fânî olması, hislerinin gitmesiyle Hâlik'tan olan isteklerinde yine Hakk ile kâim olduğunu anlaması ve bulunduğu hâlden önceki hâline dönmesi; yâni olmazdan önceki hâlinde bulunmasıdır. Bir başka ifâdeyle kulun üzerinde ilâhî ahkâmın ve rabbânî irâdenin cârî olmasıdır. Bunun açıklaması, **Cüneyd**'in yukarda zikrettiği âyetle mümkündür.[188]

Sûfîlerin tevhîd gerçeğini anlamada kullandıkları bir yol daha vardır: O da vecd ehli olan kimselerin yoludur. Onların bu konudaki işâretleri, alışılagelenden farklı mânâlar taşır. Biz burada, onlardan şerhi mümkün olan bâzılarını zikredeceğiz. Bu ilim, ehline ma'lûm birtakım işâret, sembol ve rumuzlardan ibârettir. Şerh ve ibâre ile anlatılıp îzâha kalkılınca ifâdelerin anlamı gider, üslûbun parlaklığı söner. Beni bu sözleri açıklamaya sevk eden, bu konuda böyle bir kitap yazmaya kalkmış olmamdır. Çünkü bu kitabı inceleyenler arasında bunları anlayan olur, anlamayan olur. Anlamayanlar içinde ayakları kayıp helâke dûçâr olanlar olur.

Tevhîdden sorulduğunda **Ruveym b. Ahmed b. Yezîd Bağdâdî**'nin verdiği cevap bu türdendir: "Tevhîd, beşeriyet âsârının yok olması, yalnızca ülûhiyyetin ortaya çıkmasıdır." **Ruveym**, bu sözüyle yaptıklarına bakarak: "Ben, ben" diye benlik iddiâsında bulunan nefsin ahlâkının değişmesini kasdetmektedir. Hâlbuki "ben" demeye lâyık olan, sâdece Allah Teâlâ hazretleridir. Çünkü benlik Allah'a mahsûstur. Tevhîd, beşeriyet âsârının yok olması, ülûhiyyetin ortaya çıkması, Kadîm'in sonradan olanlardan ayrılması ve tekliğin zâhir olmasıdır. Tevhîdin son noktası, tevhîd sâyesinde tevhîd hakîkatinin gerektirdiği yerde, tevhîdden başkasını unutmaktır.

Vahdâniyyet, hakîkatin hükmü gereği olan fenâ ile Hakk'ın dışındaki her şeyden fânî, Hakk ile bâkî olmaktır. Şu şekilde de ifâde

edilmiştir: “Hakk’tan başka her şeyden fenâ bularak Hakk ile bâkî olmaktır.” Yâni kulun fenâ bulması, Hakk’a ta’zîm ve O’nu zikirle nefsinden ve kalbinden fânî olması demektir.

Bir başka sûfî de şöyle demiştir: “Tevhîd’de halk yoktur. Allah’ı tevhîd eden Allah’tan başkası değildir. Tevhîd Hakk’a âiddir. Halk ise tufeylîdir.”

Bütün bu anlattıklarımız, şu âyette anlatılanların açıklamasıdır. “***Allah kendisinden başka ilâh bulunmadığına şâhidlik etti. Melekler ve ilim sâhipleri de O’ndan başka ilâh olmadığına doğruca*** (kıst) ***şâhidlikte bulundular.*** (O) ***azîzdir, hakîmdir***.”[189]

Bu âyette Allah Teâlâ yaratıklarından önce bizzat kendisi, kendisinin vahdâniyyetine şâhidlik etmektedir. Hakk açısından tevhîdin hakîkati, Allah’ın halktan önce kendi vahdâniyyetine şehâdetidir. Halk açısından ise Hakk’ın taksîmi ve murâdı ölçüsünde Hakk’ı gerçek anlamda vecdle tevhîd etmektir. Nitekim âyetteki ***melekler ve ilim sâhipleri*** ibâresi bunu ifâde eder. İkrâr yoluyla olan tevhîdde ehl-i kıble birbirine eşittir. Kalbe bağlı olan şey, lisâna bağlı olan gibi olmaz.

Şiblî der ki: Tevhîdi indî bir tasavvur, mânâları müşâhede, esmâ-i ilâhiyyeyi isbât, Halik’a na’t ve sıfatlar izâfe etmek şeklinde anlayan kimse, gerçek tevhîdin kokusunu alamaz. Bu saydıklarımızın hepsini isbât ve nefyeden kişi, hüküm ve şekil îtibâriyle muvahhiddir, ammâ gerçek anlamda ve vecd ehli bir muvahhid değildir.

Allah bilir ama, bu sözün mânâsı, Hakk’ı kendisinin anlattığı şekilde na’t ve sıfatlarıyla isbât etmektir. Yoksa sıfat ve isimleri kavramak ve anlamak açısından isbât mümkün değildir.

Âriflerden biri: “Tevhîd, görür gözleri görmez eden, akılları şaşkına çeviren, dehşete düşüren şeydir” der. Ben de diyorum ki: Böyle bir tevhîde eren kişi, kalbinde azamet ve heybet-i ilâhiyye ile vecde ermiş ve bu sûretle dehşet ve hayret içre kalmıştır. Allah’ın ayaklarını kaymaktan koruduğu kimseler hayret ve dehşetten kurtulur.

Ebû Saîd Ahmed b. Îsâ Harrâz, vecd ile ilm-i tevhîde ererek tahkîk erbâbından olanların ilk makamının, kalblerden eşyâ ile ilgili hâtıraların fânî olup yalnız Allah duygusunun bâkî kalması, olduğunu belirtir. Yine ona göre tevhîdin ilk alâmeti, kulun her şeyden geçerek bütün eşyâyı gerçek sâhip ve mütevellîsine bırakmasıdır. Tâ ki bu sûretle eşyâya bakan, eşyâ ile kâim olan ve eşyâyâ karşı temkîn ehli

kişi, gerçek mütevellî ve mutasarrıf olan Allah ile olsun. Böylece Allah kendilerini kendilerinden gizleyip yine kendilerini kendilerinde öldürerek sırf kendi zâtına has kılsın. İşte bu duygu devamlılık arzettikçe, zuhûru açısından tevhîdin ilk basamağıdır. Doğrusunu Allah bilir ama bu sözün mânâsı şudur: “Kalbden eşyânın izinin fânî olması ve zikr-i ilâhî’nin kalb üzerinde galebe çalması sûretiyle kalbden mâsivânın gidip yerini zikr-i ilâhî’nin alması demektir. Her şeyden geçmenin mânâsı, kulun kendine ve kâbiliyetine herhangi bir şey izâfe etmeden eşyâyı kendi ile değil, Allah ile kâim görmesidir. Eşyâya bakarken gerçek Mütevellî ile bakmak ve eşyâda O’nunla kâim olmanın anlamı, kendi idâresini Hakk’ın idâresine bırakmak, tevhîd hakâikının kulu isti’lâ etmesi demektir. Bu sûretle kul, eşyâyı kendi ile değil, Allah ile kâim görür. Şâirin şu sözünü bu bakımdan dikkatle incelemek gerekir:

Her şeyde O’nun bir olduğuna delâlet eden
Şâhid ve işâretler vardır.

“Eşyâya yerleşmek” tâbiriyle bu sözün sâhibinin renkli ve değişken bir yapıya değil, sağlam bir yapıya sâhip bulunduğu ve nazarında eşyânın Allah ile olduğu kasdedilmektedir. “Allah onları kendilerinde gizler ve öldürür” sözü onların hiçbir his taşımadığı zâhirî ve bâtınî hareketlerinin farkında olmadığı ve kişinin kudret-i ilâhiyye sultası ve meşîet-i ilâhiyye altında kendi hareketlerinin kaybolduğu anlamındadır. Her ne kadar, kişiye izâfe edilen birtakım hareketler varsa da bunlar, îtibârîdir.

Şiblî, adamın birine: “Tevhîdinin neden sahîh olmadığını biliyor musun”? diye sordu. Adam: “Hayır” diye cevap verince **Şiblî**: “Çünkü sen O’nu seninle; yâni benliğini atmadan taleb ediyorsun” dedi.

Şiblî der ki: “Nefy’i, isbât anlamı taşımayan kimsenin tevhîdi sahîh değildir.” Kendisine: “İsbât nedir?” diye sorulduğunda şu karşılığı verirdi: “Arapça’da benlik ve mülkiyet ifâde eden “yâ” harflerini ortadan kaldırmaktır.” Allah bilir ama bu sözün mânâsı, gerçek muvahhid kendini ortaya koymayı nefyeder; yâni her şeyde benlik ve nefsi gönlünden çıkarır. “Ben, bana, beni, benimle, benim hakkımda, benden” vs. gibi lâfları bırakır. Her ne kadar dilinden bu tür kelimeler çıksa bile gönlünde böyle bir benlik ve varlık iddiâsı bulunmaz.

Şiblî bir adama şöyle sormuş: “Beşerî tevhîdde misin, ilâhî tevhîdde mi?” Adamcağız: “Aralarında fark var mı?” diye sorunca **Şiblî**: “Evet, tevhîdin beşerî olanı cezâ korkusuyla olanıdır. İlâhî olanı ise ta’zîm duygusuyla yapılanıdır” diye karşılık vermiş.

Bana göre bu sözün mânâsı şudur: Karşılık beklemek, yaptığı işe değer vermek ve mâsivâya tamâkârlık, insanın sıfatıdır. Şüphesiz Allah’ı, O’na olan saygısından dolayı tevhîd edenle, cezâsından korkarak birleyen bir olamaz. Her ne kadar Allah’ın azâbından korkmak onurlu bir hal sayılsa bile.

Şiblî der ki: “Tevhîd ilminden zerre miktârı bir şeye muttalî olan, taşıdığı bu ilmin mânevî ağırlığı sebebiyle karınca kadar bile olsa bir maddî ağırlık taşıyamaz.”

Şiblî, bir başka seferinde şöyle konuşmuştur: “Tevhîd ilminden zerre kadar bir şeye muttalî olan, gökleri ve yeri göz kapağındaki kirpikleriyle taşıyabilir.” Allah bilir ama bu sözün mânâsı şudur: “Kul kalbiyle azamet-i ilâhiyye nûrlarını müşâhede edince gökler ve yer ile Allah’ın yarattıklarının hepsi, onun gözünde küçülür. Nitekim rivâyet olunduğuna göre Cebrâil (a.s.)’in altı yüz kanadı vardır. Cebrâil bu kanatlarından ikisini yayıp açacak olsa doğu ve batıyı kaplardı. **İbn Abbâs**’tan rivâyet edilen bir hadîste de: “*Cebrâil (a.s.)’in kürsînin eşiğindeki sûreti, insan göğsünde zırhın halkası kadardır*” buyrulmaktadır.

Denilir ki: Cebrâil (a.s.), Arş ve Kürsî’, Melekût ile birlikte ilm-i ilâhî sâhiplerine Melekût’un gerisinde bir kum zerresi gibi, hattâ ondan daha küçük görünür.

Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Atâ Bağdâdî bir konuşmasında şöyle demiştir: Gerçek tevhîdin alâmeti, tevhîdi bile unutacak seviyeye gelmektir. Tevhîdin doğrusu Vâhıd ile kâim olmaktır. O, bu sözüyle her şeyin halktan önce Hakk ile kâim olduğu duygusuna ermesini, kulun tevhîd sırasında tevhîdini görme hâlinden uzaklaşmasını kasdetmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, onların tevhîdini murâd etmeseydi onlar bu duyguya eremezlerdi.

Tevhîd konusunda şeyhlerimizin pek çok eserleri ve sözleri vardır. Biz onların bu konudaki sözlerinden anlaşılması zor olan az bir kısmına işâretle yetindik. Bu sûretle anlatmadıklarımızın mânâsı, inşâallah daha iyi anlaşılır diye düşündük.

B- MÂRİFET VE ÂRİF

Ebû Saîd Harrâz'dan: "Mârifet nedir?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Mârifet iki türlüdür: Biri Hakk vergisidir, diğeri kulun gayretiyle kazanılır."

Ebû Türâb Nahşebî'den: "Ârifin özellikleri" sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Hiçbir şeyden kirlenmeyen ve her şey kendisiyle parıldayan kimse âriftir."

Ahmed b. Atâ der ki: "Mârifet ikidir: Hakk'ı tanımak, hakîkati bilmek. Hakk'ı tanımak, O'nun vahdâniyetini, kendisinin ortaya koyduğu isim ve sıfatlarla tanımakla olur. Hakîkati bilmek, Allah'ın Samedâniyyet ve Rubûbiyyet sıfatlarını gereği gibi kavramanın ve gerçek mârifetin imkânsızlığını anlamaktır. Çünkü Allah Teâlâ: "***İnsanların ilmi O'nu*** (Allah'ı) ***ihâta edemez, kapsayamaz***"[190] buyurur.

"Gerçek mârifete yol yoktur" sözünün anlamı şudur: Allah Teâlâ, isim ve sıfatlarından mahlûkâtın kavrayabileceklerini onlara açmış ve öğretmiştir. Hakk'ı gerçek anlamda tanımaya yaratıkların gücü yetmez. Çünkü bütün kâinât, O'nun azamet parıltılarının zâhir olması hâlinde bile yok oluverir. O'nun azamet tecellîlerine dayanamaz. Azamet sıfatının sâhibini tanımaya kim güç yetirebilir? Bu yüzden erbâb-ı kelâmdan biri şöyle demiştir: "O'ndan başkası O'nu tanıyamaz ve O'ndan başkası O'nu sevemez." Çünkü Samed sıfatını idrâk ve ihâta etmek kabil değildir. Nitekim Allah Teâlâ yine buyurmuştur: "***O'nun dilediklerî hâriç insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi ihâta edemezler***."[191] Rivâyete göre Hz. **Ebû Bekir** (r.a.)'den bu mânâda şöyle bir söz nakledilmiştir: "Yaratıklarına kendisini tanımak için tanınmasının imkânsızlığından başka bir yol bırakmayan Allah'ı tesbîh ederim."

Şiblî'den sordular: "Ârif ne zaman Hakk'ın tecellîgâhı ve meşhedi olur?" Şu karşılığı verdi: "Ne zaman Hakk'ın şâhidi zâhir olur ve diğer şâhidler, hisler gider ve idrâk kaybolursa o zaman ârif bu mertebeye erişir. "Bu hâlin başı ve sonu nasıl olur?" diye sorulunca da şu karşılığı verdi: "Bu hâlin başı mârifet, nihâyeti tevhîddir." Devamla şunları söyledi: "Kulun üzerinde Hakk'ın kudretinin cereyân ettiğini görmesi, kendini izzet kabzasında hissetmesi mârifet alâmeti sayılır. Muhabbet de mârifet alâmetidir. Çünkü kişi tanıdığını sever."

Rivâyete göre **Bâyezîd Bistâmî**'den "ârifin özelliklerini" sordular. O şu karşılığı verdi: "Suyun rengi bulunduğu kaba göre değişir. Su beyaz bir kapta ise sen onun rengini beyaz, siyah bir kapta siyah, sarı bir kapta sarı, kırmızı bir kapta kırmızı sanırsın. Ârif ve velîler de böyledir. İnsanları da değiştirip hâlden hale sokan o hallerin sâhibidir, Hakk'ın tecellîleridir."

Allah bilir ama bu sözün mânâsı şudur: Su, temizliği ve berraklığı ölçüsünde içinde bulunduğu kabın rengini yansıtır ve o rengin özelliğini taşır. İçinde bulunduğu kabın rengi suyun sâfiyetine etki edemez. Dışarıdan bakan kimse, kabın rengine göre suyu şu veya bu renkte görür. Ârifler böyledir.

Ârifin Allah ile olma özelliği, içinde bulunduğu hâle göre değişir. Gönlü ne kadar Hakk'a merbut ise "maiyyet-i ilâhiyye" hâli de o kadardır.

Cüneyd'den: "Âriflerin aklı konusunda" bir soru soruldu. Şu karşılığı verdi: "Onların akılları anlatanların anlatımından uzak bir yapıya sâhiptir."

Sûfîlerden birine "mârifetten" sordular: "Mârifet, kalblerin Hakk Teâlâ'nın öğrettiği incelikleri mütâlaa etmesidir" dedi.

Cüneyd'den: "Âriflerin ihtiyâcı nedir?" diye soruldu. "Âriflerin Allah'a olan ihtiyâçları, kendilerini korumasıdır" dedi.

Muhammed b. Fadl Semerkandî ise: "Sûfîler için ne bir ihtiyâç, ne de bir irâde ve ihtiyâr söz konusudur. Çünkü onlar nâil olduklarına bir hâcet ve irâde söz konusu olmadan nâil olmuşlardır. Âriflerin kıyâmı, bakâsı, fenâsı hep vecd iledir" der.

Muhammed b. Fadl'a: "Öyleyse âriflerin ihtiyâcı neyedir?" diye soruldu: "Ârifler her şeyden önce istikâmete muhtâçtır. Zîrâ istikâmet sâyesinde bütün güzellikler kemâle erer. Onun yokluğu sebebiyle de her türlü kötülük ve çirkinlik ortaya çıkar" dedi.

Yahyâ b. Muâz'dan: "Ârifin özelliği" soruldu. "Ârif halk ile beraberdir, fakat onlardan ayrıdır" dedi. Bir başka seferinde: "Ârif kimdir?" sorusuna: "Var olan ve farklı özelliklerle zâhir olandır" cevâbını verdi.

Ebu'l-Hüseyin Nûrî'ye: "Allah Teâlâ sâdece akılla bilinebilirken akıl nasıl O'nu idrâk edemez" diye soruldu. Dedi ki: Sonlu olan, sonsuzu nasıl kavrayabilir? Hasta olan sıhhatli olanı nasıl anlayabilir? Niteleyici özelliği olan nitelenmemiş olanı nasıl idrâk edebilir?

Durumları düzenleyeni, belli bir durum ile tavsif edilen nasıl anlayabilir. Önce geleni önden getiren, sona kalanı geri bırakan ve bunlara evvel ya da âhir adını veren hep O'dur. O, önce geleni ve sonradan olanı, evvel ve âhir olarak yaratmamış olsaydı evveliyyet ve âhiriyyet bilinmezdi. Aslında Allah açısından ezeliyyetle ebediyyet aynı şeydir. Aralarında bir sınır ve perde yoktur. Nitekim kendisine izâfe edilen evveliyyetle âhiriyyet de aynı şeydir. Zâhir ve bâtın da öyledir. Şu kadar var ki Hakk Teâlâ bu duyguyu insana bâzen gösterir, bâzen de kaybettirir. Böylece de insan vuslatın tadına erdiği gibi, kulluğunu da görmüş olur. Hakk'ı hilkat gözüyle tanıyan, onu doğrudan doğruya bilemez. Çünkü hilkat sırrı Hakk Teâlâ'nın ***kün***/*o*/ emrine bağlıdır. Mübâşeret; yâni Hakk'ı doğrudan doğruya tanımak, konuyu hafife almadan sınırı korumaktır. Bana göre mübâşeret, doğrudan yakîne ermek, gayba îmâna âid hakîkatleri kalb ile müşâhede edebilmektir.

İşâret edilen konunun anlamı, Allah bilir ama, vakit tâyini ve zamanla değişme gibi bir şey değildir. Çünkü Allah Teâlâ için dün, bugün ve yarın hep aynıdır. Dün buyurduğu ile bugün buyurduğu hep birdir. O'nun için uzaklık ve yakınlık da söz konusu değildir. Bu tür sıfatlar, mahlûkatın tanıyıp bilmelerine yarayan özelliklerdir. Yakın ve uzağın farklı görüntüsü, kızmak ve memnun kalmak hep halkın sıfatıdır. Yoksa Allah için böyle bir durum söz konusu değildir. Doğrusunu Allah bilir.

Ahmed b. Atâ mârifet konusundaki bir sözünde şöyle der. Gerçi bu mânâda bir söz de **Ebû Bekir Vâsitî**'den de nakledilir. Ancak bu sözün **İbn Atâ**'ya âid olduğu rivâyeti daha doğrudur. **İbn Atâ** der ki: "Kötülükler ve günahlar Hakk'ın kendilerinden yüz çevirmesi ile meydana gelir. İyilik ve güzellikler ise O'nun tecellîsiyledir. Bu iki sıfat ezelden ebede kabûle şâyân olan veya olmayan şeyler üzerinde Hakk'ın damgasını taşımaktadır. Makbûl olan şeylerde Hakk'ın tecellîsi bütün zıyâsıyla zâhir olurken matrûd olanlarda O'nun istitârı bütün zulmetiyle ortaya çıkmaktadır. Bundan sonra ne sarı renk, ne kısa yen, ne de parlak veya yamalı giysi fayda verir."

İbn Atâ'nın bu sözü bana göre, **Ebû Süleymân Abdurrahman b. Ahmed Dârânî**'nin sözüne yakındır. Nitekim o da şöyle der: "Hakk'ı gadaplandıran halkın amelleri değildir. O'nu memnûn edecek olan da kulların yaptıkları değildir. O, bir topluluktan hoşlandı mı onlara

hoşlandığı kimselerin amelini yaptırır. Bir kavme de gadab etti mi, onlara gadaplandığı kimselerin amelini yaptırır.” **İbn Atâ**’nın: “Kötülükler ve günahlar, Allah’ın perdelemesi sonucu meydana gelir” sözünün anlamı şudur: Kötülük ve günahlar, Allah Teâlâ onlardan yüz çevirdiği için o kisveye bürünmüştür. İyiliklerin O’nun tecellîsiyle olmasının mânâsı, Allah’ın iyiliklere yönelmesidir. Bu mânâda şöyle bir hadîs-i şerîf vârid olmuştur: “*Peygamber (s.a.) sağ ve sol elinde birer kitap bulunduğu hâlde ashâbının yanına çıktı ve:* «*Şu elimdeki, cennetliklerin baba adıyla isimlerini gösteren bir listedir. Öbür elimdeki de cehennemliklerin aynı şekilde adlarını gösteren bir listedir*» *buyurdu*.”[192]

Ebû Bekir Vâsitî der ki: “Allah Teâlâ seçkin kullarına kendisini tanıttığı zaman, akılları başından gidip kendinden geçtiler. Bu tür bir nasîbin işâretleri ortaya çıkınca yalnızlık hissetmediler. Zâten böyle bir ikrâma nâil olan herkesin durumu bundan farklı olmaz.” Allah bilir ama, bu sözün mânâsı şudur: Mâbûdunu bizzat O’nun kendisini tanıtması sûretiyle tanıyıp evveliyet sıfatını müşâhede eden kimse, mâsivâ içinde bulunduğunda yalnızlık hissetmez, Hakk’ın ünsiyeti dışında halk ile ünsiyete ihtiyâç duymaz.

C- ÂRİFLERİN ÖZELLİKLERİ

Yahyâ b. Muâz Râzî der ki: Kul mârifet yolunda olduğu sürece ona: “Gerçek mârifete erinceye kadar asla ihtiyar ve irâdeni kullanıp irâdenle olma!” denilir. Kul mârifete erip ârif sıfatını almaya hak kazanınca: “Artık istersen irâde ve ihtiyarını kullan, istersen kullanma. Çünkü artık seçme hakkını kullanmayı da kullanmamayı da bizim ihtiyarımızla yapacaksın. Daha doğrusu irâdede de, irâdeyi terk etmemede de bize bağlı olduğunun farkına varacaksın” denilir.

Yahyâ b. Muâz der ki: “Dünyâ gelin gibidir. Dünyâ heveskârı olan kimse onu süsleyen berbere benzer. Dünyâya değer vermeyen zâhid ise ona suratını asar, onun saçını başını yolar, elbisesini parçalar ve güzelliklerini izâle etmeye çalışır. Ârif ise efendisi ve Rabbı ile meşgûl bulunduğu için ona hiç değer vermez. Ârif mârifeti sırasında gereken edebi koruyamazsa helâk olur.”

Zünnûn der ki: “Ârifin alâmeti üçtür: Mârifetin nûru veraın nûrunu söndüremez. Ârif, zâhirî ahkâma ters düşen bâtın ilmine inanmaz.

Allah'ın nîmet ve kerâmetine nâil olması ârifi haramların sınırını zorlamaya sevk etmez."

Sûfîlerden biri şöyle der: "Âhiret ehli kimseler yanında mârifeti anlatmaya çalışan kimse ârif sayılamaz. Dünyâ ehli yanında mârifeti anlatmaya çalışan nasıl ârif olsun? Çünkü ârif, izni olmadan Ma'rûf'u/Allah'ı bırakıp halka yönelecek olursa halk içinde desteksiz kalır. Sen nasıl mârifet ehlisin ki gönlünde Allah korkusunun heybeti bulunmaz? Sen nasıl O'nu andığını ve sevdiğini söylersin ki gönlünde O'nun lütfundan bir eser olmaz? Üstelik sen, O seni yaratmadan önce O'nun seni andığını bilmiyor ve bu gerçekten gâfil bulunuyordun."

Bana **Muhammed b. Ahmed Ferrâ**'nın **Abdurrahman Fârisî**'den haber verdiğine göre **Fârisî**'ye "mârifetin kemâlinden" sordular: "Mârifetin kemâli, ancak değişik şeyler bir araya geldiği, hâller ve makamlar müsâvî olduğu ve aralarında fark görme hâli zâil olduğu zaman ortaya çıkar" dedi.

Bu sözün mânâsı, kulun bir değişiklik olmadan bütün hâllerinde Allah ile ve Allah için olmasıdır. Hâlinin mâsivâdan soyutlanmış bulunmasıdır. Bu hâlde olan kul, mârifetin kemâline erer.

D- MÜMİN - ÂRİF FARKI

Ebu'l-Hüseyin Nûrî'ye "mârifete nasıl eriştin?" diye sordular: "Allah ile" karşılığını verdi: "Peki, aklının dahli ne idi bu işte?" denilince dedi ki: "Akıl âcizdir. Âciz ise kendi gibi bir âciz sebebiyle ancak zillete dûçâr olur. Allah Teâlâ aklı yarattığı zaman ona: "Ben kimim" diye sordu. Akıl cevap veremedi. Allah vahdâniyet nûruyla onun gözünü aydınlatınca akıl dedi ki: "Sen Allah'sın. Aklın seni tanıması yine seninle olur."

Ebu'l-Hüseyin'e: "Allah'ın kullarına ilk farz kıldığı şey nedir?" diye sorulduğunda: "Mârifettir, çünkü Allah Teâlâ: «***Ben insanları ve cinleri bana kulluk etsinler diye yarattım***»[193] buyurmaktadır. Bu âyetin tefsîrinde **İbn Abbâs** (r.a.) hazretleri "***bana kulluk etsinler*** tâbîrini, *beni tanısınlar* şeklinde yorumlamıştır."[194]

Kendisine "mârifetin ne olduğu" sorulan bir sûfî şöyle cevap vermiştir: "Esmâ ve sıfatının kemâliyle Allah'ın vahdâniyetinin kalbde isbâtıdır. Çünkü izzet, kudret, saltanat ve azamet açısından tek olan

O’dur. O diri ve dâimdir. Hiçbir şey O’nun misli gibi olamaz. Keyfiyetini bilemediğimiz şekilde işiten ve gören, benzeri olmayan ve dengi bulunmayandır. O’nu tanımak, kalblerden her türlü zıdlık, denklik ve sebep duygusunu nefyeder.

Denilmiştir ki: Mârifet aslında bir Hakk vergisidir. Mârifet nârdır, îmân nûrdur. Mârifet vecddir, îmân ihsân-ı ilâhîdir. Mümin ile ârif arasındaki fark şudur: Mümin Allah’ın nûruyla bakar, ârif ise Allah ile nazar eder. Müminin kalbi vardır. Ârifin yoktur. Müminin kalbi zikr-i ilâhî ile mutmain olur. Ârif ise Allah’tan başkasından itmi’nân duymaz.

Mârifet üç çeşittir:

1- Mârifet-i ikrâr/söylenen mârifet,

2- Mârifet-i hakîkat/gerçek mârifet,

3- Mârifet-i müşâhede/görülen mârifet.

Mârifet-i müşâhededе anlayış, bilgi, söz ve ibâreler derece derecedir. Mârifet konusundaki işâret ve onların tanımı ile ilgili sözler pek çoktur. Bu konuda delîl arayan ve doğruya ulaşmak isteyene bu kadarcığı kâfîdir. Başarı Allah’tandır.

Hasan b. Ali Hayûye Dâmegânî der ki: “**Ebû Bekir Zahrâbâdî**’den: «Mârifet nedir?» diye soruldu. Dedi ki: Mârifet bir isimdir, ama onun mânâsı kalbde insanı Allah ile ilgili her türlü teşbîh ve ta’tîle düşmekten kurtaran bir saygı/ta’zîm duygusunun bulunmasıdır.”

el-A’râf, 7/172.

Bkz. el-A’râf, 7/172.

Âl-i İmrân, 3/18.

Tâhâ, 20/110.

el-Bakara, 2/255.

Tirmizî, Kader, 8; Ahmed, *Müsned*, II, 167.

ez-Zâriyât, 51/56.

Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-azîm*, Beyrût 1988, IV, 255. Burada söz, İbn Cüreyc’e isnâd edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM:
MAKAMLAR VE HÂLLER

MAKAM

Makam kulun, ibâdet, mücâhede, riyâzat ve uzlet gibi konularda Hakk'ın huzûrunda bulunduğu mânevî yerdir. Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur: "***İşte bu makamımdan korkan ve tehdidden sakınan kimselere hastır***."[195]

"(Melekler der ki:) ***Bizim her birimiz için bilinen bir makam vardır***."[196]

Ebû Bekir Vâsitî'den Hz. Peygamber (s.a.)'in şu hadîsini sordular: "*Ruhlar saf olmuş askerler gibidir*."[197] **Vâsitî** dedi ki: Saf olmak, ruhların muhtelif makamlarda bulunmasını anlatır. O makamlar da tevbe, vera', zühd, fakr, sabır, rızâ, tevekkül ve benzerleridir.

HÂL

Hâl zikrin sâfiyeti sâyesinde kalblere yerleşen durumdur. Rivâyet olunduğuna göre **Cüneyd Bağdâdî** der ki: "Hâl, kalblere inen bir vârid/durumdur, devamlı değildir." Şöyle de denmiştir: "Hâl zikr-i hafîdir." Nitekim Nebî (s.a.) buyurmuştur ki: "*Zikrin hayırlısı gizli* (hafî) *olanıdır*."[198] Hâl, daha önce anlattığımız makamlar gibi mücâhede, ibâdet ve riyâzat türünden değildir. Hâl murâkabe, kurb, muhabbet, havf, recâ, şevk, üns, tume'nîne, müşâhede ve yakîn gibi şeylerdir. Rivâyete göre **Ebû Süleymân Dârânî** şöyle der: "Muâmele kalbe rücû edince organlar müsterih olur." **Ebû Süleymân**'ın bu sözü iki mânâya gelebilir:

1- Kul, kalbini zikr-i ilâhî'den alıkoyacak kötü duygu ve düşüncelerden kurtarmak üzere kalbini korumakla meşgûl olursa organlar, amellerin vereceği yorgunluk ve sıkıntıyı duymaz.

2- Mücâhede, ibâdet ve amellerin kalbe yerleşerek orayı vatan tutması ve kalbin bunlardan haz ve tad alması sonucu kul, yorgunluk duymaz. Bu hal gönlüne yerleşmeden önceki acıyı hissetmez. Nitekim sûfîlerden biri -zannımca **Muhammed b. Vâsi**'- şöyle der:

“Yirmi sene gece ibâdetinde zorlandım ama, sonunda yirmi yıl ondan hazz alma nîmetine erdim.” Bir başkası -sanırım **Mâlik b. Dînâr**- şöyle der: “Yirmi yıl Kur’an okurken dilimle damağım arasında zorlanarak okudum. Ama bunun akabinde yirmi yıl bu işten haz aldım.”

Cüneyd der ki: “Kalblere sâhip olunmadan hukûk-ı ilâhiyeye riâyet mümkün değildir. Gönlü olmayan kimse ibâdetlerinde ısrar edip durur, böyle birinin temiz bir ecri de olmaz. Makamlar ve hâller mevzûunda meşâyıhın kelâmları pek çoktur. Ben burada özetle vermeye çalıştım. Başarıya ulaştıran Allah’tır.

İbrâhim,14/14 .

es-Sâffât, 37/164.

Buhârî, Enbiyâ, 2; Müslim, Birr, 159-160; Ebû Dâvûd, Edeb, 16.

Ahmed, *Müsned*, I, 172, 180, 187.

I- MAKAMLAR

A- TEVBE

Ebû Yâkub Hamdân Sûsî der ki: “Allah yoluna giren kimselerin ilk makamı tevbedir.” **Sûsî**’ye “tevbenin ne olduğu” soruldu. Şu karşılığı verdi: “Tevbe ilmin yerdiklerinden övdüğü şeylere dönmektir.”

Sehl b. Abdullah’a tevbenin ne olduğu sorulduğunda: “Tevbe günahını unutmamandır” dedi. **Cüneyd** ise: “Tevbe günahını unutmandır” diye karşılık verdi.

Sûsî’nin târif ettiği tevbe, mübtedî mürîdlerin; yâni Hakk yoluna yeni yönelmiş, bâzen öyle, bâzen böyle olan kimselerin tevbesidir. **Sehl b. Abdullah**’ın târifi de mürîdlerin tevbesidir. **Cüneyd**’in târifi ise günahı hatırlamayan tahkîk erbâbının tevbesidir. Çünkü azamet-i ilâhiyye ve zikre devam hâli, kalbler üzerine etki ettiğinden onlar günahlarını hatırlamazlar bile. **Ruveym b. Ahmed**’in tevbe konusundaki: “Tevbe, tevbeden bile tevbedir” sözü buna benzer.

Zünnûn da: “Avâmın tevbesi günahlardan, havâssın tevbesi gafletten olur” der. Mârifet ehli vecd sâhibi ahassu’l-havâssın tevbe konusundaki sözleri ise **Ebu’l-Hüseyin Nûrî**’nin kendisine tevbeden sorulduğunda verdiği şu cevap gibidir: “Allah’ın dışında her şeyden tevbe etmendir.” “Mukarreb kulların günahları, ebrârın iyilikleri gibidir” sözü bu anlamdadır. Bu mânâda **Zünnûn** da şöyle söylemiştir: “Âriflerin riyâsı mürîdlerin ihlâsı gibidir.” Çünkü ârifin başlangıç hâlinde kendisini Hakk ile yakınlığa erdiren tâatları onda yerleşip tahkîk derecesine erer, hidâyet nûru kendisini kaplayıp kalbiyle azamet-i ilâhiyye nurlarını temâşa ederek Yüce sanatkârın sanat ve kadîm ihsânını düşünmeye başlar. Daha önceki ibâdet ve tâatlarının azlığına, amellerinin kusuruna yanıp tevbe eder. Tevbekârların tevbeleri birbirinden ne kadar farklı?

Birisi günahlarından ve kötülüklerinden tevbe ediyor,

Öbürü zellesinden, gafletinden tevbe ediyor,

Bir diğeri de hasenât ve tâatı görmekten; onlara takılıp kalmaktan tevbe ediyor.

Tevbe verası gerektirir.

B- VERA’

Vera’ makamı şerefli bir makamdır. Nitekim Nebî (s.a.) de: “*Dîninizin temeli vera’dır*”[199] buyurmuştur.

Ehl-i vera’ üç tabakadır:

1- Haram ve helâl oluşu açık sûrette belli olan şeyler arasında kalan ve kesin olarak haram ve helâl denilemeyen şüphelilerden sakınanlar. Bu tür şüpheli şeylerden sakınmak gerekir. Nitekim **İbn Sîrîn** der ki: “Bana vera’dan daha kolay gelen bir şey yoktur. Bir şey gönlüme şüphe veriyorsa hemen onu terk ederim.”

2- Eli bir şeye uzandığında kalbiyle ona vâkıf olarak göğsü daralan kimselerin vera’ı. Bu tür veraı ancak erbâb-ı kulûb/gönül ehli uyanık kişiler ve tahkîk ehlinden olan kimseler anlayabilir. Nitekim Nebî (s.a.): “*Günah, gönlünde daralma meydana getiren şeydir*”[200] buyurmaktadır.

Ebû Saîd Harrâz der ki: “Vera, halka zerre ölçüsünde bile olsa haksızlık yapmaktan uzaklaşmaktır. Tâ ki hiçbir kimse sizden bir zulüm ve haksızlık gördüğünü iddiâ ederek, bir talepte bulunamasın.”

Anlatıldığına göre **Hâris Muhâsibî** şüpheli yemeğe asla elini uzatamazdı. **Câfer Huldî** der ki: “**Muhâsibî**’nin ortaparmağında bir damar vardı. Ne zaman elini şüpheli bir şeye uzatacak olsa o damar hemen atmaya başlardı.” **Bişr Hâfî**’nin anlattığına göre **Muhâsibî** bir yemeğe çağrılmıştı. Yemek sofraya konulduğunda o elini uzatmaya çalıştı. Fakat bir türlü buna muvaffak olamadı. Üç defa kendini zorladığı hâlde bir türlü yapamadı. Onu tanıyan biri dedi ki: “Onun eli, içinde haram ve şüphe bulunan yemeğe asla uzanamaz. Dâvet sâhibi onu çağırmasa ne olurdu sanki?”

Benim **Ahmed b. Sâlim**’den Basra’da duyduğum, **Sehl b. Abdullah**’a âid bir hikâye bunu desteklemektedir. **Sehl b. Abdullah**’a helâlden soruyorlar. O diyor ki: “Helâl, içinde Allah’a isyân olmayan şeydir.” İçinde Allah’a isyân bulunmayan şeyi tanımak ancak kalb işâretinden anlamakla mümkün olabilir. Biri çıkar da derse ki: “İlimden buna taalluk eden bir dayanak gösterebilir misin?” Ona şöyle cevap verilir: Evet, Peygamber (s.a.)’in **Vâbisa**’ya hitâben söylediği: “*Müftüler her ne kadar fetvâ verseler de sen gönlüne danış*”[201] sözü buna delîldir. Ayrıca: “*Günah gönlünde darlık meydana getiren şeydir*”[202] hadîsi de bu mânâyadır. Bu rivâyetlerde

Peygamberimiz (s.a.) ümmetini kalbinin işâret ettiği sese kulak vermeye yönlendiriyor.

3- Vera'da üçüncü derece âriflerin ve vecd ehlinin mertebesidir. Nitekim **Ebû Süleymân Dârânî** şöyle der: "Seni Allah'tan alıkoyan her şey, senin için uğursuzdur."

Sehl b. Abdullah'a da "katışıksız saf" helâlden sorulduğunda şöyle karşılık vermişti: "Helâl, içinde Allah'a isyan bulunmayan şeydir. Saf helâl ise Allah'ı unutmadan; gafletsiz olandır." Allah'ı unutmadan, gafletsiz olarak gerçekleştirilen vera, kendisine: "Yâ **Ebâ Bekir**, vera' nedir?" diye sorulduğunda **Şiblî**'nin verdiği şu cevapta ifâdesini bulmuştur: "Vera, göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa, kalbin Allah ile olan ilgisini dağıtan şeyden uzaklaşmandır."

Veraın birinci derecesi avâmın, ikinci derecesi havâssın, üçüncü derecesi havâssu'l-havâssın veraıdır. Vera zühdü gerektirir.

C- ZÜHD

Zühd yüce bir makamdır. Hoş hâllerin, güzel mertebelerin temelidir. Allah'a yönelen/kâsıdların; yâni her şeyden kesilip O'nun rızâsına tâlip olanların ve tevekkül erbâbının ilk basamağıdır. Zühdünü sağlam yapmayan kimsenin ondan sonraki durumu da pek sağlıklı olmaz. Çünkü "*dünyâ sevgisi her kötülüğün başıdır*."[203] Dünyâdan zühd etmek her türlü hayr ve tâatın başıdır.

Denilmiştir ki: "Dünyâda zühd sıfatıyla anılmak, bin güzel ad ve sıfatla anılmaya değerdir. "Dünyâya rağbet sıfatıyla anılmak" ise bin kötü sıfatla anılmak demektir." Çünkü zühd, Allah'ın peygamberi için seçtiği; Peygamber (s.a.)'in nefsi için ihtiyâr ettiği bir sıfattır. Zühd, helâllerde olur. Haram ve şüpheli şeylerin zâten terki gerekir.

Zâhidler üç tabakadır:

1- Mübtedîler: Elinde avucunda bir malı olmayan, elinde bulunmayan malın sevgisi gönlünde yer tutmayanlar. Nitekim **Cüneyd** kendisine "zühd"den sorulunca: "Ellerin maldan, kalblerin tamâdan hâlî olmasıdır" şeklinde, **Seriyy Sakatî** de: "Elinde bulunmayan şeyin, kalbden de çıkarılmasıdır" diye cevap vermişti.

2- Tahkîk ehli: Bunların zühd konusundaki özellikleri **Ruveym b. Ahmed**'in şu sözünde anlatıldığı gibidir: "Dünyânın tamamından nefse âid hazları terktir." İşte bu, tahkîk erbâbının zühdüdür. Çünkü

zühdün sağladığı râhatlık, övgü ve halkın zühd sâhibine göstereceği ilgi sebebiyle dünyâdan zühd etmede bile nefse âid birtakım hazlar söz konusudur. Dünyevî ve nefsânî hazları kalbinden çıkarabilen kimse, zühd konusunda tahkîk ehlinden sayılır.

3- İstiğnâ ehli: Bu grupta yer alanlar, şunu yakînen bilen insanlardır: "Dünyânın tamamı kendi mülkleri olsa, bundan dolayı âhirette herhangi bir suâlle karşılaşmayacaklar ve Allah nezdinde kendilerine ayrılan ecirden de bir eksilme olmayacak." Onlar yine zühd içinde yaşarlar. Çünkü onların eşyâya karşı zühdleri Allah'ın dünyâyı yarattığı ve asla ona nazar buyurmadığı günden beri devam etmektedir. "*Eğer dünyânın, sivrisineğin kanadı kadar bir değeri olsaydı Allah kâfire bir yudum su vermezdi*."[204]

Tahkîk erbâbından olan zâhidler başlangıçtan beri zühd yolunu tutmuş ve zühdlerinden bile tevbe etmişlerdir. Nitekim **Şiblî**'ye: "Zühd nedir?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Zühd ile meşgûl olmak gaflettir. Çünkü dünyâ hiçtir. Hiçten zühd etmeye çalışmak ise gaflettir."

Yahyâ b. Muâz der ki: "Dünyâ gelin gibidir. Dünyâyı isteyen onun berberi olur, onu süsler durur. Dünyâya karşı zâhid davranan ise onun yüzünü karartır, saçını yolar, elbisesini yırtıp parçalar. Ârif Allah ile meşgûldür; bu yüzden dünyâya hiç iltifât etmez."

Zühd fakr ile buluşmayı ve onu ihtiyâr etmeyi gerektirir.

D- FAKR

Fakr, yüce bir makamdır. Allah Teâlâ kitâbında fukarâyı anmış, özelliklerini saymış ve şöyle buyurmuştur: "***Zekât, kendilerini Allah yolunda vakfeden fukarâ içindir***."[205]

Nebî (s.a.) de şöyle buyurur: "*Fakr mümine, atın yanağındaki perçemden daha çok yakışır*."[206]

İbrâhim b. Ahmed Havvâs der ki: "Fakr, şeref giysisi, peygamberler libâsı, sâlihler cilbâbı, muttakîler tâcı, müminler süsü, ârifler ganîmeti, mürîdler ideali, itâatkârlar kalesi, günahkârlar zindanıdır. Günahlara keffâret, sevâblara büyüteçtir. Dereceleri yükseltici, gâyelere erdiricidir. Allah'ın hoşnutluğu ve dostluğa seçtiği iyi kullarına ikrâmıdır. Fakr, sâlihlerin şiârı, muttakîlerin yoludur.

Fakr ehli üç derecedir:

1- Murarreblerin fakr makamı: Bunlar, hiçbir şeye sâhip olmayan, zâhiren de, bâtınen de hiç kimseden bir şey istemeyen ve hiç kimseden bir şey beklemeyen, kendisine bir şey verilse de almayan kimselerdir.

Hikâye olunduğuna göre **Sehl b. Ali b. Sehl Isbahânî** der ki: "Bizim arkadaşlarımıza fakîr denemez. Çünkü onlar halkın en müstağnîleridir." **Ebû Abdullah b. Cellâ**'ya: "Fakrın hakîkati nedir?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Yenini duvara vur ve Rabb'ım Allah'tır, de!" Yâni fakrın hakîkati teslimiyettir.

Ebû Ali Ruzbârî der ki: "**Ebû Bekir Zekkâk** bana: Yâ **Ebâ Ali**, fakr ehli, ihtiyâç zamanında mikdâr-ı kâfî azığı niye almazlar?" diye sordu. Dedim ki: "Çünkü onlar, Mu'tî/veren sebebiyle atâdan; yâni verilen şeyden müstağnîdirler." **Ebû Bekir**: "Evet, doğru da benim gönlüme şöyle bir şey geliyor" diyerek konuşmasını sürdürdü: "Almazlar, çünkü onlara varlık bir fayda sağlamaz, zîrâ onların ihtiyâcı Allah'adır. Onlara yokluk da zarar vermez, çünkü onlar Allah ile var oldukları şuûruna ermişlerdir." **Ebû Bekir Vecîhî**, **Ebû Ali**'nin söylediği bu sözü ben de duymuştum, der.

Ebû Bekir Tûsî der ki: "Ben uzunca bir süre bizim dostlarımızın fakr kelimesini diğerlerine tercih etmesinin sebebini soruşturdum. Fakat hiç kimse bana iknâ edici bir cevap veremedi. Nihâyet **Nasr b. Hamâmî**'ye sordum, o şu karşılığı verdi: "Fakr; kendinde varlık görmeyip her şeyi Allah'a ircâ etmektir ve tevhîd menzillerinin ilkidir." Ben de bu cevâbla iknâ oldum.

2- Sıddîkların fakr makamı: Bu makam, hiçbir şeye mâlik olmayan, hiç kimseden bir şey isteyemeyen, açıkça veya ta'riz yoluyla da olsa bir talepte bulunmayan ve fakat istenmeden verildiğinde alanların makamıdır. Anlatıldığına göre **Cüneyd** şöyle der: "Sâdık fakîrin alâmeti hiçbir şey istememek, hiçbir şeye karşı çıkmamak, kendisine karşı çıkılacak olursa susmaktır."

Nakledildiğine göre, **Sehl b. Abdullah**'tan: "Sâdık fakîrin kim olduğu" soruldu. Dedi ki: "İstemeyen, verilirse reddetmeyen, biriktirip bekletmeyendir."

Ebû Abdullah b. Cellâ'ya: "Fakrın gerçeğinden" sordular. Dedi ki: "Gerçek fakr, fakrın senin olmamasıdır. Sana âid bir fakr, senin olamaz, sana bir faydası dokunamaz. Sana âid olmayan şey nasıl senin olabilir?"

İbrâhim Havvâs'a: "Gerçek fakrın alâmetinden" sordular. Şu karşılığı verdi: "Şikâyeti bırakmak, başa gelen belâların izlerini gizlemektir." Bu yüzden bu makam, sıddîklar makamıdır.

3- Kanâat ehlinin fakr makamı: Bu grup, hiçbir şeye mâlik değildir. Bir şeye ihtiyâç duyduğu zaman bu ihtiyâcını, söylediğinde sevinip yerine getireceğini bildiği kardeşlerine açar. Onun böyle derdini söyleyip istemesinin karşılığı sadakadır. **Cerîrî**'ye fakrın hakîkatinden sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Mevcûd tükenmeden, olmayan için talepte bulunulmaz."

Ruveym'den: "Fakrın ne olduğu" soruldu. Dedi ki: "Var olanın yok sayılması, kişinin eşyâya dahlinin kendisi için değil, başkası için olmasıdır." İşte bu fakr konusunda sıddîkların makamıdır.

Fakr, sabrı gerektirir.

E- SABIR

Sabır, yüce bir makamdır. Allah Teâlâ sabır ehlini kitâbında anarak övmüş ve "***Sabredenlere ecirleri hesapsız olarak verilecektir***"[207] buyurmuştur.

Cüneyd'den "sabrın ne olduğu" soruldu. Dedi ki: "Zorluk ve sıkıntı zamanı geçinceye kadar, rızık sıkıntısına Allah için tahammül göstermektir."

İbrâhim Havvâs der ki: "Halkın ekserîsi sabır yükünü taşımaktan kaçtı, rızık talebi için esbâba sığındı ve esbâba güvenerek sanki sebepler onların rabbları oldu."

Bir adam gelip **Şiblî**'nin yanında durdu ve şu soruyu sordu: "Sabır ehline en zor gelen sabrın hangisidir?" **Şiblî**: "Allah hakkında sabretmek" dedi. Adam: "Hayır" dedi. **Şiblî**: "Allah için sabır" deyince o zât yine: "Hayır" karşılığını verdi. **Şiblî** bu sefer: "Allah ile beraberliğe sabır" dedi. Adam yine: "Hayır" karşılığını verince **Şiblî** öfkelendi ve: "Yazıklar olsun sana, sen söyle bakalım, nedir?" Adam şu karşılığı verdi: "Allah'tan uzak kalmaya sabretmek." **Şiblî** bu söz üzerine bir nârâ attı ki, neredeyse rûhunu teslim edecekti.

Basra'da bulunan **İbn Sâlim**'e sabırdan sordum. Dedi ki: Sabır ehli üçtür: Mütesabbır, sâbir ve sabbâr.

1- Mütesabbır: Allah hakkında sabreden. Böyle kimseler, zorluklara karşı bâzen sabreder, bâzen de âciz kalır, sabredemez.

Kannâd'a sabırdan sorulduğunda o da şu karşılığı vermişti: "Yasaklardan kaçınma konusunda görevi yerine getirmeye çalışmak, emredilen şeyleri devamlı olarak yerine getirmek."

2- Sâbir: Allah hakkında ve Allah için sabreden. Böyleleri sabırsızlık göstermez, sabırsızlık ona bir huy olarak yerleşmez, fakat zaman zaman kendilerinden şikâyet vâki olabilir.

Zünnûn anlatıyor: Bir hasta ziyâretine gitmiştim. Hasta ile konuşurken onun birden inlediğini gördüm. Dedim ki: "Sevdiğinin tokadına sabredemeyen, hattâ sevgilisinin tokadından tad almayan sevgisinde samîmî değildir."

Rivâyete göre **Şiblî**'yi bâzı tasarruflarından dolayı akıl hastahânesine attılar ve zincire vurdular. Bâzı dostları onu ziyârete geldi. **Şiblî** onlara: "Siz kim oluyorsunuz?" diye sordu. Onlar da: "Biz, seni seven dostlarınız" deyince **Şiblî**, yerden taş alıp onlara atmaya başladı. Onlar da taşı görünce kaçıştılar. **Şiblî** onlara: "Yalancılar sizi, beni sevdiğinizi söylüyorsunuz, fakat sıkıntıma tahammül edip sabredemiyorsunuz" dedi.

3- Sabbâr: Allah'a âid konularda, Allah için, Allah ile sabredendir. Böyle biri, üzerine bütün belâlar yağsa da yine sabırdan acz göstermez, zâhirinde ve bâtınında herhangi bir değişiklik meydana gelmez, görevini aksatmaz.

Şiblî'ye sabırdan sorulduğunda şu beyitlerle cevap verirdi:

Ağlamak, yanaklarında çizgiler çizerek yazı yazmış,
Bu yazıyı okuma bilmeyenler bile okur,
Sevenin özlem acısıyla ve ayrılık
Korkusuyla dolu sesi, insana zarar veriyor.
Sabrın sâhibi sevenden sabır konusunda yardım istedi
Seven de sabra seslenip "ey sabır, neredesin?" dedi.

Bu söylediklerimizin ilmî delîli, haberde gelen şu rivâyettir: **Zekeriyyâ** (a.s.)'nın başına testere konulduğunda öyle bir inlemişti ki, Allah Teâlâ ona şöyle vahyederek: "Eğer bir kere daha iniltin benim katıma yükselecek olursa yer ile göğü birbirine geçiririm" buyurmuştu.

Sabır, tevekkülü gerektirir.

F- TEVEKKÜL

Tevekkül yüce bir makamdır. Allah Teâlâ tevekkülü emretmiş, onu îmânla birlikte zikretmiş ve şöyle buyurmuştur: "***Eğer mümin iseniz Allah'a tevekkül ediniz***."[208] "***Tevekkül ehli olan kimseler Allah'a tevekkül etsin***."[209] Bir başka yerde şöyle buyurmuştur: "***Müminler Allah'a tevekkül etsin***."[210] Bu âyette Allah Teâlâ, mütevekkillerin tevekkülünü, müminlerin tevekkülünden daha has kılarak onları havâstan saymıştır.

Bundan sonra havâssu'l-havâs'ın tevekkülünü zikrederek buyurur ki: "***Kim Allah'a tevekkül ederse Allah ona kâfîdir***."[211] Allah Teâlâ böylelerini mâsivâya ircâ' etmez. Nitekim Allah Teâlâ peygamberlerin efendisi, mütevekkillerin imâmı olan Cenâb-ı Peygamber'i: "***Ölmeyen, diri olan ve kuluna yeten Allah'a tevekkül etmeye çağırıyor***"[212] ve yine O: "***Gece namaza kalktığında seni gören rahîm ve azîz olan Allah'a tevekkül etmeye***" dâvet ediyor.[213]

Tevekkül üç derecedir:

1- Müminlerin tevekkülü: **Ebû Türâb Nahşebî**'ye tevekkülden sorulduğunda verdiği cevap gibidir: "Tevekkül, ubûdiyette bedeni devreden çıkarıp kalbi rubûbiyete bağlamak ve mikdâr-ı kâfî şeyle yetinmektir. Böyleleri verilince şükreder, verilmeyince kadere olan uyum ve rızâları sebebiyle sabreder."

Zünnûn'a tevekkülden sorulduğunda şu cevâbı vermişti: "Nefsin tedbîrini bir kenara bırakıp kendinde bir kuvvet ve varlık görmemektir."

Ebû Bekir Zekkak: "Tevekkül, hayâtı bir güne indirip yarın endişesinden kurtulmaktır" der.

Ruveym'e "tevekkülün ne olduğu" soruldu. Dedi ki: "Tevekkül, vaad-i ilâhîye güvenmektir."

Sehl b. Abdullah der ki: "Tevekkül, kişinin kendini murâd-ı ilâhîye salıvermesidir."

2- Havâssın tevekkülü: **Ebu'l-Abbâs b. Atâ** der ki: Allah'a bir sebep ve vâsıta ile tevekkül eden kimse, tevekkülünü Allah'a, Allah ile ve Allah için yapıp sebeplere bağlanmadan mütevekkil olmadıkça gerçek tevekkül ehli sayılmaz.

Ebû Yâkub Nehrecûrî der ki: “Tevekkül, dünyâ ve âhiret hazlarının gitmesi sebebiyle nefsin ölmesidir.”

Ebû Bekir Vâsitî der ki: “Tevekkülün aslı ihtiyâç, iftikâr ve yokluktur. Tevekkülün ideallerden koparılmaması, kişinin ömrü boyunca bir an bile gönlüyle tevekkülüne iltifat etmemesidir.”

Sehl b. Abdullah der ki: “Tevekkül dâimâ yüzünü çevirip sırtını dönmemektir. Bu mânâda tevekkülü ancak kabir ehli kimseler sağlıklı olarak yapabilir.” Yâni ölmeden evvel ölmek sırrına erenler bu mânâda bir tevekkülü gerçekleştirebilirler.

3- Havâssu’l-havâssın tevekkülü: Kendisinden “tevekkülün ne olduğu” sorulan **Şiblî** şöyle der: “Tevekkül, olmadan (keynûnet) önceki gibi, senin varlığının Allah’a âid olmasıdır. Bu takdîrde Allah Teâlâ da dâimâ senin için olur.” Yine sûfîlerden biri şöyle demiştir: “Gerçek tevhîde insanlardan hiçbiri eremez. Çünkü kemâl, kemâl sıfatının sâhibi olan Allah ile tamam olur.”

Ebû Abdullah b. Cellâ şöyle der: “Tevekkül Allah’a sığınmaktır.”

Cüneyd: “Tevekkül, kalbin her hâl u kârda Allah’a güvenmesidir” der.

Ebû Süleymân Dârânî, **Ahmed b. Ebi’l-Havârî**’ye şöyle demiştir: “Ahmed! Âhiret yolları çoktur. Senin şeyhin bunlardan pek çoğunu bilir. Bunlardan biri de tevekküldür ki, ben onun kokusunu koklayamadım. Bende onun tatlı kokusunu duyacak burun yok.”

Bir başka sûfî de şöyle konuşmuştur: “Tevekkülü hakkıyla yerine getirmek isteyen kimse, bir kabir kazsın, kendini oraya defnetsin, dünyâyı ve ehl-i dünyâyı unutsun. Çünkü gerçek tevekkülü halktan birinin kemâliyle gerçekleştirmesi mümkün değildir.”

Tevekkül rızâyı gerektirir.

G- RIZÂ

Rızâ değerli bir makamdır. Allah Teâlâ kitabında rızâyı şöyle anlatır: “***Allah onlardan, onlar da Allah’tan râzı oldular***.”[214] “***Allah’ın onlardan râzı olması her şeyden büyüktür***.”[215] Görüldüğü gibi Allah Teâlâ kendisinin kullarından râzı olmasını, kulların kendisinden râzı olmasından daha büyük görmüş ve kendi rızâsını onların rızâsından önce zikretmiştir. Allah’a açılan en büyük

kapı ve dünyâ cenneti demek olan rızâ, kulun kalbinin hükm-i ilâhî altında sükûnet bulması, ıztırap ve inhiraf duymamasıdır.

Cüneyd'den: "Rızâ nedir?" diye sorulunca: "İrâdeyi kaldırmaktır" diye cevap verdi.

Kannâd: "Rızâ, acılığına rağmen kalbin kazâ-i ilâhî ile sükûnet bulmasıdır." **Zünnûn** da: "Rızâ, kalbin kazâ-i ilâhî acılığı ile sevinç duymasıdır" diye konuşur.

İbn Atâ der ki: "Rızâ, kalbin, Allah'ın kul için olan kadîm irâdesine nazar etmesidir. Çünkü kul, Allah'ın kendisi için en efdal olanı seçtiğini bilir ve buna râzı olarak kızmayı bırakır."

Ebû Bekir Vâsitî der ki: "Rızâ senin cehdin ve gayretinle olsun. Kendini rızânın seni yönlendirmesine bırakma! Kendini rızâya bırakıverirsen, rızânın tadıyla ve rızâ gerçeğini görerek perdelenirsin."

Rızâ ehli üç derecedir:

1- Sabırsızlık ve telâşı bırakarak Cenâb-ı Hakk'ın zorluk ya da kolaylık; hoşa giden ya da gitmeyen; nîmet ya da nîmetten mahrûmiyet, her türlü hükm-i ilâhîsini kalbleriyle eşit gören kimseler.

2- Rızânın önce Allah'tan olduğunu görerek kendi rızâlarını görmeyen kimseler. Böylelerinin delîli: "***Allah onlardan, onlar da Allah'tan râzı oldu***"[216] âyetidir. Bunlar her ne kadar, rahat ile sıkıntıyı, nîmete ermekle nîmetten mahrûmiyyeti müsâvî görseler de rızâ konusunda sâbit-kadem değildirler.

3- Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan rızâsının kullarınkinden önce olması sebebiyle rızânın kuldan olanından da, Allah'tan geleninden de geçmiş bulunanlar. Böyleleri **Ebû Süleymân Dârânî**'nin şu sözünde anlattığı türden kimselerdir: "Allah'ı hoşnut eden de, gadaplandıran da kulların fiilleri değildir. Allah bir topluluktan râzı olunca onlara rızâ ehlinin amellerini yaptırır. Bir kavme de kızınca onlara kızdığı kimselerin amelini yaptırır."

Rızâ, makamların sonuncusudur. Bundan sonra kalb ehlinin hâlleri, gaybleri mütâlaa, zikirle arınma ve hâllerin hakîkatleri ile sırların terbiyesi gibi konular vardır.

Kalb ehlinin hâllerinin ilki murâkabedir.

Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 38; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 111.

Müslim, Birr, 14; Tirmizî, Zühd, 52.

Ahmed, *Müsned*, IV, 228.

Müslim, Birr, 14; Tirmizî, Zühd, 52.

Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, s. 134; Isfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI, 388; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 344.

Tirmizî, Zühd, 13.

el-Bakara, 2/273.

Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 131.

ez-Zümer, 39/10.

el-Mâide, 5/23.

İbrâhim, 14/12.

et-Tevbe, 9/51.

et-Talâk, 65/3.

Bkz. el-Furkan, 25/58.

Bkz. eş-Şuarâ, 26/217-218.

el-Mâide, 5/119.

et-Tevbe, 9/72.

el-Mâide, 5/119.

II- HÂLLER

A- MURÂKABE

Murâkabe değerli bir hâldir. Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerîm'de buyurur: "***Allah her şeyi murâkabe etmektedir***."[217] "***İnsan hiçbir söz söylemez ki onu gözetleyen, dediklerini zapteden bir*** (melek) ***hazır bulunmasın***."[218] "***Bilmezler mi ki Allah onların sırlarını ve gizli konuşmalarını bilir ve Allah gizlileri bilendir***."[219] Kur'an'da bu tür âyet-i kerîmeler pek çoktur.

Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.) de: "*Allah'a sanki O'nu görüyormuşsun gibi kulluk et, her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor*"[220] buyurur.

Kulun murâkabesi, kalbinde ve gönlünde bulunan şeylere Allah'ın muttalî olduğunu bilip yakînen kavramasıdır. Bu sûretle kul kalbini, Efendisi'nin zikrinden alıkoyan kötü düşüncelere/havâtıra karşı murâkabe eder.

Ebû Süleymân Dârânî der ki: "Kalblerde bulunan şeyler O'na nasıl gizli olabilir ki, kalblerde bulunan her şeyi oraya atan da O değil mi? Kendisinden gelen bir şey O'na nasıl gizli olabilir?"

Cüneyd, **İbrâhim Âcürrî**'nin kendisine şöyle söylediğini nakleder: "Oğul, zerre miktârı da olsa dikkatini Allah'a yöneltmen, senin için üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha hayırlıdır."

Hasan b. Ali Dâmegânî: "Gönlünüze iyi sâhip olun. Çünkü Allah iç dünyânıza muttalîdir" der.

Murâkabe ehlinin derecesi üçtür:

1- Mübtedîlerin murâkabesi: **Hasan b. Ali Dâmegânî**'nin dediği gibi Allah'ın iç dünyâmıza muttalî olduğunu bilerek gönlümüze sâhip olmaktır.

2- Mütevassıtların murâkabesi: Bu tür murâkabe **Ahmed b. Atâ**'nın şu sözünde ifâdesini bulmuştur: "Sizin en hayırlınız, Hakk'ın dışında her şeyden fânî olarak Hakk'ı hakk ile murâkabe edenleriniz; âdâbında, fiil ve ahlâkında Allah Rasûlü'ne tâbi olanlarınızdır."

3- Büyüklerin murâkabesi: Onlar murâkabe ile gönüllerini Allah'a bağlarlar. Allah'ın kendilerini murâkabe konusunda korumasını dilerler. Çünkü Allah Teâlâ onları nücebâsından ve hâss kullarından

yapmış; hâllerini başka bir kimseye açmamalarını istemiş ve işlerini bizzat yönettiğini ifâde buyurmuştur: "***O sâlihleri yönetir***."[221]

İbn Atâ, Horasan'ın cehâletle muttasıf, fakat zühd ile tanınan hukemâsından birine şöyle söyledi: "Bilmez misin ki, bedeninde bulunan zâhirî zühd hâli, kalbinle mütâlaa ettiğin şeyler yanında çirkin sayılır. Sırrında murâkabe ettiklerin yanında kalbinde mütâlaa ettiğin şeyler de toz mesâbesindedir. Öyleyse sen alenî olarak da, sırrî olarak da murâkabeye devam et. Çünkü murâkabe, senin zâhirî olarak devam ettiğin amelinden de, ibâdetinde de daha hayırlıdır."

Murâkabe kurb hâlini gerektirir.

B- KURB

Allah Teâlâ buyurur: "***Kullarım sana Beni sorarlar. Ben, onlara yakınım***."[222]; "***Biz, insanoğluna şahdamarından daha yakınız***."[223] Hakk Teâlâ Hazretleri'nin meleklerini anlattığı âyetinde geçen vesîleden maksad, kurb/yakınlıktır: "***O yalvardıkları da, onların Allah'a en yakın olanları da Rabb'larına yaklaşmak için vesîle ararlar***."[224] "***Biz ona sizden daha yakınız fakat siz görmezsiniz***"[225] âyetinde ise Allah kullarının kendine olan yakınlığını belirtmiş, onların yakınlıklarını Allah'a kurba vesîle yaparak ***daha yakın*** buyurmuştur.

Kulun kurb hâli, önce kalbiyle Allah'ın kendisine yakınlığını/kurbu müşâhede etmesi, sonra tâatla ve bütün himmetini Allah'a yönelterek gizli ve âşikâr zikre devam sûretiyle Allah'a yaklaşmasıdır.

Kurb ehli üç çeşittir:

1- Allah'ın kendilerine verdiği ilim, kurb ve kudret sâyesinde çeşitli ibâdet ve tâatlarla Allah'a yakınlaşmaya çalışanlar.

2- Birincide anlatılanları gerçekleştirmiş bulunanlar. Bunlar da **Âmir b. Abdükays**'ın şu sözünün şümûlüne girer: "Her neye baktıysam Allah'ı, ona kendimden daha yakın gördüm." Nitekim şâirin biri şöyle der:

Sırrımda Seni gerçek anlamıyla buldum, dilim Sana münâcâtla dedi ki:

Biz bâzı mânâlar için cem' olduk ve bâzıları için de fark hâline rücû ettik.

Tâzim Seni gözlerimden gaybet hâline geçirince,
Sana vecd ile ulaşmak Seni (sadr) boşluğumuza yakın yapar.

Cüneyd der ki: "Bilesin ki Allah kullarına, onların kalblerinin kendisine olan yakınlığı ölçüsünde yakındır. Öyleyse sen kalbinin neye yakın olduğuna bak!"

Bir başka sûfî şöyle der: "Allah'ın bâzı kulları vardır ki, Allah onlara yakındır ve onları da kendine yakın kılmıştır. Onların Allah'a yakınlığı Allah'ın kendilerine olan yakınlığı sebebiyledir. Bu hal, kurb makamında bulunanların ikinci derecesidir.

3- Büyüklerin ve müntehîlerin kurb makamı: Bu makam **Ebu'l-Hüseyin Nûrî**'nin şu sözünde anlatıldığı gibidir. **Ebu'l-Hüseyin** yanına gelen birine: "Sen neredensin?" diye sorar. Adam: "Bağdâd'dan" der. **Ebu'l-Hüseyin** tekrar: "Orada kimlerle sohbet ederdin?" diye sorar. Adam da: "**Ebû Hamza** ile" diye karşılık verir. **Ebu'l-Hüseyin** der ki: "Bağdâd'a döndüğün zaman **Ebû Hamza**'ya şöyle söyle: "Bizim uzağın uzağı (bu'du'l-bu'd) diye işâret ettiğimiz, yakının yakını (*kurbu'l-kurb*) imiş."

Ebû Yâkub Sûsî de şöyle der: "Kurb hâline ermeye çalışanın gözünden kurb sıfatı kayboluncaya kadar gerçek kurb, tahakkuk etmez. Kulun gözünden kurb düşüncesi kurb hâliyle zâil olursa işte kurb odur." Yâni kul Allah'a olan bu yakınlığını yine Allah'tan görmelidir.

Kurb, muhabbet ve havf hâlini gerektirir.

C- MUHABBET

Allah Teâlâ muhabbeti kitâbında muhtelif yerlerde zikretmektedir: "***Allah yakında öyle bir toplum getirecek ki, O onları sever, onlar da O'nu severler***."[226] "***Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun, Allah da sizi sevsin***."[227] Allah Teâlâ bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: "***İnsanlardan kimileri Allah'a ortak koştuklarını Allah'ı sever gibi severler. Müminler ise Allah'ı her şeyden daha çok/eşedd-i hubb ile severler***."[228]

Allah Teâlâ ilk âyette kulların sevgisinden önce kendi sevgisini, ikinci âyette kulların O'na, O'nun da kullara olan sevgisini, üçüncü âyette ise mümin kulların O'na karşı olan sevgisini anlatmaktadır.

Muhabbet kulun gözüyle Allah'ın kendisine verdiği nîmetlere; kalbiyle kendisine olan yakınlık, inâyet, hıfz ve yardımına; îmân ve yakîn ile hidâyet ve inâyet nasîb etmesine bakarak Allah'ın kendisini sevdiğini görüp kendisinin de O'nu sevmesidir.

Muhabbet ehli üç derecedir:

1- Avâmın muhabbeti: Bu sevgi Allah'ın kullarına olan in'âm ve ihsânından meydana gelir. Nitekim rivâyet olunduğuna göre Cenâb-ı Peygamber (s.a.): "*Kalblerin, kendisine iyilik yapanı sevme, kötülük yapanı sevmeme özelliği vardır*"[229] buyurmaktadır. Muhabbetin bu derecesinin şartı **Semnûn**'un şu sözünde açıklandığı gibidir. **Semnûn** kendisinden muhabbet sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Muhabbet, devamlı hatırlayarak arı ve duru bir dostluktur. Çünkü kim bir şeyi çok severse onu çokça anar."

Sehl b. Abdullah'a muhabbet sorulduğunda o da şu karşılığı vermişti: "Muhabbet, kalblerin Allah'a muvâfakati ve bu muvâfakate iyi sarılmasıdır. Allah'ın zikrine devam ve münâcâttan tad alarak aşırı sevgi ile Allah Rasûlü'ne uymasıdır."

Hasan b. Ali (r.a.) de muhabbeti şöyle tanımlamıştı: "Muhabbet, Sevgili ne yaparsa yapsın, her şeyini O'nun yoluna vermektir."

Bir başka sûfî şöyle konuşur: "Muhabbet, kalblerin Sevgili'yi senâ ile sevmesi, O'nun tâatini tercih etmesi ve O'na muvâfakat etmesidir." Nitekim şâir şöyle der:

Eğer sevginde sâdık isen O'na; Sevgiline itâat edersin
Çünkü seven sevdiğine itâat eder.

2- Sâdıkların ve tahkîk erbâbının muhabbeti: Muhabbetin bu türü, kalbin Allah'ın celâline, ganî oluşuna, ilmine ve kudretine nazar etmesinden doğar. Böyle bir muhabbetin özelliği ve şartı **Ebu'l-Hüseyin Nûrî**'nin şu sözünde anlatıldığı gibidir: "Muhabbet, perdeleri yırtmak, sırlara âşinâ olmaktır."

İbrâhim Havvâs: "Muhabbet, irâdelerin yok olması, ihtiyâçların ve bütün beşerî sıfatların yanmasıdır" der.

Ebû Saîd Harrâz der ki: "Muhabbet kâsesinden içerek Yüce Allah'a münâcâtın tadına eren, O'nun sevgisinden aldığı lezzet kendisini O'na yaklaştıran ve kalbi sevgi ile dolarak sevinçle O'na doğru kanatlanan kimseye ne mutlu! Böyle biri O'na olan iştiyâkıyla

ürperir. Rabb'ının derdiyle hasta olan, sıkıntıya düşen kimseyi O'ndan başka sükûnete erdirecek kimse yoktur. Böylesinin O'ndan başka dostu da olamaz."

3- Âriflerin ve sıddîkların muhabbeti: Muhabbetin bu türü, onların, Allah'ın illetsiz olan kadîm sevgisini bilip ona nazar etmelerinden doğar. Sıddîk ve ârif olan kimselerin Allah'a olan sevgisinin bir illeti yoktur. Bu tür sevginin özelliğini **Zünnûn Mısrî** kendisine "saf sevgi nedir?" diye sorulduğunda şöyle açıklamıştır: "İçinde herhangi bir bulanıklık bulunmayan saf sevgi, sevginin kalbden ve organlardan sukut ederek/düşerek orada muhabbetten eser kalmaması ve her şeyin Allah ile ve Allah için olduğu bir anlayışın ortaya çıkmasıdır. Böyle biri Allah için seven Hakk âşıkıdır."

Ebû Yâkub Sûsî der ki: "Muhabbet, muhabbeti görme hâlinden çıkıp Sevgili'yi görme hâline geçmedikçe sahih olmaz. Bu da ancak gaybda kendisi için Sevgili bulunması şeklindeki muhabbet bilgisinin fenâ bulmasıyla gerçekleşir. Seven sevgisinde bu dereceye erince onun muhabbeti, sevgiye bağlı olmayan mutlak bir muhabbet olur."

Cüneyd, muhabbeti şöyle tanımlar: "Sevenin sıfatlarının yerine sevilenin sıfatlarının geçmesidir." Bu sözün mânâsı kudsî hadîste anlatılan: "*Ben onu sevince gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olurum*"[230] gerçeğidir.

D- HAVF

Biz havf hâlini muhabbetle beraber zikrediyoruz. Çünkü kurb hâli havf ile korkuyu birlikte gerekli kılıyor. Sûfîler içinde Allah'ın yakınlığına bakarak kalbine havf hâkim olanlar bulunduğu gibi, muhabbet hâkim olanlar da vardır. Bu durum Allah'ın tasdîk, yakîn ve haşyetten kalblere yaptığı taksîm-i ilâhîye göre değişir ki bu da gayba âid perdelerin münkeşif olması demektir.

Allah'a yakınlığı/kurb sırasında kalbiyle Efendi'sinin azametini, heybet ve kudretini; celâlini müşâhede eden kimseyi bu durum, korku/havf, hayâ ve ürpertiye/vecel yöneltir. Efendi'sinin lütfunu, kadim ihsânını, kendisine olan ikrâmı ile muhabbetini ve cemâlini düşünen kimseyi bu durum, muhabbete, şevk, istek ve bakâ arzusuna iter. Bütün bunlar, Allah'ın dilemesi, kudreti ve ilmiyledir. Azîz ve Alîm olan Allah'ın takdîriyledir.

Havf üç türlüdür:

1- Büyüklerin havfı: Allah Teâlâ havfı, îmâna yakın olarak zikretmiş ve şöyle buyurmuştur: "***Eğer inanıyorsanız onlardan değil, Ben'den korkun***."[231]

2- Mütevassıtların havfı: "***Rabb'ının makamından korkanlar için iki cennet vardır***"[232] âyetinde anlatılan havftır.

3- Avâmın havfı: "***Yüreklerin ve gözlerin dehşetten ters döneceği günden korkarlar***"[233] âyetinde anlatılan havftır. Avâm bu âyette zikredildiği gibi, Allah'ın gadabından ve ikâbından korkan kimselerdir. Bunların korkuları mâbûdlarının azametini bildiklerinden dolayı kalblerinde meydana gelen sıkıntı ve daralmadır.

Mütevassıtların havfı, Allah'tan uzak kalmaktan ve mârifet berraklığının kaybolmasından korkmaktır. Nitekim **Şiblî**'den: "Havfın ne olduğu" sorulduğunda şu cevâbı vermişti: "Allah'ın seni sana teslim etmesinden korkmandır."

Ebû Saîd Harrâz anlatıyor: Âriflerden birine havftan şikâyet ettim. O bana: "Ben Allah'tan korkmanın ne demek olduğunu bilen bir adam görmek istiyorum" dedi. Sonra da şunları söyledi: "Havf ehlinin ekserîsi nefislerinden korktukları için ve Allah'ın amel etmek üzere emrinden nefislerini kurtarmak için Allah'tan korkarlar."

İbn Hubeyk: "Bana göre havf ehli o kimsedir ki, o vaktin hükmüne göre amel eder. Mahlûk bir vakit ondan korkar, bir vakit de ona güven duyar" der.

Kannâd der ki: "Havfın alâmeti nefsine "belki de, ileride" gibi lâfızlarla sebep göstermemek, ümid vermemektir."

Bir başka sûfî de şöyle konuşur: "Allah'tan korkmanın/havf alâmeti, korkunun şiddetinden kalblerin ürpermesidir."

İbn Hubeyk: "Gerçek havf ehli, şeytândan korktuğundan daha çok nefsinden korkandır" der.

Havâstan olan kimselerin havfını **Sehl b. Abdullah** şöyle anlatmaktadır: "Bu anlamda bir havfa sâhip olanların korkusunun bir zerresi yeryüzü halkına taksîm olunacak olsa bu onların hepsini mutlu kılmaya yeterdi." **Sehl**'e: "Böyle bir korku kaç kişiye nasîb olabilir?" diye sorulduğunda o: "Dağlar kadar insana" dedi.

İbn Cellâ der ki: "Bana göre gerçek havf ehli, Allah'tan başka hiç kimseden korkmayandır."

Vâsitî der ki: “Büyükler mahrûm kalmaktan korkarlar, küçükler cezâdan. Büyüklerin korkusu daha keskindir. Çünkü nefse âid bâzı şeylerin nefiste varlığını sürdürmesi sâhibini ihsân makamına ermekten alıkor. Böyle biri, her ne kadar teslimiyet ve tevekkül sâhibi olsa da.”

Burada geçen nefse âid sıfatların onun tedbir, iddiâ ve itâatına değer vermesi gibi şeyler anlamına gelmektedir.

Recâ, havf hâline bağlıdır.

E- RECÂ

Recâ yüce bir hâldir. Allah Teâlâ Kur’an’da değişik âyetlerde recâ kavramını zikretmektedir: “***Allah’ın Rasûlü’nde sizin için, Allah’ı ve âhiret gününü umanlar*** (recâ) ***için güzel bir örnek vardır***.”[234] “***O’nun rahmetini umarlar*** (recâ)***, azâbından korkarlar*** (havf).”[235] “***Kim Rabb’ının likâsını/rızâsını umarsa*** (recâ) ***sâlih amel yapsın ve ibâdetinde Allah’a hiçbir kimseyi eş/ortak koşmasın***.”[236] Âyette geçen Rabb’ının likâsından maksad tefsîrlerin beyânına göre “*Rabbının sevâbı*”dır.

Peygamber (s.a.) buyurur: “*Müminin havfı ile recâsı* (korkusuyla ümidi) *tartılacak olsa biri diğerine denk olurdu*.”[237] Sûfîlerden biri de: “Havf ve recâ amelin iki kanadıdır ki onlarsız uçulmaz” der.

Ebû Bekir Verrâk der ki: “Recâ, havf ehlinin kalblerine Allah’tan gelen bir ferahlama ve râhatlamadır. Eğer recâ olmasa onlar helâk olur, akılları başlarından giderdi.”

Recâ üç çeşittir:

1- Allah’ın sevâbından ümidvar olmak.

2- Allah’ın rahmetinin genişliğinden recâ hâlinde bulunmak. Böyle bir mürîd, Allah’ın nîmetlerini duyarak ümidvar olur. Kerem, fazl ve cömerdliğin Allah’ın sıfatlarından olduğunu bilince kalbi, O’nun kerem ve fazlından ümidvar olarak râhatlar. Nitekim anlatıldığına göre **Zünnûn Mısrî** şöyle duâ ederdi: “Allah’ım, biz Sen’in engin rahmetine kendi amellerimizden daha çok güveniyoruz. Biz Sen’in bağışlamandan, cezândan daha ümidvarız.”

Bir başka sûfî de şöyle der: “İlâhî Sen, irâdesiyle Sana yönelene ve günahları konusunda Senden ümidvar olana karşı lütufkârsın. Ey

recâ ehlinin emellerinin son durağı, bizi sevinç menzillerine götüren ve kurb makamına ileten âcil bir ferahlıkla ümidlendir.”

3- Allah’tan umarak recâda tahkika eren ve Allah’tan başkasından bir şey ummayanlardır. Nitekim **Şiblî**’den “recânın ne olduğu” soruldu. O şu cevâbı verdi: “Recâ, Allah’ın seninle arana başka bir şey koyup seni kendisinden uzaklaştırmamasını ummandır.”

Zünnûn anlatıyor: Ben bir çölde esir gibi şaşkın dolaşıyordum. Bir kadınla karşılaştım. Kadın bana: “Sen kimsin?” diye sordu. Ben de: “Garib bir adam” dedim. Kadın bana dedi ki: “Allah ile olan kimsede hiç gariplik ve yalnızlık hâli bulunabilir mi?”

Havf ve recâ konusunda tahkîk ehlinden olan ve bu yolun nihâyetine gelenlerin görüşünü **Ahmed b. Atâ**’nın şu sözünde bulmak mümkündür. Nitekim kendisine “havf ve recânın ne olduğu” sorulduğunda şöyle konuşmuştu: “İnsanlar havf ve recâ ile tehdîd olunmuşlardır. Kul havf ve recâ yollarına sarılıp birinden birinde terakkî etmedikçe havf ve recânın hakîkatine vâsıl olamaz.”

Havf ve recâ konusunda gerçekte elde edemediği bir konumda kalır. “**Ahmed b. Atâ**’ya bu sözlerinden sonra “havf ve recâ nedir?” diye soruldu. Şu karşılığı verdi: “Havf ve recâ nefsin iki dizginidir ki, o sâyede nefs, doğru yolda olmayı, emniyeti kendinden bilmez; ümidsizlik ve ye’se de kapılmaz.”

Ebû Bekir Vâsitî de şöyle der: Havf’ın birtakım zulmetleri vardır ki buna sâhip olan onun altından çıkmayı arzu etmez. Recâ bütün zıyâsıyla gelince kul, râhat ve genişlik bölgesine çıkar. Bu sefer de ona temennî hâli galebe çalar. Nasıl ki kâinâtın düzeni, gece ve gündüzün varlığında ise ve gündüzün güzelliği ancak gecenin karanlığı ile anlaşılabilirse havf ve recâ da öyledir. Kalb bâzen havf karanlığının içine düşer, esîr olur; bâzen de recâ kapısını çalıp emîn olur. Aslında muhabbet, havf ve recâ birbirine yakın kavramlardır. Nitekim sûfîlerden biri şöyle der: “Korku ile beraber bulunmayan her muhabbet âfet doludur. Recâsı olmayan havf, aynı şekilde âfet doludur. Havfı bulunmayan recâ da aynen öyledir.”

Recâ ve muhabbet, şevkı gerektirir.

F- ŞEVK

Şevk değerli bir mânevî hâldir. Nebî (s.a.) buyurmuştur ki: "*Cennete özlem (şevk) duyulmaz mı? Kâbe'nin Rabb'ına andolsun ki cennette güzel kokulu çiçekler, devamlı akan nehir ve güzel eşler vardır*."[238] Bir başka rivâyette Efendimiz'in duâsında şöyle dediği nakledilir: "*Allah'ım, Senden Sana kavuşma şevkını ve Senin yüzüne nazar etme tadına erdirmeni dilerim*."[239] Allah'ın vech-i bakîsine nazar etmek âhirette, O'na kavuşma şevkı duymak ise dünyâdadır. Bir başka hadîste: "*Cennete iştiyâk duyan hayırlar yapmaya koşar*"[240] buyrulmaktadır. Bir başka rivâyet şöyle: "*Cennet, şu üç kişiye; **Ali**, **Ammâr** ve **Yâsir**'e müştâktır*."[241]

Şevk, kulun sevgilisine kavuşma arzusuyla yanıp kavrulmasıdır. Sûfîlerden birine şevkın ne olduğu sorulduğunda şu cevâbı verdi: "Sevgilinin anıldığı anda kalbin heyecân duymasıdır." Bir başka sûfî de şöyle der: "Şevk, Allah'ın, velî kullarının kalbinde tutuşturduğu bir ateştir ki bu sâyede kalbde bulunan havâtır, istek, avârız türü şeyler yok olur."

Cerîrî: "Şevkte bir fayda olmasaydı onun vereceği zarara dayanılmazdı" der.

Ebû Saîd Harrâz da: "Muhabbetle dolan kalbler, sevinçle Allah'tan yana uçtular. O'na iştiyâk duyarak heyecânlandılar. Rabb'ına özlem duyarak üzülen, daralan, sıkıntı duyan kimseler, O'ndan başkasıyla sükûnete eremez, O'ndan başkasıyla ülfet edemez" der.

Şevk ehli üç derecedir:

1- Allah'ın velî kullarına vaad buyurduğu sevâb, kerâmet, fazl ve rızâsına özlem duyanlar,

2- Sevgilisine olan aşırı sevgisinden O'na kavuşma özlemiyle iştiyak duyanlar,

3- Efendi'sinin yakınlığını müşâhede ederek O'nun dâimâ yakın olduğunu ve asla kaybolmadığını bilen ve kalbi O'nun zikriyle beslenen kimseler. Bunlara göre gâib olana iştiyak duyulur. Oysa ki Allah Teâlâ dâimâ hâzır ve nâzırdır. Gerçek şevk, insanın kendinde şevk görme hâlini ortadan kaldırır. Böyleleri şevk ehlidir, ama şevk iddiâ ve görüntüsünde değil. Bunun vasıflarını ve delîllerini gören onun şevk ehli olduğunu söyler, fakat o kendisini şevk sıfatı ile anmaz.

Şevk, ünsü gerektirir.

G- ÜNS

Allah ile ünsün mânâsı, O'na güvenmek, O'nunla sükûnet bulmak, O'ndan yardım dilemektir. Üns konusunda bundan fazlasını söylemek mümkün değildir. Nitekim rivâyet olunduğuna göre: **Mutarrif b. Abdullah b. Şıhhîr**, **Ömer b. Abdulazîz**'e bir mektubunda şunları yazmıştı: "Ünsiyetin de, yönelişin de Allah için olsun. Allah'ın birtakım kulları vardır ki onların yalnız başlarına iken Allah ile ünsiyetleri, kalabalığın içinde bulundukları zamankinden daha güçlüdür. İnsanların yalnızlık saydıkları onlar için ünsiyet, insanların ünsiyet saydıkları da onlar için yalnızlıktır." **Mutarrif b. Abdullah**, tâbiînin büyüklerindendi. **Ömer b. Abdulazîz** de râşid halîfelerin beşincisi sayılırdı.

Âriflerden biri şöyle der: "Allah'ın öyle kulları vardır ki Allah onları kendisiyle üns hakîkatine erdirmek için mâsivâya âid havf tadından alıkor. Üns, mânevî temizliği tam, zikri sâfiyet kazanmış, kendisini Allah'tan alakoyan her türlü şeyden uzaklaşmış kulu, Allah Teâlâ ile ünsiyet hâline sokar."

Üns ehli üç derecedir:

1- Günahtan uzaklaşan, Allah'a tâata ünsiyet duyan ve gafletten kaçan kimselerin ünsü. Bunu **Sehl b. Abdullah** şöyle anlatır: "Ünsün ilk şekli, nefs ve organların akıl ile ünsiyetidir. Akıl ve nefs, şerîat ilmiyle; akıl, nefs ve organlar Allah'a ihlâs ile amel etmek üzere ünsiyet peydâ edince kul da Allah ile ünsiyete ererek O'nunla sükûnet bulur hâle gelir."

2- Kulun Allah ile ünsiyet sonucu kalbini meşgûl eden her türlü havâtır ve avârızdan kurtulması. Nitekim **Zünnûn Mısrî**'ye: "Allah ile ünsiyetin alâmeti nedir?" diye sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Allah Teâlâ seni halk ile ünsiyet ettiriyorsa, kendisiyle ünsiyetten uzaklaştırıyor, demektir."

Cüneyd'e: "Üns billah"tan soruldu. Dedi ki: "Heybetin var olmasıyla birlikte öfkenin ortadan kalkmasdır."

İbrâhim Mâristânî der ki: "Üns, kalbin Sevgiliyle sevinç duymasıdır."

3- Üns ile birlikte tâzim, kurb, heybet hâllerinin bulunup, üns ehlinin ünsü görmez hâlde bulunması. Mârifet ehlinden birinin bu mânâda şöyle bir sözü nakledilir: "Allah Teâlâ'nın, kendisine duydukları

heybet sebebiyle başkasıyla ünsiyetten alıkoyduğu kulları vardır.” Bu sözde anlatılmak istenen, ünsün en üst derecesidir. Nitekim **Zünnûn**’a adamın biri şöyle bir mektup yazdı: “Allah seni, kendisine olan kurb hâliyle ünsiyete erdirsin.” **Zünnûn** cevâbî mektubunda şöyle dedi: “Allah seni kurb hâlinden uzaklaştırsın. Kurb hâliyle sen O’na üns kazanacak olursan bu sana âid bir değerdir. Fakat Allah seni kurbundan uzak olarak ünse erdirirse bu O’nun ikrâmı olur.” Bu sözde geçen kurb hâlinden uzaklaşmanın mânâsı, kurb heybetinin ortaya çıkması demektir.

Şiblî’ye “ünsün ne olduğu” sorulduğunda şu karşılığı vermişti: “Üns, senin senden, nefsinden ve bütün varlıklardan uzaklaşman ve Allah ile üns hâlinde bulunmandır.”

Üns, tume’nîneyi/itmi’nân gerektirir.

H- İTMİ’NÂN

Allah Teâlâ buyurur: “***Ey itmi’nâna ermiş nefs***!”[242] Bu âyetin tefsîrinde itmi’nânın îmânla olduğu belirtilmiştir. Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurur: “***Onlar ki îmân etmişlerdir ve kalbleri Allah’ın zikriyle itmi’nâna ermiştir. İyi bilin ki kalbler ancak zikr-i ilâhî ile itmi’nâna erer***.”[243] **İbrâhim** (a.s.) kıssasında **İbrâhim**, Allah Teâlâ’ya: “***Fakat kalbimin mutmain olmasını istiyorum***”[244] şeklinde niyâzda bulunmuştur.

Sehl b. Abdullah şöyle der: “Kulun kalbi Mevlâ’sıyla sükûnet bulup O’nunla itmi’nâna erince kulun hâli kuvvet bulur. Kulun hâli kuvvet bulunca da her şey artık onunla ünsiyet eder.”

Hasan b. Ali Dâmeganî’ye: “***Onlar ki îmân ettiler ve kalbleri zikr-i ilâhî ile itmi’nâna erdi***”[245] âyetinden sordular. O şöyle konuştu: Kalbler Allah’ın azamet ve celâl sıfatını tanıyınca heyecanlanıp coşar, rahmet ve fazlını/cemâlini tanıyınca neşelenir, sıdkını ve her şeye kâfî olduğunu görünce sükûnete erer, ihsânını ve lütfunu tanıyınca da O’nunla üns hâline geçer.

Şiblî’den **Ebû Süleymân Dârânî**’ye âid şu sözün mânâsını sordular: “Nefs, azığı hazır olunca mutmain olur.” **Şiblî** dedi ki: “Bu söz, nefs kendisine rızık vereni tanıyınca mutmain olur, demektir.”

İtmi’nân, kulun aklını tercih ederek îmânını güçlendirmesi, ilimde rüsûh kazanarak zikrinin duru ve hakîkatinin sâbit olmasıdır.

İtmi'nân üç türlüdür:

1- Avâmın itmi'nânı: Avâm Allah'ı zikretmekten dolayı zikirleriyle mutmain olurlar. Onların itmi'nândan nasîbleri duâlarının kabûl edilerek rızıklarının bollaşması, belâların ortadan kalkmasıdır. "***Ey itmi'nâna ermiş nefs***"[246] âyetinde anlatılan itmi'nân bu anlamdadır. Yâni onlar belâların def'ini ve rızkın bollaşmasını sağlayacak olanın sâdece Allah Teâlâ olduğuna inanmışlardır, demektir.

2- Havâssın itmi'nânı: Kazâya rızâ, belâya sabır gösteren, ihlâs, takvâ ve sekînet ehli kimselerdir. Bunlar şu âyetlerde beyân olunan gerçeklerle itmi'nâna ermişlerdir. "***Çünkü Allah takvâ ehli ve ihsân erbâbından olanlarla beraberdir***."[247]; "**Allah sabredenlerle beraberdir**."[248] Havâstan olan itmi'nân ehli kimseler, âyetlerde geçen Allah ile beraberlik lâfzıyla itmi'nân ve sekînet bulmuşlardır. Yoksa onların itmi'nânı tâat ve ibâdetlerini görme hâliyle karışık ve bulanıktır.

3- Ahassu'l-havâssın itmi'nânı: Bunlar, heybet ve azametinden dolayı, sırlarının Allah Teâlâ'ya itmi'nâna ve O'nunla sekînete ermeye güç yetiremiyeceğini bilen kimselerdir. Çünkü Allah'ın idrak olunabilecek bir nihâî sınırı yoktur ve: "***Hiçbir şey O'nun misli gibi olamaz***."[249] "***Hiçbir şey O'na denk değildir***."[250] Gönlünde eşyâyı böyle değerlendiren bir kimsenin kalbi nasıl sükûnet bulsun, nasıl itmi'nâna ersin? Kalbi sükûnet bulamadığı için daha ileri gitmek ve ziyâdeliklere ermek isteyen kimseler vehim ve hayalin bulunmadığı bir deryâya düşerler. **Vâsitî**'nin sözünden benim özetlediğim bilgiler bu kadardır.

İtmi'nân, müşâhedeyi gerektirir.

I- MÜŞÂHEDE

Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerîm'inde şöyle buyurur: "***Muhakkak ki bunda kalbi olan yâhud şâhid olarak; yâni dikkatini toplayarak kulak veren kimse için öğüt vardır***."[251] Burada geçen "***şâhid***" huzûr-ı kalble demektir.

Yine Allah Teâlâ: "***Şâhidlik edene ve şâhidlik edilene andolsun***"[252] buyurmaktadır. **Ebû Bekir Vâsitî** bu âyette geçen

“***şâhid***”in Rabb, meşhûdun da kâinât olduğunu belirtir. Kâinâtı var eden de, yok eden de O’dur.

Ebû Saîd Harrâz der ki: “Kalbiyle Allah Teâlâ’yı müşâhede eden O’ndan başkasından geri durur. Allah’ın azameti karşısında her şey kaybolur ve gaybet hâlinde kulun kalbinde Allah’ın dışında hiçbir şeyin izi kalmaz.”

Amr b. Osman Mekkî: “Müşâhede, kalblerin gaybdan yine gayb ile mülâkî olduğu şeydir. Ancak gözle görür ya da vecd ile hisseder gibi değil” der. Bir başka defasında da bu konuda şöyle konuşur: “Müşâhede gözle/ıyânen görmekle kalble görmek arasında bir vasl noktasıdır. Çünkü yakîn perdesinin açılması ânında kalblerin görmesinde tevehhüm izi artar.”

Hadîste: “*Allah’a O’nu görüyormuşçasına kulluk et*”[253] âyette de: “***O her şeye şâhiddir***”[254] buyurulmaktadır. Denilmiştir ki: “O’nun müşâhedesi ibret gözüyle, muâyene; yâni ıyân ile görmekle, fikir ve düşünce gözüyle olur.”

Amr Mekkî der ki: “Müşâhede, muhâdaradır, yaklaşmadır. Nitekim Allah Teâlâ muhâdara ile aynı kökten olan hâdırayı yakınlık anlamına kullanmıştır: “***Onlara deniz kıyısında*** (hâdıra) ***bulunan şehir halkının durumundan sor***.”[255]

Amr Mekkî: “Müşâhede kalb alanının dışına çıkmadan huzûr ile perdelerin açılması sonucu yakînin artmasıdır. Müşâhede kurb mânâsına huzûr demektir. İlme’l-yakîn ve onun hakâikına yakın bir huzûr hâlidir.”

Müşâhede ehli üç derecedir:

1- Başlangıç hâlinde bulunan mürîdlerin müşâhedesi: Bunlar **Ebû Bekir Vâsitî**’nin ifâdesiyle eşyâyı ibret ve fikret; yâni düşünce gözüyle müşâhede edenlerdir.

2- Müşâhededе yolu yarılayanlar: Bunları **Ebû Saîd Harrâz** şöyle anlatır: “Halk Hakk’ın elinde ve O’nun mülkündedir. Allah ile kul arasında meydana gelen müşâhede hâli kulun sırrında ve vehminde Allah’tan başka bir şey bırakmaz.”

3- Müşâhedenin son basamağını **Amr b. Osman Mekkî** *Kitâbu’l-müşâhede* adlı eserinde şöyle anlatır: “Âriflerin kalbleri sağlam bir müşâhedeye erince O’nu her şeyde müşâhede etmeye başlarlar. Bütün kâinâtı O’nunla müşâhede ederler. Müşâhedeleri O’nun huzûrunda ve O’nunla olur. Önce gaybet sonra huzûr, onun ardından

önce huzûr sonra gaybet üzre olurlar. Her iki hâlde de Allah'ın tekliğini görürler. Zâhir ve bâtın, bâtın ve zâhir, âhir ve evvel, evel ve âhir dâimâ O'nu müşâhede ederler. Nitekim Allah Teâlâ da: "***Evvel O'dur, âhir O'dur, zâhir O'dur, bâtın O'dur. Her şeyi bilen O'dur***"[256] buyurur.

Müşâhede yüce bir hâldir ve yakîn hakâikının artmasının meydana getirdiği bir parıltıdır. O da yakîn hâlini gerektirir.

İ- YAKÎN

Allah Teâlâ Kitâb-ı Kerîm'inde muhtelif yerlerde üç tür yakînden bahsetmiştir: İlme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn. Nebî (s.a.) de: "*Allah'tan dünyâ ve âhirette afv, âfiyet ve yakîn isteyin*"[257] buyurmaktadır. Bir başka hadîs-i şerifte de: "*Allah kardeşim* ***Îsâ*** (a.s.)*'ya rahmet etsin, yakîni biraz daha artsaydı gökyüzünde yürüyecekti*"[258] buyurulmaktadır.

Âmir b. Abdükays der ki: "Perde kalksa yine yakînim artmazdı." Yâni benim Allah'a olan îmânım gayba îmândır. Bu söz, galebe ve vecd hâlinde söylenmiş bir sözdür.

Rivâyet olunduğuna göre Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*İnsanlar nasıl ölmüşlerse öyle ba'solunacaklardır*."[259] Her yönüyle *haber, görmekle denk olamaz*.[260] Haberin dâimâ bir başka yönü bulunabilir. O da işe yaklaştıkça vukufun artmasıdır.

Ebû Yâkub Nehrecûrî der ki: "Kul yakîn hakîkatlerini tamamlayınca onun nezdinde belâ nîmete, râhatlık da musîbete dönüşür."

Yakîn, mükâşefe demektir ve üç türlüdür:

1- Kıyâmet gününde perdelerin açılması, hakîkatin açıkça görülmesi,

2- Kalblere yakîne bağlı olarak sınır ve keyfiyetten uzak bir biçimde îmân hakîkatlerinin açılması,

3- Peygamberlere mûcizelerle, velîlere kerâmetlerle kudret-i ilâhiyye âsârının delîllerinin ortaya çıkması.

Yakîn yüce bir hâldir ve ehli üç derecedir:

1- Avâmın, küçüklerin ve mürîdlerin yakîni ki sûfîlerden biri onu şöyle anlatır: "Yakînin ilk derecesi Allah'ın elinde bulunana güvenip halkın elindekinden ümid kesmektir." **Cüneyd Bağdâdî**'ye yakînden

sorulduğunda şöyle demişti: “Yakîn, şekk ve şüphelerin ortadan kaldırılmasıdır.”

Ebû Yâkub: “Kul Allah’ın kendisine olan taksîmine rızâ gösterdiğinde bu konudaki yakîni kemâle ermiş olur” der.

Ruveym b. Ahmed’e yakînden sorduklarında: “Kalbin üzerinde bulunduğu mânâyı gerçekleştirmesidir” diye cevap verdi.

2- Havâssın ve ortayolda bulunanların yakîni: Bunların yakîni de **İbn Atâ**’nın şu cevâbında anlatılmaktadır: “Sürekli iç çekişmelerinin devam etmesidir.” **Ebû Yâkub Nehrecûrî** de der ki: “Kul yakîne erince yakînden yakîne geçer ve nihâyet yakîn onun vatanı olur.

Ebu’l-Hüseyin Nûrî’ye: “Yakîn nedir?” diye sorulduğunda: “Yakîn müşâhededir. Müşâhede de yukarda anlattığımız gibidir” dedi.

3- Havâss’l-havâssın ve büyüklerin yakîni: **Amr b. Osman Mekkî** bunu bir cümlesinde şöyle anlatır: “Yakîn, isbât-ı ilâhînin bütün sıfatlarıyla gerçekleşmesidir.” Yakînin sınırı, kulun ilhâma mülâkî olması sonucu meydana gelen hareketler sebebiyle yakînin kalblere doğması ve kalblerin bunlara bağlı kalmasıdır.

Ebû Yâkub şunu söyler: “Kul, arştan arza kadar Allah ile kendi arasındaki sebepleri ortadan kaldırmadıkça yakîne hak kazanamaz. Bu duruma erince de gözünde Allah’tan başka bir şey kalmaz. Allah’ı her şeye tercih eder. Yakînin artışına sınır yoktur. Dîni anlayan ve inceden inceye kavrayan kimselerin yakîni de artar.”

Yakîn, bütün hâllerin aslı ve nihâyetidir. Yakîn, bütün hallerin sonu ve bâtınıdır. Hallerin hepsi yakînin zâhiridir. Yakînin sonu, her türlü şek ve şüphenin ortadan kalkarak gayba îmân ve tasdîkın gerçekleşmesidir. Yakînin sonu sevinçtir, münâcâttan tad almadır. Töhmet ve illetlerin ortadan kalkmasıyla gerçekleşen yakîn; kalblerin, hakâikıyla Allah’ı safâ-i nazar ile müşâhedesidir. Allah Teâlâ buyurur: “***Şüphesiz bunda işâretten anlayanlara nice ibretler vardır***.”[261] “***Kesin inanacak kimseler için arzda nice ibretler vardır***.”[262]

Vâsitî der ki: “Mânâ ile yakîne eren müşâhede hâline ulaşır. Kendisine mânâ gerçekleri münkeşif olan halkın sıkıntılarından kurtulur ve halka, Hakk’a yaklaştırıcı şekilde hitâb eder. Bu tür keşfe “Sıddikî” denir. Allah Teâlâ sıddîkları “müşâhede” lâfzıyla yâd etmekte ve şöyle buyurmaktadır: “***Sıddîklar, şehîdler*** (müşâhede ehli) ***ve sâlihler***.”[263] Şehîdler, canlarını Allah’a satan kimselerdir.[264] Sâlihler ise emânete ve ahidlerine bağlı kalanlardır.[265]

el-Ahzâb, 33/52.
Kaf, 50/18.
et-Tevbe, 9/78.
Buhârî, Îmân, 37; Tirmizî, Îmân, 4; *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 202-203.
el-A'râf, 7/196.
el-Bakara, 2/186.
Kaf, 50/16.
el-İsrâ, 17/57.
el-Vâkıa, 56/85.
el-Mâide, 5/54.
Âl-i İmrân, 3/31.
el-Bakara, 2/165.
Hilyetü'l-evliyâ, IV, 121.
Buhârî, Rikâk, 38.
Âl-i İmrân, 3/175.
er-Rahmân, 55/46.
en-Nûr, 24/37.
el-Ahzâb, 33/21.
el-İsrâ, 17/57.
el-Kehf, 18/110.
Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, s. 296.
Benzeri için bkz. İbn Mâce, Zühd, 39.
Neseî, Sehv, 62; Ahmed, *Müsned*, V, 191.
Hilyetü'l-evliyâ, V, 10.
Tirmizî, Menâkıb, 32.
el-Fecr, 89/27.
er-Ra'd, 13/28.
el-Bakara, 2/260.
er-Ra'd, 13/28.
el-Fecr, 89/27.
en-Nahl, 16/128.
el-Bakara, 2/153.
eş-Şûrâ, 42/11.
el-İhlâs, 112/4 .
Kâf, 50/37.
el-Bürûc, 85/3.
Buhârî, Îmân, 37; Müslim, Îmân, 1.

Sebe, 34/47.
el-A’râf, 7/163.
el-Hadîd, 57/3.
İbn Mâce, Duâ, 5.
Benzeri için bkz. Deylemî, *el-Firdevs*, III, 370.
Müslim, Cennet, 83.
Ahmed, *Müsned*, I, 215.
el-Hicr, 15/75.
ez-Zâriyât, 51/20.
en-Nisâ, 4/69.
Bkz. et-Tevbe, 9/111.
Bkz. el-Müminûn, 23/8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
SÛFÎLERİN KUR'AN'I ANLAMA VE UYGULAMALARI

I- SÛFÎLERİN KUR'AN ANLAYIŞI

Allah Teâlâ buyurur: "***Sana kitabı indiren O*** (Allah)***'tır. O kitabın âyetlerinin bir kısmı muhkemdir ve onlar Kitabın temelidir. Bâzı âyetleri de müteşâbihtir***."[266] "***Kur'an'ı müminlere şifâ ve rahmet olarak Biz indiriri***z."[267] "***Yâ-Sîn. Hikmetlerle dolu Kur'an'a andolsun***."[268] "***Gâyesine ulaşan hikmet***."[269]

Hz. Peygamber (s.a.): "*Kur'an, sağlam bir iptir. O'nun olağanüstülükleri bitmez. O kendisine çok mürâcaat etmekten eskimez. O'nunla konuşan doğruyu söyler. O'nunla amel eden doğru yoldadır. O'nunla hükmeden âdil olur. O'na sarılan doğru yolu bulur*"[270] buyurur.

Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: "*Kim ilim murâd ederse Kur'an'ı araştırsın. Çünkü Kur'an'da öncekilerin ve sonrakilerin ilmi vardır.*"[271] Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "***Elif-Lâm-Mîm. İşte bu kitap kendisinde şüphe olmayan, gayba inanan müttakîleri doğru yola götüren bir kitaptır***."[272] İlim ehli bu kitapla Rasûl-i Zîşan'a indirilen kitap kasdedildiğini bilir. Bu kitap, müminlerden hiçbirinin Allah indinden olduğu konusunda şüphe taşımadığı bir kitaptır. Yine o kitapta gözleriyle görmedikleri ama Allah'ın varlığını haber verdiği şeyleri tasdîk sûretiyle gerçekleşen gayba îmân ile dînî ahkâmın insanlara zor ve karışık gelen yanlarını açıklayan ve onlara doğruyu gösteren bilgiler vardır. Nitekim bir başka âyette: "***Biz Kitâb'ı sana her şey için bir açıklama, bir hidâyet ve rahmet kaynağı, müslümanlara müjdeci olarak indirdik***"[273] buyurulmaktadır. Bu âyet-i kerîme ilim ehlinden anlayış sâhibi olanlara gayba îmândan sonra şunu ifâde etmektedir: İlâhî kitabın her harfinin altında ehli için kendilerine verilen kâbiliyet ölçüsünde saklanmış pek çok mânâlar vardır. Ehl-i ilim bu konuyu Kur'an'daki şu âyetlerle de istidlâl ederler: "***Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık***."[274] "***Zâten biz her şeyi apaçık bir kitapta yazmışızdır***."[275] "***Kâinâtta mevcûd her şeyin hazineleri bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir miktâr ile indiririz***."[276]

Sûfîler, ilk âyette geçen "***şey***" kelimesinin anlamı konusunda demişlerdir ki: "*Şey*" din ilmi, Allah ile mahlûkât arasındaki ahvâl ilmi

ve benzerleri demektir. Bir başka âyette Allah Teâlâ şöyle buyurur: "***Şüphesiz bu Kur'an, en doğru yola iletir***."[277] Âyette geçen "***akvem***" kelimesi, "***asveb***" yâni "***en doğru yola iletir***" demektir.

İlim ehlinden olan idrâk sâhipleri, Kur'an'ın götürdüğü doğru yola ulaşmanın en sağlam şeklinin Kur'an'ı tedebbür, tefekkür, tezekkür, uyanık bir kalb ve diri bir gönülle okumak olduğunu anlamış ve bu kanâatlerini şu âyetle te'yîd etmişlerdir: "***Ey Muhammed, sana bu mübârek kitabı, âyetlerini düşünsünler ve aklı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik***."[278]

İdrâk ehli kişiler aynı zamanda tedebbür, tefekkür ve tezekküre ermenin yolunun huzûr-ı kalbden geçtiğini şu âyetlerden çıkarmaktadırlar: "***Şüphesiz ki bunda kalbi/aklı olan veyâ hâzır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır***."[279] Âyetteki "***şehîd***" kelimesi "huzûr-ı kalb ile" demektir. Kur'an'da bir başka yerde kalbin zikri de geçmiştir: "***O gün ki ne mal, ne evlâd fayda verir. Ancak Allah'a temiz bir kalble gelenler o günde kurtuluşa erer***."[280] Âyetler bununla da kalmayarak "***kalb-i selîm***"i halkın imâmı yapacak bir konuma yükseltmiştir. Nitekim bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurur: "***Şüphesiz İbrâhim de O*** (Nûh)***'nun milletindendir. Çünkü Rabbine kalb-i selîm ile geldi***."[281]

İdrâk sâhipleri der ki: "Kalb-i selîm, içinde Allah'tan başkasına yer bulunmayan kalbdir." **Sehl b. Abdullah** der ki: "Kula kitâb-ı ilâhî'yi anlama konusunda Kur'an'dan her harf için bin mânâ verilmiş olsa, bir âyete verilen mânânın nihâyetine ulaşılamaz. Çünkü Kur'an, Allah kelâmıdır. Kelâm, O'nun sıfatıdır." Allah için nihâyet söz konusu olmadığı gibi kelâmının mânâsı için de nihâyet söz konusu değildir. Kullar, Allah'ın velî kullarının kalblerine verdiği fetih ölçüsünde O'nun kelâmını anlayabilirler. O'nun kelâmı mahlûk değildir. Bu yüzden mahlûkâtın idrâki, O'nun mânâsının nihâyetine ulaşamaz. Çünkü mahlûkların idrâki sonradan yaratılmış (muhdes)'tır. Allah Teâlâ Kur'an'da hidâyeti, muttakîlere has olarak zikretmiştir.

Âl-i İmrân, 3/7.
el-İsrâ, 17/82.
Yâsîn, 36/1-2.
Kamer, 54/5.
Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'an, 14.

Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'z-zühd*, Beyrût 1981, II, 105.
el-Bakara, 2/1-3.
en-Nahl, 16/89.
el-En'âm, 6/38.
Yâsîn, 36/12.
el-Hicr, 15/21.
el-İsrâ, 17/9.
Sâd, 38/29.
Kâf, 50/37.
eş-Şuarâ, 26/88-89.
es-Sâffât, 37/83-84.

II- DÂVET, ISTIFÂ VE PEYGAMBERLİK

Sehl b. Abdullah Tüsterî der ki: Dâvet geneldir, hidâyet özeldir. Allah Teâlâ'nın şu kavli buna işâret eder: "***Allah kullarını selâm yurduna*** (cennete) ***dâvet eder ve O, dilediğine hidâyet verir***."[282] Hidâyet Allah'ın dilemesine bağlıdır. Hidâyet ehli kişiler Allah'ın sevdiği ve seçtiği (ıstıfâ) kimselerdir. Allah Teâlâ, "***ıstıfâ***" kelimesini kitabının muhtelif yerlerinde zikretmiş ve bir yerde şöyle buyurmuştur: "***De ki: Hamdolsun Allah'a, selâm olsun seçtiği*** (ıstıfâ) ***kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı***?"[283]

Bu âyette Allah Teâlâ seçtiği (ıstıfâ) ve yücelttiği kullarına selâm ile işâret etmiştir. Ancak bu seçkin kulların kimler ve nasıl insanlar olduklarını açıklamamıştır. Bir başka âyette şöyle buyurmuştur: "***Allah meleklerden de insanlardan da elçiler seçer***."[284]

Müfessirler der ki: "***İnsanlardan***" ibâresiyle peygamberler anlaşılmaktadır. İfâdeler bu hâl üzre kalmış olsaydı bu ifâdelerden "ıstıfâ ancak peygamberler için câizdir" diyenin lehine bir mânâ anlaşılabilirdi. Ama bir başka âyette şu ifâdelere yer verilmektedir: "***Sonra kitabı kullarımızdan seçtiklerimize mîras verdik. Onlardan kimisi kendine zulmeder, kimi orta yolda gider, kimi de hayırda yarışır***."[285]

Elbette peygamberler hakkında geçen ıstıfâ ile kitaba vâris olan mümin kullar hakkında geçen "ıstıfâ" arasında fark vardır. Allah Teâlâ, âyet-i kerîmede ıstıfâ ehli kişilerin Allah ile olan hallerinde de birbirlerinden farklı derecelerde olduklarını "***onlardan bir kısmı nefsine karşı zulmetmiştir***" diye başlayan ibârelerle açıklamaktadır.

Istıfâ peygamberlere ve müminlere âid olmak üzere iki türlüdür:

1- Peygamberlerin ıstıfâsı ismet, vahiy ve teblîğ-i risâletle olur.

2- Müminlerin ıstıfâsı safâ-yı muâmele, hüsn-i mücâhede, hakîkatlere ve mânevî menzillere bağlanmakla olur.

Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurur: "***Herbirinize bir şerîat ve bir yol verdik***."[286] Aynı âyetin devâmında: "***Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı. Fakat size verdiği*** (yol ve şerîatlarda) ***sizi denemek için böyle yaptı. Öyleyse iyi işlerde***

yarışın” buyurur. Böylece Allah Teâlâ mücmel olarak hayırlarda yarışmayı, hayra koşmayı emretmekte; fakat yarışılması gereken hayırların neler olduğunu açıklamamaktadır. Diğer bâzı âyetlerde Allah Teâlâ bu yarışı tafsîlâtıyla beyân buyurur: “***Müttakîler için hidâyet***”[287]; “***müttakîlere öğüt***”[288]; “***Benden sakının***”[289]; “***Benden korkun***.”[290]; “***Onlardan korkmayın Benden korkun***”[291]; “***Siz Beni zikredin, Ben de sizi zikredeyim***.”[292]; “***Allah’a tevekkül ediniz***”[293]; “***Allah’a itâat edin, Rasûl’e de itâat edin***.”[294]; “***Bizim uğrumuzda mücâhede edenler***”[295]; “***Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur***.”[296]; “***Allah sabredenleri sever***.”[297]; “***Hâlbuki onlara ancak dîni yalnız O’na has kılmaları... emrolunmuştu***.”[298]; “***Allah’a verdiği söze bağlı kalan nice erler vardır***.”[299]

Başka birtakım Kur’an âyetlerinde Allah Teâlâ, kânit ve kânitelerden, sâdık ve sâdıkalardan, sâbir ve sâbirelerden, hâşi’ ve hâşialardan bahsettiği gibi tevbe, inâbe, tefvîz, rızâ, teslim, kanâat ve ihtiyârı terk gibi kavramlardan da bahsetmektedir. Diğer bâzı âyet-i kerîmeler de şöyledir: “***Dünyâ metâı önemsiz, âhiret ise takvâ ehli için daha hayırlıdır***.”[300]; “***Bunlar dünyâ hayâtının geçici nîmetleridir. Hâlbuki varılacak yer Allah’ın katındadır***.”[301]; “***Dünyâ hayâtı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir***.”[302]; “***Bu dünyâ hayâtı aldatma metâından başka bir şey değildir***.”[303]; “***Kim âhiret kazancını istiyorsa onun kazancını artırırız. Kim de dünyâ kârını istiyorsa ona da dünyâdan bir şeyler veririz***.”[304]

Allah Teâlâ şeytândan da bahsederek: “***Şeytân sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman sayın***”[305] buyurur. “***Hevâ ve hevesini tanrı edinen ve Allah’ın*** (kendi katındaki) ***bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü***?”[306]; “***Azana ve dünyâ hayâtını tercih edene cehennem tek barınaktır şüphesiz***.”[307]

Bu ve benzeri âyet-i kerîmelerle Allah Teâlâ, insanlara bir yarış emretmekte; onlara bu güzel huylarla bezenmeyi tavsiye etmektedir. Sıdk ve ihlâs içinde yaşamayı tavsiye eden başka âyetler de pek çoktur. Müminler bunları kabûl ile bu yola girme konusunda müsâvî

olmakla beraber bunların hakîkatlerine erme husûsunda farklı derecededir. Bu emirlere bütün müminler muhâtap olmakla birlikte onları kabûlde halk üç derecedir.

Yûnus, 10/25.
en-Neml, 27/59.
el-Hac, 22/75.
Fâtır, 35/32.
el-Mâide, 5/48.
el-Bakara, 2/2.
el-Bakara, 2/66.
el-Bakara, 2/41.
el-Bakara, 2/40.
el-Bakara, 2/150.
el-Bakara, 2/152.
el-Bakara, 2/23.
el-Mâide, 5/92.
el-Ankebût, 29/69.
en-Neml, 27/40.
Âl-i İmrân, 3/146.
el-Beyyine, 98/5.
el-Ahzâb, 33/23.
en-Nisâ, 4/77.
Âl-i İmrân, 3/14.
el-En’âm, 6/32.
Âl-i İmrân, 3/185.
eş-Şûrâ, 42/20.
Fâtır, 35/6.
el-Câsiye, 45/23.
en-Nâziât, 79/37-39.

III- HİTÂB-I İLÂHÎ'Yİ KABÛLDE HALKIN ÜÇ DERECESİ

1- Hitâbı işiten, kabûl ve ikrâr eden, benzeri âyet-i kerîmelerle kendisine hitâb olunan konuların peşine düşenler. Dünyâ sevgisi, gaflet ve nefse uymak, nefsin hazlarını kulluk görevlerine tercih, düşmanın çağrılarına icâbet, hevâ ve şehvete meyil duygusu, kişinin önüne bu âyetlerle amel etme ve Allah'ın sevâb vaad ettiği şeylerden yararlanma konusunda perde olur.

Böyleleri Allah'ın kitabında vasfederek azarladığı kimselerdir: "***Hevâ ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın*** (kendi katındaki) ***bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü***?"[308]; "***Kalbini Bizi anmaktan gâfil kıldığımız, hevâsına uymuş kimseye boyun eğme***!"[309]; "***Sen afv yolunu tut, iyiliği emret***!"[310]; "***Kadınlardan, oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan, sağmal hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağlılık insanlar için bezenip süslendi. Bunlar dünyâ hayâtının metâıdır. Nihâyet varılacak güzel yer, Allah'ın huzûrudur***."[311] Devâmındaki âyette: "***De ki: Size bunlardan daha iyisini haber vereyim mi? Takvâ sâhipleri için Rabları yanında, içlerinden ırmaklar akan ebediyyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve hepsinin üstünde Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını çok iyi görür***."[312]

2- Hıtâb-ı ilâhîyi işitir işitmez icâbet ederek tevbe ve inâbe ile tâat ve amele yönelenler. Bunlar hâl ve menzilleri gerçekleştirir. Muâmelâtında sâdık, makamâtında ihlâs ehli olur. Allah böylelerini kitab-ı ilâhisinde anmış ve onlar için hazırladığı mükâfâtları belirtmiş ve buyurmuştur ki: "(Muhsin vasfını alan o kimseler) ***namazı kılarlar, zekâtı verirler ve onlar âhirete de kesin olarak îmân ederler. İşte onlar Rabları tarafından gönderilmiş doğru bir yol üzeredirler***."[313]; "***Îmân edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince onlar için konak olarak Firdevs cennetleri vardır***."[314]; "***Erkek ve kadın kim mümin olarak iyi amel işlerse onu mutlaka***

güzel bir hayât ile yaşatırız ve onu mükâfatların en güzeliyle mükâfatlandırırız."[315] Âyette geçen "**hayât-ı tayyibe**" yâni güzel hayât, Allah'tan râzı olmak ve kanâat olarak yorumlanmıştır.

Yine Allah Teâlâ buyurur: "***Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar namazlarında huşû içindedirler, yararsız ve boş şeylerden yüz çevirirler***."[316] **Amr Mekkî** der ki: Allah'tan gayrı kalbe düşen her şey "lağv" yâni boş şeydir. O'nun haber verdiğine göre gerçek muvahhidler, Allah'ın dışında her şeyden yüz çevirirler. Bu âyetlerin devâmında: "***İşte bunlar asıl vâris olacaklardır. Firdevs'e vâris olan bu kimseler, orada ebedî kalacaklardır***"[317] buyurulmaktadır. Bunların Kur'an'da çokça zikri geçmektedir. Allah onları bu şekilde anarak diğerleri üzerine üstün kılmış ve onlara çok sevap vereceğini vaad buyurmuştur.

3- Hıtâb-ı ilâhîyi işitenlerden bir grubu da vardır ki, Allah Teâlâ onları anmak sûretiyle onurlandırmış; ilim ve haşyete nisbetle haklarında şöyle buyurmuştur: "***Kulları içinden ancak âlimler Allah'tan*** (gereğince) ***korkar***."[318]; "***Doğrulukta sebât eden ilim adamları***"[319]; "***Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu***?"[320] Bilenlerden bir grup daha özel bir konuma getirilip "***ilimde rüsûh kesbedenler*** (derinlik kazananlar)"[321] diye vasfedilmiş ve rüsûh ile onurlandırılmıştır.

Rüsûhun bir başka mânâsı hakkında **Ebû Bekir Vâsitî** der ki: "İlimde derinlik/rüsûh kazananlar, gayblerin gaybı ve sırrın sırrında ruhlarıyla rüsûh kesbedenlerdir. Allah, onlara öğreteceğini öğretmiş ve başkalarından murâd etmediği bir biçimde onlardan âyetlerin gereğini yerine getirmelerini istemiştir."

Onlar ziyâdelik arzusu ve idrakleri sâyesinde ilim deryâsına daldılar. Kendilerine her âyet ve harfin altındaki hazînelerde saklı olağanüstü mânâlardan oluşan bilgiler açıldı. Onlar bu hazînelerden inci ve mücevherât derlediler ve bunları hikmetler tarzında söylediler. Bunlardan bâzıları vardır ki kendilerine verilenlerden müşâhede ettikleri şeyler, denizlere göre tükürük mesâbesindedir. Yâni Allah'ın enbiyâ için ayırdığı, evliyâ ve asfıyâya has kıldığı ilimlere göre, onlar kendi ilimlerini öyle görürler. Zikir safâsı ve gönül huzûruyla idrâk denizine dalarak büyük cevherin üzerine inerler. O cevher, kelâm-ı ilâhînin nereden geldiğini gösteren kaynaktır. Böylece kul tam

kaynağın üzerine düşer ve o kaynak onları her türlü araştırma, teftiş ve kontrolden müstağnî kılar.

Bu söylediklerimiz, yukarıda geçen **Vâsitî**'nin sözünün açıklaması ve **Ebû Saîd Harrâz**'ın şu sözünün şerhidir. **Ebû Saîd** bu mânâda şunları söylemiştir: "Allah'ın kitabını idrâkin ilk derecesi, onunla ameldir. Çünkü amelin içinde hem ilim, hem fehm, hem de istinbât vardır. Anlamanın ilk derecesi sözün kulağa girmesi ve Allah'ın şu âyetinin müşâhedesidir: "***Şüphesiz ki bunda kalbi/aklı olan veyâ hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır***."[322]; "***Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele***!"[323] Kur'an'ın tamâmı güzeldir. "***Sözün en güzeline***" uymanın mânâsı ise Kur'an'ı dinlerken, onu anlamaya ve hüküm çıkarmaya çalışırken kendisine kalben münkeşif olan sırlara tâbî olmak demektir.

el-Câsiye, 45/23.
el-Kehf, 18/28.
el-A'raf, 7/199.
Âl-i İmrân, 3/14.
Âl-i İmrân, 3/15.
Lokmân, 31/4-5.
el-Kehf, 18/107.
en-Nahl, 16/97.
el-Müminûn, 23/1-3.
el-Müminûn, 23/10-11.
Fâtır, 35/28.
Âl-i İmrân, 3/18.
ez-Zümer, 39/9.
Âl-i İmrân, 3/7.
Kâf, 50/37.
ez-Zümer, 39/18.

IV- KUR'AN'I DİNLEMEK VE ANLAMAK

Kulak verip dinleme sırasında huzûr-ı kalb üç şekilde olur. Nitekim **Ebû Saîd Harrâz** şöyle demiştir: "Kur'an dinlemenin ilk şekli, Kur'an'ı âdetâ Rasûlüllah'tan dinler gibi dinlemektir. Ardından bu hâli aşarak Kur'an'ı Cebrâil'den dinliyormuş gibi dinlemektir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: "***Muhakkak ki o*** (Kur'an) ***âlemlerin Rabbının indirmesidir. O'nu Rûhu'l-emîn senin kalbine indirmiştir***."[324] Nihâyet bu hâli de aşarak sanki Kur'an'ı doğrudan Hak'tan dinliyormuş gibi dinlemektir. Bu da Allah'ın şu âyetiyle sâbittir: "***Biz Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifâ ve rahmettir***."[325]; "***Bu kitabın indirilişi azîz ve hikmet sâhibi Allah katındandır***."[326] Ve sen sanki onu Allah Teâlâ'dan dinliyorsun. Nitekim: "***Hâ-Mîm. Bu kitabın indirilmesi mutlak gâlip, hakkıyla bilen Allah tarafındandır***."[327]

Kelâm-ı ilâhîyi; müşâhede, zikir safâsı, cem'-i himmet, hüsn-i edeb, gönül temizliği, tahkîk sağlamlığı ve tasdîki destekleyen güçlü duygular sebebiyle dünyâ meşgûliyetinden gaybet hâlinde ve huzûr-ı kalb ile Allah'tan dinleyen kimsede idrâki harekete geçiren yine Allah'tır. Böyle kişiler darlıktan genişliğe çıkar, müşâhededе huzûr sâyesinde gayb ile gaybı aşar. Görünmeyen/gayba Mezkûr olan/Allah'a vuslatın çabuklaşması, Allah'ın kelâmı sâyesindedir. Bütün bu söylediklerimiz Allah Teâlâ'nın şu âyetinden anlaşılmaktadır: "***Onlar gayba inanırlar***."[328]

Âyetin yorumunda **Ebû Saîd b. A'râbî** der ki: "Onlar Allah'ın gaybından kaybolmuşlardır. O'nun gaybı sâyesinde gayba inanırlar. O, her ne kadar gayb ise de bu konuda onlara bir şek ve şüphe gelmez. Allah Teâlâ buyurur: "***De ki: Hakka ancak Allah iletir. Öyleyse hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır; yoksa hidâyet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı***?"[329]; "***Artık haktan*** (ayrıldıktan) ***sonra sapıklıktan başka ne kalır? O hâlde nasıl sapıklığa dönüyorsunuz***?"[330]

Ebû Saîd Harrâz der ki: İnsanlar Allah'tan gelen idrâke ermeye başlayınca hakîkat sıfatlarının dışında bir gayb idrâk ederler. O da: "***Onlar gayba inanırlar***"[331] âyetindeki gaybdır. Gayb Allah'ın sıfatları, isimleri ve kendini tavsîf ile insanlara haber verdiği isbâtı kalblere göstermesidir. Bu sûretle insanlar sıfât-ı ilâhiyyeyi isbât ederler, ama bu idrâkin son noktasına ulaştıklarını da iddiâ etmezler. Allah'ın şu âyetini işitmez misin? Bak ne buyuruyor: "***Şâyed yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak*** (mürekkep) ***olsa yine Allah'ın sözleri tükenmez***."[332] Allah, kelâmını böylesine hakkıyla kavranamaz ve idrâkinin nihâyetine varılamaz olarak tavsîf ettiğine göre O'nun vasfının, hüviyetinin ve künhünün hakîkatına nasıl ulaşılabilir?

Ehl-i ilimden idrâk sâhipleri nezdinde şöyle mukarrer olmuştur: Tahkîk ve vecd ehli ârif ve muvahhidlerin işâret ettiği ve anlatmaya çalıştığı ve fakat ibâre ile anlatılmayan, delâlet ile îmâsı mümkün olmayan, mârifet ve hallerin farklılığı, makam ve derecelerin değişikliği gibi sebeplerle müşâhede edenin işâretle anlatamayacağı şey, gaybdır. Allah'ın ***gayba inanırlar*** diye tavsîf buyurduğu gayb da budur.

eş-Şuarâ, 26/192-193.
el-İsrâ, 17/82.
ez-Zümer, 39/1.
el-Mümin, 40/1-2.
el-Bakara, 2/2
Yûnus, 10/35.
Yûnus, 10/32.
el-Bakara, 2/2
Lokman, 31/27.

V- KALB EHLİNİN KUR'AN'I ANLAMALARI

Allah Teâlâ kitabında mürîdlerden, âriflerden, tahkîk ve vecd ehli kişilerden, mücâhede ve riyâzat sâhiplerinden, zâhirî ve bâtınî tâatlarla kendisine yönelen erbâb-ı kulûb ile hakîkat ehli kişileri meleklerini vasfettiği şekilde tavsîf buyurmuştur: "***Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine hangisi daha yakın olacak diye vesîle ararlar***."[333] Müminler için de şöyle buyurmaktadır: "***Ey îmân edenler! Allah'tan korkun. O'na yaklaşmaya vesîle arayın***."[334] Bu âyette gayba îmân eden ve yaklaşmaya vesîle arayanların sıfatı hakkında bir açıklama ve yorum vardır.

Bir başka âyet müminleri hayırda yarışmaya teşvik ederek bu açıklama ve yorumu daha da geliştirmektedir: "***Sanıyorlar mı ki, onlara verdiğimiz servet ve oğullar ile kendilerine faydalar sağlamak için can atıyoruz? Hayır, onlar farkında değiller***."[335] İdrâk sâhibi âlimler, bu âyetten hayırda yarışmanın başlangıcının dünyâ ilgisini azaltmak, rızk konusundaki titizliği bırakmak, azlığı çokluğa, yokluğu varlığa tercih ederek mal biriktirmekten kaçmak ve malı başkalarına verememek duygusundan uzaklaşmak olduğunu belirtmişlerdir. Bunun anlamı dünyâya rağbet konusunda zâhid davranmaktır.

Allah Teâlâ devâmındaki âyette kendilerine nîmet verdiklerini şu vasıflarla zikretmektedir: "***Rablarına saygıdan*** (haşyet) ***dolayı kötülükten sakınanlardır*** (müşfikûn)."[336] Onların "*işfâk*" diye anılmaları "*haşyet*" yâni korku ile alâkalıdır. İşfâk ve haşyet iki bâtınî duygu ve kalbe âid iki amelin adıdır. Haşyet kalbdeki gizli bir sırdır. İşfâk haşyetten daha gizlidir. Allah Teâlâ bunları şöylece yâd etmektedir: "***O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir***."[337] Denilmiştir ki haşyet, Allah'ın huzûrunda devamlı durmaktan meydana gelen inkisâr-ı kalbdir.

Bu şerefli mertebeden ve Allah'ın vasfettiği haşyet, işfâk gibi yüce hâlden sonra Allah Teâlâ âyetin devâmında şöyle buyurur: "***Rablerinin âyetlerine inanırlar***."[338] Oysa ki onlar haşyet ve

işfâktan önce de Allah'ın âyetlerine inanıyorlardı. Allah Teâlâ bunu bilerek bununla onların îmânlarındaki ziyâdeliği murâd etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ peygamberini bile risâlet ve nübüvvetten sonra kendisine îmân ile tavsîf buyurmaktadır. İşte âyet: "***Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber olan Rasûlü'ne -ki o, Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- îmân edin***."[339]

İdrâk ehli âlimler bu âyetten istinbât ile şu hükmü çıkarmışlardır: Îmânda ziyâdeliğin sınırı yoktur. Hakîkat ehlinin bidâyette vâsıl olduğu şeylerin hepsi, îmânın hakîkat, ziyâdelik, burhan ve nûrlarıdır. Böylece îmânda ziyâdeliğe nihâî sınır yoktur. Âyetin devamında Allah Teâlâ: "***Onlar Rablarına ortak tanımazlar***"[340] buyurur. Böylece Allah onları haşyet ve işfâk gibi sıfatlarla vasfettikten sonra Rablarına ortak koşmayanlar olarak zikretmiştir. İnce anlayış sâhipleri bundan şunu anlamışlardır: Bu makamda anılan şirk, insanın tâatlarını görmesinden ve onlara karşılık beklemesinden kaynaklanan, kalblere ârız bir şirk-i hafîdir. Üstelik bu durum, sarîh bir îmânın ifâdesi olan Allah'tan başka zarar ve fayda verici, mu'tî/verici veyâ mâni olmadığını bildiği hâlde olur. Bu durumda ince anlayış sâhipleri yola koyulup işi ciddî tutar, Allah'a yalvarıp kalblerini ihlâs içinde, ihlâs ile koruması için O'ndan kurtuluş isterler; îmânlarındaki ihlâsları ölçüsünde şirkin ve riyânın inceliklerine nazar edebileceklerini bilirler. *Riyâ, karanlık bir gecede kara taş üzerinde yürüyen karıncadan daha gizlidir*.[341]

Anlatıldığına göre **Sehl b. Abdullah** şöyle derdi: "Lâ ilâhe illallah diyen tevhîd ehli çoktur, ama onların muhlis olanları (samîmîleri) azdır." **Sehl** yine bir başka sözünde şöyle der: "İlimden nasîbi olan müstesnâ, dünyâ cehâletle doludur. Kendisiyle amel edilen ilim müstesnâ, bütün ilimler sâdece iddiâ ve delîldir. İhlâs ile yapılan amel müstesnâ, bütün ameller boştur. İhlâs ehli olanlar da büyük bir tehlike ile karşı karşıyadır."

Yukarda geçen âyetlerin devâmında Allah Teâlâ: "***Rablarına dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalbleri çarparak yaparlar***"[342] buyurur. İdrâk sâhibi kişiler, bu âyet-i kerîmeden, onların yaptıkları işleri yaparken kalblerinin ürpermesinin, yukarıda sayılan hâllere koşmak ve yarışmak duygusundan olduğu hükmünü çıkarmışlardır. Çünkü bu ürperme, nasıl olduğu anlaşılamayan ve halktan hiç kimsenin vâkıf olmadığı bir şeydir. O bir hâtime ilmidir ki,

Allah tarafından gaybda kendileri için daha önce verilmiştir. Bu duygu sırasında ürperen kişinin kalb damarları, âdetâ parçalanmakta, akılları başlarından giderek ilim ve anlayışları kaybolup tam bir sığınma, yokluk ve hiçlik tavrıyla Allah'a yönelmektedir. Bu durumu tasdîk eden bir rivâyet Hz. **Âişe** (r.a.)'den gelmektedir. Hz. **Âişe** der ki: "Ben Rasûlüllah'a sordum: "Yâ Rasûlallah, Rablarına dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalbleri çarparak yapanlar,[343] zinâ eder, hırsızlık yapar ve içki içer mi?" Allah Rasûlü: "*Hayır yapmaz. Ancak bunlar namaz kılar, oruç tutar ve zekât verir ve bunların kabûl olmayacağından korkar*" diye cevap verdi. Ardından: "***İşte onlar iyiliklere koşuşurlar ve iyilik için yarış ederler***"[344] âyetini okudu.[345] Bunlar iyiliklere koşmanın insanı "sâbikûn" derecesine erdireceğine ve onların menziline vardıracağına delâlet etmektedir.

el-İsrâ, 17/57.
el-Mâide, 5/35.
el-Müminûn, 23/55-56.
el-Müminûn, 23/57.
Tâhâ, 20/7.
el-Müminûn, 23/58.
el-A'râf, 7/158.
el-Müminûn, 23/59.
Hilye, III, 114, IX, 253.
el-Müminûn, 23/60.
el-Müminûn, 23/60.
el-Müminûn, 23/61.
İbn Mâce, Zühd, 20.

VI- SÂBIK, MUKARREB VE EBRÂR

Allah Teâlâ buyurur: “***Önde olanlar*** (sâbikûn)***, öncülerdir ve işte onlar Allah’a yakın olan*** (mukarreb)***lerdir***.”[346] Allah Teâlâ bu âyetin ardından mukarreblerin derecesinin ebrâr ve sâbikûndan olanlardan daha üstün olduğunu açıkladıktan sonra bir başka âyette şöyle buyurur: “***Hayır, andolsun iyilerin*** (ebrâr) ***kitabı illiyyûndadır. İlliyyûnun ne olduğunu sana söyleyen oldu mu***?”[347]; “***İyiler*** (ebrâr)***, kesinkes cennettedir. Onlar orada koltuklar üzerinde etrâfa bakarlar***.”[348]

Allah Teâlâ bu âyetlerle cennette ebrâra has olarak lutfedeceği nîmetleri ve onların illiyyûndaki derecelerini anlatmaktadır. Devâmındaki âyette ise: “***Onların yüzlerinde nîmet ve mutluluğun sevincini görürsün***.”[349] Yâni ehl-i cennet olanlar, cennet nîmetleri yüzünden yüzlerinde meydana gelen sevinç hâlesinden tanınır. Bu, ehl-i cennet arasında kendilerine has kılınan nîmetlerden dolayı ebrârın yüzlerindeki sevinçtir. Âyetin devâmında; “***Kendilerine damgalı hâlis bir içki*** (rahik-i maktûm) ***sunulur***.”[350] Âyette ehl-i cennetin geneline değil, sâdece ebrâr için böylesine bir içkinin sunulacağı anlaşılmaktadır. “***Onun sonu misk u anberdir. İşte onda yarışanlar*** (sâbikûn) ***yarışsınlar. Onun karışımı tesnîm pınarındandır. O tesnîm, Allah’a yakın olanların içeceği bir kaynaktır***”[351] şeklindeki ifâdelerden “*rahîk-ı mahtûm*” yâni damgalı içkinin ehl-i cennet arasında sâdece ebrâra has bir nîmet olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu âyetlerde ebrârın özel içkisi olan “rahîk-i mahtûm”, ehl-i cennetin genel içeceğine üstün kılınmıştır. Çünkü onun içinde tesnîmden bir karışım vardır.

Tesnîm sâdece mukarreblerin içtiği bir kaynaktır. Ebrârın içkisi olan rahîk-ı mahtûm, bundan bir karışım taşıdığı için ehl-i cennetin diğer içeceklerine üstün sayılmıştır. Mukarreblerin içkisi olan tesnîmde ise karışım yoktur. Âyette mukarreblerin mânâ ve önemi konusunda kullanılan lafızların işâret ettiği inceliğe dikkat etmek gerekir. İlliyyûn ehlinden olan ve kendilerine rahîk-ı mahtûm; yâni damgalı içki, koltuklar, nîmet sevinci gibi nîmetler verilen ebrârın içkilerine mukarreblerin içtiği içecek karıştırılır. Mukarrebler ise devamlı saf

tesnîm içeceklerdir. İdrâk sâhibi kişiler buradan iki anlam çıkarmaktadır:

1- Ebrârın şarabı karışık, mukarreblerinki saf ve sâdedir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette: "***Ebrâr, kâfûr katılmış bir kadehten içerler***"[352] buyururken Allah'ın onlara hazırladığı nîmetleri anlattığı bir başka âyette: "***Cennettekilere orada bir kâseden içirilir ki karışımında zencefil vardır. Zencefil bir pınardır ki, adına selsebil denir***"[353] buyurur. Ehl-i cennetin başka özelliklerinin anlatıldığı bir başka âyette ise şöyle buyurulur: "***Ne yana bakarsan bak,*** (yığınla) ***nîmet ve ulu bir saltanat görürsün***."[354] Âyette "***naîm***" kelimesi harf-i ta'rif edatı almaksızın nekre olarak zikredilerek sıfatı belli olmayan nîmetlere işâret olunmuştur. Devamındaki âyette cennet tasvîrinin sonuna doğru: "***Rabları onlara tertemiz bir içki içirir***"[355] buyurulmakta ve yine "***şarab***" kelimesi nekre olarak zikredilmektedir. Allah Teâlâ onların içkilerinden bahsettiği, onların içme fiilini vasfettiği "***yeşrabûn***" sözünün geçtiği yerde onların içkilerinin karışık olduğunu belirtmekte; fakat "***Rabları onlara tertemiz bir içki içirir***" âyetinde ise içkilerinde böyle bir karışıma temas buyurmamaktadır.

2- Mukarreblerin içkisinin kaynağı olan pınar ile ebrârın içkisinin kaynağı birbirine karışmakta ve ancak mukarreblerin içtiği tesnîm şarabından diğerine karışmış olması onun da değerini artırmakta ve ebrârın içkisini mukarreblerinkine tâbi kılmaktadır. Ebrâr ile mukarrebler arasındaki fark budur. En iyisini bilen Allah'tır. Allah Teâlâ buyurur: "***Biz hiçbir kimseyi gücünün yettiğinden başkası ile mükellef tutmayız***."[356] Bu âyette Allah Teâlâ müminlere bu hakîkatleri taşıyacak ve bu menzillere erişecek kudret ve tâkat verildiğini açıklamaktadır. Çünkü peygamberlere ve onların altındakilere verilen hakîkatlerin hepsi, şu âyetin hükmüne dâhildir: "***O hâlde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan sakının***."[357] Hiçkimse bu hükmün dışına çıkamaz.

el-Vâkıa, 56/10-11.
el-Mutaffifîn, 83/18-19.
el-Mutaffifîn, 83/22-23.
el-Mutaffifîn, 83/24.
el-Mutaffifîn, 83/25.

el-Mutaffifîn, 83/26-28.
el-İnsan, 76/5.
el-İnsan, 76/17-18.
el-İnsan, 76/20.
el-İnsan, 76/21.
el-Müminûn, 23/62.
et-Tegâbün, 64/16.

VII- KUR'AN'DA TEŞDÎD VE İSTİTÂA / GÜÇ YETİRME SINIRI

Bilmek gerekir ki Allah Teâlâ, yukarıda geçen: "***O hâlde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan sakının***"[358] âyetiyle kullarına güçleri yettiğince takvâyı farz olarak emretmektedir. İnsanlar şâyed meleklerin, nebîlerin ve sıddîkların amellerinin hepsini yapsalar ve fakat bu amellerin özünü ve hakîkatını aramasalar, bu durum kendi aleyhlerine, lehlerinden daha kuvvetli bir delîl olur. Görmez misin ki melekler çeşitli ibâdetlere kâbiliyetli olarak yaratıldıkları hâlde derler ki: "*Seni tesbîh ederiz ey Rabbimiz, biz sana gerçek mânâda ibâdet edemedik*."[359] "***Biz seni tesbîh ederiz. Bizim bilgimiz, senin bize öğrettiklerinden ibârettir***."[360] Bu âyetle melekler, hakîkatin müşâhedesi ânında; ilimlerini, ibâdetlerini kendilerine izâfe etmemişler, kendilerini böyle iddiâlardan teberrî etmişlerdir.

"***Allah'tan nasıl sakınılması gerekiyorsa öyle sakının***"[361] âyetinin mânâsı yukarda geçen "***gücünüz yettiğince***" hükmüne dâhildir. Takvâ bidâyet ve nihâyetteki bütün amellerin aslıdır. Takvânın nihâyeti yoktur. Çünkü kendisinden sakınılacak zâtın da nihâyeti yoktur. Bu yüzden biz: "***Allah'tan nasıl sakınılması gerekiyorsa öyle sakının***" âyetini "***Allah'a karşı gücünüz yettiği ölçüde takvâ üzere olmayı***" emreden âyete râcî olarak ifâde ettik. "***Gücünüz yettiğince Allah'a karşı takvâ üzere olun***" âyetinde bir teşdîd, bir sağlamlık ve bir ciddiyet vardır. Çünkü insan bin rekât namaz kılsa ve bir rekât daha kılmaya gücü yetse de onu başka bir zamana tehir edecek olsa, gücünün yettiği şeyi terk ve ihmâl etmiş olur. Aynı şekilde Allah'ı yüz kere zikreden ve bir kere daha zikredebilecek güce sâhip bulunan biri, bunu başka zamana terkedecek olsa; fakîre bir dirhem sadaka veren biri, bir dirhem veyâ bir dâne daha vermeye gücü yettiği hâlde vermese; gücünün yettiği işi terk ve ihmal eden kişi olur. Bu yüzden biz "***gücümüz yettiğince***" ifâdesinde bir teşdîd ve ciddiyet bulunduğunu ifâde ettik.

Teşdîd ifâde eden bâzı âyetler şunlardır: "***Hayır, Rabbına andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık husûsunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı***

duymaksızın tam mânâsıyla kabûllenmedikçe îmân etmiş olmazlar."[362] Bu âyette teşdîd ifâde eden kısım, Allah'ın yeminle: "***Aralarında çıkan anlaşmazlıklarda Allah'ın Rasûlünü hakem kılmadıkça***" ifâdelerindedir. Allah Teâlâ bu ifâdelerle aralarında katl ile hükmedilse bile, onun hükmüne karşı içlerinde, kalblerinde ve gönüllerinde bir sıkıntı, bir beğenmezlik bulunursa, îmândan çıkacaklarını belirtmekte ve bu hükme râzı olmayanların îmândan çıkacakları üzerine and etmektedir. Buna kıyasla Allah'ın bize emrettiği şeylerden olan ahkâm-ı ilâhiyyeye karşı sabır, Allah'ın bize taksîm ettiği huy, rızık, amel ve ecele rızâ gibi konularda kendimizi kontrol ettiğimizde ne kendimizde, ne de halkın pek çoğunda zerre kadar îmân bulabiliriz. Kullar, Allah'ın ihsân ve lütfu konusunda bir ümid taşımasalar, büsbütün helak olurlardı.

et-Tegâbün, 64/16.
Hâkim, *Müstedrek*, IV, 585.
el-Bakara, 2/32.
Âl-i İmrân, 3/102.
en-Nisâ, 4/65.

VIII- HARF VE İSİMLERİ ANLAMAK

İlimlerin kavradığı, idrâklerin anladığı işâret ve tâbirle anlatılan şeylerin hepsinin Kur'an'ın başında bulunan iki harften çıkarıldığı söylenmiştir. O iki harf de "Bismillah"taki "bâ" ve "el-Hamdü lillah"taki "lâm"dır. Bunlardan ilki "Allah ile (billah)", diğeri "Allah'a âid (lillah)" anlamı taşır. Bunda işâret vardır ki, halkın bilgisinin ihâta ettiği her şey, kendi zâtıyla değil, Allah ile ve Allah'a âid olarak kâimdir. Bana ulaşan habere göre **Şiblî**'ye sordular: "Besmele'nin "bâ"sında ne tür işâretler vardır?" **Şiblî** şu karşılığı verdi: "Ruhlar, cesedler, hareketler kendi zâtıyla değil, Allah ile kâimdir, mânâsı vardır."

Ebu'l-Abbas b. Atâ'ya sordular: "Âriflerin kalbleri ne ile sükûnet bulur?" Dedi ki: "Kitâb-ı ilâhî'nin ilk harfi olan besmelenin "bâ"sı ile. Eşyâ Allah ile zâhir olur, O'nunla fânî olur, O'nun tecellîsi ile güzelleşir. O'nun istitârı/gizlemesi ile kötü ve çirkin olur. Çünkü O'nun "Allah" adı heybet ve kibriyâsıdır. "Rahmân" adı muhabbet ve meveddetidir. "Rahîm" adı avn ve nusretidir. Bu isimlerin gizliliğinde latîf mânâların arasını tefrîk eden Allah'ı tesbîh ederim."

Ebu'l-Abbâs'ın: "Eşyâ O'nun tecellîsiyle güzelleşir" sözünün mânâsı "O'nun kabûlüyle" demektir. Güzellik O'nun sebebiyle güzel adını alır. Çünkü Allah o güzellikten öncedir. Eğer Allah, o güzelliği kabûl etmemiş olsaydı güzellik güzel adını alamazdı.

"Eşyâ, O'nun istitârı/gizlemesi ile kötü ve çirkin olur" sözünün mânâsı Allah'ın onu reddetmesi ve yüz çevirmesi demektir. Bu yüzden kötülük kötü adını almıştır. Eğer yüz çevirme olmasaydı kötülük kötü adını almazdı.

Ebû Bekir Vâsitî der ki: "Allah ve Rahmân müstesnâ, esmâ-i ilâhiyyeden herbiriyle mütehallık/ahlaklanma olunabilir. Çünkü bu iki isim sâdece O'na mutaallıktır, bu yüzden onlarla mütehallık olunamaz. "Samediyyet" sıfatı da böyledir. O'nu da idrâk ve ihâta etmek mümkün değildir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: "***Onların ilmi bunu kapsayamaz***."[363]

Denilmiştir ki: İsm-i A'zam "Allah" lâfzıdır. Çünkü O'nun elifi gitse geriye "lillâh" kalır. İlk lâmı da gitse geriye "lehû" kalır. Allah'a işâret eden özelliği kaybolmaz. Hatta ikinci lâm da gitse geriye "Hâ" harfi kalır. Bütün sırlar, o "Hâ"da gizlidir. Çünkü O'nun mânâsı "Hû"dur.

Esmâ-i ilâhiyyenin diğerlerinden bir harf gidecek olsa, mânâ tümüyle zâil olur. Ve o isimde Allah'a işâret olan bir yer kalmaz, ibârede böyle bir ihtimal bulunmaz. Bu yüzden Allah ismiyle Allah'tan başkası isimlendirilemez.

Sehl b. Abdullah'ın şöyle söylediği nakledilir: "Elif harflerin ilki ve en büyüğüdür. Elif harfinde eşyâyı te'lîf ve eşyâdan ayrı olan Allah'a işâret vardır."

Ebû Saîd Harrâz der ki: "Kul Allah ile cem' hâline erince uzuvlarından hiçbiri, Allah'tan başkasına yönelmez. Böyle bir cem' hâlinde, halk ile olmaksızın kitâb-ı ilâhîyi tilâvet sırasında kişiye idrâk hakîkatleri vâki' olur. **Ebû Saîd** yine şöyle der: Kitâb-ı ilâhî'nin harflerinden biri, kulun Allah'a yakınlığı ve O'nun nezdindeki huzûru ölçüsünde zâhir olunca bu durum, kulun meşrebi ve başka bir fehmin çıkaramayacağı idrâkidir. Allah'ın "***Elif-Lâm-Mîm. Zâlik***" kavlini işitince Elif'in Lâm'da zâhir olandan başka bir anlayışı ızhâr eden bir bilgisi vardır. Muhabbet, zikir safâsı, Allah'a yakınlık ölçüsünde idrâkte farklılıklar meydana gelir.

Ebû Süleymân Dârânî der ki: "Ben bâzen bir âyette beş gece takılır kalırım. O âyet hakkında düşünmeyi terketmezsem ebediyen onu geçemezdim. Bâzen de Kur'an'dan bir âyet gelir ve akıl onunla uçar gider. Daha sonra aklı geri veren Allah'ı tesbih ederim."

Vüheyb b. Verd der ki: "Bu hadîslere ve âdâba baktık, bu kalbler için bundan daha rakîk olanını, Kur'an tilâveti ve düşünmeden dolayı hüznü çağırmada daha güçlü bulunanını görmedik."

Tâhâ, 20/110.

IX- KUR'AN'I ANLAMA VE BÂZI ÂYETLERİN İŞÂRÎ YORUMU

Sûfîlerin Kur'an'ı anlama ve ondan hüküm çıkarma konusunda en doğru görüş şudur: "Allah'ın geri bıraktığını öne çıkarmamak, öne çıkardığını da geri bırakmamak; rubûbiyyet konusunda münâzaa ve çekişmeye düşüp kulluk dışına çıkmamak ve kelâmı tahrife yönelmemek."

Sûfîlerden biri: "***Eyyûb'u da*** (an)***. Hani Rabbine: Başıma bu dert geldi. Sen, merhametlilerin en merhametlisisin***"[364] âyetindeki ***başıma bu dert geldi*** lafzını, "başıma bu fenalık ve kötülük geldi" şeklinde yorumlamıştır. Bir başkası: "***O seni yetim bulup barındırmadı mı***?"[365] âyetindeki yetimi, "benzeri bulunmayan dürr-i yetim; yâni inci" olarak yorumlamıştır. Bir diğeri: "***De ki: Ben yalnızca sizin gibi bir beşerim***"[366] âyetini: "Size göre ben, sizin gibi bir insanım" şeklinde yorumlamıştır. Bu ve benzeri yorumlar hatâdır, Allah'a iftirâ ve O'na eksiklik izâfe etmektir. Cehâlettir, gayr-i ciddîliktir. Allah'ın kelâmını kendi yerinden alıp başka tarafa götürmektir, tahriftir ve sakat bir düşüncedir.

Doğrusu ise **Ebû Bekir Kettânî**'nin şu âyetin tefsîrinde yaptığı yorumdur: "***O gün ancak kalb-i selîm fayda verir, başkası değil***."[367] Âyette geçen kalb-i selîm, fehm; yâni anlayış ve idrâk bakımından üç türlü olur:

1- Kalbinde Allah'a herhangi bir ortak koşmadan Allah ile karşılaşan kimse.

2- Kalbi Allah'tan başkasıyla meşgûl olmadan ve O'ndan başkasını murâd etmeden Allah ile karşılaşan kişi.

3- Allah'tan başkasıyla kâim olmadığı duygusuna sâhip, Allah ile eşyâdan fânî olan ve sonra Allah ile Allah'ta fânî olarak Allah'a mülâkî olan kul.

"*Allah ile Allah'ta fânî olmak*" kulun, Allah'ın yaratmadan önce kendisine olan sevgisi ve zikri sebebiyle kendi tâat, muhabbet ve zikrini görmemesi demektir. Çünkü insanlar Allah'ın kendilerini

anması sâyesinde O'nu zikrediyorlar, kendilerini sevmesi sebebiyle O'na muhabbet ediyorlar, Allah'ın kadîm inâyeti sâyesinde O'na itâat ediyorlar.

Şâh Kirmânî'ye şu âyetin tefsîrini sordular: "***Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur. Beni yediren, içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifâ veren O'dur***."[368] O şöyle açıkladı: "Beni yaratan O'dur. Beni başkasına değil, kendisine götüren O'dur. Beni rızâ ile doyuran, muhabbetle sulayan yine O'dur. Nefsimi görerek hastalandığımda, kendisini müşâhede ile bana şifâ veren yine O'dur. Beni nefsimden öldürüp, kendisiyle dirilten de O'dur. Beni nefsimle değil, kendisiyle kâim kılan da O'dur. Kendi tâat ve amellerime nazar edip O'na kavuştuğum günde beni mahcûb etmemesini umarım. İnsanın nâil olduğu şeye ancak O'nun sâyesinde nâil olacağı, umduğuna da O'nunla erişeceği anlaşıldıktan sonra ben, bütün her şeyimle aczimi itiraf ile O'na yöneliyorum. "***Rabbim, bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat***!"[369]

Ebû Bekir Vâsitî'ye de şu âyet hakkında sordular: "***Bunlar îmân edenler ve kalbleri Allah'ın zikriyle itmi'nâna erenlerdir***."[370] Şunları söyledi: "Müminin kalbi ancak Allah'ın zikriyle; ârifin kalbi sâdece Allah ile itmi'nâna erer."

Şiblî'den de şu âyet hakkında sordular: "***Rasûlüm, mümin erkeklere söyle ki, gözlerini sakınsınlar***."[371] Dedi ki: "Baş gözlerini haramdan, gönül gözlerini de mâsivâdan sakınsınlar" demektir.

Yine **Şiblî**'ye: "***Şüphesiz ki; bunda kalbi*** (aklı) ***olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için öğüt vardır***"[372] âyetinden sordular. Şu karşılığı verdi: "Kalbi olan demek, kalbinde Allah olan demektir" dedi ve şu şiiri okudu:

Benim seninle ilgilenen kalbim yok,
Çünkü benim bütün uzuvlarım senin kalbin.

İşte bunlar, Kur'an'ı "fehm", yâni kavrayıp anlama yoludur. Onun işârî yorumuna gelince, o da **Ebu'l-Abbâs b. Atâ**'nın söylediği şu söz üzere olur: "Hakk, sapma ile beraber bulunmaz." **Ebu'l-Abbâs** bu sözüyle: "***Size apaçık delîller geldikten sonra saparsanız, şunu iyi bilin ki; Allah azîzdir, hakîmdir***"[373] âyetine işâretle işâretin hak üzere olması lâzım geldiğini belirtmiştir.

Ebu'l-Abbâs: "***Yahûdîler ve Hristiyanlar, biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz dediler. De ki: Öyleyse günahlarınızdan dolayı size niçin azâb ediyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı*** (beşer) ***insanlardansınız***"[374] âyetinden "Sevgiliden azâb sâkıt olur, acı hissi ise ancak beşeriyet sıfatıyla duyulur" mânâsı çıkarmaktadır.

Kendisinden "mârifet" sorulan **Bâyezîd Bistâmî** şu âyetle buna işârette bulunmuştur: "***Hükümdarlar bir memlekete girdiler mi, orayı perişan ederler ve halkının ululârını alçaltırlar***."[375] "Evet, öyle yaparlar. Bununla şu kasdedilmiştir: Melîklerin âdeti odur ki, onlar bir memlekete girdiler mi, o memleketin halkını köle yaparlar ve onları alçaltırlar. Onların ululârı melîkin emri olmadan hiç bir şey yapamaz olur. Mârifet de öyledir. Bir kalbe dâhil oldu mu, orada çıkarmadık bir şey bırakmaz. Orada hiç bir şey onun ateşi olmadan hareket edemez."

"Semâ' ânında niye hareketsiz ve sükûnet içinde bulunduğu" sorulduğunda **Cüneyd**: "***Sen dağları görürsün de onları yerinde sâbit durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedir. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın san'atıdır***"[376] âyetiyle mukâbele ederek işârî bir yorumda bulunmuştu.

Ebû Ali Ruzbârî, arkadaşlarını toplu hâlde görünce şu âyeti okuyarak: "***O, dilediği zaman onları bir araya toplamaya da kâdirdir***"[377] âyete farklı bir yorum getirmişti.

Zührî'nin, insanın tanımı konusunda söyledikleri kendisine söylendiğinde **Ebû Bekir Zekkâk** şu âyeti delîl saymıştı: "***Biz dileseydik onları sana gösterirdik, onları sen yüzlerinden tanırdın. And olsun ki; sen onları konuşma tarzlarından tanırsın***."[378] Çünkü **Zührî**'nin "konuştuklarında ayrı bir tavırda, sustuklarında ayrı bir durumda" ifâdesi bu âyetin hükmüne uygun düşmektedir.

Bu ve benzeri saydığımız yorum ve işâretler, Allah bilir ama bizce sahîhtir. Sûfîlerin işâret ve istinbâtlarına âid duyduklarını, benim açıkladığım esâslarla karşılaştır. Tâ ki; sağlamla çürük olanın oranı ortaya çıksın. Akıllı kişi, az bir şeyle, çoktan müstağnî olur. Gördüklerini görmediklerine dâhil sayar. Başarı Allah'tandır.

el-Enbiyâ, 21/83.

ed-Duhâ, 93/6.
el-Kehf, 18/110.
eş-Şuarâ, 26/89.
eş-Şuarâ, 26/78-80.
eş-Şuarâ, 26/83.
er-Ra’d, 13/28.
en-Nûr, 24/30.
Kâf, 50/37.
el-Bakara, 2/209.
el-Mâide, 5/18.
en-Neml, 27/34.
en-Neml, 27/88.
eş-Şûrâ, 42/29.
Muhammed, 47/30.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:
SÛFÎLERİN
HZ. PEYGAMBER'E UYMALARI

I- SÛFÎLERİN PEYGAMBER ANLAYIŞI

Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.)'e hitâben: "***De ki: Ey insanlar, ben sizin hepinize gönderilmiş bir peygamberim***"[379] buyurur. Bu âyetten biz, onun bütün insanlığa gönderildiğini öğreniyoruz. Yine Allah Teâlâ: "***Şüphesiz sen doğru yola götürüyorsun. Göklerde ve yerlerde bulunan her şeyin sâhibi olan Allah'ın yoluna***"[380] âyetiyle Peygamberimiz'in doğru yola sevkettiğine şâhidlik etmektedir. Bir başka âyette onun konuşurken hevâ ve hevesle söz söylemediğini belirterek: "***O, konuştuğunda boş konuşmaz***"[381] buyurmaktadır.

Allah Teâlâ bir başka âyette Peygamber'ini şöyle vasfediyor: "***O Allah ki ümmîlere kendi içlerinden bir peygamber göndermiştir. O peygamber, onlara Allah'ın âyetlerini okur, onları tezkiye eder, onlara kitabı ve hikmeti öğretir***."[382] Âyetten anlaşıldığına göre o peygamber bize âyetleri okuyor, Kitâb'ı; yâni Kur'an'ı öğretiyor. Hikmet, isâbet; yâni Hz. Peygamber'in sünneti, âdâbı, ahlâkı, hâlleri ve öğrettiği gerçeklerdir.

Cenâb-ı Peygamber (s.a.), kendisine Rabb Teâlâ katından indirilen ve tebliğ edilmesi istenen şeyleri tebliğ etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ: "***Ey şanlı peygamber, Rabbının katından sana indirilen şeyleri tebliğ et***"[383] buyurmaktadır.

Allah Teâlâ, topyekûn insanlığa, kendisine itâat etmelerini emrettiği gibi, Peygamber'ine itâat etmelerini de emretmiştir: "***Allah'a ve Rasûlüne itâat edin***"[384]; "***Rasûle itâat eden Allah'a itâat etmiş olur***."[385] Allah Teâlâ, ayrıca Hz. Peygamber'in getirdiğini kabûl etmeyi de emretmiş bulunmaktadır: "***Peygamber size neyi verirse alınız***!"[386] âyeti buna delîldir. Hz. Peygamber'in yasakladığından kaçınmak da Tanrı buyruğudur: "***O sizi neden men' ederse ondan uzaklaşınız***!"[387] Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in kendisine tâbî olanlara doğruyolu gösterdiğini de belirtmektedir: "***Ona tâbî olun ki, hidâyete erişesiniz***."[388] Allah Teâlâ, ona itâati kabûl edene hidâyet vaadetmiştir: "***Ona itâat ederseniz, hidâyete ulaşırsınız***."[389] Hz. Peygamber'in emrine karşı çıkanları ise, fitne ve acıklı azâbla tehdid

etmiştir: “***O*** (Peygamber’in) ***emrine karşı çıkanlar, başlarına bir fitne ve acıklı bir azâbın gelmesini beklesinler***!”[390] Allah Teâlâ, kendi sevgisinin müslümanlara âid olduğunu; müminlerin Allah sevgisine mazhar olmasının ise, Hz. Peygamber’e tâbî olmakta bulunduğunu şu âyet-i kerîme ile açıkça belirtmektedir: “***De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız, bana tâbî olun ki Allah da sizi sevsin***!”[391]

Allah Teâlâ müminleri, Peygamber (s.a.)’in yüce ahlâkına uymaya çağırmakta ve şöyle buyurmaktadır: “***Allah’ın Rasûlünde sizin için güzel bir örnek vardır***.”[392]

Rasûlüllah (s.a.)’tan bize ulaşan pek çok haber ve rivâyet vardır. Rasûlüllah (s.a.)’tan bize kadar güvenilir râvîler aracılığıyla gelen bu haberlere yapışmak, bunlara sarılıp amel etmek, bütün müslümanların boynunun borcudur. Çünkü Allah Teâlâ: “***Namaz kılın, oruç tutun ve Peygamber’e itâat edin***!”[393] buyurduğu gibi: “***Şüphesiz sen doğru yoldasın*** (sırât-ı müstakîm)”[394] buyurmaktadır.

Bu âyetlere göre onu örnek almak, ona tâbî olmak, onun emrine itâat etmek, onu görsün görmesin, kıyâmete kadar gelecek bütün insanlığın görevidir. Haklarında kalem çekilmiş olan üç grup bunların dışındadır.

Kur’an’a uyan, fakat Allah Rasûlü’nün sünnetine tâbî olmayan kimse, Peygamber’e tâbî olmamakla, Kur’an’a da karşı çıkmış sayılır. Mutâbaat ve iktidâ; yâni yolunu izleyip ona uymak, Allah Rasûlü’nün ***güzel örnek*** oluşunun gereğidir. Onun ahlâkı, fiilleri, hâlleri, emirleri, yasakları, tavsiyeleri, teşvîk ve tehdîdleri konusunda bize ulaşan rivâyetlere, aksine bir delîl bulunmadıkça uymak gerekir. Dörtten fazla hanımla evlenmeyi sırf Hz. Peygamber’e helâl kılan âyet böyledir: “***Sırf sana mahsûs olmak üzere***”[395] âyeti onu genel hükmün dışında tutmaktadır.

Yine Peygamberimiz kendisi gibi “*savm-ı visâl*” tutmaya kalkışan sahâbîlere: “*Ben içinizden herhangi biriniz gibi değilim*”[396] buyurmuştur. Kurban/udhiyye hadîsinde **Ebû Bürde**’ye: “*Kurban kes, başkasına dağıtma!*”[397] ifâdesinde ve benzerlerinde olduğu gibi, kitab ve sünnetten aksine bir delîl bulunan konular, bu hükmün dışındadır.

Allah Rasûlü (s.a.)'nün ahkâm, dînî had, ibâdet (farz, sünnet, emir, nehiy, müstehab, ruhsat ve tevsî') gibi konulara âid sözleri, *usûlu'd-dîn* mevzûları arasında yer alır ve bunların hükümleri, ulemâ ile fukahâ tarafından düzenlenir. Çünkü fukahâ, Allah'ın hudûdunu korumaya çalışan, Allah Rasûlü'nün sünnetlerine sarılan, Allah'ın dînine yardım eden ve insanları dînleri üzere korumaya gayret gösteren kimselerdir. Halka helâl ve harâmı, hak ve bâtılı öğreten onlardır. Onlar, Allah Teâlâ'nın halk arasında huccetleri, dîne dâvetçileridir. Ve onlar, avâmın içindeki havâstır.

Bu havâssın içinde biraz daha özel bir grup vardır ki onlar, dînî esâsları sağlamlaştırdıktan, ilâhî hudûdu koruduktan ve bu konularda hiç bir sünnet bırakmadan hepsini yerine getirdikten sonra, Allah Rasûlü (s.a.)'nün tâat, ibâdet, âdâb ve güzel ahlâk ile ilgili hoş hâllerini araştırarak, nefislerini Allah Rasûlü'ne tam uydurmaya ve onu örnek almaya çalışırlar. Allah Rasûlü (s.a.)'nün âdâb, ahlâk, fiil ve davranışlarına sımsıkı bağlanırlar. Onun yücelttiğini yüceltir, onun küçük ve az gördüğünü küçümser ve azımsarlar. Onun çok gördüğünü çok, çirkin gördüğünü çirkin sayarlar. Onun beğendiğini beğenir, beğenmediğini terk ederler. Onun sabrettiğine sabrederler. Onun düşmanlık beslediğine düşmanlık, dostluk beslediğine de dostluk beslerler. Onun değerli saydığına değer verir, teşvik ettiğine yönelirler. Onun sakındırdığı şeylerden kaçınırlar. Çünkü **Âişe** (r.a.)'den Allah Rasûlü (s.a.)'nün ahlâkı sorulduğunda o: "*Onun ahlâkı Kur'an'dı*"[398] demişti. O, bu sözüyle Hz. Peygamber'in Kur'an'a bağlılık ve uyumunu kasdediyordu şüphesiz. Nitekim Peygamberimiz (s.a.) de: "*Ben ancak yüce ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim*"[399] buyurmuştur.

el-A'râf, 7/158.
eş-Şûrâ, 42/52-53.
en-Necm, 53/3.
el-Cum'a, 62/2.
el-Mâide, 5/67.
en-Nûr, 24/54.
en-Nisâ, 4/80.
el-Haşr, 59/7.
el-Haşr, 59/7.
el-A'râf, 7/158.

en-Nûr, 24/54.
en-Nûr, 24/63.
Âl-i İmrân, 3/31.
el-Ahzâb, 33/21.
en-Nûr, 24/56.
ez-Zuhruf, 43/43.
el-Ahzâb, 33/50.
Buhârî, Savm, 20, 48; Müslim, Sıyâm, 55.
Ahmed, *Müsned*, IV, 298, 303.
Müslim, Müsâfirîn, 139.
Mâlik, Muvatta', Hüsnü'l-hulk, 8; Ahmed, *Müsned*, II, 381.

II- PEYGAMBERİMİZ'İN AHLÂK VE AHVÂLİ

Nebî (s.a.)'den rivâyet olunduğuna göre O: "*Beni Rabbım terbiye ettiğinden terbiyem güzeldir*"[400] buyurmuştur. Yine rivâyete göre O: "*Sizin içinizde Allah'ı en iyi tanıyanınız ve O'ndan en çok korkanınız benim*"[401] buyurur.

Allah Rasûlü (s.a.)'nden gelen sahîh bir rivâyette o şöyle buyurmuştur: "*Ben melik peygamber, ya da kul peygamber olma konusunda muhayyer bırakıldım. Cebrâil bana tevâzû göstermemi işâret etti. Ben de: Kul peygamber olayım; bir gün doyayım, bir gün aç kalayım, dedim*."[402]

Bir başka rivâyette Efendimiz (s.a.): "*Dünyâ bana arzolundu da ben imtinâ ettim* (yüz çevirdim)"[403] buyurmuştur. Bir defasında da: "*Uhud Dağı kadar altınım olsa, borcum için ayırdığım müstesnâ geri kalanını Allah yolunda infâk ederdim*"[404] buyurdu. Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.), asla ertesi güne bir şey ayırıp saklamazdı. Ömründe sâdece bir defa çoluk çocuğu ve kendisine gelen heyetleri ağırlamak maksadıyla bir yıllık azık ayırmıştı.[405]

Onun iki gömleği bulunmazdı.[406] Elenmiş undan yapılmış ekmek yememiştir.[407] Buğday ekmeğiyle asla karnını doyurmamıştır. Onun bu hareketi zarûretten değil, kendi arzu ve isteğiyle idi. Çünkü o isteseydi Allah Teâlâ ona dağları altın kılar ve böylece hesapsız mala sâhip olabilir ve istediğini yapabilirdi.

Buna benzer rivâyetler çoktur. Rivâyete göre Nebî (s.a.) **Bilâl** (r.a.)'e: "*Dağıt yâ Bilâl! Arş'ın sâhibinin malını eksilteceğinden korkma*"[408] buyururdu.

Berîre (r.a.) birgün Allah Rasûlü (s.a.)'nün önüne bir kap yemek koydu. Allah Rasûlü (s.a.) onu yedi. Ertesi gece **Berîre**, yine aynı yemeği getirince: "*Kıyâmet gününde bu yemeğin buharı olmaktan korkmuyor musun? Ertesi güne bir şey ayırma! Çünkü Allah Teâlâ, her günün rızkını ayrı ayrı verir*"[409] buyurdu.

Allah Rasûlü (s.a.) hiçbir yemeği beğenmezlik etmez, canı çekerse yer, değilse bırakırdı. İki şey arasında muhayyer kalacak olsa, kolay

olanını tercih ederdi.[410] Hz. Peygamber ne çiftçi, ne de tüccârdı. Tevâzuundan dolayı yünden ve kıldan dokunmuş elbise giyer,[411] ayakkabılarının söküklerini onarır,[412] davarını sağar,[413] eskisini yamar, merkebe biner[414] ve terkisine birilerini oturturdu.

Peygamberimiz (s.a.), zenginlik arzulamaz ve fakîrlikten de korkmazdı. Bir ay, iki ay geçtiği olurdu ki, onun hânesinde yemek için ateş yanmazdı.[415] Yiyecekleri hurma ve sudan ibâretti. Onun hanımları bu hayâta dayanamamışlardı da Allah Rasûlü (s.a.), onları bu hayâta devam ya da boşanma konusunda muhayyer bırakmıştı (îlâ). Onlar da Allah ve Rasûlü'nü tercih etmişler, haklarında şu âyet-i kerîme nâzil olmuştu: "***Ey Peygamber, hanımlarına söyle: Eğer siz dünyâ hayâtı ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedelini ödeyeyim ve sizi güzellikle salıvereyim. Eğer siz Allah'ı ve âhiret yurdunu istiyorsanız, biliniz ki Allah, sizden güzel hareket edenlere büyük bir mükâfât hazırlamıştır***."[416]

Şöyle duâ ederdi: "*Allah'ım beni fakîr olarak yaşat, fakîr olarak öldür, fakîrlerle birlikte haşret! Allah'ım, Muhammed'in âile efrâdının azığını gün-be-gün ver*!"[417]

Ebû Saîd Hudrî (r.a.) de Rasûlüllah (s.a.)'ı şöyle tavsîf ederdi: "Devesine bakar, hayvanına ot verir, evinin temizliğini yapar, ayakkabısını tâmir eder, söküğünü diker, koyununu sağar, hizmetçisiyle birlikte oturup yemeğini yer, el değirmeninde un çekerken yorulan hizmetçisine yardım ederdi. Çarşıdan aldığı şeyleri evine eliyle taşımaktan çekinmezdi. Fakîr-zengin herkesle el sıkışırdı. Karşılaştığı kimselere ilk selâm veren o olurdu. Dâvet edenin çağrısını reddetmezdi. Çağrıldığında ikrâm edilen şey, değersiz kuru bir hurma bile olsa, onu azımsayıp küçümsemezdi. Yumuşak huyluydu, cömerd tabîatlıydı, iyi geçimliydi, güler yüzlüydü, kahkahaya varmayan mütebessim bir gülümsemesi, çatık kaşlılığa kaçmayan bir ciddiyet ve hüzün hâli vardı. Zillete varmayan bir tevâzû, israfa kaçmayan bir cömerdlikti onun hâli. Yufka yürekliydi. Düşünceli ve başı önüne eğikti. Bütün Müslümanlara karşı merhametliydi. Karnını fazlaca doyurmaktan dolayı asla geğirmemişti. Elini tamahkârlıkla asla bir şeye uzatmamıştır.[418]

Âişe (r.a.) der ki: "Peygamber (s.a.), esen rüzgârdan bile cömerddi. İki dağ arasına yayılan koyun sürüsünü bir adama verivermiş, o da

kabîlesinin yanına dönünce şöyle konuşmuştu: “**Muhammed** (s.a.) fakîr düşmekten korkmadan veriyor.”

Allah Rasûlü (s.a.) bağırıp çağırmaz, kaba ve kötü söz söylemezdi. Yemeğini yer üstünde oturarak yerdi. Otururken de yere oturmayı tercih ederdi.[419] Kaba kumaştan yapılmış şeyler giyer,[420] fakîrlerle oturup kalkar, çarşı-pazarda halkın arasında dolaşırdı. Elini başına yastık yapar, öyle uyurdu. Ağzını doldurarak kahkahayla güldüğü görülmemiştir.[421] Asla tek başına yemek yememiştir. Kölelerine, ya da başka birine eliyle veya başka bir sûretle vurmamıştır.[422] Ancak savaşta kazârâ kırbaç ile vurdukları müstesnâ. Bağdaş kurup oturmazdı. Yemek yerken yaslanmazdı[423] ve derdi ki: “*Ben bir kul, yâni köle gibi yer, içer ve otururum*.”[424]

Onun açlık sebebiyle karnına taş bağladığı da rivâyet olunur.[425] Oysa ki dilemiş olsaydı, Rabbı onun için Ebû Kubeys Dağı’nı altına tahvîl ederdi.

Hz. Peygamber (s.a.) birgün arkadaşlarını alıp dâvetsiz olduğu hâlde **Ebu’l-Heysem b. Teyhân**’ın evine götürdü. Onun ikrâm ettiklerini yediler ve içtiler. Efendimiz (s.a.), o mecliste: “*Bu yiyip içtikleriniz de, sorgu sorulacak nîmetlerdendir*”[426] buyurdu.

Bir başka zaman bir başka sahâbî, onu beş arkadaşıyla birlikte evine çağırdı. Bir altıncısı onun izni olmadan içeri girmedi.

Rivâyete göre Allah Rasûlü (s.a.), desenli bir libâs örtünmüştü. Daha sonra kumaşın üzerindeki desenleri fark edip: “*Bunun desenleri zihnimi meşgûl etti. Siz bunu veren **Ebû Cehm**’e götürün de bana onun enbicânîsini/çizgisiz olanını getirin*!”[427] buyurmuştu.

Kendisine: “*Bir tek elbise ile namaz kılınabilir mi*?” diye soruldu da O: “*Her birinizin iki elbisesi var mı ki*?”[428] diye karşılık verdi. Derdi ki: “*Ben Kureyş’ten güneşte kurumuş et yiyen bir kadının oğluyum.*[429] *Beni **Yûnus b. Mettâ** üzerine tafdîl etmeyin*.”[430]

Bir başka defasında: “*Ben Âdemoğlunun efendisiyim, fakat bunu övünmek için söylemiyorum*”[431] buyurdu.

“*Ben bâzılarına bir şeyler veriyorum. Bâzılarına da vermiyorum. Bu, bir şeyler verdiklerimi, vermediklerimden daha çok sevdiğim anlamına gelmez*.”[432]

“*Cennete ilk girecek olanlar ensârın fakîrleridir. Onların saçları dağınık, elbiseleri kirli olacak. Onlar kendileri fakîr olduğu gibi zengin*

hanımlarla evli olmayan, geniş ve ferah yaşantısı bulunmayan kimselerdir."[433]

Efendimiz: "*Dünyâdan bana ne*?"[434] buyururdu. "*Azığınız bir yolcunun azığı kadar olsun*."[435] "*Ümmetimin fakîrleri, zenginlerinden yarım gün önce cennete gireceklerdir ki, o da beş yüz yıldır*."[436]

"*Biz Peygamberler topluluğu, halkın en çok belâya uğrayanıyız. Bizden sonra sırasıyla evliyâ ve sulehâ gelir. Kişi dindarlığı ölçüsünde ibtilâya* (musîbete) *uğrar. Dîninde salâbeti tam olanın ibtilâsı da tam olur*."[437]

Bir adam geldi Peygamberimiz (s.a.)'e: "*Yâ Rasûlallah, ben seni seviyorum*" dedi. Efendimiz (s.a.): "*Başına gelecek belâya hazır ol!"*[438] buyurdu.

Yine Efendimiz (s.a.) buyurdu: "*Bana dünyânızdan üç şey sevdirildi*..."[439]

Efendimiz (s.a.): "*Siz dünyâ işlerini benden daha iyi bilirsiniz*"[440] buyurarak dünyâyı halka izâfe etti ve nefsini dünyâ konusunda devreden çıkardı.

Allah Rasûlü (s.a.), dünyevî ve maddî açıdan iki yakası bir araya gelmeden dünyâdan ayrıldı. Efendimiz (s.a.), bu dünyâdan ayrıldığında zırhı, bir ölçek arpa karşılığı bir yahûdide rehin bulunuyordu.[441] Dînar veya dirhem, maddî bir eşyâ bırakmadı.[442] Mîrâsı taksîm olunmadı. Evinde öyle mîrâs sayılacak bir şey bulunamadı. Çünkü: "*Biz Peygamberler mîrâs bırakmayız, bıraktığımız olsa olsa sadaka olabilir*"[443] buyururdu. O hediye ve ikrâmı kabûl eder; fakat halktan topladığı sadakalardan yemezdi.

Rivâyet olunduğuna göre şöyle buyurmuştur: "*Allah Teâlâ bana mal biriktirip tüccar olmamı vahyetmedi. Fakat bana: O'nu hamdiyle tesbih ederek secdeye varmamı, ölünceye kadar Rabbıma kulluğu sürdürmemi, emretti*."[444]

Âişe (r.a.) der ki: Bir koyun kesmiştik. Tamâmını dağıttık. Sâdece kürek kemiği kalmıştı. Ben: Yâ Rasûlallah, kurbanın hepsi gitti, sâdece kürek kemiği kaldı, dedim. O: "*Kaburgaları hâriç hepsi bizim oldu desene*"[445] buyurarak asıl malın verilen mal olduğunu ifâde etmek istemişti.

Allah Teâlâ buyurur: "***Nûn. Andolsun kaleme, hokkaya ve onun yazdıklarına... Rabbının nîmeti sâyesinde sen mecnûn değilsin!***

Sana minnetsiz bir ecir ve mükâfât vardır. Çünkü sen, yüce bir ahlâk üzeresin!”[446] Peygamberimiz (s.a.) de: “*Allah Teâlâ güzel ahlâkı sever. Değersiz ve kötü ahlâktan hoşlanmaz*.”[447] “*Ben yüce ahlâkı getirmek üzere gönderildim*”[448] buyurur.

Peygamber (s.a.) hayâ, sehâ, tevekkül, riyâ, zikir, şükür, hilm, sabır, afv ve bağışlama, acıma, merhamet, müsâmaha, huzû’, kendine güven, şecâat, rıfk, ihlâs, sıdk, zühd, kanâat, huşû, haşyet, ta’zîm, heybet, duâ, bükâ, havf, recâ, Hakk’a sığınma ve ilticâ, ibâdet, cihâd ve mücâhede gibi güzel huy ve sıfatların sâhibiydi.

Rivâyet olunduğuna göre o (s.a.), dâimâ düşünceli ve hüzünlüydü. Göğsü, (sessizce ağlarken) kaynayan bir tencere gibi aşkla heyecanlı sesler çıkarırdı.[449] Ayakları şişinceye kadar kıyâmı uzatarak gece namazı kılardı.[450] Kendisine: “*Allah Teâlâ, senin gelmiş geçmiş bütün günahlarını bağışladığı hâlde niçin bu kadar kendini yoruyorsun*?” diyenlere: “*Şükredici bir kul olmayayım mı*?” cevâbını verirdi.[451]

Kendisine vermeyene bile verir, aramayanı arar, haksızlık edeni bağışlar, nefsi için aslâ kızıp intikâm almaya kalkışmazdı.[452] Ancak, Allah’ın haram koyduğu yasaklar çiğnenecek olursa, öfkelenirdi.

Dul kadınlara bir âile reîsi gibi, yetîmlere şefkatli bir baba gibi davranırdı: “*Mal bırakanın malı, vârislerine; yetîm veya kaybolmuş mal bırakanın yetîmi ve borcu bana âiddir*”[453] derdi.

“*Allah’ım ben de bir insanım; bütün insanlar gibi kızarım. Böyle kızgınlıkla kimi sözle incittim ve lânet ettiysem, onu benden, o kimsenin günahlarına bir keffâret vesîlesi yap*!”[454] şeklinde duâ ederdi.

Enes b. Mâlik der ki: “*On yıl süreyle Allah Rasûlü (s.a.)’ne hizmet ettim. Beni asla dövüp azarlamadı. Yaptığım bir işe: Bunu niye yaptın? Yapmadığım işten dolayı: Niye yapmadın? diye kızmadı*.”[455]

Onun keremi, afv ve yumuşaklığı olmasaydı, Mekke Fethi günü o büyük olgunluğu gösteremezdi. Çünkü o, Mekke’ye sulh ile girdi. Mekke ahâlîsi onun yakınlarını, dostlarını muhâsara edip katletmişlerdi. Ashâbına türlü şekillerde işkenceler etmişler, onu yurdundan çıkarmışlar, vücûdunu yaralamışlar, üstüne pislik atarak çeşitli eziyetler etmişlerdi. Ashâbını da bezdirip iyice horlayıcı muâmeleler yapmışlar; tuzaklar kurmuşlardı. Ne zaman ki, Mekke’ye

girdi ve onları mağlûb etti, halka dönüp hamd ve senâdan sonra şöyle konuştu: “***Bugün ben size kardeşim Yûsuf'un dediği gibi: Bugün kınama yok***![456] *diyorum. Allah sizi bağışlasın! Kim* ***Ebû Süfyân****'ın evine girerse, emniyettedir*!”[457]

Bu konuda sahîh haberlerden oluşan benzer rivâyetler, sunduklarımızdan çoktur. Biz burada anlattıklarımıza delîl olabilecek kadarını zikrettik. En doğrusunu Allah bilir.

Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XI, 406; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 70.

Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Sıyâm, 74.

Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 192.

Benzeri için bkz. Tirmizî, Zühd, 35; Ahmed, *Müsned*, V, 254; *Hilye*, VIII, 133.

Buhârî, Zekât, 4; Müslim, Zekât, 31.

Benzeri, *Hilye*, X, 243.

Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 312.

Buhârî, Et'ime, 23.

Hilye, II, 280; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 210.

Benzeri, *Hilye*, X, 149, 243.

Buhârî, Menâkıb, 23; Müslim, Fezâil, 77.

İbn Mâce, Libâs, 1.

İbn Mâce, Libâs, 1.

İbn Mâce, Tahâret, 68; *Hilye*, VIII, 331.

Tirmizî, Cenâiz, 32.

Buhârî, Rikâk, 17; Müslim, Zühd, 26.

el-Ahzâb, 33/28-29.

Buhârî, Rikâk, 17; Müslim, Zühd, 18, 19.

Benzeri, *Hilye*, II, 45.

Hilye, VII, 312.

Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'z-Zühd*, I, 74-75.

Tirmizî, Menâkıb, 10.

Ebû Dâvûd, Edeb, 4; İbn Mâce, Nikâh, 51.

Buhârî, Et'ime, 13; Tirmizî, Et'ime, 28.

en-Nebhânî, *el-Fethu'l-kebîr*, I, 25.

Buhârî, Rikâk, 17.

Tirmizî, Zühd, 39; Ebû Dâvûd, Et'ime, 54.

Buhârî, Ezân, 93; Müslim, Mesâcid, 61.

Buhârî, Salât, 4; Müslim, Salât, 275.

İbn Mâce, Et'ime, 30.
Buhârî, Enbiyâ, 24.
Ebû Dâvûd, Sünnet, 13; İbn Mâce, Zühd, 37.
Buhârî, Cuma, 29, Tevhîd, 49; Nesâî, Îmân, 7.
İbn Mâce, Zühd, 36; Ahmed, *Müsned*, II, 132. Rivâyet: "*Muhâcirlerin fakîrleri...*" şeklindedir.
Tirmizî, Zühd, 44.
Tirmizî, Libâs, 38.
Ahmed, *Müsned*, III, 224; Dârimî, Rikâk, 118.
Buhârî, Merdâ, 3; Tirmizî, Zühd, 57.
Tirmizî, Zühd, 36.
Neseî, İşretü'n-nisâ, 1; Ahmed, *Müsned*, III, 128.
Müslim, Fezâil, 140, 141.
Buhârî, Cihâd, 89; Tirmizî, Buyû', 7.
Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'z-Zühd*, I, 35.
Buhârî, Megâzî, 14; Müslim, Cihâd, 49.
Ahmed, *Kitâbu'z-Zühd*, I, 73, II, 292; *Hilye*, II, 131. Âyet için bkz. el-Hicr, 15/98-99.
Tirmizî, Kıyâmet, 33; Ahmed, *Müsned*, VI, 50.
el-Kalem, 68/1-4.
Hilye, III, 255.
Mâlik, Muvatta', Hüsnü'l-hulk, 8.
İbn Mâce, Mukaddime, 3; Neseî, Sehv, 18.
İbn Mâce, İkâmet, 200; Neseî, Kıyâmu'l-leyl, 17.
İbn Mâce, İkâmet, 200.
Buhârî, Buyû, 50; Ahmed, *Müsned*, IV, 148.
Nesâî, Cenâiz, 67; Ahmed, *Müsned*, II, 356.
Ahmed, *Müsned*, II, 493.
Buhârî, İsti'zân, 10.
Yûsuf, 12/92.
Ebû Dâvûd, Harâc, 24-25/3021-3022; Heysemî, VI, 164-166; İbn-i Hişâm, IV, 22.

III- MUBAHLARDA PEYGAMBERİMİZ'E UYMANIN HÜKMÜ

Rivâyet olunduğuna göre Allah'ın, Rasûlü (s.a.) için cem' ettiği dünyâ mallarının tamamı, Benî Kurayza ve Benî Nadir ile Fedek arâzîsi, Hayber gibi ganîmet malları, kendisine hediye edilen astarlı bir elbise/hulle, kını gümüşten bir kılıç, evindeki perdeleri, kendisine âid bir sancak, at, deve, merkep, hırka, sarık, Habeş Necâşîsi'nin hediye ettiği mest ve burada anlatılması lafı uzatacak diğer birkaç eşyâdan ibâretti.

Efendimiz (s.a.) kendileri, soğuk şerbeti sever[458] ve çoğu kez hurma tatlısı yerdi. Ashâbına da bu tür şeyler yemelerini söyler: "Yiyin ve doyun!" buyururdu. Bu ve benzeri rivâyetlerin hepsi, ümmete bir ruhsat ölçüsü veren ve bunların mübah olduğunu gösteren rivâyetlerdir. Çünkü Allah Rasûlü (s.a.), kıyâmete kadar bütün insanlığın imâmıdır ve o şöyle buyurmuştur: "*Ben hoşgörü dîni olan Hanîflik ile gönderildim.*"[459] Bir başka hadîslerinde de: "*Sünnet olsun diye bana bâzen unutturulur*"[460] buyurur. Eğer Allah'ın ilmine uygun olmak şartıyla dünyâlık talebi, dünyâ malı cem' etme ve onu tutma, ya da dünyâlık kazanma konusunda Allah'ın mübah ve ruhsat şeklindeki lütuf ve genişliği olmasaydı, insanlar helâk olurlardı. Çünkü Allah Teâlâ, insanları, mal toplamaya, sanâyi ve ticârete çağırmıyor, fakat insanların bu konudaki zaaflarını bildiği için sâdece ruhsat ve izin veriyor.

Allah kullarını, tâat ve ibâdete çağırarak zikir ve şükre dâvetle buyurur ki: "***Ey îmân edenler, Allah'ı çok çok zikredin***!"[461]; "***İnanıyorsanız, Allah'a tevekkül edin***!"[462]; "***Ben sizin Rabbınızım, Bana kulluk edin***!"[463]; "***Benden korkun***!"[464]

Bu ve benzeri âyetlerle insanlara emredilen kulluk, tevekkül, zikir ve takvâdır. Mübah ve ruhsatlar konusunda insanların hâli, peygamberlerin hâline benzemez. Çünkü insanların çoğunun ruhsat ve mübah olan işlerle ilgisi îmânlarındaki zaaf, nefislerindeki dünyâ hazlarına meyil sebebiyledir. Kendileri için kaçınılmaz bir görev olan

sabır ve kanâatin acı yükünü taşımak zor geldiği içindir. Ruhsat bâzen bu tür insanların şehvetlerine uyup kötülüğe düşmeleri gibi kötü sonuçlar doğurabilir.

Peygamberler, nübüvvet ve risâletle techîz edildiklerinden ve vahiy nûruna mazhar olduklarından eşyâ, onları sürükleyemez. Onların eşyâ ve ruhsatlar içinde bulunmaları başkaları içindir. Ruhsatları ikâme etmeleri ise, onların hakkını edâ içindir, nefsânî hazlar için değil. Görmez misin ki Allah Teâlâ: "***Allah'ın fethedilen ülkeler halkından Peygamber'ine verdiği ganîmetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetîmler ve yoksullar içindir***"[465] buyurmaktadır. Haber verilmektedir ki, Allah'ın ona verdiği, yine Allah'ın ve Rasûlü'nündür, yakınlarınındır, yetîmlerindir.

Ganîmetler, Allah'ın ve Rasûlü'nündür demek, onları, yerli yerine koyacak olan Peygamber'dir, o da "*humus*" dedikleri paydır ki, Hz. Peygamber'in onu dilediği gibi tasarruf yetkisi vardır.

Kitâp ve sünnete uyma konusunda insanlar üç gruptur:

1- Ruhsat, mübah, te'vîl ve genişlik yolunu tutanlar,

2- Farz, sünnet, dînî had ve ahkâm bilgisine bağlananlar,

3- Farz ve sünnet konusunu sağlamlaştırdıktan sonra, dînî ahkâmda hiçbir cehâleti kalmayan, bunlara ilâveten hâl, amel, ahlâk ve yüce duygulara gönlünü bağlayan, hukûkun gerçeklerini araştıran sıdk ve tahkîk ehli kimseler.

Peygamber (s.a.)'in **Hârise** (r.a.)'ye hitâben: "*Her hakkın bir hakîkati vardır. Senin îmânının hakîkati nedir?*" diye sormuş, o da: "Nefsimi dünyâdan uzaklaştırdım. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim." Hadîsin devamından anlaşıldığı gibi: "*..Sanki ben Rabbımın arşını görür gibiyim*" demişti.[466] Peygamber (s.a.): "*Nefsini bilince, ona sâhip ol*!" buyurdu. Ya da: "*Allah'ın kalbini nûrlandırdığı adam ol*!" buyurdu.[467]

İlm-i bâtın konusundan bahseden hadîsler dörttür:

1- Cibrîl hadîsi: Hz. Peygamber (s.a.)'e, Cebrâil'in: "*İhsân nedir*?" diye sorması üzerine: "*Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmendir*" buyurmuştu.[468]

2- **Abdullah b. Abbâs** hadîsi: "Allah Rasûlü elimi tuttu ve bana: *Delikanlı, Allah'ın hukûkunu korursan, O da seni korur*, buyurdu."[469]

3- **Vâbisa** hadîsi: "*Günah senin gönlünü daraltan, iyilik ise, sende gönül huzûru meydana getiren şeydir*."[470]

4- **Nûmân b. Beşîr** hadîsi: "*Helâl bellidir, haram da bellidir*"[471] hadîsi ile Nebî (s.a.)'nin: "*İslâm'da zarar vermek de, zarara uğramak* (zırar) *da yoktur*."[472]

Tirmizî, Eşribe, 21.
Buhârî, Îmân, 29, 32.
Mâlik, Muvatta', Sehv, 2.
el-Ahzâb, 33/41.
el-Mâide, 5/23.
el-Enbiyâ, 21/92.
el-Bakara, 2/40.
el-Haşr, 59/7.
Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XIII, 351.
Hilye, X, 273.
Buhârî, Îmân, 37; Müslim, Îmân, 5.
Tirmizî, Kıyâmet, 59.
Müslim, Birr, 14.
Buhârî, Îmân, 39.
İbn Mâce, Ahkâm, 17.

IV- SÛFÎLERİN PEYGAMBERİMİZ'E UYMADA ÖZELLİKLERİ

Ebû Amr Abdülvâhid b. Ulvân, **Cüneyd** (r.a.)'in şöyle buyurduğunu söyler: "Bizim ilmimiz tasavvuf, Rasûlüllah (s.a.)'ın hadîsine/sünnetine bağlıdır."

Ebû Amr İsmâil b. Nüceyd'den **Ebû Osman Saîd b. Osman Hîrî**'nin şöyle buyurduğunu duymuştum: "Nefsine söz ve davranış olarak sünneti emredebilen kimse, hikmet konuşur. Nefsini kavlen ve fiilen hevâ ve heveslerinin esîri hâline getirenin ağzından ise, ancak bid'at sözler çıkar. Çünkü Allah Teâlâ: «***Ona itâat ederseniz, doğruyu bulursunuz***»[473] buyuruyor."

Tayfûr Bistâmî'den **Umeyy** diye tanınan **Mûsâ b. İsâ**'nın kendisine şu olayı naklettiğini dinlemiştim: **Bâyezîd Bistâmî** birgün arkadaşlarına: "Haydi gelin, sizinle birlikte «Velî» diye meşhûr olan bir zâtın ziyâretine gidelim" dedi. O zât şehrin kenar semtlerinden birinde oturan zühd ve ibâdetle tanınan biri idi. Hattâ **Tayfûr**, onun adını da söylemişti, fakat ben unuttum. Gittik, o zât tam evinden çıktı, câmiye girerken kıble tarafına tükürdü. **Bâyezîd**, hemen dönelim, dedi ve selâm bile vermeden o adamın yanından ayrıldı. Sonra şöyle konuştu: "Allah Rasûlü'nün âdâbından birine riâyet göstermeyen böyle bir adam, iddiâ edildiği gibi nasıl velîler ve sıddîkler makamına riâyet gösterebilir ve buna lâyık olabilir?"

Bâyezîd Bistâmî şöyle derdi: "Allah Teâlâ'dan beni, yeme-içme ve kadın sıkıntısından kurtarmasını istemeyi düşündüm, fakat sonra vazgeçtim. Nasıl böyle bir şey isteyebilirdim ki, Allah'ın Rasûlü (s.a.) böyle bir şey yapmamıştı! Ben de böyle bir talepte bulunmadım. Ama Allah Teâlâ, benim gözüme kadından yana yeterli bir doygunluk verdi; ben, karşılaştığım kadınların kadın mı, duvar mı olduğunu bile fark etmez oldum."

Ebu't-Tayyib Ahmed b. Mukâtil Akkî Bağdâdî anlatıyor: "**Şiblî**'nin öldüğü gün **Câfer Huldî**'nin yanında bulunuyordum. Bu sırada yanımıza **Şiblî**'nin hizmetine bakan **Bündar Dineverî** geldi ve **Şiblî**'nin ölümünü haber verdi. **Câfer** sordu: "Ölüm ânında onda ne gibi haller gördün?" **Bündar** dedi ki: "Dili tutuldu, alnı terledi ve: Bana

abdest aldır, diye emretti. Ben de ona abdest aldırdım. Abdest sırasında sakalını hilâllemeyi unutmuşum. Elimi tuttu ve parmaklarımı sakalına götürerek hilâllettirdi."

Câfer bunları duyunca ağladı ve şöyle konuştu: "Dili tutulmuş, alnı terlemiş ve rûhunu teslim etmek üzere bulunan bir adamın abdest sırasında sakalını hilâllemeyi bile unutmaması hakkında ne söylenebilir ki?.."

Ebû Ali Ruzbârî anlatıyor: "Tasavvuf'taki şeyhim **Cüneyd**; fıkıhtaki hocam **Ebu'l-Abbas b. Süreyc**; dil ve gramer biliminde muallimim **Sa'leb**; hadîsteki üdtâdım ise **İbrâhim Harbî** idi."

Zünnûn'a sordular: "Mârifet-i ilâhiyyeye nasıl eriştin?" Şu karşılığı verdi: "Allah'ı Allah sâyesinde tanıdım. Yâni mârifet-i ilâhiyye bana Allah'ın ihsânıdır. Mâsivâyı da Allah Rasûlü sâyesinde öğrendim."

Sehl b. Abdullah der ki: "Kitap ve sünnetin kabûl etmediği her türlü vecd ve keşif bâtıldır."

Ebû Süleymân Dârânî de şöyle konuşur: "Hakîkate âid bâzı keşfî bilgiler, kırk gün süreyle kalbimi sarar; ben, iki şâhid olmadan onların gönlüme girmesine izin vermem. O iki şâhid: Kitâb ve sünnettir."

Sûfîlerin Hz. Peygamber'e tâbî olma konusunda tuttukları yol ile ilgili bana ulaşan ve şu anda hatırıma gelenler bunlar. Sözü daha fazla uzatıp okuyucuyu yormamak için bu kadarla iktifâ ediyorum. Başarı Allah'tandır.

en-Nûr, 24/54.

BEŞİNCİ BÖLÜM:
SÛFÎLERİN KUR'AN VE HADÎSTEN HÜKÜM ÇIKARMALARI

I- TASAVVUFTA İSTİNBAT / HÜKÜM ÇIKARMA

"Müstenbetât; ne demektir?" diye sorulsa, şöyle cevap verebiliriz: Müstenbetât; tahkîk ehlinden idrâk sâhibi, Allah'ın kitâbına, Rasûlü'nün sünnetine zâhiren ve bâtınen ittibâ eden kimselerin kitap ve sünnetten çıkardığı/istinbât ettiği hükümlerdir; onlarla zâhirî ve bâtınî olarak amel etmektir. Bildikleriyle amel edenlere Allah, bilmediklerini öğretir. Mânevî hâl ve makamları, zikir ve amelleri sebebiyle kullarının kalblerine Kur'an ve hadîslerin mânâlarındaki gizli sırları, ilmî incelikleri ve hikmetleri açarak Allah'ın öğrettiği ilim, işâret ilmidir. Nitekim Allah şöyle buyurur: "***Kur'an'ı inceden inceye hiç düşünmezler mi? Yoksa kalbleri üzerinde kilitler mi var***?"[474] Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle demiştir: "*Bildikleri ile amel eden kimseye yüce Allah bilmediği şeylerin bilgisini verir*."[475]

Buradaki ilim, başkaları için değil, sâdece ilim ehline âid olan ilimdir. Kalblerin kilitleri, günah çokluğu sebebiyle kalbler üzerinde oluşan pas; hevâya uymak, dünyâ sevgisi, hırs, rahata düşkünlük, övmekten ve övülmekten hoşlanmak, gaflet, hatâ, ihânet ve emr-i ilâhîye muhâlefet gibi şeylerden oluşan perdedir. Allah bu tür kalblere günahtan tevbe ve pişmanlık sebebiyle keşf verince, kilitler çözülür ve ona gaybın zevâid ve fevâidi gelmeye başlar. Kalb bu zevâid ve fevâidi tercümanı vâsıtasıyla anlatır. Bu tercüman, bilgi ve hikmet konuşan dildir. Bu açıklamaları dinleyen mürîd ve tâlibler, diri kalbleri sâyesinde bu deryâdan cevherler devşirirler. Bunlarla yaşar, bunlardan istifâde eder ve bu sâyede mutlu olurlar.

Allah buyurur: "***Kur'an'ı hiç inceden inceye düşünmüyorlar mı? Eğer*** (bu Kur'an) ***Allah'tan başkasının katından*** (indirilmiş) ***olsaydı, mutlaka onda pek çok çelişki bulurlardı***."[476] Bu âyet şunu gösterir: Onlar, Kur'an husûsunda inceden inceye düşünmeleri sâyesinde hüküm çıkarırlar/istinbât. Çünkü eğer Kur'an, Allah'tan başkasının katından olsaydı, mutlaka onda pek çok çelişki bulurlardı.

Yine Allah Teâlâ buyurur: "***Onlara güven veya korkuya dâir bir haber gelince, hemen onu yayarlar. Oysa onu, Rasûl'e veya aralarında yetki sâhibi kimselere götürselerdi, onların arasından***

işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi..."[477] Demişlerdir ki ülü'l-emr/yetki sâhibi kimseler, ilim ehlinden olanlar demektir. Burada ilim ehli ve ilim ehlinden olan istinbât ehli özellikle belirtilmiştir.

Bir rivâyette bildirildiğine göre Rasûlüllah'a (s.a.) bir adam geldi ve şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasûlü! İlmin inceliklerini bana öğret!" Allah Rasûlü şöyle dedi: "*İlimden önce sen ne yaptın? Sen ilmin başlangıcını sağlam yap, sonra gel de sana ilmin inceliklerini öğreteyim*." Ya da buna benzer ifâdelerle konuştu.[478]

Her devrin ve her memleketin âlim ve fakîhlerinin ihtilâflı meselelerde birbirlerine karşı hüccet olarak kullanabilecekleri kitap ve sünnetten birtakım istinbâtları vardır. Sûfîlerden biri Rasûlüllah'ın şu hadîsi hakkında şunları söylemiştir: "*Ameller niyetlere göredir. Herkes niyet ettiği şey üzeredir. Kimin hicreti Allah'a ve Rasûlü'ne olursa*..."[479] Hadîste geldiği gibi, o kimse ilim kapılarından üç yüz kapıya girer. Bu ancak istinbât/hüküm çıkarma yoluyla gerçekleşir.

İlm-i kelâm bilginlerinin aklî delîllerinin tamamı nazar yoluyla istinbâttır. Bütün bunlar ehlince makbûl ve güzeldir. Çünkü bunların maksadı hakka/doğruya yardım ve bâtılı reddir. Bundan da güzeli: Allah'a yönelen ehl-i hakâyıkın ilim ehlinin bilgi, gayret, mücâhede, riyâzat ve ihlâsla elde ettiği hükümlerle amel sûretiyle ortaya koyduğu hüküm ve hikmetlerdir.

Muhammed, 47/24.

Hilye, X, 15.

en-Nisâ, 4/82.

en-Nisâ, 4/83.

Ebû Nuaym *Kitâbu'r-Riyâda*'da nakletmiştir. Bkz. Serrâc, *el-Lüma'*, Mısır 1960, s. 591.

Buhârî, Bedü'l-vahy, 1.

II- EHL-İ HAKÎKATİN HÂLLERİNDEKİ FARKLILIKLAR

Allah seni anlayış ile teyid etsin ve vehmi senden gidersin! Hâl sâhibi ve gönül ehli kimselerin durumları, bilgi ve hakîkatleri hakkında verilmiş birtakım hükümler vardır. Onlar Kur'an'ın ve haberlerin zâhirlerinden bâtınî mânâlar, hikmet ve sırlar çıkarmışlardır. Biz bunların değişik yönlerini inşâallah dile getireceğiz. Onlar da çıkardıkları hükümlerde zâhir ehlinin ihtilâfları gibi görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Şu kadar var ki zâhir ehlinin görüş ayrılığı, yanlış ve hatâlı hükme götürmesine karşın, bâtın ilmi konusundaki ihtilâf, yanlışa götürmez. Çünkü bâtın ilmi, fazîletler, güzellikler, yücelikler, hâller, ahlâk, makamlar ve dereceler demektir.

"Âlimlerin ihtilâfı rahmettir" denilmiştir. Bu sözün bir mânâsı vardır. Zâhir ilminde âlimlerin görüş ayrılığına düşmeleri, Allah'ın bir rahmetidir. Çünkü doğru hükmeden, yanlış hükme varanı reddeder. Böylece muhâlifin hatâsı ve doğru hükme aykırı oluşu, insanlar nezdinde açığa çıkar. Bunun sonucunda insanlar bu yanlıştan kaçınırlar. Eğer böyle yapmazlarsa, helâk olurlar.

Hakîkat ehli arasındaki ihtilâf da aynı şekilde Allah'tan bir rahmettir. Çünkü bunların her biri vakti/makamı kadar konuşur, hâli ölçüsünde cevap verir, vecdi oranında işârette bulunur. Bundan dolayı tâat ehli, kalb erbâbı, mürîd ve mütehakkıklardan her birinin sözünden fayda doğar. Bu da, güç, ihtisas ve dereceleri ölçüsünde olur. Bunların ihtilâfları hakkında söylediklerimizin açıklaması, **Zünnûn Mısrî**'den nakledilen sözdür ki; "sâdık fakîr"in kim olduğu sorulduğunda söylemiştir: "O, gönlü hiçbir şeye ısınmayan, her şeyin kendisinde sükûnet bulduğu kimsedir."

Ebû Abdullah Mağribî'ye "sâdık fakîr"den sorulduğunda o da şöyle dedi: "Sâdık fakîr, her şeye mâlik olan, hiçbir şeyin kendisine mâlik olamadığı kimsedir."

Ebu'l-Hâris Evlâsî'ye "sâdık fakîr"den sorulduğunda şöyle demiştir: "Hiçbir şeyle dost olmayan, her şeyin kendisiyle dost olduğu kimsedir."

Yûsuf b. Hüseyin'e "sâdık fakîr"den sorulunca şöyle dedi: "İçinde bulunduğu vakti tercih edip değerlendirendir. Eğer içinde bulunduğu zaman diliminde ikinci bir vakitle ilgilenirse, fakr adını hak edemez."

Hüseyin b. Mansûr'a "sâdık fakîr"den sorulduğunda şöyle dedi: "Sâdık fakîr, ihtiyârı olmayandır, rızâsının sıhhati sebebiyle esbâba güvenmeyendir."

Nûrî'ye "sâdık fakîr"den sorulduğu zaman şöyle demiştir: "Sâdık fakîr, sebepler husûsunda yüce Allah'ı ithâm etmeyip her hâlde Hakk'ta sükûnete erendir."

Semnûn'a "sâdık fakîr"den sorulduğu zaman şöyle demiştir: "Câhilin, var olan/mevcûd ile dostluk kurması gibi, mefkûd/olmayan ile dost olan ve câhilin kaybetmekten/fakd kaçışı gibi mevcûddan kaçandır."

Ebû Hafs Nîsâbûrî'ye "sâdık fakîr"den sorulunca dedi ki: "İçinde bulunduğu her vakitte o vaktin hükmü ile ilgilenen, gelen vâridin kendisini içinde bulunduğu ânın hükmünden çıkardığı kimsedir."

Cüneyd'e "sâdık fakîr"den sorulduğunda demiştir ki: "Hiçbir şeyden uzak/müstağnî olmayan, her şeyin kendisiyle müstağnî olduğu kimsedir."

Aynı şekilde, **Murtaiş Nîsâbûrî**'ye "sâdık fakîr"den sorulduğunda, o da şöyle dedi: "Kendisini bit/kene yediği hâlde tırnağını kullanmayan, tırnağıyla nefsini kazıyan kişidir."

Âriflerin içinde bulundukları hâlleri birbirinden farklı olduğu gibi, konuşmaları da birbirinden farklıdır. Bunların hepsi güzeldir ve onların konuşmalarının her birine lâyık olan kimseler vardır. Bu da onlar için bir nîmet ve fayda, kendileri için ise bir fazîlet ve rahmettir.

III- ÂYETLERLE PEYGAMBERİMİZ'İN ÜSTÜNLÜKLERİ

Kur'an'dan çıkarılan delîllerin bir yönünü "Sûfîlerin Kur'an'ı Anlama ve Uygulamaları" bölümünde ele almıştık. Burada inceleyeceğimiz âyetler ise, Rasûlüllah'ın ve Kur'an'ın onun şerefine dâir bildirdikleriyle Allah'ın onu diğer peygamberlere üstün kıldığını gösteren noktalarla ilgilidir.

Konumuzla ilgili âyetlerden ilki şudur: "***De ki: İşte benim yolum budur. Basîretle Allah'a dâvet ederim. Ben ve bana tâbî olanlar*** (böyleyizdir)***. Hem Allah'ı bütün noksanlıklardan tenzih ederim. Ben müşriklerden değilim***."[480] **Ebû Bekir Vâsitî *basîretle Allah'a dâvet ederim*** sözünün mânâsı hakkında: "Kendim için şâhidlik yapmıyorum; yâni nefsimi görmeksizin delîllerimden geçiyorum, demektir" demiştir.

Bu sözün diğer bir mânâsı: "İyi biliyorum ki bana âid bir şey yok. Bana kalan hidâyettir" demektir. Diğer bir mânâsı ise: "Biz bir zararı, ya da faydayı yönlendiremeyiz. Onları ancak Allah yönlendirir" anlamınadır.

Âyette geçen "***ben ve bana tâbî olanlar***" ibâresinin mânâsı ise: "Ben onları bu şekilde Allah'a dâvet ettim, onların da himmet ve kasdı sâdece Allah oldu." "Ben, dâvetin neticesi olan hidâyeti kendimden görmek sûretiyle müşriklerden olmam" şeklindedir.

Bir diğer âyet: "***De ki: Rabbim adâleti emir buyurdu. Her mescidde yüzünüzü kıble tarafına çevirin. Ve dînde samîmî olarak O'na ibâdet edin. İlkin sizi nasıl yarattı ise, yine O'na döneceksiniz***."[481]

Tasavvuf ehli istinbât ve fehm tarîkıyla bu âyeti şöyle yorumlamışlardır: "De ki, Rabbim benimle halk ve benimle kendisi arasında adâleti emretti." ***Her mescidde yüzünüzü kıbleye çevirin***. Yâni kasd ettiğiniz, yöneldiğiniz her hususta Allah'a yönelin. ***Dînde samîmi olarak ibâdet edin***. Yâni O'na riyâdan ve ucübden hâlî

olarak duâ edin. Sonra bu ibâdetlerinize güvenmeyin. Çünkü sizi ilkin O yarattığı gibi en sonunda da O'na döneceksiniz.

Bir âyet daha: "***İlerde biz onlara, hem âfâkta, hem de enfüste âyetlerimizi öyle göstereceğiz ki, nihâyet O'nun hak olduğunu anlayacaklar***."[482] Mutasavvıflara göre bu âyetin mânâsı şudur: "Biz melekûttaki sıfatlarımızı, onlara öyle göstereceğiz ki; hiç şüphesiz O'nun hak ve gayrısının bâtıl olduğunu anlayacaklar!" Bundan dolayı Rasûlüllah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Arab'ın söylediği sözün en doğrusu **Lebîd**'in şu sözüdür: Allah'tan başka her şey bâtıldır*."[483]

Sûfîlerin istinbât ettiği Rasûlüllah (s.a.)'a âid bir özellik de şudur: Hz. **Mûsâ** (a.s.) Rabb'inden istedi: "***Rabbim göğsümü aç ve işimi kolaylaştır***."[484] Hâlbuki Hz. **Muhammed** (s.a.)'e şöyle nidâ edildi: "***Senin göğsünü açmadık mı***?"[485] Hz. **İbrâhim** (a.s.) şöyle yalvarmıştı: "***Kulların tekrar dirilecekleri gün beni rezil etme***!"[486] Rasûlüllah (s.a.) böyle bir arzuyu ortaya koymadan kendisine şöyle buyrulmuştu: "***O gün Allah, Peygamber'ini ve O'nunla îmân edenleri rezîl etmez***."[487] Buradan anlaşılıyor ki Habîb, Halîl'e üstün kılınmıştır. Kur'an'da Rasûlüllah (s.a.)'a denilmiştir ki: "***Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Senden yükünü indirmedik mi? Zorlukla berâber bir kolaylık vardır***."[488]

Gerek yukarıdaki ifâdelerde ve gerekse bu mânâda söylenilen ifâdelerin hepsinde Allah, bütün mahlûkâta seslenmiş ve hepsini ona çağırmıştır. Mülk ve melekûtu zikretmek sûretiyle ona işâret etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "***Böylece Biz, yakîn sâhiplerinden olsun diye İbrâhîm'e göklerin ve yerin mülkünü gösteriyorduk***."[489] "***Allah'ın yarattığına bakmıyorlar mı***?"[490] "***Kendi içlerinde bir düşünmediler mi***?"[491] "***Deveye bakmazlar mı, o nasıl yaratılmış***?"[492]

Allah, Rasûl'üne ise şöyle hitâb ediyor: "(Yâ Muhammed!) ***Rabb'inin işine bakmaz mısın, gölgeyi nasıl uzatmıştır***?"[493] Konuşma Habîb ile olunca Allah, önce onu zikretti ve "***Rabb'inin işine bakmaz mısın***?" dedi.

"***Allah, İbrâhim'i dost edindi***"[494] âyetiyle ilgili olarak ise şunları söylemişlerdir: Dostluk, kalbin muhtâç olduğu bir şeydir. Muhabbet ise, kalbin derinliklerinde; yâni özünde bulunan bir şeydir. Muhabbete, muhabbet denmesinin sebebi, kalbden mâsivânın ancak

onunla yok olmasıdır. Bundan dolayı Habîb, Halîl'den daha üstün kılınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, Halîl'ine: "***Emrolunduğun şeyi yap***!"[495] derken, Habîb'ine: "***İlerde Rabb'in sana öyle ihsânda bulunacak ki, sen de râzı olacaksın***!"[496] demiştir. Bununla Habîb'in Halîl'e üstünlüğü zâhir olmuştur.

Tasavvuf ehlinin dikkat çektiği bir husûs da şudur: Allah Teâlâ, Hz. **Âdem**'in tevbesini anlatırken: "***Âdem Rabb'ine âsî oldu da şaşırdı***"[497] diyerek önce hatâsını haber verdi. Sonra ise: "***Rabb'i onu seçti, tevbesini kabûl buyurdu ve ona yol gösterdi***"[498] diyerek tevbesini anlattı. Aynı şekilde Hz. **Dâvûd**'un da önce hatâsını söyledi. Sonra: "***Ve onu afvettik***"[499] diyerek bağışlanmasını haber verdi. Hz. **Süleymân**'la ilgili âyet de aynıdır: "***Yemîn olsun biz, Süleymân'ı imtihân ettik ve onun tahtına bir cesed koyduk. Bir müddet sonra Süleymân rucû etti ve dedi ki: Ey Rabb'im beni bağışla***!"[500] Hz. **Muhammed**'e ise hitâb şöyledir: "***Allah seni afvetti ya, niçin onlara izin verdin***?"[501] Allah Teâlâ, önce affettiğini söyleyerek bir ülfet meydana getirmiştir ki, hatâsını söylediğinde üzülüp yalnızlığa kapılmasın. Bir başka âyette ise Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "***Allah, senin geçmiş ve gelecek günâhlarını bağışlayacaktır***."[502] Görüldüğü gibi günâhtan önce bağış zikredilmiş, ayrıca daha günâh işlemeden affedileceği haber verilmiştir.

Tasavvuf ehlinin ifâde ettiği bir başka husûs da şudur: Diğer peygamberlere verilen bütün üstünlükler bizim Peygamberimiz'e verildiği gibi, onlara verilmeyen üstünlük ve mûcizeler de verilmiştir. Meselâ, Ay'ın yarılması, parmaklarından su akması, mîrâc vb. Allah Teâlâ, her peygambere hangi özelliği lütfettiyse, adını onunla anmıştır. Meselâ, Hz. **İbrâhim**'e "hullet"i, Hz. **Mûsâ**'ya "kelâm"ı, Hz. **Süleymân**'a "mülk"ü, Hz. **Eyyûb**'a "sabr"ı izâfe etmiş, fakat Hz. Peygamber'i verdiği mûcizelerden hiçbirine nisbet etmemiştir. O'na şöyle buyurmuştur: "***Yok, yok, Rabb'in hakkı için yemîn ederim ki, onlar, aralarında çekiştikleri şeyde seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükümde kendileri için hiçbir darlık duymadan boyun eğmedikçe îmân etmiş olmazlar***."[503]; "***Şüphesiz sana bey'at edenler, ancak Allah'a bey'at etmişlerdir***."[504]; "***Onları siz öldürmediniz, lâkin onları Allah öldürdü. Attığın zaman da sen***

atmadın, lâkin Allah attı."[505] Âyetlerde görüldüğü gibi Allah, Habîb'ine doğrudan "***sen***" diye hitâb edip, başka bir vasfını kullanmamıştır. Allah, Rasûl'ünü böyle terbiye edince, o da şöyle demiştir: "*Allah'ım, seninle hücûm ediyorum, seninle tekrar tekrar hücûma geçiyorum. Senin* (yardımın) *ile savaşıyorum. Ve seninle hareket ediyorum*."[506]

"***Onlarla karşılaşsan, mutlaka dönüp onlardan kaçardın. Ve içine onlardan dehşet dolardı***"[507] âyetinin mânâsı **Şiblî**'ye sorulduğunda şunu söylemiştir: "Bizden başka kime mülâkî olsan, elbette ondan kaçarak uzaklaşırdın yâ **Muhammed**!"

"***Kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya, birtakım âyetlerimizi gösterelim diye götüren*** (yürüten) ***Allah, her türlü noksan sıfatlardan münezzeh ve kemâl sıfatlarla muttasıftır***"[508] âyetinin tefsîri ile ilgili olarak da şöyle demişlerdir: Şâyed mîrâc, muhâliflerin iddiâ ettikleri gibi, sâdece rûh ile olsaydı, âyette "***esrâ bi-abdihî***" denmezdi. Çünkü ***abd*** ismi, rûh maa'l-cesed olanlar için kullanılır.

"***Allah'ın senin üzerindeki lütuf ve ihsânı çok büyüktür***"[509] âyetinin mânâsını ise şöyle açıklamışlardır: Seni seçmek ve tercih etmek sûretiyle... Çünkü nübüvvet, mükâfât ve hak ediş üzere verilmiyor. Eğer öyle olsaydı, Hz. Peygamber (a.s.), diğerlerine fazîletli kılınmazdı. Çünkü onların ömürleri daha uzun, amelleri daha çoktu.

"***Rabb'inin hükmüne sabret! Çünkü sen, bizim nezâretimizdesin***"[510] âyetinin mânâsıyla ilgili olarak da şunları söylemişlerdir: Cenâb-ı Hakk, ona hitâbın en mükemmeliyle hitâb etmiş ve fazîletin en özeliyle seslenmiştir. Çünkü ona: "***Rabb'inin hükmüne sabret! Çünkü sen, bizim nezâretimizdesin***" denilirken, başkalarına: "***Sabredin ve sabırda yarışın***!"[511] denilmiştir. Bir diğer âyette ise: "***Ancak sabredenlere mükâfâtları hesapsız verilecektir***."[512]

Yûsuf, 12/108.
el-A'râf, 7/29.
Fussilet, 41/53.
Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 26.
Tâhâ, 20/25-26.

el-İnşirâh, 94/1.
eş-Şuarâ, 26/87.
et-Tahrîm, 66/8.
el-İnşirâh, 94/1-5.
el-En’âm, 6/75.
el-A’râf, 7/185.
er-Rûm, 30/8.
el-Gâşiye, 88/17.
el-Furkân, 25/45.
en-Nisâ, 4/125.
es-Saffât, 37/102.
ed-Duhâ, 93/5.
Tâhâ, 20/121.
Tâhâ, 20/122.
Sâd, 38/25.
Sâd, 38/34, 35.
et-Tevbe, 9/43.
el-Feth, 48/2.
en-Nisâ, 4/65.
el-Feth, 48/10.
el-Enfâl, 8/17.
Ebû Dâvûd, Cihâd, 90.
el-Kehf, 18/18.
el-İsrâ, 17/1.
en-Nisâ, 4/113.
et-Tûr, 52/48.
Âl-i İmrân, 3/200.
ez-Zümer, 39/10.

IV- KENDİ DİLİNDEN PEYGAMBERİMİZ'İN ÜSTÜNLÜKLERİ

Rasûlüllah (s.a.) secdesinde şöyle buyururdu: "*Gadabından rızâna sığınırım, cezândan affına sığınırım, Senden Sana sığınırım, Seni gereği gibi övemem, Sen kendini övdüğün gibisin*."[513] Allah: "***Secde et ve yaklaş***!"[514] buyurdu. Rasûlüllah (s.a.) secdesinde kurb/yakınlıktan bir mânâya ulaştı. Bunun üzerine: "*Gadabından rızâna sığınırım, cezândan affına sığınırım*"[515] buyurdu ve Allah'ın sıfatlarından yine O'nun sıfatlarına sığındı.

Sonra kurbdan başka bir mânâ müşâhede etti ki, onda sıfat ve vasıfları müşâhede ettiği kurbun dereceleri vardı. Bunun üzerine: "*Senden Sana sığınırım*" buyurdu. Daha önce sıfatlarından sıfatlarına sığınmıştı; O'na sığınınca, O'ndan başka sığınılacak olmadığını anladı.

Sonra O'nun kurbu artırıldı ve O'na sığınmaktan kendini fânî kılan müşâhededen bir mânâya ulaştı. Bunun üzerine: "*Seni gereği gibi övemem*" buyurdu. Kurb mahallinde O'na sığınmaktan utandı ve O'nu övmeye sığındı. Ubûdiyyetin sınırı olan sığınmaya güç yetiremeyen, rubûbiyyet sıfatı olan övgüye nasıl güç yetirebilir? Bu sebepledir ki: "*Seni gereği gibi övemem*" buyurdu.

Kurba ermenin nihâyeti ve tecrîdin hakîkati, kulun önceden yok olduğu gibi fânî, Allah Teâlâ'nın da ezelde olduğu gibi ezelî ve ebedî olmasıdır. Vecd ehlinin, ârifîlerin ve tahkîk ehlinin, tevhîd hakkındaki işâretlerin hepsi toplansa, Rasûlüllah (s.a.)'ın bu mânâda işâret ettiğinin binde birine ulaşamaz.

Yine Peygamber (s.a.)'in: "*Siz benim bildiğimi bilseydiniz, az güler, çok ağlardınız ve yataklarınızda duramazdınız*"[516] hadîsinin mânâsı hakkında sûfîler dediler ki: Rasûlüllah (s.a.)'ın bildiği, Allah Teâlâ'nın kendisine indirdiği ve teblîğ etmekle emrettiği ilimlerden olsaydı, bunu mutlaka onlara ulaştırırdı. Bildikleri bir konuda da: "*Bildiğimi bilseydiniz*" buyurmazdı. Onların buna güç yetirebileceklerini bilseydi, diğer ilimler gibi onu da onlara öğretirdi. Halk arasında bilinen

ilimlerden olsaydı Rasûlüllah (s.a.): "*Bildiğimi bilseydiniz*" buyurduktan sonra: "*Bildik*" derlerdi. Çünkü peygamberlik hakîkati ve Allah'ın ona has kıldığı ilim, dağlar üzerine konsa dağları eritirdi. Ancak o, bu bilgileri onlara güçlerine göre izhâr eder. Çünkü Allah Teâlâ: "***Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur***"[517] ve "***Rabbim! İlmimi artır, de***"[518] buyurmuştur.

Allah Rasûlü (s.a.): "*Ben Allah'ı en iyi bileninizim*"[519]; "*Bildiğimi bilseydiniz*..."[520] buyurmuştur. Rasûlüllah (s.a.), akılların idrâk edemeyeceği, idrâklerin ulaşamayacağı ve bütün mahlûkâtın ilimlerinin âciz olduğunu belirten lâfızlarla işâret ederek has bir mânâya işâret etmiştir. Bu da, Peygamber (s.a.)'in şu sözüdür: "*Ben sizden biri gibi değilim. Rabbımın yanında gecelerim. O, beni yedirir ve içirir*."[521] Bir kimsenin kendisine yedirip içirenden haber vermesi uygun olmaz. Çünkü Peygamber (s.a.), mertebesinin yüksekliği ve Allah'ı bilmek husûsunda özel durumuna rağmen O'ndan haber vermemiş ve O'nu tavsîf etmemiştir.

Peygamber (s.a.)'in duâlarında söylediği: "*Allah'ım! Çocuğa kefil olunduğu gibi bana kefil ol, göz açıp kapayana kadar beni nefsime bırakma, yüzümü Sana çevirdim, sırtımı Sana dayadım, Senden Sana sığınmaktan başka çâre ve kurtuluş yoktur*"[522] sözlerinin mânâsı hakkında şöyle denilmiştir: Allah Rasûlü (s.a.), kendi nefsinden sığınmayı açığa vurdu. O'na olan ihtiyâcını, hareketlerini müşâhede etmeden ve hiçbir fiili kendine izâfe etmeksizin O'nun huzûrunda olma isteğini belirtti.

Ebû Bekir Vâsitî der ki: "Gönüller, ancak doğru bir sığınma, fakrı ortaya koyma ve samîmî bir yokluk ile süslenir."

Peygamber (s.a.)'in vefâtı esnâsında söylediği: "*Vâh benim başıma gelenlere*!"[523] sözünün mânâsı hakkında şöyle denilmiştir: "Ölüm anında karşılaştığı yüksek mertebelere hemen ulaşması sebebiyle arzusuna müyesser oldu. Bunun üzerine; Allah'a kavuşmaya olan şevkimden dolayı sizin aranızda kalmaktan "*vâh benim başıma gelenlere*!" buyurdu.

Dukkî diye meşhûr **Muhammed b. Dâvûd Dîneverî** bana, **Cerîrî**'den naklen anlatmıştı: **Cüneyd**'e Peygamber (s.a.)'in: "*Ben Âdemoğullarının efendisiyim, ancak övünmek yok*"[524] sözünün mânâsı nedir? diye soruldu ve: "Bu husûsta sana ne vâkı' olduysa

söyle!” denildi. O da: “*Ben Âdemoğullarının efendisiyim, ancak övünmek yok*” sözünün mânâsı: “Bu O’nun vergisidir, ben verilen ile övünmüyorum. Çünkü benim övünmem veren iledir, demektir” cevâbını verdi.

Cüneyd’e: “Peygamber (s.a.)’in **Zeyd**’in hanımı **Zeyneb** hakkındaki sözünün” mânâsı soruldu. **Cüneyd** dedi ki: “**Zeyd**, Peygamber (s.a.)’in oğlu diye isimlendiriliyordu. Oysa ki o, oğlu değil, evlâdlığı idi. Azîz ve Celîl olan Allah, oğullar ve evlâdlıklar arasında fark olduğunu göstermek için Peygamber (s.a.)’in halasının kızıyla evlenmesini murâd etti.”

Cüneyd, Peygamber (s.a.)’in: “*Allah’tan mağfiret dileyin ve O’na tevbe edin. Zîrâ ben, günde yüz defâ Allah’tan mağfiret diliyor ve O’na tevbe ediyorum*”[525] sözünün mânâsı hakkında şöyle dedi: “Peygamber (s.a.)’in Allah Teâlâ ile olan hâli, her nefeste ve hattâ göz açıp kapayacak kadar olan her anda ziyâdeleşmekteydi. Allah, onu bir önceki hâlinden daha iyi bir hâle yükselttiğinde, öncekinden dolayı Allah’tan bağışlanma diliyor ve O’na tevbe ediyordu.”

Yine bana ulaştığına göre **Cüneyd**, Peygamber (s.a.)’in: “*Allah kardeşim Îsâ’ya rahmet etsin, eğer yakînini artırsaydı muhakkak havada yürürdü*”[526] sözünün mânâsı hakkında şunları söylemiştir: “**Îsâ** yakîni sâyesinde suyun üstünde yürüdü. Peygamber (s.a.) ise, Mîrâc gecesinde **Îsâ**’nın yakîninden daha ziyâde bir yakîn ile havada yürüdü. Allah daha iyi bilir ama, Peygamber (s.a.), bu hadîsiyle kendi hâlinden haber vermektedir.”

Husrî’nin, Peygamber (s.a.)’in: “*Benim Allah ile öyle bir vaktim vardır ki, o vakit beni azîz ve celîl Allah’tan başkası ihâta edemez*”[527] sözünün mânâsı hakkında şöyle dediğini işitmiştim: “Bu sözün Peygamber (s.a.)’e âid olup olmayışı bir yana, muhakkak ki Rasûlüllah (s.a.)’ın bütün vakitleri, sırrını ve kalbini Allah’tan başkasının kaplamadığı vakitlerdi.[528] Ancak Allah mahlûkâtı te’dîb etmesi için onu kendi sıfatlarıyla mahlûkâta döndürür, ona öğretir ve mahlûkâtın faydalanması için onun sıfatlarında hükümlerin telvîni cereyân ederdi. Hz. Peygamber’in sıfatları üzerinde sırr nûrlarından bir şey zâhir olunca onu mahlûkâttan çeker alırdı. Nitekim **Âişe** vâlidemiz şöyle demiştir: “*Bir gece uyandığımda Rasûlüllah (s.a.)’ı yatağında bulamadım. Onu aramak için kalktım. Elim onun secde hâlinde olan ayaklarına değdi. Onun şöyle dediğini işittim:*

Gadabından rızâna sığınırım...”[529] İşte bu vakit, sırrının ortaya çıktığı, sıfatlarının üzerine nûrların zâhir olduğu vakittir. Nûrlar sırrına iâde edildiğinde o, kendisinden faydalanmaları ve uymaları için halka beşerî sıfatlarıyla görünürdü. Onun sıfatlarının mânâsı zâhirîdir, sırrının mânâsı ise bâtınîdir.

Müslim, Salât, 222.

el-Alak, 96/19.

Müslim, Salât, 222.

Buhârî, Küsûf, 2; Müslim, Salât, 112.

Muhammed, 47/19.

Tâhâ, 20/114.

Buhârî, Nikâh, 1.

Buhârî, Küsûf, 2.

Buhârî, Savm, 20, 49, Hudûd, 42; Müslim, Sıyâm, 57; Ahmed, *Müsned*, III, 8.

Müslim, Müsâfirîn, 201.

Buhârî, Megâzî, 3; İbn Mâce, Cenâiz, 65. Kaynaklarda bu söz, Hz. Fâtıma’ya isnâd edilmektedir.

Ebû Dâvûd, Sünnet, 13; İbn Mâce, Zühd, 37.

Müslim, Zikir, 41; Ebû Dâvûd, Vitir, 26.

Benzeri, Deylemî, *el-Firdevs*, III, 370.

Aliyyü’l-Kârî, *el-Esrâru’l-merfûa*, Beyrût 1986, s. 291-292.

Bir hadîs-i şerîfte: “*Ben, yerlere ve göklere sığmadım, mümin kulumun kalbine sığdım*” buyrulur. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’z-Zühd*, s. 443; krş. *Keşfü’l-hafâ*, Beyrût 2006, II, s. 230, hadîs no: 2256.

Müslim, Salât, 222.

V- SÛFÎLERİN HADÎS YORUMLARI

Basra'da **Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Sâlim**'e Nebî (s.a.)'nin: "*Kişi elinin kazancından daha temiz bir şey yememiştir*"[530] sözünün mânâsı sorulmuştu. O, soruyu soran şeyhe: "Öyleyse biz kazanç tarafından köle edilmişiz" dedi. Şeyh de ona dedi ki: "Kesb, Rasûlüllah (s.a.)'ın sünnetidir. Tevekkül ise hâlidir. Fakat o, halka bilgilerinden kaynaklanan zaafları sebebiyle, kesb yolunu gösterdi. Halk, tevekkülü de beceremedi ve o dereceden düşüp uzaklaştılar. Tevekkül onun hâliydi. Şâyed onun sünneti olan kesbe rağbet etmemiş olsalardı, büsbütün helâk olurlardı."

Yine bu mânâda şöyle söylenmiştir: "Şâyed kul elini Allah'a kaldırır ve duâ ederse, Allah da ona icâbet eder. Bu da onun elinin kazancı olmuş olur."

Şiblî'ye Nebî (s.a.)'nin: "*Benim rızkım, kılıcımın gölgesi altındadır*"[531] sözünün mânâsı sorulduğunda: "Onun kılıcı Allah'a tevekküldür; zîra zülfikâr bir demir parçası idi" demiştir.

Sûfîlerin bu konuda pek çok görüşleri vardır. Onların hepsini zikredecek olursak kitap uzar. Fakat aşağıda zikredilecek hadîsdeki mânânın dışında fikirleri de yoktur. **Ebû Amr Abdülvâhid b. Ulvân**'dan **Mâlik b. Tavk**'ın gölgeliğinde şunları dinlemiştim: "Ben yanında otururken bir adam **Cüneyd**'e, Nebî (s.a.)'nin: "*Şâyed Allah'a hakkıyla tevekkül etmiş olsaydınız, O sizleri kuşlar gibi gıdâlandırırdı. Nitekim kuşlar, aç olarak sabahlar, akşam tok olarak dönerler. Siz de görürsünüz ki kuşlar, rızık talebi için bir yerden başka bir yere hareket eder, uçarlar. Rızık ister ve onu ararlar*"[532] hadîsinin mânâsını sordu. **Cüneyd** dedi ki: Allah Teâlâ: "***Yeryüzünde olan şeyleri, yeryüzünün süsü yaptık***"[533] buyuruyor. Muhakkak kuşların uçması, bir konumdan başka bir konuma hareketleri, bir yerden başka bir yere intikalleri, Allah'ın zikretmiş olduğu ziynet olma sebebiyledir. Allah Teâlâ, âyette zikrettiği gibi, onların uçuşlarını, rızık talebi için değil, bir ziynet kılmıştır.

Amr b. Osman Mekkî'nin kitâbında Nebî (s.a.)'nin **Abdullah b. Ömer**'e şöyle dediği haberini buldum: "*Yâ **Abdallah**, Allah'a O'nu*

görüyormuş gibi ibâdet et. Çünkü sen, O'nu görmesen de O seni görmektedir."[534] Bu söz, Cibrîl'in Hz. Peygamber (s.a.)'e ihsândan sorduğu zaman Hz. Peygamber (s.a.)'in cevâbıdır: "*İhsân, Allah'a O'nu görüyormuşçasına ibâdet etmendir. Çünkü sen, O'nu görmesen de O seni görmektedir*."[535]

Amr b. Osman: "*Sanki sen O'nu görüyormuşsun gibi*" sözünün mânâsı hakkında şunları söylemiştir: "İki şey arasında bir şeydir; yâni yakîn ve rü'yet arasında bir hâldir. Nebî (s.a.), bu hadîsi bizâtihî gözle görmek anlamında söylememiştir. O'na yakîn sıfatı da izâfe etmemiştir. Ancak bu ifâde ile îmân hakîkatlerinin birine delâlet eden bir temsîl ile ifâde etmiştir. Eğer rivâyet doğru ise, **Hârise** hadîsinde, **Hârise**'nin peşine düştüğü hakîkat de budur. Hadîste: "*Ke enne*", "*enne*" veyâ "*en*" mânâsına değil, kalbin huzûr ve sekîneti ânında müşâhedenin galebesini ifâde için rü'yet anlamına yakın bir mânâya delâlet eder.

Ebû Bekir Vâsitî'ye Nebî (s.a.)'nin: "*Allah'ın velî kulları cömerdlik ve güzel huy üzere yaratılmışlardır*"[536] hadîsi soruldu. O da: "Cömerdlik, Allah'ın velî kullarının Allah için gönüllerinden hibe ettikleri şeylerdir. Huylarının güzelliği ise, ahlâklarının Allah'ın idâre ve tedbirlerine muvâfık olmasındandır" dedi.

Şiblî'den hadîs-i şerîfte zikrolunan: "*Nefs, azığını hazırladığı zaman itmi'nâna erer*"[537] sözü sorulduğunda: "Nefis, azığının kimden olduğunu bildiği zaman itmi'nâna erer" dedi ve: "***Allah her işin karşılığını verir***"[538] âyetini okudu.

Cüneyd'e Nebî (s.a.)'nin: "*Sevginiz sizi kör ve sağır eder*"[539] hadîsinin mânâsı sorulduğu zaman: "Dünyâya karşı olan muhabbetiniz, sizi âhirete karşı kör ve sağır eder" buyurdu.

Şiblî'ye Nebî (s.a.)'den rivâyet olunan: "*Ehl-i belâyı gördüğünüz zaman, Rabb'inizden âfiyet temennî ediniz*"[540] hadîsi sorulduğunda: "Ehl-i belâ, ehl-i gaflettir; Allah'tan gâfil olanlardır" dedi.

Yine bu mânâda: "*Üzerinde dünyâ zebânîsi (bekçisi) bulunan kalbin, âhiretin tadını alması mümkün değildir*"[541] hadîsi hakkında **Şiblî** der ki: "Ben de diyorum ki üzerinde âhiret bekçisi olan kalbin de, tevhîdin tadına ulaşması mümkün değildir." (Tevhîdin tadına ulaşmak için dünyâ ve âhiret kaygılarından kurtulmak gerekir).

Muhammed b. Mûsâ Fergânî'ye Hz. Peygamber (s.a.)'in **Ebû Huzeyfe**'ye söylemiş olduğu: "*Yâ **Ebâ Huzeyfe**! Ulemâya sor, danış. Hukemâ ile dostluk et ve büyüklerle otur*"[542] sözünün ne mânâya geldiği sorulduğu zaman: "Âlimlere haram ve helâli sor; hukemâ ile dostluk et, çünkü onlar, dostlukları ile ihlâs, safâ ve sıdk yolunun sâlikleridirler. Büyüklerle otur, çünkü onlar, konuştukları zaman Allah'tan konuşurlar. O'nun rubûbiyetine işâret eder ve kurbiyetine (ilâhî yakınlığa) mazhar olmak için O'nun nûruna bakarlar."

Sehl b. Abdullah'a Hz. Peygamber (s.a.)'in: "*Mümin o kimsedir ki, iyiliği onu sevindirir; kötülüğü de üzer*"[543] sözünün mânâsı sorulduğunda şöyle dedi: "Onu sevindiren iyiliği, Allah'ın nîmet ve fazlıdır. Kötülüğü ise, şâyed kendini ona teslim ederse, nefsidir."

Yine **Sehl**'e Hz. Peygamber (s.a.)'in: "*Dünyâ ve onda mevcûd olan şeyler lânetlenmiştir. Ancak Allah'ın zikri bundan müstesnâdır*"[544] sözünün mânâsı sorulduğu zaman: "Burada Allah'ın zikrinden murâd, haramlardan kaçınmak; yâni zühd sâhibi olmaktır. Zühd, kişinin haramla karşılaştığı zaman Allah'ı hatırlamasıdır" dedi.

Hz. Peygamber (s.a.)'in hadîslerinden bunun gibi bir çok konuda hüküm ve mânâlar çıkarılmıştır. Biz burada bunun sâdece bir yönünü zikrettik ki, inşâallah bu kadarı kâfîdir.

Şâyed bir kimse: "İstinbât için Kur'an, hadîs ve diğer kaynaklarda ilmî bir dayanak bulabilir misiniz?" derse kendisine: "Evet" deriz. Nitekim Nebî (s.a.), etrâfında toplanmış bulunan ashâbına -ki içlerinde **Abdullah b. Ömer** de vardı ve yaş olarak onların en genciydi-: "*Hangi ağaç Ademoğluna daha çok benzer?*" diye sordu. **İbn Ömer**: "İnsanların aklına çöl ağaçları geldi. Fakat benim kalbime hurma ağacı gelmesine rağmen Rasûlüllâh (s.a.)'a cevap vermekten hayâ ettiğim için sustum. Nihâyet Allah Rasûlü (s.a.): "*O ağaç, hurma ağacıdır*" buyurdu. **İbn Ömer** (r.a.), babası Hz. **Ömer** (r.a.)'e: "O ağacın hurma ağacı olduğunu söyleyiverecektim, fakat utandım" dedi. Hz. **Ömer** (r.a.): "Şâyed söylemiş olsaydın, bu benim için kırmızı develere sâhip olmaktan daha sevimli ve hayırlı olurdu" dedi. [545]

Bu hadîsten anlaşıldığına göre, ashâbdan hiç kimse Rasûlüllah (s.a.)'ın kendilerine sormuş olduğu bu soru hakkında fikir beyân edememişlerdi. Sâdece **Abdullah b. Ömer** (r.a.), içlerinde yaş îtibâriyle en küçükleri olmasına rağmen fikir sâhibi idi. Bu anlamda

hüküm çıkarmak ve fikir sâhibi olabilmek/istinbât, Allah Teâlâ'nın gayb hazînelerinden kalblere açtığı ölçüde gerçekleşebilir.

Başarı ve isâbet Allah'ın yardımı iledir.

Hilye, IX, 241.

Benzeri bir hadîs için bkz. *Hilye*, X, 375.

Hilye, X, 69.

el-Kehf, 18/7.

Bkz. Buhârî, Îmân, 37-38.

Buhârî, Îmân, 37-38; Müslim, Îmân, 5.

Deylemî, *el-Firdevs*, IV, 69, 73.

Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, I, 209; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, I, 104, 109.

en-Nisâ, 4/86.

Ebû Dâvûd, Edeb, 116.

Bkz. Tirmizî, Deavât, 91.

Fudayl b. Iyâz'ın benzer bir sözü için bkz. *Hilye*, VIII, 94.

Deylemî, *el-Firdevs*, II, 107.

Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, Kâhire 1982, II, 179.

Tirmizî, Zühd, 14; İbn Mâce, Zühd, 3.

Bkz. Buhârî, Et'ime, 46; Müslim, Münâfikîn, 64.

ALTINCI BÖLÜM:
ASHÂB-I KİRÂM,
ZÜHD VE TASAVVUF

I- KUR'AN VE HADÎSLERDE ASHÂB

Allah Teâlâ buyurur: "***İyilik yarışında önceliği kazanan muhâcirler ve ensâr ile ihsân duygusuyla onlara uyanlardan Allah râzı olmuştur***."[546] "***Sâbikûn***" adı, âyetin zâhirine göre Allah'ın kendilerinden râzı olmasına bağlı olarak herkes hakkında vâki' ve onların hepsinin Allah'tan râzı olduklarına şâhidlik etmektedir. Âyetin hükmüne göre ***sâbikûn***, mukarreblerdir. Nitekim bu konuyu "Sûfîlerin Kur'an'ı Anlama ve Uygulamaları" bahsinde ehl-i cennetin ebrârı ve ebrârın da mukarreb olanları bölümünde anlatmıştık.

Âyetin: "***Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da Allah'tan***" kısmı ve bir diğer âyetteki: "***Allah'ın rızâsı en büyük şeydir***"[547] ifâdeleri ile ilgili olarak **Zünnûn Mısrî** şunları söylemektedir: "***Allah'ın rızâsı en büyüktür***" demek, en kadîm zamanlıdır, mânâsına gelmektedir. "***Allah'ın onlardan, onların da Allah'tan râzı olması***", rızânın O'nun ilminde sebkat etmesi demektir. Allah onların kendisinden râzı olmasını dilemiş ve onları râzı kılarak onlar da O'ndan râzı olmuştur.

Nebî (s.a.): "*Ashâbım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsanız, hidâyeti bulursunuz*"[548] buyurur. Allah Teâlâ Kur'an'da ***necm*** kelimesiyle yıldızlara and etmiştir. Necm, "***kevâkib***" dendir. Büyüklüğü, ışık ve aydınlığının çokluğu sebebiyle karada ve denizde insanlara yol ve yön gösterir. Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.), ashâbını "*kevâkib*"e değil "***necm***"e benzetmiştir. Çünkü kevâkib, yol göstericilik özelliği olmayan küçük yıldızlardır. Bu hadîs, sahâbîlere uymanın hidâyete vesîle olduğuna delâlet etmektedir. Ancak iktidânın sâdece onlara hâs olduğunu göstermez. İktidâ konusunda bütün zâhirî ve bâtınî mânâsıyla onlara uyanların da hidâyete vesîle olacağını gösterir.

Zâhir denilince âlimler ve fakîhler nezdindeki had, ahkâm, helâl ve haram bilgileri hatıra gelir. Bu konuda Cenâb-ı Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Ümmetim içinde ümmetime karşı en merhametli olan **Ebû Bekir**'dir. Onların din konusunda en güçlüsü **Ömer**, hayâsı en sağlam olanı **Osmân**, ferâiz ilmini en iyi bileni **Zeyd**, helâl ve*

*haramı en iyi bileni **Muâz b. Cebel**, en güzel Kur'an okuyanı **Übey b. Kâ'b**, hükmü en sağlam olanı **Ali** (r.a.)'dir. Yerde ve gökte **Ebû Zer**'den güzel ve düzgün konuşanı yoktur*."[549]

Onların bâtınî özelliklerine gelince biz önce Allah Rasûlü'nün ibârelerine bakalım. Nitekim o: "*Benden sonra **Ebû Bekir** ve **Ömer**'e uyun*"[550] buyurmuştur. **Ebû Bekir**'le başlayalım, sonra **Ömer**'e geçelim. Bana ulaşan bir habere göre **Ebû Utbe Halvânî** demiştir ki: "Size ashâb-ı kirâmın üzerinde bulundukları halleri anlatayım mı?

1- Onlar için Allah'a kavuşmak, yaşamaktan daha güzeldi,

2- Az da olsa, çok da olsa düşmandan korkmazlardı,

3- Dünyâlık için endişe etmezler, Allah'ın vereceği rızka güvenirlerdi,

4- Bulundukları yerde tâûn başlasa haklarındaki kazâ-i ilâhî tahakkuk etmedikçe orayı terketmezlerdi. Ölümden korkmayı, bulundukları hâlden korkmaktan daha sağlıklı görürlerdi."

Rivâyete göre **Muhammed b. Ali Kettânî** şöyle söylemiştir: "İnsanlar İslâm'ın ilk asrında din ile muâmele yapıyorlardı. Nihâyet din esir oldu, bu sefer halk ikinci asırda vefâ ile muâmele eder oldu. Nihâyet vefâ gitti, o zaman yâni üçüncü asırda mürüvvetle amel eder oldular. Mürüvvet de gidince dördüncü asırda hayâ ile muâmele eder oldular. Nihâyet hayâ da gidince artık rağbet ve rehbet (korku ve ümid) ile amel eder oldular.

A- HZ. EBÛ BEKİR VE ZÜHDÎ ÖZELLİKLERİ

Mutarrif b. Abdullah'tan rivâyet olunduğuna göre Hz. **Ebû Bekir** (r.a.) şöyle buyururdu: "Semâdan bir münâdî çıkıp: Cennete ancak bir kişi girecek, diye seslense «o kimse ben olayım» diye umarım. Yine bir münâdî çıkıp: Cehenneme sâdece bir kişi girecek, diye nidâ edecek olsa, onun ben olmasından endişe ederim." **Mutarrif b. Abdullah** der ki: "Allah'a and olsun, bu ne müthiş bir korku ve ne muazzam bir ümid!"

Anlatıldığına göre **Ebu'l-Abbâs b. Atâ**'ya: "***Rabbânîler olun***"[551] âyetinden sorulduğunda şu karşılığı verdi: "Bu âyetin mânâsı **Ebû Bekir** gibi olun, demektir. Çünkü Hz. Peygamber'in vefâtında bütün müminlerin içi daralıp şaşkınlığa düştüğü hâlde onun gönlünde farklı bir te'sîr meydana gelmemiş ve ortaya çıkarak halka şu konuşmayı

yapmıştı: “Ey insanlar! Kim **Muhammed**’e tapıyorsa bilsin ki, **Muhammed** ölmüştür. Kim de Allah’a tapıyorsa bilsin ki Allah diridir, aslâ ölmez.”[552] İşte Rabbânînin hükmü budur. Olaylar karşısında gönlünde değişme olmadan sıkıntıları göğüsler.

Ebû Bekir Vâsitî der ki: “Bu ümmet içinde sûfiyye lisânıyla ve işâretle ilk konuşan **Ebû Bekir** (r.a)’dir. Onun işâretle konuşmasından idrak sâhipleri, akıllı (olduklarını sanan)ları vesveseye düşürecek incelikler çıkarmışlardır.”

Ebû Bekir Vâsitî, sûfîlerin lisânıyla ilk konuşan Hz. **Ebû Bekir**’dir, sözüyle onun şu sözüne işâret etmiştir: Bir savaşta bütün malını getiren Hz. **Ebû Bekir**’e Allah Rasûlü: “*Çoluk çocuğuna neyi bıraktın?*” diye sormuş, o da: “Allah’ı ve Rasûlü’nü” cevâbını vermişti.[553] Andolsun ki, tefrîd hakîkatleri içinde bulunan tevhîd ehli için bu söz ne büyük bir işârettir.

Hz. **Ebû Bekir**’e âid lâtîf mânâlar çıkarılabilecek başka söz ve işâretler de vardır. Bunlar ehline ma’lûm ve ilgilenenlerce anlaşılabilecek birtakım sözlerdir. Bunlardan biri de onun, Allah Rasûlü’nün vefâtından sonra ashâbın kalblerinin sıkışıp kaldığı ve Rasûlüllah’ın ölümüyle İslâm’ın kaybolmasından korktukları bir sırada, halkın arasından minbere çıkıp yaptığı şu konuşmadır: “Kim **Muhammed**’e tapıyorsa bilsin ki **Muhammed** ölmüştür. Kim de Allah’a tapıyorsa bilsin ki Allah diridir, asla ölmez.” Bu konuşmadaki incelik, onun tevhîddeki sebâtını ve ashâb topluluğunun kalblerini sâbit kılmadaki başarısını gösterir.

Yine Bedir gününde Allah Rasûlü: “*Allah’ım, eğer bu topluluk helâk olacak olursa yeryüzünde sana kulluk edecek kimse kalmayacak*”[554] şeklinde duâ edince Hz. **Ebû Bekir** demişti ki: “Rabbine karşı bu kadar dilek yetişir. Allah sana vaad buyurduğunu yerine getirecektir.” O vaad-i ilâhî Allah’ın şu âyetindeki sözüdür: “***Hani Rabbin meleklere: Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi îmân edenlere destek olun; Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım; vurun boyunlarına... diye vahyediyordu***.”[555] Allah’ın vaad buyurduğu zafer, gönüllerinin bunalması sırasında bütün sahâbîler içinde tasdîkteki sağlamlığı sebebiyle **Ebû Bekir**’e hâs kılınmıştır. Bu olay onun îmânının hakîkatine ve özelliğine delâlet etmektedir.

“Bütün hâllerinde Hz. Peygamber (s.a.), Hz. **Ebû Bekir** (r.a)’den üstün olduğu hâlde (Bedir’de) Hz. Peygamber’in hâlinin değişip Hz. **Ebû Bekir**’in sâbit kalışının mânâsı nedir?” diye sorulacak olursa deriz ki: Nebî (s.a.), Allah’ı Hz. **Ebû Bekir**’den daha iyi tanırdı. Hz. **Ebû Bekir** de îmân bütünlüğü açısından Allah Rasûlü’nün ashâbı içinde en kuvvetli olanıydı. Hz. **Ebû Bekir**’in sebatkârlığı Allah’ın vaadine olan inancının tamlığındandı. Hz. Peygamber’in hâlinin değişmesi ise onun Allah’ı tanımasının ziyâdeliğindendi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) Allah’tan **Ebû Bekir**’in, ya da bir başkasının bilmediği bilgiler alıyordu. Nitekim Nebî (s.a.) rüzgâr esmesi şiddetlendiğinde ashâbdan hiç birinin hâli ve şekli değişmemesine rağmen onun hâli değişirdi. Buyururdu ki: “*Siz benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız. Yüksek tepelere çıkar Allah’a yalvarırdınız. Yataklarınıza giremez, uyuyamazdınız.*”[556]

Hz. **Ebû Bekir**’in ashâb arasında ilhâm ve firâsetle ilgili üç konuda ilgi çekici özelliğe sâhipti:

1- Bütün sahâbîler irtidâd olayı sırasında zekât vermeyen mürtedlerle savaşmama konusunda ittifak ettiği hâlde Hz. **Ebû Bekir** onlarla savaşmakta direndi ve şöyle konuştu: “*Andolsun ki, Allah Rasûlü’ne vermekte oldukları şeylerden bir deve yularını bile bana vermeyecek olurlarsa, ben onlara kılıçla harp açarım.*”[557] Hz. **Ebû Bekir**’in görüşü isâbetli çıktı. Bütün sahâbîler kendi görüşlerine muhâlif olmasına rağmen onun düşüncesindeki isâbeti görerek onun re’yine döndüler.

2- **Üsâme** ordusunun gönderilmesi konusunda cumhûr-ı ashâb kendisine karşı çıktığı hâlde o, orduyu göndermiş ve şunları söylemişti: “Allah Rasûlü’nün yaptığı hiçbir ahdi ben bozamam, onun başlattığı işi yarıda bırakamam.”

3- Hz. **Ebû Bekir**’in kızı **Âişe**’ye söylediği: “Ben sana bir kardeş bağışlayacağım. Böylece senin iki erkek ve iki kız kardeşin olacak” şeklindeki sözü. Hz. **Âişe** kendisinin bir kız ve iki erkek kardeşi olduğunu biliyordu. **Ebû Bekir**’in o sırada hâmile bir câriyesi vardı. **Ebû Bekir** (r.a) dedi ki: “*Gönlüme bu çocuğun kız olacağı doğuyor*.” Gerçekten de câriyesi bir süre sonra bir kız çocuğu doğurdu.[558] İşte bu olay firâset ve ilhâmda onun kemâlini gösterir.

Allah Rasûlü (s.a.) buyurur: “*Mü’minin firâsetinden sakının, çünkü o, Allah’ın nûruyla bakar.*”[559] Hz. **Ebû Bekir**’e âid ehl-i hakâik ve

erbâba müteallık diğer bâzı mânâlar daha vardır. Bunların hepsini sayacak olsak kitap uzar.

Rivâyete göre **Ebû Bekir b. Abdullah Müzenî** şöyle demiştir: "Hz. **Ebû Bekir** ashâb içinde oruç ve namazının çokluğu ile değil, kalbinde bulunan bir şey ile üstünlük sağlamıştı." Hz. **Ebû Bekir**'in kalbindeki o şeyin: "Allah için sevme ve Allah için nasîhat/samîmiyet" olduğu belirtilmiştir.

Anlatıldığına göre **Ebû Bekir** (r.a.) namaz vakti geldiğinde şöyle derdi: "Kalkın, kendi yaktığınız ateşinizi söndürün."[560]

Birgün şüpheli bir yemek yemiş ve bunu anlayınca ağzına parmağını sokup kusmuş ve şunları söylemişti: "Eğer bu lokma, canım çıkmadan çıkmayacak olsa yine de zorlardım. Çünkü ben Allah Rasûlü'nü şöyle buyururken duymuştum: "*Haramla beslenen vücûda yakışan cehennemdir.*"[561]

Hz. **Ebû Bekir**: "Hayvanların yiyeceği yeşil bir ot olmayı isterdim. Hesap gününün dehşetinden ve azap gününün korkusundan, keşke hiç yaratılmamış olsaydım" diye konuşurdu.

Rivâyete göre şöyle derdi: Kitâb-i ilâhîden üç âyet var ki, onlarla olan meşgûliyetim, beni diğerleriyle meşgûliyetten alıkoydu:

1- "***Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu yine O'ndan başka giderecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse O'nun keremini geri çevirecek yoktur***."[562] Bu âyet sâyesinde öğrendim ki, Allah benim için bir hayır murâd etmişse, onu kimse engelleyemez. Eğer bir şer dilemişse de onu benden uzaklaştırmaya kimsenin gücü yetmez.

2- "***Beni zikredin ki Ben de sizi zikredeyim***."[563] Bu âyetten sonra Allah'ın dışında zikredilebilecek her şeyi bırakıp sâdece O'nun zikriyle meşgûl oldum.

3- "***Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerinedir***."[564] Bu âyeti okuduğumdan beri rızık konusunda kaygı duymadım."

Aşağıdaki beyitlerin **Ebû Bekir**'e âid olduğu söylenir:

Ey dünyâ ve zînetiyle üstünlük taslayan,
Toprağın toprağa ne üstünlüğü olabilir?
İnsanların en şereflisini murâd edersen
Fakîrlik libâsı içinde olan melike bak.

İnsanlar arasında şefkati büyük olan odur
Dünyâyı da dîni de ıslâh eden yine odur.

Rivâyete göre **Cüneyd** demiştir ki: Tevhîd konusunda en değerli söz Hz. **Ebû Bekir**'in şu sözüdür: "Tesbîh ederim O zâtı ki, halka kendisini tanımada âcizlikten başka yol göstermemiştir."

B- HZ. ÖMER VE ZÜHDÎ ÖZELLİKLERİ

Hz. **Ömer** hakkında Hz. Peygamber (s.a.)'in şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: "*Ümmetlerin muhaddes ve mükellemleri (ilhâm alan kişileri) vardır. Bu ümmet içinde de var ise o, Ömer'dir.*"[565] Mânâ sâhibi bir zâta "muhaddes"in ne olduğu sorulduğunda şu karşılığı verdi: "Sıddîklar derecesinin en yücesidir." Hz. **Ömer**'de bununla ilgili delîller zâhir olmuştur. Nitekim onun minberde hutbe okurken hutbesinin ortasında: "Yâ **Sâriye**, dağa çekil, dağa dikkat et!"[566] şeklinde seslenmesi rivâyeti bu türdendir. **Sâriye**, Nihâvend'de ordusunun başında **Ömer**'in bu sesini duymuş ve ordusunu dağa doğru alarak düşmana karşı zafer kazanmıştır. **Sâriye**'ye bunu nasıl anladığı sorulunca **Ömer**'in: "Yâ **Sâriye**, el-cebel el-cebel (dağa, dağa!)" sözünü duyduğunu belirtmiştir.

Rivâyet olunduğuna göre **Ebû Osmân Nehdî** şöyle söylemiştir: "Ben **Ömer**'i üzerinde on iki yama bulunan bir gömlek giymiş hâlde halka hitab ederken gördüm."[567]

Rivâyete göre Hz. **Ömer** demiştir ki: "Bana kusurlarımı gösterene Allah rahmetiyle muâmele eylesin." Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyururdu: "*Şeytân, **Ömer**'in gölgesinden bile korkar.*"[568] Hz. **Ömer** der ki: "Allah'tan korkan öfkesine yenilmez. Allah'tan sakınan dilediğini yapamaz. Kıyâmet olmasa her şey görünenden başka olurdu."

Anlatıldığına göre Hz. **Ömer** yerden bir saman çöpü aldı ve dedi ki: "Keşke anam beni doğurmasaydı, keşke şöyle bir saman çöpü olaydım. Keşke hiçbir şey olmasaydım."

Rivâyete göre Hz. **Ömer** demiştir ki: "Karşılaştığım her ibtilâda mutlaka dört şey görmüşümdür: Önce bu ibtilâ benim dînimin içinde bir konu değildir, O'ndan büyük de değildir. İbtilâ ile birlikte rızâdan mahrûm kalmamayı ve bu ibtilâdan sevâb kazanmayı umarım."

Hz. **Ömer** der ki: “Sabır ve şükür binit olsa, hangisine bindiğime aldırış etmem.”

Bir adam geldi ve **Ömer**’e fakîrliğinden şikâyet etti. Hz. **Ömer**: “Akşama yiyeceğin var mı?” diye sordu. “Evet” cevâbını alınca: “Sen fakîr değilsin” dedi.

Rivâyet olunduğuna göre Hz. **Ali** şöyle demiştir: “Yeryüzünde benim için Allah’ın bir sahîfe gibi attığı, **Ömer**’in şu beze sarılı cesedinden daha hoş hiçbir kimse yoktur.”[569]

Hz. **Ali** birgün Hz. **Ömer**’i öğle sıcağında koşarken gördü ve niye koştuğunu sordu. Hz. **Ömer** dedi ki: “Zekât develeri çalındı. Peşlerinden koşarak onları almaya gittim.” Hz. **Ali** bu cevâba karşılık: “Ey müminlerin emîri! Sen senden sonrakileri çok yoracaksın (onları yoracak ciddî bir örneksin)” dedi.

Hz. **Ömer**’e hâs hakîkat ehli için örnek özelliklerden bâzıları şunlardır: Kendi isteği ile yamalı ve sert giysiler giymesi, şehvetlere uymayı terketmesi, şüphelilerden sakınması, kerâmet göstermesi, hakkı yerine getirirken halkın emellerine uygun düşüp düşmediğine pek aldırmaması, bâtılı ortadan kaldırması, hak konusunda akraba ve yabancıları eşit tutması, tâatların zor olanına yapışması ve zor olan yasaklardan şiddetle sakınması gibi. Bu konuda ondan rivâyet olunanların açıklaması; işi uzatır.

Rivâyete göre Hz. **Ömer** mescidde oturan bir topluluk gördü ve onlara çalışıp kazanmalarını emretti. **Selmân**’a yazdığı mektupta belki de onların mescidde oturuş sebebinin acz, tenbellik ve insanlardan bir şeyler ummak olduğunu anladığından onlara çalışıp kazanmayı emrettiğini belirtmişti. Hz. Peygamber (s.a.), Hz. **Ebû Bekir**, Hz. **Ömer**, sayısı üç yüz küsûr olan ashâb-ı suffayı görmüşler ve onların mescidde bulunmalarına karşı çıkmamış ve maîşet temini için dışarı çıkmalarını emretmemişlerdi.

Rivâyete göre Uhud günü Hz. **Ömer** kardeşi **Zeyd b. Hattâb**’a: “İstersen zırhımı çıkarıp vereyim de sen giy” demişti. Kardeşi **Zeyd** de: “Senin şehâdeti sevdiğin gibi ben de şehîd olmayı isterim” diyerek bu teklifi kabûl etmemişti. İşte bu olay, ikisinin de tevekkülünün hakîkatine delîldir. Buna benzer olaylar çoktur. Ama azı da yeterlidir.

Hz. **Ömer** der ki: Kulluğu dört şeyde buldum:

1- Allah’ın emirlerini yerine getirmek,

2- Allah'ın yasaklarından sakınmak,
3- Allah'tan ecir umarak emr bi'l-ma'rûf,
4- Gadab-ı ilâhîden sakınarak nehy ani'l-münker.

C- HZ. OSMAN VE ZÜHDÎ ÖZELLİKLERİ

Osman b. Affân (r.a), tahkîk ehli mertebelerinin en yücelerinden olan temkîn ile özdeşleşmiştir. Tasavvuf ehlinden ehl-i hakâyıkın Hz. **Osman**'la ilgili özelliklerinden bâzıları, mütekaddimînden bir zâttan rivâyet olunan şu sözde bulunmaktadır. Kendisine "refâha dalmak" konusunda soru sorulan bu zât demiştir ki: "Nebîler ve sıddîklar için refâh ve bolluğa dalmak sahîh/doğru değildir. Sıddîkların ahvâlinden olan refâh içinde olma işi ise, eşyânın dışında ona dâhil olup sâdece eşyâ ile beraber bulunmak, ama eşyâdan ayrı olmaktır. Nitekim **Yahyâ b. Muâz**, kendisine ârifin sıfatı sorulduğunda demiştir ki: İnsanlarla beraber olan ama onlardan ayrı bulunan."

İbnü'l-Cellâ'ya "fakîr-i sâdık" sorulduğunda demiştir ki: "Onun eşyâya dâhil olması nefsi için değil, başkaları içindir." İşte bu durum, Hz. **Osman** (r.a.)'ın özelliğidir. Çünkü o şöyle derdi: "İslâm'da açılan bir gediği kendisiyle kapamaya yarayacağını bilmesem bu malı biriktirmezdim." Bunun alâmeti, onun hâlinin infâkı imsâkten, malı dağıtmayı tutmaktan daha çok sevmesiydi. O harcamayı, biriktirip tutmaya tercih ederdi. Nitekim Hz. **Osman**'ın "ceyşü'l-usra" denen Tebük ordusunu techîzi, Rûme kuyusunu satın alıvermesi bu türdendir. Rûme kuyusunu satın aldığı zaman Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: "*Bundan sonra işledikleri Osman'a zarar vermez.*"[570]

Rivâyete göre Hz. **Osman**, **Ebû Zerr**'e içinde bin dirhem bulunan bir kese gönderdi. **Ebû Zerr** onu bir köleye verdi ve: "Bunu kabûl edersen Allah için hürsün" dedi. Bu da gösteriyor ki Hz. **Osman**'ın malı böyle yerlerde sarfedilmeye hazırdı. Böyle bir hâl, ancak tam bir mârifete sâhip kullara yakışır.

İbn Sâlim'den, **Sehl b. Abdullah**'ın şu sözünü duymuştum: "Refâh ve bolluğa dalmak ancak izn-i ilâhîden habardâr olanlar için sahîhtir. Böyleleri eğer Allah kendisine infâk izni verirse, Allah'ın izin verdiği ölçüde infâk eder. Eğer malı dağıtmayıp tutacak olursa Allah'ın kendisine izin verdiği ölçüde tutar. Allah'ın kendisi için cem' ettiği mallardaki kullanımı hak ikâmesi içindir, nefsin hazzı için değil. Bu

durumda olan kul, mal sâhibinin izniyle malı, mâliki gibi tasarruf eden vekîle benzer. Bu zor bir makamdır. Halkın çoğu bunun hâl olduğu iddiâsıyla yanılmıştır. Bunlar dünyâ-perestlerdir.

Sehl b. Abdullah: "Bâzen kul dünyâya mâlik olarak da zamanındaki insanların en zâhidi olabilir" diye konuştu. Kendisine: "Kimin gibi?" diye sordular. "**Ömer b. Abdülazîz** gibi" dedi. Nitekim **Ömer b. Abdülaziz**, kendisi için yaktığı kandilin yağı ile halk işleri için kullandığı kandilin yağını ayırırdı. Elinde yeryüzünün hazîneleri bulunduğu hâlde kandiline üç boğum üzere yağ koyardı. İşte buradan hareketle zenginliği fakîrlikten üstün görenler yanıldılar. Sûfîler genelde şu görüşe sâhip oldular: Sûfîler dünyâ metâı ile zengin değillerdir, fakat olmayan zenginliğe de ihtiyâç duymazlar. Çünkü Allah onları kendisiyle ganî kılmış ve kendinden başkasına muhtâç bırakmamıştır.

Hz. **Osman**'dan ehl-i hakâyık'ın durumlarıyla ilgili gelen rivâyetlerden biri şöyledir: Pek çok kölesi ve hizmetçisi olduğu hâlde bahçelerinden birinden odun destesini sırtıyla taşıdığını görenler kendisine: "Niye bu işi kölelerinden birine yaptırmıyorsun?" diye sormuşlar. Demiş ki: "Evet bunu onlara yaptırabilirim, fakat nefsimi acaba bundan âcizlenecek mi diye sınamak istedim." Bu olay aynı zamanda nefsinin yokluk ve hiçliğini elden bırakmadığını; topladığı mala aldanıp kalmasın diye nefsini riyâzatla eğittiğini gösterir. Çünkü Hz. **Osman** başkaları gibi değildi.

Rivâyete göre Hz. **Osman** bir gece, başı ve yüzü örtülü olduğu hâlde makam-ı İbrâhim'in arkasında bir rekatta yedi uzun sûreyi okuyarak namaz kılmıştır.

Bir başka rivâyette Hz. **Osman** der ki: "Rasûlüllah (s.a.)'a beyat ettiğim zamandan beri dünyâlık bir şeyin peşine düşmedim. «Şuyum olsaydı» diye temennîde bulunmadım. Sağ elimle tenâsül uzvuma dokunmadım."

Hz. **Osman**'ın temkîn, sebat ve istikâmet özelliklerinden biri de şu olayda ortaya çıkmaktadır: Katlolunup şehîd düştüğü gün hiç yerinden ayrılmamış ve kimsenin savaşa girmesine izin vermediği gibi, odasında öldürülünceye kadar mushafı elinden bırakmamıştı. Nihâyet yaralandığında akan kanı mushaftan şu âyetin üzerine düşmüştü: "***Onlara karşı Allah sana yetecektir. O işiten ve bilendir***."[571]

Ebû Amr b. Ulvân bana, **Cüneyd**'in bir gece şöyle duâ ettiğini anlattı: "İlâhî, beni kendine yaklaştırıp (kurb) bana tuzak kurmak mı istiyorsun? Yoksa benim sana vuslatımı engellemek mi diliyorsun? Heyhât, heyhât." Ben **Ebû Amr**'a: "Heyhât, heyhât" ne demek diye sordum. Şu cevâbı verdi: "Temkîn."

Rivâyete göre Hz. **Osman** buyurmuştur: Ben hayrı dört şeyde buldum:

1- Nâfilelerle Allah sevgisine ermeye çalışmak,
2- Ahkâm-ı ilâhînin îfâsında sabır,
3- Allah'ın takdîrine rızâ,
4- Nazar-ı ilâhîden hayâ.

D- HZ. ALİ VE ZÜHDÎ ÖZELLİKLERİ

Ahmed b. Ali Vecîhî bana **Ebû Ali Ruzbârî**'den naklen **Cüneyd**'in şöyle dediğini anlattı: "Allah kendisinden râzı olsun, Emîru'l-müminîn Hz. **Ali**, eğer harplerle meşgûl olmasaydı, bize bu tasavvuf ilmimize dâir pek çok incelikler öğretirdi. Çünkü o, kendisine ilm-i ledün verilmiş biriydi. İlm-i ledün Kur'an'da **Hızır** (a.s.)'a hâs kılınmış bir ilimdir: "***Tarafımızdan ona bir ilim*** (ledün) ***öğretmiştik***."[572]

Kur'an'daki **Hızır** ve **Mûsâ** kıssasını anlatan şu âyeti duymuşsunuzdur: "***Doğrusu sen benimle beraber bulunmaya sabredemezsin***."[573] Bu âyetten hareketle bâzıları "velâyetin nübüvvete üstünlüğü" iddiâsıyla hatâya düşmüşlerdir. İleride ilgili bölümde bu görüşe sâhip olanları reddetmek için gerekli açıklamalarda bulunacağım.

Ashâb-ı kirâm içinde Emîru'l-mü'minîn Hz. **Ali**'nin mânâ, işâret, lafzî tevhîd, mârifet ve îmân gibi husûslarda özel bir yeri, sûfîlerden ehl-i hakâyık olanlarla ilgili güzel hasletleri vardır. Bunların hepsini zikredecek olursak kitap uzar. Sözün uzamaması için bir bölümünü anlatarak iktifâ edeceğiz.

Bunlardan biri Hz. **Ali**'nin: "Rabbini ne ile tanıdın?" sorusuna verdiği cevaptır: "Bana kendisini tanıttığı şekilde hiçbir sûrete benzemeyen, duyularla idrâk olunamayan, insanlara uzaklık ve yakınlık konusunda bir kıyâs söz konusu olmayan bir şekilde tanıdım. O her şeyin üstündedir. O'nun önünde bir şey olduğu söylenemez. Eşyâya dâhildir ama bir şey gibi, ya da bir şeyden veya

bir şeyin içinde ya da bir şeyle değil. Böyle olan ve bundan başka türlü olmayan Allah'ı tesbîh ederim."

Emîru'l-mü'minîn Hz. **Ali** bir hutbesinde şunları söylemişti: "O eşyâyı kendisiyle beraber bulunan bir şeyden, kendisine tâbi' olan bir şeyden, ya da kendisine benzeyen bir şeyden yaratmamıştır. Her sanatkâr sanatı bir şeyden yapar, her âlim cehâletinin ardından öğrenerek âlim olur. Allah âlimdir ama daha önce câhil değildi."

Onun îmân konusundaki görüşü, **Amr b. Hind**'in kendisinden duyup naklettiği şu sözdür: "Îmân, kalbde beyaz bir ışıktır. Îmân arttıkça kalbin beyazlığı artar. Îmân kemâle erince kalb bembeyaz olur. Nifak ise kalbde siyah bir ışıktır. Nifak arttıkça kalbin siyahlığı artar. Nifak kemâle erince kalb kapkara olur."

Adamın biri Hz. **Ali**'ye: "Îmân nedir?" diye sordu. Hz. **Ali** dedi ki: "Îmân dört temel üstündedir: Sabır, yakîn, adâlet ve cihâd." Sonra sabrı on makam üzere, ardından yakîn adâlet ve cihâdı aynı şekilde onar makam üzere vasfetti. Eğer bu rivâyet doğru ise ahvâl ve makâmât konusunda söz söyleyenlerin ilki Hz. **Ali**'dir.

Hz. **Ali**'ye: "İnsanların ayıplardan en sâlim olanı kimlerdir?" diye soruldu: "Aklını kumandan, sakınmayı ve öğüdü dizgin, sabrı emîr, takvâyı azık, Allah korkusunu yoldaş, ölümü hatırlamayı arkadaş yapandır" cevâbını verdi.

Kümeyl b. Ziyâd'ın rivâyetinde Hz. **Ali** kalbini göstererek şunları söylemiştir: "İşte ilim burada. Keşke onu taşıyabilecek kimseleri bulabilsem." Hz. **Ali** sahâbe arasında tevhîd ve mârifet konusunu anlatma ve açıklama hususunda özel bir yere sâhipti. Beyan gücü, mânâların tam oluşundan kaynaklanır ve hâllerin en yücesidir. Nitekim: "***Allah kendilerine kitap verilenlerden, onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız*** (beyân) ***diye söz almıştı***"[574] buyurur. Bir başka âyette de şöyledir: "***Bu*** (Kur'an) ***bütün insanlığa beyândır***."[575]

Kul şerefin kemâline ancak "beyân" ile ulaşır. Çünkü her bilen akıllı, her beyânı güzel olan ilim sâhibi değildir. Bir kula akıl, ilim ve beyân/ifâde gücü birlikte verildiğinde o kul kemâl ehli sayılır. Allah Rasûlü'nün ashâbı dînî bir müşkil ile karşılaştıklarında Hz. **Ali**'ye sorarlardı. O da onların müşkillerini çözüp beyân ederdi.

Hz. **Ali** der ki: "Dostunu bir dereceye kadar sev, birgün düşmanın olabilir. Düşmanına bir dereceye kadar buğz et, birgün dostun

olabilir."[576]

Hz. **Ali** birgün paraların saklandığı hazînenin önünde durdu ve: "Ey sarı ve beyaz (altın ve gümüş) dünyâlıklar, gidin benden başkasını kandırın" dedi.

Rivâyete göre üç dirheme satın aldığı bir gömleği giydi ve onu baş parmağıyla yırttı. Ücretle çalışır ve ücret olarak aldığı bir müdd (yaklaşık 874 gr.) ölçüsü hurmayı Allah Rasûlü'ne azık yapsın diye götürürdü.

Rivâyete göre Hz. **Ali**, Hz. **Ömer**'e şöyle demişti: "Eğer dostuna kavuşmak istersen gömleğini yama, ayakkabını tâmîr et, emelini kısa tut ve doymayacak kadar ye!"

Hz. **Ömer** der ki: "**Ali** olmasaydı **Ömer** helâk olurdu." Hz. **Ali** öldürüldüğü zaman oğlu **Hasan**, Kûfe minberine çıkıp halka şunları söyledi: "Ey Kûfeliler! Aranızda bulunan Emîru'l-müminîn öldürüldü. Andolsun ki, onun dünyâlık olarak ardından bıraktığı; kendisine hizmet eden bir kölenin hürriyet bedeli olan dört yüz dirhemden ibârettir."

Naklolunduğuna göre Hz. **Ali** namaz vakti geldiğinde titrer ve rengi kireç gibi olurdu. "Sana ne oluyor, ne bu hâl yâ emîra'l-müminîn?" diye soranlara: "***Allah'ın bize lütfettiği emânetin vakti geldi. O emânet göklere, yere ve dağlara sunulmuş ve onların korkup yüklenmekten kaçındıkları bir emânettir. İnsanoğlu bu emâneti yüklendi***."[577] Yüklendiğim bu emâneti edâ edip edemeyeceğimi bilemiyorum, derdi.

Hz. **Ali** der ki: "Ben ve nefsim, koyun ve çobanı gibiyiz. Ne zaman bir tarafa toplamaya çalışsam öbür tarafa yayılmaktadır."

Hz. **Ali**'nin ahvâl ve ahlâk konularında sûfîlerden vecd ehli, işâret sâhibi ve erbâb-ı kulûbun fiilleriyle ilgili bu tür sözleri pek çoktur.

Dünyâyı toptan terkedip sâhip olduğu dünyâlıklardan soyutlanarak fakr ve tecrîd yaygısı üzerine hiçbir bağı olmaksızın oturanların imâmı Hz. **Ebû Bekir**'dir. Dünyânın birazından geçip birazını çoluk çocuğuna, akraba ve hak sâhiplerine ayıranların imâmı Hz. **Ömer**'dir. Allah için mal biriktiren, verdiğinde de, vermediğinde de, infâk ettiğinde de Allah için hareket edenlerin imâmı Hz. **Osman**'dır. Dünyâ malını taleb etmeyen ve istemeden gelen dünyâlığı reddedip ondan kaçanların önderi ise **Ali b. Ebî Tâlib**'dir.

Hz. **Ali** der ki: “Hayrın tamamı dört şeyde dürülüdür: Samt/susmak, nutk/konuşmak, nazar ve hareket. Zikr-i ilâhî içinde olmayan konuşma boş sözdür. Fikir ve düşüncesiz susma ise sehv/unutmadır. İbretle olmayan nazar/bakış gaflettir. Allah’a kulluğa yönelmeyen hareket, fetret/gevşemedir. Konuşması zikir, susması fikir, nazarı ibret, hareketi kulluk olan kişiye Allah rahmet etsin. İnsanlar, böylelerinin elinden ve dilinden selâmette olurlar.”

E- ASHÂB-I SUFFA VE ZÜHDÎ ÖZELLİKLERİ

Ashab-ı suffanın sayısı haberde geldiği gibi üç yüz küsürdü. Bunlar çiftçilik, hayvancılık ya da ticâret gibi bir işle meşgûl olmazlardı. Mescid-i Nebevî’de yiyip içerler, orada yatıp kalkarlardı. Allah Rasûlü onların yalnızlığını paylaşır, onlarla oturur, birlikte yemek yer ve halkı onlara ikrâma ve değerlerini takdir etmeye teşvîk ederdi. Allah Teâlâ Kur’an’da muhtelif yerlerde onları anmıştır. Bu âyetlerden birkaçı:

1- “(Yapacağınız hayırlar) ***kendilerini Allah yoluna adamış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakîrler için olsun***.”[578]

2- “***Rablerinin rızâsını isteyerek sabah akşam ona yalvaranları kovma***!”[579]

3- “***Sabah akşam Rablerine, O’nun rızâsını dileyerek duâ edenlerle birlikte candan sebât et***!”[580]

4- Allah Teâlâ, onlar hakkında Rasûlü’ne çıkışmış ve: “***Âmânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve sırtını döndü***”[581] buyurmuştu.

Bu âyet, ashâb-ı suffadan olan **Abdullah b. Ümmi Mektûm** hakkında nâzil olmuştur. Bu âyetin nüzûlünden sonra Allah Rasûlü ne zaman onu görse kendisine: “*Rabbimin kendisi hakkında bana çıkıştığı zât*”[582] diye takılırdı.

Allah Rasûlü ashâb-ı suffa ile sohbet için oturduğunda onlar kalkmadıkça kalkıp gitmezdi. Kendileriyle musâfaha edecek olsa onlar bırakmadan elini çekmezdi. Bâzen de varlık ve imkân sâhibi olan sahâbîlere imkânlarına ve durumlarına göre onları üçer beşer dağıtırdı. Bâzen **Sa’d b. Muâz**, bunlardan seksen tanesini evine götürür ve yedirip içirirdi.

Ebû Hüreyre der ki: “Ben ashâb-ı suffadan yetmiş kadar kişi gördüm; dizlerini geçmeyen elbiseler içinde namaz kılarlar, rükûa eğilince de avret yerlerinin açılmasından korkarak elleriyle dizlerindeki elbiseyi tutarlardı.”[583]

Ebû Mûsa’l-Eş’arî der ki: “Yünlü/sûf elbise giydiğimizden bizim kokumuz koyun sürüsünü andırırdı.”[584]

Abdullah b. Talha der ki: Birgün ashâb-ı suffa ile birlikte Rasûlüllah ile sohbet ediyorduk. Rasûlüllah’a dediler ki: “Yâ Rasûlallah, hurma yemekten ciğerlerimiz kavruldu. Lâşe yemek de bize haram (ne yapalım?).” Bu sözleri duyan Allah Rasûlü minbere çıkıp şu konuşmayı yaptı: “*Hurma ciğerlerimizi kavurdu, diyerek durumlarını açıklayanlara ne oluyor? Bilmez misiniz ki Medîne halkının yiyeceği ancak hurmadır. Medîne halkı bize ne veriyorsa biz de size onu veriyoruz. Muhammed’in canı kudret elinde olan Allah’a andolsun ki bir iki aydan beri Allah Rasûlü’nün evinde ekmek pişirmek için duman tütmemiştir. Onun hâne halkının yiyeceği de hurma ve sudan başkası değildir*.”[585]

Bu konuşmanın anlamı odur ki, Allah Rasûlü bir bakıma ashâb-ı suffaya beyân-ı i’tizârda bulunuyor, onların şikâyetlerini reddetmediği gibi, kendilerini maîşet talebi için kazanç ve ticâret yollarına sevketmiyordu.

Yine haberde gelmiştir ki, Allah Rasûlü ashâb-ı suffadan bir grubun yanında durdu. Üstlerine giyecekleri olmayanlar birbirinin arkasına gizlenmiş kendilerine Kur’an okuyanı dinliyor ve ağlıyorlardı.[586]

Ashâb-ı suffa dışında kalan diğer bâzı sahâbîlerden herbiri özel birtakım husûsiyetleriyle ahvâl, amel ve güzel ahlâk konusunda temâyüz etmiş bulunmaktadır. Onlar bu özellikleriyle sûfîlerin hakîkat ehli olanlarına ilgili konularda örnek olabilecek vasıftadır. Bunların burada sayılması uzun gider. Biz saymadıklarımıza bir delîl olması için bunlardan bir kısmını inşâallah anlatacağız.

F- DİĞER BÂZI SAHÂBÎLER VE ZÜHDÎ ÖZELLİKLERİ

Ziyâd b. Hudeyr der ki: **Talha b. Ubeydullah**’ı binlerce defa bir mecliste gördüm ki eliyle izârının bir yanını dikmekteydi. **Hâris b.**

Umeyre, vefâtı ânında **Muâz b. Cebel**'in yanında bulunuyormuş. **Muâz** şöyle demiş: "Sen beni boğsan da ben sana, seni seveceğime dâir söz verdim".

İmrân b. Hüseyin der ki: "Rüzgârın savuracağı bir toprak olmayı arzu ederdim, ben azâb korkusu için yaratılmadım." **Sâbit Bünânî** der ki: "**İmrân b. Hüseyin** tam otuz üç yıl karın ağrısı çekti. Ziyârete gelen arkadaşları yanına girdiklerinde dediler ki: Rahatsızlığının uzunluğu, bizi senin yanına girmekten alıkoymuştu. O: Böyle üzülmeyin, Rabbimin benim hakkımda hoşlandığı şeyden ben de hoşlanırım, dedi."

Selmân Fârisî: "***Muhakkak cehennem onların hepsine vaad olunan yerdir***"[587] âyeti nâzil olduğu zaman önce nâra atmış ve elini başına koyup üç gün süreyle kaçıp ortalıktan kaybolmuştu. Yine bir başka haberde **Selmân**, Irak'tan Şam'a yürüyerek gidip **Ebu'd-Derdâ**'yı ziyâret ettiğinde üzerinde başını da örten kalın bir elbise vardı. Dediler ki: "Nefsini teşhîr ediyorsun." **Selmân** şu karşılığı verdi: "Hayır, âhiret hayrıdır. Ben ancak kulum, kul gibi giyinirim. Eğer kölelikten kurtulabilirsem o zaman güzellikleriyle ibtilâ olmak için cübbe de giyerim."

Ebu'd-Derdâ câhiliyye döneminde ticâretle uğraşan biriydi. Müslüman olunca ticâretle ibâdetin arasını cem' etmek istedi. Fakat bu mümkün olmadı. Böyle olunca ibâdeti ticârete tercih etti. Hanımı **Ümmü'd-Derdâ**'ya: "**Ebu'd-Derdâ**'nın en fazîletli ibâdeti nedir?" diye soruldu. O da: "Tefekkür ve dikkatle bakıp ibret almak" diye karşılık verdi.

Ebû Zerr der ki: "Benim Allah için olan hakkı ikâme etme duygum, çevremde dost ve arkadaş bırakmadı. Hesap gününden korkum sebebiyle de vücûdumda et kalmadı. Allah'ın sevâbına olan yakîn duygum evimde bir şey bırakmadı. Beni henüz idrak etmediğim günün kaygısı ile yaşamak öldürecek." "Nedir o kaygı?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Emelim ecelimi aştı. Allah'ın beni, yaprakları dökülen bir ağaç olarak yaratmasını isterdim."

Ebû Zerr bir düğün yemeğine çağrılmıştı. Şöyle bir ses duydu ve düğün yerinden ayrıldı: "Kim bir topluluğun kalabalığını çoğaltıyor (onların arasına katılıyor) ise onlardandır. Kim bir grubun davranışına rızâ gösteriyorsa amellerine ortaktır."

Habîb b. Mesleme, **Ebû Zerr**'e bin dirhem götürdü. Fakat o bunları kabûl etmeyip geri verdi ve dedi ki: "Bizim sütünü sağdığımız bir keçimiz, sırtına bindiğimiz bir merkebimiz var. Bundan başkasına ihtiyâcımız da yok."

Rivâyet olunduğuna göre tâûn salgını günlerinde **Ebû Ubeyde b. Cerrâh**'ın elinde bir yara çıktı. Ashâb-ı kiram onu büyüterek **Ebû Ubeyde**'yi korkuttular. O da yemin ederek, o yaranın kendi nezdinde kızıl develer gibi değerli olduğunu ifâde etti.

Bir adam **Ebû Ubeyde**'ye geldi ve bir şeyler istedi. O da onu geri çevirdi. Tekrar geldi, bir şeyler istedi. Bu sefer bir şeyler verdi ve dedi ki: "Sana veren de, vermeyip geri çeviren de Allah'tır."

Ebû Ubeyde derdi ki: "Keşke kurbanlık koç olsaydım. Etime su katılsaydı, parçalarımdan yararlanılsaydı. Ya da hiç yaratılmasaydım."

Rivâyete göre **Abdullah b. Mes'ûd** şöyle derdi: "Hoşa gitmeyen ölüm ve fakr ne güzeldir. Hangisinden başlayacağıma hiç aldırmam." Rivâyete göre **Abdullah b. Mes'ûd**'un evinde kırlangıç yuvaları ve yumurtaları vardı. Kendisine: "Şu yuvaları bozsanız" dendiğinde o şu karşılığı verdi: "Kendi ellerimle çocuklarıma kabir yapmak, bana bu kırlangıç yuvalarındaki bir yumurtayı kırmaktan daha hoş gelir."

Enes b. Mâlik birgün **Berâ b. Mâlik**'in yanına varır. O sırada **Berâ**, ayaklarını duvara çevirmiş şiir mırıldanmaktadır. **Enes** der ki: "Ey kardeşim, İslâm ve Kur'an uzakta mı?" O da şu cevâbı verir: "Kardeşim, bu okuduğum Arap şiiridir." Sonra sözlerini şöyle sürdürür: "Görmez misin ki ben, yatağımda ölüyorum. Oysa ben, katılamadıklarımın dışında Allah Rasûlü'nün yanında teke tek savaşçı sıfatıyla doksan dokuz kâfir öldürdüm. İşte böylece Tüster melikinin gününe kadar (İran'ın fethini kastediyor) geldik."

Ebû Mûsa'l-Eş'arî der ki: "Ben Allah Rasûlü'nden şöyle buyurduğunu duydum: "*Nice üstü başı eski, hırpânî insanlar vardır ki Allah adına bir şey için yemin edecek olsalar Allah onların yeminlerini boşa çıkarmaz. Bunlardan biri de **Berâ b. Mâlik**'tir*."[588] Yine **Ebû Mûsâ** der ki: "**Berâ** şöyle duâ ederdi: «Allah'ım, andolsun ki bana şehîdlik, arkadaşlarıma fetih nasîb eyle!» **Berâ** şehîd oldu, arkadaşlarına da fetih müyesser oldu.

Abdullah b. Abbâs'ın da şöyle dediği rivâyet olunur: "Meclislerin en değerlisi, evinin ortasında kimsenin görmediği, senin de kimseyi

görmediğin meclistir.” Bir başka sözü de şöyle: “Allah Teâlâ kulunu fakr ile mübtelâ kılar ki, duâsına daha bir şevkle sarılsın.” Denilmiştir ki, **İbn Abbâs**’ın gömleğinin ön tarafı, çok ağlamaktan ayakkabı tasması gibi yol yol olmuştu.

İbn Abbâs der ki: “Yamalı elbise giyip Hakk Teâlâ nezdinde yükselmek bana, Hâlık indinde alçaltıp mahlûk nezdinde yücelten elbise giymekten daha hoş gelir.”

Kâ’bü’l-ahbâr, rivâyete göre şunları söylemiştir: “Medih ve senâyı çirkin görmedikçe ve Allah için kendilerini levmetme/melâmet anlayışına ermedikçe insanlar âhiret şerefine eremezler.” Yine **Kâ’b** der ki: “Kul eziyetlerine sabretmedikçe hac ve cihâdın ecrini tam alamaz.”

Hârise’ye gelince, Allah rasûlü onun hakkında buyurmuştur: “*Her kim Allah’ın kalbini îmân nûruyla doldurduğu bir kul görmek isterse **Hârise**’ye baksın*.”[589]

Ebû Hüreyre hakkında da **Sa’lebe b. Ebî Mâlik** şöyle konuşur: Halîfe **Mervan b. Hakem** zamanında ben **Ebû Hüreyre**’yi sırtında odun destesiyle yolda halka: “Emîrinizin yolunu açın” diye seslenirken gördüm. Bana da: “Yâ **İbn Ebî Mâlik**, yol ver” diyordu. Ben de ona: “Allah iyiliğini versin bu yol sana yetmiyor mu?” dedim. O yine: “Emîrine yol ver yâ **İbn Ebî Mâlik**” diyordu.

Ebû Hüreyre ölümü yaklaşınca ağlamıştı. “Niye ağlıyorsun?” diyenlere: “Yol uzun, azık az, yakînimiz zayıf, önümüzde zor bir yokuş var. Onun inişi cennete mi yoksa cehenneme mi, belli değil” demişti.

Ebû Hüreyre der ki: “Geceyi üçe ayırdım. Üçte birinde namaz kılıyorum, üçte birinde uyku ve istirâhatle meşgûlüm. Geri kalan üçte birinde de hadîs müzâkeresi yapıyorum.”

Enes b. Mâlik ise rivâyete göre şöyle buyurmuştur: “Kıyâmet gününde havuza ilk varacak olan seçkin kişiler/havâs, az uyku ve oruçla zayıflayanlardır ki gece karanlığı çökünce bunları bir hüzün kaplar.”

Abdullah b. Ömer de rivâyete göre şöyle derdi: “Rasûlüllah (s.a.) hayâtta iken bekâr günlerimizde ancak Mescid-i Nebî’de uyurduk. Bizim başka mesken ve barınağımız da yoktu.” **İbn Ömer** der ki: “Ancak dindarlığına güvendiğiniz kişilere karşı sevgi gösterin. Yemeğinizi takvâ ehli kişilerle yeyin.”[590]

İbn Ömer der ki: “İnsanoğlu ancak korktuğu şeye musallat kılınır. Âdemoğlu Allah’tan başka bir şeyden korkmasa, Allah ona hiçbir şeyi musallat etmez.”

Huzeyfe b. Yemân der ki: “Benim gözümün en aydın olduğu günüm, âilemin yanına vardığımda çoluk çocuğumun herhangi bir ihtiyâçla bana şikâyette bulundukları gündür.” Yine **Huzeyfe** şöyle der: “Nice bir sürelik şehvet ve arzu vardır ki insana uzun bir hüzün verir.” **Huzeyfe** bir sofraya çağrılmıştı. Sofranın üzerinde Arap ve İslâm olmayanlara hâs bir şekil gördü ve hemen oradan şunları söyleyerek ayrıldı: “*Kim bir kavme benzerse onlardandır*.”[591]

Saîd b. Müseyyib’den rivâyete göre **Abdullah b. Cahş**, Uhud gününde şöyle demiştir: “Allah’ım, andolsun ki düşmanla karşılaşmayı isterim. Karşılaştığımda beni öldürsünler, karnımı yarsınlar, sonra müsle yaparak uzuvlarımı kessinler (önemli değil). Sana kavuştuğum zaman sen bana sorarsın: “Niçin öldürüldün?” Ben de: “Senin için” derim. **Saîd b. Müseyyib** diyor ki: “**Abdullah b. Cahş** düşmanla karşılaştı, öldürüldü ve bu dediklerinin hepsi ona yapıldı.”

Safvân b. Muhriz Mâzinî derdi ki: “Çoluk çocuğumun yanına gidince bir çörek buldum ve onu yedim. Allah dünyâ ehline şer ile karşılık verir. **Safvân**’ın bundan fazla dünyâlığı olmadan bu dünyâdan göçtü.”

Ebû Ferve, Allah Rasûlü’nün ashâbından olup **Benî Süleym**’in âzâdlısı idi. Allah’ı zikretmeksizin bir mil yol yürümüştü. Geri döndü ve tekrar aynı yolu zikr-i ilâhî ile kat’etti. Yolun sonuna gelince şunları söyledi: “Ey Allah’ım, **Ebû Ferve**’yi unutma. Çünkü o, Seni unutmamaya çalışıyor.”

Ebû Bekre bir kabrin yanında bayıldı. Etrafındakiler bağrışıp çağrışmaya başladılar. Neden sonra kendine gelince: “Yürüyen ve çıkıp giden her nefs, bana kendi nefsimden daha sevimlidir” dedi. “Niye” diye soranlara: “Ben emr bi’l-ma’rûf ve nehy ani’l-münker yapamayacağım bir zamana kadar kalmaktan korkuyorum” karşılığını verdi.

Rivâyete göre **Abdullah b. Revâha** ağlıyor, hanımı da ağlıyordu. Hanımına: “Niye ağlıyorsun?” diye sorunca: “Sen ağladın, ben de ağladım” dedi. **İbn Revâha**: “Bana cehenneme gideceğim haber

verildi ve oradan çıkacağım henüz bildirilmedi, o yüzden ağlıyorum" dedi.

Anlatıldığına göre **Temîm Dârî**, bir gece sabaha kadar ağlayıp şu âyeti okuyarak hiç uyumadı: "***Yoksa kötülük işleyenler, ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini inanıp iyi amel işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar***."[592]

Rivâyete göre **Adiy b. Hâtim** merhametinden ekmeğini ufalayıp karıncalara yedirirdi.

İbn Ömer'den rivâyete göre bir adam gelip Allah Rasûlü'ne sordu: "İnsanların en fazîletlisi kimdir?" Peygamberimiz şöyle cevap verdi*:* "*Temiz kalbli ve doğru sözlü olanlar.*" "Temiz kalbli ne demektir?" diye soruldu. Allah Rasûlü: "*Bulanıklığı olmayan, takvâ sâhibi, tertemiz, dünyâya beslenen hased ve azgınlıktan uzak ve âhireti seven bir kalb*"[593] buyurdu. Sahâbîler: "İçimizde **Ebû Râfi**'den başka bu sıfatları taşıyan kimse yoktur" dediler.

Ebû Muhammed b. Kâ'b'dan şöyle dediği nakledilir: "Allah bir kulun hayrını murâd edince ona üç özellik verir: Dinde fakih yapar, dünyâya karşı zâhid kılar ve kendisine ayıplarını gösterir."

Rivâyete göre **Zürâre b. Evfâ**, birgün Kuşeyr mescidinde halka imâm oldu ve: "***O sûra üfürüldüğü zaman var ya, işte o gün zorlu bir gündür***"[594] âyetini okudu ve oracıkta cansız yere düştü.

Hanzala-i Kâtib'in hâli biraz daha ilginç. O şöyle anlatıyor: "Biz Allah Rasûlü'nün yanında bulunurken o bize cenneti cehennemi anlatıyor, biz âdetâ onları gözlerimizle görür gibi oluyoruz. Ama çoluk çocuğumuzun yanına dönünce durum değişiyor. Ben bu hâlime gülüyor ve karşılaştığım insanlara: "***Hanzala*** *münâfık oldu*" diyordum. Nihâyet **Ebû Bekr** bana: "Sana ne oluyor, niye böyle konuşuyorsun?" dedi. Ben de ona hâlimi anlattım. O: "Biz hepimiz öyle yapıyoruz, hepimizin durumu aynı, öyleyse biz de mi münâfıkız?" dedi. Nihâyet **Hanzala**, Nebî (s.a.)'e gitti. Durumu ona da anlatınca Cenâb-ı Peygamber (s.a.) buyurdu ki: "*Yâ* ***Hanzala****, siz evlerinizde de, benim yanımda olduğunuz gibi olsanız, melekler yataklarınızda sizinle el sıkışırdı. Fakat bâzen öyle, bâzen böyle.*"[595]

Allah Rasûlü'nün ashâbından, künyesi **Ebû Dâvûd Sicistânî**'nin kitabında **Ebû Kesîr** olarak geçen **Leclâc** isimli bir zât daha var. Rivâyete göre bu zât elli yaşlarında Rasûlüllah'a İslâm'ını açıklamış ve 120 yaşlarında iken vefât etmiştir. **Leclâc** der ki: "Allah Rasûlü'ne

teslim olduğum günden beri karnımı yiyecekle doldurmadım. Yetecek kadar yedim, yetecek kadar içtim."

Ebû Cuhayfe isimli sahâbînin hanımı otuz dirhemini saklamış ve sonra bunu unutmuştu. Aradan bir yıl geçince hanımın sakladığı para hatırına geldi. **Ebû Cuhayfe** ona dedi ki: "Ey zâlim **Hüzeyl**'in bacısı! Dolu ev ne kötüdür. Eğer sen bu hâlde ölüverseydin, ben kendimi Allah indinde mal depolayıcısı sayardım. Allah'ın Rasûlü öldü, onun devri gözlerimizin önünde geçti, vefâtı daha pek yeni. O ne bir dirhem bıraktı, ne bir dinar, ne de bir kuruş. Ne bir buğdayı vardı, ne de arpası."

Hakîm b. Hızâm şöyle dermiş: "Sabaha çıktığımda yanımda bir ihtiyâcının giderilmesini isteyen birini, ya da bir işine yardım dileyen birini görünce bunu ecri gerektiren bir musîbet olarak değerlendirdim."

Rivâyete göre **Üsâme**'nin iki aylık veresiye bir at satın aldığını duyan Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştu: "*Üsâme tûl-i emel sâhibiymiş.*"[596]

Anlatıldığına göre **Bilâl Habeşî** ve **Suheyb Rûmî**, bir Arab kabîlesine giderler, halka konuşma yaparlar. İnsanlar onlara: "Siz kimsiniz?" diye sorarlardı. Onlar da: "Birimizin adı **Bilâl**, diğeri **Suheyb**. Biz dalâlette idik, Allah bize doğru yolu gösterdi. Köle idik, Allah bizi hürriyetimize kavuşturdu. İhtiyaç sâhibi idik, Allah bizi zengin kıldı. Eğer bizi evlendirirseniz Allah'a hamdederiz. Eğer bu teklifimizi kabûl etmezseniz Allah'ı tesbih ederiz" derler. Halk: "Sizi evlendiririz, hamd Allah'a mahsûs" deyince **Suheyb**, **Bilâl**'e şunları söyledi: "Sen bizim Allah Rasûlü ile geçen günlerimizi ve savaşlarımızı onlara anlatmadın mı?" **Bilâl**: "Sen doğru söylüyorsun. Ben seni sıdk/doğru sözlülük ile nikahlıyorum" dedi.

Abdullah b. Rebîa ile **Mus'ab b. Umeyr** birbiriyle kardeş yapılmıştı. **Abdullah** der ki: "**Mus'ab**'a bakıyor ve hâline acıyarak gözümden yaşlar akıyordu." Ben onu Mekke'de refâh içinde yaşarken görmüştüm. Başında kıldan bir başlık vardı. Şimdi ise ben Medîne'nin bahçelerini dolaşıyor ve bir müdd (yaklaşık 874 gr.) hurma karşılığı kova ile su çekiyorum. Aldığım ücreti de **Mus'ab b. Umeyr**'e götürüyorum."

Mus'ab bir gün Allah Rasûlü'nün huzûruna girmiş, onun yanında bulunan bir miktar hurmanın birazını yemiş, kalanını da kardeşi

Abdullah b. Rebîa'ya götürmüştü.

Allah Rasûlü, **Abdurrahman b. Avf** ile **Sa'd b. Rebî** kardeş yapmıştı. **Sa'd**'in iki hanımı vardı. Kardeşi **Abdurrahman**'a dedi ki: "Malımı aramızda bölüşelim. Hanımlarımdan birini boşayayım, sen onunla evlen." **Abdurrahman b. Avf** bu teklîfi kabûl etmedi ve: "Sen bana çarşıyı göster" dedi. Çarşıya gitti ve hurma, yağ gibi şeyler alıp satarak para kazanmaya başladı.

Rivâyete göre Peygamberimiz'e bir misâfir geldi. Peygamberimiz hanımlarının yanında misâfire ikrâm edecek bir şey bulamadı. Bu sırada Allah Rasûlü'nün yanına ensârdan bir adam geldi ve misâfiri alıp evine götürdü. Önüne sofrayı kurdu ve hanımına kandili söndürmesini işâret etti. Kendisi de sanki yemek yiyormuş gibi elini sofraya getirip götürüyor ve ağzını şapırdatıyordu. Misâfir doyuncaya kadar güzelce yedi. Sabahleyin Allah Rasûlü ona dedi ki: *Allah, senin misâfirine ikrâmından hoşlandı ve şu âyeti inzâl buyurdu:* «***Kendileri zarûret içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler.***»[597]

İbn Ömer'in anlattığına göre, ashâb-ı kirâmdan birisine bir koyun kellesi hediye edilmişti. O da kendi kendine: "Herhâlde komşumun benden daha çok ihtiyâcı olmalı" diye onu komşusuna gönderdi. Herkesin aynı duygularla komşusuna vermesi sonucu nihâyet yedi ev dolaştıktan sonra kelle ilk sâhibine geri geldi. Bu olay üzerine de yukarıda bahsi geçen âyet-i kerîme inmişti: "***Kendileri zarûret içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler***."[598]

Sahâbeden gelen bu tür rivâyetler pek çoktur. Onlardan herbirinin anlattığımız mânâdaki özelliklere sâhip olduğu bilinmektedir. Müminlerin bu tür davranışları özümsemesi ve sahâbîlerin işlediği her türlü tâatı, konuştuğu her türlü hikmeti benimsemesi gerekir. Biz çoğun azını anlattık. Sahâbîleri anlatmaktan murâdımız, anlayanlara bu konuda özel bir işâret ve uyarıdır. Hulefâ-i râşidîn konusunu anlatırken geçen açıklamalar gibi, bunların da açıklamaları vardır. Ancak bunlar, anlamak için konuya tedebbür ve teemmül nazarıyla bakanlara gizli olan şeyler değildir.

et-Tevbe, 9/100.

et-Tevbe, 9/72.

Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 132.

Tirmizî, Menâkıb, 32; İbn Mâce, Mukaddime, 11.

Tirmizî, Menâkıb, 16, 37; İbn Mâce, Mukaddime, 11.
Âl-i İmrân, 3/79.
Buhârî, Cenâiz, 3; İbn Mâce, Cenâiz, 65.
Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, Mısır 1314, I, 357.
Müslim, Cihâd, 58; Ahmed, *Müsned*, I, 30.
el-Enfâl, 8/12.
Buhârî, Küsûf, 2; Müslim, Salât, 112.
Buhârî, İ'tisâm, 2; Müslim, Îmân, 32.
Muvatta', Akdiye, 33.
Tirmizî, Tefsîr, 15.
Bkz. *Hilye*, III, 42-43.
Tirmizî, Cum'a, 79.
Yûnus, 10/107.
el-Bakara, 2/153.
Hûd, 11/6.
Buhârî, Fezâil, 16.
İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Beyrût 1328, II, 3.
Muvatta', Lübs, 19.
Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 6, Edeb, 68; Müslim, Fezâilu's-sahâbe, 22.
Bu söz Süleymân et-Teymî'ye de isnâd edilir. Bkz. *Hilye*, II, 346.
Tirmizî, Menâkıb, 18; Ahmed, *Müsned*, V, 63.
el-Bakara, 2/137.
el-Kehf, 18/65.
el-Kehf, 18/67.
Âl-i İmrân, 3/187.
Âl-i İmrân, 3/138.
Tirmizî, Birr, 60/1997.
el-Ahzâb, 33/72.
el-Bakara, 2/273.
el-En'âm, 6/52.
el-Kehf, 18/28.
Abese, 80/1-2.
Bkz. Tirmizî, Tefsîr, 80; Muvatta', Kur'an, 8; Vâhidî, Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an, s. 471.
Buhârî, Salât, 58.
Ebû Dâvûd, Libâs, 5-6; Tirmizî, Kıyâmet, 38.

Ahmed, *Müsned*, III, 487.
Ebû Dâvûd, İlim, 13.
el-Hicr, 15/43.
Müslim, Birr, 138, Cennet, 48.
Hilye, X, 273.
Ahmed, *Müsned*, III, 38.
Ebû Dâvûd, Libâs, 4/4031.
el-Câsiye, 45/21.
İbn Mâce, Zühd, 24.
el-Müddessir, 74/8-9.
Müslim, Tevbe, 12-13.
Zebîdî, *İthâfu sâdeti'l-muttakîn*, X, 238; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, III, 47.
el-Haşr, 59/9. Hadîs için bkz. Buhârî, Tefsîru sûre 59, 6.
el-Haşr, 59/9.

YEDİNCİ BÖLÜM:
TASAVVUFTA ÂDÂB

EDEB VE ÂDÂB

Allah Teâlâ buyurur: “***Ey îmân edenler, canlarınızı ve ehlinizi*** (çoluk-çocuğunuzu) ***cehennem azabından koruyunuz***.”[599] Rivâyete göre **İbn Abbâs** bu âyetin tefsîrinde şunları söylemiştir: “Çoluk çoluğunuzu eğiterek; edeble yetiştirerek onlara cehennemden kurtulmayı öğretin.” Nitekim Peygamber (s.a.) buyurur: “*Hiçbir baba evlâdına edebden daha değerli bir armağan veremez*.”[600] Yine Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur ki: “*Beni Rabbım terbiye etti de benim edebim ne güzel oldu*.”[601]

Hz. Peygamber (s.a.)’in bütün peygamberler arasında “edeb” kelimesiyle ifâde edilen özel yeri “*benim edebim ne güzel oldu*” lâfzıyla ortaya çıkmaktadır. Değilse, bütün peygamberleri terbiye eden Allah Teâlâ’dır.

Muhammed b. Sîrîn’den: “Allah’a en yakın ve kulu Allah’a en çok yaklaştıran edebin hangisi” olduğu soruldu. Şu karşılığı verdi: “Hakk’ın rubûbiyetini tanımak/mârifet, O’na itâat etmek, genişlik zamanında hamd, darlık zamanında sabretmek.”

Hasan Basrî’ye sordular: “İnsanların edeb bilgisi çoğaldı, fakat edeb azaldı. Edebin dünyâda en yararlı, ukbâda en erdirici olanı hangisidir?” **Hasan Basrî** şu karşılığı verdi: “Önce dinde ince kavrayış/tefakkuh lâzımdır. Çünkü böyle bir anlayış, tâliblerin kalblerini cezbeder. Sonra dünyâya karşı zâhid davranmak. Çünkü bu da insanı Allah’a yaklaştırır. Son olarak da Allah’ın kul üzerindeki hakkını bilmek. Bu da kâmil mânâda bir îmânı içine alır.”

Saîd b. Müseyyib der ki: “Allah’ın üzerindeki hakkını bilmeyen, O’nun emir ve nehyine uymayan edebden uzaktır.”

Kelsûm/Gülsüm Gassânî: “Edeb kavlî ve fiilî olmak üzere iki türlüdür. Nefsi için sözlü/kavlî edebe riâyet eden, amelinin sevâbını kaybeder. Allah, davranışlarındaki/fiilî edebiyle kendisine yaklaşmaya çalışana gönüller sevgisi ihsân eder, kusurlarını görmezden gelir ve kendisinden edeb öğrenenlerin sevâbına onu da ortak eder” der.

Rivâyete göre **İbn Mübârek** şöyle demiştir: “Edebin azı ilmin çoğundan daha değerlidir.” Bir başka seferinde de: “Ârif için edeb, mübtedî için tevbe mesâbesindedir” demiştir.

Edeb, fakîrlerin/dervişlerin dayanağı, zenginlerin süsüdür. Halkın, edeb konusunda birbirinden farklı üç derecesi vardır: Dünyâ ehlinin edebi, dindârların edebi, havâssın edebi.

1- Ehl-i dünyâ, edeb denilince genellikle fesâhat, belâgat, bilgi ezberleme, yöneticileri eğlendirme, şiir ve sanatkârlık gibi şeyleri anlarlar.

2- Dindârlar da edebi daha çok riyâzat, organları eğitmek, gönlü temizlemek, şer'î sınırları korumak, şehvetleri terketmek, şüphelilerden kaçınmak, tâatlara koşmak ve iyilikte yarışmak şeklinde yorumlarlar.

3- Havâssın edeb anlayışı; kalb temizliği, sırlara riâyetkâr olmak, ahde vefâ, hâl ve vakti muhâfaza, havâtır, vârid ve ilhâm türü uyarılara değer vermemek, iç ve dış dengeyi korumak, kurb makamlarında, taleb yerlerinde, huzûr ve vuslat anlarında edebe sarılmaktır.

Anlatıldığına göre **Sehl b. Abdullah** şöyle demiştir: "Ancak nefsini edeble yenmesini bilen, Allah'a ihlâsla amel edebilir." Yine **Sehl** demiştir ki: "İlâhî emirlere uyma konusunda Allah'tan yardım isteyenler, edeb-i ilâhîye riâyette sabra erişirler."

"Âdâbın en yücesi tevbedir, nefsi şehvetlerden alıkoymaktır" denilmiştir.

Sûfîlerden birine: "Nefsin edebi nedir?" diye soruldu. Şu karşılığı verdi: "İyiliği öğretip teşvik etmek; kötülüğü tanıtıp ondan vazgeçirmektir."

"Kâmil mânâda edeb, ancak peygamberlerde ve sıddîklarda olur."

Ahmed b. Muhammed Basrî'den işitmiştim. O da **Celâcilî Basrî**'den duymuş: "Tevhîd îmânı, îmân şerîatı, şerîat da edebi gerektirir. Edebi olmayanın şerîatı, şerîatı olmayanın îmânı, îmânı olmayanın da tevhîdi yoktur."

Ebu'l-Abbâs b. Atâ'dan: "Edebin ne olduğu" sorulmuştu da şu karşılığı vermişti: "Güzelliklere vâkıf olmaktır. Allah ile ilişkilerinde, gizli ve âşikâr, edeb üzre bulunmaktır. Eğer bunu yapabilirsen ehl-i edeb sayılırsın." Bu sözün ardından **İbn Atâ** aynı anlamda şöyle bir şiir okudu:

Konuşunca bütün zarâfeti ortaya çıkar,
Susunca da bütün güzellikleri zâhir olur.

Sûfîlerin sefer, hareket, ikâmet, hâl ve durumlarına göre birtakım edebleri vardır. Bu âdâb konusu onların şekil ve usûl bakımından başkalarından ayrıldıkları kendilerine hâs özel durumlarıdır. Ayrıca onların birbirlerine olan üstünlükleri edeb sâyesinde bilinmektedir. Yine bu sâyede sâdık sûfîlerle yalancı ve iddiâcılar birbirinden ayrılmakta, tahkîk ehli olanlar ortaya çıkmaktadır. Biz sûfîlerin âdâba dâir görüşlerinin bir kısmını bundan sonraki ilgili bölümlerde açıklayacağız. Bu konuya ilgi duyup ayrıntılara vâkıf olmak isteyenler, o bölümlere başvursun.

et-Tahrim, 66/6.

Tirmizî, Birr, 33.

Keşfü'l-hafâ, I, 70.

I- ABDEST VE TEMİZLİK ÂDÂBI

Abdest ve temizlik konusunda ilk edeb, abdest için gerekli bilgileri öğrenmek, farz ve sünnetleri tanımak, müstehab ve mekruhlardan haberdâr olmak, abdestin mendûb ve fazîletlerini bilmektir. Çünkü bütün bu ayrıntılara ancak ilim, araştırma, inceleme, kitap ve sünnete uygun bir ihtimâm ve ihtiyâtlı bir yaklaşım sâyesinde vâkıf olunabilir. Bu da en güzel ve en sağlam yola tâbi' olmak, işi ihtiyât ve dikkatle ele almayanı kınamak ve kalb ile inkârı bir kenara bırakmak sûretiyle olur. Allah azîmetle amel etmeyi sevdiği gibi, yerine göre ruhsatla ameli de sever. Sûfîler dışındaki kişilerin ruhsatla amel etmelerini gerektirecek birtakım engelleri ve meşgûliyetleri bulunabilir. Bu yüzden onlar ruhsatla amel ettiklerinden dolayı mâzûrdurlar.

Sebeplerle iştigâli terkederek kendilerini ibâdet ve zühde vermiş bulunan sûfîler için takvâda, abdestte ve ihtiyâta sarılmada dikkatsizlik; temizlik ve tahârette gevşeklik gibi husûslarda özür sözkonusu olamaz. Dervişlik ve sûfîlikten başka bir meşgûliyeti olmayan kimselerin de güçleri yettiğince, âdâb konusunda gayret sarfetmeleri gerekir. Çünkü Allah Teâlâ buyurur: "***Gücünüz yettiği ölçüde Allah'tan sakının***."[602] Ben bir cemâat gördüm. Her namaz için abdest tazeliyor, diğer namaz vakti girmeden abdeste kalkıyorlardı. Ki bu sûretle abdestlerini tamamlamaları ile namaza kalkmaları birbirine bitişik olmuş olsun.

Sûfîlerin abdest konusundaki edeblerinden biri yolculuklarında ve sâir zamanlarında dâimâ abdestli olmaktır. Onların bu konudaki temel görüşü, aşağıdaki âyete istinâden ölümün ne zaman geleceğini bilmemeleridir: "***Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar, ne de bir an ileri gidebilirler***."[603] Sûfîler ölüm kendilerine ansızın gelecek olursa onu abdestli olarak karşılamayı arzu ettiklerinden dâimâ badestli bulunurlar.

Husrî bana: "Geceleyin ne zaman uyansam kalkıp abdestimi tazelemedikçe uyumam" diye anlatmıştı. Onun bu durumu abdestli uyuduğunu, uyanınca da abdesti bozulmuştur, diye tazelediğini gösterir. Nefsini abdestsiz uyumamak üzere te'dîb etmişti.

Büyük şeyhlerden birinin abdest konusunda biraz vesvesesi vardı. Bu yüzden de çok su dökerdi. Bana şöyle anlatmıştı: “Bir gece yatsı namazı için abdest tazeliyor, kendi kendime su döküyordum. Gecenin bir yarısı geçti, hâlâ içime sinmedi ve vesvese hâli gitmedi. Ağladım ve dedim ki: “Ya Rabbi, beni bağışla.” Hâtiften şöyle bir ses duydum: “Ey filân kişi, afv ancak ilimle; yâni ilme uymakla olur.” Bu sözleri söyleyen zât **Ebû Abdullah Ruzbârî**’dir.

Şöyle bir rivâyet vardır: “Şeytân âdemoğlunun bütün amellerinden bir nasîb almak için uğraşır durur. Bu nasîbin insanların emrolundukları şeylerde yaptıkları ziyâdelik veya noksanlıklardan olmasına pek aldırmaz.”

Cüneyd’in üstâdı **İbnü’l-Kerenbî**’den nakledildiğine göre o, bir gece cünüb olmuş ve üzerinde de sert, kalın ve eski bir giysi varmış. -Onun giysisinin bir kolu ile bâzı parçaları **Câfer Huldî**’nin yanında saklanmaktaydı ki, bir kaç rıtl (üç-beş kg.) ağırlığındaydı.- **İbnü’l-Kerenbî** suyun kenarına gelmiş. Hava son derece soğukmuş. Soğuğun şiddetinden nefsi suya girme husûsunda direnmiş. Nefsinin bu îtirâzını görünce kendini suya atıvermiş. Elbisesiyle bir süre suda yüzdükten sonra çıkmış. Kendi kendine elbise kurumadıkça üzerinden çıkarmamak üzere, ahdetmiş. Bu kalın elbise de tam bir ayda kuruyabilmiş. Onun böyle yapmaktan amacı nefsini te’dîb etmekti. Çünkü nefsi, cünüblükten sonra yıkanmayı emreden ilâhî emre karşı direnmişti.

Sehl b. Abdullah mürîdlerini çok su içmeye, yere az su dökmeye teşvik eder: “Suyun da bir hayâtı vardır. Onun ölümü, yere dökülmektir” derdi. **Sehl**, çok su içmeyi nefsi zaafa uğratmaya, şehvetleri öldürmeye ve nefsin gücünü kırmaya vesîle olarak görürdü.

Ebû Amr Zeccâcî, Mekke’de yıllarca mücâvir olarak ikâmet etti. Hâcet-i tabiiyyesini göreceği zaman bir fersah kadar Harem’in dışına çıkar, ihitiyâcını öyle görürdü. Bana ulaşan bilgiye göre bu zât, otuz yıl süreyle asla Harem dâhiline büyük abdest bozmamıştır.

İbrâhim Havvâs, sahrâya çıktığı zaman yanında küçük bir su kabı bulundurur ve suyunun çok azını içer, kalanını abdest için saklardı. Susadığında su içmek yerine, suyu abdestte kullanmayı tercih ederdi.

Nehir kenarlarında dolaşan, bununla birlikte yanlarından ibrik ya da testilerindeki suyu eksik etmeyen bir grup gördüm. Bunlar, abdestleri sıkışınca civarda bulunan insanlar sebebiyle nehrin kenarına oturup avret yerini açarak abdest bozmak mümkün olmaz, diye böyle yaparlardı. Yanlarında taşıdıkları, içinde su bulunan ibrik ve testi ile tenhâ bir yere çekilip hâcetlerini görürlerdi. Bu tutum, onların gönüllerine daha güvenli geliyordu.

Sûfîler küçük abdest bozduktan sonra istibrâ için uzuvlarını fazlaca çekip sündürmeyi hoş karşılamazlar. Çünkü bu sebeple damarların gevşeyip idrarı tutamamak, dolayısıyla da idrar kaçırma söz konusudur. Bu konuda ifrât, ancak suyun bulunmadığı zarûret hallerinde mümkün görülebilir. Tahâretten sonra pantalon ve şalvar türü bir şey giymek, izâr ve peştemal kuşanmaktan daha iyidir. Abdest hazırlığı sırasında ise izâr daha hafif ve kullanışlıdır.

Sûfî az veya çok, yaş veya kuru, domuz kılından yapılmış giysilerden sakınmalı, ayaklarına da ayakkabı ve sandalet türü şeyler giymeyi tercih etmelidir.

Şöyle bir söz vardır: “Yanında ibrik ve testi taşımayan bir sûfî görürsen bilesin ki o, isteyerek ya da başkaldırarak namazı terketmeye ve avret yerini açmaya azmetmiş demektir.”

Zahrân taraflarında bir yerde ikâmet etmekte olan zâhid bir cemâat görmüştüm. Bir evde kalıyorlardı. Birbirlerinin helâya giriş ve çıkışlarını asla görmezlerdi. Kendilerini öylesine eğitip yetiştirmişlerdi ki, herbiri helânın boş olduğu saatte ihtiyâcını görür, giriş ve çıkışta kimseyle karşılaşmazdı.

Yine bir adam görmüştüm, yellenmesini sahrâlarda ve tenhâ mekânlarda abdest bozduğu zamanların dışında kontrol altında tutacak bir meleke kazanmıştı.

İbrâhim Havvâs, Mekke’den Kûfe’ye kadar tek başına gittiği hâlde toprakla teyemmüme ihtiyâç duymazdı. İçmek için yanında taşıdığı suyu, abdeste saklardı.

Şeyhlerden bir grubu da zarûret hâli hâriç, hamama gitmeyi hoş karşılamazlardı. Eğer mecbûr kalırlarsa giderler, fakat hamama asla çıplak girmezlerdi. Hamamdan çıkıncaya kadar peştemal kuşanırlardı. Hizmetkârların kendilerine dokunmalarına ve üzerlerine su atmalarına izin vermezlerdi. Hamama grup hâlinde geldiklerinde birbirlerini keselelerdi. Hamamda kendilerinden başkaları da

bulunduğu zaman, yüzlerini duvardan yana çevirirlerdi ki, kazârâ bakışları kimsenin avret yerine değmesin. Sûfîlerden bir grubu da kendileriyle hamama giren kimselerden hiçbirini peştemalsız bırakmazlardı.

Etek ve koltuk temizliği yapmak, güzel ve fıtrî sünnetlerdendir. Bunları güzelce tıraş edemeyen kimse, tenhâda yoluversin. Duyduğuma göre **Sehl b. Abdullah**'ın mürîdleri birbirlerinin başını tıraş ederlermiş.

Îsâ Kassâr Dîneverî'den şöyle duymuştum: "Benim bıyığımı ilk kesen, **Şiblî**'dir. Çünkü ben kendisinin hizmetinde bulunuyordum."

Sûfîlerden bir grubu "sünnettir" diye saçı ikiye ayırmayı tercih etmiştir. Bu durum gençler için hoş değilse de, eğer sünnete uymak isterlerse ihtiyârlar için hoştur.

Yine sûfîlerden biri: "Fakîrlik Allah'tan ama, bu pislik ne oluyor?" diye sorardı.

Sûfîlere göre en güzel şey temizlik, tahâret, temiz giysi, sürekli misvak kullanmak; akarsu yanında, geniş arâzîde, çevredeki câmîlerde ve halvet mekânlarında konaklamak, kış ve yaz her cuma gusletmek, güzel koku kullanmaktır. En temiz iş, akarsu ile sürekli yıkanıp temizlenmektir, abdest tâzelemektir, abdestte organlarını tam yıkamaktır.

Kişinin temizlik konusunda titizlik göstermesi, akarsu bulmak için bulunduğu yerden ayrılıp uzaklaşması; rengi, kokusu ve tadı değişmiş suları kullanmaması, vesvese sayılmaz. Yıkanmak için temiz bir yer araştırmak, görünen ve görünmeyen organların bitişme ve ayrışma noktalarının temizliğinde titizlik göstermek, burun deliklerine suyu ulaştırmak, gerek abdestte, gerekse gusülde derinin her yanına ve bütün âzâlara suyu iletmeye çalışmak vesvese sayılmamalıdır. Takvâ ve temizlik gereği olan her türlü sakınma, yasaklanan vesveseye dâhil değildir. Aksine bunlar hep: "***Gücünüz yettiği ölçüde Allah'tan sakının***"[604] emrinin hükmüne girer.

Yasak olan vesvese, fazîletlerle meşgûl olurken farzları unutturarak insanı ilim ölçüleri dışına çıkaran vesvesedir. İlmin koyduğu ölçülere muhâlefetle bir müdd (yaklaşık 874 gr.) ölçüsü su ile abdest, bir sâ' (yaklaşık 2,75 litre) ölçüsü su ile gusül abdesti almak gibi. Bu konuda işin doğrusu, her vakitte en uygun ölçüler içinde bulunmaktır. Suyun bol olduğu zamanlarda kalbi mutmain olacak şekilde organlarına

suyu ulaştırmak; suyun bol olmadığı zaman ise az bir su ile abdest tazeleyip temizlenmektir. Nitekim haberde şöyle gelmiştir: "*Allah Rasâlü'nün ashâbı ancak toprağın tozunu ıslatacak kadar bir su ile abdest alırlardı*."[605]

Birini tanırım, yüzünde bir yarası vardı. Su, yarasına zararlı idi. Bununla birlikte o, on iki yıl boyunca her namaz vaktinde abdest tâzelemeyi asla terketmedi. Bir başkası daha vardı. Gözüne su iner inmez hemen doktora götürürlerdi. Tedâvîsi için çok para harcadılar. Nihâyet bir gün doktor dedi ki: "Bir kaç gün yarasına su değmemesi ve sırtüstü yatması gerekir." Fakat o, bunları dinlemedi. Gözünü kaybetmeyi, abdest ve temizliği terketmeye tercih etti. Bu zât, **Ebû Abdullah Râzî el-Mukrî** idi.

Anlatıldığına göre **İbrâhim b. Edhem**, bir gecede yetmiş kereden fazla kalkar ve her defasında abdest tazeleyip iki rekat namaz kılardı.

İbrâhim Havvâs, Rey Câmii'nde suyun içinde ölmüştü. Karın ağrısından şikâyeti vardı. Suya girer ve kendi kendine yıkanırdı. Yine bir defasında yıkanmak üzere suya girmiş ve fakat suyun içinde rûhunu teslim etmişti.

İşte bütün bu anlattıklarım, ehl-i safvet olan sûfîlerin abdest ve tahâret âdâbına âid şu anda hatırıma gelenlerdir. Başarıya erdirecek olan Allah'tır.

et-Tegâbün, 64/16.

el-A'râf, 7/34.

et-Tegâbün, 64/16.

Ebû Dâvûd, Salât, 11.

II- NAMAZ ÂDÂBI

Sûfîlerin namazla ilgili ilk edebi, namaza âid bilgileri öğrenmek, namazın farz, sünnet, âdâb, fazîlet ve nevâfilini bilmektir. Namaz için gerekli olan konuları araştırmak, bunları ilim ehlinden sorup öğrenmektir. Çünkü namaz dînin direği, âriflerin gözünün nûru, sıddîkların sürûru, mukarreblerin tâcıdır. Namaz vuslat makamıdır. Hakk'a yakınlık, heybet, huşû, haşyet, ta'zîm, vakar, müşâhede ve murâkabe mahallidir. Allah'a münâcâttır. O'nun huzûrunda durmak, O'na yönelmek ve O'ndan gayrı her şeyden yüz çevirmektir.

Namaz konusunda avâmın âlimleri taklîd etmeleri; fakîhlerin fetvâlarına başvurmaları yeterli olmakla birlikte, âlimlerin ruhsat, fetvâ ve te'vîl türü görüşlerine de güvenmeleri gerekir. Çünkü ulemânın ruhsat ve fetvâsının kaynağı, Allah'ın yaratıklarına verdiği genişlik ve müsâmahadır.

Halk arasında sûfîlik özellikleriyle temâyüz etmiş, el emeğiyle geçinmeyi terkederek mâsivâ ile her türlü bağını kesmiş ve Allah'a yönelip *ehlullah* adıyla anılarak Allah'a nisbet edilen kişiler, âdâba riâyetten geri kalmazlar, namazın ahkâmına titizlik ve ihtimâmdan yorulmazlar. Namazın farz, sünnet, âdâb ve nevâfilini icrâdan asla geri durmazlar. Çünkü onların bundan önemli işleri yoktur. Hiçbir işe namazdan daha çok ihtimâm göstermezler.

Sûfîlerin namaz konusunda bundan sonraki edebi vakit gelmeden önce namaza hazırlanmaktır. Bu sâyede namazın makbûl olan ilk vaktini kaçırmamış olurlar. Bu, ancak namazın ilk vaktini bilmekle mümkün olur. Vakti bilme işi, güneşin zevâl vaktini; her beldedeki zevâlin gölge ölçüsünü bilenlere müyesser olur. Her vakitte güneşin hangi ölçülerle zevâl vaktine girdiğini ve bu ölçülerin artış ve eksilme zamanlarını bilmek gerekir. Kişinin boyu, başka bir ölçü olmadığı zamanlarda, bu iş için bir ölçü birimi olarak kullanılabilir. Kişinin boyunun gölgesi, bulunduğu yere göre bir ölçü birimi/kadem îtibâr olunur.

Bu sayılanların yanı sıra kişi, vakit tâyini için yıldızların konumunu, doğuş ve batışa göre ayın durumunu, ay menzilinde bulunan yıldızlardan herbirinin doğuş sırasını bilmesi gerekir ki, geceleyin

yıldızlara baktığında gecenin ne kadarının geçtiğini, ne kadarının kaldığını bilebilsin.

Ayrıca kıbleyi tâyin için kutup yıldızı ve diğer yıldızlara âid bilgilere de ihtiyâç vardır. Çünkü kıble tâyini ancak araştırma ve incelemeyle gerçekleşebilir. Bu yüzden her beldenin semt olarak Kâbe'ye göre ne tarafa düştüğünü bilmek gerekir. Bunun sağlıklı olabilmesi de Mekke'nin bulunulan yere göre ne tarafta olduğunu araştırmak ve Kâbe'ye göre hangi cihette olduğunu bildiği beldeye bu hükmü ircâ' etmekle mümkün olur. Ayrıca kutub yıldızının ve diğer yıldızların hangi noktalarda bulunduğunun da bilinmesi gerekir. Hatta geceleyin yol ve yön gösteren gezegenlerin durumunun da bilinmesi lâzımdır. Çünkü belki kişinin yolu sahrâya düşer ya da denizde gemiyle yolculuk yapmak zorunda kalır, bu bilgi o zaman kendisine lâzım olur.

Sehl b. Abdullah: "Sâdık kişinin sıdkının alâmeti cin tâifesinden bir tâbiinin bulunması ve namaz vakti girince kendisine haber vermesi, eğer uykuda ise uyarmasıdır" dermiş.

Sûfîlerden öyleleri vardır ki, kendilerinin gece ve gündüze âid, günler boyu süren ibâdet, zikir ve Kur'an tilâveti türünden evrâdı vardır, fakat bunlardan hiçbirini diğerine karıştırmadan icrâ ederler.

Niyet ve iftitâh tekbîri edebi: Hazırlığını tamamlayan ve ilk vaktinde namaza başlamak isteyen kimse, tahrime/iftitah tekbiri ile niyeti birbirine bağlı olarak yapmalıdır. Birinin diğerini geçmemesi, aksine her ikisinin aynı anda olması gerekir. Nitekim **Cüneyd** şöyle demiştir: "Her şeyin bir temizlik/safvet noktası vardır. Namazın safveti, ilk tekbiridir." Bu söz, ilk tekbirin niyetle birlikte olması gerektiğini, değilse namazın câiz olmadığını gösterir. Çünkü tahrime tekbiri ve niyet, kulu namaza bağlayan akiddir. Eğer bu bağ/akid, sağlam olursa, bundan sonra namaza onu bozacak; fazîletini eksiltecek bâtınî âfetler giremez. Namaz kılana kalacak olan da, niyeti ve bu akdi; yâni niyetle beraber aldığı tekbirdir.

İbn Sâlim'i şöyle derken duymuştum: "Niyet, Allah ile, Allah için ve Allah'tan olur. Niyetten sonra namaza dâhil olan âfetler düşmandan; yâni şeytândandır. Dolayısıyla onlar, şeytânın hissesine düşer. Şeytânın hissesi, çok da olsa, Allah ile, Allah için ve Allah'tan olan az niyete denk olamaz."

Ebû Saîd Harrâz'a sordular: "Namaza ne ile girilir?" Şu karşılığı verdi: "Namaza durmak demek, kıyâmette Allah'ın huzûrunda bulunmak gibi, O'na yönelmektir. Sen ve O, karşı karşıyasınız. Arada tercüman yok. Sen O'na yönelmiş münâcât ediyorsun ve büyük bir Melik'in huzûrunda bulunduğunun bilinci içindesin."

Âriflerden birine sordular: "İlk/tahrime tekbîri nasıl alırsın?" Şu karşılığı verdi: "Allahu Ekber diye ilk tekbîri, elifin azameti, lâm'ın heybeti, hâ'nın kurb ve murâkabesiyle sözümde ve özümde Allah'tan başka bir büyük kalmadan alırım."

Bir başka sûfî de şöyle der: "Sen tekbîr aldığında O sana bakmakta ve senin gönlüne âgâh bulunmaktadır. Sağ yanında cennet, sol yanında cehennem olduğunu düşünerek tekbîrini al!"

Kıyâm âdâbı: Kul namaza dâhil olduğunda gönlünde, huzûrunda bulunduğu Allah'tan başka hiçbir şey olmamalıdır ki, Hakk'ın kelâmını anlayabilsin ve her âyetin mânâsına ve zevkine varabilsin. Çünkü insanın namazdan payı bilinçle ve kalb huzûruyla kıldığı kadardır.

Ebû Saîd Harrâz, namazın âdâbını anlattığı kitabında der ki: "Tekbîr için ellerini kaldırdığında gönlünde zât-ı kibriyânın azametinden başka büyük olmamalıdır. Tekbîr sırasında senin nezdinde Allah'tan daha büyük bir şey kalmamalıdır ki, O'nun büyüklüğüyle gözünden ve gönlünden dünyâ ve âhiret duyguları silinip gitsin."

Ebû Saîd Harrâz'ın söylediklerinin mânâsı şudur: Eğer Allahu Ekber dediğin zaman, gönlünde Allah'tan başka büyük varsa, sen sözünde sâdık değilsin, demektir.

Kırâatta edeb: Kur'an âyetlerini gönül kulağıyla, âdetâ Allah'tan dinliyormuş gibi ya da Allah'a okuyormuş gibi bir müşâhede ile okumaktır. **Ebû Saîd Harrâz** der ki: "Böyle düşünmek idrâk ehli için yüce bir anlayıştır."

Rükû'daki edeb: Sırtını dümdüz yapıp yere eğilmek, böylece bütün mafsallarını arşa doğru dimdik tutmaktır. Sonra da gönlünde Allah'tan daha yüce bir şey kalmayacak şekilde O'nu yüceltmek ve nefsini bir toz zerresinden daha küçültmektir. Başını rükûdan kaldırıp: "*Semiallahu li-men hamideh*" dediğinde Allah'ın kendisini işittiğini bilmektir.

Secdedeki edeb: Secde sırasında kulun gönlünde kendisine Allah'tan daha yakın hiçbir şeyin kalmamasıdır. Çünkü secde, kulun Rabbına en yakın olduğu durumdur. Böyle olunca kulun diliyle de Allah'ı karşıtlarından tenzîh etmesi gerekir. Kulun kalbinde Allah'tan daha büyük, O'ndan daha izzetli hiçbir şey bulunmamalıdır. Kul namazını bu minvâl üzere tamamlar.

Bu duyguların yanı sıra, kulda kendini eritecek bir haşyet ve heybet duygusu bulunur. İçinde kendisini namazdan daha ziyâde meşgûl edecek bir başka duygu bulunmaz. Huzûrunda durduğu zât yerine başkalarıyla meşgûl duruma düşmemeye çalışır.

Kişi bu duygularla teşehhüdde oturup duâlarını okur ve selâm verir. Bunların hepsi, ne söylediğini ve kiminle muhâtab olup kime münâcâtta bulunduğunu bilen kişilerin hâlidir. Kul namaza girerken: "Allahu Ekber" diyerek yaptığı akdi, ancak bu sûretle tamamlamış ve namazdan çıkmış olur. Bunların hepsi, benim **Ebû Saîd Harrâz**'ın kitabında gördüklerimdir.

Ben bir grup insan görmüştüm, Allahu Ekber diye yaptıkları akid ve niyetle başladıkları namazı vesveseye düşmeden tamamlayabilmek için hafif tutuyor ve uzatmayı hoş karşılamıyorlardı.

III- NAMAZIN
DİĞER BÂZI ÂDÂBI

Kul namaza girmeden önce, namaz edebiyle edeblenince sürekli namazdaymış gibi olur. Onun namaza kalkışı namazdaki hâlinden uzak olmaz. Sûfîlerin namazdan önceki edeblerinden biri murakâbedir; kalbi her türlü havâtır ve avârızdan, Allah'ın dışında herhangi bir şeyin zikrinden korumaya çalışmaktır. Namazdan önce bu hal üzere olanlar, namaza kalktıklarında âdetâ bir namazdan başka bir namaza kalkıyormuş gibi kalkarlar. Namaza başladıkları sıradaki niyet ve akidlerini namaz boyunca sürdürürler. Namazdan çıktıklarında tekrar namaz dışında huzûr-i kalb hâline ve murâkabeye dönerler. Onlar âdetâ, namazın dışında oldukları zaman da namazdaymış gibidirler. Bu, onların namaz edebidir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.) buyurmuşlardır ki: "*Kişi namaz vaktini gözleyip bekledikçe namazda gibidir*."[606] İşte namazda ve namazı beklemede edeb budur. Benim anlatmaya çalıştığım konu da budur.

Namaza kalktığında ilk tekbîr sırasında heybet-i ilâhiyyeden yüzü kızarıp sararan birini tanırım. Yine namaza girişi sırasında kalbindeki niyet ve akdi korumak için kalbine yoğunlaşan ve bu yüzden kaç rekat kıldığının farkında olmadığından arkadaşlarından birini kıldığı namazın rekatlarını saymak üzere yanına oturtan birini görmüştüm. Kaç rekat kıldığının bilincinde olmadığı için yanlış yapmaktan korkuyor ve namazının rekatlarını saymada yardımcı olacak birini bulunduruyordu.

Anlatıldığına göre **Sehl b. Abdullah** iyice zayıflamıştı. Hatta neredeyse yerinden kalkamayacak duruma gelmişti. Ancak namaz vakti geldiğinde kendisine gücü iâde edilirdi. Mihrâbda kazık gibi dimdik dururdu. Namazdan çıkınca da eski zayıf hâline döner, yerinden kıpırdamaya güç yetiremezdi.

Çölde tekbaşına yolculuk yapan birini tanırım ki, nâfile evrâdını, gece namazını, sünnetleri ve hazar zamanında yapageldiği âdâbı terketmez ve şöyle konuşurdu: "Sûfî tâifesinin seferdeki hâliyle hazardaki hâlinin bir olması gerekir."

İhvânımdan benimle beraber bulunan biri vardı. Ne zaman bir şey yiyip içecek, bir elbise giyecek veya bir mescide girip çıkacak olsa, hemen iki rekat namaz kılardı. Sevindiği, ya da öfkelendiği zaman da yine aynı şekilde iki rekat namaz kılardı.

Ebû Abdullah b. Câbân ile yolculuk yapmış olan arkadaşlarımız bana onun şöyle bir davranışını anlatmışlardı: Çölde yolculuk sırasında belli bir mesâfeye eriştip arkadaşlarının ardısıra yola devâm etmek istediğinde, iki rekat namaz kılmadan yerinden ayrılmazmış.

Sûfîler, edebleri gereği imâm olmaktan, Mekke'de ve başka yerlerde namazda ilk safta bulunma gayretinden geri dururlar. Namazı uzatmayı da iyi görmezler. İmâmet konusunda, kendileri hâfız da olsa, Fâtiha ve zamm-i sureyi düzgün okuyan birinin ardında kılmayı imâmete tercih ederler. Çünkü Nebî (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*İmâm* (cemâatten) *sorumludur*."[607]

İlk safta namaza durma kaygısı içinde bulunmayışları, insanları izdihâma ve sıkıntıya düşürmemek arzusudur. Çünkü hadîste bu konuya dâir gelen rivâyet[608] sebebiyle, ilk safta namaz kılma gayreti içinde olanlar, izdihâma neden olmaktadırlar. Sûfîler ilk saf kaygısı taşımamakla, halkı kendilerine tercih etmektedirler. Ancak ilk safta boş yer bulduklarında bu fazîleti ganîmet bilirler.

Namaz uzadıkça sürçmeler, hatâ ve vesveseler de çoğalmaktadır. Amelleri sağlam yapmak, çok ve uzun yapmaktan evlâdır. Çünkü Allah Rasûlü (s.a.) *namazı tam ve hafif icrâ etmede halkın en üstünüydü.*[609]

İbn Ulvân'dan, **Cüneyd**'in yaşının ilerlemiş olmasına ve bedenine zaaf gelmiş olmasına rağmen, namazla ilgili evrâdını hiç terketmediğini işitmiştim. Hattâ kendisine "bunun sebebi" sorulduğunda şu karşılığı vermiş: "Başlangıç hâlimde beni Allah'a erdiren bu hâli, son demlerimde nasıl terkedebilirim?"

Yine sûfîlere göre, namazın dört âdâbı daha vardır:

1- Seccâde üzerinde huzûr-i kalb ile bulunmak,

2- Allah'ın huzûrunda bilinç hâlini/şühûd-i akl korumak,

3- Şüphe ve vesveseye düşmeden kalb huşûunu yakalamak,

4- Beklenti içinde olmadan namazın rükünlerini huzû ile yapmak. Çünkü kalb huzûru perdelerin kalkmasına, bilinç hâli ilâhî azarın izâlesine, kalb huşûu kapıların açılmasına ve huzû hâli sevâbın

çoğalmasına medâr olur. Namazı huzûr-i kalbden mahrûm olarak kılan sâdece oyalanmış olur. Bilinç hâlinden uzak olarak kılan sehve düşüp yanılır. Kalb huşûundan uzak kılan ise hatâ eder. Huzûu olmadan kılan da kendine acımasızlık etmiş sayılır. Bu dört özelliği yerine getirerek namaz kılan ise namazın tam hakkını vermiş olur.

Bütün bunlar, sûfîlerin namaz âdâbı konusunda şu anda benim aklıma gelen şeylerdir. Başarı Allah'tandır.

Buhârî, Ezân, 30, 36.

Ebû Dâvûd, Salât, 32; Tirmizî, Mevâkît, 39.

Buhârî, Ezân, 73.

Müslim, Mesâcid, 227; Tirmizî, Salât, 10.

IV- ZEKÂT VE SADAKA ÂDÂBI

Sûfîlerin zekât konusundaki âdâbına gelince: Allah'ın taksîminde onlara zekât farz kılınmamıştır. Çünkü Allah onlara, kendilerine zekât ve sadaka gerekecek kadar dünyâ malı vermemiştir. **Mutarrif b. Abdullah b. Şıhhîr**'in şöyle söylediği rivâyet olunur: "Bana göre Allah Teâlâ'nın bana dünyâ malı vermemiş olması, vermesinden daha değerlidir." Ehl-i tasavvuf genelde bu anlayıştadır. Onların gözünde, kendilerine dünyâ nîmeti verilmemiş olması, çok şey verilmesinden daha üstün bir değer taşımaktadır. Onlardan birisi dünyâlığa sâhip olma konusunda bakınız ne diyor:

Bana malımdan dolayı zekât farz değildir,
Hiç cömerd adama zekât farz olur mu?

Şâir âdetâ övünerek şunu söylüyor: "Bana asla zekât farz olmamıştır. Çünkü ben, yanımda zekât farzolacak kadar mal birikmesine fırsat bırakmam."

Duyduğuma göre **İbrâhim b. Şeybân**, **Şiblî** ile karşılaşır. Meğer **İbrâhim b. Şeybân**, mürîdlerine **Şiblî**'nin yanına gidilmesini, onun yanında kalınmasını ve sözünün, sohbetinin dinlenmesini yasaklamışmış. Bu karşılaşmada onu denemek için sormuş: "Beş deveye gereken zekât ne kadardır?" **Şiblî**: "Farz olan, bir koyun vermektir. Ama bize gerekeni soruyorsan hepsini vermektir" demiş. Bununla bizim üzerinde bulunduğumuz sûfîlik yolu bunu gerektirir, demek istemiştir. **İbrâhim** tekrar **Şiblî**'ye: "Bu konuda sizin imâmınız kim?" diye sormuş. O da: "**Ebû Bekir Sıddîk**'tır. Çünkü o malının hepsini çıkarıp Allah Rasûlü'ne vermişti de Allah Rasûlü'nün: «*Çoluk çocuğuna ne bıraktın*?»[610] sorusuna: «Allah ve Rasûlü'nü» demişti. Böyle yaptığı için de kimse onu nehyetmemişti."

Sûfîlerden bir grubu kendi âdâb anlayışları gereği, zekât malı yemez, istemez ve verildiğinde almazlardı. Oysa ki zekât almalarını Allah mubâh kılmıştı. Böyle bir zekât malını yemiş olsalar, helâl ve temiz/tayyib olan bir şey yemiş olacaklar. Şu kadar var ki onlar, zekât

almayı terkederken fakîrleri kendilerine tercih ediyor, zayıf ve ihtiyâç sâhibi olanları sıkıntıya sokmak istemiyorlardı.

Anlatırlar ki: **Ebû Yâkub Sûsî**'nin arkadaşı **Muhammed b. Mansûr**, kendisine zekât, sadaka ve yemin keffâreti türünden bir şey verildiğinde eğer getirilen şeyin bu sayılan cihetlerden birine âid olduğunu biliyorsa almaz; fakîr mürîdlerine de aldırmazmış. Dermiş ki: "Kendim için hoşlanmadığım bir şeyi, kardeşlerimin almasını da istemem." Eğer getirilen şeyin zekât ya da sadaka olduğunu bilmezse o zaman alır ve yermiş.

Diğer sûfîler de zekât alma konusunda genişlik göstermezler, ellerini tama' ile zekât malına uzatmazlar, dilenip istemezler ve minnet gördükleri şeyi almazlardı. İstemeden getirilenden yararlanırlardı. Bana ulaştığına göre sûfî kardeşlerimizden birisi, her sene sûfiyyenin fukarâsından olan dervişlere bin dînâr dağıtır ve ardından da: "Onlara zekâtından bir dirhem bile vermediğine" dâir yemin ederdi. (Çünkü bu zât, zekâtın farz olması için nisâbın üzerinden bir yıl geçmesi şartını beklemeden malını dağıttığı için kendisine zekât farz olmazdı.)

Anlatıldığına göre **Ebû Ali Meştûlî**, Mısır tüccârlarının hayretini mûcib olacak derecede sûfîlere infâk ederdi. Mısır tüccârları: "Bizim mallarımız onun nafakasına yetmez" derlerdi. Bununla birlikte ona asla zekât farz olmamıştı.

Sûfî şeyhlerin büyüklerinden birini şöyle söylerken duymuştum: "Zenginlerden biriyle aramızda dostluk vardı. Gönlümde ona karşı bir hürmet ve muhabbet besliyordum. Zekâtını vereceği zaman beni hatırlamıştı. Bu durum, benim kalbimde ona karşı bütün dostluk duygularımı alıp götürdü."

Meşhûr imâmlardan birine âid bir dervişe yazılmış şöyle bir not görmüştüm: "Sana zekât veya sadaka olmayan, içinde Allah'tan başkasına âid minnet bulunmayan bir şey gönderiyorum. Kabûlünüz beni sevindirecektir."

Sûfîlerin sûfîleri tanımayan, onların hâllerine âid bir iddiâda bulunmayan, onlara benzemeyen ve onların prensiplerini bilmeyen kimselerden istemeden, tama' etmeden ve nefsânî bir sevinç duymadan gelen şeyleri, geri çevirmeleri gerekmez. Çünkü bir haberde Hz. Peygamber (s.a.)'in Hz. **Ömer b. Hattâb**'a şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "*İstemeden, nefsânî bir sevinç*

duymadan Allah'ın verdiği dünyâ malını al, geri çevirme!"[611] Eğer geri çevirecek olursan Allah'ın sana gönderdiği bir şeyi geri çevirmiş olursun. Geri çevirmez alırsan, o zaman muhayyersin. Eğer ondan yiyecek olursan, helâl ve temiz bir şey yemiş olursun. Eğer onu durumunu bildiğin ve buna senden daha lâyık gördüğün birine verecek olursan, bu daha da güzel olur.

Bana **Ebû Bekir Muhammed b. Dâvud Dîneverî ed-Dukkî** şöyle anlatmıştı. **Ebû Bekir Fergânî**'nin adı, Ramazan ayında dağıtılan paradan alacak fakîrler listesine yazılmıştı. O her gece gider, parasını alır ve götürüp adı bu listeye yazılmamış bulunan komşusu yaşlı fakîr bir kadına verirmiş.

Sûfîlerden biri der ki: "Allah'tan alan, izzetle alır. Aldığını Allah'tan başkasından gören, zilletle almış olur. Almayı Allah için terkeden izzetle, Allah'tan başkası sebebiyle terkeden ise zilletle terketmiş olur. Alma ve verme işini bundan başka bir temel üzerine binâ eden büyük bir tehlike ile karşı karşıyadır. Allah yanılanı isâbet edenden ayırır. O'na hiçbir şey gizli kalmaz."

Almanın, vermenin ya da almayı terketmenin Allah için olmasının en sağlam ölçüsü, kişinin nezdinde verilmekle verilmemenin; sıkıntı ile genişliğin müsâvî olmasıdır.

Bir grup da vardır ki, zekât ve sadakayı hediye, hibe, îsâr ve hayra tercih ederler ve derler ki: "Allah Teâlâ zenginlerin malından fakîrler için bir hak tâyin etmiştir. Biz zekât ve sadaka aldığımız zaman Allah'ın bize tâyin buyurduğu haklarımızı almış oluyoruz. Bunu terketmenin bir anlamı yoktur. Biz Allah ve Rasûlü'nün bizim için ihtiyâr ettiği şeyin üzerine bir şey ihtiyâr edemeyiz. Ayrıca zekât ve sadakayı almaktan kaçınmak, nefse bir tür izzet izâfe etmek ve fakîrliği hoş görmemektir."

Bu mânâda **Ebû Muhammed Murtaiş**'ten şöyle rivâyet vardır. **Murtaiş**, zengin ve tüccârlardan oluşan mürîdleriyle bir toplantı hâlindeydi. İsteyen ve isteyemeyen fakirlere ekmek dağıtan bir adam gördü. Fakîr ve dilenciler onun başına yığılmıştı. **Murtaiş** de mürîdlerinin arasından kalktı ve o adamın bulunduğu tarafa doğru yürüdü. Dağıtılan ekmeklerden bir çörek alıp tekrar eski yerine geldi. Kendisine: "Niye böyle yaptığı" soruldu. Şu karşılığı verdi: "Eğer kalkıp bu ekmeklerden almasaydım, adımın "*fukarâ defteri*"nden silineceğinden korktum."

Cenâb-ı Peygamber (s.a.) buyurmuştur: "*Zengin, güçlü ve sağlam kişilere sadaka helâl olmaz*."[612] Mutasavvıflar için zekât ve sadaka almayı hoş karşılamayanların delîli, bu hadîs-i şerîftir. Hz. Peygamber (s.a.) buyurmuştur: "*Zenginlik mal çokluğu değildir. Gerçek zenginlik, gönül ve kalb zenginliğidir*."[613] Gönül zenginliğine erişenler, her ne kadar dünyâ malı açısından fakîr olsalar da, zenginlerden daha zengindirler; çünkü onların zenginlik ve istiğnâsı Allah iledir. Bu anlattığımız mânâda **Ali b. Sehl Isbahânî**'den şöyle bir söz nakledilir: "Bizim arkadaşlarımıza/sûfîlere fakîrdirler, diye bir şey vermek haramdır. Çünkü onlar halkın en zengini/müstağnîsidirler." O bu sözüyle onların zeginliğinin Allah ile olduğunu anlatmak istemiştir.

Hz. Peygamber (s.a.)'in: "*Zengin, güçlü ve sağlam kişilere sadaka helâl olmaz*" hadîs-i şerîfiyle muhtemelen zekât ve sadaka bizzat hastalıklı olan kişilere tahsîs edilmiş bulunmaktadır. Oysa ki âyet-i kerîmede: "***Sadakalar*** (zekâtlar) ***Allah'tan farz olarak ancak fakîrlere, miskinlere... mahsûstur***"[614] buyurularak zekât fakîrlikten başka bir şarta bağlanmamıştır. Fakîr temelde yoksul olan demektir. Ancak yoksulun bundan sonra birtakım ahlâkî özellikler, hâller, üstünlük ve sırlar taşıması gerekir.

Bir başka yorum da şöyledir: "Fakr" kelimesi omurga kemiği anlamına gelen "*fikâru'z-zahr*" kökünden alınmıştır. *Fikar*, sırtın düz durmasını sağlayan omurga kemiğidir. Bu kemik kırılır ve zaafa uğrarsa insan nasıl dik durmak için başka şeylerin desteğine muhtâç olursa, fakirlere zaafları sebebiyle belini doğrultmak için başka bir şeye ihtiyâç duymalarından dolayı "fakîr" denilir. Doğrusunu Allah bilir.

Sadaka ve zekâtı "insanların malının kiri" olarak görüp almayı hoş karşılamayanlara göre zekât ve sadaka, verenlerin kusûr ve günahlarını azaltmaktadır. Şâyed sadaka ve zekât, alanlara bir noksanlık verecek ya da halkın malının kiri olması sebebiyle onları küçültecek olsa aynı şey, ***zekât alan tahsîldârlar***, ***müellefe-i kulûb***, ***borçlular***, ***Allah yolunda bulunanlar*** ve ***yolda kalmışlar*** için de geçerli olurdu.

Dünyâlık bir mala sâhip olmadığı hâlde mallarından tasaddukta bulunanların derecesine ermek istemeyenlere Allah Teâlâ, fazîleti mal tasaddukundan daha az olmayan, sözle ve fiille tasadduk imkânı

bahşetmiştir. Nitekim hadîs-i şerîfte Allah Rasûlü buyurmuştur: "*İnsanlarla iyi geçinmen sadakadır. Kardeşine yardımcı olman sadakadır. Mümin kardeşinle karşılaştığında güleryüzlü davranman sadakadır. Senin kabında bulunandan kardeşinin kabına bir şeyler boşaltman sadakadır*."[615]

Rivâyete göre **Bişr b. Hâris** şöyle söylemiştir: "Ey hadîs ilmiyle uğraşan kişiler, hadîsin zekâtını ödeyin!" "Hadîsin zekâtı ne ile ödenir?" diye sorulunca da: "Ezberlediğiniz, ya da yazdığınız her iki yüz hadîsten beş tanesinin hükmünü yerine getiriniz" demişti.

Zekât mükellefinin zekâtını vermiş sayılması için şu dört şartı yerine getirmesi gerekir:

1- Malını helâlinden kazanması,

2- Böbürlenmek, çalım satmak ve kendinden aşağıda bulunanlara karşı üstünlük taslamak için mal biriktirmiş olmaması,

3- Önce çoluk çocuğuna karşı güzel huy ve cömerd davranması,

4- Zekât verdiği kişiye minnet ve başa kakmak sûretiyle eziyet vermemesi.

Zekât, Allah'ın zenginlerin malından fakîrlere ayırdığı bir haktır. Bu yüzden fakîrlere zekât veren, âdetâ onlara hakkını vermiş olmakta ve böylece de hem Allah'ın rızâsını kazanmakta, hem de hesap endîşesinden ve elîm azâb korkusundan kurtulmaktadır.

Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 357.

Buhârî, Zekât, 51.

Ebû Dâvûd, Zekât, 24.

Buhârî, Rikâk, 15.

et-Tevbe, 9/60.

Müslim, Birr, 144.

V- ORUÇ ÂDÂBI

Hz. Peygamber (s.a.) kudsî hadîste Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu rivâyet eder: "*Oruç benim içindir, onun mükâfâtını ancak ben veririm.*"[616]

Biri çıkıp: "Diğer ibâdetler arasından oruca böyle bir özellik verilmesinin sebebi nedir? Oysa biz, bütün amellerin O'na âid olduğunu ve hepsine mükâfât verecek olanın ancak O olduğunu biliyoruz. Öyleyse: "*Oruç benim içindir ve onun mükâfâtını ancak ben veririm*" sözünün anlamı nedir?" diye soracak olursa, şöyle cevap verilir: "Bu sözün iki anlamı vardır. Birincisi: Evet orucun diğer ibâdetler arasında özel bir konumu vardır. Çünkü oruç hâriç, bütün farz ibâdetler, halkın dışardan bakınca görebileceği, organların birtakım hareketlerinden ibârettir. Oruç ise dış organların bir hareketi olmaksızın yapılan bir ibâdettir. Bu yüzden Allah Teâlâ: "*Oruç benim içindir*" buyurmuştur. İkincisi: "*Benim içindir*" sözünün anlamı "Samediyyet bana âiddir" demektir. "Samed" karnı olmayan, bu yüzden de yeme-içmeye ihtiyâcı bulunmayan, demektir. Allah Teâlâ sanki: "*Kim benim ahlâkımla ahlâklanırsa Ben onu hiçbir beşerin gönlünün hayâl edemeyeceği bir biçimde mükâfâtlandırırım*" buyurmaktadır.

"*Onun mükâfâtını ben veririm*" sözünün anlamına gelince, Allah Teâlâ bütün iyilik yapanlara oruç tutanlar hâriç, birden ona, ondan yedi yüze kadar mükâfât vereceğini vaad buyurmuştur. Oruç tutanlar, sabır ehli/sâbirûndur. Allah: "***Ancak sabredenlere mükâfâtlarını hesapsız verecektir***."[617] Bu âyetle oruç, hasenât ve sevâbı sayılı ibâdetler arasından çıkmış olmaktadır. Çünkü oruç, nefsin alışageldiği şeylerin yokluğuna sabretmesi, organların şehvet ve isteklerinden alıkonması demektir. Oruç tutanlar, sabredenlerdir. Bu mânâda Allah Rasûlü (s.a.)'nden şöyle bir hadîs-i şerîf rivâyet olunmuştur: "*Oruçlu olduğun zaman kulağına, gözüne ve eline de oruç tuttur.*"[618] Bir başka hadîs de şöyledir: "*Sizden biriniz oruçlu olduğunda sövmesin, günah işlemesin. Eğer kendisine biri sövecek olursa sâdece: «Ben oruçluyum» desin*!"[619]

Orucun âdâbı: Niyet ve maksadı sağlamlaştırmak, nefsin isteklerine karşı çıkmak, organları haram ve şüphelilerden korumak, yediği şeyin sâfiyetine dikkat etmek, kalbi kollamak, Hakk'ın zikrine devam, Hakk'ın teminatı altında olan rızkına fazla önem vermemek, kendi orucunu küçümsemek, eksikliklerinden dolayı ürpermek, ibâdetini hakkıyla yerine getirebilmek için Hakk'tan yardım dilemek.

Rivâyet edildiğine göre **Sehl b. Abdullah Tüsterî**, her on beş günde bir kere yemek yermiş. Ramazan boyunca da sâdece bir öğün yermiş. Ben bu durumu şeyhlerden birine sorup araştırdım. Bana şu cevâbı verdi: "O, her gece tek başına, sâdece saf su ile iftar ederdi."

Bir başka rivâyete göre **Ebû Ubeyd Büsrî**, bir Ramazan ayında evine çekilip kapısını üstüne kapamış. Hanımına da her gece kendisine kapı aralığından bir çörek atmasını tenbihlemiş. Ramazan çıkıncaya kadar evinden dışarı çıkmamış. Ramazan'ın sonunda odasına giren hanımı, otuz tane çöreğin odanın bir köşesine bırakıldığını görmüş.

Nâfile oruca gelince, şeyhlerden bir grubu ölümle Allah'a kavuşuncaya kadar seferde ve hazarda oruçlu bulunmaya dikkat ederlerdi. Onların oruç konusundaki edeblerinin ölçüsü şu hadîs-i şeriftir: "*Oruç kalkandır*."[620] Hz. Peygamber (s.a.) bu hadîste "herhangi bir şeye kalkandır" diye mukayyed bir ifâde yerine, mutlak bir ifâde kullanmıştır. Bu hadîsin açıklaması sadedinde şunlar söylenmiştir: "Oruç âhirette cehennem ateşine karşı bir kalkandır. Çünkü oruç oruçluyu, insanları cehenneme çağıran şeytân, nefis, hevâ, dünyâ ve şehvet gibi düşman oklarından koruyan bir kalkandır. Oruca devam yolunu seçenler, bu kalkan sâyesinde nefs ve şeytânın kendilerini alt edip cehenneme sevkettirecek tuzaklarından korunmaktadırlar.

Bana Dînever kadısı **Ahmed b. Muhammed b. Süneyd**'in haber verdiğine göre **Rüveym** şöyle anlatmış: Öğle sıcağında Bağdâd sokaklarından birinden geçerken çok susamıştım. Bir evin kapısına varıp su istedim. Bir de baktım ki, bir câriye kapıyı açtı. Elinde içi soğuk su ile dolu yeni bir bardak olduğu hâlde dışarı çıktı. Bardağı elinden almak istediğim zaman bana: "Yazıklar olsun sana, hem sûfîsin, hem de güpegündüz su içiyorsun!" dedi ve bardağı yere atarak uzaklaşıp gitti. Ben kendisinden hayâ ettim. Bir daha oruçsuz geçirmemeye kendi kendime nezrettim.

Sûfîlerden bir grubu da **Dâvud** orucunu tercih ederler. Çünkü Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: "*En efdal oruç, kardeşim Dâvud'un orucudur. O bir gün oruç tutar, bir gün yerdi.*"[621] Hadîste geçen *en fazîletli oruç* ifâdesi hakkında şunlar söylenmiştir: *Savm-ı Dâvud,* en zor oruçtur. Hattâ bu orucun *dehr orucu* denilen yıl orucundan daha zor olduğu belirtilmiştir. Çünkü nefis, devamlı olarak oruçla ülfet edip bağımlılık kazanınca, ona oruçsuzluk zor gelmeye başlar. Oruçsuzluğa alışınca da oruç zor gelir. Bu oruç, bir gün tutulup, bir gün tutulmadığından nefsin ne oruçsuzluğa, ne de oruca alışması söz konusudur. Bu yüzden bu oruç için "*en zor oruç*" tâbiri kullanılmıştır. Bu konuda **Sehl b. Abdullah**'ın şöyle söylediği nakledilir: "Karnınızı doyurunca sizi toklukla sınayandan açlık isteyiniz. Aç olduğunuz zaman da sizi açlıkla imtihân edenden tokluk isteyiniz. Değilse bunlardan birine alışıverir ve tuğyâna düşersiniz."

Ebû Abdullah Ahmed b. Câbân elli küsûr senesini hazarda ve seferde hiç bozmadan devamlı oruçlu geçirdi. Bir gün arkadaşları onu orucunu bozmaya zorladılar. O da bozdu. Bundan dolayı günlerce hastalandı, hattâ bu hastalık yüzünden neredeyse farz ibâdetlerini kaçıracaktı.

Devamlı oruçlu bulunmayı hoş karşılamayan, bunu hiç hoş karşılamaz. Çünkü nefis bunu alışkanlık hâline getirmiştir. Nefis bir şeyle ülfet edip ısındı mı, onun bu ibâdeti yerine getirmesi kendi hazzından dolayıdır, Allah hakkı olduğu için değil. Bu konudaki edeb ise, ibâdet ve tâat bile olsa, nefs ile nefsin alışageldiği şeyleri bir araya toplamamaktır. Çünkü nefis, hazlarına gönüllü ve meyilli, vazîfelerine karşı âciz, tâatları işlemeye karşı da fıtraten isteksizdir. Nefis, ibâdet kapılarından birine alışıverirse ma'rifet, basîret ve bilgi sâhibi kişiler, onu hilekârlık ve düzenbazlıkla ithâm ederler.

Rivâyete göre **İbrâhim b. Edhem** şöyle anlatıyor: Yanımda oruç ve namazı çok bir arkadaşım vardı. Onun bu hâlinden hoşlanmıştım. Bir de yiyip içtiklerine nazar ettim, bunların tıyb/temiz olmayan bir yerden geldiğini gördüm. Kendisine o tıyb olmayan malı elinden çıkarmasını söyledim. Onu yanımda bir sefere çıkardım. Kendisine nereden geldiğini bildiğim, içime sinen şeyler yediriyordum. Bir süre arkadaşlığımız devam etti. (Önceleri yediği tıyb olmayan şeyler yüzünden) farzları yerine getirmek üzere kaldırmak için ben onu kırbaçlamak zorunda kalıyordum.

Halktan alâkasını kesmiş, belli bir azığı olmayıp sâdece Allah'ın kendilerine gayb hazînesinden taksîm buyurduğu, ancak ne zaman ve kimin eliyle göndereceğini bilmedikleri bir rızka kanâat eden, yalnızlığı/uzlet ve halveti seçmiş fakîr sûfîlere gelince, böylelerinin hâli, iftar için hazırlanmış belirli bir azığa rücû imkânına sâhip oruçludan daha iyidir. Böyleleri bir de oruç tutacak olursa, fazîlette kendilerine hiç kimse yetişemez. Bu anlattıklarım eğer oruç tutacak olurlarsa, onların da riâyet edecekleri edebleridir. Böylelerinin içlerinden birisi oruç tutacak olursa, mutlaka arkadaşlarının izniyle tutması, uyulması gerekli edebdendir. Çünkü içlerinden biri oruç tutacak olunca, kendilerinin belirli bir yiyecekleri olmadığı için, kalbleri oruç tutana iftar hazırlamak düşüncesiyle meşgûl olacak.

Eğer içlerinden biri cemâatın rızâsı olmaksızın oruç tutacak olur ve oruç tutmayanlara da yiyecek türünden bir şey gelecek olursa, oruçsuzların iftâr vaktine kadar beklemeleri gerekmez. Çünkü cemâatın içinde hemen yemek ihtiyâcında olanlar bulunabilir. Belki iftâr vaktinde onlara da bir zuhûrât olabilir. Ancak şu kadar var ki, oruç tutan kimse zayıf ya da yaşlı ise, zayıfa zayıflığından, yaşlıya da hürmetlerinden dolayı iftâr vaktine kadar bekleyip o gelen azığı yememeleri âdâbdandır. Oruçlunun da kendisi için bir pay ayırıp iftâr vaktine saklamaması gerekir. Çünkü böyle bir davranış, hâl zaafından kaynaklanır. Eğer oruçlu zayıf ise, zaafı sebebiyle böyle bir şey yapabilir.

Oruç tutmak âdetinde olan bir cemâatın içinde oruç tutmayanlar bulunduğu takdîrde oruç tutanların, oruç tutmayanları oruca zorlamaları uygun olmaz. Şu kadar var ki, oruçsuzlar kendiliğinden onlara uymak isterlerse durum farklıdır. Oruçlunun oruç tutmayanın yemesine yardımı, aralarında arkadaşlık meydana gelene kadar, oruçsuzun oruçluya yardımından daha güzeldir. Aralarında arkadaşlık meydana gelince de oruçsuzun oruçlulara yardımı daha güzel olur.

Rivâyete göre **Cüneyd** devâmlı sûrette oruç tutardı. Dostları yanına geldiği zaman ise onlarla birlikte orucunu bozar ve derdi ki: "Eğer oruç nâfile ise, dostlara yardımcı olmanın ve onlarla paylaşmanın fazîleti, oruçlunun orucuna yardım amacıyla oruca devam fazîletinden daha az değildir."

Şöyle bir söz vardır: “Nâfile oruç tutan bir sûfî görürsen, onu ithâm et; çünkü onun yanında dünyâlık birtakım şeyler birikmiş, demektir.” (Niyeti sağlam değilse, boşuna aç kalıp mal biriktirmiş ve açlığı yanına kâr kalmış olur.)

Birbirleriyle kardeş olmuş ve şefkatle davranan bir cemâatın arasında oruca teşvik ettikleri bir kardeşleri bulunsa, kendisine oruçla destek olamadıkları takdîrde, onun iftârına ihtimâm göstermeleri, ona yumuşak davranmaları ve onun hâlini kendi hâlleri gibi görmemeleri gerekir. Bir cemâatın içinde şeyhleri varsa, onların da şeyhin emrine uymaları gerekir. Çünkü şeyh onlara uygun düşecek tarzı bilir.

Rivâyete göre büyük şeyhlerden birisi: “Şu kadar yıl var ki Allah’tan başkası için oruç tuttum” diye anlatırmış. Meğer şeyhin yanında bir genç varmış, o kendisinin oruçlu olduğunu görsün de, bu hâlinden etkilenip oruç tutsun, diye düşünür ve oruç tutarmış.

Basra’da **Ebu’l-Hasan Mekkî**’yi *savm-ı dehr* (yıl orucu) tutarken görmüştüm. Cuma gecelerinin dışında ekmek yemezdi. Söylendiğine göre aylık yiyeceği de dört *dânik*’ten (bir dirhemin altıda biri) ibâretmiş. Eliyle ip büker ve bunu satıp azık alırmış. **İbn Sâlim** ona küsmüş ve: “Orucunu bozup ekmek yemedikçe ona selâm vermeyeceğim. Çünkü o, artık iyice yemeyi terketmekle meşhûr oldu” dermiş.

Bana ulaşan bilgilere göre Vâsıt halkından biri, uzun yıllar oruç tutmuş. Ramazan hâriç her gün güneş batmazdan az önce orucunu bozarmış. Bâzıları, tuttuğu oruç nâfile bile olsa, onun ilme muhâlif bu hâline karşı çıkmışlar. Bâzıları ise bunu hoş karşılamışlar. Çünkü bunu yapan kişi, bu davranışıyla nefsini açlıkla eğitmek istemiş, orucunu ve oruca Allah’ın vaad buyurduğu sevâbı görerek ondan yararlanmak amacı gütmemiş, bununla tatmîn aramamıştır, diyorlardı. Bana göre, bu zâtın tavrına karşı çıkanlar haklıdır. Mâdem ki oruç tutuğunu sanıp niyet etmiştir, öyleyse ona vefâkarlık göstermesi ve onu tamamlaması gerekir. Eğer bu hareketini ibâdet ve oruç zannetmese, onun bu davranışı aza kanâat edenlerin yolu gibi olur, kendisine de “oruçlu” denmezdi. Başarı Allah’tandır.

Rivâyete göre **Şiblî** bir adama: “Sen devamlı/ebed oruç tutmaktan hoşlanır mısın?” diye sormuş. O da: “Ebed orucu nasıl oluyor?” deyince: “Ömrünün geri kalanını bir gün sayar, onu da oruçlu geçirirsin” diye cevap vermiş.

Mutasavvıfların oruç âdâbı ilgili şu anda hatırıma gelenler bunlardır. Doğruya ulaştıracak olan yalnız Allah'tır.

Buhârî, Savm, 2.

ez-Zümer, 39/10.

Bu mânâda bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 452, 453.

Buhârî, Savm, 9.

Buhârî, Savm, 2.

Buhârî, Teheccüd, 7.

VI- HAC ÂDÂBI

Haccın ilk edebi, İslâmî hacca özen göstermek, bulacağı her türlü yol ve mâli imkân ile ona yönelmektir. Bu konuda canını ortaya koymak, ilmin müsâmahasından yararlanıp azık ve binit yokluğu gibi bahânelerle, hacdan geri kalmak için, ruhsat peşinde koşmamaktır. Bunun tek istisnâsı vardır. O da: Yapılması gerekli bir başka farzdır. Çünkü Allah Teâlâ buyurur: "***Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır***."[622] "***İnsanlar arasında haccı îlân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde gelsinler***."[623] Tefsîr'in beyânına göre, âyette hac yoluna önce ayakla; yâni yürüyerek, ardından develer üzerinde gelinmesi emredilmiştir.

Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*İslâmî hac farîzasını yerine getirmeden ölen kimse, ister yahûdî, isterse hristiyân olarak ölsün*."[624] Bu yüzdendir ki, bir kimse azık ve binit bulamasa da, üzerinden hacca gitme sorumluluğu sâkıt olmaz.[625] Farzlarda en ihtiyâtlı olan hükme yapışmak, şerîat ilminde en sağlam olana sarılmak sûfîlerin âdâbındandır. Çünkü ruhsatlara bağlanmak, avâmın yoludur. Tevil ve müsâmaha yolunu tutmak zayıfların hâlidir. Bu onlara Allah'tan bir rahmettir. Avâm hac konusunda önce fukahânın bildirdiği bilgileri öğrenmelidir.

Haccın menâsikini; yâni farzlarını, sünnetlerini, ahkâm ve hudûdunu öğrenme husûsunda âlimler, havâss ve avâm, müsâvîdir. (Bunları herkesin bilmesi gerekir. Bu yüzden hacca niyetle birlikte hac bilgisini de öğrenmek lâzımdır.)

Biz burada, hac konusundaki usûlleri avâmın usûlü gibi olmayanların âdâbını anlatmak istiyoruz. Bunlar da üç gruptur:

1- İslâmî hac farîzasını bir defa yerine getirdikten sonra oturup hallerini korumakla meşgûl olanlar. Bunlar karşılaşacakları meşakkatlere; haccın edâsı, menâsikinin yerine getirilmesi ve ihrâm yasaklarının korunması konusundaki zorluklara bakarak birden fazla hacca gitmezler.

İbn Sâlim bana anlattığına göre, **Sehl b. Abdullah** da bir defa haccetmişti. Haccettiği sırada on altı yaşındaydı. Azığı da unla

kızartılmış bir ciğerden ibâretti. Acıktığı zaman ondan biraz koklardı. **Bâyezîd** de bir defa haccetmişti. **Cüneyd** ve büyük şeyhlerden bir grubu, hep bir defa haccetmişlerdi. Onların bu yolu seçmede huccetleri Hz. Peygamber (s.a.) idi. Çünkü o da bir kere haccetmişti.

2- Dış dünyâ ile alâkalarını kesip vatanlarından ve ihvânlarından ayrılarak Beytullah veya Allah Rasûlü'nün kabri civârına koşanlar. Bunlar azıksız ve nafakasız çöllere ve yollara düşerler. Yolculukları sırasında belli bir yol izlemezler, bir yol arkadaşı edinmezler, mesâfeleri hesaplamaz, yol işâretlerine bakmazlar, konaklama ve dinlenme yeri aramaz ve sebebe dayanmazlar. Bir isteğin ardına sığınmazlar, hac istekleri hiç sona ermez. Hacda gördüklerinin tesiri, zihinlerinden silinmez. Allah Teâlâ buyurmuştur ki: "***Biz Beyt'i insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık***."[626] **İbn Abbâs** "***güvenli yer***"in "kendisinden ümid kesilmeyen yer" anlamına geldiğini söyler.

Bu grupta bulunan şeyhlerin hac âdâbına âid incelikleri, ancak onlardan bize ulaşan bâzı hikâyelerle anlatmak mümkündür. Bu hikâyeler onların âdâbına delâlet ettiği gibi, niyetlerinin sağlamlığına, mertebe, hal ve sıfatlarının yüceliğine de delâlet eder.

Ahmed b. Ali Vecîhî bana, şeyhlerin birinden naklen şöyle anlatmıştı: **Hasan Kazzâz Dîneverî**, on iki kere yalınayak başaçık hacca gitmişti. Diken battığı zaman ayağını toprağa sürtüverir ve yürür gidermiş. Tevekkülünün sağlamlığından başını önüne bile eğmez, güneşin altında başaçık dimdik yürürmüş.

Ebû Türâb Nahşebî, bir öğün Basra'da, bir öğün Nibâc'da, bir öğün de Medîne'de yermiş. Bununla birlikte Mekke'ye girerken göbeğinde yağ kıvrımları bulunurmuş.

İbrâhim b. Şeybân anlatıyor: **Ebû Abdullah Mağribî**, üzerinde beyaz izâr ve ridâ olduğu hâlde çöl yoluna çıkar, ayağında da çarşıda yürür gibi bir takunya bulunurdu. Mekke'ye varıp haccını tamamlayınca Altınoluk'un altında ihrâma girer, Mekke'den ihrâmlı olarak çıkardı. Mekke'ye dönüceye kadar ihrâm şartlarına bağlı kalırdı.

Câfer Huldî bana şöyle anlatmıştı: Çöl yoluna girdim, üzerimde beyaz bir gömlek, elimde bir bardak vardı. Çölün ortasında bir gölgelikte birtakım dükkânlar ve tüccârlar gördüm. Basra'dan gelen kâfileler oraya uğruyorlardı.

İbrâhim Havvâs anlatıyor: Ben çölde halkın ve kâfilelerin gidip geldikleri yoldan başka on dokuz yol daha bilirim. Bunlardan ikisinden altın ve gümüş mâdeni çıkar.

Câfer, **İbrâhim Havvâs**'ın şöyle söylediğini haber vermektedir: Çölün bir yerindeydim. Dikkatimi yoğunlaştırarak oturmuştum. Hiçbir şey yemeden uzunca bir süre geçti. Tam bu sırada bir de baktım ki havadan **Hızır** (a.s.) geçmekte. Onu görür görmez başımı önüme eğdim ve gözlerimi yumdum, ona bakmadım. O beni görünce yanıma oturdu. Başını kaldırıp dedi ki: "Yâ **İbrâhim**, bana bakmış olsaydın, yanına gelmeyecektim."

İbrâhim bir başka hikâyesini de şöyle anlatıyor: Bir sene Mekke'den çıkarken Kadisiye'ye varıncaya kadar hiçbir şey yememeye karar verdim. Nihâyet Rebeze'ye varıp oradan da çıktığımda arkamdan bana seslenen bir bedevî duydum. Dönüp bakmadım. O bana yetişti. Bir elinde kınından sıyrılmış bir kılıç, diğer elinde süt dolu bir kap vardı. Bana: "İç bunu, değilse boynunu vururum?" diyordu. Ben ne yapacağımı şaşırmıştım. Kabı alıp içtim. Bedevî de uzaklaşıp gitti. Kadisiye'ye varıncaya kadar başka bir şey görmedim.

Bu grubun hikâyeleri burada anlatılanlardan çoktur. Ancak anlatılanlar, bundan murâdın ne olduğunu anlamaya yetecek ölçüdedir inşâallah.

3- Sûfî şeyhlerinden Mekke'de ikâmeti tercih ederek orada mücâvir kalanlar. Bunlar nefislerinin orada kalma konusunda direnç ve aczine rağmen, Allah'ın bu yerlere verdiği şeref, fazîlet ve değer sebebiyle orada ikameti tercih ederler. Mekke, Hakk Teâlâ'nın Kur'an'da belirttiği gibi zirâati olmayan bir vâdidir.[627] Orası "istek ve lezzetlere engel olan" mânâsına Hicâz'dır. Özelikle de belli azığı olmayan, taksîm olunmuş belli bir erzâkı bulunmayanlar için mahrûmiyet yeridir. Nefis, isteğinin yerine getirilmemesi ânında sıkıntı duymaya yatkın bir tabîata sâhiptir. Kul, ahkâmın icrâsı sırasında sükûnet arar. İşte ricâl olanlar orada ortaya çıkar.

Bu grupta bulunanların, bana gelen hikâyelerde geçtiğine göre, birtakım mücâvirlik âdâbı vardır. **Ebû Bekir Muhammed b. Dâvud Dîneverî ed-Dukkî**'den duymuştum. Şöyle anlatmıştı: **Ebû Abdullah b. Cellâ** on sekiz yıl Mekke'de mücâvir olarak bulunmuş. Mısır'dan getirilen yiyeceklerden hiç yemezmiş. Çünkü Mısır, sâhipsiz

(sâhipleri ölmüş ve vârisleri belli olmayan) yerdir. Bu yüzden eski âlimler, Mısır'ın yiyeceklerinden de, oradan getirilen şeylerden de vera' gereği sakınırlardı. **Ebû Abdullah**, kendi kovasıyla çekmediği zemzem suyunu içmezmiş. Çünkü kova ve ona bağlı ip, sultâna âid mallardandır.

Rivâyete göre **Ebû Bekir Kettânî**, tavâfta on iki hatim yaparmış.

Bana ulaşan bilgilere göre **Ebû Amr Zeccâcî**, Mekke'de otuz yıl kadar ikâmet etmiş ve bu süre içinde büyük abdest bozacağı zaman dâimâ Harem dışına çıkmış. Günde üç umre yapar, üç günde bir defa yemek yermiş. Yetmişten fazla vakfe yaptığı; yâni haccettiği hâlde vefât etmiştir.

Dukkî bana şöyle anlatmıştı: Mekke'de dokuz yıl ikâmet ettim. Öyle sanıyorum ki, bir yerde iki kere namaz kılmamışımdır. Bâzen açlık iyice bastırdığında bir cenâze görürdüm de kendi kendime: "Keşke bu ölünün yerinde ben olsaydım?" derdim. O vakit kalbime şöyle bir duygu/vâkıa gelirdi: "Ya filân, senin bu dûçâr olduğun yokluğu Allah'tan başka bilen var mı?" Böyle meşgûl olup dururken bendeki açlık duygusu da kaybolurdu.

Şöyle bir söz vardır: "Mekke'de bir gün bir gece açlığa dayanabilen, dünyânın başka yerlerinde üç gün süreyle açlığa dayanabilir." Şöyle diyenler vardır: "Mekke'de ikâmet etmek, huyları değiştirir, sırları açığa çıkarır. Orada sağlıklı bir biçimde ikâmete ancak ricâl mertebesine ulaşmış olanlar dayanabilir."

Bana **Ahmed Tarsûsî**, **İbrâhim b. Şeybân**'dan naklen **İbrâhim Hâvvâs**'ın şöyle söylediğini anlatmıştı: "Şu Mekke'de genç bir derviş yıllarca oturdu. Onun oturup kalkmasının güzelliği, tavâf ve umresinin çokluğu, fakr hâlini koruması, bizim hoşumuza gidiyordu. Bir gün ben kendi kendime "ona bir miktar bir şey götürerek yanına gireyim" diye düşündüm. Kendisine çokça para götürdüm ve bu paraları yaygısının üstüne döktüm. Genç bana baktı ve yaygısını alıp paraları yere dökerek câmiden çıkıp gitti. Paraları yere döküp yüz çevirdiğinde benim gözümde ondan değerli kimse yoktu. Diz çöküp çakıl taşları arasından paraları toplamaya çalışırken de, gözümde benden daha zelil kimse yoktu."

Hac için yolculuğa çıkan ve yolculuğu sırasında karşılaştığı belâlara alışıp sabredenlerin iki amacı vardır. Bunlardan biri, Hz. Peygamber (s.a.)'in şu hadîs-i şerîfinde belirttiğidir: "*Ancak üç mescid*

için yolculuğa çıkılır. Mescid-i harâm, benim mescidim (Mescid-i Nebî) *ve Mescid-i İlyâ* (Mescid-i Aksâ).”[628] Diğer amaç ise şudur: Nefis kendi vatanında, tanıdıkları ve bildikleri arasında tevekkül, rızâ, itmi’nân, teslimiyet ve tefvîz-i umûr gibi birtakım hâller iddiâ eder. Ancak, vatandan ve tanıdıklardan ayrılınca huyları değişen nefsin hâl iddiâsı kendiliğinden boşa çıkar.

Sefere sefer denilmesinin sebebi, “kişilerin ahlâkını ortaya çıkarması” sebebiyledir. Kişi sefer vâsıtasıyla huylarını tanıyıp nefsin aczinin, zaaf ve kötülüğünün farkına vararak nefsinde yapılabileceklerini görme imkânına kavuşacak ve kötü huylarını değiştirmeye, en azından onlara karşı koymaya çalışacaktır. Nefsinin iddiâlarına inanmadığı gibi, onun hîle ve şerrinden de emîn olmayacaktır.

Bana Mekke’de ikâmet eden bir cemâati anlatmışlardı. İçlerinden biri gündüz tavâfa kalkacak olsa onu ayıplarlar ve: “Sen öne geçip halkı kışkırtacak mısın?” derlermiş. Bu anlayış belki, tavâf konusunda dervişlere şefkatli davranıp bir şeyler verenlerin katıldığı bir görüştür. Zâten bu tür farklı düşüncelerinden dolayı sûfîler birbirlerini eleştirirler.

Sûfîlerin Hac Âdâbı

1- Hacca niyet ettikleri zaman bunu yerine getirmek. Hac ayları dışında ihrâma girecek olurlarsa, bu yolda canları telef olacak olsa bile, niyetlerinden vaz geçmez, ahidlerini yerine getirirler. Kâbe’ye varmak üzere bir kere yola çıktıktan sonra, geri dönmezler. Nafaka azlığı, şiddetli soğuk ya da sıcak onların yolunu kesemez.

Bana **Ahmed b. Delûye** (Delveyh) anlatmıştı: Şam’dan Mekke’ye gitmek üzere kendi kendime nezretmiştim. Hava da çok soğuktu. Gönlüm bu konuda tevîl arıyordu. **Ebû İmrân Taberistânî**’ye bu konuda ilmî bir ruhsat olup olmadığını sordum. Şu karşılığı aldım: “Soğuktan korkuyorsan kendini denize at!” Sözündeki işâreti anlamıştım. Hemen yola çıktım. Hayırdan başka bir şeyle karşılaşmadan haccımı yapıp geldim.

2- Hac için yola çıkınca farz namazları kasretmeden tam olarak ve teyemmümle değil abdestle kılmak, memleketlerinde yapageldikleri şeylerden güç yetirebildiklerini, terkedilmesi şer’î bakımdan câiz bile

olsa terketmemek. Çünkü sefer ve hazar hâli, onlar nezdinde müsâvîdir. Onların seferlerinin belirli bir süresi yoktur. Onlar mil, konaklama işâreti ve menzil hesâbı yapmadan yürürler. Hakk kendilerini ikâmete sevkederse ikâmeti seçerler. Seyr yolunu gösterirse yürürler. Eğer konaklama konusunda Hakk'tan bir işâret olursa konaklarlar. Mîkât mahalline varınca bedenlerini su ile, kalblerini tevbe ile yıkarlar. İhrâm için elbiselerini çıkarıp soyunduklarında, düğmelerini çözüp üzerlerine ihrâm ridâsı örtündüklerinde içlerindeki kin ve hasedi söküp çıkarırlar, kalblerinden hevâ düğümleriyle dünyâ sevgisini çözüp atarlar. İçlerinden çıkarıp attıkları şeylere bir daha dönmezler.

3- *Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyke lâ-şerîke leke lebbeyk*, diyerek Hakk'ın dâvetine icâbet ettikten ve O'nun mülkünde O'ndan başka ortağı bulunmadığını ikrâr ettikten sonra, bir daha nefsin, şeytânın ve hevânın çağrılarına icâbet etmemek. Başlarındaki gözleriyle Beytullah'a bakarken, kalb gözleriyle de kendilerini Beyt'e çağırana nazar etmek. Bedenleriyle Beyt'in etrâfında tavâf ederken Allah'ın şu kavl-i kerîmini hatırlamak. "***Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile tesbîh ederek Arş'ın etrâfını kuşatmışlardır***."[629] Onlar âdetâ meleklerin bu tavâfını görür gibidirler.

4- Makam-ı İbrâhim'in arkasında tavâf namazı kılarken, orasının Allah'a verdiği sözü yerine getiren bir kulun makamı olduğunu bilmek. Allah, öncekileri de sonrakileri de onun ayak izine basarak yürümekle, onun makamının arkasında namaz kılmakla görevlendirmiştir.

5- Hacer-i esved'i selâmlayıp öptüklerinde Allah'a beyat ile kulluk sözü verdiklerini ve Hacer-i esved'e uzanan ellerini bir daha nefsânî duygularla başka şeylere uzatmamak gerektiğini bilmek.

6- Safâ tepesine vardıklarında, kalb safâsını bulandıracak bir şeyi, bir daha kalbe sokmamak.

7- Safâ ile Merve arasında "*hervele*" yürüyüşüyle hızlanınca, düşmanlarından kaçmada, nefis, hevâ ve şeytândan uzaklaşmada acele etmek.

8- Minâ'ya vardıklarında, umduklarına kavuşmaya hazırlıklı olmak. Umulur ki, bu sâyede dileklerine vâsıl olurlar.

9- Arafat'a varınca kendilerinin Hakk'a tanıtılacağı haşir ve neşri, kabirden kalkışı hatırlamak.

10- Arafat'ta vakfeye durduklarında Efendi'lerinin huzûrunda durur gibi olmak. Vakfe'ye durduktan sonra bir daha O'na arkalarını dönmemek.

11- İmâmla birlikte Müzdelife'ye vardıklarında kalbleri azamet ve celâl-i ilâhî duygusuyla dolu olmak. İmâmlarıyla birlikte Müzdelife'den ayrılırken de dünyâ ve âhireti arkalarına atmak.

12- Şeytâna atmak üzere taş kırarken taşla birlikte iç duygularını, şehvetlerini ve hevâ isteklerini de kırmak.

13- Meş'ar-i Harâm yanında Allah'ı zikrederken gönüllerinde hac prensiplerine saygı, hac mekânlarına ta'zîm ve hac yasaklarına hürmet duygusundan başka bir şey bulundurmamak.

14- Şeytânı, amellerini ve fiillerini düşünerek, hüsn-i edeble taşlamak.

15- Başlarını tıraş ederken, saç tıraşıyla birlikte içindeki övülme ve senâ duygularını da kesmek.

16- Kurban keserken hayvanı kesmeden önce içlerindeki nefsi kurban etmek.

17- Ziyâret tavâfı için Kâbe'ye gelip örtüsüne yapıştıklarında Allah'tan başkasından bağlarını koparmak ve bir kere O'na sarılıp yapıştıktan sonra bir daha yaratıklardan herhangi birine sarılmamak.

18- Ziyâret tavâfının ardından tekrar Minâ'ya dönüp orada kaldıkları teşrik günleri süresince, ihrâm yasakları kalkıp her şey kendilerine helâl olduğu hâlde, Efendi'lerine muhâlefet, nefsânî hazlarına mütâbaatla kendilerine haram ve yasak olan şeyleri helâl kılmaya kalkışmamak, tasfiye edip temizledikleri hallerini tekrar bulandırmamak ve hac menâsikinin tamamlanmasından sonra da Allah'ın rahmeti gereği olan müsâmahasına güvenip gevşememek. İşlerinde Allah'tan yardım dileyerek gizli ve âşikâr Allah'a sığınmak. Çünkü onların sıkıntılarını kaldırıp kurtulmalarını sağlamaya muktedir olan O'dur.

İbrâhim Havvâs'ın şöyle söylediği nakledilir: "Çöl yolunda tevekkül tarîkına giren mârifet ehli bir şeyh gördüm. On yedi gün geçtikten sonra tevekkülü bırakıp esbâba sarılınca yanındaki bir diğer şeyh onu bu davranışından nehyetti. O kabûl etmeyince, kendisini terkederek tevekkül ehli saymadı."

Bana **Dukkî** anlatmıştı: Mısır'a vardım. **Zekkâk**'ın yanına gittim, selâm verdim. Bana: "Nereden geliyorsun?" diye sordu. Ben de: "Hicâz'dan" dedim. Bana dedi ki: Sana bir Hicâz hikâyesi anlatayım. İsrâil çölünde yolumu şaşırıp on yedi gün kaybolmuştum. Bu süre içinde hiçbir şey yiyip içmedim. Uzaktan bir karaltı gördüm. İçime bir merak düştü ve yanına yaklaştım. Bir de ne göreyim, başlarında kumandanlarıyla Kızıldeniz'e doğru giden askerler. Asker olduklarını anlayınca ümidsizliğe kapıldım. Bana yemek verdiler, fakat yemedim. Su verdiler, içmedim. Kumandanları bana: «Ölecek hâldesin, niye bizim yemeğimizi almaktan çekiniyorsun?» diye sordu. Ben şu cevâbı verdim: Biz insanlar arasında olduğumuz zaman bile, kendimiz için size açılmaya râzı olmayız. Hallerin hepsinin hakîkat olduğu böyle bir vakitte size nasıl açılalım da yardımınızı alalım?"

Rivâyete göre **Zekkâk**'a kaybettiği gözünden sormuşlar. Demiş ki: "Çölde şu kadar gün yolumu şaşırdım. Üstümde kıldan bir çul vardı. Gözüme toz kaçmıştı. Ben de sırtımdaki çulla onu ovuşturdum. Gözüm aktı." Bu durum herhâlde asker ve kumandanlarıyla ilgili olarak anlattığı seferde olmuş olmalıdır. **İbrâhim Havvâs**'ın anlattığı ile **Dukkî**'nin anlattığı bu iki hikâye de **Ebû Bekir Zekkâk**'tandır.

Âl-i İmrân, 3/97.

el-Hac, 22/27.

Neseî, Menâsik, 8, 11.

Bu hüküm, Mâlikîlere göredir. Çünkü müellifimiz Mâlikî'dir.

el-Bakara, 2/125.

İbrâhim, 14/37.

Buhârî, Sayd, 26; Müslim, Hac, 415.

ez-Zümer, 39/75.

VII- ÖTEKİNE KARŞI ÂDÂB

Cüneyd şöyle söylemiştir: “Fakr, belâlarının hepsi izzet olan bir belâ denizidir.” **Cüneyd**’in bir başka sözü de şöyle: “Fakîrin ilmi güçlendiğinde muhabbeti zayıflar, ilmi zayıfladığında da muhabbeti güçlenir. Fakîrin hükmü, ilminin muhabbetinin üstünde olmamasıdır.”

Şam’da **Dukkî** bana, Mısır’da iken **Ebû Bekir Zekkâk**’tan dinlediği şöyle bir şey anlatmıştı: “Kırk yıldan beri şu fukarâ/dervişler ile arkadaşlık eder, düşüp kalkarım. Ben, bizim bu arkadaşlarımıza birbirlerinden ve onları sevenlerden başka acıyan kimse görmedim. Dervişliğinde takvâ ve vera’ sâhibi olmayan, haram yemiş olur.”

Anlatıldığına göre **Ebû Abdullah b. Cellâ** da buna benzer şöyle bir söz söylemiştir: “Fakr ve dervişliği ile beraber verası bulunmayan, farkında olmadan haram yemiş olur.”

Rivâyete göre **Sehl b. Abdullah** da şöyle demiştir: “Sâdık fakîrin/dervişin kollayacağı üç edebi vardır: Muhtâç olunca istememek, verilince geri çevirmemek ve alınca da aldığını başka bir zamana bekletmemek.”

Bir başkasına âid şöyle bir söz daha vardır: “Sâdık fakîrin alâmeti üçtür: İstememek, çekişmemek ve eğer birisi kendisiyle çekişmeye kalkarsa susmak.”

Sehl b. Abdullah’ın bir sözü: “Fakîre lâzım olan üç şey vardır: Sırrı muhâfaza, farzları edâ ve fakrı korumak.”

Cüneyd der ki: “Süresi bitinceye kadar hâline sabretmek dışında fakîr/derviş, her şeye güç yetirebilir.”

İbrâhim Havvâs da şöyle demiştir: “Hazarda ve seferde sûfî dervişlerin on iki hasleti vardır:

1- Allah’ın vaadine güvenmek,
2- Halktan ümîdini kesmek,
3- Şeytâna düşmanlık beslemek,
4- Emr-i ilâhîye kulak vermek,
5- Bütün yaratıklara karşı şefkatli olmak,
6- Halktan gelebilecek ezâya tahammül etmek,
7- Bütün Müslümanlara nasîhati elden bırakmamak,

8- Hak sözkonusu olan yerlerde mütevâzi olmak,
9- Mârifet-i ilâhiyye ile meşgûl olmak,
10- Her zaman temiz ve abdestli bulunmak,
11- Fakîrliği sermâye yapmak,
12- Az ya da çok, hoşa giden ya da gitmeyen Allah'tan gelene râzı olup şükretmek.

Sûfîlerden biri şöyle demiştir: "Fakîrlik/dervişlik sevâbı umarak fakra tâlib olan, fakîr olarak ölür." Mutasavvifeden biri de: "Fakîrin/dervişin aklı arttıkça hoşluk ve güzelliği gider" der.

İstemeden ve tama' etmeden Allah'ın kendilerine gönderdiği şeyler hakkında: "Bu benim, şu senin" dememeleri, sûfî dervişlerin âdâbındandır. Onların konuşmalarında: "Ben sana şunu yaptım da, sen bana bunu yapmadın. Ben şöyle yaparsam şöyle olabilir. Şöyle yapmassam böyle olmaz" gibi sözler cereyân etmez.

Rivâyete göre **İbrâhim b. Şeybân** demiştir ki: "Biz: «Şu benim na'linim, şu da benim bardağım» diyenlerle arkadaşlık etmezdik."

Cüneyd'in üstâdı olan **Ebû Abdullah Ahmed Kalânsî** anlatıyor: Basra'da dervişlerden bir grubun yanına vardım. Bana ikrâm ve ihsânda bulundular. Bir kere içlerinden birine: "Benim izârım nerede?" diye soracak oldum, gözlerinden düştüm.

İbrâhim b. Müvelled Rakkî anlatıyor: Tarsus'a vardım. Bana: "Burada bir evde toplanmış, senin kardeşlerinden bir toplululuk var" dediler. Ben de onların yanlarına gittim. Baktım ki bunlar, tek yürek olmuş on yedi derviş.

Ebû Abdullah Kalânsî'ye: "Mezhebini hangi temel üzerine binâ ettin?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Üç özellik üzerine: Kimseden hakkımızı vermelerini istememek, nefslerimizden halkın haklarını yerine getirmesini istemek, başımıza gelen her şeyde nefsimizi kusurlu görmek."

Şöyle bir söz daha vardır: "Biz de yolumuzu üç esâs üzere kurduk: Emir ve nehye uymak, fakra sarılmak ve yaratıklara şefkat."

Sûfîlerden biri de şöyle der: "Hakîkat mertebesinden ilim mertebesine düşen bir derviş gördüğün zaman bilesin ki, azmi bozulmuş ve akdi de çözülmüş demektir."

İbrâhim Havvâs der ki: "Bir şeye ihtiyâç duyduğunda hemen sebebe yapışıp iki elle iş yapmaya kalkışmak veya acıkınca istemeye yeltenmek veyâhud zorluk zamanında himmet için

insanların kapısını çalmak, sûfî dervişlerin âdâbına uygun değildir. Darlık zamanı için mal ayırmak veya hastalık ânında doktora başvurmak, sûfîlere göre sebeplere sarılmaktır.”

Cüneyd der ki: “Bir dervişle karşılaşınca ona yumuşak/rıfk ile davran. İlimle mukâbele etme! Çünkü rıfk onu ısındırır, ilim ise rahatsız eder.”

VIII- SOHBET VE ARKADAŞLIK ÂDÂBI

Şeyhlerden biri, **İbrâhim b. Şeybân**'ın: "Biz: «Benim nalinim, benim bardağım» diyenlerle arkadaşlık etmezdik" dediğini anlatmıştı. Bir adam **Sehl**'e: "Ben seninle beraber bulunmak, sohbet etmek istiyorum" demişti de **Sehl** ona şu karşılığı vermişti: "Birimiz öldüğünde diğeri kiminle sohbet edecekse, şimdiden O'nunla sohbet etmeye bakalım!"

Zünnûn'a adamın biri: "Kiminle sohbet edeyim?" diye sordu. **Zünnûn**: "Hastalandığında seni yoklayan, günah işlediğinde kendisine başvuracağın zât ile" dedi. Bir başka şeyh de şöyle bir ölçü ortaya koymuştur: "Hadi kalk gidelim" dediğinde sana: "Nereye" sorusunu soran, gerçek arkadaş değildir.

Zünnûn bir keresinde: "Hakk ile sohbetin O'nun emrine muvâfakat tarzında, halk ile sohbetin onlara öğüt ve nasîhat türünde, nefs ile sohbetin ona muhâlefet şeklinde, şeytânla beraberliğin ona düşmanlık tarzında olsun" diye konuşmuştur.

Ahmed b. Yûsuf Zeccâci der ki: "Birbiriyle sohbet eden iki kişi, bir araya gelen ve bir araya gelişleriyle daha önce görünmeyen şeyleri gösterecek kadar güçlenen iki ışık gibidir. İhtilâf ise birbirlerini Allah için seven iki kişinin arasını açan ve her türlü tefrikanın temeli olan bir şeytân hilesidir."

Ebû Saîd Hârrâz der ki: "Elli yıl kadar sûfîlerle arkadaşlığım oldu. Aramızda hiçbir ihtilâf olmadı." Sordular: "Peki bunu nasıl gerçekleştirdin?" Şu karşılığı verdi: "Ben onlarla olduğumda dâimâ nefsime karşı; yâni onun aleyhinde oldum."

Cüneyd der ki: "Bana göre, güzel huylu günahkâr bir adamla arkadaşlık, kötü huylu bir âlimle arkadaşlıktan daha iyidir." **Cüneyd** anlatıyor: **Ebû Hafs Haddâd**'ın yanında kel kafalı, hiç konuşmayan, devamlı sükût eden birini gördüm. Arkadaşlarına: "Bu kim?" diye sordum. Dediler ki: "Bu, **Ebû Hafs**'ın sohbetine katılan ve bize de hizmet eden biridir. Kendisine âid yüz bin dirhemini **Ebû Hafs**'ın hizmetine harcadı. Ardından bir yüz bin de borç alıp onu da infâk etti. **Ebû Hafs** onun bir kelime bile konuşmasına izin vermiyor."

Bâyezîd Bistâmî der ki: “**Ebû Ali Sindî** ile sohbet ettim. Ben ona farzları yerine getirecek bilgileri ta’lîm ediyordum. O da bana tevhîd ve hakâyık ilmini öğretiyordu.”

Ebû Osman anlatıyor: Ben genç bir delikanlı iken **Ebû Hafs**’ın sohbetine katılmıştım. O: “Benim yanımda durma!” diye beni kovdu. Ben onun sözüne karşılık vermeden yüzüm kendisine doğru olduğu hâlde geri geri, görünmez oluncaya kadar meclisten uzaklaştım. **Ebû Hafs**’ın kapısının önüne bir kuyu kazmaya, oraya yerleşip Şeyh beni görünceye kadar ayrılmamaya karar verdim. Vaktâ ki beni bu hâlde gördü, yanına aldı, öptü ve ölünceye kadar seçkin ihvânı arasına kattı.

İbn Sâlim anlatıyor: Altmış yıl kadar **Sehl b. Abdullah**’ın sohbetinde bulundum. Bir gün kendisine dedim ki: “Sana altmış yıl hizmet ettim. Ama bir gün olsun bana, sana gelip giden “büdelâ ve evliyâ” tâifesini göstermedin.” Bana şu karşılığı verdi: “Onları her gün benim yanıma sokan sen değil misin? Dün seninle konuşan, misvâklı ve peştemallı zâtı görmedin mi? İşte o, onlardandır.”

İbrâhim b. Şeyban anlatıyor: **Ebû Abdullah Mağribî** ile gençliğimizde arkadaşlık eder, çöller ve yollar kat’ederdik. Yanımızda **Hasan** isimli bir şeyh de vardı. Bu arkadaşlığımız yetmiş yıl sürdü. Birimizden bir hatâ meydana geldi. Şeyh tavır koydu. Biz durumumuzun eski hâline dönmesi için şeyhe aracılık yapıyor, arayı düzeltmeye çalışıyorduk.

Rivâyete göre **Sehl b. Abdullah**, bir gün mürîdlerinden birine şöyle demiş: “Eğer yırtıcı hayvanlardan korkuyorsan bizimle beraber bulunma!”

Yûsuf b. Hüseyin Râzî, **Zünnûn**’a: “Kiminle arkadaş olayım?” diye sormuş. O da: “Kendisinden hiçbir şeyi gizleyemeyeceğin Allah’ın, seni kendisine bildirdiği kişiyle” cevâbını vermiş.

İbrâhim b. Edhem, birisi kendisiyle arkadaş olmak istediğinde “hizmet ve ezan okuma işinin kendisine âid olmasını, dünyâlık olarak gelecek her türlü zuhûrâtın içinde kendi elinin bulunmasını” şart koşardı. Dostlarından birisi: “Ben buna dayanamam” deyince **İbrâhim b. Edhem**: “Doğru sözlülüğün hoşuma gitti” demişti. **İbrâhim b. Edhem** bâzen bostan bekçiliği yapar, hasad mevsiminde de çalışarak elinin emeğiyle geçinir, arkadaşlarına da infâkta bulunurdu.

Ebû Bekir Kettânî anlatıyor: Benimle arkadaşlık yapan bir adam vardı. Bir gün kalbimde ağırlık hissettim. Kalbimdeki ağırlık zâil olsun diye ona elbise, giysi ne varsa verdim. Fakat bu hâl bir türlü geçmiyordu. Nihâyet onu bir yere götürdüm ve dedim ki: “Ayağını yanağıma koy.” O îtirâz edecek oldu ise de, ben bastırınca bunu yapmaya mecbûr oldu. O ayağını yanağıma basar basmaz, kalbimde bulunan sıkıntı zâil oldu.

Dukkî bana, tâ Şam’dan Hicaz’a **Ebû Bekir Kettânî**’den bir hikâye sorup öğrenmek için gittiğini anlatmıştı.

Ebû Ali Ribâtî anlatıyor: **Abdullah Mervezî** ile arkadaşlık yaptım. O genelde çöl yoluna yanına azık almadan çıkardı. Kendisiyle arkadaşlık ettiğim bir zaman bana: “Benim emîr olmamı mı istersin, yoksa sen mi olursun?” diye sordu. Ben de kendisine: “Emîr sen ol!” dedim. O da: “O zaman sana da itâat düşer” dedi. Ben de: “Peki” dedim. Bir torba aldı ve içine azık koydu. Torbayı da sırtına vurdu. Ben kendisine: “Ver onu ben taşıyayım” dedim. O: “Emîr ben değil miyim? Sana düşen itâattır” karşılığını verdi. Geceleyin yağmur yağmaya başladı. Gece boyu elinde yağmurluk ile başımdan ayrılmadı. Ben oturuyorum, o beni yağmurdan korumaya çalışıyordu. Ben kendi kendime: “Keşke ölseydim de ona emîr sen ol, demeseydim” diye düşünüyordum. Sonra bana: “Biriyle arkadaşlık yaparsan, işte böyle benim sana yaptığım gibi yapmalısın!” dedi.

Sehl b. Abdullah şöyle der: “Üç grup insanla arkadaş olmaktan sakın! Gâfil ve kibirli kişiler, yağcı âlimler, câhil sûfîler.”

Sûfîlerin birbiriyle olan sohbet ve arkadaşlıkları, bu mânâda anlatılan hikâyelerdeki gibi olur. Akıllıya az örnek de yeterli olur. Başarı Allah’tandır.

IX- İLME UYMA ÂDÂBI

Ahmed b. Muhammed Vecihî'den **Ebû Muhammed Cerîrî**'nin şöyle bir sözünü duymuştum: "Sâdece ilim müzâkeresi için oturup kalmak, fayda kapısını kapamaktır. Nasîhat için oturmak ise fayda kapısını açmaktır."

Bâyezîd Bistâmî der ki: "Konuşanın sükûtundan yararlanamayan, konuşmasından hiç yararlanamaz." **Cüneyd** de şöyle söylemiştir: "Sûfîler, dilin söylediklerinin kalbin inandıklarını aşmasını hoş karşılamazlar." **Ebû Muhammed Cerîrî**'nin şöyle söylediği nakledilir: "Tasavvuf ilmi konusunda insâf ve edeb, mesûliyete düşmemek için büyük söz söylememektir."

Ebû Türâb Nahşebî'nin arkadaşı **Ebû Câfer b. Ferecî** anlatıyor: Yirmi yıl var ki, hiç soru sormadım. Şu kadar var ki ben söz söylemeden sorunun cevâbı gönlüme gelirdi.

Ebû Hafs der ki: "Sustuğunda sükûtunun âkıbetinden endişe eden kimsenin sözü, ancak sağlıklı olabilir."

Ebû Abdullah Ahmed b. Yahyâ b. Cellâ'ya bir adam geldi ve tevekkül konusunda bir suâl sordu. **İbn Cellâ**'nın yanında bir cemâat vardı. **İbn Cellâ** suâle cevap vermeden eve girdi. Sonra da içinde dört *dânik* (bir dirhemin altıda biri) bulunan bir kese ile cemâatın yanına çıktı. Bu paralarla bir şey satın aldı ve ardından adamın sorusuna cevap verdi. "Niye böyle davrandığı" sorulduğunda: "Bunlar yanımda iken tevekkülden bahsetmekten Allah'tan utandım" dedi.

Ebû Abdullah Husrî anlatıyor: Bir ilim meclisinde **İbn Yezdânyâr**'a: "Halkın hiçbirinde gaybdan bir haber göremiyorum. Sende böyle bir gaybî haber var mı?" diye sordum. Bana: "Sorunu tekrar sor" dedi. Ben de: "Hayır soramam" dedim.

İbrâhim Havvâs, tasavvuf ilmi konusunda kendi vecdini anlatarak fiilini söyleyen kişilerin dışında ulu orta söz söylemeyi hoş görmezdi. **Ebû Câfer Saydalânî**'nin haber verdiğine göre bir adam, **Ebû Saîd Harrâz**'a içinde cevâbına işâret bulunan bir mesele sordu. **Ebû Saîd** dedi ki: "Biz bu işâret olmadan da senin soruna cevap verebiliriz. Çünkü Allah'a işâreti çok olanlar, O'na en uzak bulunanlardır."

Cüneyd şöyle demiştir: “Gökkubbenin altında bizim ilmimizden daha değerli bir ilim olduğunu bilsem, dinlemek için ona ve ehline koşardım. Bizim ihvânımız ve şeyhlerimizle bu ilmi öğrenmek üzere geçirdiğimiz vakitlerden daha değerli bir hal ve vakit olduğunu bilsem, hemen ona varırdım.” **Cüneyd** bir başka seferinde de şöyle konuşmuştu: “Bana göre, ilim öğrenmek üzere bir araya gelen topluluklar arasında sûfîlerden daha üstün bir topluluk ve onların ilminden daha değerli bir ilim olamaz. Eğer durum böyle olmasaydı, ben onlarla düşüp kalkmazdım. Bana göre onlar, bu sûrette ve bu durumdadırlar.”

Ebû Ali Ruzbârî der ki: “Bizim ilmimiz işârettir. İbâreye dönüşecek olursa değeri gider.”

Ebû Saîd Harrâz anlatıyor: Bana **Ebû Hâtim Attâr**’dan bahsettiler. Basra’da bulunuyordu. Mısır’dan yanına gittim. Basra’ya varınca önce Basra Câmii’ni buldum. Bir de baktım ki, bu zât oturmuş, çevresindeki ihvân topluluğuna konuşuyor. Bana baktı. Söylediklerinden ilk duyduğum: “Ben birini bekliyordum, acaba nerede o kişi? Onu bana kim bulur?” sözleri oldu. Sonra beni işâret etti ve: “O sensin” dedi. Arkasından şöyle konuştu: “Onlara hazırladıklarından yok edeceği ve ilzam edeceği şeyler hususunda yardım eden O’dur. Kullar O’nunla, O’nun için çalışır; O’ndan, yine O’na döner.”

Cüneyd demiştir ki: “Bizim bu ilmimiz çöplüğe atılmış olsa bile, herkes ondan nasîbi kadarını alırdı.” **Şiblî** de bir gün meclisinde bulunanlara buna benzer bir biçimde konuşmuştur: “Siz halk içinde kolye gibisiniz. Sizin için nûrdan minberler dikilecek ve melekler bile size imrenecek.” Birisi kalkıp: “Melekleri imrendirecek nemiz var?” diye sorunca: “Konuştuğunuz ilim” cevâbını vermişti.

Câfer Huldî’nin haber verdiğine göre **Seriyy Sakatî**, **Cüneyd**’e dermiş ki: “Duyduğuma göre câmide bir cemâat senin etrâfını çevreleyip oturuyormuş, öyle mi?” **Cüneyd**: “Evet onlar benim ihvânım, onlarla ilmî müzâkerede bulunuyor ve karşılıklı birbirimizden istifâde ediyoruz” cevâbını verince **Seriyy** dermiş ki: “Heyhât yâ **Cüneyd**, sen orayı tenbelhâne yapmışsın.”

Cüneyd anlatıyor: **Seriyy Sakatî** bana bir şey anlatacağı zaman önce soru sorardı. Bir seferinde de bana: “Şükür nedir?” diye sordu. Ben de: “Şükür, Allah’ın sana verdiği nîmeti Allah’a isyânda

kullanmamandır” dedim. O, benim bu cevâbımı beğendi. Zaman zaman o cevâbı tekarlamamı isterdi. Ben de tekrarlardım.” Ben bu hikâyeyi **Ebû Ali Ruzbârî**’nin yazısıyla bir yerde görmüştüm.

Rivâyete göre **Sehl b. Abdullah**’a bâzı ilmî sorular sorulurmuş. O da bir süre geçmeden cevap vermezmiş. Bir müddet sonra konuştuğunda da güzel şeyler söylermiş. Kendisine: “Bunun sebebi” sorulduğunda dermiş ki: “**Zünnûn** sağdır. **Zünnûn**’un hayâtta olduğu bir dönemde ona olan saygımdan dolayı bu konuda konuşmak istemem.”

Ebû Süleymân Dârânî der ki: “Mekke’de ilm-i mârifet konusunda bana bir kelime söyleyip faydalı olacak birinin bulunduğunu bilsem, ayaklarımla bin fersah yol yürüyecek bile olsam, onu dinlemek için giderdim.”

Dukkî bana **Ebû Bekir Zekkâk**’ın: “**Cüneyd**’den fenâ konusunda kırk yıldan beri beni heyecânlandıran bir söz dinlemiştim. Hâlâ o sözün etkisi altındayım” dediğini anlatmıştı.

Yine o şöyle anlatmıştı: **Ebû Abdullah b. Cellâ**’ya: “Babana niye **Cellâ** derlerdi?” diye sormuşlar. Şu karşılığı vermiş: “Ona **Cellâ** denilmesi, kendisinin demir cilâlayıp parlatmasından değil, konuştuğu zaman kalbleri günah kirlerinden parlatmasından dolayıdır.”

Hâris Muhâsibî derdi ki: “Dünyâda en değerli kişi ilmiyle amel eden âlim, hakîkat lisânı üzere konuşan âriftir.”

İbn Ulvân’dan duymuştum: **Cüneyd**’e biri gelir de kendinde bulunmayan bir hâle âid soru soracak olursa: “Lâ havle ve-lâ kuvvete illâ billâh” dermiş. Soru tekrarlanacak olursa: “Hasbunallah ve ni’me’l-vekîl” diye eklermiş.

Anlatıldığına göre **Ebû Amr Zeccâcî** dermiş ki: “Tasavvufî ilimler konusunda konuşan bir şeyh gördüğünde altına kaçıracak kadar idrara sıkışsan, yerinde oturup beklemen ve şeyhi dinlemen daha iyidir. Çünkü idrar, su ile yıkanıp temizlenir. Fakat kalkıp gitmek sûretiyle kaçırdığın şeyhin sohbetini, bir daha ele geçiremezsin.”

Cüneyd anlatıyor: **İbnü’l-Kerenbî**’ye sordum: “Öğrenilen, ama o derecede kullanılmayan bir ilimden konuşan adam seni sevecek olursa, bu adamla konuşmalı mı konuşmamalı mı?” **İbnü’l-Kerenbî** önce başını önüne eğdi. Sonra kaldırıp bana: “Eğer o, sen isen konuşulabilir” dedi.

Şiblî şöyle der: “İçinde töhmet bulunan âlimlerin ilmini sen ne sanıyorsun?”

Seriyy Sakatî der ki: “İlmiyle çalım satanın hasenâtı/iyilik ve sevapları seyyiât sayılır.”

Bu hikâyelerin her birinin özel bir yorumu, açıklaması ve bunlardan çıkarılacak hüküm vardır. Bunlar zâten Allah’ın izniyle idrâk sâhiplerinin anlayışlarından uzak husûslar değildir.

X- YEMEK, TOPLANTI VE ZİYÂFET ÂDÂBI

Rivâyete göre **Ebu'l-Kâsım Cüneyd** şöyle dermiş: "Dervişler üzerine üç yerde rahmet-i ilâhiyye iner:

1- Yemek yerken; çünkü onlar tam ihtiyâç duymadıkça yemek yemezler.

2- İlmî toplantılarda; çünkü onlar böyle yerlerde sıddîk ve evliyânın hâlinden başka bir şey konuşmazlar.

3- Semâ/güzel sesle okunan bir ilâhî vs. dinleme ânında; çünkü onlar, dinlediklerini ancak Hakk'tan dinlerler. Ayağa kalkacak olurlarsa da vecd tesîriyle kalkarlar."

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Mesrûk Tûsî anlatıyor: Evine misâfir olduğumda **Muhammed b. Mansûr Tûsî** bana şöyle söylemişti: "Bize **Ebu'l-Abbâs**'ı misâfir getirmişler, sen yanımızda en az üç gün kal, bunu daha artıracak olursan, o senden bize bir sadaka ve lütuf olur."

Seriyy Sakatî şöyle dermiş: "Üzerimde Allah'a âid sorumluluğu bulunmayan ve yaratıklara âid bir minnet taşımayan bir lokma âh nerede?"

Ebû Ali Nevribâtî der ki: "Yanınıza bir fakîr/derviş gelirse ona yiyecek bir şey çıkarın. Yanınıza bir fakîh gelince de ondan mesele sorun. Yanınıza gelen kurrâlara da mihrâbı gösterin."

Ebû Bekir Kettânî, **Ebû Hamza**'dan naklen şöyle anlatır: **Seriyy**'in yanına vardım. Bana ekmek kırıntıları getirdi. Yarısını bir bardağa koymaya başladı. Ben kendisine: "Nedir o, ne yapıyorsun? Ben onun hepsini bir kerede içerim" dedim. Güldü ve dedi ki: "Bu mütevâzi tavrın senin için bir hacdan daha fazîletlidir."

Ebû Ali Ruzbârî bir yerde toplanmış fakîrler/dervişler görünce şu âyetle istişhâd ederdi: "***O, dilediği zaman bunları bir araya toplamaya da kâdirdir***."[630] **Ebû Ali**: "Fakîrler/dervişlerin bir arada toplanması, durumlarına daha uygun ve zuhûrâta daha münâsiptir" der ve şu âyeti buna delîl sayardı: "***De ki: Rabbımız bizi bir araya toplayacak; sonra aramızda hak ile hükmedecektir***."[631]

Câfer Huldî der ki: “Bizim arkadaşlarımızı gördüğünüz yemekten sonraki bu yemeğe “cû-i müfrit/aşırı açlık” denir. Çok yiyen bir fakîr/derviş gördüğün zaman bilesin ki, o şu üç şeyden birinden hâlî değildir: Ya geçmiş bir hâl/vakit içindedir, ya gelecek bir hâl içindedir, ya da içinde bulunduğu bir vakit içindedir.”

Şiblî der ki: “Dünyâ çocuğun ağzında bir lokma olsa, ben o çocuğa acırım.” Yine o şöyle söyler: “Dünyânın içinde bir tek lokma olsa, ben onu yerim ve halkı vâsıtasız Allah ile bırakırım.”

Bir başka sûfî şöyle der: “Yemek yemenin üç çeşidi vardır: İhvânla beraber sevinçle, ehl-i dünyâ ile birlikte edeble, fakîrle beraber îsâr ile.”

Şeyh (**Ebû Nasr**) der ki: Bu, dervişlerin âdâbından değildir. Çünkü âdâba göre sûfî dervişler, yemek sırasında üzüntülü, tiksintili veya kendilerini yapmacık hareketlere zorlar konumda olmamalıdır. İyi, temiz ve az olana çok ve kötü olanı tercih etmemelidir. Onların yemek yemek için tâyin edilmiş belli bir zamanları yoktur. Yemek hazır olunca birbirlerine lokma yapıp sunmazlar. Ancak kendilerine sunulan lokmaları da geri çevirmezler. Çok ve faydasız yiyeceklerden hoşlanmazlar. Çok acıktıklarında edebe daha güzel riâyet ederler. Nitekim büyük şeyhlerden biri bana şöyle anlatmıştı: “On gün süreyle aç durdum, hiçbir şey yemedim. Sonra bana bir yiyecek getirildi. Ben iki parmağımla yemeye çalışıyordum. Yemek sâhibi beni: “Sünneti uygula ve üç parmağınla ye!” diye uyardı.

İbrâhim b. Şeybân: “Seksen yıldan beri iştahla yemek yemedim” dermiş. Bağdâd’da bulunan **Ebû Bekir Kisâî ed-Dîneverî**, istemeye veya tartışmaya sebeb olabilecek bir şey yememiştir. **Cüneyd** dermiş ki: “Kişinin borç yemesi rezâlettir.”

Ebû Türâb anlatıyor: “Bana yiyecek getirdiler, yemek istemedim. Bunun üzerine on dört gün süreyle açlıkla cezâlandırıldım. Cezâlandırıldığımı anladım ve Allah’a sığınıp tevbe ettim.”

Cüneyd şöyle derdi: “Yiyecek, giyecek ve oturulacak yerin temiz olması sâyesinde her şey tam ve sağlam olur.”

Seriyy Sakatî şöyle dermiş: “Onlar hasta gibi yerler. Boğulma derecesindeki kişiler gibi uyurlar.”

Ebû Abdullah Husrî der ki: Yıllarca yaşadım, iştahım çekmiyor diyebileceğim bir durum da olmadı, yemek yiyeyim diyebileceğim bir durum da (yemek işi beni pek ilgilendirmedi).

Rivâyete göre **Feth Mevsılî**, Musul'dan bir ziyâretçi gibi **Bişr Hâfî**'nin yanına vardı. **Bişr** bir dirhem çıkarıp kendisinin hizmetine bakan **Ahmed Cellâ**'ya vererek: "Git çarşıya, iyi bir yemek ve güzel/tayyib bir katık al!" dedi. **Ahmed Cellâ** gidip temiz bir ekmek aldı. Ardından kendi kendine: "Allah Rasûlü sütten başka bir yiyeceğe *Allah'ım, onu bize mübârek kıl ve onu artır* diye duâ etmemiştir" diye düşünerek süt ve iyi bir hurma satın aldı. Aldıklarını getirip **Feth Mevsılî**'nin önüne koydu. O da yediğini yedi, kalanını alıp çıktı. O çıkıp gidince **Bişr** yanındakilere dedi ki: "Bu **Feth Mevsılî**'dir. Bana niçin: "Sen de ye!" demediğini biliyor musunuz? Çünkü misâfirin ev sâhibine "Buyur, ye!" demesi gerekmez. Benim niçin: "İyi/tayyib bir yemek al" dediğimi biliyor musunuz? Çünkü yemeğin tayyib; yâni iyi olanından şükrün hâlis olanı çıkar. Artan yemekleri "niçin alıp götürdüğünü" biliyor musunuz? Çünkü tevekkülün sağlam olması takdîrinde azık taşımak tevekküle zarar vermez.

Mârûf Kerhî'ye: "Sen çağıran herkese gidiyorsun?" dediler. O şu karşılığı verdi: "Ben beni konaklatanların misâfiriyim."

Ebû Bekir Kettânî anlatıyor: Bir sene Mekke'de üç yüz kadar şeyh ve derviş bir araya gelmişlerdi. Hepsi bir yerde bulunuyordu. Aralarında ilim ve müzâkere de cereyân etmiyordu. Birbirlerine karşı muâmeleleri mekârim-i ahlâk ve îsâr üzre idi.

Ebû Süleymân Dârânî şöyle der: "Dünyevî ve uhrevî bir ihtiyâç murâd ettiğin zaman onu bitirinceye kadar yemek yeme! Çünkü yemek yemek, kalbi öldürür."

Ruveym de şöyle konuşmuştur: "Yirmi yıldan beri hazır oluncaya kadar yemek düşüncesi hiç aklıma gelmemiştir."

Ahmed b. Atâ Ebû Abdullah Ruzbârî'den işittim. Diyordu ki: **Ebû Ali Ruzbârî** yükler dolusu şeker satın almıştı. Helvacılardan bir grup çağırıp bu şekerden bir duvar yapmalarını istedi. Tamamı şekerden, nakışlı direkler üzerinde duran duvar ve içine odalar yaptırdı. Sonra da sûfîleri çağırdı, bunları yıkıp kırın ve alıp götürün, dedi.

Bana yine **Ebû Abdullah Ruzbârî** anlatmıştı. Adamın biri bir ziyâfet vermiş ve bin mum yaktırmış. Misâfirlerden biri kendisine: "İsrâfa kaçmışsın" deyince: "Eve gir, Allah'tan başkası için yaktığım mum varsa söndür!" demiş. Adam da mumları söndürmek üzere içeri

girmiş, fakat hiçbir tanesini bile söndürmeye muvaffak olamayınca dönüp gitmiş.

Rivâyete göre **Ebû Abdullah Husrî**, **Ahmed b. Muhammed Sülemî**'nin başından geçen şöyle bir olay anlatır: "Mekke'de bulunuyordum. Üç gün olmuştu ki, hiçbir şey yememiştim. Gönlüme, Harem'de bulunan derviş, fazîlet sâhibi bütün zâhidleri bir araya getirme düşüncesi geldi. On bir çadır kiraladım. Her yandan zuhurâtlar gelmeye başladı. Bu hâl on bir gün devâm etti." **Ahmed b. Muhammed Sülemî**'nin kendisi bu günlerde, yine bir şey yememeye devam etmiştir.

eş-Şûrâ, 42/29.

Sebe, 34/26.

XI- SEMÂ VE VECD SIRASINDAKİ ÂDÂB

Cüneyd'in şöyle söylediği nakledilir: "Semâ için üç şey lâzımdır. Bunlar bulunmazsa semâın terki evlâdır. O üç şey ihvân, zaman ve mekândır."

Hâris Muhâsibî der ki: "Şu üç şey, üç şeyle birlikte bulununca faydalıdır. Fakat biz onları kaybetmiş bulunuyoruz. Dindârlıkla beraber güzel ses, koruma şartına bağlı olarak güzel yüz, vefâ şartına bağlı güzel bir kardeşlik ve dostluk."

Ahmed b. Mukâtil anlatıyor: **Zünnûn** Bağdâd'a geldiğinde sûfîler başına toplanmışlardı. Yanlarında bir de kavvâl/ilâhî okuyucusu vardı. Kavvâlin **Zünnûn**'un huzûrunda bir şey okuması için izin istediler. **Zünnûn** izin verince kavvâl şunları okumaya başladı:

Senin aşkının küçük bir parçası bile bana azâb etti.
Aşkın beni istîlâ edecek olursa durum nasıl olur?
Kalbimi cem' ile toplayan sensin,
Aramızda müşterek olan sevgi ve duyguları.
Ağlamaktan kararana mersiye söylemez misin?
Aşktan hâlî olan güldüğü zaman.

Bu beyitleri dinleyen **Zünnûn** ayağa kalktı ve yüzüstü düştü. Alnından kan akıyor, fakat yere düşmüyordu. Sonra topluluktan biri kalkıp vecd arayışına/tevâcüd girdi. **Zünnûn** ona: "***O ki, kalktığın zaman seni görüyor***"[632] dedi. Adam bu îkâza uyup oturdu.

İbrâhim Mâristânî'ye "semâ ânındaki hareketten ve üst baş parçalamaktan" sordular. Şu karşılığı verdi: Bana ulaşan bilgilere göre **Mûsâ** (a.s.) İsrâiloğullarına bir kıssa anlatmış. Onlardan biri gömleğini parçalamış. Allah Teâlâ, **Mûsâ**'ya vahyetmiş ki: "O kuluma söyle, benim için elbisesini değil, kalbini parçalasın!"

Bu bölümün geri kalan kısmı, inşâallah vecd ve semâ bahsinde anlatılacaktır.

Anlatıldığına göre **Cüneyd** şöyle demiştir: "Fazla ilmin yanında vecd eksikliği zarar vermez. Eksik ilmin yanındaki vecd ziyâdeliği ise

zararlıdır.” Allah bilir ama bu sözün mânâsı şudur: İlim, semâ ânında organların hareketine hâkim olmayı gerektirir. Bu durum, feyz organlara taşıncaya kadar sürer. İçinde taşkınlık olmadan hâl çağrısında bulunmak için ayağa kalkmak ya da bunun için zorlanmak edebe uygun değildir. Yalnız olan dervişlerin, ipin ucunu kaçırmadan ve kendini kaptırmadan ayağa kalkmaları veya şakalaşmaları câizse de, böyle bir şeyin terki daha evlâdır. Semâ sırasında semâ ehlini sıkıştırıp müdâhale etmek edebe uygun değildir. Kalb huzûruyla sükûnete erip semâ edenlerin gâye ve mânâlarına vâkıf olmaya çalışmak, tekellüfle onlara karışmaya çalışmaktan evlâdır. Tekellüf, âdet hâlini alınca bu durum kalblere çok kaba, hâl ve vakte de çok karanlık gelir. Dünyâ sevgisiyle kirlenmiş her gönlün semâı eğlencedir, isterse bu uğurda canını telef etsin, rûhunu vermiş olsun.

eş-Şuarâ, 26/218.

XII- GİYİM-KUŞAM ÂDÂBI

Rivâyete göre **Ebû Süleymân Dârânî**, yıkanmaktan solmuş bir gömlek giymişti. Kendisini gören mürîdi **Ahmed b. Ebi'l-Havârî**: "Keşke bundan daha iyi bir şey giyseydiniz?" dedi. **Dârânî**: "Keşke kalbimin kalbler arasındaki hâli, gömleğimin giysiler arasındaki hâli gibi olsa" dedi ve sözünü şöyle sürdürdü: "Sizden kimileri vardır, üç dirhem değerinde bir elbise giyer, ama gönlündeki şehvet ve arzu beş dirhemliktir. İçinde gizlediği şehvetin, giysisinin değerini aşmasından hayâ etmez."

Bana ulaşan bir başka rivâyette **Ebû Süleymân** şöyle konuşurmuş: "Elbisenin kısa olmasında/yerlere sürünecek kadar uzun olmamasında üç güzel haslet vardır: Sünneti uygulamak, temizlik ve kumaşın artması/iktisâd."

Rivâyete göre yamalı elbiseler giyen bir topluluk **Bişr b. Hâris**'in yanına geldiler. **Bişr** onlara: "Ey cemâat, Allah'tan korkun ve bu giysilerle dolaşmayın. Çünkü tanınıyor ve bu sâyede ikrâm görüyorsunuz." Cemâatin hepsi susmuştu. Sâdece bir genç kalkıp şunları söyledi: "Bizi bu libâsla tanıtan ve bu sâyede ikrâma mazhar kılan Allah'a hamdolsun. Allah'a andolsun ki biz, din sâdece Allah'a has kılınıncaya kadar bu libâsla dolaşmaya devam edeceğiz." **Bişr** de ona: "Aferin delikanlı, yamalı giyenler senin gibi olmalı" diye mukâbelede bulundu.

Bana **Vecîhî** anlatmıştı. O da **Cerîrî**'den duymuş. Bağdâd Câmii'nde yaz-kış neredeyse hep aynı elbiseyi giyen bir fakîr/derviş varmış. Kendisine "niye böyle yaptığı" sorulduğunda demiş ki: "Ben önceleri çok değişik elbiseler giymeyi severdim. Bir gece rüyâmda kendimi cennete girmiş gördüm. Orada bizim fakîr sûfî kardeşlerimizden sofraya oturmuş bir topluluk gördüm. Ben de yanlarına oturmak istedim. Bir melek topluluğu beni elimden tutup kaldırdılar ve dediler ki: «Bunlar tek elbisesi olanlar. Senin ise iki gömleğin var, sen onlarla oturamazsın.» Uyandım ve Allah'a kavuşuncaya kadar bir daha bir elbiseden başka giymemek üzere nezrettim."

Ebû Hafs Haddâd der ki: “Çok parlak ve şık giysili gördüğün dervişten hayır umma!”

Rivâyete göre **Yahyâ b. Muâz**, başlangıç hâlinde yünlü ve eski elbiseler giyerken sonraları, âhir ömründe yumuşak ve ipekli libâslar giymeye başlamıştı. Bu durum **Bâyezîd**’e haber verildiğinde şöyle söylemişti: “Miskin **Yahyâ**, kıymetsiz, âdî şeylere dayanamadı. Saf ve değerli olanlara nasıl tahammül edecek?”

Tayfûr’u şöyle derken duydum: “**Bâyezîd** öldüğünde üzerindeki emânet gömlekten başka bir şey bırakmayacak, siz o emânet gömleği sâhibine verin.”

Cüneyd’in üstâdı **İbnü’l-Kerenbî** vefât ettiği zaman üzerinde yamalı bir elbise vardı. O elbisenin yeni tarafı ve bâzı eski parçaları **Câfer Huldî**’de bulunuyordu. Bana ulaşan bilgiye göre onun ağırlığı on üç rıtl (yaklaşık beş kg.civârında çok kaba ve kalın) idi.

Söylendiğine göre **Ebû Hafs Nisâbûrî**, ipek gömlek ve değerli elbiseler giyermiş. Bununla birlikte döşemesi kumdan ibâret bir evi varmış.

Dervişlerin giyim kuşam konusundaki edebi, hâl ve vakte bağlıdır. Yün, keçe, yamalı, her ne bulurlarsa giyerler. Bunlardan başkasını bulurlarsa da giyerler. Sâdık derviş, ne giyerse onun güzel ve temiz olmasına dikkat ederek hakkını verir. Giydiği her şeyin üzerinde bir mehâbet ve celâl sıfatı bulunur. Bu konuda tekellüfe/zorluk ve yapmacıklığa kaçmaz, irâde beyân etmez. Eğer fazla giyeceği varsa olmayanla paylaşır. Kendi sıfatını görmeden, kardeşlerini nefsine tercih ederek îsârda bulunur. Eski giymek, kendisine yeni giymekten daha hoş gelir, yeni giymekten de çok elbise sâhibi olmaktan da sıkılır. Onun yerine az, eski ve yamalılarla yetinir. Temizlik ve tahârete titizlik gösterir. Bu konuda söylenmesi gerekenleri söyleyecek olsam, söz uzayıp gidecek. Anlattıklarım yeterlidir.

XIII- SEFER ÂDÂBI

Rivâyete göre **Ebû Ali Ruzbârî**'nin yanına, sefere çıkmaya karar vermiş bir adam geldi ve: "Yâ **Ebâ Ali**, bana bir şey söyleyecek misin?" diye nasîhat istedi. **Ebû Ali** şöyle konuştu: "Ey delikanlı, sûfîler randevusuz bir araya gelmezler, meşveretsiz dağılmazlar."

Ruveym'e sefere çıkmak isteyen kimsenin uyması gerekli edebden soruldu. Şu karşılığı verdi: "Ayağı düşüncesini geçmez/yapamayacağı işe saldırmaz. Gönlü nerede ise menzili de oradadır (içi ve dışı uyum içindedir)." Ben bu olayı, **Îsâ Kassâr Dîneverî**'den dinlemiştim. **Ruveym**'e bu soruyu soran da kendisiymiş.

Muhammed b. İsmâil anlatıyor: Biz yirmi yıldan beri sefer hâlindeyiz. Grubumuz; ben, **Ebû Bekir Zekkâk** ve **Ebû Bekir Kettânî**'den oluşuyor. Halktan hiç kimseyle düşüp kalkmayız. Bir yere vardığımızda eğer orada bir şeyh varsa onun yanına gider, akşama kadar birlikte oturur, gece olunca da mescide döneriz. **Kettânî** öne geçer ve gecenin başından sabah oluncaya kadar namaz kılar ve Kur'an'ı hatmeder. **Zekkâk** kıbleye yönelik oturur. Ben de sabaha kadar tefekkür hâlinde bulunurum. Sonra hepimiz birlikte yatsı abdestiyle sabah namazını kılarız. Aramızda uyuyan biri olursa onu en fazîletlimiz olarak görürüz.

Ebu'l-Hasan Müzeyyin der ki: "Dervişin hükmü her gün yeni bir konak yerinde olmak, ölümünün ancak iki menzil arasında, yolda olmasıdır." (Bu anlayış, mânevî eğitimde sohbet, halvet ve seyâhattan üçüncüsünü seçenlerin görüşüdür.)

Müzeyyin-i Kebîr'den de şöyle nakledilmiştir: Bir seyâhatta **İbrâhim Havvâs**'la beraber bulundum. Bir de baktım ki uyluğunda bir akrep. Hemen öldürmek için ayağa kalktım. Beni durdurup dedi ki: "Bırak onu. Her şey bize muhtâçtır, biz ise hiçbir şeye muhtâç değiliz."

Şiblî mürîdlerinden sefere çıkanlara bakıp onların seferden kesilenlerini görünce şöyle dermiş: "Yazıklar olsun size! Kaçınılmaz olandan niye kaçmaya kalkışıyorsunuz?"

Ebû Abdullah Nasîbî anlatıyor: "Otuz yıl süreyle seferde kaldım. Asla eskimiş elbiseme yama dikmekle uğraşmadım. Kendime

yumuşak davranılacağını bildiğim bir yere tekrar dönüp gelmedim. Yanımdaki şeyleri kimseye taşıtmadım.”

Dolaşmış olmak, memleket görmek ve rızık aramak için sefere çıkmak, sûfîlerin âdâbına uygun değildir. Onlar hac, cihâd, şeyhlerle görüşmek, sıla-i rahim, haksızlığı önlemek, ilim tahsîl etmek, hâllerinin inkişâfına yararlı olacak kimselerle tanışmak, mübârek yerleri ziyâret etmek gibi amaçlarla sefere çıkarlar. Sefer müddetince namazları kasretmeyi ve Ramazan’da oruç tutmamayı fırsat saymazlar. Topluca yürüdükleri zaman içlerinde en zayıf olanın yürüyüşünü ölçü alırlar. En şefkatli olanları hizmet eder. Birisi hâcet görmek için ayrılacak, ya da biri yolda geri kalacak olsa, hepsi onu beklerler. İçlerinden biri yürüyemiyecek, ya da hastalanacak olsa, yine hepsi onun başında dururlar. Namaz vakti girince namazlarını kılmadan yerlerinden ayrılmazlar. Şu kadar var ki, yanlarında ya da yakınlarında su bulunanlar için farklıdır. Onlar yerlerinden ayrılıp namazlarını daha sonra kılabilirler. Bu, zayıfların hâlidir.

Kuvvetlilerin hâli ise **İbrâhim Havvâs**’ın şu sözündeki gibidir: “Ben hiçbir şeyden çekinmeden binitime binerim.” Nitekim **Ebû İmrân Taberistânî**’ye: “Seferde bulunan kişiye ulaşabilecek korku ve acz nedir?” diye sorulduğunda şu karşılığı vermişti: “Eğer yolculuktan korkuyorsan kendini denize at!” O bu sözüyle: “Yönün Allah’a yönelik olduktan sonra gelebilecek tehlikeye aldırma!” demek istemişti.

Ebû Yâkûb Sûsî der ki: “Sefere çıkan kimse dört şeye muhtâçtır. Bunlar olmadan sefere çıkmamalıdır. Onlar da: Kendisine yetecek bir bilgi, haramdan koruyacak bir vera’, gönlünü taşıyacak bir vecd, kötülüklerden korunmaya yarayacak güzel bir huy.”

Ebû Bekir Kettânî der ki: “Fakîr/derviş Yemen’e sefere gitse, tekrar geri dönüp gelse, onu yeniden hicret ettirin, sefer etmesini sağlayın.” (Çünkü bâzılarına sefer faydalıdır.)

Şöyle bir söz de vardır: “Sefere sefer denilmesi, kişilerin huylarını ortaya çıkarmasından dolayıdır.” Bunlar, sûfîlerin sefer âdâbı konusunda benim hatırıma gelenlerdir. Başarı Allah’tandır.

XIV- MAL VE MAKAMDAN FEDÂKÂRLIK ÂDÂBI

Ebû Abdullah Subeyhî'nin mürîdlerinden bir grup bana şöyle anlatmıştı: "Derviş, mal ve mülkten geçmedikçe onun fakrı/dervişliği sağlam olmaz. Derviş, mal ve mülkten geçince kendisine bundan bir makam ve îtibâr/câh doğar. Dervişin bu îtibârını da kendisine âid bir makam kalmayıncaya kadar bezletmesi gerekir. Derviş îtibârını bezledip ondan da geçince geriye nefsine âid bir gücü kalır. Onu da aynı şekilde ihvânına hizmette ve onlara lâzım olan harekette harcamalıdır. İşte fakr/dervişlik o zaman; yâni maldan mülkten, makam ve mansıbdan geçip nefsini hizmet yolunda kullandıktan sonra sağlam olur.

Ebû Ali Ruzbârî bana şöyle anlatmıştı: **Muzaffer Kırmîsînî**, yanında bir "Seyyid" olduğu hâlde Remle'ye gelmişti. Her ikisinin de şehrin zenginleri nezdinde büyük bir îtibârı vardı. Bu îtibâr ve mevkîlerini kullanarak hiçbir kimsenin yanında bir îtibarları kalmayıncaya kadar halka tasaddukta bulundular/sıfırı tükettiler. Artık kendilerine hiçbir kimse, ne dilenme, ne borç, ne de rehin sûretiyle bir şey veriyordu. Bu duruma düşünce mânevî hâlleri düzelmişti. **İbrâhim b. Şeybân**'a: "**Muzaffer Kırmîsînî**'nin hâli ne öyle? Sırtında iki çapıt, dilenerek ihvâna hizmet ediyor!" diye sormuşlar. **İbrâhim b. Şeybân**: "O, Allah için fütüvvete adım attı. Allah için attığı adımı geri almak istemiyor" cevâbını vermiş.

Bağdâd sûfîlerinden biri vardı ki, neredeyse dilenme zilleti bulaşmamış bir şey yemezdi. Kendisine "bunun sebebini" sordular. "Bu yolu, nefsime çok ağır geldiği için tercih ediyorum" karşılığını verdi.

Büyük şeyhlerden birisi bir memlekete gitmişti. Orada nefsini tâat, ibâdet, fakr ve azlığa râzı etmiş bir mürîd gördü. Mürîdin bu hâli, halk arasında kendisine bir hüsn-i kabûl sağlamıştı. Şeyh bu mürîde: "Sen kapılardan ekmek artıkları toplayıp ondan başka bir şey yemez oluncaya kadar içinde bulunduğun hâllerin hiçbirisi sağlam değildir" dedi. Bu sözler mürîde ağır geldi ve şeyhin dediğini yapmadı. Ancak yaşı ilerleyince dilenmeye mecbûr oldu. Bu durumunu, mürîdliği

zamanında şeyhin kendisine söylediği bu sözleri yerine getirmemiş olmanın bir cezâsı olarak görürdü. Bu şeyh **Ebû Abdullah Mukrî**'dir, kendisine dilenmeyi emreden de **Ebû Abdullah Siczî**.

Bana ulaşan bilgilere göre, büyük şeyhlerden biri oruç tutar, iftâr için de kapı kapı ekmek artığı istermiş. İkinci akşamın iftârına kadar bu kırıntılardan başka bir şey yemezmiş. Onun bu durumunu fark eden biri, onun önüne yemek koymuş. Fakat o, bu yemekten yememiş ve tanındığı bu yerden hemen uzaklaşıp gitmiş, bir daha da oraya dönmemiş.

Anlatıldığına göre mürîdlerinden bir grubu, **Mimşâd Dîneverî**'nin yanına gelirmiş. O da çarşıya çıkar, kucağına dükkânlardan ekmek artıkları toplayıp onlara getirirmiş?

Rivâyete göre **Bünân Hammâl** şöyle anlatırmış: Bir kere hâriç, hiç dayak yediğimi hatırlamıyorum. O da şudur: Oruç tutan bir derviş görmüştüm. Akşam namazından sonra çarşıya çıkar, her dükkândan bir lokma alırdı. İhtiyâcını giderince geri dönerdi. Bir gece onu yanıma aldım, halktan pek çok ekmek, et, helva topluyor ve ona veriyordum. Nihâyet yanında pek çok yiyecek birikti. Ayrılacağı sırada bana: "Sen polis müdürü müsün?" diye sordu. Ben: "Hayır değilim, ben **Bünân Hammâl**'ım" dedim. Bunun üzerine yanında toplanan şeylerin hepsini yüzüme fırlattı. Sonra bana: "Bre şamar oğlanı, bu senin yaptığını bizde ancak polis müdürleri yapar, şeyhler değil! Çünkü sen kime "şunu getir" desen, îtirâz etmeden hemen onu sana getiriyorlar" dedi.

Anlatıldığına göre, arkadaşları adına bir şey isteyen, sonra getirdiğini onlarla birlikte oturup yiyen bir mürîdin bu tavrına; şeyhlerden bir grubu karşı çıkarak: "Böyleleri nefsinin kendisine hîle yaptığı kimselerdir. Aslında onlar nefsi için istemektedir. Eğer kardeşleri için istemiş ve îtibârını bu maksadla kullanmış olsalardı, aldıklarından yememeleri gerekirdi" demişlerdir.

Böyle başkalarından bir şey istemeyi âdet hâline getiren ve nefsi bundan râhatsız olmayan kişi bu huyunu terketmelidir. Zarûret hâlinde dilenen kimse, halktan "olmazsa olmaz" ölçüsünden fazlasını alamaz. Eğer fazlasını verirlerse, o yine ihtiyâcı kadarını alır, geri kalanını hemen elinden çıkarır.

Başkalarından dilenip yemek, takvâ görüntüsüyle yemekten daha güzeldir. Dilenmeye mecbûr olan dervişin keffâreti doğruluktur.

Şeyhlerden biri yabancı bir memlekette, günlerce bir şey yememişti. Neredeyse telef olmak üzereydi. Yine de kimseden bir şey istemedi. Kendisine “neden kimseden bir şey istemediği” sorulduğunda şu karşılığı verdi: Beni istemekten alıkoyan Hz. Peygamber (s.a.)’in şu hadîs-i şerîfidir: “*İsteyen doğru sözlü ise onu geri çeviren iflâh olmaz*.”[633] Ben, bu hadîsin haber verdiği biçimde beni reddederek bir Müslümanın “*iflâh olmaz*” konuma düşmesini istemem.

İbn Abdi’l-Berr, *et-Temhîd*, V, 297; Suyûtî, *el-Leâlî’*, II, 39.

XV- DÜNYÂLIK ZUHÛRÂT SIRASINDAKİ ÂDÂB

Ebû Yâkûb Nehrecûrî anlatıyor. Bana **Ebû Yâkûb Sûsî** şöyle haber vermişti: Errecân'da iken bize bir derviş geldi. O sırada **Sehl b. Abdullah** da oradaydı. Derviş dedi ki: "Siz inâyet ehli; yardımsever kişilersiniz. Benim başıma bir sıkıntı geldi. Bana yardım edin." **Sehl** sordu: "Bu işe mârûz kaldığın andan îtibâren mihnet/sıkıntı dîvânına kaydoldun! Nedir bu başına gelen sıkıntı? Anlat bakalım." Adam şöyle anlatmaya başladı: "Bana dünyâlık bir zuhûrât vâki' oldu. Onu benim hâlimi bilmeyen (nâ-mahrem) kişilere verdim. Îmânımı da, hâlimi de kaybettim." **Sehl b. Abdullah**, **Ebû Yâkûb**'a dönüp: "Ne söylüyorsun bakalım?" diye sordu. O da: "Onun hâline ilişkin sıkıntısı, îmânına âid sıkıntısından daha büyük" dedi. **Sehl** bu sözü duyunca: "Hayret senin gibi biri böyle söylüyor ha!" diye şaşkınlığını ifâde etti.

Hayr Nessâc anlatıyor: Bir câmie girdim. İçinde tanıdığım bir derviş gördüm. O beni görünce hemen eteğime yapışıp ağlamaya başladı. Bana: "Yâ şeyh, bana acı, benim sıkıntım büyük" diyordu. "Peki söyle bakalım, sıkıntın nedir?" diye sordum. Bana: "Belâ ve sıkıntıdan kurtulup âfiyete kavuştum. Bunun ne büyük bir sıkıntı olduğunu ancak sen bilirsin" dedi. (Herhâlde kendisine dünyâlık bir kapı açılmış, maddî zenginlikler peşpeşe gelmeye başlamıştı.)

Ebû Türâb Nahşebî diyor ki: "Sizden birinize nîmetler bol bol gelirse, o bu hâline ağlasın. Çünkü o, sâlihler yolundan başka bir yola girmiş demektir." (Muhtemeldir ki, dünyâ nîmetleri peşinden koşmaya başlamıştır.)

Vecîhî'den duymuştum: **Bünân Hammâl**'a bin dînâr getirip önüne dökmüşler. **Bünân** bu dînârları dökene: "Al bunları, geri götür. Allah'a andolsun ki, eğer üzerlerinde Allah'ın adı yazılı olmasaydı, onların üstüne bevlederdim. İşte bak, o parıltısıyla beni kandırmaya çalışıyor."

Bünân Hammâl'a uyurken dört yüz dirhemlik bir zuhûrât olmuş. Parayı getirip başının yanına koymuşlar. Rüyâsında kendisine şöyle seslenildiğini duymuş: "Kendisine yetecek olandan fazla bir dünyâlık

alanın, Allah kalbini kör eder.” Uyanınca bu dört yüz dirhemden sâdece iki dânik (dânik: Bir dirhemin altıda biri) almış, geri kalanını bırakmış.

İbn Ulvân’dan dinlemiştim. **Ebu’l-Hüseyin Nûrî**’ye birileri, kendisinden satın aldıkları bir akarının bedeli olarak üç yüz dînâr getirmişler. **Nûrî**, bir köprünün başına oturmuş ve tek tek bu paraları suya atmış. Bir yandan da şöyle söylüyormuş: “Efendim, sen bana bunlarla tuzak mı kuruyorsun?”

Rivâyete göre **Câfer Huldî** şöyle anlatmış: **Cüneyd**’in mürîdlerinden **İbn Zîrî**’ye dünyâlık bir zuhûrât olmuş. Dervişlerin arasından ayrılmış. Bir gün, elinde içi para dolu bir mendille ihvânın yanına gitmiş. Uzaktan onları görünce şöyle seslenmiş: “Dostlarım, siz fakîrlikte izzet buluyorsunuz. Biz de zenginlikte izzet kazandığımızı sanıyoruz. Ne zaman yollarımız birleşecek?” Bunları söyledikten sonra da elindeki mendili dervişlere fırlatıvermiş.

Ebû Saîd b. A’râbî anlatıyor: **Ebû Ahmed Kalânsî**’nin sohbetlerine katılan bir genç vardı. Bir sefere çıkmak için bir süre gözden kayboldu. Seferden dönünce kendisine dünyâlık bir zuhûrâtla hayli zengin oldu. Biz, **Ebû Ahmed**’e dedik ki: “İzin verseniz de bu genci ziyâret etsek.” O: “Hayır” dedi. “Çünkü o, fakîrken bizim arkadaşımızdı. Hâli üzere kalsaydı bizim onu ziyâretimiz gerekirdi. Seferinden zengin olarak dönünce, onun bizi ziyâret etmesi gerekir.”

Ebû Abdullah Husrî anlatıyor: **Ebû Hafs Haddâd**, bir süre Remle’de bulundu. Üzerinde eski iki elbise, belinde de bin dînâr para vardı. İki, üç, dört gün geçerdi de, bir şey yemezdi. Bu para tükeninceye kadar onu dervişlerle paylaştı.

Yine **Husrî** anlatıyor: Kıtlık ve yokluk günlerinden birinde **Şiblî** ile birlikte onun çocuklarına bir şeyler aramak için çıktık. O, birinin yanına girdi. Adam ona pek çok para vermişti. Adamın yanından ayrılırken o, paraları benim avucuma doldurdu. Karşılıştığımız her dervişe **Şiblî**, o paradan veriyordu. Nihâyet çok az bir miktar kalmıştı. Dedim ki: “Efendim, evde çocuklar aç bekliyor.” O bana: “Ne yapalım? Uğraşıp çabaladıktan sonra nihâyet kalan paralarla biraz küspe ve havuç türü şeyler satın aldım ve çocuklara götürdüm” dedi.

Ebû Câfer Derrâc’ın şöyle anlattığı nakledilmektedir: Bir gün üstâdım temizlik için dışarı çıkmıştı. Torbasını alıp karıştırdım. İçinde

dört dirhemlik bir gümüş buldum. Doğrusu bu işe şaşırmıştım. Çünkü hiçbir şey yemediğimiz zamanlar oluyordu. Döndüğünde kendisine: “Senin torbanda böyle bir gümüş var, biz de açız!” dedim. Bana: “Aldın mı onu, aldıysan yerine koy!” dedi. Bir süre sonra da: “Onu al ve onunla bize bir şeyler satın alıp getir!” dedi. Ben kendisine: “Allah aşkına söyle, bu paranın hikâyesi nedir?” diye ısrarla sorunca şunları söyledi: “Allah bana bundan başka ne altın, ne de gümüş verdi. Bu yanımda olduğu hâlde defnolunmayı vasiyyet etmek istemiştim. Ki kıyâmet gününde bunu Allah’a geri vereyim ve diyeyim ki: “İşte senin bana verdiğin dünyâlık bundan ibâret!”

Halîfe Mu’tezid’in vezîri, **Ebu’l-Hüseyin Nûrî**’ye sûfîlere dağıtılmak üzere bir miktar para vermişti. O, bunları boş bir eve döktü ve Bağdâd sûfîlerini toplayıp dedi ki: “Kimin ihtiyâcı varsa, şu eve gelsin ve ihtiyâcı kadar alsın.” Sûfîler gelip kimi yüz dirhem, kimi daha çok ve kimi daha az olmak üzere aldılar. İçlerinden hiçbir şey almayanlar da vardı. Paralar bitip hiçbir şey kalmayınca **Ebu’l-Hüseyin** onlara dedi ki: “Allah’a olan uzaklığınız aldığınız paralar kadar, yakınlığınız da almadıklarınız kadar.”

XVI- KESB VE SEBEPLERE SARILMA ÂDÂBI

Sehl b. Abdullah: “Elle kazanmaya/iktisâb karşı çıkan, sünnete karşı çıkmış olur. Tevekküle karşı çıkan da îmâna karşı çıkmış olur” der.

Cüneyd’e kesbden sordular. Şu karşılığı verdi: “Kesb, kuyudan su çekmek, ağaçtan hurma toplamak gibi tabîî bir şeydir.”

İshâk Meğâzilî adıyla bilinen bir şeyh, ip eğirme işiyle meşgûl bulunan **Bişr b. Hâris**’e şöyle bir mektup yazdı: “Duyduğuma göre ip eğirme işi sâyesinde maîşet derdinden müstağnî olmuşsun. Allah göz ve kulağını alıverecek olsa kime sığınacağını sanıyorsun?” **Bişr**, bu mektup üzerine bu işi bırakmış ve kendisini tekrar ibâdetle meşgûliyete vermiş.

Basra’da benim de bulunduğum bir mecliste, “el ile kazanmanın fazîleti” konusunda konuşurken, birisi **İbn Sâlim**’e şöyle sordu: “Yâ şeyh, biz kesble mi kulluk edelim, yoksa tevekkülle mi?” **İbn Sâlim** şu karşılığı verdi: “Tevekkül, Allah Rasûlü’nün hâli; kesb ise onun sünnetidir. O, zaafını bildiklerine kesbi sünnet kılmıştır ki, kendisinin hâli olan tevekkülden düştüklerinde, bâri sünneti olan maîşet talebi için çalışmadan/kesbden de düşmesinler. Eğer kesb olmasaydı, böyle zaafı olanlar, helâke dûçâr olurlardı.

Abdullah b. Mubârek der ki: “Elle çalışıp kazanmanın zilletini tatmayanda hayır yoktur.” Yine o şöyle söylemiştir: “Kesbinde tefvîz-i umûr ve tevekkülü zâyi etmedikçe, çalışmak zarar vermez.”

Anlatıldığına göre **Ebû Saîd Harrâz**, bir yıl kâfile ile Şam’dan Mekke’ye yolculuğa çıktı. Bir gece sabaha kadar oturup sûfî arkadaşlarının ayakkabılarını tâmîr etti.

Ebû Hafs der ki: “Bir kere kesbi terketmiştim. Sonra tekrar ona döndüm. Sonra kesb beni terkedince bir daha ona dönemedim.”

Şam’da sûfîlerle sohbet eden siyâhî bir adam vardı. Her gün gelir, üç dirheme kireçtaşı parçalardı. Aldığı üç dirhemi de üç gün içinde harcardı. Ücretini alınca onunla bir yiyecek satın alır, arkadaşlarına getirir ve onlarla bir öğün yeyip tekrar işine dönerdi.

Anlatıldığına göre **Ebu'l-Kâsım Münâdî** evinden çıkar, eline iki dânik (bir dirhemin altıda biri) miktârı bir şey geçince, hangi vakit olursa olsun, hemen evine geri dönerdi.

İbrâhim Havvâs şöyle der: "Mürîd, üç günden sonra sebeplere dönecek olursa, el emeğiyle çalışması ve çarşıya gidip ticâret yapması daha evlâdır."

İbrâhim b. Edhem'in şöyle söylediği nakledilir: "Sana gereken, yiğitlerin işi olan helâl kazanç ve çoluk çocuğun nafakasını temindir."

EL EMEĞİYLE ÇALIŞMA EDEBİ

Farz namazları vaktinde edâdan geri kalmamak ve rızkını bu çalışmaya bağlı görmemektir. Çalışmasıyla Müslümanlara yardımcı olmaya niyet etmek, onlara insâf ve adâletle muâmele etmek, kazancından ve çoluk çocuğunun nafakasından artanı biriktirmeyip dağıtmaktır. Maîşeti, belli bir azığı ve birilerinden isteme durumu olmayan sûfî kardeşlerine infâkta bulunmaktır. Çünkü o da, bugün her ne kadar varlıkla sınansa da, onlardan biridir. Kendilerine bir zuhûrât vâki' olduğunda aralarında bir bağ olmayan kimselere bile yardımcı olmaktır. Kendilerine gösterdikleri ihtimâmdan daha çok böylelerine ihtimâm göstermektir.

Ebû Hafs Haddâd yirmi yıldan fazla günde bir dînâra çalışmış, onu da sûfîlere infâk etmiştir. Kimseden bir şey istemez, bulamayınca oruç tutardı. Akşamla yatsı arası dışarı çıkıp kapı kapı sadaka dağıtırdı.

Şiblî bir adama: "Mesleğin nedir?" diye sormuş, o da: "Eskici" cevâbını verince: "İğnenle deldiğin bir delikten öbürüne Allah'ı unutma!" demişti.

Zünnûn der ki: "Ârif maîşet derdine düşerse, "hiç" konumuna düşer." En iyisini Allah bilir.

XVII- ALIP VERME ÂDÂBI

Câfer Huldî bana **Seriyy Sakatî**'nin **Cüneyd**'e şöyle söylediğini nakletmişti: "Cennete götüren kestirme bir yol biliyorum: Kimseden bir şey istememek, bir şey almamak, yanında verilmesi gereken hiçbir şey bırakmamak!"

Anlatıldığına göre **Cüneyd** şöyle dermiş: "Kendisine vermek, almaktan daha hoş gelmeyen kimsenin alması, câiz olmaz."

Subeyhî'nin arkadaşlarından **Ebû Bekir Ahmed b. Hamûye**/Hameveyh dermiş ki: "Alması Allah için olan izzetle alır. Almayı Allah için terkeden de izzetle almamış olur. Allah'tan başkası; yâni dünyevî hesap ve menfaat için alan, almakla zillete düşer. Yine almayı Allah için değil de başkaları için terkeden de zillete dûçâr olur."

Bana **Ahmed b. Ali Vecîhî**, **Zekkâk**'tan naklen şöyle anlatmıştı: Mısır'da **Yûsuf Sâiğ** ile karşılaştım. Yanında bir para kesesi vardı. O keseyi bana vermek istedi. Ben de elini tutup göğsüne doğru geri çevirdim. Bana: "Bunu al, geri verme! Ben bunu sana verirken kendimin bir şeye sâhip olduğum düşüncesiyle, ya da sana bir şey verdiğim duygusuyla vermiyorum" dedi.

Yine **Ahmed b. Ali** bana, **Ebû Ali Ruzbârî**'den şöyle nakletmişti: "Fakîrlere/dervişlere karşı yumuşak davranma konusunda **İbn Refî' Dımaşkî**'den daha üstün edeb sâhibi birini görmedim. Ben kendisinin yanında bir gece misâfir olmuştum. Kendisine **Sehl b. Abdullah**'ın şöyle bir sözünü nakletmişim: "Gerçek fakîr/dervişin alâmeti, istememek, verilirse reddetmemek ve biriktirip bekletmemektir." Kendisine vedâ edeceğim sırada elinde bir miktar para ile gelip destimin bulunduğu tarafa durdu ve bana: "**Sehl** ne demişti?" diye sordu. Ben **Sehl**'in sözünü tekrarlayınca o, paraları destimin içine döküp yanımdan ayrıldı.

Ebû Bekir Zekkâk der ki: "Cömerdlik olanın olmayana vermesi değildir. Gerçek cömerdlik, olmayanın olana vermesidir."

Rivâyete göre **Ebû Muhammed Mürtaiş** şöyle anlatmış: Bir gün yanımda bir miktar para olduğu hâlde **İbnü'l-Kerenbî**'nin yanına gitmiştim. Elimdeki paraları ona vermek istiyordum. Kendisi beni tanımazdı. Bunları kabûl etmesini istediğim zaman bana: "Benim

onlara ihtiyâcım yok” dedi ve bunları almaktan imtinâ etti. Ben de kendisine: “Senin ihtiyâcın yok ama, senin bunu kabûlün beni sevindirecek. Alıp da beni sevindirsen olmaz mı?” deyince aldı.

Anlatıldığına göre **Ebu’l-Kâsım Münâdî** komşularının bacasından duman çıktığını görünce yanında bulunanlardan birini: “Git şunlara ve de ki, pişirdiğiniz şeyden bize de verin” diyerek oraya göndermişti. Orada bulunanlardan birisi: “Belki de onlar su ısıtıyorlardır?” diyecek olunca o: “Bize vereceklerinden ve âhirette şefâatçi olacaklarından başka zenginlere uygun her maksad için onlara uğrayın” demişti.

Cüneyd anlatıyor: **Hüseyin b. Mısrî**’ye bir miktar para götürmüştüm. Hanımı doğum yapmıştı. Sahrâda bir yerde barınıyorlardı. Komşuları yoktu. O bu paraları kabûl etmek istemeyince, alıp hanımının bulunduğu odaya doğru attım ve dedim ki: “Hey hanımefendi, bunlar senin, yaptığım bu işte bir aldatmaca söz konusu değildir.”

Yûsuf b. Hüseyin’e sordular: “Ben biriyle Allah için kardeş olsam ve bütün malımı ona bağışlasam ona olan görevimi tam olarak yerine getirmiş olabilir miyim?” O şu karşılığı verdi: “Eğer vermede bir izzet, almada bir zillet varsa, sen bu yaptığınla ancak ona zillet götürmüş, kendin de izzete ulaşmış olursun, o kadar.”

XVIII- EVLİ VE ÇOCUK SÂHİBİ OLANLARIN ÂDÂBI

Ebû Saîd b. A'râbî anlatmıştı: **Ebû Ahmed Mus'ab b. Ahmed Kalânsî**'nin ilginç bir evlenme sebebi vardı: Mürîdlerinden bir genç, bir dostunun kızıyla nişanlanmıştı. Nikâh zamanı gelince bu genç, evlenmekten vaz geçti. Kızını bu delikanlı ile evlendirmek isteyen adam da muhcûb oldu. **Ebû Ahmed** bu durumu görünce: "Sübhânellah, adam seni kızıyla evlendirmek istiyor, sen imtinâ' ediyorsun? Mâdem öyle nikâhı **Ebû Ahmed**'e (kendisini kasdediyor) kıyın" dedi. Kızın babası **Ebû Ahmed**'i alnından öptü ve dedi ki: "Bilemiyorum benim için senden daha değerli bir dâmad, kızıma da senden değerli bir eş bulunabilir mi?" **Ebû Saîd**'in belirttiğine göre bu kızcağız, otuz yıl kadar bâkire olarak **Ebû Ahmed**'in yanında kalmıştır.

Anlatıldığına göre **Muhammed b. Ali Kassâr**'ın hanımı ve çocukları varmış. Mürîdlerinin yanında bulunduğu bir sırada bir kız çocuğu şöyle seslenmiş: "Yâ semânın rabbi, üzüm istiyoruz!" **Muhammed b. Ali** gülmüş ve demiş ki: "Ben onları, istediklerini Allah'tan isteyecek bir biçimde eğittim. Bu yüzden benden değil, Allah'tan isterler."

Bana **Vecîhî** anlatmıştı: **Bünân Hammal**'ın çocukları varmış, bir keresinde oğullarından biri yanına gelmiş ve: "Babacığım, kayısı istiyorum" demiş. **Bünân** da çocuğun elinden tutup onu kayısı satıcısının yanına götürmüş. Satıcıya: "Bu çocuğa bir miktar kayısı ver, ben de senin kayısını satmak için bağırıvereyim" demiş ve tezgâhın başında durup başlamış bağırmaya: "Ey insanlar, bu yok olup gidecek, bâkî kalmayacak küçük yiyecekten satın alın." Kısa bir süre içinde satıcı kayısısını satıp tüketmiş.

Rivâyete göre **İbrâhim b. Edhem** dermiş ki: "Evlenen fakîr/derviş, gemiye binen adama benzer (kendi kendini hapsetmiş olur). Çocuğu olan da boğulan gibidir (sırtındaki mükellefiyetler onu bastırmaktadır.)" Bu söz, **Süfyân Sevrî**'ye âid olarak da bilinir.

Rivâyete göre **Bişr b. Hâris** demiştir ki: "Azık ve ihtiyâcıma çok ihtimâm gösterdiğim zaman, bir şeyi korumaya memur polis gibi

olmaktan emin değilim.”

Ebû Şuayb Berâsî’nin bir kulübesi varmış. Devrin hanımlarından biri kendisine gelip: “Ben nikâhlanıp sana hizmet etmek istiyorum” demiş. Kadın bütün dünyâlıklardan geçip **Ebû Şuayb** ile evlenmiş. Kadın kulübeden içeri girerken bir döşek parçası görüp demiş ki: “Sen onu buradan dışarı çıkarmadıkça ben içeri girmem. Sen değil misin bize yeryüzü insanoğluna: “Bugün sen benimle arana bir perde koyuyorsun ama, yarın benim karnıma gireceksin?” hitâbıyla bizlere nasîhatte bulunan. Ben bugün, yerle arama bir şey girmesini istemiyorum.” Kadının bu sözleri üzerine **Ebû Şuayb** döşek parçasını alıp dışarı fırlatmış. Ardından da kadına: “Haydi gir!” demiş. Kadın da girmiş. Bu çift yıllarca burada ibâdet etmişler ve bu hâl üzere ölmüşler.

Evlenen ve çoluk çocuk sâhibi olan kişilerin evlâd u iyâllerini Allah’a ısmarlayıp ihmâl etmeleri, âdâbdan değildir. Aksine böylelerinin çoluk çocuğundan herbirine âid, her durumun gerektirdiği görevlerini yerine getirmesi gereklidir. Fakîrlerin/dervişlerin zengin ve varlıklı kadınlarla evlenmemesi ve onların himâyesine girmemesi uygun olur. Evlenmede edeb, dervişin yoksul hanımla evlenip ona adâlet ve insâf ile muâmele etmesidir. Eğer kendisine zengin bir kadın tâlib olacak olursa ondan yararlanmayı düşünmemelidir.

Anlatıldığına göre **Feth Mevsılî**, küçük çocuğunu kucağına aldı ve öpüp bağrına bastı. Hâtiften bir sesin kendisine şunları söylediğini duydu: “Yâ **Feth**, bizimle birlikte bir başkasına daha sevgi beslemekten hayâ etmiyor musun?” **Feth**, bu olaydan sonra hiçbir çocuğunu öpmediğini söylemektedir.

Şâyed biri çıkıp derse ki: “Allah Rasûlü’nün de çocukları vardı. O onları kucağına alıp öperdi. Nitekim **Akra’ b. Hâbis**, kendisini çocukları öperken görünce: “Benim on evlâdım var. Fakat hiçbirini öpmedim” demiş, Allah Rasûlü de ona: “*Merhamet etmeyene merhamet olunmaz*”[634] buyurmuştu.

Böyle muhtemel bir suâle şöyle cevap verilebilir: “Bu, çok farklı bir kıyâs. Çünkü Allah Rasûlü, kıyâmete dek bütün insanların imâmı ve rehberidir. Onda, ismet sıfatı ile nübüvvet gücü ve risâlet nûru vardır. Eşyâ onun bu gücünü yok edemez. Onun eşyâ ile irtibâtı dünyevî hazz ile ilgili değildir. Çünkü onun bütün hareketleri, ümmetinin diğer

ferdlerini eğitmek içindir. Ama diğer insanlar ve sûfîler için böyle bir kuvvet ve böyle bir özellik söz konusu değildir. Onların gönülleriyle mâsivâya yönelmiş hâlde bulunmaları, gayretullaha dokunabilir. (Çünkü onlar Allah Rasûlü kadar gönüllerine hâkim olabilme gücüne sâhip değillerdir.)

Buhârî, Edeb, 18.

XIX- YALNIZ VE BİRLİKTE YAŞAMA ÂDÂBI

Anlatıldığına göre **Seriyy Sakatî** şöyle söylemiştir: “Mescidlerde oturmak, kapısı bulunmayan dükkânlarda oturmak demektir.” (Mescid, kapısı herkese açık mânevî kazanç yeridir.)

Seriyy’e “mürüvvet nedir?” diye sordular. Şu karşılığı verdi: “Nefsi kirlerden arıtmak, insanlara insâf ve adâletle muâmele etmektir. Bundan fazlasını yapan, fazîlet sâhibi olur.”

Bir şeyh de şöyle demiştir: “Fakîrin/dervişin uylukları, seccâdesi üzerinde olmalıdır; yâni kulluk için oturmalıdır.”

Bâyezîd şöyle anlatıyor: Bir gece namaz kılmak için kalkmıştım. Yorgundum, oturdum ve ayaklarımı uzattım. Hemen hâtiften bir ses duydum: “Meliklerin huzûrunda oturanın hüsn-i edebe riâyeti gerekir.”

İbrâhim b. Edhem anlatıyor: Bir keresinde bağdaş kurup oturmuştum. Hâtiften bana şöyle bir uyarı geldi: “Meliklerin karşısında böyle mi otururşun?” Bundan sonra bir daha asla bağdaş kurup oturmadım.

İbrâhim Havvâs anlatıyor: Oturuşu son derece edebli bir derviş gördüm. Yanına yaklaştım. Yanımda bir miktar para vardı. Onları onun kucağına döktüm. Bana dedi ki: “Ben bu oturuş tarzımı yüz bin dirheme satın almıştım. Onu sana satmamı mı istiyorsun?”

Yahyâ b. Muâz der ki: “Muhâlif görüşlü kişilerle oturup kalkmak rûhu köreltir. Karşıt fikirlilerle düşüp kalkmak ise mânevî zevke engel olur.”

Vecîhî’den duymuştum, şöyle anlatıyordu: **İbn Memlûle Attâr Dîneverî**’yi bir arkadaşından sıkılmış gördüm ve kendisine: “Böyle biriyle nasıl oturup kalkıyorsun?” diye sordum. Dedi ki: “Ayrılıp gitmem mümkün değil; çünkü arkadaşlık vefâsı bunu gerektirir.”

Şöyle bir söz vardır: “Eğer birisinin durumunu anlamakta güçlük çekiyorsan, onun arkadaşına bak, daha iyi tanırsın.”

Hasan Kazzâz’ın göz hastalığı vardı. Bununla beraber geceleri çok otururdu. Bunun sebebi sorulduğunda: “Bu zühd ve tasavvuf işi, üç esâs üzerine binâ edilmiştir: Darda kalmadıkça yememek, zarûret olmadıkça konuşmamak, uyku iyice bastırmadıkça uyumamak” dedi.

Câfer Huldî, **Cüneyd**'den şöyle bir söz duyduğunu anlatmıştı: "İki rekat namazın sizin yanınızda oturmaktan daha fazîletli olduğunu bilsem, yanınızda oturmam."

XX- AÇLIK ÂDÂBI

Yahyâ b. Muâz: “Eğer açlık çarşıda satılan bir şey olsa, âhiret tâliblerinin çarşıya çıktıklarında, ondan başka bir şey satın almamaları gerekirdi” der.

Açlık, mürîdler için riyâzat, tevbekârlar için tecrübe, zâhidler için siyâset ve ârifler için şeref olmak üzere dört türlüdür. **Sehl b. Abdullah** acıkınca güçlenir, bir şeyler yiyince de zayıflarmış. **Sehl** açlık konusunda da şunları söylermiş: “Tokluk ibtilâsına uğradığınız zaman açlık isteyiniz! Açlık ibtilâsına uğrayınca da tokluk isteyiniz! Değilse devamlı bir hâl üzere olunca azgınlığa düşersiniz.”

Ebû Süleymân Dârânî der ki: “Açlık, Allah’ın nezdindeki hazînelerde bulunan ve sevgisine mazhar olanlara verdiği bir lütfudur.”

Açlık edebi konusunda **İbn Sâlim**: “Açlığı prensip edinenin yemek miktârını iki tavşan kulağından daha aza indirmemesi gerekir” diye konuşunca ben: “Dün sen bize **Sehl b. Abdullah**’ın yemek yemediğini söylemiştin” diye îtirâz ettim. Dedi ki: “**Sehl** yemeyi terketmemişti. Aksine yemek onu terketmişti. Çünkü kalbine doğan vâridât, kendisini yemek yeme düşüncesinden alıkoyuyordu.”

Bana **Îsâ Kassâr** şöyle söylemişti: “Tokluk ânında dervişin açlığı istemesi açlık âdâbındandır. Tâ ki acıktığında açlık ona yoldaş olabilsin.”

Şeyhlerden biri, sûfîlerden birinin: “Ben açım” dediğini duyunca: “Sen yalan söylüyorsun!” demiş. Adama “niye böyle söylediği” sorulunca demiş ki: “Çünkü açlık, Allah’ın hazînelerinden birine koyduğu, açığa vurana vermediği bir sırdır.”

Sûfîlerden biri, bir şeyhin yanına girmiş. Kendisine yemek çıkarılmış. O da çıkarılan yemeği yemiş. “Ne kadar zamandan beri bir şey yemedin?” diye sorulduğunda: “Beş günden beri” demiş. “O zaman senin açlığın fakîrlik/dervişlik açlığı değil, cimrilik açlığı. Üzerinde elbise var, sen hâlâ aç geziyorsun?” demişler.

XXI- HASTALIK SIRASINDAKİ ÂDÂB

Mimşâd Dîneverî'nin mürîdlerinden biri bana şöyle anlatmıştı: **Mimşâd**, şiddetli bir hastalığa yakalanmıştı. Mürîdleri kendisini ziyârete geldiler. "Kendini nasıl buluyorsun?" diye sordular. "Bilmem ki" dedi. Ardından: "Asıl siz hastalığın beni nasıl bulduğuna bakın!" diye konuştu. Kendisine tekrar: "Kalbin nasıl?" diye sordular. "Ben otuz yıldan beri kalbimi kaybettim" cevâbını verdi.

Bana **Muhammed b. Ma'bed Banyâsî** şöyle anlatmıştı: **el-Kürdî es-Sûfî**'yi hasta iken görmüştüm. Altı ay süreyle ziyâretçiler gelip gitti. Vücûdunun bâzı yerlerinden kurtlar düşmeye başlamıştı. Düşen kurdu alıp eliyle tekrar yerine koyuyordu.

Zünnûn, mürîdlerinden bir hastayı ziyârete gitmişti. Hastaya demiş ki: "O'nun darbesine sabredemeyen sevgisinde samîmî değildir." Hasta da şu karşılığı vermiş: "Aksine O'nun darbesinden zevk almayan sevgisinde samîmî değildir."

İhvânından biri hastalandığında **Sehl b. Abdullah** ona dermiş ki: "Sızlanmak istediğin zaman "oh" (he ile) de! "Ooh" (hı ile) deme! Çünkü biri Allah'ın ismidir (çünkü içinde Hû var), diğeri ise şeytânın adıdır." Hastaya bundan bir ferahlık gelirmiş.

Bana Şam'da **Ebû Bekir Ahmed b. Câfer Tûsî** anlatmıştı: **Ebû Yâkûb Nehrecûrî**'nin karnında yıllardır süren bir ağrı vardı. Karın boşluğunda bir burkulma olurdu. "Ben bunun ilâcını biliyorum, bir kırat gümüş bunu izâle eder" derdi. Fakat her nedense ölünceye kadar bu hastalığını tedâvî ettirmemişti. Ben bunun sebebini şeyhlerden birine sordum. Şu cevâbı verdi: "Onun yapacağı tedâvî, ateşle dağlamaktı. Dağlamakla ilgili birtakım yasaklar bulunduğundan bunu da yapmazdı."

Sevrî hastalanmıştı. Mürîdlerinden biri onu ziyârette gecikti. Sonra bir ara gelip beyân-ı îtizârda bulundu. **Sevrî** dedi ki: "Boşuna özür beyân etme, çünkü özür beyân edenlerden yalan söylemeyen pek azdır."

Sehl b. Abdullah'ın bâsûr illeti vardı. Bu yüzden her namaz vaktinde abdest tâzelemek ihtiyâcı duyardı. "Tedâvîsini biliyorum, o

da bir kıratlık bir şey” derdi. Fakat ölünceye kadar o da bu hastalığını tedâvî ettirmedi. Bunun sebebini sorduğum kişiler bana dediler ki: “O bu hastalığını, avret yerini açıp başkalarına göstermek durumuna düşmemek için tedâvî ettirmemiştir.”

Derler ki: **Bişr** hastalandı. Tedâvî için doktor geldi. **Bişr** kendisindeki şikâyetleri doktora anlatmaya başladı. Çevresindekiler dediler ki: “Yâ **Ebâ Nasr**, bu söylediklerinin şikâyet olmasından endîşe etmiyor musun?” Şu karşılığı verdi: “Hayır, ben sâdece Kâdir’in üzerimdeki kudret âsârını anlatıyorum.”

Câfer Huldî’ye âid olduğunu sandığım bir kitapta şöyle yazılıydı: **Cüneyd**, şiddetli bir hastalığa tutulmuştu, şöyle diyordu: “**Zünnûn**’un şu sözünden başka söylenecek bir şeyim yok: “Ey verdiklerine şükredilen, bize şükretmeyi nasîb eyle!” O belki de bununla şunu demek istiyordu: Sûfîler her şeyden kendilerine mânevî gıdâ olabilecek şeyler çıkarırlar.

XXII- ŞEYHLERİN MÜRÎDLERE ŞEFKAT ÂDÂBI

Rivâyete göre **Cüneyd**, mürîdlerine şöyle dermiş: “Şâyed iki rekat namazın sizinle oturmaktan daha fazîletli olduğunu bilsem, sizinle oturmazdım.”

Anlatıldığına göre, çok soğuk bir günde **Bişr Hâfî**, çıplak denecek bir vaziyette titriyormuş. “Bu ne hâl yâ şeyh?” diye soranlara demiş ki: “Hiçbir şeyi olmayan fakîrleri düşündüm. Onların derdini paylaşacak bir şeyim de yok. Bâri canımla onların derdini paylaşayım, diye düşündüm.”

Bana **Dukkî** şöyle anlatmıştı: Mısır’da bulunuyordum. Dervişlerden bir grupla mescidde oturuyorduk. **Dakkâk** yanımıza geldi ve bir sütunun yanında namaza durdu. Biz: “Şeyh namazını bitirince kalkıp yanına gidelim ve ona selâm verip konuşalım” diye düşündük. O namazını kılınca kalkıp bizim yanımıza geldi ve selâm verdi. Biz kendi aramızda: “Aslında böyle davranmamamız; bizim onun yanına gitmemiz daha münâsipti” diye konuştuk. Allah benim kalbime bu olaydaki kadar hiçbir zaman bir sıkıntı vermemiştir.

Bana **Cerîrî**’den rivâyetle **Vecîhî** anlatmıştı: Hacdan dönmüştüm. Ziyâretlerime **Cüneyd**’den başlıyayım da o bana gelmek için yorulmasın, diye düşündüm. Öğle namazını kıldım, arkamı dönünce bir de baktım ki **Cüneyd**. “Efendim, sizin buraya kadar yorulmamanız için önce ben size gelmeye niyet etmiştim” dedim. Bana şöyle mukâbele etti: “Yâ **Ebâ Muhammed**, bu ziyâret senin hakkın, düşündüğün de senin büyüklüğün.”

Ebû Saîd b. A’râbî anlatıyor: **İbrâhim Sâiğ** diye tanınan bir genç vardı. Babası varlıklı biriymiş. Sûfîlere katılmış ve **Ebû Ahmed Kalânsî**’ye mürîd olmuş. Bâzen **Ebû Ahmed**’in eline bir miktar para geçer ve bununla un, koyun eti ve tatlı satın alır ve bunları o zâta verirmiş.

Câfer’in anlattığına göre **Cüneyd**’in yanına bir adam gelmiş. Bütün malını mülkünü elinden çıkarıp onlarla birlikte fakr üzere bulunmak istediğini belirtmiş. **Cüneyd** ona: “Bütün mallarını elinden çıkarma. Kendine yetecek bir miktar ayır, fazlasını ver. Kendine ayırdığını da

azık yap ve helâl rızık peşinde koş! Yanındakilerin hepsini verme. Çünkü ben, nefsinin senden bu konuda talepte bulunmayacağından emîn değilim. Allah Rasûlü bir şey yapmak istediğinde sağlam yapardı" demiş.

Vecîhî bana **Ebû Ali Ruzbârî**'den duyduğu şöyle bir olay anlatmıştı: Cemâat hâlinde çöldeydik. Yanımızda **Ebu'l-Hasan Utûfî** de vardı. İhtiyâcımız olduğu ve yolumuzu kaybettiğimiz zaman **Ebu'l-Hasan** bir yüksek tepeye çıkar ve semtin köpeklerine duyuruncaya kadar kurt gibi ulurdu. Onun ulumasını duyan köpekler havlamaya başlarlar, o da onların sesine gider ve yanlarından bir yiyecek getirirdi.

Ebû Saîd Harrâz anlatıyor: Remle'ye vardım. **Ebû Câfer Kassâb**'ın yanına gidip geceyi yanında geçirdim. Sonra Remle'den Beytü'l-Makdis'e gitmek üzere yola çıktım. **Ebû Câfer** de arkamdan Beytü'l-Makdis'e geldi. Yanında ekmek kırıntıları vardı. Bana: "Hakkını helal et. Bunlar bizim evde kalmış sana âid ekmek kırıntılarıymış, bilmemişim" dedi.

XXIII- MÜRÎD VE ÂDÂBI

Ebû Türâb Nahşebî'nin bir kitabında şöyle bir ibâre görmüştüm: "Hikmet Allah'ın, mürîdlerin âdâbını güçlendiren bir askeridir."

Şeyhlerden, ya da dervişlerden biri **Cüneyd**'e şöyle sormuş: "Mürîdler için hikâyelerin tesiri nedir?" **Cüneyd** şu karşılığı vermiş: "Hikâyeler, müminlerin kalblerini güçlendiren ilâhî askerlerdir." Kendisine: "Bu konuda delîlin var mı?" diye de sorulunca: "Evet" deyip şu âyet-i kerîmeyi okumuş: "***Peygamberlerin haberlerinden senin gönlünü teskîn edeceğimiz her haberi*** (kıssa) ***sana anlatıyoruz***."[635] **Yahyâ** da demiştir ki: "Hikmet, mürîdlerin kalblerindeki dünyâ ateşini serinleten bir yelpâzedir." **Mimşâd Dîneverî**'nin şöyle söylediği nakledilir: "Benim gözüm, sâdık dervişte karar kılar, gönlüm de tahkîka ermeye çalışan mürîdle ferahlanır." **Ebû Türâb Nahşebî**: "Âriflerin riyâsı mürîdlere göre ihlâs mesâbesindedir" derdi.

Ebû Ali b. Kâtib der ki: "Mürîd bütünüyle Allah'a yönelince Allah'ın ona vereceği ilk şey, mâsivâdan müstağnî olmaktır."

Şiblî'ye "hayrete düşen mürîdden" sordular. Dedi ki: "Hayret iki türlü olur: Biri günah işleme korkusunun şiddetinden meydana gelen hayret, diğeri ise kalblere açılan ta'zîm duygusundan meydana gelen hayret."

Şiblî der ki: "Başlangıç hâlimde uyku bastırınca gözlerime tuz sürerdim. Uyku iyice bastırınca "tekrar tuz sürerim" korkusuyla bu meyil kaybolurdu."

Ebû Saîd Harrâz der ki: "Mürîde gâlib olan duygunun şefkat, rikkat, merhamet ve bol bol vermek olması, onun edebinden ve mürîdliğindeki sadâkatindendir. Mürîdin Allah'ın kullarından ve yaratıklarından gelebilecek her türlü zorluk ve hoşa gitmeyen şeylere direnç göstermesi, hattâ kendini Allah'ın kulları için arz/toprak gibi görmesi de edebdendir. Sûfî, yaşlılar için iyi bir evlâd, çocuklar için müşfik bir baba olmalıdır. Hattâ Allah'ın bütün yaratıklarına karşı böyle davranmalıdır. Onların derdleriyle derdlenmeli, musîbetlerine üzülmeli, eziyetlerine katlanmalıdır. Allah'ın sâdık mürîdlerden murâd-ı ilâhîsi şudur: "Allah'ın kendilerine şefkatle muâmele buyurması gibi, onlar da Allah'ın yaratıklarına karşı şefkatle

muâmele etsinler. Nebîlerin ve sıddîklerin, velîlerin ve Allah doslarının âdâb ve ahlâkıyla ahlâklansınlar. Tâ ki bu sûretle Allah ile aralarındaki perde kalksın.” Bu perdenin kalkması, onların bu âdâba bağlılıklarına, bu ahlâk ile ahlâklanmalarına, Allah’tan yardım dileyip O’na güvenmelerine ve O’ndan râzı olmalarına bağlıdır.

Sehl b. Abdullah der ki: “Mürîdin kalbindeki meşgûliyeti, farzları yerine getirmek, günahlardan istiğfâr ve yaratıklardan selâmet talebinden ibâret olmalıdır.”

Yûsuf b. Hüseyin’e sordular: “Mürîdliğin alâmeti nedir?” Şu karşılığı verdi: “Murâdı kendi murâdı gibi olmayan arkadaşlarından ayrılmak, dostuna da, düşmanına da zararlı olmamak. Mürîdin alâmeti murâd ettiği her şeyi Kur’an’da bulması, bildiği şeyi kullanması, bilmediğini öğrenmesi, mâlâyâniye dalmaması, ilâhî vaadden ümidvar olmakla birlikte ilâhî vaîdden/tehdidden ciddî bir biçimde kurtulma arzusunda bulunması ve nefsiyle uğraşmasının başkalarıyla uğraşmaya engel olmasıdır.

Ebû Bekir Bârizî der ki: “İlk adımında korku yoluna giren mürîdi boşver, çünkü onun bundan sonra karşılaşacağı râhattan başkası değildir.”

Hûd, 11/120.

XXIV- HALVET YOLUNU SEÇENLERİN ÂDÂBI

Hikâye olunduğuna göre **Bişr Hâfî** şöyle nasîhat edermiş: “Halveti ihtiyâr eden kişi halvet sırasında Allah’tan sakınsın ve evine bağlansın. Onun yoldaşı da, ağzından çıkan kelâmı da Allah olsun.”

Ben **Dukkî**’den dinlemiştim. Ona da **Derrâc** anlatmış: **Ebu’l-Müseyyeb** büyük bir adamdı. Eski câmilerde yalnız yaşardı. Bir gece onunla bir câmide karşılaştım. Kendisine “Neredensin?” diye sordum. “Her yerdenim” dedi. Ben de: “Kim her yerden olabilir ki, bunun alâmeti nedir?” diye sordum. Bana: “Böyleleri hiçbir şeye karşı yabancılık duymayan ve hiçbir şeyin de kendisinden yabancılık duymadığı kimselerdir.” Ben onu alıp **Şiblî**’ye götürdüm. **Şiblî**’ye bakıp: “Bu ahır hayvanlarından değil, eğer öyle olsa damgası olması lâzımdı” dedi. **Şiblî** bir na’ra atıp ellerini yüzüne vurdu ve heyecânla şunları söylemeye başladı: “Vallahi doğru söylüyor (kendisini kasdederek). Eğer ahır hayvanı ise damgası nerede?”

Cüneyd’e “halvetten” sordular. Şu karşılığı verdi: “Selâmet, selâmet talebinde bulunup emre muhâlefeti terkeden ve ilmin bırakmayı gerekli gördüğü şeylere muttali’ olmayı terkedenlere hastır.”

Ebû Yâkûb Sûsî dermiş ki: “Yalnızlığa/halvete ancak ricâlden olan güçlü kişiler dayanabilir. Bizim gibilere, birbirinden görüp amel yapmak için toplum içinde olmak, halvetten daha yararlıdır.”

Bana **Ebû Hafs Ömer Hayyât** anlatmıştı: Antakya’da **Ebû Bekir el-Muallim**’i gördüm. Diyordu ki: “Altmış seneden sonra benden yeniden kelime-i şehâdet getirmem istendi.” Kendisine bunun sebebi sorulduğunda şöyle söyledi: “Ben altmış yıl süreyle halkı Hakk’a çağırdım. Ne zaman ki, insanlardan ayrılıp Lükkâm dağına gittim, insanlar arasında bulunduğum zaman okuyageldiğim evrâdımı okumak isteyince buna bir türlü muvaffak olamadım. Gönlüme düştü ki, ben henüz Allah’a tam anlamıyla îmân etmemişim, önce îmân tâzeledim. Ondan sonra orada on yıl kaldım. Evrâdım halvette de tanıdıklar arasında bulunduğum zamanlardaki sâfiyetine kavuştu.”

Hikâye edildiğine göre **İbrâhim Havvâs** çölde hüsn-i edeb ve huzûr-i kalb sâhibi bir adam görmüş. Ona durumunu sormuş. O da şu cevâbı vermiş: “Ben halkın içinde ve tanıdıkların yanında tevekkül, rızâ, tefvîz-i umûr ile amel ediyordum. Ne zaman ki tanıdıklardan ayrıldım. Bende bunların zerresi bile kalmadı. Buraya geldim ki, bildik ve tanıdıklardan uzak olduğum zaman da, nefsimden iddiâ edegeldiği şeyleri isteyebileyim.”

XXV- DOSTLUK ÂDÂBI

Zünnûn'un şöyle bir sözü vardır: "Dosta giden yol uzak, Sevgiliye yakın olan yer, dar olamaz."

Bana **Ebû Amr İsmâil b. Nüceyd**, **Ebû Osman**'dan şöyle bir söz nakletti: "Mâsûm kişiler hâriç, seni sevmeyen kişinin dostluk gösterisine güvenme!"

Câfer Huldî, **İbn Semmâk**'ten naklediyor: **İbn Semmâk**'e bir dostu: "Seninle yarın birbirimizin kusûrlarını açığa vurmak üzere anlaşalım" demiş. **İbn Semmâk** ise şu karşılığı vermiş: "Hayır, yarın birbirimize mağfiret dilemek üzere anlaşalım!"

Derler ki: "Görüşüp kavuşmalarla artan dostluk, gerçek dostluk sınıfına girer." Kendisine "gerçek dostluk" sorulan biri şöyle demiş: "Gerçek dostluk, iyilikle artmayan, ama cefâ ile de eksilmeyen dostluktur." Bu sözü söyleyenin **Yahyâ b. Muâz Râzî** olduğu söylenir.

Birisi de şöyle söylemiştir: "Dosttan yüz çevirmek; onu seyrek ziyâret etmek, dostluk üzere kalmak demektir."

Bana ulaşan bilgilere göre, **Ebu'l-Abbâs b. Mesrûk** bu konuda bir hadîs bulunduğunu ve Hz. Peygamber (s.a.)'in **Ebû Hüreyre**'ye söylediği şu sözün buna dâir olduğunu söylemiştir: "*Sık ziyâret etmezsen sevgin artar*."[636]

Yahyâ b. Muâz'a: "Nasılsın?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Düşmanı sıkıntı, arkadaşı da belâ olan nasıl olursa öyle!"

Cüneyd der ki: "Birtakım insanlar var ki, onların bakışları bana, bir cumadan öbürüne azık olarak yetiyor."

Şeyhlerden biri de şöyle söyler: "Kardeşimin bana olan dostluğu sağlamsa ben onunla ne zaman görüştüğüme pek aldırmam."

Nûrî der ki: "Dost herhangi bir şeyle hesâba çekilemez. Düşman için ise hiçbir şey düşünülemez."

Cüneyd şöyle konuşmuştur: "Eğer bir dostun varsa, ona hoşlanmayacağı şeyler yaparak kendine kötülük ettirme!"

Câfer Huldî, **Ebû Muhammed Meğâzilî**'nin şöyle bir sözünü nakleder: "Dostluğunun devamlı olmasını isteyen, eski arkadaşlarıyla dostluğunu korusun."

Keşfü'l-hafâ, I, 438.

XXVI- ÖLÜM SIRASINDAKİ ÂDÂB

Duyduğuma göre **Ebû Muhammed Herevî** şöyle anlatmış: Vefât ettiği geceyi **Şiblî**'nin yanında geçirmiştim. Gece boyunca şu iki beyti söyleyip durdu:

Senin içinde bulunduğun ev,
Kandile muhtâç değildir.
Biz huccetimizi zâtından umuyoruz,
Halkın delîllerle geldiği günde.

İbnü'l-Ferecî demiştir ki: "**Ebû Türâb Nahşebî**'nin çevresinde ibrikli/sûfî kisveli yüz yirmi kişi görmüştüm. Bunlardan ikisi hâriç, diğerleri fakr/dervişlik üzere ölmediler. O ikiden biri **İbnü'l-Cellâ**, diğeri de **Ebû Ubeyd Büsrî**'dir.

İbn Bünân Mısrî'nin kalbine bir vârid geldi. Âvâre âvâre dolaşmaya başladı. Kendisini çölde İsrâiloğulları'na âid bir harâbenin içinde buldular. Gözlerini açıp arkadaşlarına bakarak: "Beni bırakın, burası dostlar mekânıdır" dedi ve rûhunu teslim etti. Bu hikâyeyi **Vecîhî**'den dinlemiştim.

Vecîhî bir başka seferinde de **Ebû Ali Ruzbârî**'den naklen şöyle bir olay anlattı: "Mısır'a vardım, kalabalık bir halk toplanmıştı. Diyorlardı ki: Biz "*kulun himmeti yüceldikçe Seni görme arzusu artar*" diye şiir okuyan birini duyup hırıltılı nefesler çıkarıp ölen bir gencin cenâzesinden geliyoruz.

Arkadaşlarımdan biri anlatmıştı: **Bâyezîd** ölümü sırasında şöyle demiş: "Ben Seni ancak gafletle anabildim, Sen de benim rûhumu ihmâl ve gevşeklik sırasında alıyorsun!"

Cüneyd anlatıyor: Ölümü sırasında üstâdım **İbnü'l-Kerenbî**'nin yanındaydım. Şöyle bir gökyüzüne doğru baktı ve: "Uzak" dedi. O bu sözüyle Allah'ın insana; semâya, ya da yere bakmaktan daha yakın olduğunu ifâde etmek istiyordu. (Yâni gökyüzü uzak, ama O yakın demek istiyordu.)

Cerîrî anlatıyor: **Ebu'l-Kâsım Cüneyd**'in ölümünde bulundum. Devamlı secde hâlindeydi. Kendisine dedim ki: "Yâ **Eba'l-Kâsım**, sen şu makama ulaşmış kişi değil misin? Gördüğüme göre gayretin de son noktaya gelmiş, biraz dinlensen?" Bana şu karşılığı verdi: "Yâ **Ebâ Muhammed**, şu anda bana en lâzım olan bu!" Secde hâli, dünyâsını değiştirinceye kadar devâm etti. Ben de yanında bulundum.

Bekrân Dîneverî anlatıyor: **Şiblî**'nin vefâtında bulundum. Bana önce: "Kalbimin üzerinde, çarşıda sâhibinin sadaka olarak verdiği bir kara paranın etkisi var. Benim şimdi, bundan daha mühim bir işim yok" dedi. Ardından kendisine abdest aldırmamı istedi. Ben de aldırdım. Sakalını hilâllemeyi unutmuşum. Dili tutulmuş, konuşamıyordu. Elimi tuttu ve sakallarına doğru götürüp hilâlletti ve öldü.

Ebu'l-Hüseyin Nûrî'nin ölüm sebebinin, işittiği şu beyit olduğu söylenir:

Menzil menzil senin dostluğundan düşüyorum,
Akıllar, düşüş sırasında şaşkına döner.

O, bu beyti duyduktan sonra coşmuş ve sahrâlarda âvâre dolaşmaya başlamış. Bu sırada yolu, gövdeleri kesilip kökleri kılıç gibi kalmış bir kamışlığa düşmüş. Bu kamışlar üzerinde yürürken akşama kadar, bir taraftan yukarıdaki beyti tekrarlıyor, diğer taraftan da ayaklarından kanlar akıyormuş. Nihâyet sarhoş gibi yere düşmüş, ayakları kangren olup ölmüş.

Dukkî bana şöyle anlatmıştı: Bir sabah **Ebû Bekir Zekkâk**'ın yanındaydık. O: "Allah'ım, burada ne kadar zamanımız kaldı?" dedi ve öldü.

İbn Atâ'nın ölüm sebebi ise yanına götürüldüğü vezîrin kaba konuşmalarıydı. **İbn Atâ**, kendisine "yumuşak davranması" konusunda uyarıda bulunmuşsa da vezir, onun başına tekmeyle vurulmasını emretti ve o, bu hâlde öldü.

İbrâhim Havvâs, Rey Câmii'nde karın ağrısından ölmüştü. Bir toplantı yapacağı zaman suya girer, kendi kendine yıkanırdı. Bir kere yine suya girdi, tam suyun ortasında iken rûhu uçup gitti.

Ebû İmrân Istahrî anlatıyor: **Ebû Türâb Nahşebî**'yi sahrâda ölmüş ve hiçbir şeye yaslanmadan dimdik ayakta durur gördüm.

Ebû Abdullah Ahmed b. Atâ anlatmıştı. O da dervişlerden birinden duymuş. **Yahyâ Istahrî**'nin ölümü sırasında mürîdleri etrâfına toplanmıştı. İçlerinden biri ona: "Eşhedü en-lâ ilâhe illallah, de" dedi. O oturdu ve yanında duran birinin elini tutarak: "Eşhedü en-lâ ilâhe illallah, de!" dedi ve elini bıraktı. Sonra diğer birinin elini tuttu ve aynı şeyi söyledi. Sonra bir başkasını ve böylece orada bulunanların her birine kelime-i şehâdet telkîni yaptırmış oldu. Sonra sırtüstü yattı ve rûhunu teslim etti.

Cüneyd'e dediler ki: "**Ebû Saîd Harrâz** ölümü ânında çok vecd ve coşku içindeydi. Bunun sebebi ne olabilir?" **Cüneyd** şu karşılığı verdi: "Rûhu O'na iştiyâkla uçan kimsenin hâlinde şaşılacak ne var ki?"

İşte bunlar, şu anda sûfîlerin ölüm sırasındaki âdâbı konusunda aklıma gelenlerdir. Hatırlayamadıklarım bunlardan daha çoktur. Başarı Allah'tandır.

XXVII- BÂZI MESELELER VE AÇIKLAMALARI

Ben şimdi bâzı meselelerde sûfîlerin farklı görüşlerini, değişik yorumlarlarla birbirinden ayrıldıkları yanları anlatacağım. Sûfîlerin durumlarından haberdâr olmayan zâhir ehli âlim ve fakîhlerin anlamakta güçlük çekeceği birtakım konuları açıklayacağım.

1- CEM' ve TEFRİKA MESELESİ

Cem' ve tefrika iki isimdir. Cem', dağınık şeylerin bir araya getirilmesi; tefrika da toplu olanların ayrılması demektir. Kişi cem'e erdiği zaman sâdece Allah der; başka bir şey demez. Fark hâlinde ise dünyâ, âhiret ve kâinâtı birbirinden ayrışmış olarak görür. Nitekim Kur'an'daki "***Allah adâleti ayakta tutarak kendisinden başka ilâh olmadığına şâhidlik etmiştir***"[637] âyeti cem'e; devâmındaki: "***Melekler ve ilim sâhipleri de***" ibâresi farka işâret sayılmıştır. Yine: "***Biz Allah'a inandık, deyin***"[638] âyeti cem'; devâmındaki: "***Bize ve İbrâhim'e indirilene inandık, deyin***" kısmı da fark ifâde eder. Cem' asıl; tefrika/fark, fer'dir. Asıllar ancak fer'ler; yâni kök ve dallarıyla tanınır. Dalları sağlamlaştıran da köklerdir. Tefrika hâli bulunmayan cem' zındıklık, cem'i bulunmayan tefrika da sıfât-ı ilâhiyyeyi inkârdır.

Geçmiş şeyhler cem' ve tefrika konusunda farklı görüş beyân etmişlerdir. Nitekim kendisine: "Sûfîler, cem' ve tefrika kelimesiyle neye işâret etmişlerdir?" diye sorulan **Ebû Bekir Abdullah b. Tâhir Ebherî** şu cevâbı vermiştir: "Sûfîler, cem' ile **Âdem** (a.s.)'e, fark ile de onun zürriyetine işâret etmişlerdir. Cem' ile mârifeti, fark ile de hâlleri kasdetmişlerdir.

Cüneyd'in cem' ve farkın tanımı konusunda şöyle bir şiiri vardır:

Gönlüm Seninle tahkîka erince lisânımla Sana münâcât ettim,
Bizim cem'imiz de birtakım mânâlar içindir, fark hâlimiz de.
Ta'zîm duygusu eğer Seni gözümden uzaklaştıracak olsa,
Hemen vecd duygusu Seni bana, iç organlarımdan yakın yapar.

Sanıyorum **Nûrî**'ye âid olacak, şöyle bir söz vardır: "Hakk ile cem', başkalarından tefrika; yâni uzak olmak demektir. Başkalarından uzaklık/tefrika ise O'nunla cem'dir."

Bir başkası şöyle söylemiş: "Cem' vâsıta olan şeyleri görmeden ittisâl/vuslattır. Vâsıta olan şeyler görülünce vuslat olmaz. Tefrika ise farklılığı görenin şühûd hâlidir."

Sûfîlerden bir grubu şöyle der: "Hakk ile cem' ancak beşeriyet sıfatından soyutlanmakla olur. Beşeriyet sıfatıyla cem' Hakk'tan fark hâli üzere olmak demektir. Bu iki ifâde birbiriyle çelişkilidir. Çünkü Hakk ile cem' demek, O'na âid delîllerden soyutlanmak ve beşeriyet sıfatından fark üzere olmak demektir. Halk ile cem' Hakk'tan uzak durmak ve O'ndan tefrika hâlinde bulunmaktır."

Bir başka zümre de şöyle söyler: "Cem', beşeriyeti görme sırasında beşerin gerçekleştirebildiği cem'dir. Tefrika da sûretlerin taksîmi sırasında insanların ayrı olarak gördüğü şeylerdir."

Cüneyd'in anlayışına göre: "Hakk'a vecd ile yakınlık cem', beşeriyette gaybet ise tefrikadır."

Ebû Bekir Vâsitî der ki: "Kendine baktığında fark hâlindesin, Rabbına nazar edince de cem'e ermiş sayılırsın. Eğer sen bir başkası ile kâim isen ölü sayılırsın."

İşte bunlar, cem' ve tefrika konusunu anlamak için kafa yoranlara verilebilecek özet bilgilerdir.

2- FENÂ ve BAKÂ MESELESİ

Ebû Yâkûb Nehrecûrî'den "fenâ ve bakânın sıhhati" soruldu. Dedi ki: "Kulun Allah için yaptığı işleri görmekten fânî olması, kulluk ahkâmının yerine getirilmesi sırasında Allah için kâim olduğunu görme duygusunun bâkî kalmasıdır."

Ebû Yâkûb'a: "Fenâ ve bakâ ilminin sıhhati" soruldu. O da şöyle cevap verdi: "Fenâ ve bakâ ilmine kulluğun da eşlik etmesidir. Fenâ ve bakâ ile birlikte kulluk yoksa o, kuru bir iddiâdan ibârettir."

Fenâ ve bakâ, avâm derecesinden havâss mertebesine doğru yükselme kaydeden tevhîd ehli kulun sıfatı, iki isimdir. Başlangıçta fenâ ve bakâ kavramları şöyle anlaşılıyordu: İlmin ortaya çıkması/bakâ, cehâletin yok olması/fenâ; tâatın ortaya çıkması/bakâ, ma'sıyetin yokolması/fenâ; zikrin ortaya çıkması/bakâ, gafletin ortadan kalkması/fenâ; kulun öğrendiği ilim ve mârifet sâyesinde

inâyet-i ilâhiyyeyi görme duygusunun ortaya çıkması/bakâ, kendi hareketlerini görmekten fânî olması/fenâ.

Eski şeyhlerden fenâ ve bakâ konusunda söz söyleyenler vardır. Bunlardan biri de **Semnûn**'dur. O der ki: Fenâ hâlindeki kul, yüklü/mahmûldür. Yüklü olan ise vâridâta açık/mevrûddur. Fenâ, bakâ, haml ve vârid gibi yeni birtakım sıfatlar, yeni birtakım sıfatların yolunu açar. Fenâ makamlarının ilki varoluş/vücûddur, görülen şeyler/müşâhedât ise bakâ hâline âiddir; çünkü varlıkları O'nunladır.

Ebû Saîd Harrâz: "***Nîmet olarak size ulaşan ne varsa hepsi Allah'tandır***"[639] âyetinin mânâsı konusunda demiştir ki: "Allah Teâlâ onları, yaptıkları işlerden soyutlamakta ve hepsini Allah'a isnâd etmektedir ki bu, fenânın ilk hâlidir."

Câfer, kendisine "fenânın ne olduğu" sorulan **Cüneyd**'in şöyle cevap verdiğini nakleder: "Kul, fenâsında kendi vasıflarından fânî olduğu zaman bakâyı tam anlamıyla idrâk eder." **Cüneyd** bir başka seferinde aynı soruya şöyle cevap vermiştir: "Senin bütün vasıflarından yabancılaşman, küll-i mutlakın bütünüyle seni senden almasıdır."

İbn Atâ der ki: "Hakk şâhidiyle nefsinin şâhidini görmekten fânî olmayan, huzûr hâlinde huzûrdan gaybete geçemeyen, Hakk şâhidiyle olamaz."

Şiblî der ki: "Hakk için kıyâmının Hakk ile olması sebebiyle Hakk sâyesinde Hakk'tan fânî olan, ubûdiyyetten başka, rubûbiyyetten de fânî olmuş demektir."

Sanıyorum **Ruveym** olacak, kendisine "fenâ ve bakâdan" sorulduğunda şu cevâbı vermiş: "Fenâ ilminin ilk mertebesi bakâ gerçeklerine ermektir. O da Allah'ı kendisinden başka her şeyden üstün tutmak, her hâlini O'nunla kontrol etmektir. Tâ ki O'nun dışındaki her şey sukut edip kişinin tek nasîb ve hissesi O, olsun. Böylece Allah için nefs ile yaptıkları ibâdetler fenâ bulsun ve Allah ile Allah için olan ibâdetleri bâkî kalsın. Kendini akıllı sanan, artık böyle birinin hâlini kavrayamaz, diller onu anlatamaz.

Allah Teâlâ buyurmuştur: "***Yeryüzünde bulunan her canlı yok*** (fânî) ***olacak***?"[640] Fânî olmanın ilk alâmeti, Allah'ın zikrinin gelmesiyle dünyâ ve âhiret hazzının gitmesidir. Kendisinin zikr-i ilâhîye olan yönelişi sırasında zikir hazzının da gitmesi ve zikr-i ilâhîyi görmez olup Allah hazzı ile kalması/bakâ, sonra burada

kendine âid bir pay görüp Allah'tan gelen nasîbin de gitmesi ve nihâyet kendine âid bir görme duygusuyla kendine âid varlık iddiâsının da yok olmasıyla fenâ ender-fenâ ve bakâ ender-bakâ hâli üzere kalmasıdır.

Bu konuda söz uzundur. İnşâallah söylediklerimiz yeterlidir.

3- HAKÂİK MESELESİ

Bana **Câfer** anlatmıştı. O, **Cüneyd**'den, o da **Seriyy Sakatî**'den ehl-i hakâikı niteleyen şöyle bir söz duymuş: "Onlar hasta gibi yerler, boğulma durumundaki insanlar gibi uyurlar."

Cüneyd'e: "Hakîkat nedir?" diye sormuşlar. Demiş ki: "O'nu/Allah'ı hatırlamak, sonra şunu bunu bırakmaktır (sâdece O'na yönelmektir).

Ebû Türâb Nahşebî: "Hakîkatin alâmeti belâlara dûçâr olmaktır" derken, bir başkası da "belânın ref'olunmasıdır" demiştir.

Ruveym'in şöyle söylediği rivâyet edilir: "Hakîkatin en tam olanı, ilme yakın bulunanıdır."

Bana **Vecîhî** anlatmıştı. O da **Ebû Câfer Saydalânî**'den duymuş: "Hakâik üçtür: İlimle beraber olan hakîkat, yanında ilim bulunan hakîkat ve ilmi aşan hakîkat."

Ebû Bekir Zekkâk der ki: İsrâil çölündeydim. Gönlüme hakîkat ilminin şerîat ilmine muhâlif olduğu düşüncesi geldi. Bir de baktım ki bir ümmügaylân ağacının altında bir adam şöyle bağırıyor: "Yâ **Ebâ Bekir**, şerîata muhâlif her hakîkat küfürdür."

Sûfîlerden birine, sanıyorum **Ruveym**'e sormuşlar: "Kul, gerçek kulluk/ubûdiyyet derecesine ne zaman erer?" Şu karşılığı vermiş: "Emir ve komutayı nefsinden alıp Allah'a teslim ettiği, kendisinde güç ve varlık görmediği, her şeyin O'na âid ve O'nunla olduğunu bildiği zaman."

Ruveym der ki: "Hakâikın en sağlamı, ilme yakın olanıdır."

Cüneyd de şöyle söyler: "Hakâik, sözle te'vîl edilmek için kalblere yerleştirilmeye râzı olmamıştır." (Yâni kalblere tevdî kılınan hakâik te'ville anlatılamaz.)

Müzzeyyin-i Kebîr der ki: "Ehl-i hakâikın, hakîkatlerinde elde ettiği sonuç şudur: Allah kayıp değildir ki aransın. O'nun bir sınırı yoktur ki kavransın. Mevcûdu kavrayan onunla aydınlanmış olur. Bize göre hakîkat, mevcûd hâli bilmek; hâl ile olmayan ilmi ortaya çıkarmaktır."

Bana **Hüseyin b. Abdullah Râzî** anlatmıştı: **Abdullah b. Tâhir Ebherî**'den "hakîkati" sormuşlar. "Onun hepsi ilimdir" demiş. "İlim nedir?" diye sorulunca da: "O da hakîkatten ibârettir" cevâbını vermiş.

Aynı soruya muhâtab olan **Şiblî** demiş ki: "Üç tür lisân vardır. İlim lisânı, hakîkat lisânı ve Hakk lisânı. İlim lisânı bize vâsıtalarla ulaşır. Hakîkat lisânı Allah'ın gönüllere vâsıtasız ulaştırdığıdır. Hakk lisânını anlayıp anlatmaya yol yoktur.

Ebû Câfer Kuravî der ki: "Hakîkat-i insâniyye, hiçbir kimsenin senden eziyet görmemesidir. Çünkü insan kelimesinin anlamı, her şeyle geçimli/üns olmaktır."

Sûfîlerden birine: "Vuslatın hakîkatinden" sordular. "Akılların baştan gitmesidir" cevâbını verdi.

Cüneyd der ki: "Sağlam hakâik ile güçlü ve muhkem niyet, sâhibine; ortadan kaldıramadığı sebep, önleyemediği îtirâz bırakmazlar. Murâdın sıhhatini şüpheye düşürecek tevilleri de ortaya çıkarırlar. Onlara göre hak, sâdece hâlin sıhhatine, seyrin devâmı sırasındaki ciddiyete, ilmin açık bürhanlarıyla sınırlandırılmaya, Hakk'ın delîleriyle açıklanmaya bağlıdır."

Vâsitî der ki: "Gizli hakîkatler zâhir olunca açık olanlar perdelenir."

4- SIDK MESELESİ

Bana **Câfer Huldî**, **Cüneyd**'in şöyle söylediğini anlatmıştı. "Bir işe sıdk ve ciddiyetle sarılan onu elde eder. Tamamını elde edemese bile bir kısmını elde eder."

Ebû Saîd Harrâz der ki: "Rüyâmda gökten inmiş iki melek gördüm, bana: "Sıdk nedir?" diye sordular. Ben de: "Ahde vefâdır" dedim. Onlar: "Doğru söyledin" diye beni tasdîk edip semâya doğru yükseldiler. Ben de arkalarından bakakaldım."

Yûsuf b. Hüseyin şöyle söylemiştir: "Bana göre sıdk, yalnızlığı sevmektir. Allah'a münâcâttır. Dilin açıktan söylediği ile gönüldekinin birbirine uymasıdır. Nefsin kaygısının ardından halkı görmeden nefs ile meşgûl olmaktır. İlim öğrenip yeme-içme, giyim-kuşam ve azık konusunu tashîh ederek ilme ittibâ etmektir."

Hakîm'e sordular: "Sıdk ehli olan kişinin alâmeti nedir?" "Tâatı gizlemektir" diye cevap verdi. Tekrar: "Sıdk ehlinin gönüllerini en çok

râhatlatan nedir?" diye sordular. "Allah'ın bağışlamasını beklemek, Allah hakkında hüsn-i zan beslemektir" cevâbını verdi.

Zünnûn demiştir ki: "Sıdk, üzerine konulduğu her şeyi kesen, Allah'ın yeryüzündeki kılıcıdır."

Hâris'e "sıdktan" sordular. Dedi ki: "Sıdk, her hâl ile birlikte bulunmalıdır." **Cüneyd** aynı mânâya yakın olarak der ki: "Gerçek sıdk, Allah'a muvâfakatle birlikte, her hâlin içinde cârîdir."

Ebû Yâkûb demiştir ki: "Sıdk, gizli ve âşikâr, hakka uymaktır. Gerçek sıdk ise, tehlike sözkonusu olan yerlerde bile, hakkı söylemektir."

Kendisine "sıdk" sorulan bir başka sûfî de şöyle konuşmuştur: "Sıdk, niyetteki yönelişin sağlamlığıdır."

5- USÛL MESELESİ

Sûfîlerin esâsı anlamınadır. **Cüneyd** şöyle söylemiştir: "İlim ehli sûfîler, kendi usûllerinin beş şey olduğunda ittifak etmişlerdir. Onlar da, gündüzleri sâim/oruçlu, geceleri kâim/namazda olmak, ihlâsla amel, îfâsı süresince amellere dikkat ve titizlik, her hâl u kârda Allah'a tevekkül."

Ebû Osman şöyle konuşur: "Bizim yolumuzun esâsı sükût ve ilm-i ilâhîye güvenmektir."

Cüneyd de şöyle bir prensip vaz'etmiştir: "Hâllerdeki noksanlık, fürû' sayıldığından zarar vermez. Usûl konusunda zerre miktarı geri kalmak zararlıdır. Usûl sağlam ise fürû'daki noksanın bir zararı olmaz."

Ebû Ahmed Kalânsî der ki: "Bizim yolumuzun esâsları üçtür: İnsanlardan kendi hakkını istememek, kendi nefsinden insanların hakkını istemek, başa gelen her olayda hep kendini kusurlu görmek."

Sehl b. Abdullah der ki: "Bizim yolumuz/tasavvufun esâsı/usûlü yedi şeydir: Kitâb-ı ilâhî'ye sarılmak, Hz. Peygamber (s.a.)'e uymak/iktidâ, helâl lokma yemek, başkalarına eziyet vermemek, günahlardan kaçınmak, tevbe etmek ve görevleri yerine getirmek."

Husrî bana şöyle söylemişti: "Yolumuzun esâsı altıdır: Sonradan olana/hâdis takılmamak, kadîm olanı birlemek, ihvândan ayrılmak, vatandan uzaklaşmak, bildiğini ve bilmediğini unutmak/hiçliğe soyunmak."

Bir başka sûfî de şöyle söylemiştir: “Yolumuzun esâsı yedidir: Farzları edâ etmek, haramlardan kaçınmak, mâsivâ ile bağları koparmak, fakra yakınlaşmak, istemeyi bırakmak, elindekini başka zamana saklamamak, her şeyden kesilip sâdece Allah’a yönelmek.”

6- İHLÂS MESELESİ

Cüneyd’den “ihlâsı” sordular. Dedi ki: “Kendini görme duygusunun kalkması ve kendi fiilinden fânî olmandır.”

İbn Atâ: “İhlâs, âfetlerden temizlenen şeydir” der.

Hâris Muhâsibî der ki: “İhlâs Allah ile ilişkiye yaratıkları karıştırmamaktır. Yaratıkların ilki de nefistir.”

Zünnûn der ki: “İhlâs, düşmanın/şeytanın ifsâd etmesinden korunmuş olan şeydir.”

Ebû Yâkûb Sûsî der ki: “İhlâs, meleğin bilip sevap yazamadığı, şeytânın bilip ifsâd edemediği, nefsin âgâh olup kendine çekemediği bir sırdır.”

Sehl b. Abdullah’ın şöyle söylediği nakledilir: “Lâ ilâhe illallah diyenler çoktur. Fakat bunlardan ihlâs ehli olanlar azdır.” **Sehl**’in bir başka sözü de şöyle: “Riyâyı ihlâs ehli olanlardan başkası tanıyamaz.”

Cüneyd’e “ihlâs” sorulduğunda demişti ki: “Allah ile muâmelede yaratıkların devreden çıkarılmasıdır. Nefis, devreden çıkarılacakların başında gelir.”

Şeyhlerden birine: “Size birisi ihlâs nedir, diye soracak olursa ne cevap verirsiniz?” diye sormuşlar, şu karşılığı vermiş: “Yönelişte niyetin sâdece Allah’a has kılınması, Allah ile ilişkilerde her türlü güç ve tâkati Allah’tan umarak yaratıkların aradan çıkarılmasıdır.”

İhlâs ehli kişinin alâmeti, Allah’a münâcât için tenhâları/halveti seçmesi, Allah’a kullukla meşgûliyeti sebebiyle halk arasında az tanınmış olması, Allah ile ilişkisini halkın bilmesinden hoşlanmamasıdır.

Sanıyorum **Ebu’l-Hüseyin Nûrî**’ye “ihlâstan” sormuşlar. Demiş ki: “İhlâs, halka muvâfakati terktir.”

7- ZİKİR MESELESİ

Kendisine “zikrin ne olduğu” sorulan **İbn Sâlim** şöyle anlatmıştı: “Zikir üç türlüdür: Birincisi dille zikirdir, bunun on sevâbı vardır.

İkincisi kalble zikirdir, bunun yedi yüz sevâbı vardır. Üçüncüsü sevâbı ölçülüp tartılamayan bir zikir türüdür ki o da, Hakk'a yakınlık sebebiyle muhabbet ve hayâ ile dolmaktır."

İbn Atâ'ya "Zikir gönüllere nasıl bir tesîr yapar?" diye sordular. Dedi ki: "Zikrullah bütün aydınlığıyla gönüllere girince parıltılarıyla beşeriyet sıfatını izâle eder."

Sehl b. Abdullah: "Her zikir iddiâsında bulunan zâkir değildir" deyince kendisine "zikrin ne olduğu" soruldu. Şu cevâbı verdi: "İlmin ortaya koyduğu Allah'ın seni müşâhede etmekte olduğu gerçeğini anlaman, senin de kalbinle O'nu kendine yakın olarak görüp O'ndan hayâ etmen, sonra O'nu gerçek mânâda nefsine tercih etmendir."

Allah: "***Allah'ı babalarınızı andığınız, hattâ ondan daha kuvvetli bir biçimde anın*** (zikredin)!"[641] buyurmaktadır. Bir başka âyette ise şöyle buyurulur: "***Ey îmân edenler Allah'ı çok çok zikredin***!"[642] İkinci âyet, ilkinden daha özettir. Bir başka âyet ise şöyledir: "***Siz beni zikredin ki, ben de sizi zikredeyim***."[643] Allah'ı zikredenler, zikir konusunda kendilerine yapılan hıtâbın farklılığı gibi, zikirlerinde de farklı derecelerdedirler. Nitekim şeyhlerden birine "zikir" sorulunca demiş ki: "Mezkûr/zikredilen tek, zikir muhtelif, zikredenlerin kalblerinin durumu ise farklı farklıdır."

Zikrin esası, yapılması istenen şeyler îtibâriyle Hakk'a icâbettir. Zikir iki şekilde olur: Birincisi tehlîl, tesbîh ve Kur'an tilâveti türünden şeylerdir. İkincisi, Allah'ın birliğini, esmâ ve sıfatlarını hatırlanma/tezkîr, şartlarına göre kalbleri uyarmadır. Hakk'ın, ihsânının genişliğini, hükmünün bütün varlıklara tesîrini kavramak üzere, kulu uyarmasıdır. O, ümid ehlini Hakk'ın vaadi üzere, korku sâhiplerini Hakk'ın tehdîdi üzere uyarıp zikre teşvik eder. Tevekkül ehlini "kâfî" oluşu üzere, murâkabe ehlini "nasîb" ölçüsünde, muhabbet ehlini de kendilere verdiği nîmetler nisbetinde zikre yöneltir.

Şiblî'ye: "Zikrin hakîkatinin ne olduğu" soruldu. "Zikri unutmaktır"; yâni senin Allah'ı zikrettiğini unutmandır, daha doğrusu Allah'tan başka her şeyi unutmandır.

8- GINÂ MESELESİ

Cüneyd'e sordular: "Allah ile istiğnâ mı daha sağlamdır, yoksa Allah'a karşı iftikâr/muhtâç olma mı?" Şöyle cevap verdi: "Allah'a

muhtâç olma, Allah ile zengin olmayı sağlar. Allah'a muhtâç olma hâli sağlam olunca, Allah ile zenginlik tam olur." Hangisi daha tam ve kâmildir, diye sorulmaz. Çünkü onlar birisi diğeriyle tamamlanan iki hâldir. İftikârı sağlam olanın gınâsı da sağlam olur."

Yûsuf b. Hüseyin'den "gınânın alâmeti" soruldu. Dedi ki: "Gınâsı din için olmaktır, dünyâ için değil." "Zengin/ganî ne zaman zenginliğinde övülmüş ve zemmedilmemiş olur?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Eğer bu zengin bir şeye sâhip olurken hakkını vererek alır, kazanma sırasında birr ve takvâ üzere yardımlaşır, ticâretinde günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmaz, kalbini Allah'tan başka; mal vesâireye bağlamaz, malının yok olmasından ürkmez, zenginliği sırasında Allah'a muhtâç olduğunu unutmaz, kendini Allah'ın malının bir bekçisi gibi görürse, işte o zaman onun zenginliği kendine faydalıdır, zararlı değil. Bu özelliklere sâhip olan kişi kurtuluşa erenlerden olur. Hz. Peygamber (s.a.)'in haber verdiğine göre fakîrlerden beş yüz sene sonra cennete girer. Nitekim Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: "*Ümmetimin fukarâsı, zenginlerinden beş yüz sene önce cennete gireceklerdir*."[644]

Amr b. Osman Mekkî'den sordular: "Zenginliğin bütün şartlarını bir araya getiren zenginlik hangisidir?" Şu karşılığı verdi: "Zenginlikten de istiğnâdır. Çünkü insan zenginlikle müstağnî olunca, istiğnâsı sebebiyle ona muhtâç olur. Kişi zenginlikle değil de Allah ile müstağnî olduğu zaman ise zenginlikten de zenginlik dışındaki şeylerden de müstağnî olur."

Cüneyd şöyle söylemiştir: "Hakk'ın gerçek gınâ ile azîz kıldığı nefsten, ihtiyâçlara uygun hareket etme arzusu zâil olur."

9- FAKR MESELESİ

Cüneyd: "Fakr, belâlarının hepsi izzet olan belâ denizidir" der. Kendisine: "Sâdık fakîr kimdir ve ne zaman zenginlerden beş yüz yıl önce cennete girmesi gerekli olur?" diye sordular. Şu cevâbı verdi: "Eğer fakîrin kalbi, muâmelesinde Allah'a bağlı, kendisine verilmeyen şey husûsunda Allah'a muvâfakat hâlinde ise, o takdîrde onun fakîrliği Allah'ın bir nîmeti sayılır. Zenginliğin zevâlinden korkulduğu gibi, böyle bir fakîrliğin zevâlinden de korkulur. Böyle bir fakîr, sabırlı, ümidli ve Allah'ın kendisine fakîrliği murâd etmiş olmasından mutludur. Çünkü bu sâyede insanlardan ümid keserek Rabbı ile

müstağnî olduğu ve ihtiyâcını gizlediği için dînini korumuş olacaktır. Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur: “(Yapacağınız hayırlar) ***kendilerini Allah yoluna adamış... kişiler içindir***.”[645] Bu özelliklere sâhip olan fakîr, zenginlerden beş yüz sene önce cennete girer. Kıyâmet gününde inşâallah kendisine hesap ve bekleme azığı verilir.”

İbn Cellâ der ki: “Fakîrliğine vera’ eşlik etmeyen, farkında olmadan haram yemiş olur.”

Cüneyd’den: “İnsanların en azîzi kimdir?” diye sordular. “Rızâ ehli olan fakîr” dedi.

Müzeyyin der ki: “Fakrın sınırı, hâcet bağını çözmemektir.” (Çünkü, ihtiyâçlar sınırsızdır. Onların bir bağ altında olması kişiyi râhatlatır.) **Müzeyyin** devamla der ki: “Fakîr, Allah’a rücû edince ilimle mevsûf hâle gelir ve varlık konusunda şaşkınlığa düşer.”

Cüneyd der ki: “Nezdinde kıyâmette kendisinden daha fakîr kimsenin gelmeyeceği düşüncesi sağlamlaşmayan kişide, fakr duygusu gerçekleşmiş sayılmaz.”

10- RÛH MESELESİ ve HAKKINDA SÖYLENENLER

Şiblî der ki: “Ruh, beden ve düşünce, kendi başına değil, Allah ile kâimdirler.” Yine **Şiblî** şöyle söyler: “Ruhlar latîf varlıklardır. Hakîkati görünce meylederler, görünene müşâhedesiz yaklaşmalarından dolayı ibâdete lâyık bir mâbûd göremezler, sonradan olanın/hâdis bu illetli özelliğiyle Kadîm olanı idrâk edemiyeceğini yakînen kavrarlar.”

Rûh konusunda **Vâsitî**’nin şöyle bir sözünü görmüştüm: “Rûh iki türlüdür: Biri yaratıklara can veren rûh, diğeri kalbleri aydınlatan rûh. Allah Teâlâ’nın: “***İşte böylece sana da emrimizle rûhu vahyettik***”[646] buyurduğu âyetteki rûh, ikinci türden; yâni gönülleri aydınlatan rûhtur.”

Rûh, letâfeti sebebiyle “rûh” diye adlandırılmıştır. Organlar hâllerinde sû-i edeb edecek olurlarsa rûh, perde ile gizlenir ve sebep kaybolur. Rûh, mülâhaza ve müşâhede hâlinde oldukça, günler ve zamanlar boyu rikkat kesbederek kendine olan hitâbları anlar ve gördüklerine işâret eder.

Vâsitî der ki: “Ancak iki şey vardır: Ruh ve akıl. Ruh, sevgili olarak rûhun hakkından gelemez. Akıl da akla, hoşa gitmeyeni savuşturacak imkan sunamaz.”

Rivâyet olunduğuna göre **Ebû Abdullah Nibâcî** demiştir ki: "Vuslata ermiş ârifin iki rûhu vardır. Biri üzerinde tağyîr ve değişiklik cereyân etmeyen rûh, diğeri de üzerinde telvîn ve tağyîr cereyân edebilen rûhtur."

Sûfîlerden biri: "Rûh, kadîm ve beşerî olmak üzere iki türlüdür" demiş ve bu görüşüne Hz. Peygamber (s.a.)'in: "*Benim gözlerim uyur ama, kalbim* uyumaz"[647] hadîs-i şerîfini delîl göstererek ardından şunları söylemiştir: Onun zâhiri beşeriyet gözüyle uyur, bâtını ise uyanıktır, onda tağyîr cârî değildir. Nitekim: "*Sünnet olsun diye bana bâzen unutturulur*"[648] hadîsinde onun unutmasının bir unutma değil, rûh-ı kadîm tarafından kendisine ulaştırılan bir haber ve tasarruf olduğunu göstermektedir. "*Ben sizden herhangi biriniz gibi değilim, ben devamlı Rabbımın huzûrunda bulurunum*"[649] hadîsinde anlatılan husûs, kadîm rûhun özelliğidir. Hz. Peygamber onu burada diğer rûhların özelliklerinden ayrı olarak haber vermektedir. Rûh konusunda bu zâtın söyledikleri doğru değildir. Çünkü kadîm kadîmden ayrılmaz. Yaratılan ise kadîm olana bitişik olamaz, başarıya götürecek olan Allah'tır.

İbn Sâlim'e "sevâb ve cezânın rûh ve cesede beraberce mi, yoksa sâdece cesede mi vâkı' olacağı" sorulmuştu da şöyle cevap vermişti: "Tâat veya günah, rûh olmadan sâdece bedenden, ya da beden olmadan sâdece rûhtan zâhir olamaz. Hâl böyle olunca da cezâ ya da mükâfâtın rûh ve bedenden diğeri olmadan sâdece birine verilmesi uygun değildir. Rûhların tenâsühüne; bir bedenden diğerine geçişine ve rûhların kıdemine kâil olanlar, sapıktır ve apâşikâr bir biçimde ziyândadır."

11- İŞÂRET MESELESİ

Biri çıkıp: "İşâret nedir?" diye soracak olursa ona şöyle cevap verilir: "İşâret, Allah'ın ***Tebârekellezî***[650] âyetindeki ***ellezî*** lâfzı gibidir. Ellezî kinâyedir; kinâye de letâfeti sebebiyle işâret gibidir. İşâret, ancak ehl-i ilmin büyüklerinin idrâk edebileceği bir şeydir."

Şiblî der ki: "Halkın kendisiyle Hakk'a işâret ettiği her işâret, Hakk'a hak ile işâret edinceye kadar yine kendilerine döndürülür. Onlara bu konuda başka bir yol yoktur."

Bâyezîd der ki: "Kulların Allah'a en uzak olanları, O'na en çok işârette bulunanlarıdır."

Adamın biri **Cüneyd**'e gelip bir soru sordu. **Cüneyd** de gözüyle semâya işâret etti. Adam: "Yâ **Eba'l-Kâsım**, oraya işâret etme! Çünkü O, sana ondan daha yakın" dedi. **Cüneyd**: "Doğru söylüyorsun" diyerek onu tasdîk etti ve güldü.

Anlatıldığına göre **Amr b. Osman Mekkî** şöyle dermiş: "Bizim dostlarımızın/sûfîlerin hakîkati tevhîd, işâretleri şirktir."

Sûfîlerden biri şöyle der: "Herkes, O'na işâret etmek istiyor, fakat hiç kimseye böyle bir yol açılmamıştır."

Anlatıldığına göre **Cüneyd** bir adama demiş ki: "Senin ey şu zât, diye işâret ettiğin O'dur. Sen kaçtır O'na işâret ediyorsun? Bırak da, biraz O sana işâret etsin."

Bâyezîd demiştir ki: "O'na ilimle işârette bulunan, küfre düşer. Çünkü ilim ancak ma'lûm; yâni bilinebilen şeyler hakkında vâkı' olur. O'na mârifet ile işâret eden ise mülhid/inkârcı olur. Çünkü mârifet yoluyla işâret, ancak sınırlı/mahdûd için geçerli olabilir."

Bana **Dukkî** anlatmıştı: **Zekkâk**'a "mürîd"den sormuşlar. Demiş ki: "Gerçek mürîd Allah'a işâret eder. (Çünkü Mürîd, Allah'ın isimlerindendir.) Ki işâretle birlikte kul, Allah'ı bulabilsin." Ardından tekrar: "Kulun hâlini kuşatacak olan nedir?" diye sorulunca şu karşılığı vermiş: "İşâreti iskât ederek Allah'ı bulmaktır." Bu soru ve cevap, **Cüneyd**'e âid olarak da bilinir.

Nûrî der ki: "Kendisine işâret ettiğimizde yakının yakını olan/kurbu'l-kurb, uzağın uzağı/bu'dü'l-bu'd olur."

Yahyâ b. Muâz der ki: "Amele işâret eden birini görünce bilesin ki onun yolu vera'dır. İlme işâret edenin yolu ise ibâdettir. Rızık konusunda güvene işâret edenin yolu, zühddür. Âyet ve delîllere işâret edenin yolu, abdâllar yoludur. Nîmetlere işâret edenin yolu, ârifler yoludur."

Ebû Ali Ruzbârî demiştir ki: "Bizim ilmimiz işârettir. İbâreye dökülünce gizlenir."

Adamın biri **Ebû Yâkûb Sûsî**'ye işâret yollu bir suâl sordu. **Ebû Yâkûb**: "Yâ fülân, biz senin sorunun cevâbını, sen işârette bulunmasan da bulabilirdik" diyerek sanki böyle konuşmalardan hoşlanmadığını belirtmiştir.

DİĞER BÂZI MESELELER

12- ZARF MESELESİ

Cüneyd'e: "Zarf nedir?" diye sordular. Dedi ki: "Her kötü/denî huydan kaçınıp her güzel/senî huyu benimsemektir. İşi Allah için yapıp kendi yaptığını görmemektir."

13- MÜRÜVVET MESELESİ

Ahmed b. Atâ'ya "mürüvvet"ten sordular. Dedi ki: "Allah için yaptığın amellerini çok görmemen, her amel işleyişinde sanki hiçbir şey yapmamış gibi olman ve daha fazlasını arzu etmendir."

14- SÛFÎLER NİÇİN BU İSMİ ALDILAR MESELESİ

Sûfîlerin bu adla anılmasını **İbn Atâ**, ağyâr/mâsivâ kirinden temizlenmiş/safâ ve şer mertebelerinden kurtulmuş olmalarına bağlamaktadır.

Nûrî ise, halkı bırakıp zâhidlerin zâhirleriyle uğraştıkları ve vecd ehlinin mertebeleriyle gönülden Hakk'a yöneldikleri için bu adı aldıklarını söylemektedir.

Şiblî ise şöyle söyler: "Onların bu adla anılışı, kendilerinde nefslerinden kalan bakıyye sebebiyledir. Eğer öyle olmamış olsaydı, onlara lâyık isim bulunamazdı." Bir diğer sûfî ise: "Onlar, kifâyet rüzgârını koklayarak inâbet özellikleriyle ortaya çıktıklarından bu adla anılmışlardır" demektedir.

15- RIZIK MESELESİ

Yahyâ b. Muâz der ki: "Kulun rızkını aramadan bulması; rızkın da sâhibini aramakla görevli olduğunu gösteren bir delîldir." Bir sûfî şöyle der: "Ben rızkımı vaktinden önce ararsam bulamam. Vaktinden sonra arayacak olursam yine bulamam. Eğer tam vaktinde ararsam bana mikdâr-ı kâfî bir rızık verilir."

Anlatıldığına göre **Ebû Yâkûb** demiştir ki: Rızkın sebebi konusunda insanların görüşleri birbirinden farklıdır. Bir grup, "rızkın sebebi zorlanıp îtinâ göstermektir" der. Bunlar Kaderiyye'dir. Bir grup, "rızkın sebebi takvâdır" der. Onlar bu anlayışlarına şu âyet-i kerîmeyi delîl sayıp yanılmışlardır: "***Takvâ üzre olana Allah bir çıkış yolu ihsân eder ve ona beklemediği yerden rızık verir***."[651] Allah indindeki ilme göre rızkın sebebi, hılkat; yâni yaratılıştır. Çünkü: "***Allah, o yüce varlıktır ki sizi yaratmış ve sonra***

rızıklandırmıştır"[652] buyurmuştur. Allah âyette rızık konusunda mümin kâfir ayırımı yapmamıştır.

Bâyezîd anlatıyor: Âlimlerden birinin yanında bir mürîdi hayırla anıp övdüm. O âlim bana: "O zâtın geçimi nereden?" diye sordu. Ben şu karşılığı verdim: "Benim onun hâlikından şüphem yok ki râzikından/rızık vericisinden olsun?" Âlim mahcûb oldu ve ayrılıp gitti.

16- **CÜNEYD**'E SORULAN BİR MESELE

Cüneyd'e sordular: "Kul adı gidip hükm-i ilâhî sâbit kalınca ne olur?" **Cüneyd** şu karşılığı verdi: "Allah sana merhamet etsin, bilesin ki, mârifet-i ilâhiyye büyüyünce kulluk eserleri kaybolur ve sûret de yok/mahv olur. Hâl böyle olunca da ilm-i Hakk zâhir olur ve hükm-i ilâhî adı sâbit kalır.

17- **CÜNEYD**'E SORULAN BİR DİĞER MESELE

Yine **Cüneyd**'e: "Kul nezdinde ne zaman övenle yeren müsâvî olur?" diye sordular. **Cüneyd**: "Kul, yaratık olduğunu bildiği zaman" diye cevap verdi.

18- **İBN ATÂ**'YA SORULAN BİR MESELE

İbn Atâ'ya: "Selâmet-i sadra ne zaman ve ne ile ulaşılır?" diye sordular. **İbn Atâ**: "Kur'an demek olan hakka'l-yakîne vukûf ile. Bu vukûf ona ilme'l-yakîni verir. Bundan sonra da kişi ayne'l-yakîni mutâlaa eder ve böylece de selâmet-i sadra erişir. Bu hâlin alâmeti, Allah'ın kazâ ve kaderine korku ve ümidle râzı olmaktır. Herhangi bir îtirâz töhmetine düşmeden Allah'ı koruyucu/hafîz ve vekîl olarak görmektir" diye karşılık verdi.

19- **EBÛ OSMAN**'A SORULAN BİR MESELE

Ebû Osman'a: "İnsanın içinde hissettiği ve sebebini bilemediği gam ve üzüntü" hakkında soruldu. **Ebû Osman** şunları söyledi: "Rûh, nefs aleyhinde olan günah ve suçları koruma altına alır. Nefs onları unutur. Nefsin tesîrinden kurtuluş/sahv hâlinde suç ve günahları kendisine arzolunduğunda rûhu burukluk ve eziklik duygusu kaplar. İşte insanın nereden geldiğini bilemediği gam, budur."

20- FİRÂSET MESELESİ

Yûsuf b. Hüseyin'den Hz. Peygamber'in: "*Müminin firâsetinden sakının, çünkü o, Allah'ın nûruyla bakar*"[653] hadîsinin anlamı soruldu. Dedi ki: "Rasûlüllah'tan gelen bu haber, haktır ve ehl-i îmâna âid bir özellik olup Allah'ın kalblerini nurlandırıp sadırlarını şerhettiklerine fazladan bir kerâmetidir. Ancak bir kimse, yanlışı ne kadar az, doğrusu ne kadar çok da olsa, kendisi hakkında böyle bir yargıda bulunmamalıdır.

Nefsini îmân ve velâyetle sağlamlaştırmamış bir kimsenin kendisine bir kerâmet hükmetmesi nasıl uygun olabilir? Kerâmet olsa olsa Hakk'ın ehl-i îmâna bir ihsânıdır.

21- VEHM KONUSUNDAKİ SORUYA **İBRÂHİM HAVVÂS**'IN CEVÂBI

İbrâhim Havvâs'a "vehm"den sordular. Dedi ki: "Vehm, akıl ile fehm arasındadır. Akla nisbet edilemez ki, onun özelliklerinden biri olsun. Fehme de nisbeti mümkün değildir ki, onun özelliklerinden biri olsun. O güneşle su arasındaki ışığa benzeyen, güneşe de suya da nisbet edilemeyen bir şeydir. Uyku ile uyanıklık/yakaza arasındaki şekerlemeye benzer. Nitekim bu hâlde olanı ne uykuda saymak, ne de uyanık saymak mümkündür.

Vehm, aklın fehmi etkilemesidir, ya da fehmin aklı etki altına almasıdır. Tâ ki ikisi arasında başka bir şey kalmasın. Her şeyin temizi ve lübbü olduğu gibi, fehm de aklın duru hâlidir.

22- **BÂYEZÎD**'İN ZÂLİM, MUKTESID ve SÂBIK SORUSUNA CEVÂBI

Bâyezîd'e: "***Sonra Kitâb'ı kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. İnsanlardan kimi vardır, kendisine zulmeder*** (zâlim)***, kimi ortadadır*** (muktesıd)***, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır*** (sâbık)"[654] âyetinin mânâsını sordular. O şu karşılığı verdi: "***Sâbık*** muhabbet kırbacıyla dövülen, aşk/şevk kılıcıyla öldürülen ve heybet/korku kapısında yatandır. ***Muktesıd*** ise hasret kırbacıyla dövülen, pişmanlık kılıcıyla öldürülen, kerem kapısında yatıp bekleyendir. ***Zâlim*** de, emel ve ümid kırbacıyla dövülmüş, hırs kılıcıyla katlolunmuş ve cezâ kapısı önünde yatıp bekleyendir."

Bir başkası aynı âyeti şöyle mânâlandırdı: “Nefsine zulmeden/zâlim, hicâb ile cezâlandırılandır. Muktesıd, kapıdan içeri girendir. Hayırlarda yarışan sâbık ise yaygı üzerinde Melîk ve Vehhâb olan Allah’a secde edendir.

Bir başkası aynı konuda şunları söyler: Zâlim, aşırılığından dolayı pişmanlıkla cezâlandırılan kişidir. Muktesıd, ihtiyât ve riâyet ehlidir. Hayırlarda yarışan sâbık da yaygı üzerinde gönlüyle Hakk’a secde edendir. Nefsine zâlim olan, işâretle perdeli ve gizlidir. Muktesıd, işâretin açıklanmasıyla korunma altına alınmıştır. Hayırda yarışan/sâbık, işâretin düzeltilmesiyle sevgili olmuştur.

Bir diğeri ise âyetteki kelimeleri remz (sembol ve şifre) şeklinde şöyle tasnif eder: “Zâlim dâl, muktesıd bâ, sâbık/hayra koşan mim’dir.”

23- TEMENNÎ MESELESİ

Ruveym b. Ahmed’e: “Mürîd temennî eder mi?” diye sordular. Dedi ki: “Hayır, mürîdde temennî olmaz. Olsa olsa ümid ve emel olabilir. Çünkü temennî nefsi görmek; yâni ona pay vermektir. Ümid ve emelde ise yarışma, daha ileride olmayı arzu etme vardır. Temennî nefsin, teemmül ve ümid ise kalbin sıfatıdır. En doğrusunu Allah bilir.

24- SIRRU’N-NEFS MESELESİ

Sehl b. Abdullah’a “sırru’n-nefs”ten sorulduğunda şu cevâbı vermişti: “Nefs, bir sırdır ki, Allah’ın yaratıklarından **Fir’avn**’dan başkasına zâhir olmamıştır. Nitekim o: “***Ben sizin en yüce Rabbınızım***”[655] deyivermişti. Nefsin yedi semâvî, yedi de arzî perdesi vardır. Kul nefsini yavaş yavaş yere gömdükçe, kalbi semâlara doğru yükselir. Nefsini toprağın altına gömünce kalbiyle arşa varır.”

25- **ŞİBLÎ**’YE SORULAN GAYRET SORUSU

Şiblî’den “gayret” soruldu. Dedi ki: “Gayret iki türlü olur. Biri beşerî, diğeri ilâhî gayret. Beşerî gayret kişilere karşı olur. İlâhî gayret ise Allah’tan başkasına zâyi edilecek vakte karşı olur.

26- **ZÜNNÛN**’UN ÜSTÂDI **İSRÂFÎL**’İN BİR SORUYA CEVÂBI

Feth b. Şahraf anlatıyor. **Zünnûn**'un üstâdı **İsrâfîl**'e: "Yâ şeyh, sırlar/gönüller günah işlemeden azâba dûçâr olurlar mı?" diye sordum. Bana birkaç gün cevap vermedi. Sonra: "Amelden önce niyet varsa, zelleden önce sırlara azâb da vardır" dedi ve bir na'ra attı ki o na'radan sonra ancak üç gün yaşadı.

27- SIFATÜ'L-KULÛB MESELESİ

Vâsitî nisbesiyle tanınan **Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ Fergânî**'ye "sıfatü'l-kulûb"dan sordular. Şu karşılığı verdi: Kalblerin üç hâli vardır: Denenmiş kalbler/mümtehane, bozulmuş/mustaleme kalbler ve koparılmış/müntesefe kalbler. Kalblerin ilk hâli intisâftır. İntisâf da henüz zikre değer bir şeyi olmayan ilk durumdakilerin hâlidir. Bu hâle gelen ıstılâma düşer. Istılâm da ölüm, silinip yok olup gitmedir. Senin önün ve sonun budur. Öyleyse "ben önümü döndüm, arkamı çevirdim" gibi sözlerle fiilleri kendine izâfe etmeyesin. Bu üç durum, konuşur dilleri dilsiz yapar.

28- **CERÎRÎ**'DEN SORULAN BELÂ MESELESİ

Cerîrî'den "belâ nedir?" diye sordular. Dedi ki: "Belâ üç türlüdür: İhlâs ehline gelen belâ, kendilerine bir cezâ ve mahrûmiyyettir. Sâbıklar/hayırda yarışanlar için temizlik ve keffârettir. Nebîler ve sıddîklara imtihânlarındaki sadâkattir."

29- HUBB ve VEDD ARASINDAKİ FARK MESELESİ

Hubb; yâni sevgide yakınlık da vardır, uzaklık da. Vedd; yâni dostlukta ise, ne kesilme, ne de uzaklık ve yakınlık sözkonusudur. Hubbün delîli hakka'l-yakîndir. Veddin delîli ayne'l-yakîndir. Sakınıp korunmanın delîli ilme'l-yakîndir. Vedd, muvâsala söz konusu olmadan vuslattır. Vasl sâbittir. Muvâsala ise vakti kullanmaktır.

30- BÜKÂ MESELESİ

Ebû Saîd Harrâz'a "bükâ"dan sordular. Şu karşılığı verdi: "Bükâ; yâni ağlamak Allah'tan, Allah'a yönelik ve Allah üzerine olur. Allah'tan olan ağlama/bükâ minallah, ona kavuşmanın süresinin uzunluğunu düşünüp O'na duyulan özlem acısıyla ağlamaktır. O'ndan ayrılış nedeniyle ağlamaktır. Kasr-ı emel sâhiplerine vaad buyurduğu mükâfâttan endişe ederek ağlamaktır. Hakk'a vuslattan mahrûmiyyete sebebiyet verecek olaylardan meydana gelen korku

ile ağlamaktır. Allah'a yönelik ağlama/bükâ ilallah, sırrı O'na heyecâna zorlamaktır. Rûhların O'na özlemle uçuşuna ağlamaktır. Aklı O'na yönelişle sarhoş olanın ağlamasıdır. İnleyerek ağlamadır. O'nun huzûrunda durmaktan dolayı ağlamaktır. O'na sızlanmanın burukluğuyla ağlamaktır. O'nun katında yakınlık isteyerek zillet yaygısı üzerinde/tevâzû ile yuvarlanıp ağlamaktır. O'na koşarken geri kaldığını zannettiğinden dolayı ağlamaktır. Yolun kesilip O'na vâsıl olamamaktan korkarak ağlamaktır. O'na kavuşmaya uygun olamamaktan dolayı ağlamaktır. O'na hangi yüzle bakacağından hayâ edip ağlamaktır. O'nun üzerine ağlama/bükâ alellah da, Allah için yapmayı i'tiyâd hâline getirdiği bâzı evrâd ve ibâdetlerinden geri kaldığı zaman ağlamaktır. Hakk Teâlâ kendisini iyilik ve lütuflarıyla kuşattığında O'na vuslatın nefsinde meydana getirdiği sevinçten dolayı ağlamaktır. Bu durum annesinin kucağında annesini emen yavrunun ağlamasına benzer. Ağlamanın on sekiz türü vardır.

31- ŞÂHİD MESELESİ

Cüneyd'e: "Şâhid'e niçin şâhid denilmiştir?" diye soruldu. Şu cevâbı verdi: "Hakk şâhid, senin içine ve sırrına muttali' olarak, halk içinde O'nun cemâlini müşâhede ederek meydana gelen şâhiddir. O'na bakan bakışında O'nun ilmini kendinin O'na bakışıyla görür. Sûfiyyenin anlayışına göre şâhid ise mürîdler menzilini kat'edip âriflerin hepsine şâhid olarak bir zorluk hissetmeden, bir gevşeme ve gaflete düşmeden şâhid adını gaybda bulunana hamletmektir. Mürîd bir gaflete dûçâr olacak olsa hâli "şâhid" hâli olamaz. Halkın zâhirinde bundan başka cereyân etmekte olan her şey boştur. Ya da sûfîlik yolu değildir.

32- İBÂDET ve MUÂMELE SÂFİYETİ MESELESİ

Harem'in bütün şeyhleri **Ebu'l-Hüseyin Ali b. Hind Kuraşî**'nin yanında toplandılar. Kendisinden "ibâdet ve muâmele safâsı"nı sordular. Şu cevâbı verdi: "Aklın delâleti, hikmetin işâreti, mârifetin şehâdeti vardır. Akıl yol gösterir. Hikmet işâret eder. Mârifet de şehâdet eder ki, ibâdet safâsına ancak dört şeyle erişilebilir: Bunun ilki mârifetullah/Allah'ı tanımaktır. İkincisi nefsi tanımaktır. Üçüncüsü ölümü tanımaktır. Dördüncüsü ölümden sonraki vaad ve vaîdi tanımaktır. Allah'ı tanıyan hakkını yerine getirir. Nefsi tanıyan ona

muhâlefet ve mücâhedeye hazırlanır. Ölümü tanıyan onun gelişine hazırlanır. Tehdîd-i ilâhîyi müşâhede eden O'nun yasaklarından sakınır, emrine sarılır.

Allah'ın hakkına riâyet üç şekilde olur: Vefâ, edeb ve mürüvvet. Vefâ, kalbin Allah'ın ferdâniyyeti/tekliği ile başbaşa kalmasıdır. O'nun ezelî nûr ile vahdâniyyetini müşâhededе sebât ederek bu duygularla yaşamaktır. Edeb, düşüncelerden gelen sırlara riâyet, zamanı korumak, hased ve düşmanlıktan uzak durmaktır. Mürüvvet, söz ve fiil olarak zikirde sebâttır. Dili ve gözü sakınmaktır. Yeme, içme ve giyeceklere dikkat etmektir. Buna da ancak edeble erişilir. Çünkü dünyâ ve âhirette her türlü hayrın aslı edebdir. Başarı Allah'tandır.

33- KERÎM KİMDİR? SORUSU

Hâris der ki: "Kerîm kime ne verdiğine aldırmayandır." **Cüneyd** de der ki: "Kerîm seni vesîleye muhtâç etmeyen/istemeden verendir."

34- KERÂMET MESELESİ

İrâdenin zuhûrundan önce murâda erişmektir. Sûfîler kerâmet, "umulandan fazla vermektir" derler.

35- FİKİR MESELESİ

Hâris Muhâsibî'ye "fikir"den sordular. Dedi ki: "Fikir, eşyânın Hakk ile kâim olduğunu düşünmektir." Bir grup, tefekkürü "sağlamca ibret almak" olarak tanımlamıştır. Bâzıları da: "Fikir, ta'zîm-i ilâhî duygusuyla kalbi dolduran şeydir" demişlerdir. Fikir ve tefekkür arasındaki fark şudur: Tefekkür, kalbin cevelân edip dolaşmasıdır. Fikir ise kalbin tanıdığı şey üzerinde durup kalmasıdır.

36- İ'TİBÂR MESELESİ

Ebû Abdullah Hâris b. Esed Muhâsibî der ki: "İ'tibâr, bir şeyin bir başka şeye delâlet etmesidir." Bir grup i'tibâr kavramını: "İçinde îmânın vâzıh hâle geldiği, akılların tümünü kavradığı şeydir" diye tanımlar. Diğer bir grup da: "İ'tibâr gayba nüfûz eden ve bir mâni tarafından geri çevrilmeyen şeydir" der.

37- NİYET MESELESİ

Bir grup niyeti "fiili işlemeye azim" olarak tanımlarken diğer bir grup, "amelin adını bilmek" şeklinde tanımlamaktadır. **Cüneyd**:

“Niyet fiillerin tasvîridir” der. Bir başkası: “Müminin niyetinin Allah olduğunu” söyler.

38- SAVÂB MESELESİ

Bir grup: “Savâb; yâni doğruluk yalnız tevhîddir” der. **Cüneyd** de “izinle söylenen her sözün savâb/doğru olacağını belirtir.

39- ŞEFKAT MESELESİ

Cüneyd’e “yaratıklara şefkatin ne olduğu” soruldu. Şu cevâbı verdi: “İstenileni özünden vermendir. Onlara kaldıramıyacakları yükü yüklememen; bilip anlamayacakları bir dilde konuşmamandır.”

40- TAKIYYE MESELESİ

Bir grup takıyyeyi “emir ve nehyi kullanmak” olarak görürken, bir grubu da “şüphelileri terketmek” olarak görmektedir. Bir başka grup ise şöyle der: “Nasıl Kâbe, Mekke’nin haremi ise takıyye de müminin haremidir.” Son bir grup da: “Takıyye, kalbde bulunan ve hakk ile bâtılın birbirinden ayrılmasına yarayan bir nûrdur.” **Sehl**, **Cüneyd**, **Hâris** ve **Ebû Saîd**’e göre takıyye “iç ve dışın müsâvî olmasıdır.”

41- SIRR MESELESİ

Bir sûfî sırrı şöyle târif eder: “Sırr, nefsin idrâkinin hissetmediği; Hakk’ın gizleyip bizzat yönettiği şeydir.” Bir grup şöyle söylemiştir: “Sırr iki türlü olur. Hakk’a âid, halka âid. Hakk’a âid olan sırr, Hakk’ın vâsıtasız yönettiğidir. Halka âid olan sır ise Hakk’ın bir vâsıta ile yönlendirdiğidir.” Şöyle bir söz vardır: “Sırr içinde sırrdan bir sır vardır ki o, ancak Hakk ile zâhir olan hakktır. Halk ile zâhir olan, sırr olamaz. **Hüseyin b. Mansûr Hallâc**’ın şöyle dediği anlatılır: “Bizim sırlarımız bâkire şeylerdir, vehim gücü onun mührünü çözemez.”

Yûsuf b. Hüseyin der ki: “Ricâlin gönülleri, sırların kabirleridir.” Yine o der ki: “Sırrıma düğmem bile muttali’ olsa onu söküp atarım.”

Sûfîlerden biri şöyle bir şiir söylemiştir:

Sırrı hisseden onu bütünüyle gizler
Sır da, gizleyen de bu gizlilikten mutludur.
Sırrıyla O’ndan yine O’na işâret edip
Mutlu olanla mağrûr olan bir değildir.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Ey gizlinin gizlisi olarak
Her canlının idrâkinden gizlenen,
O her taraftan her şey için,
Zâhirdir, bâtındır, tecellî edendir.

Nûrî de şöyle söylemiştir:

Sırların açığa çıkmasından sakınarak
Ben onunla aramızdaki sırrı başkasına açmam.
Bu sırlar bir lâhza bile meydana çıkmaz ki,
Bakan gözler bizim sırrımızı görebilsin.
Ben onunla aramda, gönüllerin gizlediklerini
Yerine getirmek için, hayalleri elçi yaparım.

İşte bütün bunlar sûfîlerin bâzı mesele ve kavramlarına dâir şu anda aklıma gelenlerdir. Şüphesiz onların mesele ve kavramları bu zikrolunanlardan fazladır. Rivâyete göre **Amr b. Osman Mekkî** demiştir ki: "İlmin hepsi iki yarımdan oluşur. Bunlardan bir yarımı suâl, diğeri de cevâptır." Başarı Allah'tandır.

Âl-i İmrân, 3/18.
el-Bakara, 2/136.
en-Nahl, 16/53.
er-Rahmân, 55/26.
el-Bakara, 2/200.
el-Ahzâb, 33/41.
el-Bakara, 2/152.
Ahmed, *Müsned*, III, 224.
el-Bakara, 2/273.
eş-Şûrâ, 42/52.
Buhârî, Teheccüd, 16; Müslim, Müsâfirîn, 125.
Mâlik, Muvatta', Sehv, 2.
Buhârî, Savm, 20; Müslim, Sıyâm, 60.
Furkân, 25/1.
et-Talâk, 65/2-3.
er-Rûm, 30/40.
Tirmizî, Tefsîr, 6.

Fâtır, 35/32.
en-Nâziât, 79/24.

SEKİZİNCİ BÖLÜM:
SÛFÎLERİN MEKTUP, ŞİİR, DUÂ VE RİSÂLELERİ

I- SÛFÎLERİN BİRBİRLERİYLE YAZIŞMALARI

Bana **Ahmed b. Ali Kerecî** anlatmıştı. **Cüneyd**, **Mimşâd Dîneverî**'ye bir mektup göndermiş. Mimşâd mektup kendisine ulaşınca arkasını çevirip: "Doğrunun doğruya bir şey yazmasına gerek yoktur. Çünkü iki doğru birbirinden farklı düşünmez" diye yazarak **Cüneyd** ile aynı düşünceleri paylaştığını, bu yüzden ayrıca bir şey yazmaya gerek duymadığını belirtmiştir.

Ebû Saîd Harrâz, **Ebu'l-Abbâs b. Atâ**'ya şöyle yazmış: "Yâ **Eba'l-Abbâs**, maddî ve mânevî temizliği tam, Allah'tan korkan, nefsinin günahlarından arınmış, hesap ederek değil, sırf Hakk'ın yönlendirmesi sebebiyle Hakk ile beraberlik melekesine ermiş, Hakk'ın illete düşürmesi kendisi ve halk için imtihân olan birini tanıyorsan bana göster de, eğer kabûl buyurursa, ben onun hizmetkârı olayım."

Amr b. Osman Mekkî, Bağdâd'da bulunan sûfîlere bir mektup yazdı. Mektubunda şu ibârelere yer vermişti: "Efendiler, siz bu muğlak yolları aşıp riskli kurtuluş yollarına girmedikçe Hakk ve hakîkate vâsıl olamazsınız." Mektup okunurken **Cüneyd**, **Şiblî**, **Ebû Muhammed Cerîrî** de hazır bulunmuştu. **Cüneyd**: "Bu mektûbun içi ne acâibmiş!" diye şaşkınlığını belirtirken **Cerîrî**: "Dışı da acâibmiş" demiş. **Şiblî** de: "Keşke ben bundan hiçbir koku almasaydım" demiş.

Anlatıldığına göre **Şiblî**, **Cüneyd**'e bir şöyle bir mektup yazmış: "Yâ **Eba'l-Kâsım**, yükselip ortaya çıkınca etkili olan, etkili olunca da göz kamaştıran, sonra gizlenip istikrar kazanan, delîllerin silindiği, düşüncelerin görünmez, dillerin konuşamaz olduğu, ilmin kazınıp gittiği bir hâl hakkında ne dersin? Bu hâlde bulunan birine halkın yoğun bir biçimde gelip gitmesi, onun ancak yalnızlığını ve Hakk'tan uzaklığını artırmış olur. Velhâsıl bu hâlde bulunanlar, âdetâ zincir ve prangaya vurulmuş gibidirler. Onların aklına gâlib olan bu hâldir. Onlar hak ile sınırlıdır. Halk ise onlara ayak bağı olur." Ardından şu iki beyti yazdı:

Ey bir tarafı karanlık, semâ hilâli, bir de bakarsın ki iki tarafı da ışır.

Ona bakıp kendi hâlime ağlıyordum,
Dolunay olunca onun hâline ağlamaya başladım.
Çünkü her kemâlin bir zevâli vardır.

Cüneyd bu mektubu bir çarşambadan öbürüne kadar bir hafta süreyle yanında tuttu. Sonra altına şunları yazdı: "Yâ **Ebâ Bekir**, yaratıklar hakkında Allah'tan sakın. Biz söze başlarken önce onu ölçeriz, işin iyi yönlerini söyleriz. Mahzenlerden geçer gibi dikkatli konuşuruz. Sen gelip hemen izârını çıkardın, sırrını ortaya koydun. Oysa ki seninle halkın büyükleri arasında bin tabaka var. Senin anlattıkların daha ilk tabakada kaybolur gider."

Remle'deydim. Orada Hâşimoğullarından biri vardı. Kendisinin güzel sesli, şiir ve söz söylemede mahâretli bir câriyesi vardı. **Ebû Abdullah Ruzbârî**'den bu Hâşimî zâta bir mektup yazarak câriyesinin yanına gidip söylediklerini dinlememize izin vermesini istedik. Benim yanımda ona şunları yazdı:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah sana umduğunu versin, seni istediğine erdirsin. Bana gelen bilgilere göre senin yanında vecd ehli gönüllere akan bir pınar varmış. İnsanlar o pınardan vefâ duygusuyla safâ şarâbı içerlermiş. Eğer bize onun yanına girmeye destûr verilirse, biz o pınarın sâhibi ile olmak isteriz. O meclisi, ağyârdan uzak olarak süslemek ve yabancı gözlerin bakışından gizlemek dileriz. İzniniz olursa gelişimiz yakındır, ve's-Selâm."

Sûr'da **Ebû Ali b. Ebû Hâlid Sûrî** bana şöyle anlatmıştı: **Ebû Ali Ruzbârî**'ye bir mektup yazdım ve şu şiirlere de yer verdim:

*Yâ **Ebâ Ali**, benim sana olan sevgimi gizleyişim*
Başkasının o sevgiye ortak olmasından korkumdandır.
Ey Ruzbârlı, ne büyüktür bizim üzerimizdeki hakkın,
O hak yanında benim sana sevgim, sahrâ kadardır.

Günler sonra elimde bu mektup olduğu hâlde onunla karşılaştım. O elimden mektubu alıp arkasına şunları yazdı:

Seni öyle bir sevgi aldatmış ki, onun yokluğunda da,
Anılmasında da gönüller huzûrlu ve râhattır.
Ey edepsizliği huy edinmişlerin çocuğu,

Yersiz, hevânı temize çıkarmaya çalışıyorsun.
Sevgiyle dur onun sofasında
Aşk duygularını pervâsızca depreştirerek.

Zünnûn'un mürîdlerinden biri hastalanmıştı. **Zünnûn**'a kendisine duâ etmesini yazdı. **Zünnûn** kendisine şöyle karşılık verdi: "Benden sana duâ etmemi ve nîmetlerinin zâil olmamasını istemişsin. Kardeşim bilesin ki, safvet ehli kişilerle himmet sâhibi zayıf kimseler, illet ve hastalıklara alışıp ısınır. Çünkü onların hayâtında hastalıklar şifâya erme vesîlesidir. Belâyı nîmet saymayan kişi, hikmet ehli sayılmaz. Nefsine merhameti terkeden, töhmetten emin olur. Allah'tan hayâ etmen seni, hastalığından şikâyetçi olmaktan korur, ve's-Selâm."

Adamın biri **Zünnûn**'a şöyle yazmıştı: "Allah seni kurb ve yakınlığına ısındırsın." **Zünnûn** şöyle bir cevap yazdı: "Allah seni yakınlığına alıştırmasın. Çünkü Allah seni kendi yakınlığına alıştırırsa bu durum senin kaderin demektir. Yok eğer seni yakınlığına alıştırmayacak olursa, O'nun takdîridir. Kendisine hasret çeker hâle getirinceye kadar O'nun kaderinin nihâî bir sınır yoktur."

Câfer Huldî bana şöyle anlatmıştı: **Seriyy**, **Cüneyd**'e: "Bu, senin görmeni istediğim bir hâcetimdir" diye bir not vermiş. **Cüneyd** kâğıdı açtığında şunların yazılı olduğunu görmüş: "Çölde şu lâfızlarla şarkı söyleyen birini dinlemiştim:

Ağlıyorum, beni ağlatanın ne olduğunu sen biliyor musun?
Ağlıyorum senden ayrılık korkusuyla, korkuyorum
Vuslatımızı bırakır, benden uzaklaşıp gidersin diye."

Ruzbârî anlatıyor: Dostlarımdan biri bana şöyle bir mektup yazmıştı: "Sana yazdığım bu mektubum, sana olan dostluğum gibidir. Gözüme seni gösteren, senden bir nûrdur. Bu nûr, senden başka her şeyden gözümü perdelemiştir, ve's-Selâm."

Yine **Ebû Abdullah Ruzbârî**, dostlarından birine şöyle bir mektup yazmıştı: "Adımını sağlam attıktan sonra seni tekrar çocuklaştıran nedir? Vuslatı koruyacak konuma geldikten sonra, sana tekrar vuslat bağını kestiren nedir? Bilmez misin ki, birinden mektup gelmesi, onun yanında olmaya denk bir sevinçtir."

Büyük şeyhlerden biri, diğer bir şeyhe şöyle bir mektup yazmış: “Sana olan sevgim beni, işâret yoluyla konuşmaktan korudu. Senin yakınlığının zuhûru beni, seni anmaktan uzaklaştırdı. Çünkü senin hakîkatin zâhirdir (zîrâ unutulan veya görülmeyen hatırlanır). Senin özelliklerin apaçık ortadadır. Gücün etkileyicidir. Senin gücün zâhir olunca benim mârifetim kaybolur, aklım başımdan gider. O’nun gücünün zuhûrunu açıklamaya kalkışınca ilmim iyice daralır. O’nun hakîkatinin istîlâsı sırasında anlatım gücüm iyice kısalır.

Ebu’t-Tayyib Ahmed b. Mukâtil Akkî’den dinlemiştim. **Ebu’l-Hayr Teynâtî**, **Câfer Huldî**’ye şöyle bir mektup yazmış: “Dervişlerin câhilliğinin günahı sizin boynunuzadır. Çünkü siz ehl-i dünyâya güvenip kendi işlerinize daldınız. Böyle olunca, onlar da câhil kaldı.”

Yûsuf b. Hüseyin anlatıyor: Hikmet ehlinden birine mektup yazdım ve “dünyâya aldanmış olmaktan” şikâyet ettim. “Karakterimde bulunan huylar, nefsimin seveceği türden şeyler değil” dedim. Bana şöyle bir cevâbî mektup yazdı: “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Mektubunu aldım. Söylediklerini anladım. Allah seni inandırsın ki muhâtabın, şikâyetlerinde seninle ortak ve sıkıntılarında sana benzer bir konumdadır. Duâya ve kapıyı çalmaya devam edene bir gün kapı açılır ve içeri girer. Murâd ettiğin safâ ve temizliğe hazır olursan içinde bulunduğun belâya aldırma! Din ve dünyâ işlerinde sana yarar sağlamayacak şeyleri terket! Birlikteliğiyle gaflet ve tenbellik vermesinden endişe ettiğin kişilerden uzak dur! Bu durumların hepsinde Allah’tan yardım dile! O’ndan sana tevbe lutfetmesini iste, ve’s-Selâm!”

Yûsuf b. Hüseyin anlatıyor: Hakîmin biri, diğerine mektup yazarak nefsinin iyileşmesine yarayacak şeyin neler olduğunu soruyor. O da şu karşılığı yazıyor: “Benim nefsimin fesâdı, seni ıslâhtan alıkoyuyor. Ben nefsimde başkalarına bir üstünlük göremiyorum ki, sana faydam olsun.”

Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Atâ, **Ebû Saîd Harrâz**’a şöyle bir mektup yazmış: “Sana şunu haber vereyim ki, senden sonra dervişler ve arkadaşlarımız, birbirleriyle münâkaşa eder oldular.” **Ebû Saîd** şöyle bir cevâbî mektup yazmış: “Mektubunda benden sonra arkadaşlarımızın birbirleriyle münâkaşa eder olduklarını söylüyorsun. Bilesin ki, bu onlara birbirlerine güvenip Hakk’ı unutmamaları için bir gayrettir.”

Ruzbârî anlatıyor: Dostlardan biri, diğerini kınayarak şöyle yazmış: Dostluk sıla-i rahim ve ziyâretle devam eder. Öyleyse beni memleketimde ziyârete gel, dostluğu arttır. Mahallenin düşmanlarıyla karşılaşmaktan sakın, onlar seni sert biri sansınlar.

Câfer Huldî'nin hattıyla yazılmış bir mektupta şöyle bir fasıl gördüm: "Ayrılığın acısını düşünmek, beni vuslatın tadına varmaktan alıkoyar. Uzaklık ateşinin basması korkusuyla yakınlığı ikrâr etmeye gözüm kesmez. Bir araya gelince yüreğim titrer. Ayrılık sırasında da gözümden yaşlar damlar da şâirin söylediğini söylerim:

Dünyâda âşıktan daha tâlihsiz kimse yoktur,
Her ne kadar nefis, aşkla zevkin tadına erse de.
Âşıkı her dem ağlar bir hâlde görürsün,
Kâh ayrılık korkusuyla, kâh özlem duygusuyla.
Sevgilisinden ayrılınca özlem ve hasretle ağlar,
Kavuşunca tekrar ayrılırım korkusuyla.
Ayrılık deminde gözleri ağlamaktan yanar,
Vuslat ânında da gözyaşından kızarır.

Büyük şeyhlerden **Hüseyin b. Cibrîl Merendî** şöyle anlatıyor: Bana Mekke'den talebelerimden bir mektup geldi, okudum. Mektupta şunlar yazılıydı: "Şeyhim! Sana şunu bildirmek isterim ki, hac yolunda mürîdlerinizin hepsi biribirleriyle arkadaş oldular. Bir tek ben arkadaşsız kaldım. Bir gün tavâf sırasında bir ceylân gördüm. Hoşuma gitti, ben de onunla arkadaş oldum. Her akşam, arpa unundan yapılmış iki çörek alırdım, biri ona biri bana. Ceylân geceli gündüzlü yanımda birkaç ay kaldı. Bir gece iftâr etmede biraz gecikmiştim. İftâr etmek üzere geldiğimde bir de ne göreyim, ceylân çöreklerin ikisini de yemiş. "Yazıklar olsun sana, artık ihânetin ortaya çıktı" dedim. Bir de baktım ki, gözlerinden akan yaşlar yanaklarının üzerine inmekte. Bu hâliyle benden utanıp çekti gitti. Şimdi ben sizden ve arkadaşlarınızdan bu ceylânı bana geri göndermesi için Allah'a duâ etmenizi istiyorum."

Şâh Kirmânî, **Ebû Hafs Haddâd**'a şöyle bir mektup yazdı: "İşlerim hep musîbet olunca musîbetler içinde ben ne yapabilirim ki?" **Ebû Hafs** ona şöyle cevap yazdı: "Musîbetlere alış, fakat musîbete candan tâlib olma!"

İbn Mesrûk'un rivâyetine göre **Seriyy Sakatî** şöyle anlatmıştır: İhvânımdan biri bana bir mektup yazmıştı. Ben de kendisine şöyle bir mektupla cevap verdim: "Sana, kendisine itâat edeni mutlu kılan, isyân edenden de intikâmını alan Allah'a karşı takvâ üzere olmanı tavsiye ederim. Sakın ola ki, tâatın seni Allah'ın azâbından emin, günahların da rahmetinden ümidsiz olmaya sevketmesin. Allah sizi ve bizi ümidsizlikten sakınanlardan; aldanmadan ümid taşıyanlardan eylesin, ve's-Selâm."

Cüneyd'in **Ali b. Sehl Isbahânî**'ye yazdığı bir mektupta şunlar yazılıymış: "Değerli kardeşim, kesin hakîkatler, sağlıklı azim ve güçlü idealler, bütün sebepleri koparır atar. Bütün îtirâzları gönüllerden söküp çıkarır, kalblerde bir iz ve eser bırakmaz, zannî yorumları açığa çıkarır. Böylelerinin nezdinde hakk, sağlam bir hâlde ve yalındır. Seyr u sülûk sırasındaki ciddiyetleri de ilmin vâzıh burhânları ve hakkın açık delîlleriyle sınırlıdır."

Sûfîlerin yazışma ve mektuplaşmaları, cildler dolusu olacak kadar çoktur. Biz burada vaktimizin elverdiği ölçüde sâdece bir kısmını zikretmiş olduk. Çünkü "belâ" konusunda **Nûrî**'nin **Cüneyd**'e, ayrıca **Ebû Saîd Harrâz**'ın **Nûrî**'ye, **Cüneyd**'in **Yahyâ b. Muâz** ve **Yûsuf b. Hüseyin**'e ve onların cevâben kendisine, **Amr Mekkî**'nin **İbn Atâ**'ya yazdığı ve diğer uzun mektupların burada sunulması mümkün değildir. Bununla birlikte biz burada **Cüneyd**'in **Ebû Bekir Kisâî ed-Dîneverî**'ye yazdığı muhtasar mektûbu sunacağız.

Cüneyd'in Ebû Bekir Kisâî'ye Yazdığı Mektûp

"Kardeşim! ***Gebe develer salıverildiğinde***;[656] yâni kıyamet gününde, senin yerin neresi olacak? Evler çıkarılıp atıldığında senin yurdun nerede olacak? Konaklar dümdüz ova ve çöl hâline geldiğinde senin konağın nerede olacak? Yerlerin ve yurtların eserlerinin bile kalmadığı zaman mekânın neresi olacak? Bütün haberlerin kaybolacağı zamandan haberin var mı? Bakışların kaybolduğu sırada neye bakacaksın? Görüş ve düşüncenin kalmadığı sırada sen ne düşüneceksin? Gece ve gündüzün geçişinde sükûnet bulabilecek misin? Kaderin felâketlerinin vukûu sırasında nasıl korunacaksın? Sabra yol kalmadığı sırada nasıl sabır göstereceksin? Ağlayabiliyorsan şimdi ağla! İnsanın acılı, sancılı ve

şaşkın ağlaması, ancak değerli dostlarını kaybetmekle, kendisine halef olacak kişilerin yok olmasıyla, çevresindekilerin ortadan kaldırılmasıyla, şefkatli şeyhlerin Hakk'a yürümesiyle, güç kullanarak ortaya çıkan gasb eylemiyle, sarsıcı bir rüzgârın ortaya çıkmasıyla, yıkıcı patlama ve sarsıntıların peşpeşe gelmesiyle, her zamanı kuşatan kahrın ortaya çıkmasıyla ve îtirafta bulunan çehrelerin parçalanmasıyla olur.

Böyle bir zamanda nereye sığınacaksın? Nereye gideceksin? Rüyâlar paramparça, kalbler dağınık, akıllar sökülüp alınmış, haberlerin her türlüsü kaybolmuş; sen ise alışılmamış karanlıklar içindesin. Işıkları sönmüş yıldızlar altında ve karışık yollardasın. Dünyânın karanlığı, metod farklılığı sebebiyle sana yolunu şaşırttı. Dünyânın arz ve semâsı birbirine kavuşmuştur. Böylece sen denizin derinliklerine ulaşırsın, hem de o dalgalı, azgın denizin derinliklerine. O öyle bir denizdir ki ondan başka her deniz ve derinlik, ona nisbetle tükürük mesâbesindedir. O seni dalgalarının içine atar, korku ve sarsıntı dehşetiyle seni tokatlar. Seni böyle bir helâk yerinden kim kurtarabilir?

Yâ **Ebâ Bekir**, bu benim sana mektubumdur. Ben, Allah'a çok hamdediyorum. O'ndan dünyâ ve âhirette afv ve âfiyet diliyorum. Mektubun geldi. Anlattıklarını anladım. Beni sana mektup yazmaktan alıkoyan, senin aklına gelen şey değildir. Anlattığın üzüntün bana ağır geldi. Bana göre senin hâlin kınanacak bir durum değildir. Aksine takdîr edilecek bir hâldir. Benim senin belânın artmasına sebep olmam, sana belâ olarak yeter. Ben sana acıyorum. Beni mektup yazmaktan alıkoyan şey, yazdığım mektubun senin bilgin olmaksızın başkalarının eline geçmesinden korkmamdır. Çünkü bir süre önce Isfahan halkından bazı cemâatlere bir mektup yazmıştım. Mektup açılıp istinsah edilmiş. Oradaki bir cemâate mektupta bulunan bazı ifâdeler çok yabancı gelmiş, bana onların düşünceleri geldi ve onlardan kurtulmak beni yordu. Halkın yumuşak davranılmaya ihtiyâcı vardır. Halkı bilmedikleri şeylerle yüzyüze getirmek, onlara anlamadıkları sözler söylemek rıfk değildir. Böyle bir şey olmuşsa, kasıtsız olarak olmuştur. Allah beni böyle bir şeyden korusun. Sana düşen diline sâhip olmak ve çağdaşlarını tanımaktır.

İnsanlara anlayabilecekleri şekilde hitâb et! Onları bilmedikleri şeylerden uzak tut! Bilmediği şeyin düşmanı olmayan insanlar

azalmıştır. Halk, içlerinde yük devesi bulunmayan, şaşkın develer gibidir. Âlimler ve hikmet ehli kişiler, Allah'ın toplumlara kulları için sunduğu bir rahmettir. Başkalarına rahmet olmak üzere çalış! Eğer Allah seni, nefsine karşı bir belâ/imtihân yapıp halkın önüne çıkarır ve onlara durumlarına göre senin kalbinden hitâb ederse, onlar için de, senin için de iyi olur. ve's-Selâmu aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtüh."

Ben bu kitaba, bu mektup ve hikâyeyi okuyanın ibret alması; içindeki işâret ve ibârelerden istifâde etmesi, sûfîlerin mektuplaşmadan maksadlarının ne olduğunun anlaması için koydum. Çünkü halkın her tabakası, durumlarına uygun bir biçimde mektuplaşma ve yazışmaya devam etmektedir. Başarı Allah'tandır.

et-Tekvîr, 81/4.

II- SÛFÎ MEKTUPLARINDAN BÖLÜMLER

Cüneyd'in Mektûbundan Bir Bölüm

"Kardeşim, Allah seni seçkin kullarından eylesin, korusun ve sana akıllı insanların ilmini versin. İyiyi daha iyiden ayırıp tanımaya muttalî kılsın. Senden murâdını, sana tamamlatsın. Seni kendisi için senlikten uzaklaştırsın. Sana gelen delîllerden hiçbirinin çıkaramayacağı şekilde seni sâdece kendisine yöneltsin. Bu, sûretlerin kendisiyle yok olduğu ilkin ilki bir makamdır. Allah'ın seni kendisiyle yüceltip gaybete erdirdiği bir hâldir. Tefrîd-i tecrîdin ve tefrîd hakîkatinin başında seni senlikten de soyutlar. Böylece kul infirâd hâline erişince yok olur. Halk katında olanların fenâya ermesinden sonra ortaya çıkan Hakk şâhidi, yok olma duygusunu da ortadan kaldırır. İşte o zaman Hakk'tan hak olarak gelen hakîkatin hakîkati meydana gelir. Nihâî tevhîd ilmi tefrîd-i tecrîd üzere cereyân eder. Allah bu hâli, kendine mal ederek tahkik ve tasfiye iddiâsında bulanacaklardan gizlemiş, onlara göstermemiştir."

Cüneyd'den Bir Başka Bölüm

"Havâssın hakîkati seni eksiklik yollarından alıkoysun. Hakk Teâlâ seni gizli bir müşâhedeye erdirsin. Bu sâyede Hakk'ın azametiyle meşgûl olup zikir sırasında nefsin etkisinden kurtulasın. Allah sana, belâ ânından önce zikrettiği gerçeği göstersin. Çünkü O, her zaman istediğini yapabilen ve buna gücü yetendir."

Cüneyd'den Diğer Bir Bölüm

"Allah sana tâatıyla ikrâm etsin. Sana velîlik versin, seni gizleyip yüceltsin. Nebîsi Hz. **Muhammed** (s.a.)'in sünnetine muvaffak buyursun. Kitabının idrâk kapılarını açsın. Kendine yakınlığa hazırlasın. Seni kazançlı kılıp ilmini ve mâneviyâtını artırsın. Seni kapısında tutup hizmetinde kullansın. Bu sûretle O'na uygun bir kul olasın, O'nun aşk şarâbından içebilesin, hayâtın dâimî bir hayât, yaşantın kalıcı bir yaşantı, rûhun muttasıl bir rûh olabilsin. Hakk'ın

nîmetleri tamamlanıp yorgunluktan kurtulasın. Selâmet ve âfiyette kemâle eresin.”

Cüneyd’den Bir Başka Bölüm

“Gayb haberlerinin şaşkınlık veren olağandışılıkları sana zâhir, gayb hazînelerinin gizlediği hakîkatler münkeşif oldu. Onun gizli orjinalliklerinin sırrı vâzıh oldu da sana kendi konuştuğu dille gizliliklerini anlatıp söyledi. Konuşmanın en açık olanı O’nun beyânını açıklayan konuşmadır. Bunları O’nun lisânından daha sarîh bir biçimde anlatabilecek yoktur. Bununla birlikte Hakk onu îlân şartına bağlamıştır. Bu da vaktinden evvel olmayacak bir şeydir. Bunun anlaşılmasından murâd, her devir ve her yöre halkının, biricik varlığın O olduğunu anlamalarıdır.”

Cüneyd’den Bir Başka Bölüm Daha

“Allah seni ihlâsa erdirdiği dostlarını kuşattığı himâye kanatlarıyla korusun. Seni ve bizi hoşlandığı yollarda sâbit kılsın. Üns ve dostluk kubbelerine yerleştirsin. Kerâmet ve ikrâm bahçelerine erdirsin. Anasının karnındaki yavruyu koruduğu gibi seni her durumda korusun. Sana hayât sıfatıyla kâim ve ebediyete doğru giden bir hayât lütfetsin. Seni sana âid şeylerden soyutlayıp kendine âid şeylerle donatsın. Böylece sen hayâtın süresince sâdece O’nunla olasın. Ne sen kalasın, ne de sana âid bir şey ve bir bilgi. Sâdece Allah olsun var olan.”

Bütün bu alıntıların hepsi **Cüneyd**’dendir. Bu bölümlerde zorlu/gizli gerçekleri anlatan, sûfî topluluğunun tecrîd-i tevhîd ve tefrîd konusundaki sırlarından haber veren gizli remiz ve işâretler vardır. Bunları görenler, şöyle bir düşünürlerse bunlarda idrâk sâhipleri için birtakım yararlar/incelikler bulunduğunu, inâyet ehline bu ilimde bir ziyâdelik söz konusu olduğunu farkederler. Kalbler bu sâyede mârifete daha iyi bir bağla bağlanmıştır. Doğruya eriştirecek olan Allah’tır.

Cüneyd’din dışında başkalarına âid güzel mektup bölümleri de vardır. Şimdi onlardan da bir kısmını zikredeceğim inşâallah.

Ebû Ali Ruzbârî’den

“Allah seni üns ile hâllerin kemâline ve gâyelerin sonuna erdirsin. Fazîletle safvet ve vuslat ehlinin gönlünü sana ısındırsın. Hayâtın boyunca ve ölümden sonra seni vâsıl kılsın. Umduklarımıza ulaşma, hâllerimizi erdirme konusunda eksik kalan taraflarımıza lütfuyla muâmele buyursun. Lütuf ve ihsânını artırsın. Umduklarımızı bize verecek olan Allah’tır.”

Ebû Saîd b. A’râbî’den

“Allah seni bebek gibi korusun. Bizi ve sizi kalblerinden perdeleri kaldırdığı, vaad ve tehdîd-i ilâhîyi müşâhede eden kulları arasına katsın. Onlardan havf hâlinde olana recâ/ümid uzak değildir. Recâ hâlinde bulunanın da kalbinde havf/korku hazırdır. Onlar Allah sevgisi ile hamle hâlindedirler. O’ndan korkarak boyun eğerler. Sevgi ve ümidleri ye’se kapılmamak içindir. Korkuları güven duygusuyla kendilerinden emin olup tuzağa düşmemek içindir. Çünkü onlar havf ile recâ arasında bulunurlar. Özlem onları endişelendirir, zevk sıkıntıya sokar. Onların kumandanı hüsn-i zan; yönlendireni elde edememe ve kaçırma korkusu; gözcüleri başarı; binitleri sevgidir. Hem tâliptirler hem matlûb. Yol işâretleri aydınlıktır. Onlara iyilikler saçan pınarlar gâyet mâmûrdur. İyilik ve güzelliklere yönelmişlerdir.”

Ebû Saîd b. A’râbî’nin Bir Başka Mektubundan

“Allah seni senden öldürüp kendisiyle diriltsin. Seni idrâk ile güçlendirsin. Kalbinden her türlü vehmi boşaltsın. Kurb sâyesinde mesâfeden, üns sâyesinde yalnızlıktan/vahşet kurtarsın (yakınlığı ve sevgisi ile fânî kılsın).”

Ebû Saîd b. A’râbî’nin Bir Başka Mektubu Daha

“Allah seni acınacak hâldeki bebeği koruduğu gibi korusun. Günahsız dostunu hıfzettiği gibi hıfzetsin. Sana, ihsân ettiği şeyleri tanıma bilgisi versin. Senin karakterinde bulunan kötü sıfatları çıkarıp atsın. Başkalarıyla ilişkiyi kesen nefsini perdelesin. Nefsinin tuzağı olan amelini ve çalışmasının eserini görme arzusu ve kendi kendini tezkiye duygusu, uğraş olarak sana yeter. Allah seni nefsinin köleliğinden kurtarsın. Nefsinin şaşkınlık ve engellerini göstersin. Seni kendisi için ubûdiyete seçsin, böylece az da olsa amellerin

temiz olsun, çalışman yetersiz de olsa çoğalsın, ölsen de hayâtın güzel olsun. Nihâyet bütün bunlar seni ölümsüz bir hayâta, fenâsı olmayan bir bakâya erdirir. İşinin başını güzellik ve hayırla başlattığı gibi, sonunu da güzellikle tamamlar. Çünkü O, başladığını tamamlayandır.”

Ebû Saîd Harrâz’dan

“Allah, zikriyle seni senden korusun. Şükrüyle sana kendi özelliklerini göstersin. Sana ilim nasîb etsin de böylece doğru yolun ipini elinde tutasın, makamın yüksek olsun, beyânın anlamı sana münkeşif bulunsun. Allah’tan dilerim ki, nefsinin dağınıklıklarını cem’ etsin ve cem’ olan şey sana apaçık bir biçimde olsun. Allah velî ve sâhiptir, buna gücü yetendir.”

Ebû Saîd Harrâz’ın Diğer Bir Mektûbundan

“Allah, zikri sâyesinde seni nefsinden himâye etsin. Seni kendisine şükre yöneltsin. Bu konuda seni yalnız ve yardımsız bırakmasın. Nîmetlerini bol bol versin. Allah seni azâbından korusun. Çünkü O, dost ve her şeye kâdir olandır.”

Ebû Saîd Harrâz’ın Bir Başka Mektubundan

Zannediyorum yine **Ebû Saîd Harrâz**’a âid bir mektupta şöyle denilmektedir: “Allah sana yüce bir ilim, zikrinde bir yer versin. Kendi yoluna riâyette seni yalnız bırakmasın. Sana dostluğunu açsın. Uyulmasını istediği konularda sana yardımcı olsun, gerekli ve yetecek olanı versin. Yakınlık ve şifâ ihsân etsin. Zikrini nasîb edip seni dost seçsin. Tâatına ısındırıp nefsine ve hevâna bırakmasın.”

Sûfî Ürmevî’nin Mektubundan Bir Bölüm

“Allah sana vereceğini versin. İnâbe ile ilgili düşüncelerden seni korusun. Sana göstermeye başladığı delîllerle seni senden korusun. Murâd ettiği şey ve kendisiyle murâd olunan husûslar için Allah seni tecellîsine mazhar kılsın. Kendini adayanların sırlarını ihtivâ eden teslimiyet berâtını üzerinde dâim kılsın. Adananların tasaları, çaba sarfedenlere sirâyet eder. Müjde ile vaad olundukları şeye ulaşırlar.

Aşk-ı ilâhî meydanlarında yayılırlar. Tevhîd nûrunun parıltıları ve tecrid ışıkları kendilerini kuşatır. Onlar, sâdece O'nunladır. O'na âid olanlarla değil!"

Dukkî'nin Mektûbundan Bir Bölüm

"Allah sana ikrâmda bulunup kerâmet versin de sen, O'nun dostlarına bir rahmet, emrine uyanlara bir sığınak, mârifetine yol gösterici, birliğine bağlı, O'nu O'nunla anlatan olasın. Allah'ın ezel-i kadîminde kendisi için seçtiği; sırlarına muttalî kıldığı; kudret mecrâlarını gösterdiği; dilini hikmetle konuşturduğu; rehberlik için ikâme ettiği; mürîdlere, tahkîka erenlere ve bu yola hazırlananlara mi'yâr ve örnek yaptığı kişi, bu yolun sâhibidir. Bu iş için bundan başka da yol yoktur ve's-Selâm."

Dukkî'nin Bir Başka Mektûbundan Bir Bölüm

"Allah sana ikrâm edip yüceltsin. Tâatıyla kendine yaklaştırsın. Nîmetlerinden ihsân ederek seni memnûn etsin. Belâsından koruyup şifâ versin. Gerekli gördüğü konuda seni kendisine yöneltip başkasına muhtâç etmesin. Çünkü O, dost ve her şeye gücü yetendir. Sığınanlara merhametlidir. Kendisine güveneni gözetir. Bize ve sana gelebilecek her belâdan O'na sığınırız. Her hatâmızdan dolayı O'ndan mağfiret dileriz."

Dukkî'den Bir Başka Bölüm

"Allah sana lütfuyla dostça davransın. Lütuf ve nîmetinden uzak tutmasın. Belâ ve şiddetten korusun. İşle meşgûl edip zikrini unutturmasın. Sana amelini gösterip şükrü unutturmasın. O dost ve her şeye gücü yetendir."

Dukkî'den Bir Bölüm Daha

"Allah takvâ ehli olanları koruduğu gibi seni de korusun. Seni sağlam bir aşka erdirsin. Zikriyle mükâşefeye vardırsın. Devamlı yaklaştırmak sûretiyle dostluğuna ulaştırsın. Çünkü O, veliyy-i kadîrdir."

Bu kitâpta bu rîsâle ve mektupları bölümler hâlinde vermeye bizi sevkeden şey, tasavvuf ilminin incelik ve işâretlerine âid muhtevâlarıdır. Okuyucu ve araştırıcı, bunları inceleyerek sûfîlerin mertebe ve dereceleri, işâret ve nükteleri, gönüllerinin temizliği, ilim, anlayış, akıl ve edeb konusundaki özel konumları hakkında bir hüküm çıkarabilir. Mârifet ve edeb erbâbı, âdetleri gereği kendileriyle oturup ihtilât edememiş kimselerle karşılaştıklarında konuşma, şiir ve mektuplaşmalarındaki zor yanları onlara tanıtıp anlatırlar. Başarı Allah'tandır.

III- HÂL VE İŞÂRETE DÂİR SÛFÎ ŞİİRLERİ

Anlatıldığına göre **Yûsuf b. Hüseyin Râzî** der ki: Güvenilir râvîlerin birinden **Zünnûn Mısrî**'ye âid şöyle bir şiir dinlemiştim:

Seçkinler bir gün Sana göçtüklerinde;
Bir hâlden bir hâle geçiş için Sana başvurduklarında;
Bizim bineklerimiz senin hükmüne râzı olarak konaklamıştır;
Çözülme ve irtihâl hükmüne râzı olarak.
Yâ ilâhî biz Sen'in bahçende konakladık,
Hiçbir bahâneye sığınmadan Sana havâle ederek.
Bizi nasıl dilersen öyle yönet, bırakma bizi
Bizim tedbirimize, ey yücelikler sâhibi Allah!

Şu şiir de **Zünnûn**'a âiddir:

Allah'a sığınan Allah ile kurtuluşa erer;
Kazâ-i ilâhî onu sevindirir.
Nefsim Allah'ın elinde olmayınca;
Nasıl ilâhî hükme boyun eğebilirim?
Allah için olan nefesler, Allah için akar gider
Allah'ın verdiği güç olmadan benim elimden ne gelir?
Ebû Amr b. Ulvân bana **Cüneyd**'in şu beyitlerini okumuştu:
Her garîbin yanında benim işim garîbleşti;
İlginç kimseler arasında ben de ilginç oldum.
İşte böyle gördüm, ki ârifler
Aşkta tabaka tabaka, mertebe mertebedir.
Benim durumumun derinliği anlaşılamaz.
Şu kadar var ki ben âriflerin hatîbiyim.

Cüneyd'in yanma ve azâb çektirme konusunda şöyle bir şiiri vardır:

Ey kudretiyle kalbimde ateş tutuşturan;
Sen dilesen kalbimde Sana olan yangını söndürürdün.

Ben korku ve kaygıdan ölürsem ayıp değil,
Senin bana yaptıkların da elbette ayıp değil.

Yine **Cüneyd**'in bir şiiri:

Ey üzüntü ateşini tutuşturan, ey beni aşkla öldüren!
Sen dilesen benim acımı derece derece dindirirsin.
Benim yardım talebim ancak Sendendir; öyleyse,
Nasıl beni zikrinden uzaklaştıracak nîmetlere yaklaştırırsın?

Remle'de **Ahmed b. Ali Vecihî**'den dinlemiştim. Diyordu ki: **Ebu'l-Hüseyin Nûrî**, **Ebu Saîd Harrâz**'a bir mektup yazmıştı ve içinde şu beyitler vardı:

Hayatıma and olsun ki benim ve onun sırrını kimseye emânet etmedim;
Bizden başkasına sırların yayılmasından çekindiğim için.
Gözlerim O'na bir defa bile bakmadı ki;
Bakan gönüller sırlı konuşmamıza şâhid olsun,
Bu zannı O'nunla aramda elçi yaptım ki,
Gönüllerin gizlediğini hakkıyla yerine getirsin.

Kannâd, **Ebu'l-Hüseyin Nûrî**'nin yokluğunu anlatan ve ölümü vasfeden şöyle bir şiir inşâd etmişti:

Sana haber vereyim ki kalblerin işâretleri öldü.
Geriye silik sembollerden başka bir şey kalmadı.
Sana haber vereyim ki kalplerden doğan
Cömerdlik bulutlarıyla hikmet yağdıran kalpler öldü.
Sana haber vereyim ki canların şâhidi öldü.
Duruşu itibariyle geride, ama aksine önde olan şâhid öldü.
Sana haber vereyim ki o öldüğünden beri doğruluk öldü.
Zihinlerdeki hatıraları ise yok gibi.
Her anlayışlı, fasih konuşanın kulak verdiği
Açık söz ve beyân öldü, sana haber vereyim.
Hakk adına and olsun ki ahlâk öldü.
Öfkenin gizlendiği yerde biniti olan tâifenin ahlâkı öldü.

Şeyh **Ebû Nasr** der ki: **Câfer Huldî**, **Cüneyd**'in iki beyitten oluşan şöyle bir şiirini okurdu:

Ne oluyor ki cefâ görüyorum, hâlbuki ben cefâ ızdırâbı duymazdım.
Ayrılık delîlleri asla gizlenemez.
Görüyorum ki Sen beni suluyor ve mizâcımı su ile oluşturuyorsun,
Ben seninle sâdece işâretle sözleşmiştim.

Anlatıldığına göre **Abdullah b. Hüseyin**, **Ahmed b. Hüseyin**'in şöyle söylediğini nakletmişti: **Cüneyd**'in meclisinde bulundum. Bir adam kendisine bir soru sordu. **Cüneyd** şu şiiri ile karşılık verdi:

Nefes, vecdin sırrını açığa vurdu.
İki gözünden yaşlar boşalıyordu.
Aşktan çılgına dönmüş, yanıp tutuşuyordu;
Özlem nefesleri onun gönlünün çalındığını gösteriyordu.
Arındırılıp terbiye edilmiş bir âriftir o,
Sevgilisine yakın olmaktan derilmiş kıvrak zekâdır.
Ey saçları dağınık garib genç,
Ey isteğinden başka yoldaşı olmayan;
Ey her ne kadar üzerinde küçük bir kir bulunsa da,
Tertemiz cismine babam fedâ olasıca.

Ebû Bekir Dukkî Şam'da bana, **Ebû Ali Ahmed b. Muhammed Ruzbârî**'nin kendisi için inşâd ettiği şöyle bir şiir okumuştu:
Kanâatin sınırı, senin her şeyi yok etmendir;
Yeni bir kısmet ortaya çıktığı zaman.
İşâretleri kapsayan bir vecd tasvîri gerçekleştiğinde;
Tama' ile asla eğilip bükülmemendir.

Vecihî bana **Ebû Ali Ruzbarî**'nin kendisi için inşâd ettiği şu şiiri söylemişti:

Size gözyaşıyla yazıyorum;
Kalbim ise aşk suyuna karışmakta.
Elim yazıyor, kalbim bıkıyor;
Gözyaşlarım ise elimin yazdığını siliyor.

Ebû Ali Ruzbârî bana dayısı **Ebû Ali**'nin şu şiirini okumuştu:

Beni ümidlendirdikten sonra,
Safvet/tertemiz, vuslat için Senin bahçene girmeyi düşündü.
Ancak engeller var Senin vuslat kapsamına girmeye,
Hem de Sana ulaşmayı engelleyen mâniler.
Sıfatları Sana geri verdiğinde;
Kemâl sırasında ve temkin sıfatıyla,
Sen onun verdiklerini görerek kanâat ehli ol!
Değilse elindekileri bir lâhzada kaybedersin.

Ebû Ali'den bir başka şiir:

Ben Seni candan yüceltiyorum, ben kendimi kurban ediyorum
Kulun kurbanı rûhudur; çünkü onu veren Sensin
Ruh Sana nasıl kurban olmasın ki, Sensin onu veren!
Onu Sana kurban edene, onu Sen ihsân etmişsin.

Ebû Bekir Ahmed b. İbrâhim el-Müeddib el-Beyrûtî, Mısır'da bana **Havvâs**'ın şu şiirini okudu:

Tamamına düşerim kaygısıyla bâzı eziyetlere katlandım;
Nefsimi nefsime karşı savunurken de o izzet buldu.
Alışa alışa zor gelen şeyleri ona yudum yudum içirdim,
Eğer ona zorlukları birden içirseydim tiksinirdi.
Dikkat edin, nice zillet vardır ki nefs için izzettir;
Nice nefsin izzet sandığı şeyler vardır ki, zillettir.
"Benden isteyin!" buyurandan başkasına zenginlik murâdıyla;
El açacak olsam elim felç olur.
Nefsimi sabra zorlayacağım, çünkü sabırda izzet var.
Az da olsa kendi dünyalığıma rızâ göstereceğim.

Ebû Hafs Ömer eş-Şimşâtî Remle'de bana **Havvâs**'a âid şöyle bir şiir okumuştu:

Sana doğru olan yol âşikârdır,
Seni murâd eden hiç kimse yoktur, yol sorsun.
Kış gelince Sen yaz olursun;

Yaz olunca da Sen gölge olursun.

Yukarıdaki sözün sâhibi **Ömer** demiştir ki: Bu şiirin mânâsı Kur'an'daki: "***Mûsâ, Rabbım benimledir. O, bana doğru yolu gösterecek***"[657] âyetinde vardır.

Semnûn'un -ki muhib/âşık diye çağrılırdı- vecdi anlatan şöyle bir şiiri vardır:

Farzet ki ben seni ilimler ve ilim vecdiyle buldum.
Zâhirî vücûd olmadan Seni kim bulabilir?
Sen beni ilimle îkâz edip sonra terk ettin;
Sana karşı hayran ve şaşkınım, bir şey göremiyorum.
Ey görünmeyen, dehr/dünyâ Senin izzetini gösteriyor.
Sana âid görünen her şeyin küçüğü bile hayret verir;
Ben vecd ile huşû hâlinde neş'elenirdim,
Kâh beni gaybete, kâh da huzura sevk eden bir tavırla.
Onun görülmesi varlığı yok eder.
Varlığı yok eder; ortaya çıkacak bütün anlamları yok eder.
Beni yüzerek yücelikler denizine atar.
Seni, Senden ortaya çıkan varlık olmaksızın, zâhir olmuş isterim.

Semnûn'a âid bir başka şiir:

Gönlümü dünyâdan da, lezzetlerinden de uzaklaştırdım;
Sen kalbimden ayrılmayan bir şeysin.
Ben Seni gözbebeğimle göz kapağım arasında bulmadıkça;
Göz kapakları uykudan kapanmadı.

Câfer Huldî benim kendisinden okuduğum sırada dedi ki: **Cüneyd**'den duyduğuma göre **Ebu'l-Hasan** ve **Seriyy Sakatî** çoğu zaman şu beyitleri okurdu:

Aşk iddiâsıyla konuşunca derdi ki: Yalan söylüyorsun,
Niye ben senin organlarını örtülü görüyorum.
Aşk aşk değildir, âşıkın derisi bağırsaklarına yapışmadıkça.
Kuruyup, çağıranın çağrısına cevap veremez olmadıkça.
Sende aşk bırakmayıncaya kadar zayıflamadıkça.
Ağlayan ve yalvaran bir gözden başka bir şey kalmayıncaya kadar.

Cüneyd der ki: Odasına girdiğimde bir bez ile odasını temizleyen **Seriyy** şunları söylüyordu:

Yanına girmek istemedim tâ ki,
Zelil bir kul mahalline girmiş olmayayım.
Onun perişan hâline gözlerimi yumdum da,
Nefsimi kîl ü kâlden korudum.

Cüneyd çoğu zaman şu beyti okurdu:

Ne gündüz, ne gece benim râhatım yoktur,
Bu sebeple ben gecenin uzunluk ya da kısalığına aldırmam.

Tebriz'de **Ebû Amr Zencânî**, **Şiblî**'nin ölüm sırasında şu şiiri okuduğunu söylemişti:

Aşk sultanı der ki: Ben rüşvet kabûl etmem,
Kurban olduğuma sorun: Beni niye ısrârla öldürmek ister?

Yine **Şiblî**'ye âid bir şiir:
Bir gün üzerimize senin gölgen düştü.
Şimşek gibi aydınlattı, ince yağmur yavaşça indi.
Onun parlak bulutu yoktur ki ümidlinin ümidini kessin,
Ondan yağmur gelmiyordu ki susuzlar suya kalsın.

Yine **Şiblî**, **Nessâc**'a tevâzûdan yerini sordu. O dedi ki: Benim huzûrumda tevâzuu hatırlamak mekâna düşkünlüktür." Ve şu şiiri okudu:

***Leylâ** insanlardan değerli kılındı sanki,*
Kadir gecesinin diğer bin aydan üstünlüğü gibi.
*Ey **Leylâ**'nın aşkı her gece artır benim sevgimi,*
Ey günlerin tesellisi senin randevun haşrdedir.

Şiblî bir gün meclisinde şu şiiri okumuştu:

İki göz ki Allah onlara ol dedi, oluverdiler.
O iki göz gönülde şarâbın yaptığını yaparlar.

Sonra **Şiblî** şöyle demişti: Ben bu iki göz ile bedenin gözlerini kasdetmiyorum. Fakat sadırlarda bulunan kalb gözünü kasdediyorum. Kalbinde gözü, dinleyen kulağı ve kabul görmüş sözü olana ne mutlu!

Ebu'l-Ferec Ukberî der ki: **Şiblî**'den gayreti sordum. Dedi ki: Beşerî gayret kişileredir, ilâhî gayret vakti Allah'ın dışındakilere zâyi etmemek içindir. Sonra şöyle bir aşk şiiri inşâd ederek konuştu:

Kalbimde olandan bedenim eridi.
Bedende bulunandan da kalbim eridi.
Benim ipimi kesin ve dilerseniz vuslata izin verin;
Sizden gelen her şey bana güzeldir.
Halk nezdinde sıhhat buldu ki ben âşıkım;
Kimse bilmedi ki kime olmuştur benim aşkım.

İlimden bir konu açıldığında **Şiblî** şöyle demişti:

Senin dışındaki sözü anlamaktan ben uzağım;
Sizin sevginiz beni meşgûl ediyor.
Ben bakışımı benimle konuşana çeviririm,
Ancak şunu bildim ki, benim aklım sizin yanınızda.

Şiblî meclisinde çoğu zaman şu iki beyiti okurdu:

Beni gördü, lütfunun olağanüstülüklerini benden gizledi.
Kalbimin ayrılık derdinden eridiğini anladım.
Benden gâib/uzak değildir ki ben zikriyle tesellî bulayım
O benden yüz çevirmiş değildir ki ben Ondan gâib olayım

Yine **Şiblî**'nin bir şiiri:
Seller aktı ve aktığı zaman beni ağlattı,
İki gözümden onun için acâib yaşlar dolup taştı.
Sizden başkası tuzludur; sel size ulaştığında,
O da sizin güzelliğinizi alıp tatlılaşacak.

Denildiğine göre şu beyitler ise **Sehl b. Abdullah**'ın zorluklara sabra dâir şiirleridir:

Bir saat düşünür müsün ki, öldüğün zamanı
Sen tatlı ve acı o zamanın çocuğusun,
Bilesin ki bu dünyâda akşam olur,
Sabah olur; acı da, vardır tatlı da.
Sevgili seni sevinçle doldurmasın;
Hoşa gitmeyen bir şeyle karşılaştığında sabır gerekir.
Dünyâda bir günah işlediğin zaman.
Hemen onun ardınca de ki: Ya Rabb bağışla!

Yahyâ b. Muâz Râzî'ye âid bir şiir:

Devâsız bir derdle ölmekteyim,
Belâ saydığım şeylerden kurtuluş yok.
*Diyorlar ki: Sağlığının ardından **Yahyâ** delirdi;*
Kınayanlar içimde ne olduğunu bilmez.
Kişinin derdi sultanının aşkı olunca,
Başkasından tedâvi edecek ne umsun?
Allah ile beraber olan vaktini lezzet içinde geçirir.
Sen onu kâh mutî kâh âsî olarak görsen de,
Beni kendi hâlime bırakın, sıkıntımı arttırmayın.
Benim yularımı Efendiler efendisine doğru serbest bırakın.
Dikkat edin benden uzaklaşın, benim yabancılaşmamı isteyin.
Kalbimi örten perdeyi açmayın.
Beni Mevlâ'ya bırakın, kınamamdan geri durun ki,
Benim olan her şeyin üzerinde Mevlâ'ya yakın olayım.

Ebu'l-Abbas'ın şükür konusunda bir şiiri:

Senin bende ne kadar nîmetin var ben onlara şükredemedim
Sen onları çöllerine rağmen bana verdin
Ben onları taşımaktan acze düştüm de
Senin nîmetlerini ellerin taşır bana.

Yine **Ebu'l-Abbâs**'a âid bir şiir:

Şükür, kendisiyle güzel olana ben nasıl şükür edebilirim?
Benim şükrüm O'ndan O'na dostluk içindedir
Âşıklar ancak vecd ile şükrederler

İnfirâd özelliğinden samîmiyetle.

Ebu'l-Abbâs'a âid bir başka şiir:

Ben Hakk'ı söylerim: Sen bana aşırı bir yük yükledin
Benim yüküm senin aşkın ve benim sabrımdır. Bu ne acâib şey?
Tehlikeli iki şeyi kalbimde cem ettim:
Birbirine zıt iki cinsi ki, biri donduran, öbürü yandıran;
Huzûrsuz eden bir ateş, yakan bir özlem
Rahmet ve azâb nasıl bir araya gelir?
Beni nasıl bıraktığını bilseydim böyle olmazdım,
*Benim sana tahammülüm ve sabrım **Eyyûb** sabrıdır.*
Belâlar ortaya çıkınca tüylerim diken diken oldu,
Yükümün ağırlığından uryan ve tasalı hâle geldim.
Ona hastalık dokunmuştu ve şeytân sıkıntı veriyordu.
Sen güçlüsün, kul ise sıkıntılı ve felâketzededir.
Beni nefsime bırakma ki bana karşı yakın olan,
Muzaffer olmasın, çünkü ben gizliyim.

Ebû Hamza'ya âid bir olay:

Rivâyete göre **Ebû Hamza** bir kuyuya düştü. Üstüne kuyunun kapağını kapadılar. Bir yırtıcı hayvan geldi. Kuyunun kapağını açtı ve kuyuya indi. **Ebû Hamza** hayvanın ayağına tutundu ve hayvan onu kuyudan çıkardı. O zaman hâtiften şöyle bir nidâ işitti:

"-Ne güzel yâ **Ebâ Hamza**! Biz seni bir ölüm ile bir başka ölümden, yırtıcı hayvan eliyle kuyudan kurtardık." **Ebû Hamza**, o sırada şunları söylemişti:

Sana karşı duyduğum hayâ, arzularımı gizlememe engel oldu.
Bana keşf yoluyla seni idrâk zenginliği verdin
İşimde bana yumuşak davrandın da gâib olana şâhid gösterdin
Letâfet ancak bir başka letâfetle anlaşılabilir,
Sen bana gayb olarak göründün öylece sanki
Beni gayb ile müjdeleyecektin. Oysa Sen yakındasın;
Ben Seni görüyorum, bende Senin heybetinden bir tedirginlik var.
Sen lütuf ve ihsânınla beni kendine yaklaştırıyorsun.
Sen seveni Senin aşkınla diriltiyorsun.

Ne şaşılacak şey ki! Ölüm ile hayât beraberdir.

Ebû Nasr Bişr b. Hâris'e âid bir şiir:

Benim yalnız ve tek başına oluşuma şaşmayın;
Sen zamanındaki teferrüdü arttır.
Kardeşlik bitti, artık ortada kardeşlik yok;
Ancak dil ve el ile yaltaklanmaktan başka.
Onun kalbinde olan bana açıldığı zaman;
Siyah zehrinin orada nasıl top olduğunu gördüm.

Yûsuf b. Hüseyin Râzî'ye âid bir şiir:

Kardeşlerden gelen her şeyi severim,
Ayak sürçmelerini görmezden gelen saf olurum.
Sevdiğimin her işi bana uygun gelir,
Diriyken de öldükten sonra da beni korur.
Bu vasıflara sâhip biri keşke bulabilsem,
Malımı ve hasenâtımı onunla bölüşürüm.

Ebû Abdullah Kuraşî'ye âid bir şiir:

Sen bütün işlerinde insanların bir karışımısın,
Ancak bizzat senin zâtın farklıdır.
Sen o nefse karışır sanki nefs olursun;
O nefsin güçleri biter; çünkü güçler seninle yok olur.
Sunarlar nefse jurnalciler senin hakkında;
Gizli, âşikâr onu sıkıntıya sokacak her şeyi,
Sen, seninle ilgili her şeyi ona anlattın.
Sen, olan her şeyde onları mâzur görürsün;
Bir kere onun sana âid şefkat duyguları yaralandı,
İkinci defa da kalbinin derinliği ondan yara aldı.

Ebû Abdullah Heykelî, **Ebû Abdullah Kuraşî**'ye yazdı ki:

Bir zât ki, kimliği sürekli hatırlanır.
Şuur altında bilinir; bununla birlikte inkâr edilir.
Bizzat akıllar O'nun ziyâsını açığa çıkaramaz,

Gözler O'nun sâyesinde görür hâle gelir.
En zor olan şey, O'nun ele alınma mekânıdır.
O, göremeyenlere kendi varlığını haber verir,
O'nunki hâriç, bütün mârifet yolları kapalıdır.
Ancak yollar onunla açıktır; onsuz yollar çöldür.
Sen o zâta bağlanıp O'nunla kendinden gâib olduğunda,
O'nun varlığı akıllara haber verici olarak tecellî eder.

Ebû Saîd Harrâz'a âid bir şiir:

Seni seven kalb bir başkasını îmâ etmez;
O'nun himmeti, neredeyse seni haberle buluşturacak.
O'nun kalbi Sen'in aşkına tutulmuştur, O'nun canı
Yakınlık ve nazar sıkıntısından erimektedir.
Bir kalb ki, zihinler zekâsını ondan devşirir,
Seninle yüceldiği zaman ey benim izzet ve iftihâr vesilem,
Zayıflamıştır onlar içlerindeki gizli üzüntüden,
Gözlerinde ve kulaklarında toplanan örtülü kederden.
O kimseyi tesbih ederim ki dilese olağanüstülükleri ızhâr ederdi;
Nihâyet sen onun sırrını ay gibi yüzeyde görürdün.

Ebû Abdullah Kuraşî'nin **Heykelî**'ye cevâbı:
Vâkıa bu şiirin **Ebû Saîd Harrâz**'ın sözü olduğu da söylenmiştir:

Hakk hak ehline aşktan hakîkat libâsı giydirdiğinde,
O hakîkat, sırların sıfatlarından uzak olur.
Sır yoktur, sır kendisinden sonra gelen şey sebebiyle böyle anılır.
Fakat sır dediğin kâdir olan Allah'ın sıfatlarıdır.
Ârifin sözünü, lâfzın dışına çıkarma!
Lâkin latîf Allah'ın yüce şeyleri temsîli böyledir.
Güneş bütün nûruyla sırlar üzerine doğunca
Sen peş peşe gelen şualarla mezc olursun.
O azîz olan zât mekândan uzaktır;
O sıfattan ârî değildir, ama senin sıfatlarını da yok eder.

Ebu'l-Hadîd, **Kuraşî**'ye şunları yazmıştı:

Senin aşkınla helâk oldum demekten korkarım.

Oysa ki ben sana âşık olmakla helâk oldum.
Uyku şâyed yanıma yaklaşacak olursa,
Göz kapaklarını gözyaşı ile döverim.

Ebû Abdullah'ın ona cevâbı şöyledir:

Fakat ben derim ki Hakk'tan hayâ ettim.
Çünkü senden gelen yorucu aşk, sükûnete ermektedir.
Uyku göz kapağıma girerse
Ben de sana icâbet için uyurum, sükûnete ermek için değil.

Şeyh **Ebû Nasr** der ki: Bu şiirlerin zor olanları vardır, anlamı açık olanları vardır. Sûfîlerin bu şiirlerde latif işaretleri, ince mânâları vardır. Kim bu şiirlere nazar kılarsa, sûfîlerin maksadlarını anlayıncaya kadar düşünsün. Tâ ki bu şiirleri söyleyenleri lâyık olmayan cihetlere hamletmesin. Bu şiirler kendisine kapalı kalan ve onları anlamayanlar ise onu anlayanlara sorarak araştırsın. Çünkü her makamda söylenecek bir söz ve her ilmin ehli vardır. Biz onun şerhine dalacak olursak kitap uzar.

eş-Şuarâ, 26/62.

IV- SÛFÎ DUÂLARINDAN ÖRNEKLER

Zünnûn'un Duâsı

"Güç Senindir, bolluk Sendendir. Sen her yaratığına kuvvet ve kudretinle yardım edensin. Sen dilediğini yapansın. Sana asla acz ve cehâlet ârız olamaz. Noksanlık ve ziyâdelik Sana tuzak kuramaz. Nasıl kurabilsin ki, onları da Sen var ettin. Onlar Senin yaratığın, Sen bütün delîllerinle mevcûd iken onlar yoktu. Yaratıkları Senden başka var edecek yoktur. Her kavranan şey kendisinin mahlûku, her mahlûk kendisinin san'at eseri olan zâtın, şânı ne yücedir. Bu dünyâda gözler O'nu kavrayamaz. Hiçbir mekân O'ndan müstağnî olamaz. Seni Senden başka hiç kimse gerçek anlamda tanıyamaz. Ancak vahdâniyyetini ikrâr edebilir. Mârifeti eksik olandan başka kimse Senden habersiz olamaz. Hiçbir şey Sana diğerini unutturamaz. Senin kudretine kimse sınır çizemez. Hiçbir yer Senden hâlî/Sensiz olamaz. Hiçbir durum, Seni başkasından alıkoyamaz.

Zünnûn'un Diğer Bir Duâsı

Allah'ım, gözlerimizi yaşlı, gönüllerimizi ibretle dolu eyle! Kalblerimizi Senden korkarak semâ kapılarına yükselt. Gözlerimizi mârifet ve basîret kapısına aç! Mârifetlerimize, hikmet nûruna nazar kılma anlayışı ver ey âşıkların gönül dostu ve ey gönüllerin nihâî durağı!

Zünnûn'un Bir Başka Duâsı

Allah'ım, Sen dostlarına yakın olansın. Tevekkül ehline yetensin. Sen onların gönüllerine ve sırlarına âgâhsın. Benim sırrım Sana açıktır. Ben Sana özlem duyuyorum. Günah beni Senden uzaklaştırınca zikrin beni kuşatır. Bilirim ki, bütün işler Senin elindedir. İşlerin kaynağı Senin kazâ ve kaderindir. Zillet ve noksana benden uygun kim var? Çünkü beni zayıf yarattın. Affına benden lâyık kim var? Sen bunu önceden biliyorsun. Senin emrin beni kuşatmıştır. Ben Senin emrine izninle itâat ettim. Bu yüzden Sana

minnet borçluyum. Sen biliyorsun ki ben isyâna düştüm, aleyhimde delîlin var. Ben Senden rahmetinin gereğini; ihtiyâcımı sâdece Sana arzetmeyi, zâhir ve bâtın günahlarımı bağışlayıp beni kendinle her şeyden müstağnî kılmanı diliyorum.

Yûsuf b. Hüseyin'in Duâsı

Ben senin nîmetlerinin mahsûlüyüm, beni intikam mahsûlü yapma! Ey biz istemeden bize îmân ihsân eden, bizden ne diliyorsan onu ver. İstediğimiz affını bizden esirgeme. Biz Sana döneceğiz. Günaha ısrârımızdan tevbe edeceğiz, sana yöneleceğiz. Allah'ım bize lütfettiğin îmân ve İslâm'ı bizden kabûl buyur. Bizi bağışla. İlâhî, nîmetin bizi kuşatmıştır. Sen o nîmetlere şükür makamısın. İzzetine andolsun ki, hiçbir kimse Sensiz Sana şükretmeye muktedir olamaz.

Yûsuf b. Hüseyin'in Bir Hakîm'den Naklettiği Duâ

Hamd, kullarına verdiği nîmetlere şükür nasîb eden Allah'a mahsûstur. O kendi şükrüyle yaratıklarının şükründen müstağnîdir. Çünkü O'ndan başka tanrı yoktur.

Şeyhlerden Birinin Münâcâtı

Ey Rabbımın keremi, sen benim için Rabbıma yalvar,
Çünkü Rabbıma senden başka şefâatçı yoktur.

Cüneyd'in Duâsı

Bu duâ, *Kitâbu'l-münâcât*'tan alınmıştır.

Ey dinleyenlerin en hayırlısı, Senin cömerdlik ve şeref hazîneni istiyorum. Ey kerem sâhiplerinin en yücesi, Senin fazl u keremini taleb ediyorum. Ey müsâmahalıların en üstünü, Senin ihsânını ve merhametini diliyorum. Ey verenlerin en iyisi, gönlü kırık ve boynu bükük bir hâlde, Sana şiddetle ihtiyâç duyan ve fakat Senin, ihtiyâcını zarûret ölçüsünde verdiklerinin hâliyle Senden istiyorum. Bu hâlde olanların Sana olan özlemi büyüktür. Onlar Senin irâden olmadan hiçbir şeyin olmayacağını, Sen izin vermeden kimsenin şefâat edemeyeceğini bilirler. Senin örttüğün nice kusûr, uzaklaştırdığın nice belâ, bağışladığın nice günah vardır. Ey yardım

dileyenlerin sesini duyan, susanların gönüllerinde gizlediklerini bilen, hareket hâlinde olanların tenhâda yaptıklarını gören, hâcetimi Senden istiyorum. Kötü amellerimin, sesimin Sana ulaşmasına engel olmamasını diliyorum. Sırrımda gizlediklerimin beni mahcûb etmemesini umuyorum. İnsanların görmediği yerlerde işlediğim, ama Senin bildiğin kusurlarımdan dolayı beni hemen cezâlandırma! Her zaman bana şefkatle muâmele buyur. Her durumda bana lütufkâr ol!

İlâhî rabbim, ben Sana sığınıyorum. Senden yardım diliyorum. Gönül hastalıklarından ve kalbimin bu tür hastalıklara tutulmasından beni kurtarmanı diliyorum. Ki böylece sadrım bu hastalıklarla dolmasın. Aklım ve dilim zikrinden hazz alsın. Bedenim hizmetten geri kalmasın. Ben noksanlık ve kusurların etkisi altındayım. Senden bu duyguları zihnimden çıkarmanı istiyorum. Gece ve gündüzümü zikrinle ma'mûr kılmanı taleb ediyorum. Beni hizmet ve ibâdete erdir. Böylece vâridât tek, hâl bir olsun. Gevşeme ve bıkkınlık meydana gelmesin. Yola çıkınca süratle koşup Sana gelelim. Bizi güzel lezzetlerinle rızıklandır ey kerem sâhiplerinin en kerîmi!

Ebû Saîd Dîneverî'nin Duâsı

Trablus'taki meclisinde **Ebû Saîd Dîneverî**'nin şöyle duâ ettiğini duymuştum:

İlâhî, senin üzerindeki hakkını dilerim. Senin hakkından daha değerli bir hak yoktur. Ehl-i Hakk üzerindeki senin hakkın da yine senin üzerindedir. O hakkı elde etme imkânı verecek sensin. Ehl-i Hakk'ın hakkı da senin üzerinedir. Her hak sâhibinin hakkı; her şeyi kuşatan ilminle, kıdeminle, her şeye mâlik ve şâmil kudretinle Sana âiddir. **Muhammed**'e ve ehl-i beytine salât olsun. Bana şunu şunu... yapıvermeni dilerim.

Şiblî'nin Duâsı

Ömer b. Bahr'ın, **Şiblî**'den ezberlediği duâ şöyledir:

Ey göklerin ve yerin ışığı, hamd Sanadır. Ey yerlerin göklerin sâhibi, esmâ-i ilâhiyyene, daha yücesi bulunmayan zât-ı ilâhiyyene, hakk olarak indirdiğine ve ona anlayış bahşettiğine andolsun ki, Sen kendisinden başkası bulunmayan Allah'sın. Ey Allah zât-ı ecell u a'lâ, **Muhammed**'e ve ehl-i beytine salât eyle. **Muhammed**'in ehl ve

ümmetinin dağınıklarını cem'et, onları dağıtma. Zâhirlerine acı, bâtınlarını ma'mûr eyle! Onları koru ve onlara yetecek ihsânda bulun. Onların her şeylerine bedel ol! Onlara acı ve göz açıp kapayıncaya kadar, hatta daha kısa bir süre kendilerine bırakma! Hakk ancak seninle hakktır. Onları temiz, takvâ sâhibi, senin leddünnî ilimlerinle yücelmişlerden kıl. Onları konuştuklarında hakîkat üzere konuşanlardan eyle. Sustuklarında da Hakk için susanlardan kıl!

Yahyâ b. Muâz Râzî'nin Duâsı

İlâhî, Sen benim Efendimsin, umudumsun. Amelim Seninle kemâle erer. İlâhî Sana amelim zaafa uğrasa da, emelim zayıflamadan duâ ediyorum. Kalblere Senden gelen ilhâmlar ne hoştur. Kimsenin görmediği yerlerde Sana gizlice yapılan münâcâtlar ne tatlıdır. Allah'ım, kıyâmette Sen bana "kulum, seni bana karşı aldatan nedir?" diye sorduğunda ben: Ey Yüce Rabbım, beni aldatan Senin iyiliğindir, derim. Eğer Sen beni düşmanlarınla birlikte cehenneme sokacak olursan, ben onlara dünyâda iken Seni sevdiğimi söylerim. Çünkü Sen benim Efendimsin. Her şeyden müstağnîsin.

Allah'ım, eğer beni azâbından kurtarırsan rahmet ve affınla kurtarmış olursun. Yok eğer azâb edecek olursan bu da adâletinin gereğidir. Ben Senden ne gelirse râzıyım, çünkü Sen benim Rabbımsın, ben de Senin kulunum. İlâhî Sen bilirsin ki, ben cehenneme dayanamam. Fakat ben cennetine lâyık olmadığımın da bilincindeyim. Affından başka çıkış yolum yok.

İlâhî, ey benim Efendim ve sevinç vesîlem, amellerim her ne kadar kötü ise de, Senin keremin bana amelimin kusurlarını göstermiyor. Kurtuluş onda ama, nîmet sevinci güzel amele de beni bırakmıyor. Seninle sevinmek, bana nefs ile sevinmeyi unutturdu.

Allah'ım, ben Sana yakınlaşmaya çalışıyorum. Sana senin delâletinle ulaştırılmaya istiyorum. Benim huccetim, Senin nîmetlerindir; yoksa amelim değil! Bugün fazlınla kuşattığın kullarını, yarın adlinle hesâba çekeceğini sanmam. Senin afv denizin, bütün günahları boğar. Rızân da bütün istekleri kuşatır. Eğer Senin affın bol olmasaydı kulların huzûruna günahla gelemezdi.

İlâhî, ey benim efendim ve sevinç vesîlem, Sen benim efendimsin. Her şeyden müstağnîsin. Nefsimi günahlarla zâyi ettim, Sen onu

tevbe için bana geri ver. Sen bilirsin ki, kullarından kerim olanlar bile kendisine haksızlık yapanı bağışlarlar. Ben nefsime karşı zâlimim. Sen ise kerîm olanların en üstünüsün. Beni bağışla. Yine Sen bilirsin ki İblis, Senin de, benim de düşmanımdır. Onun üzüntüsünü artırmada, hîlesini etkisiz hâle getirmede Senin mağfiretinden daha etkili bir şey yoktur. Ey merhametlilerin en merhametlisi bizi mağfiret et!

*** * ***

Antakya'da **Ömer Malatî**'den dinlemiştim. Şeyhlerden birine: "Nasıl duâ etmemiz gerekir?" diye sordum. Dedi ki: "Delikanlı, ben sana duâ edeceğim, ancak senin de huzûrda bulunman gerekir. Ben sana duâ ederken sen huzûrda olmazsan, benim duâmın bir yararı olmaz."

Rivâyete göre **İbrâhim b. Edhem** bir gemi yolculuğuna çıkmıştı. Deniz coştu ve dalgalar yükselmeye başladı. Halk gemide bulunanların eşyâlarını yük olmasın diye denize atmalarını istiyordu**. İbrâhim Edhem**'e de gelip: "Bizim için Allah'a duâ et!" dediler. **İbrâhim Edhem**: "Bu saat duâ zamanı değil, teslimiyet zamanıdır" diye cevap verdi.

Sûfîlerden biri şöyle der: "Duâya icâbetin sağlam olması için duânın sadâkatle ve gönülden olması gerekir."

Câfer'in bana **Cüneyd**'den naklen bildirdiğine göre **Seriyy Sakatî**: "Allah'ım bana bir şekilde azâb edeceksen hiç olmazsa hicâb zilletiyle azâb etme" diye duâ edermiş.

Ebû Hamza, **Seriyy**'den duâ taleb ettiğinde o: "Allah seni ve beni tûbâ ağaçları altında buluştursun" diye duâ etmiş. Ona göre Allah dostlarından cennete ilk girenlerin istirâhat mekânı, tûbâ ağaçlarının altı olacakmış.

Ebû Muhammed Cerîrî'nin rivâyetine göre **İbrâhim Mâristânî** şöyle anlatıyor: Rüyâmda **Hızır**'ı gördüm. Bana parmaklarıyla da sayarak on maddelik bir duâ öğretti:

1- İlâhî Senden, güzelce yine Sana yönelmeyi,
2- Sana kulak vermeyi,
3- Seni anlamayı,
4- Emrinde basîret üzre olmayı,
5- Tâatını îfâ etmeyi,
6- İrâdene sarılmayı,

7- Hizmetine koşmayı,
8- Hüsn-i edeble muâmeleyi,
9- Sana teslim olmayı,
10- Senin vech-i cemâline nazar kılmayı isterim.

Ebû Ubeyd Büsrî anlatıyor: Hz. **Âişe** vâlidemizi rüyâda gördüm. "Anacığım, bana bir duâ öğretir misin?" dedim. Bana: "Yâ **Ebâ Ubeyd**, şöyle duâ et" diyerek bir duâ talîm etti: "İlâhî, azığımı azalt, ama desteğini artır. Dünyâ ve âhiret işimde bana yardım et!" Ben kendisine biraz daha devam etmesini söylediysem de o: "Yâ **Ebâ Ubeyd**, bu kadarı sana yeterli" dedi.

Şeyhlerden biri şöyle duâ edermiş: "İlâhî, sana halk içinde efendilere yapılan duâ gibi, tenhâda ise dosta yapılan duâ gibi duâ ediyorum."

Şeyhlerden birine: "Duânın tefvîz ve teslim boyutunun ne olduğunu" sordum. Allah'a iki türlü duâ edilir. Birincisi zâhirî a'zâların güzelliğini artırır. Çünkü duâ, organların tezyînini sağlayan bir hizmet türüdür. İkincisi Allah'a Allah emrettiği için duâ etmektir.

Cüneyd'in Duâsı

İlâhî! Sana yakîn hâsıl etmiş olan için Senden daha hükmü güzel kim olabilir? Senden sakınıp Sana yönelen için rahmeti Senden geniş kim bulunabilir? Seni murâd eden ve tâatına yönelen için merhamet ve şefkati Senden daha çabuk kim vardır? Bunların hepsi Senin nîmetlerin içinde yüzüyorlar. Senin onlara olan fazlın sâyesinde Sana kulluk ediyorlar. Onların Sana olan kaygıları gizlidir. Onların irâdeleri Senin katına, kalbleri Seninle Sana yöneliktir. Senden başka bütün hazzlarından fânî olmuşlardır. Sâdece Seninle cem' hâlindedirler. Gece gündüz her durumda Sana dönüktürler. Seni her şeye tercih ederler. Ben de Seni istiyorum. İlâhî, ben Senden fazl u ihsânınla beni gözetmeni, korumanı, bana merhametle muâmele etmeni istiyorum. Ben Sana sığınıyorum. Senden yardım diliyorum. Seni umuyorum, Senden korkuyorum. Her türlü dünyâ ve âhiret işinde Sana güveniyorum. Senden başka ilâh yok. Seni tesbih ediyorum, çünkü ben zâlimlerden oldum.

Bütün bunlar, sûfîlerin maksad, hâl ve mânâlarına uygun isteyenin bakıp teberrük edebileceği duâlarının bir özetidir. Başarı Allah'tandır.

V- SÛFÎ ÖĞÜT VE NASÎHATLERİ

Şeyhlerden biri anlatıyor: **Ruveym**'e: "Bana nasîhat et!" dedim. O şunları söyledi: "Eğer gücün yeterse bu uğurda canını vermek en sağlam yoldur. Değilse sûfîlerin işleriyle uğraşıp durmanın bir anlamı yoktur."

Yûsuf b. Hüseyin'in mürîdleri toplanıp kendisinden nasîhat talebinde bulundular. O şunları söyledi: "İki şey hâriç benden gördüğünüz şeylerin hepsine uyunuz. O iki şeyden biri, Allah için borç istemek; diğeri de genç oğlanlarla sohbet etmektir."

Seriyy Sakatî'ye: "Bize öğüd ver!" dediler. O da **Yûsuf b. Hüseyin** gibi: "Allah için borç istemeyin, genç oğlanların yüzlerine bakmayın!" dedi.

Adamın biri, **Ebû Bekir Bârizî**'den nasîhat istedi. O da adama: "Âdet, alışkanlık ve râhata düşkünlüğe karşı dikkatli ol!" diye öğüt verdi.

Ebu'l-Abbâs b. Atâ ihvânına yaptığı nasîhatlerinden birinde şöyle söylemişti: "Üzüntülerinizin, sizin isteklerinizin dışında, Allah'ın dilemesiyle zâhir olan şeylerden kaynaklanmış olmasından sakının!"

Câfer Huldî anlatıyor: **Cüneyd** adamın birine şöyle nasîhatte bulunmuştu: "Nefsini öne geçirip azmini geri bırak. Azmini öne geçirirsen nefsin geride kalır. Bu da nefiste çok tenbellik meydana getirir."

Ebû Saîd Harrâz'ın mürîd veya dostlarından birine nasîhat için yazdığı şöyle bir mektup görmüştüm: "Kardeşim, arkadaşlarına iyi davran, ehl-i dünyâ ile iyi geçin. Dışın onlar gibi olsa da fiilin onlardan farklı olsun ki, dîninin îtibârını zedelemeyesin. Onlar gülerse sen ağla! Onlar sevinince sen mahzûn ol! Onlar gevşeyecek olurlarsa sen ciddî ol! Onlar doyduğunda sen aç ol! Onlar dünyâ zikrine dalınca sen âhireti hatırla; az konuşmaya, sağa sola fazla bakınmamaya; yeme, içme ve giyimin azıyla yetinmeye çalış ki, Allah seni rahmetiyle dilediği şekilde Firdevs cennetine yerleştirsin!"

Ebû Saîd Harrâz mürîdlerinden birine şöyle nasîhatte bulunmuştu: "Ey mürîd, vasiyetimi tut, Allah'ın sevâbına rağbet et! Allah'ın

sevâbına ermenin yolu, habis nefsi tâata döndürüp eritmek, muhâlefetle onu öldürmektir. Allah'ın dışındaki şeylerden ümidini keserek nefsi kurban etmek, Allah'tan hayâ ederek onu katletmektir. Allah'ın sana kâfî olduğunu görerek her türlü hayırda yarışmak, her yer ve makamda amel yapmaktır. Hem de kalbin, bu amellerin kabûl olunmadığı kuşkusuyla attığı hâlde. İhlâsa erip Allah'a varıncaya kadar kabûl, ihlâs ve sıdkın gerçekleri bunlardır. Allah dilediğini yapar ve murâd buyurduğu şekilde hükmeder."

Zünnûn'un ihvânından birine şöyle bir vasiyeti vardır: "Kardeşim, biliyorum ki, İslâm'dan daha üstün bir şeref, takvâdan daha kıymetli bir üstünlük ölçüsü, vera'dan daha sağlam bir bağ, tevbeden daha etkili bir şefâatçı, âfiyetten daha değerli bir libâs, selâmetten daha koruyucu bir yol, kanâattan daha değerli bir hazîne, olana râzı olmaktan daha değerli bir servet yoktur. Azığını yetecek oranda tutan râhata kavuşur. Rağbet ve düşkünlük göstermek, yorgunluk kapısını açan anahtar, bitkinliğe götüren binittir. Hırs, dâimâ insanı günaha çağırır. Açgözlülük her türlü aybı içinde saklar. Nice tama' vardır, yalancıdır. Nice emel vardır, zarara götürür. Nice ümid vardır, mahrûmiyet kapısını açar. Nice kârlı görünen işin sonu, hüsrândır."

Cüneyd de mürîdlerinden birine vasiyet sadedinde şunları söylemiştir: "Mevcûd durum (vakit ve hal) ortaya çıkınca mâziye çok iltifât etmemeni tavsiye ederim."

Ben bir kere **Ebû Abdullah Hayyât Dîneverî**'ye: "Bana öğüt ver!" demiştim de bana şunları söylemişti. "Sana beraberinde hiçbir âfet bulunmayan bir haslet tavsiye ediyorum. O da kardeşini gıyâbında güzellik ve hayırla anman, ona hayır duâda bulunmandır."

Ebû Bekir Verrâk der ki: "İzzet tutkusu bana izzetimi sattırdı. Zillet endişesi korku satın aldırdı." Allah'ın nasîhat ve öğüdünü dinlemeyenlerin durumu budur.

Zünnûn'a bir adam geldi ve: "Bana Nasîhatte bulun!" dedi. Zünnûn ona: "Sana şunu tavsiye ederim, eğer gayb ilmi konusunda sâdık bir tevhîd ile te'yîd olunduysan, Hz. **Âdem**'den bugüne bütün peygamberlerin ve nebîlerin dâveti sana ulaşmış sayılır. Bu senin için hayırdır. Eğer durumun bundan farklı bir konumda ise, o zaman boğucu nidâ ne zaman gelecek bekle!" dedi.

Bana **Ebû Muhammed Mühelleb b. Ahmed b. Merzûk Mısrî** anlatmıştı: **Ebû Muhammed Murtaiş**'in vefâtı sırasında

yanındaydım. Bana, borcunu ödeyivermemi, vasiyet etti. Kendisinin on sekiz dirhem borcu bulunuyordu. Definden sonra üzerinde bulunan elbiseye değer takdîr ettirdik. Tam “on sekiz dirhemlik” imiş. Hemen sattık. Aldığımız para ile borç başabaş gelmişti. Borcu ödedik. Bu arada bâzı şeyhler oraya toplanmıştı. Şeyhin kalan elbise parçalarına bakıyorlardı. Her biri teberrüken birer parça alıp dağıldılar.

İbrâhim b. Şeybân’ın yanına bir adam geldi ve: “Bana öğüd ver!” dedi. **İbrâhim** ona şöyle nasîhat etti: “Allah’ı zikret, O’nu unutma! Bunu yapamazsan bâri ölümü unutma!”

Şeyhlerden birinden nasîhat taleb edildiğinde şunu söylemişti: “Adını âlim ve bilgin defterinden sildirmeye bak!” (Çünkü ilmine mağrur olup şaşırırsın.)

Ebû Bekir Vâsitî’ye: “Bize öğüt ver!” dediler. Şunu söyledi: “Nefeslerinizi ve zamanınızı sayarak bilinçle tüketin ve’s-Selâm.”

Bir başkasına aynı taleble başvurulduğunda: “Kıllet/azlık, zillet ve kavuşma, hepsi Allah iledir” dedi.

Zünnûn anlatıyor: Mukattam dağında esirdim. Bir de baktım mağaranın kapısında bir adam şunları söylüyor: “Kalbimi ümidsizlikten kurtarıp ümidle mâmûr eden zâtı tesbîh ederim. O’ndan gelen ümidsizlik benden ayrıldı. Bana O’ndan bir ümid geldi de ben böylece ümid sâhibi oldum.” Bir de baktım ki bunları söyleyen o zât ibâdetten yorulmuş, zâhidlikten bitkin düşmüş bir hâlde. Kendisine sokulup: “Bana nasîhat et!” dedim. Şunları söyledi: “Göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa Allah’tan ümidini kesmemeye bak! Sevinçle üzüntüyü bir gör. Allah ile aranı açmaz, vuslata koşarsan kıyâmette gerçek sevinci görürsün.” Ben biraz daha nasîhat etmesini arzu ettiysem de o: “Bu sana yeter!” diye kestirip attı.

Adamın biri, **Zünnûn**’a “bana biraz öğüt ver” deyince o: “Şüpheyi yakîne tercih etme! Sükûnet hâlinin dışında nefsinden râzı olma! Başına dünyânın belâsı gelecek olsa ona güzelce sabret! Emellerini Allah’a havâle edersen, O’nun senin emellerini yerine getirdiğini görürsün. Allah ile yakınlığı ganîmet bil. Allah’ın öyle kulları vardır ki, onlar O’nunla ülfet eder, dost olur, O’nu tanır ve mârifeti O’ndan beklerler, ayn-ı yakîn ile O’na vâsıl olurlar. Onların gözleri kudreti yüce olan zâta dönüktür. O onlara vuslat şerbeti içirir. Hâlis kulluğun

lezzetini tattırır. Onların ağlama ve duâları, çabucak icâbet olunsun diye, arş kapılarında yankılanıp durmaktadır.

Bir nasîhatinde **Cüneyd** şöyle der: “Amele sarıl, ölüm seni aceleyle yakalamadan amelinde acele et! Sana gelinmeden sen kendine gel! Dünyâdan gelip geçen kardeşlerinle, akran ve emsâlinle, dostlarından dünyâsını değiştirenlerle Allah sana nasîhat edip durmaktadır. İşte senin nasîbin, şu kalan ömrün ve ondan yararlandığın kadardır. Bundan başka her şey aleyhinedir, lehine değil. Benim sana öğüt ve nasîhatim budur. Onu kabûl edersen onun kabûlü ve anlaşılıp uygulanmasıyla iş, övgüye lâyık olur ve’s-Selâm.”

Bunlar, sûfîlerin nasîhatlerinin ve bu konudaki amaçlarının bir bölümüdür. Başarı Allah’tandır.

DOKUZUNCU BÖLÜM:
SEMÂ

I- SEMÂA DÂİR
MUHTELİF MESELELER

Allah Teâlâ buyurur: "***O yaratmada*** (halk) ***dilediği artırmayı yapar***."[658] Müfessirler, âyette geçen "***halk***"ın güzel huy ve güzel ses demek olduğunu belirtmişlerdir.

Hadîs-i şeriflerde şöyle buyurulmuştur:

1- "*Allah'ın gönderdiği nebîlerin her biri, güzel seslidir*."[659]

2- "*Allah, güzel sesli nebîsini dinlediği gibi hiçbir şeyi dinlememiştir*."[660]

3- "*Allah güzel sesle okuyan kimseyi, sâhibinin şarkı söyleyen câriyesini dinlemesinden daha güzel dinler*."[661]

4- "***Dâvud*** *(a.s.)'a güzel ses verilmişti. Hattâ güzel sesiyle Zebûr okuduğu zaman cinler, insanlar, vahşî hayvanlar ve kuşlar bile kendisini dinlerdi. İsrâiloğulları toplanıp onu dinlerlerdi. Güzel sesinin etkisiyle onun meclisinde dört yüz kişinin öldüğü rivâyet edilmektedir*."[662]

5- "***Ebû Mûsâ****'ya* ***Dâvud*** *ehlinin mizmârından/güzel sesinden verilmiştir*."[663]

6- "Hz. Peygamber (s.a.) fetih gününde Kur'an okudu ve sanki şarkı söyler gibi medd etti/uzattı."[664]

7- **Muâz b. Cebel** (r.a.) Allah Rasûlü'ne: "Senin dinlediğini bilsem daha neşeli okurdum" demişti. Çünkü Allah Rasûlü: "*Kur'an'ı seslerinizle tezyîn ediniz*"[665] buyurmuştur.

Allah bilir ama, bu hadîsin iki mânâsı vardır. Birinci mânâya göre Kur'an okumanın güzel bir biçimde yerine getirilmesi murâd olunmuştur. Kur'an okuyan kırâatı sırasında sesini güzelleştirir ve nağmesini düzeltir. Çünkü Kur'an, Allah kelâmı olduğundan mahlûk değildir. O'nun mahlûk bir ses ve mükteseb bir nağme ile güzelleştirilmesi düşünülemez.

İkinci mânâya göre ise bir takdim te'hîr söz konusudur. Öyle olunca anlam: "*Seslerinizi Kur'an'la güzelleştiriniz*"[666] şeklinde olur. Kur'anda: "***Hamdolsun Allah'a ki, kuluna içinde hiçbir eğrilik bulunmayan dosdoğru Kitâb'ı indirdi***"[667] âyetinde ***hiçbir eğrilik***

bulunmayan ibâresi, ***dosdoğru*** lâfzına takdîm edilmiştir. Hadîste de böyle bir takdîm söz konusudur. Nitekim Kur'an'da bunun başka örnekleri pek çoktur.

Allah Teâlâ Kur'an'da: "***Seslerin en çirkini merkep sesidir***"[668] âyetiyle çirkin sesi zemmederken bir bakıma güzel sesi övmektedir.

Hikmet ehli kişiler, güzel ses ve nağmenin mânâ ve önemi konusunda pek çok söz söylemişlerdir. Nitekim kendisine "güzel ses" konusunda görüşü sorulan **Zünnûn**: "Her güzelliğe Hakk'ın verdiği kendisine işâret sayılan hitâb ve işâretlerdir."

Yahyâ b. Muâz der ki: "Güzel ses, içinde Allah sevgisiyle yanan kalbe Allah'tan bir esintidir."

Bir başkası şöyle söyler: "Hoş nağme, Allah aşkı ateşiyle yanan gönülleri ferahlatan ilâhî bir rüzgârdır."

Bana **Ahmed b. Ali Vecîhî**, **Ebû Ali Ruzbârî**'den naklen **Ebû Abdullah Hâris b. Esed Muhâsibî**'nin şöyle söylediğini nakletmişti: "Bugün bizim kaybettiğimiz üç şey vardır ki, onlar üç şeyle birlikte bulununca ne kadar yararlıdır: Dindarlıkla bir arada bulunan güzel ses, korunabilen güzel bir yüz, vefâ ile sürdürülen güzel bir kardeşlik."

Bündar b. Hüseyin şöyle dermiş: "Güzel ses, te'sir icrâ eden bir hikmettir. Yumuşak edâsı ile etkili bir âlettir. Böyle bir güzel ses, Azîz ve Alim olan Allah'ın takdîridir." Nitekim Allah'ın güzel sese bahşettiği özelliklerden biri şudur ki, beşikte ağrı ve sancısı sebebiyle ağlayan bir çocuk, güzel bir ninni sesi duyunca susar ve uyur. Yine melânkoli denilen rûhî hastalığa tutulanların musikî/güzel sesle tedâvî edilip eski sağlıklarına kavuştukları herkesçe bilinen meşhûr bir konudur.

Allah'ın güzel sese verdiği bir başka özellik de develeri bile harekete geçirmesidir. Nitekim çöl yolunda develer yorulup yürüyüş tempoları yavaşlayınca güzel sesli şiir veya şarkı okuyucusu okumaya başlar. Develer dikkat kesilip boyunlarını uzatıp okuyucuyu dinlerler. Derhal yürüyüş tempoları düzelir. Yürümenin hızlanmasından develerin sırtındaki mahmiller sallanmaya başlar. Okuyucunun ses ve nağmesinin güzelliği ve okuyuşunun tatlılığı sebebiyle develer, hislerini kaybettikten sonra sırtlarındaki ağır yük ve hızlı tempo yüzünden çatlayıp ölecek duruma bile gelebilirler.

Dukkî bana Şam'da böyle bir olay anlatmıştı: Çölde Arap kabîlelerinden birinin çadırında misâfir oldum. Bağlı bir köle ve

çadırın önünde ölü develer gördüm. Yorgun ve solgun bir deve daha vardı ki, neredeyse canı çıktı çıkacak. Çadırda bağlı siyâhî köle bana: “Efendimizin bu akşamki misâfiri sen miydin? Sen efendimizin nezdinde hürmete şâyân birisin. Bana şefâatçı ol da şu zincirden kurtulayım. Çünkü efendim seni reddetmez” dedi. Yemek getirildiğinde yemeğe elimi sürmedim. Ev sâhibi ısrarla üstüme geldi. Bana: “Neyin var, niye yemiyorsun?” dedi. Ben kendisine: “Şu bağlı duran köleyi bağışlayıp bağını çözmedikçe ben bu yemeği yemiyeceğim” dedim. O: “Bu köle, beni yoksul düşürdü. Bütün malımı helâk etti. Bana da, çoluk çocuğuma da zarar verdi” dedi. Ben kendisine tekrar: “Bu çocuk bunca ne yaptı?” diye sorunca şunları anlattı: “Biz bu develerin sırtından kazanıp geçiniyorduk. Bu gencin güzel sesi vardır. O onlara ağır yükler yükleyip güzel sesiyle şarkılar söylemiş. Onlar da onun kendilerine güzel sesiyle söylediği şarkılar sebebiyle üç günlük yolu bir gecede kat’etmişler. Bize ulaşıp yüklerini indirdikten sonra bu deve hâriç hepsi öldüler. Sen benim misâfirimsin. Ben onu sana bağışladım” dedi ve kölenin bağını çözdü. Birlikte yemek yedik. Ertesi sabah ben bu kölenin sesini dinlemek istedim. Ev sâhibine bu arzumu söyleyince o da kölesine üzerinde kuyudan su taşıdıkları deve üzerinde şarkı söylemesini emretti. Köle şöyle öne doğru çıkıp deveyi sürmeye başladı. Bir taraftan da şarkı söylüyordu. Sesi iyice yükselince deve çıldırıp ipini kopardı. Ben de yüzüstü yere kapaklandım. Bu gencin sesinden daha güzel bir ses duyduğumu hatırlamıyorum. Ev sâhibi bağırıyor ve şunları söylüyordu: “Benden ne istiyorsun bre adam? Devemi şaşkına çevirdin, defol git!” **Dukkî**’nin anlattığı hikâye aşağı yukarı bu mânâda bir şeydi.

Antakya’da **Ahmed b. Muhammed Tallî** bana **Bişr**’den naklen anlatmıştı: **Bişr**, **İshâk b. İbrâhim Mevsılî**’ye sormuş: “Söz ve şarkıda usta olan kimdir?” O şu karşılığı vermiş: “Nefeslerinde temkîn sâhibi olan, dar zamanında bile cömerdlik gösteren, oyuna geldiğinde dahi lütufkâr davranan kişidir.”

Fâtır, 35/1.

Zağlûl, *Mevsûatü etrâfi’l-hadîsi’n-nebevî*, Beyrût 1989, IX, 80.

Buhârî, Fezâilü’l-Kur’an, 19; Müslim, Müsâfirîn, 232; Ebû Dâvûd, Vitir, 20.

İbn Mâce, İkâmet, 176; Ahmed, *Müsned*, VI, 19-20.

Kuşeyrî, *Risâle*, Kâhire, Dâru'l-Maârif, II, 508; krş. *İhyâ*, II, 271.
Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 31; Müslim, Müsâfirîn, 235.
Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 29; Ebû Davûd, Vitir, 20.
Buhârî, Tevhîd, 52; Ebû Dâvûd, Vitir, 20.
Buhârî, Tevhîd, 52.
el-Kehf, 18/1.
Lokman, 31/19.

II- SEMÂ HAKKINDA FARKLI GÖRÜŞLER

İşittiğime göre **Zünnûn**'a "semâın ne olduğu" soruldu. Şu karşılığı verdi: "Semâ, kalbleri Hakk'a doğru yönlendiren bir vâriddir. O'nu hak kulağıyla dinleyen tahkîk erbâbından olur, nefs ile dinleyen ise zındıklığa düşer."

Ahmed b. Ebi'l-Havârî şeyhi **Ebû Süleymân Dârânî**'ye "semâın ve güzel sesle okunan kasîdeleri dinlemenin" hükmünü sordu. Şu karşılığı aldı: "Bana göre ikisi de birbirinden daha güzel!"

Ebû Yâkûb Nehrecûrî'ye "semâ" konusunu sordular. Şu karşılığı verdi: "Yanması îtibâriyle sırlara yönelmeye işâret eden bir hâldir."

Bir sûfî şöyle der: "Semâ, mârifet ehlinin ruhlarının lâtif gıdâsıdır. Çünkü semâ diğer davranışlardan ayrılan bir rikkat ve incelik taşır. Semâ rikkati sebebiyle tab'an rikkatli olanlar tarafından idrâk olunabilir. Semâın inceliği, ehli katında ancak sırr sâfiyeti sâyesinde kavranabilir."

Ebu'l-Hüseyin Derrâc der ki: "Semâ beni güzellik ve zarâfet meydanlarında gezdirdi. Hakk'ın ihsânı ile vücûd denizine erdirdi. Safâ kâsesiyle suladı. Rızâ menzillerine eriştirdi. Tenezzüh ve fezâ bahçelerine çıkardı."

Kendisine "semâ" sorulan **Şiblî** şöyle demiştir: "Semâın zâhiri fitne, bâtını ibrettir. İşâreti tanıyana ibretle dinleyip semâ etmek helâl olur. Değilse semâ, fitneye dâvetiye çıkarır ve insanı ibtilâya sevkeder."

Rivâyete göre **Cüneyd** de şöyle söylemiştir: "Semâ yapmak isteyen kişi üç şeye muhtâçtır. Değilse semâ yapmamalıdır. Bu üç şey: Zaman, mekân ve ihvândır."

Şöyle de söylenmiştir: "İnsanların güzel seslerini dinlemekten hoşlanmayan kimsenin bir noksanlığı ve gönlüne düşüp zihnini çelen bir düşüncesi vardır."

Câfer Huldî, **Cüneyd**'in şöyle söylediğini nakletmektedir: "Üç yerde dervişler üzerine rahmet-i ilâhiyye iner: Semâ ânında; çünkü onların semâları Hakk'tandır ve o sırada ayağa kalkışları vecd sebebiyledir. İlim mütâlaası sırasında, çünkü onlar bu sırada evliyâ

ve sıddîkların hâlinden başka bir şey konuşmazlar. Yemek sırasında, çünkü onlar iyice ihtiyâç duymadıkça yemezler.”

Ebû Ali Ruzbârî’den “semâ” soruldu. Dedi ki: “Keşke biz ondan zararsız, başabaş kurtulabilsek!”

Ebu’l-Hüseyin Nûrî’den “sûfî kimdir?” diye sordular. “Sûfî, semâ yapan ve sebepleri tercih edendir” dedi.

Bana **Ebu’t-Tayyib Ahmed b. Mukâtil Akkî**’nin haber verdiğine göre **Câfer** şöyle demiştir: **Cüneyd**’in mürîdlerinden **Ebu’l-Hüseyin b. Zîrî**, fâzıl bir şeyhti. Bâzen semâ yapılan bir yere gelir, eğer hoşlanırsa izârını serip oturur ve: “Derviş gönlüne göre hareket eder, gönlünü nerede bulursa oraya oturur” derdi. Eğer hoşlanmazsa “semâ kalb ehlinin işidir” der, ayakkabılarını alıp uzaklaşırdı.

Husrî’den bir konuşmasında şöyle söylediğini duymuştum: “Semâ bitince kesiliveren semâ ile benim ne işim var? Semâ kesiksiz ve devamlı olmalıdır.” Kendisine “semâın ne olduğu” sorulunca da şunları söyledi: “Semâ, içtikçe insanın susuzluğunu artıran bir içecek gibidir.”

III- AVÂMIN SEMÂI

Güzel ses, korku ve ümid duygularını harekete geçirerek kendisini âhirete teşvik eden avâmın semâının mubâh oluşu konusunda **Bündar b. Hüseyin** şöyle konuşur: "İnsanların güzel seslerini dinlemekten hoşlanmayanların duyularında bir noksanlık vardır. Mubah da olsa, insanların yararlandığı her şeyde semâ hâriç bir zorluk vardır. Eğer semâ kötü emel ve düşüncelerden uzaksa, mubahtır. Bu konuda tekellüfe işi zora sokmaya gerek yoktur. Güzelliği severek, nağme ve güzel sesten haz alarak semâ yapan; ilâhî dinleyen kimsenin bu semâı; kötü bir amaç ve dîne muhâlefetle oyun ve eğlenceye dalıp sınırları aşmadıktan sonra, haram da değildir, mahzûrlu da.

Şu âyet-i kerîmeler semâın mubah oluşuna delîl sayılmaktadır:

1- "***Görmüyor musunuz, kendi nefislerinizde âyetler vardır***."[669]

2- "***İnsanlara ufuklarda*** (âfâkî) ***ve kendi nefislerinde*** (enfüsî) ***âyetlerimizi göstereceğiz***."[670]

Allah'ın bize bir şeyi göstermesi, eşyâyı birbirinden ayırmaya yarayan beş duyuyla olur. Bu duyu organlarından göz güzelle çirkini; burun güzel koku ile kötü kokuyu; ağız ve dil acı ile tatlıyı; el yumuşaklıkla sertliği birbirinden ayırıp tanımaya yaradığı gibi işitme/semâ organı olan kulak da güzel seslerle, güzel olmayan sesleri birbirinden ayırmaya yarar. "***Seslerin en çirkini merkep sesidir***"[671] âyetinde çirkin ses zemmolunurken bir bakıma güzel ses övülmektedir. Sesin güzelini çirkininden ayırmanın yolu işitmekle/semâ; yâni vehmi izâle edecek dikkatli bir zihin ve huzûr-i kalb ile kulak verip dinlemekle olur.

Allah Teâlâ cennetlikler için cennette hazırlamış olduğu nîmetleri kitâbında şöyle sıralamaktadır: Kiraz, meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları, bol meyveler, kuş eti, ***iri gözlü hûrîler***,[672] ***ipekler, atlaslar***,[673] ***mühürlü hâlis içkiler***,[674] koltuklar, köşkler, odalar, ağaçlar, nehirler ve diğerleri. Kur'an'da bir âyette de: "***Onlar cennet bahçelerinde neşe ve sevinç içindedirler***"[675] buyurulmaktadır. **Mücâhid** bu neşe ve sevincin, "irigözlü güzel câriyelerin tatlı nağme

ve güzel sesleriyle söyledikleri şarkılar" olduğunu belirtir. Câriyeler hadiste de geldiği gibi şöyle söylerler:

Biz burada ebedîyiz, asla ölmeyiz.[676]
Biz hiç ihtiyarlamayan körpeleriz.

Allah Teâlâ burada sayılan nîmetlerden, sâdece içkinin dünyâda haramlığını belirtmiş, Allah Rasûlü de: "*Dünyâda içki içen tevbe etmedikçe âhirette içemez*"[677] buyurmuştur. Böyle olunca semâ, Allah'ın cennetliklerin nîmetleri arasında saydığı, fakat dünyâda iken müminlere helâl kıldığı nîmetler arasına girer. Bunlar arasında Kur'an âyeti ve hadîsle, dünyâda haram kılınan sâdece içkidir.

Bir bayram günü Hz. Peygamber (s.a.), **Âişe** vâlidemizin hânesine vardı. Onun yanında iki câriye def çalıp şarkı söylüyordu. Hz.Peygamber onlara hiç müdâhale etmediği gibi yaptıkları işten de men'etmedi. Daha sonra gelen Hz. **Ömer** bu durumu görüp öfkelenerek: "Allah Rasûlü'nün evinde şarkı ve çalgı ha!.." dedi. Allah Rasûlü, Hz. **Ömer**'in öyle kızdığını görünce: "*Bırak yâ **Ömer**, eğlensinler; her milletin bir bayramı var*" buyurdu.[678] Eğer yaptıkları iş mahzûrlu olsa, bayram olmasıyla olmaması farketmezdi. Allah Rasûlü onları bundan men'ederdi.

Bu konuda rivâyetler pek çoktur. Benzer bir rivâyet şudur: Hz. **Ebû Bekir** (r.a.), râhatsız olduğu bir sırada, şöyle söyleyerek Hz. **Âişe**'nin yanına varmış:

Çoluk çocuğuyla sabahlayan herkes bilsin ki,
Ölüm kendisine ayakkabısının bağından daha yakın.

Hz. **Bilâl** râhatsızlığı arttığı zaman boynunu bükerek Mekke hasretiyle şöyle dermiş:

Acaba bir gece de olsa kalabilecek miyim?
Bir vâdide, ki etrâfında otlar ve çiçekler vardır.
Bir gün Mecne sularına varabilecek miyim?
Şâme ve Tufeyl'i görebilecek miyim?

Hz. **Âişe** de **Lebîd**'in:

Himâyelerinde yaşanılacak insanlar gitti,
Ben uyuzlu gibi, iyilerin gerisinde kaldım

beytini okur, ardından da dermiş ki: “Allah, **Lebîd**’e rahmet etsin. Eğer bizim çağımıza yetişse acaba neler söyleyecekti?”

Allah Rasûlü’nün ashâbından bir grubun, şiirle meşgûl olduğunu biliyoruz. Bunları tek tek sayacak olsak söz uzar. **Ebû Abdullah Hüseyin b. Hâleveyh en-Nahvî** bana **İbnü’l-Enbârî**’den rivâyetle **Kâ’b b. Züheyr**’in Allah Elçisi’nin huzûrunda söylediği şu şiiri okumuştu:

Suâd benden uzaklaştı, bugün kalbim hasta;
O’nun izinde ayağı bağlı bir esir durumunda.
Suâd yok artık, ayrılık günü kabîlesiyle göç ederken
Sürmeli gözleriyle ağlayan bir ceylân gibiydi.
Dişlerindeki ıslaklık temiz pınarsuyu ile karışıktır,
Çakıllı geniş vâdilerden kuşluk vakti inen.
O suyu bulandıracak şeyleri rüzgâr savurur,
O vâdiyi gece yağmurunun suyu doldurmuştur.
Sen ona dostça ikrâm et eğer sözünde durur,
Vaadini yerine getirir, ya da öğüt kabûl ederse.
Öyle bir sevgili ki, onun mayası yoğrulmuştur:
Acı çektirmekle, yalan ve sözünden dönmekle.
O’nun sözleri Urkûb isimli yalancıya mesel olmuştur,
Hiçbir vaad ve sözü yoktur ki boş çıkmasın.
Sevgisinin dâimî olmasını umar ve beklerim,
Ama yine de onun vuslatından ümidim yok.
Onun verdiği sözü tutacağını zannetmek,
Kalburun su tutacağına inanmak gibi muhal.
Onun vaad ve temennîleri seni aldatmasın,
Çünkü boş temennîler ve düşler aldatıcıdır.
Suâd şimdi öyle biryerde geceledi ki oraya
Ancak soylu yürük dişi develer ulaşabilir.
Onun bulunduğu yere varabilmek için,
İri cüsseli, yorulmak bilmez develer gerekir.
O devenin gerdanı kalın, ayakları kuvvetli,
Yapısı îtibâriyle damızlık develerden üstün olmalı.

Dağ gibi heybetli, kardeşi ile babası,
Amcası ile dayısı aynı kandan ve çevik olmalı.

Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Şiirin bir kısmı vardır ki, hikmettir*."[679] Ayrıca denilmiştir ki: "*Hikmet, müminin yitiğidir*."[680] Şiir söylemek câiz olunca bunun güzel ses ve hoş nağme ile olmasıyla hadr tarîkıyla hızlı, deve yürüyüşü temposunda, remel ve recez ölçüsünde veya ağır tempo ile olması müsâvîdir. Tabiî bütün bunlar, niyetlerin bozuk, irâdenin boş olmaması ve şer'î sınırların korunması, muhâlefet ve çekişmeden uzak olması şartına bağlıdır.

Ulemâ ve fıkıh imâmlarından bir grubu semâı câiz ve mubah görmüşlerdir. Bunlardan biri de **İmam Mâlik b. Enes**'tir. O, evinin kapısının önünden şarkı okuyarak geçen bir adamı dinlemiş:

Ey keman, senin bu milletine ne oluyor?
Sanki öfkeli gibi göz ucuyla bakıyorlar.

ve o adama: "Ücreti ödemedin, okuyacak olanın da önünü kestin" demiş. Adam kendisine ücretin ne olduğunu sorunca da bu şiirin kendisinden alındığını belirtmek istemiş. Medîne ulemâsının semâ konusunda bir kerâhet görmedikleri bilinmektedir. **Abdullah b. Câfer**,[681] **Abdullah b. Ömer** ile diğer sahâbe ve tâbiînden gelen, semâın cevâzını gösteren bâzı rivâyetler vardır.

İmam Şâfiî, semâın ve içinde mürüvveti zedeleyecek sözler bulunmayan şiir söylemenin cevâzına kâildir.

Rivâyete göre büyük bir âlim olmasına rağmen **Cüreyc** derdi ki: Benim Yemen'den Mekke'ye kadar gelip orada ikâmet etmem, bir gün duyduğum şu iki beyit sebebiyledir:

Allah'a andolsun ki, ben sözümü sakınmadan söylerim.
Uzun süre Yemen'de kalmaktan murâdın neydi?
Eğer günaha düştün veya günah arzusundaysan,
Hacdan vazgeçmekle parası sana kalmaz.

Rivâyete göre **İbn Cüreyc**, semâa ruhsat verirmiş. Kendisine bir gün sordular: "Kıyâmet gününde hasenât ve seyyiâtının herbiri bir

tarafa konduğunda semâ hangi tarafta yer alacak?” **İbn Cüreyc** şu karşılığı verdi: “Ne hasenât, ne de seyyiât tarafında. Çünkü semâ, hasenât ve seyyiâta dâhil olmayan bir lâğıv/boş iştir. Nitekim Allah Tâlâ buyurmuştur: “***Allah sizi kasıtsız*** (lâğıv) ***yeminlerinizden sorumlu tutmaz***.”[682]

Bu bilgiler, kötü bir amaç taşımadığı sürece avâmın semâının/şiir ve mûsikî dinlemesinin câiz oluşunu göstermektedir. Ancak semâın Allah Rasûlü’nün yasakladığı gruba giren telli çalgı, keman, davul, dümbelek ve melodi ile olanı da vardır.[683] Bu tür şeyleri dinlemek/semâ, ehl-i bâtılın işidir. Bunların mahzûrlu ve yasak oluşu, Hz. Peygamber’den gelen sahîh rivâyetlerle sâbittir.

ez-Zâriyât, 51/21.

Fussilet, 41/53.

Lokmân, 31/19.

Bkz. el-Vâkıa, 56/28-29, 31, 21, 22.

ed-Duhân, 44/53.

el-Mutaffifîn, 83/25.

er-Rûm, 30/15; bkz. Alûsî, *Rûhu’l-maânî*, Beyrût ts., XXI, 26.

Tirmizî, Cennet, 24.

Ahmed, *Müsned*, II, 22.

Müslim, Salâtü’l-îdeyn, 17, 19; İbn Mâce, Nikâh, 21.

Buhârî, Edeb, 90; Ebû Dâvûd, Edeb, 87.

Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Zühd, 15.

Bkz. İbn Abdi’l-Berr, *el-İstîâb* (*el-İsâbe* kenarında), Beyrût 1327, II, 276.

el-Bakara, 2/225.

Ebû Dâvûd, Fey’, 3, Edeb, 52; Ahmed, *Müsned*, V, 257.

IV- HAVÂSSIN SEMÂI

Bana **Ebû Amr İsmâil b. Nüceyd**, vâiz **Ebû Osman Saîd b. Osman Râzî**'nin şöyle söylediğini anlatmıştı: "Semâ üç türlü olur. Birincisi mürîd ve mübtedîlerin semâı ki, onlar bu sâyede değerli birtakım hallere erişmek isterler. Böylelerinin fitne ve riyâya düşmelerinden korkulur. İkincisi sıddîkların semâı, bunlar hâllerinde bir ziyâdelik umarak durumlarına uygun şeyler dinlerler/semâ. Üçüncüsü âriflerden istikâmet ehli olanların semâı, bunların semâ sırasında hareket ve sükûn türünden kalblerine vârid olan şeyde Allah'a îtirâz söz konusu olamaz."

Rivâyete göre **Ebû Yâkûb İshâk b. Muhammed b. Eyyûb Nehrecûrî** şöyle demiştir: "Semâ ehli üç gruptur: Birincisi sükûn ve hareketinde vaktin hükmüyle davrananlardır. İkincisi suskun ve sâkin bir biçimde duranlardır. Üçüncüsü semâdan aldığı zevk sırasında kendi kendine çırpınıp dövünenlerdir. Bu grup, bunların en zayıfıdır."

Bündar b. Hüseyin der ki: "Semâ; tabîat mertebesinde semâ edenler, hâl ile semâ edenler, Hakk ile semâ edenler olmak üzere üç türlüdür."

1- Tabîat mertebesinde olan semâda güzel sesten hoşlanmada avâm, havâss ve zî-rûh/canlı hepsi müşterektir. Çünkü güzel ses, rûh cinsinden olup rûhânî özelliğe sâhiptir. (Bu yüzden zî-rûh olan canlıları etkiler.) Bu konuya dâir bâzı açıklamalar önceki bölümlerde geçmişti.

2- Hâl ile semâ yapan, ilâhî ve mûsikî dinleyen kişi semâı sırasında gelen vâridâtın mânâsını düşünür. Bu vâridât genellikle; azarlama ve hitâbı hatırlama, vuslat ve ayrılığı, yakınlık ve uzaklığı hatırlama türünden, ya da geçmişe üzülme ve geleceği özleme, ümid ve ümidsizliği hatırlama, genişlik ve dostluk, ayrılık korkusu, ahde vefâ, vaadi tasdîk, ahidde noksanlık, sıkıntı ve özlem, kavuşma sevinci, ayrılma korkusu, kavuşamadığına hasret, umduğundan ümid kesmek, temiz bir sevgi, sağlam bir dostluk, temkinden sonra ortaya çıkabilecek coşku ve taşkınlık, Dost'u mülâhaza ânında O'nun kontrolünde olduğunu unutmama, üzüntü ve sıkıntılar, çeşitli fitneler, gözlerinden yaşlar akıtmak, iniltilerin gidip gelmeye başlaması, hasretin tâzelenmesi cinsinden şeylerdir. Kulağına kendi hâline

uygun böyle bir hâl geldiğinde kişi, çakmak çakan kimse gibi olur. Hâlinin temizliği ve çakmağının gücü ölçüsünde sırrında bir çakmak çakar ve çakmağın kıvılcımının attığı ateş tutuşarak tesîri organlar üzerinde zâhir olur. Dış özelliklerinde bir değişme, bir hareket ve bir heyecân meydana gelir. Gücü yettiği kadar kendisine hâkim olmaya çalışır. Vârid güçlü olunca da kendisine hâkim olamaz. Onları yöneten ve koruyan Allah'ı tesbih ederim. Eğer Allah'ın fazl ve ihsânı, rahmet ve rıfkı olmasa onların akılları başlarından gider, nefsleri telef olur, canları çıkardı.

3- Semâ etmeleri Hakk ile ve Hakk'tan olanlar ise bu tür şekillere bürünmezler. Böyle hâllere iltifât etmezler ve bu fiillerle karşılaşmazlar. Çünkü bu tür davranışlar, her ne kadar değerli sayılsa da, beşeriyet sıfatına bulandığından insâniyet ile irtibâtlıdır. Yâni temizliği illetli olduğundan, illetlerinin zelle ve günahından emîn olunamaz. Tâ ki, semâı Allah ile, Allah için, Allah'tan ve Allah'a yönelik olmadıkça. Hakîkat menziline vâsıl olup hâlleri tamamlayan, fiil ve sözden fânî olarak ihlâs ve tevhîdde derinlik kazananların beşeriyeti sükûnete erer, nefsânî hazları son bulur, vazîfeleri bâkî kalır. Beşeriyete âid bir illet ve nefsânî bir haz bulunmaksızın, ruh herhangi bir nîmetten yararlanmaksızın Hakk vâridâtını müşâhede eder. Hakk'ın hikmetini, kudret âsârını, lütfunun sıradışılıklarını ve ilminin olağanüstülüklerini ızhâr şeklinde gönülleri üzerinde bulunan semâ pınarlarını müşâhede eder. "***İşte bu, Allah'ın lütfudur ki, onu dilediğine verir***."[684]

Bir başka sûfî de şöyle demiştir: "Semâ ehli, üç çeşittir. Birincisi ehl-i hakâyık, bunlar dinledikleri şeyde Hakk'ın kendilerine olan hıtâbını duymaya çalışanlardır. İkincisi hâllerinin, makamlarının ve durumlarının hitâbını duymaya çalışanlardır. Bunlar ilimle irtibâtlı, işâret ettikleri husûslarda doğruyu yakalamaya çalışırlar. Üçüncü grup da dış dünyâ ile irtibâtını kesmiş, gönüllerini dünyâ sevgisi ve mal toplama kaygısıyla kirletmemiş dervişlerdir." Bunlar, temiz bir gönülle semâ yaptıkları; ilâhî ve mûsikî dinledikleri için, semâ bunlara yakışır. Bunlar halk arasında semâın fitnesinden selâmete en yakın olanlardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Hadîd, 57/21.

V- SEMÂ EHLİNİN DERECELERİ

Semâ ve mûsikî dinleyenlerin birtakım mertebeleri vardır. Bunlardan bir grubu Kur'an dinlemeyi tercih edip bundan başka bir şeyin dinlenmesini uygun görmez. Bu konudaki delîlleri de şu âyet-i kerîmelerdir:

1- "***Kur'an'ı tane tane*** (tertîl ile) ***oku***!"[685]

2- "***Kalbler, ancak Allah'ın zikriyle mutmain olur*** (huzûr bulur)."[686]

3- "***Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablarından korkanların, bu kitabın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri, hem de gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar***."[687]

4- "***Onlar öyle kimseler ki, Allah'ın adı anıldığı zaman kalbleri ürperir***."[688]

5- "***Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek parça parça olmuş görürdün***."[689]

6- "***Biz Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için şifâ ve rahmettir***."[690]

7- "***Dinleyip de sözün en güzeline uyan kimseleri müjdele***!"[691]

Bu konuda âyetler çoktur.

Sâdece Kur'an dinlemekle yetinmeyi tercih edenlerin sünnetten delîllerinden bâzıları da şunlardır:

1- "*Kur'an'ı seslerinizle tezyîn ediniz*."[692] Bir başka mânâya göre: "*Seslerinizi Kur'anla süsleyiniz*."

2- Hz. Peygamber **İbn Mesûd** (r.a.)'a: "*Kur'an oku da dinleyelim*!" buyurmuştu. **İbn Mesûd**: "Kur'an size nâzil olduğu hâlde ben onu size nasıl okuyabilirim?" dedi. Allah Rasûlü bu cevap üzerine: "*Benim onu başkasından dinlemek hoşuma gider*" buyurmuştu.[693]

3- **Berâ** anlatıyor: "Ben Allah Rasûlü'nü ve't-Tîni ve'z-Zeytûn sûresini okurken dinledim. Ondan daha güzel okuyan birini görmedim."

4- "*Hûd sûresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı*."[694]

5- **Ebû Mûsa'l-Eş'arî** hakkında: "*Ona **Dâvud** âilesine verilen güzel bir ses verilmiştir*"[695] buyurmuştur.

6- Allah Rasûlü'ne "Kur'an'ı en güzel kim okur?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "*Kur'an okurken haşyet duygusu ile okuduğunu gördüğün kimse.*"[696]

7- Allah Rasûlü, suffa ashâbının yanına uğradı. Onların bir kısmı, diğerlerinin arkasına sığınarak çıplak vücûdlarını setretmeye çalışıyorlardı. Birisi Kur'an okuyor, diğerleri dinliyordu.[697]

8- Hz. Peygamber (s.a.) Kur'an okumuştu. Tam: "***Her ümmetten bir şâhid getirdiğimiz ve seni de onlara şâhid olarak gösterdiğimiz zaman hâlleri nice olacak***?"[698] âyetine geldiği sırada bayılıp düştü.[699]

9- Allah Rasûlü bir başka seferinde: "***Eğer kendilerine azâb edersen, şüphesiz onlar Senin kullarındır***"[700] âyetini okumuş ve ağlamıştı.

10- Hz. Peygamber (s.a.) rahmet âyetlerine geldiğinde duâ eder ve sevinirdi. Azâb âyetlerine gelince de yine duâ eder ve Allah'a sığınırdı.[701]

Bu konudaki haberler/rivâyetler çoktur. Kur'an dinlemeyi tercih eden kimseler, Hz. Peygamber'den bu konuya dâir rivâyet edilen şu hadîse dikkat etmelidirler. "*Mânâsını düşünmeden Kur'an okuyanın okuyuşunda hayır yoktur*."[702] Allah, Kur'an dinleyenleri kitâbında muhtelif yerlerde, iki biçimde anmaktadır. Birincisi: "***Onların arasında, seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından çıkınca kendilerine bilgi verilmiş olanlara: «Az önce ne demişti?» diye sorarlar. Bunlar Allah'ın kalblerini mühürlediği ve hevâlarına uyan kimselerdir***"[703] âyetinde geçtiği gibidir. Bunlar Kur'an'ı sâdece kulaklarıyla dinlerler, huzûr-i kalb ile değil. Allah onları zemmetmektedir. Kalblerine mühür vurmuştur. Onlar Allah'ın, haklarında: "***İşitmedikleri hâlde işittik diyenler gibi olmayın***!"[704] buyurduğu kimselerdir. İkincisi: Allah'ın özelliklerini sayıp haklarında şöyle buyurduklarıdır: "***Rasûl'e indirileni duydukları zaman, anladıkları gerçekten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün***."[705] Onlar Kur'an'ı dinlediklerinde huzûr-i kalble dinlerler.

Allah bu âyetiyle onları övmektedir. Kur'an'da bu mânâda başka âyetler de vardır.

Sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînden günümüze kadar, Kur'an dinlerken bayılıp düşen, ağlayan, ölen, bâzı organlarına felç gelen ve baygınlık geçiren kimseler konusuna dâhil o kadar çok rivâyet vardır ki, bunları sıralamaya kalkacak olsak kitap uzar, özet özelliğinden çıkardı. Sahâbeden **Zürâre b. Evfâ** halk önüne geçip imâm olmuş ve Allah'ın kitabından bir âyet okuyunca bayılıp ölmüştü. Tâbiînden **Ebû Cüheyr** de bunun gibi olmuştur. **Sâlih Mürrî** kendisine Kur'an okumuş, o da hırıltılı bir nefes aldıktan sonra ölmüştü.

Rivâyete göre **Ebû Ali Megâzî**, **Şiblî**'ye semâdan sormuştu da o şöyle anlatmıştı: "Bâzen kitâb-ı ilâhîden bir âyet kulağımı çınlatır ve beni bâzı şeyleri terk ve dünyâdan yüz çevirme husûsunda uyarır. Sonra ben normal hâlime ve halkın arasına dönerim, bakarım da kendimi o durumda bulamam. Sonra atılıp ilk vatanıma/elest bezmine dönerim. Kur'an'dan kulağına gelen şey seni alıp kendisiyle O'na götürüyorsa işte o, O'nun sana bir âtıfetidir. Eğer seni nefsine gönderiyorsa o da O'ndan sana bir şefkattir. Çünkü O'na yönelişte sana âid her türlü güç ve kuvvetten teberrî etmen câiz olmaz. (Fark hâliyle nefsini de oraya yönlendirmen gerekir.)

Ahmed b. Ebi'l-Havârî, **Ebû Süleymân Dârânî**'nin şöyle söylediğini nakleder: "Ben bâzen bir âyetin mânâsı içinde beş gece kalırdım. Ben kendi irâdemle düşünmeyi terketmesem o âyeti asla geçemezdim. Bâzen Kur'an'dan bir âyet gelir, akıl uçar gider. Bundan sonra tekrar aklımı geri veren Allah'ı tesbih ederim."

Rivâyete göre **Cüneyd** şöyle anlatmıştır: **Seriyy Sakatî**'nin yanına vardım. Onun yanında baygın yatan birini gördüm. **Seriyy** bana dedi ki: "Bu adam bir Kur'an âyeti dinledi ve bayıldı." Ben **Seriyy**'e: "Dinleyip bayıldığı o âyeti kendisine tekrar okuyun!" dedim. Okudu. Adam ayıldı. **Seriyy** bana: "Sen bunu nereden biliyorsun?" diye sordu. Ben de: "Yâkub kıssasından" dedim. "Çünkü O'nun gözlerinin görmez hâle gelmesi de, açılması da hep aynı yaratık yüzündendi. Eğer onun gözünün kapanması Hakk sebebiyle olsaydı, mahlûkun gömleği sâyesinde açılmazdı." **Cüneyd**'in bu cevâbı **Seriyy**'in hoşuna gitmişti.

Sûfîlerden biri şöyle anlatıyor: Bir gece: "***Her nefis ölümü tadacaktır***"[706] âyetini tekrarlayıp duruyordum. Birden hâtiften şöyle

bir ses duydum: “Bu âyeti kaç defa tekrarlayacaksın? Yaratıldıklarından beri başlarını semâya kaldırmamış dört tane cin öldürdün!”

Bana **Ebu’t-Tayyib Ahmed b. Mukâtil Akkî** şöyle anlatmıştı: Bir ramazan gecesinde **Şiblî** ile birlikte bir mesciddeydik. O imâmın arkasında, ben de onun yanındaydım. İmâm şu âyeti okudu: “***Biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız, sonra bu durumda sen de bize karşı hiçbir koruyucu bulamazsın***.”[707] **Şiblî** öyle dehşetli bir narâ attı ki ben, rûhu uçtu gitti, sandım. Daha sonra gördüm ki, morarmış, titriyor ve: “Sen dostlarına böyle söylüyorsun? (Ya bizim hâlimiz nice olur?)” diyordu. Bunu defalarca tekrarlıyordu.

Kur’an okumayı tercih eden kimse zikrettiğimiz âyet ve hadîsler sebebiyle tercih etmiştir. Ancak Kur’an dinlerken gerekli olan, huzûr-i kalb, tefekkür, tedebbür ve tezekkürdür. Okunan âyetlerden kalbine düşen incelikleri düşünmektir. Böylece Kur’an dinleme sırasında hâlini kontrol altına almış olur. Hâli böyle olmayan ve dinlediği Kur’an âyetleri kalbinde vecd uyandırmayan ya da ona karşı muvâfakat duygusu taşımayan ve bir hareket hissetmeyen kimsenin durumu: “***Çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumu gibidir***.”[708]

el-Müzzemmil, 73/4.

er-Ra’d, 13/28.

ez-Zümer, 39/23.

el-Hac, 22/35.

el-Haşr, 59/21.

el-İsrâ, 17/82.

ez-Zümer, 39/18.

Buhârî, Tevhîd, 52.

Buhârî, Tefsîr, 9; Müslim, Müsâfirîn, 247.

Tirmizî, Tefsir, 6.

Buhârî, Fezâilü’l-Kur’an, 31.

Dârimî, Fezâilü’l-Kur’an, 34.

Ebû Dâvûd, İlim, 13.

en-Nisâ, 4/41.

İbn Kesîr’de “titreyip ağladı” şeklindedir. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-azîm*, Beyrût 1988, I, 511.

el-Mâide, 5/118.
Ahmed, *Müsned*, V, 382; Deylemî, Salât, 69.
Deylemî, *el-Firdevs*, V, 176.
Muhammed, 47/16.
el-Enfâl, 8/21.
el-Mâide, 5/83.
Âl-i İmrân, 3/185.
el-İsrâ, 17/86.
el-Bakara, 2/171.

VI- SEMÂ VE ŞİİR DİNLEMEYİ TERCİH EDEN SÛFÎLER

Kasîde ve şiir dinlemeyi/semâı tercih edenlere gelince, onların bu konudaki zâhirî huccetleri Hz. Peygamber (s.a.)'in: "*Şiirin bâzısı vardır ki hikmettir*"[709] hadîs-i şerîfi ile: "*Hikmet müminin yitiğidir*"[710] hadîsidir. Bu tâife zannetmiştir ki, Kur'an Allah kelâmıdır, kelâm da Hakk'ın sıfatıdır. O kelâm, zâhir olunca beşerin tâkat getiremeyeceği bir hakktır. Çünkü o, gayr-ı mahlûktur. Bu yüzden yaratıkların sıfatları ona dayanamaz. O'nun bir kısmının diğer bir kısmından güzel olması da câiz olamaz. O, yaratık nağmeleriyle tezyîn olunamaz. Aksine eşyâ onunla müzeyyen olur. Çünkü o, varlıkların en güzelidir. O'nun güzelliğine rağmen bâzı şeyler beğenilmeyebilir. Allah Teâlâ buyurmuştur: "***Andolsun ki Biz, Kur'an'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mu***?"[711]; "***Eğer Biz Kur'an'ı bir dağa indirseydik muhakkak ki onu Allah korkusundan baş eğerek parça parça olmuş görürdün***."[712] Bu âyetlerde açıklandığı biçimde Allah Teâlâ Kur'an'ı bütün hakâyıkı ile kalblere indirmiş olsa ve okunması sırasında zerre miktârı bir tâzîm ve heybet münkeşif olsa kalbler parçalanır, akıllar baştan gider, dehşet ve hayret hâli zuhûr ederdi.

Bu görüş sâhipleri, halk arasında yaygın bir biçimde, insanların pek çok defa Kur'an'ı hatmettiği hâlde, tilâvet sırasında kalblerinde bir rikkat duymadığını; ama güzel ses ve tatlı nağme ile yapılan kırâatlarda kalbde bir rikkat ve bir tadın meydana geldiğini; bu güzel ses ve tatlı nağmenin Kur'an'dan başka bir şey okunurken de aynı rikkat, lezzet ve hoşluğu meydana getirdiğini gördüklerinden şu kanâate vardılar: İnsanlar bu güzel sese bağlı olarak hissettikleri rikkat, tad ve vecdi Kur'an'dan sanır. Eğer onların bu zanları doğru olsaydı, tilâvet ve kırâat sırasında var olan bu hâlin kesiksiz devam etmesi gerekirdi.

Güzel nağmeler, tabîata uygun düşer. Nağmeler, nefse âid hazlar türündendir, yapılması gereken görevler cinsinden değildir. Kur'an Allah kelâmıdır. O'na olan nisbet görev türünden bir nisbettir, nefse âid hazlar türünden değil. Şiirler ve kasîdeler de aynen nağmeler gibi

nefsânî hazlar türündendir, yapılması istenen görevler türünden değil. Her ne kadar ehli farklı derecelerde ve değişik özelliklerde de bulunsa, semâın bu türünde de, tabîata muvâfakat, nefse pay ve rûha gıdâ vardır. Çünkü güzel ses ve hoş nağmede bulunan incelikte tabîat ve nefs ortaktır. Aynı şekilde şiirlerde de birtakım ince mânâlar, rikkat, fesâhat, letâfet ve işâretler vardır. Güzel ses ve tatlı nağmeler, bu şiir ve kasîdelere bağlanınca her türlü benzerlik ve uyumuyla birbirine karışır. Böyle olunca da kasîde ve şiirler, nefsânî hazlara daha yakın, kalb ve sırlar üzerindeki etkin ağırlığı daha azdır. Bununla birlikte bunlar, yaratığın yaratığa karışması sebebiyle, daha az tehlikelidir. (Çünkü Kur'an gayr-ı mahlûk olduğundan bunlara göre tam anlamıyla dinlenmezse tehlikelidir.)

Kasîde ve şiir dinlemeyi Kur'an dinlemeye tercih edenlerin bu tercihlerindeki temel sebep, Kur'an'a hürmet ve içindekilere tâzîmdir. Çünkü Kur'an hakktır. Hakk'ın nurları bütün aydınlığı ile bu kasîde ve şiirler üzerine doğup onların mânâlarını aydınlatınca nefs, kendini gizler, hareketlerinin farkında olmaz, hazlarından ve hazların zevkinden fânî olur.

Bu görüşün sâhipleri derler ki: "Beşeriyet devam ettiği sürece biz de sıfatlarımız ve nefsânî hazlarımızlayız. Ruhlarımız güzel ses ve hoş nağmeden hoşlanmaktadır. Kasîde ve şiirlere yönelik hazlarımızın kalmasını görmekten doğan sevincimiz, Allah'tan zâhir olup yine O'na dönecek olan, O'nun sıfatı ve kelâmı bulunan Kur'an'dan duyduğumuz sevinçten evlâdır."

Ulemâdan bir grubu, şarkı söyler gibi tegannî/tatrîb ile Kur'an okumayı hoş karşılamazlar. Onlara göre Kur'an okurken lâhn yapmak câiz değildir. Allah Teâlâ buyurmuştur: "***Kur'an'ı tertîl üzere*** (tane tane) ***okuyun***."[713] İnsan nefsi, Kur'an okumaya ve dinlemeye karşı direnir. Çünkü Kur'an, Hakk'tır. (İnsan nefsi ise Hakk'a teslimiyette zorlanır.) Kur'an okurken güzel sesle lâhni birleştirenler, avâmın nefislerini Kur'an dinlemeye cezbetmek isterler. Şâyed kalbler hazır, hâller sağlam, gönüller temiz, nefisler eğitilmiş, tabîat-i beşeriyye kaybolmuş olsa, böyle güzel ses ve lâhne ihtiyâç kalmazdı. Başarı Allah'tandır.

Buhârî, Edeb, 90.

Tirmizî, İlim, 19.

el-Kamer, 54/17.

el-Haşr, 59/21.
el-Müzzemmil, 73/4.

VII- MÜRÎD VE MÜBTEDÎLERİN SEMÂI

Rahbe'de; Rahbetü **Mâlik b. Tavk** adlı yerde bana **Ebû Amr Abdülvâhid b. Ulvân** anlatmıştı. **Cüneyd**'in sohbetlerine katılan bir genç varmış. Zikir türünden bir şey dinlediğinde nârâ atarmış. **Cüneyd** bir gün kendisine: "Bir daha böyle yapacak olursan, bizim sohbetimize katılma!" demiş. Bundan sonra **Cüneyd** konuştuğunda gencin yüzünün rengi değişir, kendini sıkar, vücûdundaki her kılının dibinden ter boşanırmış. Bir gün kendisinde dayanılmaz bir hâl meydana gelince öyle bir nârâ atmış ki oracıkta yığılıp canı çıkıvermiş.

İbrâhim Havvâs'ın arkadaşı **Ebu'l-Hüseyin Seyrevânî** ile Dimyat'ta karşılaştım. **Cüneyd**'den naklen şunları anlattı: "Uzuvları parçalanıncaya kadar semâ yapan; ilâhî dinleyip cezbelenen birini tanırım. Bir başka adam tanırım ki ölecek dereceye varıncaya kadar zikir ve semâ ederdi." Onun **Cüneyd**'den naklettiği sözler buna benzer şeylerdi.

Dukkî'den dinlemiştim. Ona da **Derrâc** anlatmış: Ben ve **İbnü'l-Fuvatî**, Basra ile Übülle arasında Dicle nehrini geçiyorduk. Birden güzel bir köşk gördük. Önündeki bekçi kulübesinde bir adam ve yanında şarkı söyleyen bir câriye vardı. Câriye şunları söylüyordu:

Her gün ayrı bir renk ve güzellikte;
Ancak en güzel gün, seninle geçendir.
Allah yolunda sevgi ve dostluk,
Benden sana bolca gelir.

Bir baktık ki kulübenin alt tarafında bir genç, elinde bir kupa, üzerinde bir hırka, okunanları dinliyor. Câriyeye: "Ne olur Allah için, efendinin hatırı için okuduğunu tekrarlar mısın?" Câriye kendisine doğru döndü ve okumaya başladı:

Her gün ayrı bir renk ve güzellikte;
Ancak en güzel gün, seninle geçendir.

Genç: “Allah’a andolsun ki, benim Hakk ile olan rengim, şu anda içinde bulunduğum hâl ve ândır” dedi ve bir nârâ atıp: “el-Hamdü lillâh” dedi ve öldü. Omuzlarımıza bir farz binmişti. Cenâze için durup bekledik. Olanları gören köşk sâhibi, câriyeye: “Senin hürriyetini Allah için bağışladım” dedi. Sonra Basra halkı çıkıp geldi. Cenâze namazı kılınıp defin işlemleri tamamlandıktan sonra köşk sâhibi dedi ki: “Beni tanıyor musunuz? Ben falan oğlu falanım. Şâhid olun ki, neyim varsa hepsi Allah yoluna fedâdır. Bütün köle ve câriyelerim hürdür. Bu köşk de vakıftır.” Bu sözlerden sonra üzerindeki elbiseyi çıkarıp ridâ ve izârdan oluşan iki parçalık kisveye büründü ve geçip gitti. Halk gözden kaybolunca kadar arkasından bakakaldı. Bundan sonra kendisini ne gören oldu, ne de ondan bir haber alan? Ben bugünden daha hoş ve etkileyici bir gün gördüğümü hatırlamıyorum.” **Dukkî**’den dinlediğim bu olay aşağı yukarı böyleydi.

Vecîhî bana **Ebû Ali Ruzbârî**’den naklen anlatmıştı: Mısır’a gitmiştim. Halkı biryerde toplanmış bir hâlde gördüm. Ya sahrâdan, ya da başka bir yerden dönüyorlardı. “Nereden geldiklerini” sorunca:

Kulun himmeti büyüdükçe,
Senin tarafından görülmeyi arzular.

diye bir beyit duyduğunda nârâ atıp ölen bir gencin cenâzesinden geliyoruz, dediler.

Bana **Dukkî**, **Ebû Abdullah b. Cellâ**’nın şöyle dediğini anlatmıştı: Mağrib’de iki şaşılacak şey gördüm. Bunlardan biri Kayrevân Câmii’nde safları yararak insanlardan bir şeyler isteyip dilenen ve: “Bana sadaka verin, ben sûfî idim, şimdi zaafa düştüm” diyen adam. İkincisi de birinin adı **Cebele**, diğerinin adı **Züreyk** olan iki şeyhle alâkalıdır. Bu şeyhlerden ikisinin de talebe ve mürîdleri vardı. Bir gün **Züreyk**, mürîdleriyle birlikte **Cebele**’yi ziyâret etmişti. **Züreyk**’ın mürîdlerinden biri, cemâate Kur’an okudu. **Cebele**’nin mürîdlerinden biri nârâ atıp öldü. Ertesi gün **Cebele**, **Züreyk**’a: “Dün Kur’an okuyan mürîdiniz nerede?” diye sordu. Çağırıp ona tekrar Kur’an okuttu. Bu sefer **Cebele** öyle bir sayha attı ki, Kur’an okuyan mürîd olduğu yerde ölüp gitti. Bunun üzerine **Cebele**: “Bir sizden, bir bizden. Ama bu işi ilk başlatan daha zâlim sayılır” dedi. Ya da mânâsı aynı kapıya çıkacak sözler söyledi.

Muhammed b. Yâkûb, büyüklerden **Câfer Mubarka**'ın semâ yapılan bir yere geldiğini, ayağa kalkıp vecd arayışına/tevâcüd girdiğini ve ayakta iken şöyle söylediğini nakleder: "Biz mürîdlerin sonuncusuyuz."

Allah'ın esmâ ve sıfatlarını tanıyıp O'na ancak yakışanı izâfe edebilecek bir konuma gelinceye kadar mürîde semâ câiz olmaz. Ayrıca mürîdin kalbinin dünyâ kiriyle, övgü ve takdîr sevgisiyle kirlenmemiş olması, insanlardan bir şey ummaması, yaratıklara özlem duymaması gerekir. Kalbini koruması, ilâhî sınırları kollaması, vaktine bağlı kalması lâzımdır. Bu şartlara sâhip olunca yaptığı semâ, tevbe, yöneliş, taleb, inâbe, huşû ve havf sıfatlarını taşır. Kendisini muâmele ve mücâhedeye teşvik eden bir duyguyla semâ etmiş olur. Semâın ibâdetten alıkoyacak bir âdete dönüşmemesi için, lezzet duymak ve zevk almak için semâ yapılmaz, mürîdin semâında tekellüf bulunmaz. Bu sıfatlara sâhip olmayanın semâı terketmesi ve semâ meclislerinden uzaklaşması gerekir. Böyle semâın insanı mücâhede ve muâmeleye, zikr-i ilâhîyi tâzelemeye, Allah'a hamd, senâ ve rızâya sevk ve teşvîk etmesi gerekir.

Şartlarını bilmeyen mübtedîlerin, semâın oyun ve eğlenceden ibâret olmaması, Allah'a münezzeh bulunduğu şeyler izâfe etmeye kalkışmaması için bilgin şeyhlere başvurmaları gerekir. Böylece bilmeden küfre düşmesinler, nefs ve hevâ kendilerini hazların peşinden koşmaya sürüklemesin. Şeytân bu yaptıklarının bir görev olduğu konusunda birtakım hayâller üretip kendilerini helâke düşürmesin. Allah başarının sâhibidir.

VIII- SEMÂ KONUSUNDA ORTA YOL

Vecîhî bana, **Tayâlisî Râzî**'den duyduğu şöyle bir şey anlatmıştı: **Zünnûn**'un üstâdı **İsrâfil**'in yanına gitmiştim. O da oturmuş, parmağıyla yere bir şeyler çiziyor ve kendi kendine bir şeyler mırıldanıyordu. Beni görünce: "Sen de böyle güzel şeyler okuyup söyler misin?" diye sordu. Ben: "Hayır" deyince bana: "Sen de amma gönülsüz/bilâ-kalb adammışsın" dedi.

Ali b. Muhammed Sayrafî'den duymuştum. **Ruveym**'e görüştüğü şeyhlerin semâ sırasındaki durumlarını nasıl bulduğu sorulmuştu da: "İçine kurt dalmış koyun sürüsü gibi" cevâbını vermişti.

Kays b. Ömer Humsî bana şöyle anlatmıştı: **Ebû Saîd Harrâz**'ın sohbetlerinde bulunmuş ve yıllardır semâ meclislerine katılmayı bırakmış **Ebu'l-Kâsım b. Mervân Nihâvendî** bir gün bizim yanımıza geldi. Birlikte bir dâvete katıldık. Dâvette bir okuyucu şu beyitleri okuyordu:

Susamış kişi, suyun içinde duruyor,
Fakat kendisine su verilmiyor.

Arkadaşlarımız vecd arayışıyla/tevâcüd ayağa kalktılar. Onlar vecd ve semâdan sükûnete geçince **Nihâvendî** arkaşlarımızdan herbirine bu şiirden kendilerine vâkî olan mânânın ne olduğunu sordu. Arkadaşların çoğu "hâllere ermeğe susamak" mânâsına geldiğini ve "kulun susayıp özlem duyduğu hâle erişmekten yasaklı olduğu" anlamını ifâde ettiğini söylediler. Fakat o, verilen bu cevaplardan tatmin olmamıştı. Bu sefer biz kendisine: "Siz söyleyin bakalım, sizin ne düşündüğünüzü?" dedik. Şu mânâya gelecek sözler söyledi: "Hâllerin ortasında bulunan ve her türlü kerâmetle ikrâmlanan ve kendi hâlinden çevresindekilere Allah'ın bir zerre bile nasîb etmediği adam." Allah en iyi bilendir.

Bağdâd'da **Yahyâ b. Rızâ Alevî**'den bir hikâye dinlemiştim. Sonra o hikâyeyi bana kendi yazısıyla yazıverdi. Olay şöyle: **Ebû Hulmân Sûfî**: "Yâ sa'terâ berrî/yok mu kekik alan?" diye bağırıp dolaşan birini

duymuş ve düşüp bayılmış. Kendine geldiğinde "niye bayıldığını" sormuşlar. "Ben, İs'a terâ birrî/çalış, mükâfatımı görürsün, diyen bir adam duydum ve irkildim" demiş. Bu durumu bilen bilgin şeyhler ve bu hikâyeyi bilen idrâk sâhipleri derler ki: "Semâ, kişinin meşgûl olduğu işe, hâline ve dikkatine göre kalbde beliren duygudur. Görmüyor musun, satıcının sesi, **Ebû Hulmân**'ı içinde bulunduğu durum ve meşgûliyete göre ne tür bir anlayışa sevketmiş?"

Bu anlatılan hikâye, Allah bilir ama, bizim söyleyeceğimiz **Utbetü'l-Gulâm** hikâyesine de bir delîldir. Rivâyete göre **Utbe** şöyle söyleyen bir adam duymuş:

Göklerin sâhibine sığınırız,
Zîrâ âşıklar cefâdadır.

Utbe bu sözü duyunca hemen: "Doğru söylüyorsun" demiş. Bir başkası ise: "Yalan söylüyorsun" demiş. Duruma âgâh olan bir başkası şöyle bir değerlendirme yapmış: "İkisinin de görüşü haklı. Çünkü **Utbe**, aşkından yorgunluğu sebebiyle, bu sözün sâhibini doğrulamıştır. Diğeri ise aşka alışıp onunla rahatladığı için «âşıklar cefâdadır» sözüne karşı çıkmıştır."

Ahmed b. Mukâtil anlatıyor: **Zünnûn** Bağdâd'a geldiğinde sûfîler başına toplanmışlardı. Yanlarında bir de kavvâl/ilâhî okuyucusu vardı. Kavvâlin, huzûrunda bir şeyler okuması için **Zünnûn**'dan izin istediler. **Zünnûn** izin verince kavvâl şunları okumaya başladı:

Senin aşkının küçük bir parçası bile bana azâb etti.
Aşkın beni istîlâ edecek olursa durum nasıl olur?
Kalbimi cem ile toplayan sensin,
Aramızdaki müşterek sevgi ve duyguları.
Ağlamaktan kararana mersiye söylemez misin?
Aşktan hâlî olan güldüğü zaman?

Bu beyitleri dinleyen **Zünnûn** ayağa kalktı ve yüzüstü düştü. Alnından kan akıyor, fakat yere düşmüyordu. Sonra topluluktan biri kalkıp vecde ermeye/tevâcüd çalıştı. **Zünnûn** ona: "***O ki, kalktığın zaman seni görüyor***"[714] dedi. Adam bu îkâza uyup oturdu.

Zünnûn, ona: "***O ki, kalktığın zaman seni görüyor***" âyetini okuyarak ayağa kalkıp başkasını zahmete soktuğuna işâret etmiş ve "senin kıyâm ederek iddiâda bulunduğun hasmın Allah'tan başkası değildir" diyerek O'nun kendisini her hâlinde gördüğünü anlatmak istemiştir. Eğer ayağa kalkan o kişinin, sâdık biri olsa, **Zünnûn**'un sözünden sonra oturmaması gerekirdi.

Şeyhlerden bâzıları da vardır ki, mârifetleri sâyesinde kendilerinden aşağı seviyede olanları denetlerler. Böyleleri, haddi aşan ve sâhip olmadıkları hâlleri iddiâ eden kişileri görünce, onlara müsâmaha etmemelidir.

Ebu'l-Hüseyin Nûrî'nin bir semâ meclisine katıldığı ve orada şu beyti duyunca ayağa kalkıp vecde ermeye/tevâcüd çalıştığı nakledilir:

Konak konak senin dostluğundan uzaklaşıyorum,
Akıllar bu uzaklaşmadan şaşkın ve hayretler içinde.

Nûrî bu sözleri duyduktan sonra âvâre âvâre dolaşmaya başladı. Yolu, sapları kesilip kılıç gibi kökleri kalmış bir kamışlığa düştü. Kamış köklerinin üzerinde yürümeye başladı. Bir yandan da sabaha kadar aynı beyti tekrarlayıp duruyordu. İki ayağından kan akıyordu. Ayakları ve bacakları kangren oldu. Bundan sonra birkaç gün yaşadı ve o beyitleri söyleyerek öldü.

Ebû Saîd Harrâz anlatıyor: Büyük şeyhlerden **Ali b. Muvaffak**'ı katıldığı bir semâ meclisinde gördüm. Bir şeyler dinledikten sonra: "Beni kaldırın!" dedi, kaldırdılar. Başladı vecd için hareket etmeye. Bu vecd arayışı sırasında: "Ben oynayıp zıplayan şeyhim" diyordu.

Onun böyle yapması, Allah bilir ama, arkadaşlarından ve yanında bulunanlardan hâlini gizlemek içindi. O: "Ben oynayıp zıplayan şeyhim" diyerek konuşmak sûretiyle kendisinin sekr arayışı içinde olmadığını ve edebe riâyet ettiğini göstermiş oluyordu. Çünkü böyle zamanlarda sekr hâline düşüp aklın baştan gitmesi mübtedî mürîdlerin hâlidir, şeyhlerin değil.

İhvânımdan biri, **Ebu'l-Hüseyin Derrâc**'ın şöyle söylediğini anlatmıştı: **Yûsuf b. Hüseyin**'i ziyâret edip hâl ve hatırını sormak için Bağdâd'dan Rey'e gitmek üzere yola çıktım. Rey'e vardığımda kendisinin evini sorduğum her kişi bana: "Ne yapacaksın o zındığı?"

diyordu. İyice canımı sıktılar. Neredeyse artık Rey'den ayrılmaya karar vermiştim. O gece bir câmide konakladım. Sabah olunca kendi kendime: "Kat'ettiğim bu yol, onu görmeye değer" diye düşündüm ve soruşturmaya devam ederek onun mescidine kadar vardım. Yanına girdiğimde o, mihrâbda oturmuş Kur'an okuyordu. Önünde de bir adam vardı. Bir de baktım ki güzel yüzlü, sakallı, hoş bir şeyh. Yanına sokuldum ve selâm verdim. Selâmımı alınca ben de önüne oturdum. Şeyh bana dönüp: "Nerdensin?" diye sordu. Ben "Bağdâd'dan" dedim. "Niye geldin buralara?" diye tekrar sordu. Ben de: "Şeyhi; yâni sizi ziyâret için" dedim. "Bu geçip geldiğin beldelerden birinde bir adam çıkıp sana: "Bizim yanımızda kal, sana bir ev ve bir câriye alalım dese, buraya gelmekten vaz geçer miydin?" diye sordu. Ben de kendisine: "Allah beni böyle bir şeyle sınamadı. Eğer böyle bir imtihandan geçsem, ne yapardım bilemiyorum" dedim. Bana: "Nasıl güzel bir şeyler söyleyebilir misin?" diye sordu. Ben: "Evet" deyince "Hadi bakalım, söyle!" dedi. Ben de şunları söyledim:

Görüyorum ki, ısrârla bana düşmanlık üstüne düşmanlık binâ ediyorsun,
Ben basîret sâhibi olsam, senin bu yaptığını yıkardım.
Sanki ben de sizinleyim, en iyi sözünüz: Keşke!
Dikkat et, hep keşke diyoruz, keşke bize fayda vermez.

Önündeki mushafı kapattı. Sürekli ağlıyordu. Gözünden akan yaşlar, sakalını ve üstünü başını ıslatmıştı. Onun böyle ağlamasına acıdım. Bana: "Oğlum, Rey halkı beni kınıyor ve zındıklıkla ithâm ediyor. Gerçekten de sabahtan beri Kur'an okuyorum gözümden bir damla yaş akmıyor. İşte şimdi şu iki beyti dinleyince âdetâ benim için kıyâmet kopmuş gibi oldu ve vecde geldim" dedi.

Şiblî de şu beyti duyduğu zaman çoğu kez vecde gelip ayağa kalkarmış:

Sizin dostuluğunuz hicrândır, sevginiz nefret;
Vuslatınız ayrılık, barışınız ise harptir.

Dukkî gece yarısına doğru yatağından kalkmış, el yordamıyla yürümeye çalışırken yüzüstü düşmüş, tekrar kalkmıştı.

Çevresindekiler ağlıyor, okuyucular ise şu beyti terennüm ediyorlardı:

Allah'ım, üzüntülü kişinin kalbini geri ver,
Çünkü sevdiklerinin yerine bırakacağı halefi yoktur.

Bu tür olaylar çoktur. Akıllı kişi gâye ve meşreblerin farklılığını düşününce işin gizliliklerine vâkıf olur. Bu işe kafa yoran kimse, benim anlattığım az sayıdaki örnekle sûfîlerin semâ konusundaki durumlarını ve benim bu konudaki amacımı kavrar. Başarı Allah'tandır.

eş-Şuarâ, 26/218.

IX- HAVÂSSU'L-HAVÂSS'IN SEMÂI

Basra'da **Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed**, babasından naklen bana şöyle anlatmıştı: Altmış yıl kadar **Sehl b. Abdullah**'ın hizmetinde bulundum. Dinlediği Kur'an, zikir, şiir ve benzeri şeylerden dolayı hâlinde bir değişiklik olduğunu görmedim. Nihâyet âhir ömründe huzûrunda birisi şu âyet-i kerîmeyi okudu: "***Bugün artık ne sizden, ne de inkâr edenlerden fidye kabûl edilir***."[715] Baktım ki **Sehl** yere yığılacak derecede titriyordu. Sahv hâline avdet edince kendisine bunun sebebini sordum. Dedi ki: "Dostum, artık bize zaaf geldi."

Yine **İbn Sâlim**, babasından naklen şöyle anlatırdı: **Sehl**'i bir kere daha öyle gördüm. Ben önündeki ateşte ısınıyordum. Mürîdlerinden birisi Furkan sûresini okuyordu. "***İşte o gün gerçek hükümrânlık Rahmân olan Allah'ındır***"[716] âyetine gelince **Sehl**, ileri geri sallanmaya başladı, neredeyse düşecekti. Ben kendisine bu hâlinin sebebini sordum. Çünkü birlikte olduğumuz sürece kendisinde böyle şeyler görmemiştim. Dedi ki: "Artık zayıfladım."

İbn Sâlim'i bir başka seferinde şöyle konuşurken dinlemiştim: **Sehl b. Abdullah**'a: "Sen hâlinin zayıfladığını söylüyor ve bu sebeple ileri geri sallanıp hareket ettiğini ifâde ediyorsun. Peki öyleyse hâlin güçlenmesini sağlayan şey nedir?" O bu soruma şöyle karşılık verdi: "Güçlü olan kişi kendisine gelen her türlü vâridi yutabilen ve kendisini tutabilendir. Bu yüzden vâridât ne kadar çok da olsa, onda bir değişiklik meydana getirmez."

Bu konuda ilmî ölçü, Hz. **Ebû Bekir** (r.a.)'in Kur'an okunurken ağlayan birini duyduğunda söylediği şu sözdür: "Kalblerimiz sertleşmeden önce biz de böyleydik."[717] Hz. **Ebû Bekir** bu sözüyle kalbinin güçlenip sâbit hâle geldiğini; bu yüzden de semâ ve güzel ses türünden bir şey kalbinin kapısını çaldığında değişmediğini; çünkü artık onun hâlinin semâ öncesiyle semâ sonrası eşit/aynı olduğunu ifâde etmektedir.

Anlatıldığına göre **Sehl b. Abdullah** şöyle söylemiştir: "Benim namazdaki hâlimle, namaza girmezden önceki hâlim birdir." Bu

sözün mânâsı şudur: Kalbini dâimâ koruyor ve namaza girmezden önce sırrıyla Allah'ı murâkabe ediyor. Sonra da namaza huzûr-i kalb ve cem'-i himmetle kalkıyor. Dolayısıyla da namaza namazdan önce içinde bulunduğu mânevî duygularla girmiş oluyor. Böyle olunca da namazdaki hâliyle namazdan önceki hâli bir olmuş oluyor. Semâdan önceki hâl ile sonraki hâlin bir olması da bu anlamadır. Böylelerinin semâı ve vecdi kesiksiz/muttasıl, içmesi ve susuzluğu da dâimîdir. İçtikçe susuzluğu artar. Susuzluğu arttıkça da içmeye devam eder. Bu asla kesilmeyen bir zevk zinciridir.

Vecîhî diye ünlü **Ahmed b. Ali Kerecî**'den duymuştum. Sûfîlerden bir grup varmış, **Hasan Kazzâz**'ın evinde toplanır, aralarında bulunan okuyucuların ilâhîlerini dinleyerek vecde ermeye/tevâcüd çalışırlarmış. Birden yanlarına **Mimşâd** gelmiş. Okuyucular ona bakıp susmuşlar. **Mimşâd** onlara demiş ki: "Ne oluyor, niye sustunuz? Yapageldiğiniz işe dönün. Bütün dünyânın oyun ve eğlenceleri kulağımda toplansa ne himmetimi ve dikkatimi dağıtabilir, ne de benim derdimin birazına şifâ olabilir."

Şu anlatacağım da kemâl ehli kişilerin özelliklerindendir. Kendilerine gece gelen ilhâm/târık ve vâridât onlarda bir fazlalık ve üstünlük olarak görülmez. Tabîat, nefs ve beşerî sıfatlarında terbiye edilmemiş; güzel nağme ve hoş seslerden hazz alacak bir duyuları kalmamıştır. Onların himmet ve dikkatleri tek bir şeye yönelmiş, sırları tertemiz olmuş, sıfatlarına duyuların bulanıklığı, nefsin karanlığı karışmamıştır. "***İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur***."[718]

Bana gelen bilgilere göre **Ebu'l-Kâsım Cüneyd**'e sormuşlar: "Sen kasîde ve ilâhî dinler, mürîdlerinle semâ meclislerine katılır, semâ ânında hareket eder, sallanırdın. Şimdi ise sâkin sıfatlı hareketsiz biri oldun?" **Cüneyd** cevâben şu âyeti okumuş: "***Sen dağları görür de onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi, yürümektedirler***."[719] Allah bilir ama, sanki **Cüneyd**, bu âyeti okumakla şunu demek istemiştir. Siz benim organlarıma bakıyor ve dışımın sâkin olduğunu görüyorsunuz. Oysa siz benim kalbimin nerelerde olduğunu bilmiyorsunuz. Bu anlattığım olay da, kemâl ehli kişilerin semâ sırasındaki özelliklerindendir.

Kemâl ehli kişiler, semâ meclislerine değişik hâller ve farklı amaçlarla gelebilirler. Bunlardan bâzıları kardeşlerine yardımcı

olmak için oraya gelir. Bir kısmı, semâa katılan kimselere ilim ve idrâkleriyle faydalı olmak, semâın şartları, âdâbı ile lehinde ve aleyhinde olan konuları onlara öğretmek için gelir. Bir kısmı da ahlâkî olgunluk ve sabırları sâyesinde kendi arkadaşlarından başkalarıyla da bir araya gelirler, zâhiren arkadaşlarıyla beraber olsalar da, bâtınen kendi dünyâlarında ve kendi âlemlerinde bulunurlar. Başarı Allah'tandır.

el-Hadîd, 57/15.
el-Furkan, 25/26.
Ebû Nuaym, *Hılyetü'l-evliyâ*, I, 34.
el-Mâide, 5/54.
en-Neml, 27/88.

X- ZİKİR, MEV'IZA VE HİKMET DİNLEME

Bana **Ebû Bekir Muhammed b. Dâvud Dîneverî ed-Dukkî** anlatmıştı. Ona da **Ebû Bekir Zekkâk** şöyle anlatmış: Tevhîd konusunda **Cüneyd**'den işittiğim bir kelime kırk yıl kafamı karıştırdı. Ben hâlâ o sözün etkisi altındayım.

Câfer Huldî anlatıyor: Horasanlı bir adam, **Cüneyd**'in yanına geldi. O sırada **Cüneyd**'in yanında şeyhlerden bir grup bulunuyordu. Horasanlı kişi: "Yâ **Eba'l-Kâsım**, ne zaman kulun gözünde övenle söven eşit olur?" diye sordu. **Cüneyd**'in yanında bulunan şeyhlerden biri: "Akıl hastânesine atılıp iki bağ ile bağlandığı zaman" diye cevap verdi. **Cüneyd** bu cevâbı veren zâta dönüp: "Senin durumun böyle değil" dedikten sonra soruyu sorana şunları söyledi: "Bak dostum, kişi bilinçle ve yakîn ile kendisinin mahlûk olduğunu kavradığı zaman bu duruma erer." Adamcağız bir iniltiyle bağırıp çıktı gitti.

Yahyâ b. Muâz der ki: "Hikmet, Allah'ın velî kullarının kalblerini kendisiyle güçlendirdiği bir ordudur."

Şöyle bir söz daha vardır: "Kalbden çıkan söz kalbe ulaşır; ağızdan çıkan söz, kulağı aşamaz."

Haberlerde anlatılan bu konuya dâir misâller çoktur. Bir söz, bir zikir ve bir güzel hikmet duyan kişiyi bu duyduğu şey inceltip yüceltir; gönlünde bir vecd, kalbinde bir yanış duyar. Dolayısıyla bunları dinlemek insanda güzel bir etki meydana getirmektedir.

Şöyle bir söz daha vardır: "Nazarı/hâli seni zühde erdiremeyenin sözlü öğüdünün sana bir yararı olmaz."

Ebû Osman der ki: Bin adam içinde hikmet ehli kişinin bir davranışı, bin vâizin vaazından daha yararlıdır. Ancak vecd ve semâ, işitme ve görme yoluyla vâridât olarak kalbe gelir ve sâfiyetine göre kalblerde bulunan duygulara rastgele takılır. Dıştan gelenle içte bulunan birbirine uygun olunca vecd güçlü olur. Birbirinden farklı ve zıd olursa o zaman zayıf olur. Dıştan duyulanla içte bulunanın birbirine uygun oluşu ancak istikâmet ehli, sâdık, kemâl sâhibi kişilere hâstır. Çünkü kemâl ehli kişiler, bu noktaları aşmış; kendilerini farklı görme konumundan geçmiş ve artık bu tür

değişimleri bitirmiş kimselerdir. Fakat dinledikleri şeyler sâyesinde zikirleri tâzelenir, müşâhedeleri ân-beân safvet kazanır. Artan safvet onlara, dinleme/semâ sırasında hikmete kulak vermelerini sağlar.

Bütün bu anlatılanlardan murâd şudur: Sûfîlerin Kur'an, kasîde, zikir ve benzeri şeyler dinlemek şeklindeki semâdan maksadları, sâdece güzel ses ve hoş nağme dinlemek ve onlarla telezzüz etmek, keyiflenmek değildir. Çünkü ses ve nağmelerin kaybolduğu sırada bile onların içinde gizli bir rikkat, bir heyecân ve vecd vardır. Ses ve nağmelerin bulunduğu sırada da onların içindeki sükûnet ve sessizlik kaybolmaz. Şunu anlamış olduk ki, bunların dinledikleri şeylerden amaçları, vecd ve zikir olarak kalblerinde bulunan şeylere, dinledikleri şeylerde de kalben rastlamalarıdır. Bu rastlantılı karşılaşma vecdi güçlendirir.

XI- SEMÂA DÂİR
DİĞER BİR BÖLÜM

Biz buraya kadar, kalblere hâkim olan duyguya, hallere ve semâdan maksada göre semâ ehlinin değişiklikler arzettiğini anlattık. Bir şey dinlediklerinde duydukları, içinde bulundukları hâle uygun olursa bununla sırlarında saklı bulunan duygunun güçlendiğini, gönüllerindeki ile duydukları sesin etkisinin birbirine eklenerek güç kazandığını belirttik. Böylece sûfîlerin vecd ile konuştuklarını söyledik. Yöneliş ve doğrulukları ölçüsünde hâllerine uygun işâretlerde bulunduklarını ifâde ettik.

Onların gönüllerine, çoğu zaman şâirin şiirindeki kasdı veya okuyucunun okuyuşundaki murâdı gelmez. Kendileri yakaza hâlinde ise okuyucunun gafleti onları etkilemez. Cem' halinde kendilerini zikre verdiklerinde zikreden kişinin dağınıklığı, onları kendi dünyâlarından koparmaz. Belki bu iki durum; dışardan gelen ses ile içerdeki duygu birleşir; iki hal birbirine karışarak iki irâde birbiriyle uyuşur. Böyle olunca da gönül çakmağı daha güçlü bir aydınlık meydana getirir, hal daha temiz olur. İlletler daha az etkili olur. Bu sırada onları inâyet-i ilâhiyye kuşatır, imdadlarına tevfîk-ı ilâhî erişir. Günah ve hatâya düşmekten kurtularak hallerine illet karışmamış olur.

Anlattıklarımın açıklaması nakledeceğim şu hikâyelerde geçmektedir. Rivâyete göre **Muhammed b. Mesrûk Bağdâdî** şöyle söylemiştir: Câhiliyyet yıllarımda bir gece sarhoş olarak dışarı çıkmıştım. Şu şarkıyı söylüyordum:

Tîzenâbâd'da öyle bol üzüm gördüm ki,
Üzüm suyu varken su içene şaşarım.

Sonra şöyle bir ses duydum:

Cehennemde de bir su vardır ki, içenin
Karnına oturur da iç organlarında kalır.

İbn Mesrûk diyor ki, bu olay benim tevbeme, ilme önem vermeme, ibâdete yönelmeme sebep olmuştur.

Dikkat et ki, kendisine inâyet-i ilahiyye erişen bu zât, kendisine gelen hak sâyesinde içinde bulunduğu bâtıldan kurtulmuştur. Kendisini ilâhî yardım gelip kuşatınca bâtıl olan bir şey, sebeb-i necâtı olmuştur.

Rivâyete göre **Ebu'l-Hasan b. Rez'ân** şöyle anlatır: İhvânımdan biriyle Basra bostanlarında dolaşıyordum. Tanbur çalıp şarkı söyleyen birini duyduk. Şunları söylüyordu:

Ey güzel yüzlü güzeller, bize acımıyorsunuz,
Ömür boyu bize zulmetmekle meşgûlsünüz.
Sizin yerine getirmeniz gereken görevlerdendir,
Bize insâf etmeniz, çünkü biz size tutulmuşuz.

Yanımdaki arkadaşım bir na'râ attıktan sonra: "Ya şöyle dese ne yapacaktın?" dedi ve şu beyitleri okudu:

Ey güzel yüzlü güzeller, yakında öleceksiniz.
Yanaklarınız ve gözleriniz solacak,
Sonra resim gibi cansız olacaksınız,
Bunu iyi bilin, üstelik bu uzak değil, yakın.

Dikkat edilecek olursa bu zat da yine hâlini ve içinde bulunanı açığa vurarak konuşmuştur. O beyitleri okuyanın maksadının çirkinliği onu kızdırmamıştır. Çünkü onu istîlâ eden hakîkat, gönlünü dolduran da vecddir.

Ebû Abdullah b. Hafîf, **Şiblî**'ye: "***Onlar tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, tuzak kuranların hayırlısıdır***"[720] âyetinin mânâsını sordu ve dedi ki: "İnsanların tuzaklarını anladık da Allah'ın tuzağı ne demek?" **Şiblî** şu karşılığı verdi: "Onları içinde bulundukları hal üzere bırakmasıdır. Onları değiştirmeyi dilerse değiştirmesidir." **Şiblî** verdiği cevâbın muhâtabını iknâ etmediğini görünce şöyle devam etti: "Bu konuda şöyle bir şarkı duymadın mı?

Senden başkasının davranışı bana hoş gelmez,
Senin yaptığın ve senden gelen her şey hoştur."

Bak ki, onun bu sözünden nasıl bir sonuç çıkarıyor? Bütün bunların hepsi: “*Hikmet müminin yitiğidir*” sözünün kapsamına girmektedir. Doğruyu en iyi bilen Allah’tır.

Âl-i İmrân, 3/54.

XII- SEMÂ MECLİSLERİNDEN HOŞLANMAYANLAR

Sûfîlerden bir grubu da vardır ki, semâdan hoşlanmadıkları gibi, içinde lâhn ile Kur'an okunan, kasîde ve ilâhî söylenilip vecdle raksedilen meclislere katılmaktan da hoşlanmazlar. Semâa karşı çıkan gruplardan herbirinin kendilerine göre gerekçeleri vardır. Bunlardan bir grubu; tâbiîn ve eski âlimlerden nakledilen semâı hoş karşılamadıklarını gösteren rivâyetler sebebiyle semâa karşı çıkmış ve bu husûsta onların görüşlerine uymuşlardır. Çünkü bu eski âlimler, dînî ahkâm konusunda imâm ve İslâm cemâatının önde gelen insanlarıdır.

Kimileri de semâı mürîd ve mübtedîler için uygun görmemiştir. Çünkü mürîdler semâ işinden hazz alıp bu hazların peşine düşecek olurlarsa bunda büyük bir tehlike vardır. O da mürîdlerin akidlerinin çözülmesi; Allah'a ve şeyhlerine verdikleri sözlerini unutmaları, azîmet duygularının gevşemesi, şehvete dalmaları ve böylece fitneye düşüp belâya dûçâr olmalarıdır.

Kimileri de şiir ve rubâî dinleyen kişilerin şu iki gruptan birine dâhil olmaktan kurtulamayacağını belirtirterek semâı hoş görmemektedir. Semâ yapan kişiler, ya oyun ve eğlence düşkünü fitneye dûçâr olmuş kişilerdir, ya da yüce hallere erişmiş, büyük makamlara varmış, riyâzat ve mücâhede ile nefslerinin hakkından gelmiş, dünyâyı arkalarına atarak tam anlamıyla Hakk'a yönelmiş kişilerdir. Biz ne birinci gruptanız, ne de ikinci gruptan. Bu yüzden bizim semâ ile uğraşmamızın bir anlamı yoktur. Semâın terki bizim için daha uygundur. Çünkü tâatlarla meşgûliyetimiz, farzları yerine getirmemiz ve haramlardan sakınmamız bizi bundan alıkoymaktadır.

Ahmed b. Ali Vecîhî bana **Ebû Ali Ruzbârî**'den şöyle bir söz nakletmişti: "Biz şu tasavvuf işinde öyle bir yere geldik ki, sanki bıçak sırtındayız. Şöyle ya da böyle bir yana meyledecek olursak kendimizi cehennemde buluruz."

Kendisinden okuduğum sırada **Câfer Huldî** bana **Cüneyd**'den naklen şöyle anlatmıştı: Bir gün **Seriyy Sakatî**'nin yanına vardım. Bana: "Arkadaşlarından ne haber, onlar kasîde söylüyorlar mı?" diye

sordu. Ben: “Evet” dedim. O tekrar: “Onlar hasta âşık kasîdesini de söylüyorlar mı? Benim bildiğim bu tür şeylerden söylememi isteseydin, söylerdim” dedi. **Seriyy** pek çok şiir ve kasîde bilirdi ama yanlış anlaşılmasından korktuğu için onları gizli tutar, pek söylemezdi.

Bir başka grup daha başka bir gerekçe ile semâa karşı çıkıp diyordu ki: Avâm, sûfîlerin hangi amaçla semâ yaptığını bilmez ve bu yüzden onlar hakkında yanlış hüküm verip ayakları kayabilir. Avâm ve havâssı böyle bir tehlikeden korumak ve bir daha geri dönmemek üzere kaçıp giden zamanı iyi değerlendirmek kaygısıyla semâdan uzak dururlar.

Bir tâife de semâ için gerekli olan ihvâna sâhip olamamaktan ve bu işe uygun arkadaş bulamamaktan, yabancılarla ihtilât, karşıt fikirli inatçı kimselerle beraber bulunmaktan korktuklarından dolayı semâa rızâ göstermez. Böyle bir tehlike ile karşılaşmamak için selâmet yolunu seçerler. Çünkü kendi durumlarının da, çağdaşlarının durumlarınının da bu işe uygun olmadığını bilirler.

Bir başka grup Hz. Peygamber (s.a.)’in şu hadîs-i şerîfi sebebiyle semâa karşı çıkarlar: “*Mâlâyâniyi* (boş ve anlamsız işleri) *terketmek, kişinin müslümanlığının güzelliğindendir.*”[721] Semâ ve benzeri şeyler bizi ilgilendiren şeyler değildir. Çünkü biz onunla emrolunmadık. Ayrıca semâ, bir kabir azığı olmadığı gibi, âhirette bir kurtuluş vesîlesi de değildir.

Mârifet ve kemâl ehli bir grup da semâa karşı çıkmaktadır. Çünkü onların hâlleri istikâmet üzere, vakitleri değerli, zikirleri berrak, gönülleri temiz, kalbleri uyanık, dikkatleri sağlamdır. Onlar gönüllerine düşen her düşünceyi; zihinlerine gelen her fikri denetlerler. Bu düşünce ve fikirlerin nereden geldiğini, kaynağının ne olduğunu bilirler. Münâcât ve iç muhâsebeye devamlarından dolayı bunların bâtın kulaklarına gelen duygu, zâhir kulaklarına gelenden ziyâde değildir. İç âlemleri ile dış dünyâları arasında bir farklılık ve fazlalık yoktur. Böyle birinin durumuna yanındaki arkadaşı bile karşı çıkamaz ve onun hâlini dostu bile bilemez. Çünkü dışa yansıyan bir dengesizlik ve taşkınlık yoktur. Böyleleri her ne kadar zâhirleri îtibâriyle halk içinde olsalar da, iç dünyâları açısından Hakk iledirler. “***Bu durum Allah’ın dilediğine verdiği bir ihsânıdır***.”[722]

Şu anda bu konuda hatırıma gelenler bunlardır. Başarı Allah’tandır.

Tirmizî, Zühd, 11; İbn Mâce, Fiten, 12.
el-Mâide, 5/54.

ONUNCU BÖLÜM:
VECD

I- VECD HAKKINDA FARKLI GÖRÜŞLER

Tasavvuf mensûbları vecdin mâhiyeti konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Meselâ **Amr b. Osman Mekkî** vecdi şöyle tanımlar: "Vecd, Allah'ın mümin ve mûkın/yakîn ehli kulları nezdinde bulunan, keyfiyyeti ibâre ile anlatılamayan bir sırrıdır."

Rivâyete göre **Cüneyd** vecd konusunda şunu söylemiştir: "Kanâatimce vecd; şu âyetin anlamına denk düşen bir mânâdır: "***Yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır*** (vecd)."[723] Yâni yaptıklarıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Bir başka âyet de şöyle: "***Önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız***."[724] Diğer bir âyette ise: "***Nihâyet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamaz***"[725] buyrulmaktadır. Yâni orada; kıyâmette insanın umduğu ile karşılaşamayacağı belirtilmektedir.

Üzüntü ve sevinç türünden kalbde bulunan her duygu vecddir. Allah'ın haber verdiğine göre kalbler bakmakta ve görmektedir. Kalblerin bu bakma ve görme fiilleri de onlara âid bir vecddir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "***Gerçek şu ki, gözler kör olmaz, lâkin göğüsler içindeki kalbler kör olur***."[726] Kalbler kendi vecdlerini görememektedir. Bu âyetle vecdi bulunan kalb ile vecdi bulunmayan kalb arası tefrik edilmiş olmaktadır.

Vecd için şöyle diyenler vardır: Vecd, Hakk'tan gelen mükâşefe ve ilhâmlardır. Nitekim vecd hâlinde olan kişi önce sâkin bir hâlde iken daha sonra hareketlenmekte, hırıltılı sesler çıkarıp derin nefes almaya başlamaktadır. Gerçi bâzen vecdi daha güçlü olan kimselerin, daha sâkin bir görüntü içinde bulundukları da vâkidir. Allah Teâlâ buyurur: "***Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalbleri titrer***."[727]

İlk devir şeyhlerinden biri şöyle demektedir: Vecd iki türlüdür: Mülkî vecd, likâî vecd. Mülkî vecd: "***Buna imkân bulamayan*** (mâlik olamayan)"[728] âyetinde geçtiği gibi bir şeye mâlik olmak veya olmamak anlamınadır. Likâî vecd ise: "***Önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız***"[729] âyetinde

geçtiği gibi karşılaşmak, buluşmak anlamınadır. Seni bulan ve sana mâlik olan her vecd mülkîdir. Senin bulup karşılaştığın her vecd de likâîdir. Kişi bu vecdle kalbî bir kavuşma sağlar, fakat bu vecd kalıcı ve sâbit değildir.

Ebu'l-Hasan Husrî bana şöyle anlatmıştı: "İnsanlar vecd konusunda dört gruptur: Birinciler açıkça iddiâcıdır (kendilerini olduğundan farklı göstermeye çalışırlar). İkinciler vecdi bâzen lehine, bâzen aleyhine olanlardır. Üçüncüler vecdin hakîkatine erenlerdir. Dördüncüsü vecdinde fenâya erenlerdir."

Rivâyete göre **Sehl b. Abdullah**: "Kitap ve sünnetten şâhidi bulunmayan her vecd bâtıldır" demiştir.

Ebû Saîd Ahmed b. Bişr b. Ziyâd b. A'râbî der ki: "Vecdin başlangıcı perdenin kalkması ve Rakîb'i müşâhededir (yâni bizi murâkabe etmekte olan Allah'ı görür gibi olmak), ardından idrâk ve huzûr hâliyle gaybı müşâhede etmek, insanın sırrı ile konuşması, kaybettiğini yakalamaya çalışması ve nihâyet senin senlikten fânî olmandır."

Ebû Saîd der ki: "Vecd, havâssın ilk mertebesi olup gayba îmânın ürünüdür. Havâss, vecd ve tasdîkın tadına varıp kalblerinde bunların nûr parıldayınca kendilerinden her türlü şekk ve şüphe hâli zâil olur." **Ebû Saîd**'in diğer bir sözü de şöyledir: "Vecdi perdeleyen insanın nefs âsârını görmesi, sebep ve alâika bağlanmasıdır. Çünkü nefs, sebeplerle perdelidir. Nefs, sebeplerden kesildiği, zikrin berraklaştığı, kalbin sahv hâlinde rikkat ve safvet içinde bulunduğu, vaaz ve nasîhatin kalbe yararlı olduğu, münâcâttan farklı bir makama yükseltildiği, kendisine birtakım ilhâm ve hitâblar gelmeye başladığı, kendisi de dikkatli bir kulak, gören bir kalb ve temiz bir gönülle bunları duyduğu zaman artık kendisi önceden görmediği şeyleri müşâhede etmeye başlar. İşte buna vecd denir. Çünkü bu duygular daha önce kendisinde yoktu, o bu hâl sâyesinde bu duyguları bulmuş oldu. (Çünkü vecd, bulmak demektir.)

el-Kehf, 18/49.
el-Bakara, 2/110.
en-Nûr, 24/39.
el-Hac, 22/46.
el-Hac, 22/35.
el-Bakara, 2/196.

el-Kehf, 18/49.

II- VECD EHLİNİN ÖZELLİKLERİ

Allah Teâlâ buyurur: "***Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablarından korkanların, bu kitabın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri, hem de kalbleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar***."[730] Bu âyette anlatılan durum, vecd ehlinin sıfatlarından biridir. "***Allah'ın adının anıldığında kalblerin ürperdiğini***" belirten âyetteki korkmak ve ürpermek anlamına gelen "***vecel***" de vecd ehlinin sıfatıdır. Hadîslerde nakledilen ve Peygamberimiz'in: "***Her ümmetten bir şâhid getirdiğimiz ve seni de onlara şâhid olarak gösterdiğimiz zaman hâlleri nice olacak***?"[731] âyeti okunduğunda Hz. Peygamber'in sa'k/hayrete düşmesi olayında[732] olduğu gibi, sa'k ve hayretle sarsılma da vecd ehlinin özelliklerindendir.

Vecd sırasında hırıltılı ses çıkarma, derin nefes alma, bayılma, ağlama, inleme, sarsılma, bağırıp nâra atma türü davranışlara âid haber ve rivâyetler çoktur. Bunların hepsi aslında vecd ehlinin özellikleri cümlesindendir.

Vecd ehli, vâcid ve mütevâcid olmak üzere ikidir. Vâcid olanlar da üç gruba ayrılır. Bunların ilk grubunda vecd vardır, ancak vecd ile birlikte bâzı zamanlarda nefsânî duygular, beşerî huylar, tabîat ve karakter muktezâsı olan şeyler de devreye girip kişinin hâlini bulandırarak durumunu değiştirmektedir. İkinci grupta bulunanlar da vecd ehlidir. Bunlar kulaklarına gelen birtakım seslerden oluşan ve vecde benzeyen şeylerin akıllarına düşmesiyle keyiflenirler, bu duyguyla yaşayıp onunla canlanırlar. Sonra onların bu vecd hâlinde değişiklik meydana gelir. Üçüncü grupta bulunanların vecdi devamlıdır. Vecd duygusu kendilerini fenâya erdirmiştir. Çünkü her vâcid, kendi vecdinde fenâ bulmuştur. Onlarda vecd olarak duyduklarından başka bir fazlalık yoktur. Çünkü onlara göre her şey artık "mefkûd"; yok ve kaybolmuş hükmündedir. Artık onlar, kendi vecdlerinden de geçerek gerçek mûcidi/vecdi veren (ya da var edeni) bulmuşlardır.

Mütevâcidler de tevâcüdlerine göre üç türlüdür. Birinci gruptakiler, kendilerini zorlayarak vecd ehline benzemeye çalışan, oyun ve eğlence düşkünü, hiçbir ağırlığı olmayan kimselerdir. İkinci gruptakiler, kendilerini meşgûl eden ilgilere ve önlerini kesen engellere karşı koymak sûretiyle güzel hâllere sâhip olmaya çalışanlardır. Bunların bu hâli, güzel olarak değerlendirilir. Başka biçimlerde olursa daha da uygun olur. Çünkü bunlar dünyâyı arkalarına atmışlardır. Onların sevgi, sevinç, ferah ve tesellî ile karşıladıkları tevâcüd, râhatı bir kenara atmak, bilinen azık ve rızığı terketmektir. Birisi: "Böyle bir şey ilmî esâslara uygun değildir" diye karşı çıkacak olursa ona şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.)'in şu hadîsi aslında buna delîldir. "*Azâb gören; sıkıntı çeken kimselerin yanına girdiğiniz zaman ağlayın, eğer ağlayamıyorsanız bari kendinizi zorlayarak ağlıyor gibi yapın*!"[733] Allah bilir ama, vecde göre tevâcüd, ağlamaya göre ağlar gibi yapmak; zorla ağlamaya çalışmaktır.

Üçüncü gruptakiler ise hâl ve gönül ehli, irâdeleriyle tahkîka ermiş olanlardan zaaf sâhibi olanlardır. Bunlar, organlarına hâkim olmaya ve içlerindekini tutmaya güç yetiremeyince tevâcüd hâline geçerler ve taşımaya tâkat getiremedikleri durumda sarsılıp titremeye başlarlar. Bunlar böyle bir hâli uzaklaştırmaya yol bulamazlar. Böylelerinin tevâcüdü rahatlamak ve tesellî bulmak içindir. Bunlar hakîkat ehlinden ama, zayıf insanlardır.

Bana **Îsâ Kassâr** anlatmıştı: **Hüseyin b. Mansûr**'u, öldürülmek üzere hapisten çıkarıldığında görmüştüm. Son sözü şu olmuştu: "Vecd ehlinin (vâcid) vecdinin ölçüsü, Vâhid'i (bir olan Allah'ı) birlemesi, bu işe başka bir şey karıştırmamasıdır." Bu sözü duyan Bağdâd şeyhlerinin hepsi çok beğenip takdir etmişlerdi.

Ebû Yâkûb Nehrecûrî'ye "vecd ehlinin vecdinin sıhhati ve bozukluğu nasıl anlaşılır?" diye sormuşlar. "Sıhhatinin ölçüsü, vecd ehlinin gönüllerinin onu kabûlüdür. Bozukluğunun ölçüsü ise, vecd ehlinin gönüllerinin karşı çıkması, yanında bulunan arkadaşlarının sıkılmasıdır. Çünkü onlar karşı değil, birbirlerinin benzerleridir. Kendisi de bir başka gruba mensup değildir.

ez-Zümer, 39/23.

en-Nisâ, 4/41.

Buhârî, Tefsîr, 9.

Krş: Buhârî, Enbiya, 17; Müslim, Zühd, 39.

III- SÂDIK ŞEYHLERİN TEVÂCÜDÜ

Rivâyete göre **Şiblî** bir gün meclisinde vecde gelip: “Âh, kalbimdekini O’ndan başka bilen yok!” demiş. Sormuşlar: “Neden âh çekiyorsunuz?” “Her şeyden” demiş. Yine bir başka gün irâdî bir vecdle elini duvara vurmuş ve eli yaralanmıştı. Hemen hekim için koşuşturdular ve bir tabip getirdiler. Tabip geldiğinde **Şiblî** ona: “Yazıklar olsun sana, hangi delîl/şâhidle geldin?” diye sordu. O da: “Sizin elinizi tedâvî etmek için geldim” deyince **Şiblî** kendisini tokatlayıp kovdu. Daha sonra öncekinden daha becerikli bir başka tabibe gittiler. O gelince de **Şiblî**: “Yazıklar olsun sana, hangi şâhidle geldin?” diye sordu. O da: “O’nun şâhidiyle” deyince elini verdi. Hekim yarayı pansuman ediyor, **Şiblî** sessizce bekliyordu. Hekim ilâcı çıkarıp yaraya sürmeye başlayınca **Şiblî** vecde gelip haykırdı ve parmağını, şu beyitleri okuyarak ilâcın içine bıraktı:

Sizin döktüğünüz ilâç,
Ciğerimin üstünde yara açtı.
Sizin verdiğiniz acıdan,
Pırangalı esir gibi oldum.

Rivâyete göre **Ebu’l-Hüseyin Nûrî**, bir grup şeyhle birlikte bir dâvete katılmış. Aralarında ilmî tartışmalar olmuş. **Ebu’l-Hüseyin Nûrî** konuşulanları dinlerken birden sessizliğini bozup başını kaldırarak şu beyitleri okumaya başlamış:

Kuşluk vakti güvercin nârin dallarda
Hazin hazin ötüp duruyor.
Benim ağlamam onu etkiledi,
Onun ağlaması da belki beni.
Onun derdini ben anlayamıyorum,
Benim derdimi de o anlamıyor.
Ben onu iç dünyâmla anlıyorum,
O da beni iç âlemiyle seziyor.

Nûrî'nin söylediği bu beyitler üzerine o mecliste bulunanlardan vecdle ayağa kalkıp semâ etmeyen kalmadı. Sûfîlerden biri: "Vecdden konuşan bir adamdan aşk konusunda senelerdir böyle bir söz duymayı hep istemişimdir" demiş.

Anlatıldığına göre **Ebû Saîd Harrâz** ölümü hatırladığı zaman çok vecde gelirmiş. Bir gün **Cüneyd** kendisine bunun sebebini sormuş. **Harrâz** şu cevâbı vermiş: "Ârif kişi, Allah'ın kendisine buğz ve cezâ olarak kötü bir şey yapmayacağını yakînen bilir. Allah'ın yarattıklarından kendisine gelen hoşa gitmeyen şeyleri Allah ile arasındaki sevginin sâfiyetine delîl olarak müşâhede eder. Allah'ın kendisini bu tür şeylerle karşılaştırmasının sebebinin kendisini tasfiye ederek bütünüyle O'na has kılmak amacına yönelik olduğunu düşünür. Ârife keşfen bu ve benzeri şeyler mâlum olunca rûhunun aşkla Allah'a doğru uçmasına, gönlünün şevkle o cihete yönelmesine şaşmamak gerekir. Bu yüzden ben ölümü hatırlayınca vecd ve tevâcüd gibi şeyler hissetmem. Belki bu Hakk'ın isteğine yakın bir hâle gelmekten olur. Bu durumda Allah kendi arzu ve isteğine göre beni yönetir.

Şeyhlerden birine "vecd ile vücûd arasındaki fark" soruldu. Şu karşılığı verdi: "Vücûd gaybet tecellîleri ve hakîkata sevkedilmedir. Tevâcüd, kulun kesbi konusunun içindedir, bu yüzden de beşeriyet özellikleri taşır."

Tevâcüd ehlinde gördükleri bir illet sebebiyle vecdi hoş karşılamayanlar da vardır. Bunlardan biri, Vâiz **Ebû Osman Hîrî**'dir. Rivâyete göre o, tevâcüd hâlinde birini görmüş ve kendisine: "Eğer bu yaptığında samîmî ve doğru isen O'nun sırrını açığa vurdun. Eğer samîmî değil de yalancıktan böyle yapıyorsan, o zaman O'na şirk koşmuş oldun." Kendisinin bu sözle neyi kasdettiğini en iyi Allah bilir ama, **Hîrî**'nin durumu, bu tevâcüd ehline bir şefkat, onu fitne ve âfetten korumaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilmiştir. En iyisini Allah bilir.

IV- VECD HEYECANI VE VECDİN ETKİLERİ

Kendisinden okurken **Câfer b. Muhammed Huldî** bana **Cüneyd**'den duyduğu şöyle bir olayı nakletmişti. Bir gün **Seriyy**'in yanında zikir sırasındaki güçlü duygular (mevâcîd-i hâdde) ve kulu takviye eden şeyler söz konusu olmuştu. Kendisine görüşünü sorduğum **Seriyy**: "Evet, bu durumda olan birinin yüzüne kılıçla vurulsa yine hissetmez" dedi. Ben bu sözü duyunca böyle bir şeyin mümkün olamayacağını düşünmüş ve buna karşı çıkarak: "Yüzüne kılıçla vurulacak da duymayacak ha!.." demiştim. Sonra bunu kendim gerçekleştirince: "Evet, yüzüne vurulsa da hissetmez" dedim.

Cüneyd'in bir başka sözü de şöyle: "Vecd açısından sağlam olan kişi, ilmi her şeyin üstünde tutandan daha sağlamdır." **Cüneyd**'in bu konudaki diğer bir sözü de şu şekildedir: "Fazla ilmin yanındaki eksik vecd zarar vermez. İlmin ziyâdeliği, vecdin ziyâdeliğinden daha iyidir." (Bu iki söz arasında bir çelişki yoktur. **Cüneyd** bu sözlerinde genel ilke olarak az da olsa bir vecdin bulunmasını, hiç bulunmaması hâlinde ise sâdece bilginin bir işe yaramayacağını belirtmektedir.)

Câfer Huldî'nin rivâyetine göre **Cüneyd**'in bir başka sözü de şöyledir: "Galebe hâlinden sonra vecd taşımak, vecd içinde galebe hâlinden daha iyidir. Vecdde galebe, vecdden önceki sâkinlikten daha sağlamdır." Kendisine "bu makamı nasıl bu konuma indiriyorsun?" diye sordular. Dedi ki: "Kahr tecellîsinden sonra yükünün galebesinden sükûnete eren, sağlam bir konumdadır. Nefsinin ve vâridinin etkisinden sonra galebe etkisine giren, daha iyi durumdadır." Allah bilir ama, **Cüneyd**'in sözünün anlamı şudur: Vecd galebesi ve vârid etkisinden sonra kişi, galebesini dışa vurandan daha tamdır. Vâridinin kuvveti ve bu vâridin kalbe isâbeti sebebiyle meydana gelen vecdin etkisinden ortaya çıkan galebe, içinde bir çakmak çakmayan ve bir vârid tarafından ateşlenmeyen sükûnet ehlinden daha sağlamdır.

İbn Sâlim babasından naklen bana şöyle anlatmıştı: **Sehl b. Abdullah** güçlü bir vecde mâruz kalır ve yirmi dört, yirmi beş gün kadar hiçbir şey yiyip içmeden öyle kalırmış. Kış mevsiminde

üzerinde sâdece bir gömlek olduğu hâlde terlermiş. Kendisine herhangi ilmî bir mesele sorduklarında dermiş ki: “Bana şimdi bir şey sormayın. Bu hâlde iken söylediklerimden yararlanamazsınız.”

Bana **Ebû Amr b. Ulvân**, **Cüneyd**’den şu sözünü nakletmişti: “**Şiblî** sekr hâlindedir. Eğer kendine gelmiş olsa, kendisinden yararlanılacak bir imâm olurdu.”

Cüneyd anlatıyor: **Seriyy**’in huzûrunda muhabbetten bahsetmiştim. O bir eliyle diğer koluna vurdu ve derisini tutup çekerek: “Burası muhabbetten kurumuştur desem, yalan söylemiş olmam” dedi. Ardından baygınlık geçirdi ve gaybet hâline vardı. Yüzünde ay ışığına benzer bir aydınlanma meydana geldi. Öylesine bir güzellik peyda olmuştu ki, yüzüne bakamıyorduk. Bu sebepten yüzünü örtmek zorunda kaldık.

Amr b. Osman Mekkî der ki: “Kalbe girip orayı dolduran ve orada daha önceden girmiş herhangi bir hâle yer bırakmayan vecd, Hakk’ın değeri ve O’nun lâyık olduğu değerin yüceliği ölçüsünde nefislerin mârifetinde bir artış demektir. Hatta bu hal sâyesinde nefse, başkalarında göremeyeceği durumlar zâhir olur. Vecd hâli zuhûr edince nefisten her türlü duyu organının özellikleri kaybolur. Nefs, kendisinin duyulardan soyutlanmasının da Hakk’tan olduğunu anlar. Böylece de kendisinde başkalarından farklı bir üstünlüğü olmadığının bilincine erer.

Ebû Osman Müzeyyin’in şöyle bir şiiri vardır:

Vecdin sarhoşluğu mânevî ayıklıktır,
Vecdin ayıklığı ise vuslattaki sarhoşluktur.

V- VECD EHLİNİN SÂKİN OLANI VE HAREKETLİSİ

Ebû Saîd b. A'râbî vecd hakkında yazdığı kitabında "vecdde hareket mi, yoksa sükûnet mi efdaldir" sorusuna şöyle cevap vermektedir: "Sükûn ve temkîn, hareket ve kasılmadan daha fazîletli ve üstündür." **Ebû Saîd** devamla der ki: "Bu cevapta söylenmek istenen şudur: Zikir ve duâlardan oluşan vâridâtın bir kısmı sükûnet, bir kısmı da hareket meydana getirir. Sükûnet hareketten daha üstündür. Hareket etmeyi gerektiren vâridâttaki hareket daha tamdır. Çünkü hareketin hükmü, ehline kahırdır. Bu kahr sıfatıyla kâim olmayan vecdin vâridi zayıf olur. Hakîkatiyle vârid olan vecd, hareket ve sallanmayı, ilimden ve zikirden birtakım vâridâtı ve onlardan oluşacak vecd ile kalblerin sevgiyle buluşmasını zorunlu kılar. Bu sâyede kalbler müşâhedeye erer."

Ben kendilerine gelen vâridâtı kontrol ile akıllı ve temkinli davranmalarından dolayı vecd sırasında hareket etmeyip sükûneti tercih eden bir cemâat tanıyorum. Andolsun ki, doğrusu bence de böyledir. Fakat bâzen akılların alamayacağı bir vârid meydana gelir, bu vâridin nûru ve delîli güçlü olur; kitap ve sünnete uygun şâhid ikâme ederek aklı idrakten âciz bırakır ve vârid akıldan daha güçlü olursa, böyle bir durumda kişinin sâkin durmayıp hareket etmesi, daha tam ve daha uygun olur, buna ses çıkarılamaz.

Ebû Saîd b. A'râbî der ki: Vâridâttan bâzıları da vardır ki, akla uygundur. Akıl onu kavrayıp sükûnetle karşılayarak aklın temkini sâyesinde hiçbir hareket ızhârı söz konusu olmaz. Çünkü bildikleri ona işâretle yol göstermektedir. Sükûn ehlini kontrol edecek olanlar, ancak akıllarında üstünlük, hareketlerinde temkin bulunanlardır. Hareketi tercih edenleri denetleyecek olanların, aklın kavrayamadığı zikirden oluşan vâridâtı güçlüdür. Böyleleri ehl-i vârid için en uygun olanlardır. Aralarında fark bulunmayan eşit seviyedeki iki akıl için böyle zamanda sükûnet daha uygundur. Gerçi ben iki kişinin, iki aklın ve iki vâridin birbirine denk olacağını sanmıyorum. Ehl-i ilim de buna

karşı çıkmıştır. Böyle bir eşitlik mümkün olmadığına göre biz sözün başında söylediğimize dönüyoruz:

Sâkin olanın hareketliye, hareketlinin sâkin olana üstünlüğü tartışmasının bir anlamı yoktur. Çünkü her ikisine de gelen; hareket edene hareketi, sükûn hâlinde bulunana sükûneti zorunlu kılan hâl birbirinden farklıdır. Vecd ehli mükâşefelerinde denk olmadığı gibi, sonucu hareket ve sükûn doğuran hallerinde ve müşâhedelerinde de eşit değillerdir. Yerine göre sükûnu gerekli kılan vâridât, hareketi gerektiren vâridâttan daha üstündür, yerine göre de hareketi gerekli kılan vâridât, sükûnu gerekli kılandan daha değerlidir. Burada hareket eden veya sükûnet hâlinde bulunanlar üzerinde vârid olan hâl bilininceye kadar hareket ve sükûnette mutlak bir üstünlük sözkonusu değildir. Sükûneti gerektirecek bir hâl meydana geldiği hâlde sükûnet sâhibi olamayan kişi, diğerinden noksandır. Hareketi gerektirecek bir hâl vâkı olduğu hâlde kişinin hareket etmemesi, vâridinin noksan olduğuna delâlet eder. Müşâhedeler kalb safâsına/temizliğine, kalblerin vâridâtı idrâkine engel olan perdelerinin kalkmasına göredir.

Bütün bu sayılanlar, hâl ehli olan ve o hâllere ilmin gerektirdiği biçimde uymaya çalışanların özellikleridir. Galebe ve sekr ehli olanlara bu sözden bir şey gerekmez. Doğrusunu Allah bilir.

VI- *KİTÂBU'L-VECD'*DEN ALINTILAR

Bu bölüm, **Ebû Saîd b. A'râbî**'nin telif ettiği *Kitâbü'l-vecd*'den alınmıştır.

Ebû Saîd b. A'râbî der ki: Vecd sıkıntı veren şeyin hatırlanması sırasında kalbde meydana gelen duygudur. Bu da huzûrsuzluk veren bir korku, günahtan dolayı azarlanma, içten gelen lâtif bir duygu, yararlı bir işâret, gâibe karşı bir istek, kaçırılan bir fırsata üzülme, geçen zamana pişmanlık, içinde bulunulan zamanda bir şeyler elde edebilme arzusu, bir farzın îfâsına yönelik bir çağrı ve gönülden bir münâcât şeklinde olur. Vecd, zâhire zâhirle, bâtına bâtınla, gayba gaybla, sırra sırrla mukâbeledir. Daha önce aleyhte olarak geçmiş bir şeyden gayret gösterip lehte sonuç elde etmeye çalışmaktır. Böylece insanın ayakları daha sâbit hâle gelir ve bu tür bir olayı hatırlamaktan, uyanıklık hâli doğar. Çünkü, başlangıç hâlindedir; birtakım nîmetlere mazhar olup onları yönetmekte, hattâ kendisini şükre mülhem görerek bunların kesbini kendine izâfe et+mektedir. Ama kul, vecdle yeni bir makam gerçekleştirmekte ve artık bunların hepsini Allah'a izâfe eder konuma yükselmektedir. İşte bunlar vücûd ve vecd ilminin zâhirinin topluca îzâhıdır.

Ebû Saîd b. A'râbî der ki: Vecd ferahlıkla yüzyüze gelmektir. Azına dayanılamayan, çoğuna da güç yetirilemeyen yüksek bir müşâhedeye ermektir. Onun hayâldeki etkisi teşvik edici, dürtüsü süreklidir. Bu yüzden bir hayıflanma meydana gelir, bâzen bu hayıflanma insanı ölüme götürecek boyutlara ulaşabilir. Vecdin ağlama ve ses çıkarma tarzındaki tezâhürleri, vecdin artmakta olduğunu gösterir. Çünkü vecd, vârid olmadan bilinmez. Meydana gelmesiyle sona ermesinin çok çabuk gerçekleşmesinden dolayı ona ünsiyet peyda etmek de mümkün değildir. Hatta denilebilir ki, vecdde meydana geliş ve sona eriş neredeyse birlikte gibidir. Bu sebeple meydana gelişiyle tam bir sevinç meydana gelmeden kaybetmenin hüznü başlar. Vecd sırasında titreyip sarsılma, baygınlık, organların dumura uğrayıp hissiz hâle gelmesi ve vecdin akla hâkim olması, vâridâtın büyüklüğünden, etkisinin güçlülüğündendir. Alışılmamış her

vâridde, korku ve ürküntü veren her duyguda durum aynıdır. Vecdin süratla meydana gelip çabucak kaybolmasında önemli ve âşikâr bir hikmet vardır. Allah, dostlarını tutmasa ve kalblerinden bu hâli atmamış olsa, onlar sürekli buna dayanamaz ve akılları başlarından gider, kendilerini unuturlardı. Allah'ın velî kullarına olan şefkat ve merhameti gereği, velî kulların görevlerini unutmamaları için bu vecd hâli; bir an, bir göz açıp kapayacak bir zaman kadar bile sürmez.

Dünyâ hakkındaki vecd, bir keşf değildir. Ama kalbî bir müşâhede, gerçeği hayal etme ve zannî bir yakîndir. Kişinin müşâhedesi bu yakin ve zikir berraklığı ile olur. Çünkü bu durumda olan kişi, intibâh hâlindedir. Taşkınlığı geçince de vecd kaybolur, geriye sâdece onun bilgisi kalır. Mükâşefe ile artan yakînden rûh yararlanmış olur. Bu durum kulun Allah'a olan yakınlık ve uzaklık ölçüsüne, Hâlik'ının kendisine gösterdiklerine göre değişir.

Vecd ehlinden bâzıları vardır ki, vecd ve şâhidinde temkinle sübûta erdiklerinden, müşâhedelerini başkalarına delîl olsun diye anlatırlar. Eğer temkin ehli olmasalardı, müşâhedelerini uygunsuz yerlere ulaştırılmasından korkarak başkalarına anlatmamaları gerekirdi. Belki de anlattıkları kimseler kulak veya göz aracılığıyla bu tür bir vecde erebilirler. Onlar böyle bir şeyle karşılaşmadan kendilerine bilgi vermektedirler ki, bu tür olayları tab'ın gereği sanmasınlar, vecde ermiş olmak nefislerinin hoşuna gidip aldanmasınlar. Bunun ardındaki ziyâdeliği müşâhede edebilsinler.

Hak ile bâtılı birbirine karıştırmasınlar. Mârifet-i ilâhiyyeye erdiğini iddiâ eden kişinin mâsivâ ile tatmin olmaması, zihnini boş şeylerle meşgûl etmemesi, düşüncesini gelip geçici şeylere takmaması gerekir. Bu durum her ne kadar gerçekleştirilmesi zor bir şey ise de, akıl ve ilim ehli nezdinde üstünlük ve ayrıcalık taşıyan bir değerdir. Çünkü kalblerin müşâhede sâyesinde telâkki ettikleri, zann ile vehmettikleri gibi olamaz. Salıverilip ihmâl edilen kimse, hıfz ve himâye altında olan gibi değildir. Ulaşmak için emek sarfedilen şey, kaynağından kendiliğinden fışkıranla bir değildir. Düşünce sonucu ortaya çıkanla, zikir sâyesinde gönle doğan birbirine denk olamaz.

Bâzen temyîz ehli de bir sebebe mebnî vecdi karıştırabilirler. Sebebin ortadan kalkmasından sonra durum kendilerine münkeşif olur. Çünkü düşünce ile temyîze erenle, zikir sâyesinde aşka varan bir değildir. İrâde ve ihtiyârıyla hareket edenle, vecd ve aşk etkisinde

bulunan da aynı olamaz. Hâllerinin farklılığı sebebiyle, bütün vecd ehli aynı durumda değildir. Vecd ehlinin içinde kimileri vardır, vecdlerinde ilimden uzaktadır. Kimileri vardır, ilimle vecde ermiştir. Kimileri de vardır vecdi ilimdir.

Sebât ve temkin ehli olanların vecdi hareketten uzak, halvet ve yalnızlıktan berîdir. Çünkü üns duygusu onları yalnızlık, yakınlık ve mesâfe düşüncesinden uzaklaştırmıştır (fenâ). Bâzen kendilerine gelen bir tecellî sebebiyle vecdlerinde aşırılığa düşerler. Bâzen de kendilerinde kalmış bulunan yeme içme ve evlenme gibi fıtrî ve tabîî sıfatlarına döndürülürler. Bu durumdan utanarak illetli zannettikleri böyle bir şeyi görmekten sıkılırlar ve korkarlar. Nihâyet kendilerine bu sırada kaybettiklerini aramak üzere bir tutku gelir. Bu tutku onları kendilerini erdireceğini zannettikleri şeylere atılmaya sevkeder. İndî görüş ve düşünceleri temyiz kudretlerini etki altına alır ve süratle koşuşturmaya başlarlar. Her gördükleri serâbı su sanırlar. Her gördükleri suyu da tama'kârlıkları sebebiyle serâb sanırlar. Onlar her vâdide şaşkın bir biçimde gezip durmakta, her parlayan ışığın ardına düşmektedirler. Onların selleri yağmurlarını, zikirleri de fikirlerini geçmiştir.

Sebepleri terkederler ve onlara güvenmezler. Tama', gözlerini sağa sola diktirmez; ümidsizlik onları bezdirmez. Kendilerini alıp götürecek bir ümidsizlikleri, peşine düşecekleri bir tama'ları yoktur. Onlar deli gibidirler. İstediklerine erişmek için canlarını verirler. İstedikleri şeyin çölün ortasında olduğunu bilseler oraya giderler; denizin ötesinde olduğunu bilseler, yüzerek denizi aşmaya kalkarlar. Yanan ateşin ötesinde olduğunu bilseler, ateşin ışığını görünce atlayan pervaneler gibi ateşe atılırlar. Bunların ateşe atlaması pervanelerinkinden geri değildir. Görmez misin ki onlar, kafaları ve zihinleri karışık bir şekilde çöllerde, çorak yerlerde, tehlikeli mekânlarda kimseye sığınmadan ve kimse de kendilerine sığınmadan dolaşıp durmaktadırlar. Şu kadar var ki onlar bu konudaki sadâkatleri sebebiyle günahtan himâye altındadırlar. Onların ilmî töreleri vardır. Zâhir ilimlerinden ayrılarak bu işe girenin günaha düşmesinden emin olunamaz. Delîli olan yolun dışında bir yol tutan, selâmetten uzak ve bir tehlike üzeredir.

Biz zâhirî vecd ilminden ve onunla ilgili ibârelerden söz ettiğimiz zaman dâimâ ya bir işâretle, ya bir delîlle veya bir misâlle konuyu

açıklamaya çalışırız. Vecdin bunun dışındaki çeşidinin ilmi kendinden, şâhidi kendi içinden, hakîkati varoluşundan, vasfı da bizzat tadılıp yaşanmasından anlaşılır. Çünkü Allah'ın kullarına olan huccet ve delîlleri açıktır. Bu işin ehlinin bunları bilmeye ihtiyâcı yoktur. Zîrâ huccetin içinde her türlü özelliği sona erdiren bir şâhid ve delîl vardır. Ayrıca bu huccetlerin oluşumu Allah'ın yönetimindedir, onları en ince teferruâtıyla bilen sâdece O'dur. Îmân ehlini mükâşefe sûretiyle bu huccetlerden yararlandıran da O'dur. Durum böyle olunca mükâşefe ehli kimseler, istiğnâları sebebiyle bunun ötesinde bir başka huccet aramazlar. Çünkü Hakk'ın kendilerine ızhâr ettiği delîli müşâhede edip durmaktadırlar ve bunu bâtınlarına ikâme etmişlerdir. Onların bâtınlarına ikâme ile müşâhede edip durdukları, Allah'ın müminleri vasfettiği şu âyetteki gaybdır: "***Onlar gayba inanırlar***."[734] Allah kendisi de gayb olduğu hâlde onlar, gayb deryâsında kaybolmuşlardır. Onlara bu gayb konusunda asla bir şek ve şüphe ârız olmaz.

Vecd özelliğindeki artıştan soran kimse, bu işten ne kadar uzak demektir. Vecdden başka sıfatı olmayan ve ondan başka ikâme edeceği delîli bulunmayan kimse vecdi nasıl anlatabilir? O, kendisinin şâhididir. Onun hakîkati varlığıdır. Onlar ancak vecd ehli olanlar tanır. Tanımayanlar da böylelerine karşı çıkar. Böyleleri tanıyan tanımayan herkesi acze düşürür. Bu durumda olan kul, zevk hissetmekte ve vecd sâhibi artık keşfe ermiş bulunmaktadır. O artık değerli bir varlıktır ve onun nûrlarıyla kendi nûrundan perdelenmiştir. Onun sıfatlarıyla kendini idrâkten; onun isimleriyle kendi zâtından uzaklaşmıştır.

Burada benim "zât" diye kasdettiğim vecd, yakîn, îmân ve hakâyıkın zâtıdır. Muhabbet, şevk ve kurb için de durum aynıdır. Onlar da insanı kendi sıfatlarından soyutlarlar. İnce özellikler taşıyan ve künhünün anlaşılması ancak tatmaya ve Allah'ın kullarına ikrâmına bağlı olan her şeyin durumu böyledir. İnsanlar onu düşünürler, fakat ne vasfedip anlatabilirler, ne de karıştırmadan tam olarak kavrayabilirler. Vecd insanlara üns vererek onlardan yalnızlık ve korkuyu giderir. Vecd sıfat olarak artmaya devam ettikçe onun hakîkatinden uzaklaşırlar. Bu durumda olanların susmaları konuşmalarından daha beliğdir. Vecd ehli vecdin kendilerine tanıtılan kadarını bilebilir, kalanını bilemez. Onların aczlerini itirâfı ise ilmin

nihâî noktasıdır. Onların konuşması dil-dudak deprenmedendir. Böyle dil-dudak deprenmeden konuşmaları belâgat, kekemelikleri de fesâhattır.

Vecdin tad ve zevki ile ilgili soran kimse muhâl olan bir şeyi soruyor demektir. Çünkü tad ve zevk, tatmadan anlatmakla anlaşılan bir şey değildir.

Vecdin künhünü anlamak için suâl soranın sorusu kendi câhilliğini ele vermektedir. Ayrıca bilen kimsenin herkesin her sorusuna cevap vermesi de gerekmez. Çünkü insanların bir kısmı lehine olan şeyleri, bir kısmı da aleyhine olan şeyleri sorarlar. Allah Teâlâ ilmi, ehli olmayanlardan korumak üzere bir ahid aldığı gibi ehli olan kimselerden gizlememek üzere de bir ahid almıştır. Buna binâen biz diyoruz ki: İşin ehli olanların o iş hakkında şek ve şüpheleri yoktur ki, soru sorsunlar; öğrenmek üzere sağa sola başvursunlar. Başarı Allah'tandır.

Ucu bucağı olmayan bu hâller hakkında ister istemez söz de uzayıp gidiyor. Bu yüzden burada kesiyoruz. Biz bu işin sonuna varmaya kalksak nihâyeti bulunmayan bir işe kalkışmış oluruz. Çünkü bundan ötesi mârifette bir ziyâdeliktir (mezîd). Bu da insanoğlunun kesbi olmaktan çıkmakta ve şu âyet-i kerîmenin hükmüne dâhil bulunmaktadır: "***Katımızda dahası*** (mezîd) ***da vardır***."[735] Bu durum, Allah'ın özellikleri tam olarak anlatılamayan, genel ve sınırsız nîmetlerinden biridir. O'nun genel nîmeti böyle olunca, göz açıp kapayıncaya kadar bir sürede dostlarına olan lütufları nasıl olur, düşünmek lâzımdır! Çünkü: "***Zerre miktarı bir şey bile O'ndan gizli kalmaz***"[736] âyetiyle her şey O'na mâlûmdur. Yukarıda anlattığımız hâller her ne kadar insanların kendi kazandıkları/kesbi değilse de, amellerinin mahsûlü olan özelliklerdir. Allah nezdinde daha fazlasına tâlib olan kişi, mânevî artışı/mezîd sağlayan temeli sağlam tutmalıdır. Ancak bu konuda aşırılığa düşenin, uyulması gereken husûslara gereği gibi uymaması sebebiyle temelinin de sökülüp atılmasından korkulur. Nefislerle beraber bulunmak mânevî hücûmu keser. İlimden uzak bir mânevî hücûm açık bir yanlıştır. Nefislerden uzak bir durumla rağbet güçlenir, hücûm belki erdirici olur. Temeli sağlam yapmadan temel peşinden koştuğunu sanıp asıldan fer'e düşen kimsenin günaha düşmesinden emin olunamaz. Başarı Allah'tandır.

Bunlar, **Ebû Saîd b. A'râbî**'nin *Kitâbu'l-vecd*'inden özetleyerek aldığım bilgilerdir. Tevfîk Allah'tandır.

el-Bakara, 2/2.

Kaf, 50/35.

Sebe, 34/3.

ON BİRİNCİ BÖLÜM:
MÛCİZE VE KERÂMET

I- MÛCİZE VE KERÂMETİN ANLAMI

Rivâyete göre **Sehl b. Abdullah** şöyle söylemiştir: “Âyetler sâdece Allah’a âiddir. Mûcizeler peygamberlere, kerâmetler de velîlere ve sâlih müminlere.”

Sehl’in bir başka sözü de şöyledir: “Kırk gün süreyle samîmiyet ve ihlâsla zühde devam eden kişide Allah tarafından birtakım kerâmetler zâhir olmaya başlar. Kimden böyle bir şey zâhir olmamışsa bu onun zühdündeki sadâkat ve ihlâs noksanlığındandır.”

Cüneyd de şöyle söyler: “Kerâmetten dem vurup kendisinde böyle bir şey bulunmayan kişi, geviş getiren gibidir.”

“Kim kırk gün süreyle zühde devam ederse...” diye başlayan sözünü söylediği zaman **Sehl**’e: “Bu nasıl olabilir?” diye sordular. “Dilediğini dilediği şekilde gerçekleştiren yalnız O’dur” cevâbını verdi.

İbn Sâlim bana şöyle söylemişti: “Îmânın dört rüknü vardır: Kadere îmân, kudret-i ilâhiyyeye îmân, kendisine âid bir güç ve kuvveti olmadığını itirâf ve her durumda Allah’tan yardım dilemek.” **İbn Sâlim** bunu söyledikten sonra kendisine: “Kudret-i ilâhiyyenin mânâsını” sordular. “Allah’ın kudret-i ilâhiyyesiyle doğuda bulunan bir dostuna kerâmet olarak sağından soluna dönmeden batıda bulunma gücü verdiğine kalben inanmandır” karşılığını verdi.

Sehl b. Abdullah’tan gelen şöyle bir sahih rivâyet daha var: **Sehl**, kendisinin sohbetlerine katılan bir gence bir gün: “Eğer yırtıcı hayvanlardan korkuyorsan bundan sonra benim sohbetime katılma!” demişti. Nitekim bir grup arkadaşla **Sehl b. Abdullah**’ın Tüster’deki evine gittiğimizde bahçede “yırtıcı hayvan yuvası” denilen bir bölüm görmüştük. Burasının mâhiyetinin ne olduğunu sorduk. Dediler ki: **Sehl b. Abdullah** kendisine gelen yırtıcı vahşî hayvanları oraya kapatır; orada et ve benzeri gıdâlarla besleyip ağırlardı. Sonra da salıverirdi. Doğrusunu Allah bilir. Ancak ben bu gezi sırasında Tüster’in sâlih insanlarından **Sehl**’in bu tutumunu inkâr eden kimse görmedim.

Ebu’l-Hüseyin Basrî bana şöyle anlatmıştı: Abadan’da harâbe ve izbelerde yaşayan siyâhî fakîr bir adam vardı. Ben yanıma bir şeyler

alıp onun ziyâretine gittim. Beni görünce gülümsedi ve bana eliyle yeri gösterdi. Ben de şöyle bir yere baktım, ne göreyim yerin tamamı pırıl pırıl altın. Bana: “Yanındakileri getir bakayım” dedi. Yanımda bulunanları çıkarıp hemen oradan kaçtım. Çünkü onun durumu içime korku düşürmüştü.

Bana **Hüseyin b. Ahmed Râzî**, **Ebû Süleymân Havvâs**’tan naklen şöyle anlatmıştı: Bir gün merkebime binmiş gidiyordum. Sinekler hayvanı rahatsız ediyordu. O da başını kaldırıp tepindikçe ben de elimdeki sopa ile başına vuruyordum. Merkep başını kaldırıp bana dedi ki: “Vur vur, yarın senin de başına vurulacak!” **Hüseyin b. Ahmed Râzî**, **Ebû Süleymân**’a: “Bu senin vâkıanda mı oldu, yoksa bizzat sesi duydun mu?” diye sormuş, o da: “Evet senin beni duyduğun gibi ben de onun söylediğini duydum” demiş.

Bana **Ahmed b. Atâ Ruzbârî** şöyle anlatmıştı: Benim tahâret konusunda kendime göre bir usûlüm vardı. Bir gece istibrâ için bekliyordum. Gecenin dörtte biri geçtiği hâlde hâlâ yaptığım içime sinmemişti. Bu hâlimden iyice sıkılıp sinirlendim ve ağlamaya başladım. Bir yandan da: “Yâ Rabbi beni bağışla!” diye Allah’a duâ ediyordum. O sırada sâhibini görmediğim şöyle bir ses işittim: “Yâ **Ebâ Abdullah**, bağışlanmak ilme uymaya bağlıdır.”

Câfer Huldî’nin değerli bir yüzük taşı vardı. Bir gün Dicle’yi geçmek için bir kayığa bindi. Kaptana ücret olarak bir şeyler vermek istedi. Yüzüğün bulunduğu torbanın bağını çözdü ve taşı Dicle sularına düşürdü. Kendisinin hâfızasında kayıp eşyâyı bulmada etkisi olduğu denenmiş bir duâ vardı. O duâyı okudu ve yüzük taşını, karıştırdığı yaprakların arasında buldu. Duâ meâlen şöyleydi: “Gelişi hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacak olan Allah’ım, yitiğimi bana iâde ediver!”

Ebu’t-Tayyib Akkî bununla Allah’a duâ edip kaybı kendisine kısa sürede iâde edilen kişileri toplayan bir liste gösterdi. Baktım, epey kabarık bir listeydi.

Hamza b. Abdullah Alevî bana şöyle anlatmıştı: **Ebu’l-Hayr Teynâtî**’nin yanına varmıştım. Kendi kendime onun yanına girip selâm verdikten sonra çıkmak ve yemek yememek üzere Allah için ahdetmiştim. Ancak bunu hiç kimseye söylemedim. Nihâyet yanına vardım, karar verdiğim gibi selâm verdim, vedâ edip çıktım. Köyden iyice uzaklaştıktan sonra bir de baktım **Ebu’l-Hayr** sırtında

yiyeceklerle karşımda. Bana diyor ki, “Delikanlı, bunların hepsi senin. Sen daha önce kendi kendine verdiğin söze göre bir şey yemeden çıktın.”

Bu sûfî tâifesi, doğrulukları ve dindarlıklarıyla bilinirler. Bunlardan her biri bir yerin önderi ve dînin ahkâmı konusunda halkın rehberidir. Müslümanlar onların ahkâm-ı din konusundaki sadâkatlarını tasdîk, Rasûlüllah’tan rivâyetleri konusunda şehâdetlerini kabûl etmişler, onlar da haber ve eserlerini ona dayandırmışlardır. Hiç kimsenin kendilerini tekzib ile rivâyet ettikleri hikâyeleri ithâm etmesi câiz değildir. Bir konuda doğru olanın bütün konularda doğru olması beklenir. Başarı Allah’tandır.

II- NEBÎ-VELÎ VE MÛCİZE-KERÂMET FARKI

Ehl-i zâhirin bu konudaki kanâati şudur: Kerâmet adı verilen olağanüstülükler peygamberlerin dışındakiler için câiz değildir. Çünkü bunlar peygamberlere has özelliklerdir. Âyet, mûcize ve kerâmet birdir. Mûcizelerin bu adı almasının sebebi, halkın bir benzerini meydana getirmekten âciz olmasıdır. Böyle bir şeyi peygamberlerden başkasına isnâd eden kimse peygamberlerle bu kimseleri aynı seviyeye koymuş; aralarında bir fark olmadığını ifâde etmiş olur.

Kerâmetin peygamberlerden başkalarına âidiyyetine karşı çıkanlar aslında bunu, peygamberlerin mûcizelerine bir noksanlık îrâs etmekten korkarak yaparlar. Peygamberlerle birlikte başka kişilere olağanüstülük isnâdına böyle bir gerekçeyle karşı çıkanlar, aslında yanılıyorlar. Çünkü onlarla peygamberler arasında muhtelif bakımlardan farklılıklar vardır:

1- Peygamberler mûcize ızhâr ederek halkı Hakk'a kulluğa çağırır ve mûcizeyi dâvâlarına delîl olarak kullanırlar. Mûcizelerini gizledikleri zaman Allah'a karşı gelmiş sayılırlar. Ayrıca mûcizeyi halk nezdinde bir mevki ve îtibâr elde etmek amacıyla ızhâr edecek olurlarsa yine Hakk'a itâatsizlik etmiş olurlar.

2- Peygamberler mûcizelerini müşriklere karşı delîl olarak kullanırlar. Çünkü müşriklerin kalbleri kasvetli olduğundan îmân etmezler. Velîler ise kerâmetlerini başkalarına değil, belki sâdece kendi nefislerine delîl olarak kullanırlar ve bu sûretle itmi'nân ve yakîne ermeye, iç sıkıntısı ve rızık korkusundan kurtulmaya çalışırlar. Çünkü nefs, son derece kötülüğü emredici, müşrik ve inkârcı, şüpheci karakterlidir. Nefsin inancına göre yaratıcısının onun rızkını garanti ettiğini gösteren yakînî bir keyfiyet yoktur.

İbn Sâlim'e kerâmet konusunda şöyle sordum: "Kendi irâdeleriyle dünyâyı terk etmiş olan kimselere verilen bu ikrâm ve kerâmetin anlamı nedir? Böyle birilerine taşı altına çevirmek gibi bir kerâmet nasıl verilebilir? Bu işin bir başka yönü var mıdır?" Bana şu cevâbı verdi: "Allah onlara bu kerâmetleri, kerâmetin değerinden dolayı

vermiyor. Aksine nefislerinin daraldığı ve Allah'ın kendilerine taksim buyurduğu rızık konusunda endişeye düştükleri zaman, bu sıkıntılarını izâle için veriyor ki bu sâyede: «Gördüğün gibi böyle bir şeyi toprağı altına çevirmeye muktedir olan Allah, senin rızkını hiç ummadığın bir yerden göndermeye kâdir değil midir?» diye düşünsünler. Bununla ihticâc edip nefislerinin rızık konusundaki endişelerini izâle etsinler, böylece de nefislerini riyâzatla te'dîb imkânı açılmış olsun."

Bu konuda **İbn Sâlim** bize **Sehl b. Abdullah**'tan şöyle bir hikâye anlattı: Basra'da **İshâk b. Ahmed** adlı ehl-i dünyâ bir adam vardı. Bu adam birden karar verip tevbe etti ve bütün dünyâlık mallarından ve ilgilerinden soyutlandı, gelip **Sehl**'in sohbetine devam etmeye başladı. Bir gün **Sehl**'e: "Yâ **Ebâ Muhammed**, benim şu nefsim rızkı kaybetme korkusuyla bağırıp çağırmayı, beni azarlamayı bir türlü bırakmıyor, ne yapayım?" diye sordu. **Sehl** ona: "Şu taşı al ve Rabbından onu sana yiyebileceğin bir yemeye çevirmesini iste!" dedi. Adam ona: "Benim böyle yapmam için bu konuda imâmım kim olacak?" diye sordu. **Sehl** dedi ki: "Senin bu konuda imâmın ve rehberin **İbrâhim** (a.s.)'dir. Çünkü o da şöyle duâ etmişti: "Ey Rabbım, ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster!" Allah ona: "Yoksa inanmıyor musum?" buyurmuştu da **İbrâhim**: "***Hayır inandım, fakat kalbimin mutmain olması için, demişti***."[737] Bunun mânâsı şudur: Nefsin mutmain olması için gözle görmesi gerekir. Çünkü nefsin karakterinde şüphe vardır. Nitekim **İbrâhim** peygamber de "***nefsimin nasıl mutmain olduğunu bana göster, çünkü ben müminim***" demişti. Nefis ancak görmekle mutmain olur. Velîler için de durum aynıdır. Allah onlara kerâmetler ızhâr eder ki, bu sâyede nefislerini te'dîb etsinler, ahlâklarını güzelleştirsinler. Bu konuda nebîlerle velîler arasında fark vardır. Çünkü peygamberlere dâvetlerine huccet ve delîl, Allah'ın birliğini ikrâra vesîle olsun diye mûcize verilir.

3- Nebîlerle velîler arasındaki bir diğer fark da şudur: Nebîlerin mûcizeleri artıp çoğaldıkça mâneviyâtlarının kemâli de artar, kalblerinin değişkenliği azalıp sâbit olur. Nitekim Peygamberimiz'e bütün peygamberlere verilen mûcizeler verilmiş ve onlardan fazla ve farklı olarak mîrâc, bir işâretle ayın ikiye ayrılması[738] ve parmaklarından su damlaması[739] gibi daha öncekilere verilmeyen mûcizeler verilmişti.

Bunların açıklaması uzun gider. Bizim bunları anlatmaktan maksadımız şudur: Peygamberlerin mûcizeleri arttıkça mânevî kemâl ve fazîletleri de artar. Kendilerine kerâmet verilen velîler ise kerâmetleri arttıkça vecd ve ürpermeleri artar. Kerâmetin kendileri için bir mekr-i ilâhî ve istidrâc olabileceğini, ayaklarını kaydırabileceğini ve Hakk katındaki menzillerinden düşürebileceğini düşünmeye vesîle olur.

el-Bakara, 2/260.

Buhârî, Menâkıb, 27; Müslim, Münâfıkîn, 43.

Buhârî, Vudû', 32; Müslim, Fezâil, 4, 5.

III- VELÎLERİN KERÂMETLERİNİN DELÎLLERİ

Kerâmetin câiz oluşuna kitap ve sünnetten delîller vardır:

1- Allah Teâlâ'nın **Meryem**'e hitâben: "***Hurma dalını kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün***"[740] buyurması. Oysa ki **Meryem** peygamber değildi.

2- Hz. Peygamber (s.a.)'in Râhib **Cüreyc** kıssasını[741] naklettiği bir hadîs-i şerîfte beşikteki bir çocuğun konuşması. **Cüreyc** peygamber olmadığı hâlde bu kendisine müyesser olmuştu.

3- "*Mağara hadîsi*"[742] diye bilinen bir rivâyette geçen üç arkadaşın sığındıkları mağaranın önüne sel sularının getirdiği taşın, bunların duâları sâyesinde çekilip üç arkadaşın kurtulması.

4- Bir hadîste yolda öküzüyle giden bir adamın bir süre sonra öküzünün sırtına binmesi ve hayvanın kendisine: "Ey Allah'ın kulu biz, binilmek için değil; çiftlikte koşulmak için yaratıldık?" diye konuşması. Sahâbîler: "Sübhânellah" diye hayretlerini ifâde edince Allah Rasûlü, orada bulunmamalarına rağmen: "*Ben, **Ebû Bekir** ve **Ömer** bu olayın olabilirliğine inanıyoruz*" buyurarak **Ebû Bekir** ve **Ömer**'i de şâhid tutmuştur. Hadîste öküze binen zâtın peygamber olduğuna dâir bir ifâde geçmemiştir.[743]

5- *Kurtla konuşan çobanın hikâyesini* anlatan rivâyet. Bu çobanın da nebî olduğuna dâir bir haber yoktur.

6- Allah Rasûlü'nün: "*Benim ümmetimin içinde muhaddes ve mükellemler vardır. **Ömer b. Hattâb** bunlardan biridir*"[744] buyurması. Mükellemlik ve muhaddeslik (ilhâma mazhar olmak demektir), bütün büdelâ, evliyâ ve sâlihlerin kerâmetleri içinde mânevî derecesi en yüksek olanıdır.

7- Hz. **Ömer**'in Medîne minberinde hutbe okurken söylediği: "Yâ **Sâriye** el-cebel!"[745] sözünün Nihâvend sınırındaki ordugâhda savaş sırasında duyulması.

8- Hadîslerde **Ali b. Ebî Tâlib** (k.v.) ve **Fâtıma** (r.a.)'ya âid kerâmetler de vardır.

9- Ashâb-ı kirâmdan pek çok kimseden bu konuda birçok rivâyet nakledilir. Bunlardan biri de şu rivâyettir: **Üseyd b. Hudayr** ile **Attâb b. Beşîr**, karanlık bir gecede Allah Rasûlü'nün yanından çıkmışlar, birinin elindeki asâsının ucu, onlara yollarını bir kandil gibi aydınlatmıştı.[746]

10- **Ebu'd-Derdâ** ve **Selmân** (r.a.) arasında duran bir bakır kazan vardı. Bu bakır kazanın tesbîhini ikisi de duymuştu.

11- **Alâ b. Hadramî**'nin kıssası da bu konuya dâirdir. Allah Rasûlü bir gazâda onu elçi olarak göndermişti. Bulunduğu yerle gideceği yer arasında bir deniz vardı. Orayı geçmesi gerekiyordu. İsm-i a'zamla Allah'a duâ etti. Haberde geldiğine göre suyun üzerinden yürüyüp gitti. Aynı zâtın yırtıcı ve yabanî hayvanlarla karşılaştığında okuduğu bir duâ varmış.

12- **Abdullah b. Ömer** yırtıcı hayvanların korkusundan yolun üstünde durup bekleşen insanlara rastlamış ve yırtıcı hayvanları yoldan uzaklaştırıp demiş ki: "Böyle şeyler ancak korkan insanlara musallat olur. Eğer insanoğlu, Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmasa Allah ona korkacağı bir şey musallat etmez." Benzer rivâyetler çoktur.

13- Bir başka hadîs de şöyledir: "*Nice üstü başı tozlu, saçları dağınık, kılık kıyâfeti eski kişiler vardır ki, Allah adına yemin etseler, Allah yeminlerini kabûl eder.* ***Berâ b. Âzib*** *bunlardandır*."[747] Kerâmetler içinde Allah adına yemin edip Allah'ın yeminini kabûl etmesinden daha sağlam bir şey yoktur. Çünkü Allah Teâlâ: "***Duâ edin, icâbet edeyim***"[748] buyurmuştur.

Tâbiîn neslinden de sahîh senedlerle gelen kerâmet ve duâların kabûlüne dâir rivâyetler vardır. Biz bunların birazını bile zikredecek olsak söz uzar. Hepsini nasıl zikredebiliriz? Âlimler bu konudaki rivâyetleri toplayan eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerdeki hadîslerde kerâmetleri anlatılan tâbiîn neslinden bâzıları şunlardır: **Âmir b. Abdükays**, **Hasan Basrî**, **Müslim b. Yesâr**, **Sâbit Bünânî**, **Sâlih Mürrî**, **Bekr b. Abdullah Müzenî**, **Üveys Karenî**, **Herim b. Hayyân**, **Ebû Müslim Havlânî**, **Sıla b. Eşyem**, **Rebî' b. Huseym**, **Dâvud Tâî**, **Mutarrif b. Abdullah b. Şıhhîr**, **Saîd b. Müseyyib**, **Atâ Sülemî** vs. Bu zâtların hepsinden ve başkalarından kerâmetler, duâlarının kabûlüne dâir rivâyetler ve ehl-i rivâyet nezdinde sıhhatine karşı çıkılamıyacak bâzı şeyler nakledilmiştir.

Tâbiînden sonraki tabakadan da haklarında bu tür rivâyetler nakledilenler vardır. Meselâ **Mâlik b. Dînâr**, **Ferkad Sahî**, **Utbe Gulâm**, **Habîb Acemî**, **Muhammed b. Vâsi**', **Râbia Adeviyye**, **Abdülvâhid b. Zeyd**, **Eyyûb Sahtiyânî** ve bu asırda yaşayan diğerleri bunlardandır. Aynı çağda yaşayan **Eyyûb Sahtiyânî**, **Hammâd b. Zeyd**, **Süfyân Sevrî** gibi güvenilir bâzı âlim ve imâmlar, bunlardan yapılan rivâyetleri sahih görüp nakletmişler ve bu âlimlerden bunlara karşı çıkan olmamıştır. Onlar dînî konularda bizim imâmlarımızdır. Onların hudûd, ahkâm, helâl ve harâm konusundaki rivâyetleri bize göre sahih olduğundan görüşlerinden bir kısmını tasdîk edip bir kısmını tasdîk etmememiz nasıl câiz olabilir?

İlim ehlinden velîlerin kerâmetleri ile ilgili anlattığımız konulara benzeyen meseleleri ve bu mânâya dâir kendilerine zâhir olan şeyleri cem' etmiş kimseler gördüm. Bunlar bini aşkın hikâye ve haberi bir araya getirmişler. Bunların hepsinin birden yalan ve uydurma olduğunu söylemek nasıl mümkün olabilir? Eğer bunlardan sâdece biri doğru ise bu, hepsinin doğruluğu demektir. Çünkü hüküm bakımından azlık ve çokluk eşittir. Az olan şey doğrudur da, çok olan yanlıştır demek mümkün değildir. Hz. Peygamber (s.a.)'den önceki dönemlerde meydana gelen bu tür olayları o devrin nebîsine bir ikrâm, Hz. Peygamber (s.a.)'in ashâbında meydana gelen olayları da Efendimiz'e bir lütuf ve ikrâm olarak değerlendiren kimseler vardır.

Bu iddiâ sâhiplerine denilir ki: Tâbiîn neslinden ve onların ardından kıyâmete kadar gelecek olanlardan sâdır olacak bu tür şeyleri de yine Sevgili Peygamberimiz'e bir ikrâm olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü o, nebîlerin en fazîletlisi olduğu gibi onun ümmeti de ümmetlerin en hayırlısıdır. Nitekim hiçbir peygambere âid bir mûcize yoktur ki, onun benzeri, ya da daha iyisi Allah Rasûlü (s.a.)'nde bulunmasın. Hal böyle olunca diğer ümmetlere peygamberlerine ikrâm olmak üzere verilen kerâmetlerin Hz. **Muhammed** ümmetine verilmemiş olması imkânsızdır. Bununla birlikte Ümmet-i Muhammed içinde kerâmet konusunu hâl, mertebe ve makam olarak görmeyen kişiler de vardır. Onlar bunu, Allah'ın sûfî kullarının ve velîlerinin yolları üzerine koyduğu bir çile ve bir imtihan olarak görürler. Kendilerinden böyle bir şey zâhir olduğunda Allah nezdindeki makamlarından düşeceklerinden ve hayırlı işlerden uzaklaşacaklarından korkarlar. Böyle bir duruma güvenip bunu

kendisine hâl olarak seçeni havâsstan saymazlar. Biz bu konuyu açıklayacağımız bir bab içinde anlatacağız inşâallah. Bu kadarını zikretmekle bu ümmet için kerâmetin cevâzını ve bunun câiz olmadığını savunanların sözünün geçersiz olduğunu belirtmek istedik.

Meryem, 19/25.
Buhârî, Enbiyâ, 48; Müslim, Birr, 7, 8.
Buhârî, Edeb, 5; Müslim, Zikir, 100; Ebû Dâvûd, Buyû', 28.
Buhârî, Enbiyâ, 54.
Buhârî, Fezâil, 16.
İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 3.
Buhârî, Menâkıb, 25; Müslim, Müsâfirîn, 36.
Müslim, Birr, 138, Cennet, 48.
Gâfir, 40/60.

IV- HAVÂSSIN KERÂMET KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

Sehl b. Abdullah'ın yanında kerâmetlerden söz edildi. O: "Mûcize ve kerâmet, vakti geçince bitip sona eren bir şey değildir. En büyük kerâmet, nefsinin kötü ahlâkını iyi huylarla değiştirmektir" diye konuştu.

Bâyezîd Bistâmî şöyle demiştir: "Başlangıç hallerimde Hakk bana birtakım delîl ve kerâmetler gösterirdi. Ben onlara iltifât etmezdim. Hakk Teâlâ beni bu tür şeylere müstağnî bir hâlde görünce bana mârifet yolunu açtı."

Bâyezîd'e: "Falan kişi bir gecede Mekke'ye gidiyor, diyorlar, ne dersin?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Şeytân da, Allah'ın lânetine uğramış bir varlık olduğu hâlde, bir anda doğudan batıya ulaşıyor. Bunda şaşılacak ne var?" Tekrar: "Falan suyun üzerinde yürüyor" dediler. Ona da: "Balık da suda yüzüyor, kuş da havada uçuyor" diye karşılık verdi.

Bir başka rivâyette yine **Bâyezîd**'in şöyle söylediği nakledilir: "Bir adam suyun üzerine seccâde serse, gökyüzüne bağdaş kurup otursa, emir ve nehiy çizgisindeki tavrını görmedikçe ona aldanmayın."

Cüneyd de şöyle söyler: "Mânevî nîmetleri görüp onlarla telezzüze dalmak ve kerâmetlere aldanmak havâssın kalblerini perdeler."

İbn Sâlim babasından naklen şöyle anlatmıştı: **Sehl**'in sohbetlerine katılan **Abdurrahman b. Ahmed** isimli bir adam vardı. Bir gün **Sehl**'e dedi ki: "Yâ **Ebâ Muhammed**, bâzen abdest alırken kolumdan dökülen suyun altın ve gümüş parçalarına dönüştüğünü görüyorum." **Sehl** şu karşılığı verdi: "Dostum, bilmez misin ki, çocuklar ağlaşınca onların eline oyalansınlar diye oyuncak verirler. Senin başına gelen hangi türdendir, dikkat et!"

Câfer Huldî bize **Ebû Bekir Kettânî**'den, **Kettânî** de mürîdlerinden **Ebu'l-Ezher** ve bir başkasından, onlar da **Ebû Hamza**'dan naklen şöyle anlatmışlar: Halk bir kapının önünde onu açmak üzere birikmiş, fakat kapı açılmamış. **Ebû Hamza** halka: "Dağılın" demiş ve kilidi

eline alıp hareket ettirip: “Bunu açarsan sen açarsın” demiş ve kilit açılıvermiş.

Rivâyete göre **Nûrî** bir gece Dicle kenârına gelmiş ve kıyının iki ucunun kerâmet olarak birbirine bitiştiğini görmüş ve demiş ki: “İzzetine andolsun ki, ben bu nehirden kayıksız asla geçmem.”

Bâyezîd Bistâmî anlatıyor: Üstâdım **Ebû Ali Sindî** yanıma geldi. Torbasını açtı ve içinde bulunan şeyleri önüme döktü, bir baktım ki, rengârenk mücevherler. Kendisine: “Bunlar nereden geldi?” diye sordum. O şu karşılığı verdi: “Şuradaki vâdiye uğramıştım. Orada kandil gibi parlayan bir şey gördüm. Bunu da onun yanından aldım.” Ben tekrar: “Vâdiye geldiğin zaman hâlin nasıldı?” diye sordum. “Daha önce içinde bulunduğum hâlden uzaklaşmıştım” diye başından geçen olayı anlattı. Bu sözün anlamı şuydu: **Ebû Ali Sindî** bir önceki hâlinden uzaklaştığı fetret döneminde mücevherlere takılıp kalıvermişti.

Remle’de **Ahmed b. Ali Vecîhî** bize yazdırmak sûretiyle **Muhammed b. Yûsuf Bennâ**’dan şunları nakletmişti: **Ebû Türâb Nahşebî** kerâmet sâhibi biriydi. Benim kendisiyle bir yıl süreyle yol arkadaşlığım oldu. Grubumuz bir ara kırk kişiye kadar ulaştı. **Ebû Türâb**’ın bu insanlara yararı dokunuyor, onlara yolda rehberlik ediyordu. Yolun yoruculuğu sebebiyle arkadaşlarımız hep geri döndüler, yanımızda zayıf bir gençten başka kimse kalmadı. **Ebû Türâb**: “Bu kadar adamın içinde en güçlüsü bu delikanlı imiş” diyordu. Bir kaç gün daha yürüdük. Nihâyet yiyecek bir şeye ihtiyâç hissetmiştik ki **Ebû Türâb** yoldan geri döndü. Bir süre sonra elinde bir muz salkımı ile geldi ve salkımı getirip önümüze koydu. Çölün ortasındaydık. **Ebû Türâb** getirdiği muzlardan bu gence yedirmek için çok uğraştı ama muvaffak olamadı. Biz bu sefer gence: “Niçin yemiyorsun?” diye sorduk. Şunları söyledi: “Allah ile aramda “mâlum olanı bırakmak” şeklinde bir hâl ver. Şu anda sen benim mâlûmum oldun. Senin böyle bir kerâmet ızhâr etmen; seni bana mâlûm etti, gizliliğin kalmadı. Bundan sonra seninle arkadaşlık da edemem.” Ben, **Ebû Türâb**’a: “İstersen bir de ben ricâda bulunayım, istersen bırakayım” diye sordum. O bana: “Gönlüne nasıl geliyorsa öyle yap!” dedi.

İbn Sâlim bana şöyle anlatmıştı: **İshâk b. Ahmed** vefât ettiğinde **Sehl b. Abdullah** hücresine girmiş ve orada içinde iki şişe olan bir

sepet bulmuştu. Şişelerden birinde kırmızı bir şey, diğerinde sarı bir şey vardı. Ayrıca yerde altın ve gümüş parçaları göze çarpıyordu. Babam bana bu parçaları Dicle nehrine atmamı, şişede bulunan maddelere de toprak karıştırmamı emretti. **İshâk b. Ahmed** borçlu ölmüştü. Bu yüzden babam, **Sehl**'e: "Şişelerde bulunanların ne olduğunu" sordu. **Sehl**: "Kırmızı şişede bulunan şey, bir kaç miskâl bakır üzerine bir dirhem dökülse altına çevirir. Sarı şişede olan ise bir kaç miskâl bakır üzerine aynı şekilde bir dirhem dökülse gümüşe çevirir. Şu parçacıklar bu işin denemeleridir" dedi. Babam kendisine: "Peki, onu bunu yapmaktan alakoyan nedir? Böyle yapsa da borcunu ödese olmaz mı?" diye sordu. **Sehl** de: "Îmânına zarar vermesinden korkmuştur" dedi.

Ben bunun üzerine **İbn Sâlim**'e: "**Sehl b. Abdullah**'ın bununla **İshâk b. Ahmed**'in borcunu ödeyivermesi, onları bozup atmasından daha iyi olmaz mıydı?" diye sordum. **İbn Sâlim**: "**Sehl**, kendi îmânını korumada ondan daha titizdi. Onu böyle bir şey yapmaktan alıkoyan vera'dır. Çünkü bu sun'î altın, yetmiş sene sonra tekrar değişip eski hâline döner" diye cevap verdi.

Ebû Hafs veya bir başkası bir gün ihvânı ile otururken dağdan bir ceylân gelip yanlarına diz çöker. **Ebû Hafs** ağlamaya başlar. Ceylânı serbest bırakırlar. **Ebû Hafs**'a: "Niye ağladığı" sorulduğunda: "Siz etrâfıma toplaşıp oturunca gönlümden geçti ki, bir koyunum olsa da kesip şunlara ikrâm etsem." Bu düşünce aklıma düşüp ceylân da yanımıza geliverince kendimi **Fir'avn**'a benzettim. Nitekim o da Allah'tan Nil nehrini kendisiyle birlikte akıtmasını istemiş, Allah da akıtmıştı. Bunun için ağladım, söylediğim sözün bağışlanmasını isteyerek ceylânı serbest bıraktım.

Şeyhlerden biri şöyle der: "Cebine bir şey koymadığı hâlde elini cebine atıp istediğini çıkarabilene şaşılmaz. Fakat cebine bir şey koyup elini attığında onu yerinde bulamadığında hâlinde değişiklik olmayana şaşılır."

İbn Atâ, **Ebu'l-Hüseyin Nûrî**'den naklen şöyle anlatıyor: Nefsimde kerâmet türü bir şey vardı. Çocuklardan bir kamış aldım. İki kayık arasına durup: "İzzetine andolsun ki, eğer üç rıtl ağırlığında bir balık çıkmazsa kendimi suya atacağım. Biraz sonra üç rıtl ağırlığında bir balık çıktı. Bu olayla ilgili haber **Cüneyd**'e ulaşınca: "Aslında ona kendisini ısıracak zehirli bir yılan çıkmalıydı" demiş. **Cüneyd**'in

sözünün mânâsı şudur: Yâni bir yılan çıkıp onu soksa dînî bakımdan bu ona daha az zararlı olurdu. Çünkü birincisinde büyük bir fitne, yılanın ısırmasında ise kendisini temizleme ve keffâret vardır.

Yahyâ b. Muâz der ki: Delîl ve kerâmetten söz eden birini görünce bilesin ki, onun yolu abdâlların yoludur. Nîmet ve ihsânlardan söz eden birini görünce bilesin ki o da muhabbet ehlinin yolundadır. İkincisinin yolu birinciden üstündür. Zikirden bahseden ve anlattığı bu zikre bağlı kalan birini görünce de bilesin ki, onun yolu da ârifler yoludur. Onun derecesi ise bütün bu hâllerin hepsinden yukardadır.

V- KERÂMET IZHÂR EDEN BÂZI SÛFÎLER

Kendisinden okuduğum sırada **Câfer Huldî**, **Cüneyd**'den naklen bana şöyle anlatmıştı: Bir gün **Seriyy Sakatî**'nin yanına vardım. Bana dedi ki: "Senin gelip bu revâka inen serçeni seviyorum. Ben elime bir ekmek parçası alıp ufalıyorum. O da parmaklarımın arasında onları bulup yiyor." Vaktâ ki bir keresinde bu serçe yine revâkın önüne indi. Ekmeği elimin içine ufaladım. Fakat serçe bu sefer daha önce olduğu gibi elime gelmedi. Benden neden çekinmiş olabileceğini düşündüm. Birdenbire baharatlı tuz yediğim hatırıma geldi. İçimden: "Bir daha kokulu tuz yemeye tevbe!" dedim. Kuş elime kondu ve ekmek kırıntılarını yedi ve gitti.

Ebû Muhammed Murtaiş anlatıyor: **İbrâhim Havvâs**'tan dinlemiştim. Çölde günlerce yolumu kaybetmiştim. Bir de baktım ki bana doğru gelen bir adam. Selâm verdi. Ben de selâmını aldım. Bana: "Yolunu mu kaybettin?" diye sordu. Ben: "Evet" deyince, "ben sana yol göstereyim mi?" dedi. Ben de: "Evet" dedim. Önümde bir kaç adım yürüdükten sonra gözden kayboldu. Bir baktım ki, anayola çıkmışım. Bu şahısla görüştüğüm zamandan beri ne yolumu kaybediyorum, ne açlık hissediyorum, ne de susuzluk.

Câfer Huldî, **Cüneyd**'den naklediyor: Bir keresinde **Ebû Hafs Nisâbûrî** yanında **Abdullah Ribâtî** ve bir cemâat olduğu hâlde bize gelmişti. Yanlarında başı kel, az konuşan bir adam vardı. O adam bir gün **Ebû Hafs**'a: "Eskiler hakkında söylenmiş birtakım kerâmetler var. Bunlarla ilgili sende bir şey yok mu?" dedi. **Ebû Hafs** onu: "Gel!" diye alıp demirciler çarşısına, büyük ve kızgın bir demirci fırınına götürdü. Fırının içinde büyük bir demir vardı. **Ebû Hafs** elini fırının içine soktu. Kızgın demiri eline alıp dışarı çıkardı ve elinde soğuttuktan sonra: "Bu kadarı yeter mi?" diye sordu.

Birisi **Câfer**'e: "**Ebû Hafs**'ın böyle bir şey göstermesinin" ne anlama geldiğini sorunca: "**Ebû Hafs** hâlini dâimâ kontrol altında tutmaya çalışan biriydi. Eğer böyle bir şey ızhâr etmese hâlinin değişeceğinden endişe ediyordu. Bu yüzden kendisine bir merhamet

olmak üzere hâlini korumak, îmânını artırmak için böyle özel bir ihsânda bulunulmuştur" dedi.

Rivâyete göre **İbrâhim b. Şeybân** şöyle anlatıyor: Delikanlılık günlerimde **Ebû Abdullah Mağribî**'nin sohbetlerine katılırdım. Bir gün beni su getirmek üzere bir pınara gönderdi. Pınarın başına yaklaştığımda suya doğru gelen vahşî bir hayvanla karşılaştım. Tam suya yakın dar bir yerde yanyana geldik. Kâh o beni sıkıştırıyordu, kâh ben onu. Nihâyet geçip ondan önce suya vardım.

Ahmed b. Muhammed Sülemî anlatıyor: **Zünnûn**'un yanına gitmiştim. Önünde altın bir tas, çevresinde de tüten bir buhur ve anber vardı. Bana: "Sen pâdişahların yanına bast hâllerinde iken girenlerdensin" dedi ve bir dirhem verdi. Ben de ondan birazını Belh şehrinde infâk ettim.

Rivâyete göre **Zünnûn**, çiğ arpayı geviş getiren hayvanlar gibi çiğneyerek yermiş.

Ebû Saîd Harrâz der ki: Benim Allah ile olan ilişkilerimde yemek konusu üç günde bir karnımı doyurmak şeklindeydi. Bir gün çöl yoluna çıktım. Üç gün geçti, hiçbir şey yemedim. Dördüncü gün olunca kendimde bir zayıflık hissettim ve oturdum. Bu sırada hâtiften şöyle bir nidâ duydum: "Yâ **Ebâ Saîd**, sebeblere sarılmayı mı tercih edersin, yoksa mânen güçlü olmayı mı?" Hemen kendime geldim ve dedim ki: "Mânen güçlü olmaktan başka bir şey istemem?" Hemen içinde bulunduğum durumdan çıkıp kalktım ve tam on iki gün hiçbir şey yemeden yürüdüm. Açlık sebebiyle hiçbir acı da hissetmedim.

Ebû Ömer Enmâtî anlatıyor: Üstâdımla birlikte çöl yolculuğuna çıkmıştık. Bir yağmura tutulduk. Yağmurun etkisinden korunmak üzere bir mescide girdik. Mescidin tavanında bir delik vadı. Ben ve şeyh, bunu tâmir etmek üzere mescidin tavanına çıktık. Yanımızda duvarın üzerine koyacağımız bir kalas vardı. Kalas kısa gelmişti. Şeyh bana: "Ağacı uzat!" dedi. Ben de uzattım. Şeyh ağacın ucundan tutunca, duvarın bir ucundan diğerine kalas uzayıp tam olarak yerleşiverdi.

Ömer isimli bir zât anlatıyor: Ben **Hayr Nessâc**'ın yanında iken bir adam geldi. **Hayr Nessâc**'a: "Yâ şeyh, ben dün senin pazarda iki dirheme bükülmüş ip sattığını gördüm. Ardına düşüp bu paraları kuşağının bir kenarından almak isterken çarpıldım, elim yumuk kaldı" dedi. Şeyh güldü ve eliyle onun eline doğru şöyle bir işârette

bulununca yumuk el açıldı. Şeyh ona: “Hadi al o parayı geç git de çoluk çocuğuna bir şeyler al! Bir daha böyle yapma!” dedi.

VI- HAVÂSSIN KERÂMETTEN ÖTE HÂLLERİ

Basra'da **Talha Asâidî el-Basrî**'den duymuştum. **Sehl b. Abdullah**'ın mürîdlerinden **Makhâ**'dan naklen anlatıyordu: **Sehl b. Abdullah** yetmiş gün yemek yemeden durabilirdi. Yemek yediği zaman zayıflar, yemediği zaman daha güçlü olurdu.

Ebu'l-Hâris Evlâsî anlatıyor: Otuz yıl süreyle dilim gönlümü dinledi. Sonra bana bir hâl oldu. Ondan sonda da tam otuz yıl gönlüm dilimi dinler oldu.

Ebu'l-Hüseyin Müzeyyin anlatıyor: **Ebû Ubeyd Büsrî**, Ramazan'ın ilk günü gelince evine kapanır ve hanımına dermiş ki: "Benim üzerime kapıyı kapa ve her akşam kapının deliğinden bir çörek bırakıver." Bayram sabahı hanımı içeriye girince odanın bir köşesine bırakılmış otuz ekmek görürmüş. Yiyip içmeden ve hiçbir rekatı kaçırmadan bu kadar sabredebilmek doğrusu zor iş!

Rivâyete göre **Ebû Bekir Muhammed b. Ali Kettânî** der ki: "Bana hâinlik edecek hiçbir duyguyu kalbimde tutmam."

Ebû Hamza Sûfî anlatıyor: Yanıma Horasanlı biri geldi ve bana "emn"den sordu. Ben de: "Emn sâhibi kişi, bir yanında yastık; diğer yanında yırtıcı vahşî hayvan bulunsa, hangisine yaslanacağının ayırımını yapmaz" dedim. Horasanlı bana: "Bu bir ilim ve iddiâdır. Sen benim sorumun gerçek cevâbını ver!" dedi, sustum. Ardından: "Ey bedbaht sen benden al cevâbını: Bu (emn ehli) kişi, batıdan doğuya doğru yola çıksa, doğu ile batı arasında gönlünde bir değişiklik olmaz" dedi. Ben kırk gün süreyle bu sözün anlamı bana zâhir oluncaya kadar ne yedim, ne içtim, ne de uyudum.

Bana **Ebû Amr b. Ulvân** anlatmıştı: **Cüneyd**'in sohbetlerine katılan gönlü uyanık bir genç vardı. Bâzen insanların gönlünden geçenleri okurdu. Onun bu durumunu **Cüneyd**'e bildirdiler. **Cüneyd** kendisini çağırıp: "Seninle ilgili bana ulaştırılan haberin aslı nedir?" diye sordu. Genç: "Bilmem" dedi. Ardından da: "Senin kalbinde ne istediğine âid düşünceni kestirebilirim" dedi. **Cüneyd**: "Ben şimdi gönlümden bir şeyler geçiriyorum, bil bakalım!" dedi. Delikanlı: "Sen şu anda şunları şunları düşünüyorsun!" dedi. **Cüneyd**: "Hayır" dedi. Genç tekrar:

“Gönlünden bir şeyler geçir” diye tam üç defa söyledi. **Cüneyd**’in cevâbı her defasında: “Hayır” oluyordu. Delikanlı üçüncüsünde: “Vallahi garib şey, bana göre sen yalan söylemezsin. Ama ben de bildiğimden eminim, fakat sen her defasında: “Hayır” diyorsun?” dedi. Bu cevap üzerine **Cüneyd** güldü ve: “Evet kardeşim, sen birincide de, ikincide de, üçüncüde de bildin. Ancak ben seni içinde bulunduğun hâlde bir değişiklik olacak mı, diye denemek istedim” dedi.

Câfer Huldî, **Cüneyd**’den naklen şöyle anlatmıştı: **Hâris Muhâsibî** evime gelmişti. Evimde kendisine ikrâm etmeye uygun iyi bir şey yoktu. Amcamın evine gittim. Oradan bir şey alıp getirdim. **Muhâsibî**, getirilen yiyecekten bir lokma alıp ağzına koydu. Lokmayı ağzında dolaştırıp duruyor, bir türlü yutamıyordu. Ayağa kalktı ve dışarı çıktı. Ağzındaki lokmayı girişte ağzından çıkardı. Ben de arkasından koştum. Kendisine: “Lokmayı çiğneyip çiğneyip niye yutamadığını ve niçin çıkardığını” sordum. Dedi ki: “Evet oğulcağızım, Allah ile aramda helâl ve meşrû yoldan olmayan bir şeyi bana yutturmamak üzere bir işâret var. Ben seni memnun etmek için o lokmayı ağzıma koymana izin verdim. Fakat lokma, haram ya da şüpheli olunca bu işâret ve anlaşma yüzünden yutamadım ve kalkıp girişte ağzımdan çıkarmak zorunda kaldım.”

Ebû Câfer Haddâd anlatıyor: **Ebû Türâb Nahşebî** çölde bize rehberlik ediyordu. Ben bir su birikintisinin başında oturuyordum. On altı günden beri hiçbir şey yiyip içmemiştim. Su birikintisinin yanında oturduğum hâlde oradan su içmedim. **Ebû Türâb** bana: “Niye burada oturuyorsun?” diye sordu. Ben de: “Ben yakîn ile ilim arasında orta noktadayım. Hangisinin galip geleceğini bekliyorum, hangisi üstün gelirse onunla olacağım” dedim. O da: “O zaman senin durumun ortaya çıkacak sonuca bağlı?” dedi.

Ebû Abdullah Husrî anlatıyor: Sûfîlerden yedi yıl süreyle ekmek yememiş bir adam tanırım. Yine yedi yıl süreyle su içmemiş bir adam daha tanırım. Elini şüpheli bir yemeğe uzattığından eli kurumuş bir adam daha bilirim.

Câfer Mubarka’ der ki: “Otuz yıldan beri tutamam ve dilimle söylediğim sebebiyle yalancı olurum korkusuyla Allah adına bir söz vermiyorum.”

Ebû Bekir Zekkâk der ki: **İsmâil Sülemî** ile yolculuğumuz oldu. O bir gün dağın başından düştü ve baldır kemiği kırıldı. Biz üzülüp ağlaştık. Bize dedi ki: “Size ne oluyor? Niye üzülüyorsunuz? O bir toprak parçasından yaratılmış bir bacak. Ezilecek olursa ovalarız, geçer.”

Bu tür hikâyeler pek çoktur. Biz onların çoğunu anlatmadık. Bunların ekserisi, mânâları güzel kerâmet rivâyetleridir. Anlayan idrâk sâhiplerine bu kadarı yeter.

ON İKİNCİ BÖLÜM:
TASAVVUF KAVRAMLARI

I- SÛFÎLERİN KULLANDIKLARI BÂZI KAVRAMLAR

Sûfîlerin kullandıkları kavramlardan bâzıları topluca şunlardır:

el-Hakk, bi'l-Hakk, li'l-Hakk; Minhü, Bihî, Lehû; hâl; makam; mekân; vakit; bâdî; bâdih; vârid; hâtır; vâkı'; kâdih; ârız; kabz ve bast; gaybet ve huzûr; sahv ve sükr/sekr; safvu'l-vecd; hücûm; galebât; fenâ ve bakâ; mübtedî, mürîd ve murâd; vecd, tevâcüd ve tesâkür/tesâkün; me'hûz ve müsteleb; dehşet, hayret ve tahayyür; tavâli'; tavârik; keşf ve müşâhede; levâih ve levâmi'; hak, hukuk, tahkîk, tahakkuk, hakîkat ve hakâik; husûs ve husûsu'l-husûs; işâret ve îmâ; remz; safâ ve safâu's-safâ; zevâid; fevâid; şâhid ve meşhûd; mevcûd; mefkûd; ma'dûm; cem' ve tefrika; şath; savl; zihâb ve zihâbu'z-zihâb; nefs; his; tevhîdü'l-âmme; tevhîdü'l-hâss; tecrîd ve tefrîd; hemm-i müferred; sırr-i mücerred; isim; resm; vesm, muhâdese; münâcât; müsâmere; rü'yetü'l-kulûb; ravh ve teravvuh; na't ve sıfat; zât; hicâb; da'vâ; ihtiyâr; belâ; lisân; sırr; akd; hemm; lâhz; mahv; mahk; eser; kevn; bevn; vasl ve fasl; asl ve fer'; tams; rems-dems; sebeb; nisbet; sâhib-i kalb; rabb-i hâl; sâhib-i makam; bilâ-nefs; sâhib-i işâret; ene bilâ-ene; nahnü bilâ-nahnü; ente ente, ene ene; ente ene, ene ente; hüve bilâ-hüve; kat'u'l-alâik; bâdî bilâ-bâdî; tecellî; tehallî; tahallî; illet; ezel-ebed; emed-müsermed; bahr bilâ-şâti'; müseyyer; telvîn; bezlu'l-mühec; telef; lece'; inziâc; cezbu'l-ervâh; vatar; vatan; şürûd; kusûd; ıstınâ'; ıstıfâ'; mesh; lâtîfe; imtihân; hades; külliyye; telbîs; şirb; zevk; ayn; ıstılâm; hürriyet; reyn; gayn; vesâit.

II- TASAVVUF KAVRAMLARININ AÇIKLAMALARI

1- EL- HAKK, Bİ'L-HAKK, Lİ'L-HAKK

Hakk, Hakk ile, Hakk için demektir. Hakk'tan maksad Allah'tır. **Ebû Sâlih**, *Tefsîri*'nde: "***Eğer Hakk onların kötü arzusuna uysaydı***"[749] âyetindeki "***Hakk***"ın Allah demek olduğunu söylemiştir.

Ebû Saîd Harrâz der ki: "Hakk'a, Hakk ile, Hakk için bağlanmış kul, Allah'a, Allah ile Allah için bağlanmış kul demektir."

2- MİNHÜ, BİHÎ, LEHÛ

Allah'tan, Allah ile, Allah için anlamınadır. Bâzen kulun kesbiyle olan bir şey kasdedildiği yerde bu ifâdeler kullanılır. Nitekim **Bâyezîd** der ki: "Bana **Ebû Ali Sindî** şöyle demişti: "Ben, benden, benimle, benim için bir hâlde idim. Sonra O'ndan, O'nunla, O'nun için bir hâle dönüştüm." Bu sözün anlamı kul, kendi işlerine bakar ve o işleri nefsine izâfe eder. Ne zaman ki kalbinde mârifet nurları üstün gelir, bütün her şeyi Allah'tan, Allah ile kâim, Allah ile bilinen ve Allah'a döner olarak görür ve bilir.

3- HÂL

Kula bir anda gelen, kalbe rızâ, tefvîz ve benzeri vasıfları getirip yerleştiren durumdur. Kul o anda hâlinde ve vaktinde safvete erişmiş olur. Ama bu hal bir süre sonra zâil olur/dâimî değildir. Bu anlattığımız **Cüneyd**'in görüşüdür. Başka bir görüşe göre hâl, zikir sâfiyetinden oluşup kalbe yerleşen ve kaybolmayan bir durumdur. Eğer kaybolacak olursa hâl olmaz.

4- MAKAM

Sabır ve tevekkül ehlinin makamları gibi kul ile bulunan mânevî bir durumdur. Kulun zâhir ve bâtınıyla muâmele ve mücâhede sırasında içinde bulunduğu makamdır. Bir makamın gereklerini yerine getirip diğer bir makama geçinceye kadar kulun içinde bulunduğu durum

onun makamıdır. Bu husûsu makamlar ve hâller bahsinde anlatmıştım.

5- MEKÂN

Kemal, temkin ve nihâyât ehline âid bir durumdur. Kul bütün mânâlarında (hâl ve makamlarında) kemâle erince, onun için mekân hâsıl olmuş olur. Böylesi artık makamları ve hâlleri aşmış mekân sâhibi olmuş sayılır. Sûfîlerden biri şöyle der:

Senin mekânın, benim kalbimin tamamıdır,
Kalbimde Senden başkasına yer yoktur.

6- MÜŞÂHEDE

Mudânât/yakınlaşma ve muhâdara/hazır bulunma anlamlarınadır. Mükâşefe ve müşâhede, anlam îtibâriyle birbirine yakındır. Ancak mükâşefe daha kapsamlı bir anlam taşır. **Amr b. Osman Mekkî** şöyle der: "Müşâhedenin başlangıcında huzûr hâli sâyesinde gayb örtüsü dışına taşmadan yakin hâli artıp yükselir. Bu da gaybların gizlediği şeye kalbin devamlı muhâdara hâlinde bağlı kalmasıyla olur." Nitekim Allah Teâlâ: "***Muhakkak bunda kalbi olan için veya hazır bulunup dinleyen için bir öğüt vardır***"[750] buyurmaktadır. Âyetteki "***şehîd***" kelimesi hâzır mânâsınadır.

7- LEVÂİH

Mânevî yükselişin artması ve bir hâlden daha yüksek bir hâle geçiş sırasında esrâr-ı zâhirede beliren durumdur. **Cüneyd** der ki: "Dostları tarafından kendilerine kısa ve özlü yol gösterilip münâcât üzere durdurulan ve dâveti alarak süratle ona uymaya gönlünde bir hareket meydana getirilenler kurtuluşa ermiştir." Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın: "***Rabbınız tarafından bağışlanmak için yarışın***"[751] emrini duyunca akıllar, güzel bir yönelişle Allah yanındaki îtibârlarını sağlamak için harekete geçer.

8- LEVÂMİ'

Levâih'a yakın bir mânâsı vardır. Bu kelime "şimşek parıltısı" anlamına gelen "levâmiu'l-berk"ten gelir. Bulutta şimşek çakınca susuz olan her şey yağmur ister. **Amr b. Osman Mekkî** der ki: "Allah Teâlâ, temiz kalblere peşpeşe çakan şimşek parıltıları misâli ilhâm

gönderir. Böylece Hakk, velî kullarının kalblerine, gayba îmân ve tasdîk hususunda gönüllerin inandığı şeyin esâs ve özünü şüphesiz olarak ızhâr eder. Kalblere zâhir olan bu parıltılar, ilâhî nûrun fazlalığından gizli kalmış, açığa çıkamamıştır. Tâ ki bu sûretle nefisler de bu nurla ilgili bir tevehhüme kapılmasınlar. Eğer nefisler böyle bir vehme kapılacak olursa o nur kesilir. Nitekim bir şâir şöyle demiştir:

Hırslı kişi serâbın aldatıcı parıltılarına aldanıverir.

9- HAKK

Allah demektir. Cenâb-ı Hakk âyet-i kerîmede: "***Allah apaçık bir Hakk'tır***"[752] buyurur.

10- HUKUK

Hâller, makamlar, mârifetler, kasdlar/sâliki faaliyete sevkeden samîmî irâdeler, muâmeleler ve ibâdetlerdir. **Tayâlisî Râzî** der ki: "Hukuk (hak ve vazîfeler) ortaya çıkınca nefsin hazları kaybolur. Hazlar ortaya çıkıp egemen olunca haklar kaybolur. Huzûz, insanın ve nefsin hazları; yâni pay ve hisseleridir. Huzûz ile hukuk bir araya gelmez. Çünkü ikisi bir araya gelemiyecek zıdlardır."

11- TAHKÎK

Kulun hakîkatı bulması ve Hakk'a ermesi için olanca gücüyle çabalamasıdır. **Zünnûn Mısrî** der ki: "Karşılaştığım hikmet ehli birine şöyle sordum: Niçin dar ve meşakkatli bir yola girme hususunda tereddüd edilir? O hikmet ehli zat: Kalblerin tahkîka ve tasdîka erme hususundaki zayıflığından, diye cevap verdi."

12- TAHAKKUK

Tahkikla aynı anlamdadır. Aralarındaki ilişki, "ta'lîm ile taallüm" arasındaki ilişkiye benzer.

13- HAKÎKAT

Çoğulu "hakaik"tır. Hakîkat, kalbin kendisine îmân ettiği zâtın huzûrunda bulunmada sebât etmesidir. Eğer kalblere îmân ettiği şey (Allah) hakkında bir şekk ve şüphe girer ve netîcede kalbler her an Allah'ın huzûrunda hâzır ve nâzır olduğu duygusunda olmazsa, îmân bâtıl olur. Bu husus, Nebî (s.a.)'nin **Hârise** için söylediği şu söze

benzer: “*Her hakkın bir hakîkatı vardır. Senin îmânının hakîkatı nedir?*” **Hârise** de bu Peygamber sorusuna şu cevâbı vermişti: “*Nefsim dünyâdan geçti. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Sanki Rabbımın arşını açıkça görüyor gibiyim.*”[753] **Hârise** “*keennî*” tâbiri ile kalbî müşâhedesini ve kalbinin her an hâzır olarak Allah’a bağlandığını, netîcede gözüyle görür bir şühûda erdiğini ifâde etmektedir.

14- HUSÛS

Husûs ehli, hakîkatleri, halleri ve makamları Allah’ın kendilerine tahsis ettiği müminler zümresidir.

15- HUSÛSU’L-HUSÛS

Tefrid ve tecrid ehlidir. Bunlar hâlleri ve makamları aşmış sülûk ehli olup kurtuluş yollarını kat’edenlerdir. Cenâb-ı Hak âyet-i kerimede: “***Onlardan orta yolda giden ve hayırlarda öne geçenler vardır***”[754] buyurmaktadır. Âyetteki: “***Muktesıd***” husûs ehli, “***sâbık***” ise husûsu’l-husûs ehlidir. Anlatıldığına göre **Şiblî** şöyle demiştir: **Cüneyd** bana: “Ey **Ebâ Bekir**, âyette genel mânâda geçen husûsu’l-husûs’un anlamı hakkında ne düşünüyorsun?” diye sordu. Sonra: “Husûsu’l-husûs (âyette) kendisine îmâ edildiği sıfatta umûmîdir” dedi.

16- İŞÂRET

Mânâsı lâtif olduğundan sözle açıklanması, konuşan tarafından gizli tutulan şeydir. **Ebû Ali Ruzbârî** der ki: “Bizim ilmimiz işâret ilmidir. Söze dönüşürse gizlenir.”

17- ÎMÂ

Bir organ hareketiyle işârettir. **Cüneyd** der ki: “**İbnü’l-Kerenbî**’nin yanında oturdum. Başımla yere îmâ ettim, dedi ki: (Kasdettiğin mânâ) uzaktır. Sonra başımla göğe îmâ ettim veya göğü gösterdim, yine (kasdettiğin mânâ) uzaktır” dedi. **Şiblî** der ki: “Kim Allah’a (mekân izâfe ederek) îmâ ederse put-perest olur. Çünkü îmâ ancak putlara yapılır. Onlar için doğru olur.” Nitekim şâir der ki:

Ben göz kapaklarıyla gözlere îmâ noksanlığı olan biriyle karşılaşınca

Dehşete düşüyorum, hareket ve sükûndan kendimi soyutluyorum.

18- REMZ

Sözün zâhirinin altında yatan, ehlinden başka kimsenin anlayamadığı gizli mânâdır. **Kannâd** der ki: "Konuştukları zaman onların remiz ve mazmûnları seni hayrete düşürür. Eğer bir de susacak olurlarsa sen o remizlere nasıl ulaşacaksın?"

Sûfîlerden bir başkası da şöyle der: "Kim şeyhlerimizin remizlerine vâkıf olmak istiyorsa onların yazışmalarına ve mektuplarına baksın. Onların remizleri buralardadır. Yoksa tasnif ettikleri eserlerde değil."

19- SAFÂ

Kulun karışık fikirlerden, huylardan ve hakîkatlerin zuhûru sırasında fiilini görmekten kurtulmasıdır. **Cerîrî** der ki: "Safâ hâlindeyken safâyı düşünmek nefsin saf olmayıp karışık olduğunu ve kişinin fiilini görmekten kurtulamadığını gösterir."

İbn Atâ da şöyle söyler: "Kulluk safâsına aldanmayınız. Muhakkak ki bu aldanmada Allah'ın rablığını unutma vardır. Çünkü kulluk safâsına âid bir duygu, nefs bulanıklığı ve kendi fiilini görmek demektir."

Kettânî'ye "safâ" soruldu. Şu karşılığı verdi: "Kötü vasıflardan sıyrılmaktır. Safânın safâsı, makam ve hâllerden kopup nihâî noktalara varmaktır."

20- SAFÂU'S-SAFÂ

İlletsiz olarak Allah'a ittisal üzere Hakk'ın Hakk ile müşâhede edilmesi sonucu hâdis olan şeyleri; yâni mahlûkâtı gönüllerden çıkarmaktır. Şâir der ki:

Onun safvetinde safânın safâsı iz'ân/boyun eğiştir.
Mükevvenât; oluş âleminde onun safâsı iykan/kesin biliştir.
Kim bunları ayırırsa ayırdığı şeyi açıkça açıklamış olur.
Bu onun vecdinin hakîkatidir. Bunun üstünde bir açıklama var mı?

21- ZEVÂİD

Gayba îmânın ve yakînin artmasıdır. Îmân ve yakîn arttıkça hâl, makam, irâde ve muâmelelerdeki sıdk ve ihlâs da artar. **Amr b. Osman Mekkî** der ki: "Gayb perdesinin gizlediği şeylerden huzûr-ı

ilâhîde kalp örtülerinin açılmasıyla keşf nurları yayılmasına zevâidü'l-yakîn denir."

22- FEVÂİD

Muâmele ehli olanlara anlayışlarının artması için Hakk'ın ihsân ettiği lütuflardır. **Ebû Süleymân Dârânî** der ki: "Fevâidin gece karanlığında vârid olduğunu gördüm."

23- ŞÂHİD

Senden gizli olanı, sana gösteren şeydir. Yâni kendi varlığı için senin kalbini hazırlar. Şâir der ki:

Her şeyde O'nun bir olduğunu gösteren bir şâhid vardır.

Şâhid aynı zamanda hâzır anlamındadır. **Cüneyd**'e "şâhid" sorulduğunda şu cevâbı verdi: "Senin sırrında ve içinde bulunan Hakk'tır. Sırrını ve içini bilir."

24- MEŞHÛD

Şâhidin gösterdiği şey meşhûddur. **Ebû Bekir Vâsitî** der ki: Şâhid Hakk'tır, meşhûd mükevvenât âlemidir. Nitekim Cenâb-ı Hakk: "***Şâhid ve meşhûda andolsun***"[755] buyurur.

25- MEVCÛD ve MEFKUD

İki zıd isimdir. Mevcûd, yokluk meydanından varlık meydanına çıkan şeydir. Mefkud da varlık meydanından yokluk meydanına düşen şeydir. **Zünnûn** der ki: "Varolan kul için, bir hatırlatmadan ibâret olan mefkuda üzülme!"

26- MA'DÛM

Varlığı mümkin ve mevcûd olmayan şeydir. Sen vücûdu/varlığı mümkin olan bir şeyi kaybettiğinde o, mefkuddur/kayıptır, ma'dûm/yokluğa gitmiş değildir.

Mârifet ehlinden biri şöyle demiştir: "Âlem iki adem arasında bulunur. Çünkü âlem yokluk/yok iken mevcûd/var oldu. Yine ileride tekrar ademe dönecektir. Ârif, mevcûdu ancak adem/yokluk ile tanır. Kendi yokluğunu görmekle de yaratıcısının birliğini bilir."

27- CEM'

Yaratıkları ve kâinâtı dikkate almaksızın Hakk ile irtibat kurmayı anlatan mücmel bir lâfızdır. Kâinat ve yaratıkların kendi başlarına var olması mümkün değildir. Çünkü kâinat da, varlıklar da iki yanı adem olan bir varlığa sâhiptir.

28- TEFRİKA

Kâinat ve yaratıklara işâret eden husûsları anlatan mücmel bir lâfızdır. Biri diğerinden müstağnî olmayan iki asıldır. Cem'i olmayan bir tefrikadan bahseden, Bârî Teâlâ'yı inkâr etmiş olur. Tefrikaya yer vermeyen bir cem' hâlinden söz eden de Kâdir-i mutlak Allah'ın kudretini inkâra düşer. Bu ikisini birden kabûl eden ise gerçek tevhîd ehli olur. Nitekim şâir der ki:

Kâh O'nunla cem'e erdim, kâh kendimi fark ettim,
Vuslat birlik; ikilem ve kesretin zuhûru, tefrikadır.

29- GAYBET

Hakk'ı müşâhede ve huzûr hâli sebebiyle kulun zâhirinde bir değişiklik olmaksızın kalbin halkı müşâhededen geçmesidir.

30- GAŞYET

Kulun kalbindeki vâridât sebebiyle gaybet hâline geçmesi ve bu hâlin dışardan farkedilebilmesidir.

31- HUZÛR

Kulun gözüyle Hakk Teâlâ'yı açıkca görememesi; fakat yakîn berrâklığı/sâfiyet sebebiyle kalben kendisiyle beraber olmasıdır. Her ne kadar O, kuldan gâib olsa da kulun kendisini O'nun huzûrunda hissetmesidir. Nitekim bir şâir şöyle demiştir:

Efendim benden gâib olsan da yanımda/hâzır gibisin.

Nûrî de der ki:

Ben gaybete erince O zâhir olur.
O zâhir olunca ben gaybete ererim.

32- SAHV ve SÜKR/SEKR

Mânâsı gaybet ve huzûra yakın iki kelimedir. Ancak sahv (ayık olma) ve sekr (sarhoşluk), gaybet ve huzûrdan daha kapsamlı ve üstündür. Bu konuda sûfîlerden biri şöyle demiştir:

Benim sürekli iki hâlim var; biri sahv, öbürü sekr.

Ben bâzen sahvda, bâzen sekrdeyim.
Sahvın hüzün îcâdı sana yeterlidir,
Sekr nasıl bir hâldir ki daha büyüktür?
Ben hevâyı reddettim, çünkü hevâ,
Senin gözlerini benim gözüm yaptı.
Senden başkasına baktığım zaman,
Gece uyukusundaki rüyâ gibi görüyorum.

Sekr ile **gaşyet** arasındaki fark, sekrin tabîattan neş'et etmemiş olması sebebiyle vürûdu sırasında tabîat ve duyuların değişmemesidir. Gaşyetin gelişi insan tabîatıyla karışık olduğundan onun vürûdu sırasında tabîat ve duyular değişerek abdesti bozar. Gaşyet devamlı değildir, sekr ise devamlıdır.

Huzûr ve **sahv** arasındaki farka gelince sahv sonradan olma/hâdistir, huzûr ise devamlıdır.

33- SAFVU'L-VECD

Oluşmasında kendisi dışındaki etkenlerle karşı karşıya kalmadan meydana gelen vecddir. Nitekim bir şâir şöyle der:

Safvu'l-vecd tahakkuk ettikten sonra bize daha ne gerekir?
Üzerimizde yaptıklarımızı haber veren bir murâkıb var.

34- HÜCÛM ve GALEBÂT

Anlamları birbirine yakın iki lâfızdır. Ancak hücûm, üstünlük sâhibinin fiilidir. Bir şeye rağbetin güçlü olduğu sırada olur. Matlûb'u taleb ânında çokça işâretler zâhir/lâih olunca tâlibin rağbetinin güçlülüğü ölçüsünde nefs ve hevâ çağrılarından kurtulmayı sağlar. Sâlik matlûbunu bir denizin ötesinde bilse, hemen yüzmeye başlar. Çölde olduğunu ve orada kendisini yakacak bir ateşin bulunduğunu bilse, bütün gücünü harcayarak son derece istekle ona gitmek ister. Ulaşması, ya da ulaşamaması pek önemli değildir. Hücûm ve galebenin mânâsı budur.

35- FENÂ ve BAKÂ

Daha önce ilgili bölümde anlattığım gibi fenâ, nefsin kötü sıfatlarının yok olmasıdır. Meydana gelen hâle teslim olmak veya ona engel olmaya çalışmamaktır. Bakâ kulun bu duyguyla kalmasıdır. Fenâ kulun fiillerinde kendisinin Allah ile kâim olduğunu

idrâk ederek kendini görmekten fânî olmasıdır. Bakâ kulun Allah için Allah ile kâim olmasından önce Allah için kıyamında yine Allah ile kâim olduğu duygusuyla bâki kalmasıdır.

36- MÜBTEDÎ

Allah'a yönelenlerin yollarına girmek için sağlam bir başlangıç yapan, onların âdâbına uymaya çalışan, başlangıç hâlini bilen ve başından nihâyetine kadar kendisine yol gösterecek kimselerin söylediklerini kabûle ve hizmete kendini hazırlayan kimsedir.

37- MÜRÎD

Başlangıç hâli sağlam, Allah'a yönelenlerin arasına katılan, mürîdliğinin sıhhatine sâdıkların gönülden şâhidlik ettiği henüz hâl ve makamlara ulaşmamış kimsedir. Mürîd, irâdesiyle seyr yoluna girendir.

38- MURÂD

Nihâyât makamına ulaşmış ve kendisinde irâde kalmamış, ahvâl, makamat, makâsıd ve irâdâttan dem vuran ârif kişidir. O murâddır, irâde edilecek onunla murâd edilir. Allah'ın murâd ettiğinden başkasını murâd etmez.

39- VECD

Kalblerin kaybolan zikir safvetine kavuşması sonucu doğan bir hâldir.

40- TEVÂCÜD ve TESÂKÜR/TESÂKÜN

Mânâları birbirine yakın iki lâfızdır. Kulun vecd ve sekr çağrısı sûretiyle kendi gayretiyle karışık olarak ulaştığı bir hâldir. Bu hâldeki kul, vecd ve sekr ehlinden sâdık kişilere benzeme kaygısı içinde bulunur.

41- VAKT

Geçmiş/mâzi ile gelecek/istikbâl arasındaki zaman birimidir. **Cüneyd** der ki: "Vakit değerli bir şeydir. Bir geçti mi bir daha geri gelmez." Yâni geçmişteki ile gelecekteki arasında kalan nefes ve vakittir. Şâyed vakti Allah'ın zikrinden gafletle geçirecek olursan bir daha onu ebediyyen yakalayamazsın."

42- BÂDÎ

Kulun hâline göre belli zamanlarda kalbine zâhir olan tecellîlerdir. Hakk'ın tecellîsi zuhûr edince her türlü tecellîyi yok eder. **İbrâhim Havvâs** der ki: "Eğer kulun kalbinde Hakk tecellî etmeye başlarsa O'nun dışındaki her şey yok olup gider."

43- VÂRİD

Tecellî/bâdîden sonra kalbe gelen ve onu kaplayan bir hâldir. Bâdîde insanın fiilinin etkisi varsa da vâridde yoktur. Çünkü bâdî, vâridin başlangıcıdır. Nitekim **Zünnûn Mısrî** der ki: "Hakk'tan gelen vârid kalbi titretir."

44- HÂTIR

Başlangıcı olmaksızın sırrın harekete geçmesidir. Hâtır/tecellî kalbe dolmaya başlayınca sâbit durmaz, biri gelir biri gider.

45- VÂKI'

Bir başka vâkı/tecellînin doğmasıyla zâil olmayan hal. **Ebu't-Tayyib Şirâzî**'den şöyle duymuştum: "Şeyhlerimden birine bir mesele sormuştum. O da bana bu suâlin cevâbının gönlüne doğmasını/vâkı' umarım" demişti.

Hayr Nessâc'ın yanına vardığında **Cüneyd** şöyle demişti: "Keşke hâtırına ilk geldiği anda yanıma çıkmış olsaydın." **Nessâc**'ın gönlüne/hâtır, **Cüneyd**'in evinin kapısı önüne geldiği düşüncesi düştü. O bu düşünceyi def' etmek için bir kaç kez uğraştı. Nihâyet dışarı çıkınca **Cüneyd** ile karşılaştı. **Cüneyd** ona hâtırından geçen bu düşünceyi sezdiğini ifâde eder tarzda yukarıdaki sözleri söyledi. Nitekim denilmiştir ki: "Gönle doğan/hâtırın sağlam olanı ilkidir." Yâni gönle ilk doğandır. Hâtırın sırlarda ortaya çıkışında kula âid bir nisbet bulunmaz. Ayrıca hâtır sırları kaplayan bir güçtür.

46- KÂDİH

Hâtıra yakın bir mânâsı vardır. Ancak hâtır yakaza ehlinin kalblerine âid bir özellik, kâdih ise ehl-i gafletin kalblerine âid bir keyfiyettir. Kalbden gaflet bulutları dağılınca onun yerini zikir alır. "Kâdih" lâfzı, ateş tutuşturmak anlamına gelen "kadeha" kökünden alınmıştır. Nitekim çakmakla ateş tutuşturana da "kâdih" denir.

Sûfîlerden biri “kâdih insana beşeriyet sıfatı gibi yerleşmiş bir sıfat değildir” demiştir.

47- ÂRIZ

Kalblere ve sırlara, düşmanın/şeytânın, nefsin ve hevânın attığı duygudur. Düşman/şeytân, nefs ve hevânın ilka ettiği her şey, ârızdır. Çünkü Allah Teâlâ velî kullarının kalblerine düşmanlarının ulaşabileceği ârız halinden başka yol bırakmamıştır. Kâdih, hâtır, bâdî ve vârid ona benzemez, düşmanlar/nefs ve şeytân bu yollarla kişiye ulaşamaz. Nitekim bir şâir der ki:

Maddî şeyler bütünüyle kalbime hücûm ediyor,
Gizlisi ile âşikârı ile onu sarsıyor.

48- KABZ ve BAST

Mârifet ehlinin değerli iki hâlidir. Hakk onları kabza erdirince kıvama ermekten, yeme, içme ve konuşma gibi bâzı mubahlardan alıkor. Basta erdirince ise kendisine bu fiillerle meşgûliyeti geri verir ve Hakk Teâlâ onları bu konuda çekip çevirir. Kabz, mârifetten başka bir fazlı olmayan ârifin hâlidir. Bast ise Hakk’ın genişlik verdiği, halkın kendisinin edebiyle edeblenmesi için hıfzı altına aldığı ârifin sıfatıdır. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: “***Allah daraltır da*** (kabz), ***genişletir de*** (bast). ***O’na döndürüleceksiniz***.”[756] **Cüneyd Bağdâdî** kabz ve bastın mânâsı; yâni havf ve recâ hakkında der ki: “Recâ tâatı çokça yapmak, havf mârifetten elini eteğini çekmektir.” Nitekim kabz hâlinde bulunan ârifin durumu ile bast hâlinde bulunan ârifin durumu hakkında bir şâir şöyle der:

Ortaya çıktığı zaman anlaşılan ârifler
Üçtür, ondan sonrası kandırılmış ruhlardır.
Hakk’ın lütuflarını bilen ârif kişi için yoktur:
“O’ndan başkası ve O’ndan başkasına âid bir nefes.”
Melik/Allah’ın dostluğuna âgâh olan ârif itiraf
Eder ki vecd kendisini sabah aydınlığına teşvik eder.
Ârif vardır örf ve âdeti kaybetmiş, ondan geçmiştir.
Gönüllerinde kötülük dürülü olan, ondan kaçar.
Hatta onlar tevâzû sâyesinde zorluğu yok ederler.
Onların konuşma ve dilsizlik sıfatları uçup gitmiştir.

Hakk onlara bir başkası ile icâbet etmiştir,
O'ndan onlara gizli birtakım sırlar gelmektedir.

Şiirde âriflerin üç grup olduğu belirtilmektedir. Bunlardan bir grubu kendilerinde âriflere âid bir nefes taşımazlar. İkincisi vecdlerinin kendilerini Hakk'ın koruması altına girmeye teşvik ettiği gruptur. Üçüncü grup ise gözlerinde örf ve âdetin kaybolduğu; nezdlerinde susmak ve konuşmak müsâvî olan bir gruptur. Bunlar diğer konularda da inâyet-i Hakk ile hareket ederler. Sustuklarında Allah için susarlar. Konuştuklarında da Allah için konuşup O'ndan geleni söylerler.

Gaybet, huzûr, sahv, sekr, vecd, hücûm, galebât, fenâ ve bakânın hepsi, zikir ve Hakk'ı tâzim ile tahkîka ermiş kalb ehlinin hâlleri cümlesindendir.

49- ME'HÛZ ve MÜSTELEB

Aynı mânâya iki lâfızdır. Ancak me'hûz diğerinden daha üstün ve kapsamlıdır. Me'hûz denilen kişiler şu hadîs-i şerîfte anlatılanlardır. Hz. Peygamber buyurur: "*İnsanlar kendilerini sarhoş sanırlar, hâlbuki onlar sarhoş değillerdir. Azamet-i ilâhiyyenin kalblerine verdiği sarhoşluk akıllarını başlarından almıştır.*"[757] Bir başka hadîs de şöyledir: "*Kul gerçek îmâna erişemez, insanlar kendisine mecnun demedikçe.*"[758]

Hasan Basrî'den bir haberde şöyle gelmiştir: "Ben bir mücâhid görmüştüm, içinde bulunduğu şaşkınlık sebebiyle sanki eşeğini kaybetmiş bir adam gibi telâş içindeydi."

Me'hûz ve müsteleb konusunda pek çok rivâyet vardır. Nitekim bir şâir de şöyle der:

Beni bu hareketlerimden dolayı kınama
Çünkü senin aşkınla ben me'huz/aklı başından gitmiş olmuşum.

50- DEHŞET

Ümid kesmiş iken sevenin Sevgili'sini bir anda görmenin heybetinden kaynaklanan ve aklını etkileyen aşk darbesidir. Ancak bu aşk darbesi sona erdiğinde, geride bir hastalık izi bırakmaz. Rivâyet olunduğuna göre sûfîlerden biri birgün şöyle dedi: "Allah'ım, ben Seni dünyâda göremem. Bâri Sen bana nezdinden öyle bir şey

nasib et ki, gönlümün arzusu dinsin.” Bu sözün ardından bayıldı, kendine geldiğinde: “Subhânellah” dedi. “Niye subhânellah dedin?” diye sorulduğunda: “O hal bana öyle bir gönül sükûneti bahşetti ki O’nu görmeye bedel oldu” cevâbını verdi. “O’nu görmenin yerine bu kadarla yetiniyor musun?” diye sorulduğunda: “Ya Rabbi, senin aşkınla kalbim dehşete düştü, kendime mâlik olamadım, ne söylediğimi de bilemedim” dedi.

Bir başka sûfî şöyle der:

Arzularına uyan beni dehşete düşürdü,

O dehşet sebebiyle zaman geçmek bilmedi.

Şiblî: “Ey her şeye dehşet veren” diye nidâ ve duâ ederdi. Bunun mânâsı bütün yaratıklar sana karşı dehşet ve korku içindedir, demektir.

51- HAYRET

Teemmül, tefekkür ve huzûr sırasında âriflerin kalblerine gelen, onları teemmül ve düşünmeden alakoyan bedîhet; yâni aydınlanmadır. **Vâsitî** der ki: “Hayret, hayreti terkten doğan sükûndan daha değerlidir.”

52- TAHAYYUR

Matlûb ve Maksûd’a; yâni Allah’a vusûl sırasında âriflerin kalblerinin ümidle ümidsizlik arasında gidip gelmesidir. Vuslat konusunda tamaa düşmezler ki recâ hâli üzre olsunlar. Talepten de ümidsiz olmazlar ki gevşesinler. İşte bu sırada tahayyur hâli ortaya çıkar. Sûfîlerden birine: “Mârifet nedir?” diye soruldu. Dedi ki: “Önce tahayyur; yâni şaşkınlık, sonra kavuşma, sonra muhtâç olma, sonra da hayret.”

Bir şâir der ki:

Senin hakkında tahayyüre düştüm, tut elimden.

Ey kendisi hakkında tahayyüre düşenlere delîl olan.

53- TAVÂLİ’

Mârifet ehlinin kalbine tevhîd nurlarının bütün şa’şâsıyla doğması ve kalbde bu nurlardan meydana gelen etki ile bir itmi’nân oluşmasıdır. Nitekim güneş doğunca ona bakan yıldızları göremez

olur, oysa yıldızlar yerinde durmaktadır. **Hüseyin b. Mansûr** bu mânâda şöyle demiştir:

Parlak tavâli' tecellî etti,
Şimşek aydınlığı gibi parıldadı.
Bana, doğru tevhîdi tahsis etti,
Sülûk olunamayan yollardan.

54- TAVÂRIK

Hakîkat ehlinin kalbine kulak yoluyla doğan ve ondaki hakîkatleri yenileyen şeydir. Nakledildiğine göre şeyhlerden biri şöyle demiştir: "Hakîkat ilimlerinden biri kulağıma doğuyor. Ancak kitab ve sünnete arzetmeden onun kalbime girmesine müsâade etmiyorum."

Tavârık lügatte "gece doğan yıldız" demektir. Peygamberimiz (s.a.) duâlarında şöyle derdi: "*Yâ Rabbi gece ve gündüz doğan şeylerin şerrinden sana sığınırım. Ancak hayra yol gösterenler müstesnâ.*"[759]

55- KEŞF

Fehmi kapalı olan şeyin açıklanması, münkeşif hâle gelmesi, sanki gözle görülür gibi olmasıdır. **Ebû Muhammed Cerîrî** şöyle der: "Kim kendisiyle Allah arasında olan işlerde takvâ ve murâkabe ile amel etmezse keşf ve müşâhedeye ulaşamaz."

Nûrî de şöyle demiştir: "Gözle görülenlerin keşfi bakmakladır. Kalblerin keşfi ise ittisâl/kavuşma iledir."

56- ŞATH

Dilin vecd hâlinde söylediği; ancak sâhibinin açıklamasıyla sağlam hâle gelebilen, iddiâya yakın bir kaynaktan çıkan sözdür. **Ebû Hamza** der ki: "Horasanlı bir adam bana emn/Allah'a güven'den sordu. Dedim ki: Sağ tarafında yırtıcı bir hayvan, sol tarafında yastık bulunan ve hangisine yaslanacağını ayırt edemiyen bir adam tanıyorum." Adam: "Bu bir şathdır. Bunun delîlini ve açıklamasını getir" dedi.

Sûfîlerden biri kendisine sorulan soruda iddiâ kokan bir ifâde varsa şu cevâbı verirmiş: "Dilin şatahâtından Allah'a sığınırım."

Bâyezîd kendince bir sebebe bağlı olarak şatahâtı tefsîr etmemişse de **Cüneyd** onun şatahâtını açıklamıştır. **Kannâd** der ki:

Hakîkî şath ve hallerin şathı arasında bir şath daha vardır:
Bu şath ikisi arasında parıldar.
Bu hâl, telvîndeki durum gibi ortaya çıkar.
Göz iki şathı birbirine yakın görür.

57- SAVL

Mürîd ve mütevassıtların, arkadaşlarında gördükleri birtakım kötü hâller sebebiyle onlara dil uzatmaları; haklarında söz söylemeleridir. **Ebû Ali Ruzbârî** der ki: "Günahların en büyüğü kendi nefsinde Allah'ı hıyânetle ithâm etmen, kendini ben Seninim, Senden başkasına yönelmem" diye vehmetmen; Allah'tan hayâ eden kimseye senin savlinden/serzenişinden çekinerek sana hâlini haber vermesi konusunda dil uzatıp iddiâda bulunmandır. Böyle bir davranış senin fevkinde olana karşı olursa utanmazlık olur. Altında olan birine karşı olursa irfân azlığından sayılır. Akrânına karşı olursa sû-i edeb kabûl edilir."

Nihâyât makamlarına ulaşmış sâdıklar, mâsivâ ile ilgilerinin azlığı sebebiyle Allah'a karşı serzenişte bulunurlar. Rivâyete göre Nebî (s.a.) de duâlarında şöyle derdi: "*Allah'ım, Sana savl ediyorum* (serzenişte bulunuyorum)."[760] **İbrâhim Havvâs** da bir kitabında: "Ben derim ki: Benim serzenişim Allah'adır" der. Şâirin biri de der ki:

Kendisiyle var olunan kişiden sonra hayât nasıl hoş olabilir?
Ben zamanın getirdiği musîbetlere karşı serzenişte bulunuyorum.

58- ZİHÂB

Gaybet demektir. Şu kadar var ki zihâb, gaybetten daha kapsamlıdır. Kişinin müşâhede ettiği şeyin tesiriyle kalbin duyu organlarının hislerinden uzaklaşmasıdır. Bunun ardından hislerin kaybolma duygusu da gider. Hislerin kaybolma duygusunun nihâî bir sınırı yoktur. Nitekim **Cüneyd**, **Bâyezîd**'in: "Yok'un da yok olması" sözünü, "kişiden her hâlin geçip gitmesi, geçip gitme hâlinin de kaybolması" diye açıklamıştır. "Yokun yok olması" demek, huzûr hâlinde olanın gaybet hâline geçmesi, eşyânın yok olması demektir. Bu hâldeki kişiye göre mevcûd ve hissedilecek bir şey kalmamıştır. Sûfîler bunu "fenâ" diye de isimlendirirler. Bir ilerisi fenâ ani'l-fenâ ve fakd içinde fakdu'l-fakd'dir. O da kaybolma duygusunun kaybolmasıdır.

59- NEFES

Yanma ânında kalbin ferahlamasıdır. Şeyhlerden biri şöyle der: “Nefes, Hakk’ın ateş üzerine hâkim rüzgârından bir esintidir.” Teneffüs de bu mânâdadır. **Zünnûn** şöyle demiştir:

Kim Allah’a sığınırsa, Allah’tan kurtulur.
Allah’ın takdîrinin gelmesi onu sevindirir.
Allah için akıp giden nefesleri vardır onun.
Onlarda Allah’tan başkasının etkisi olmaz.

Nefes aynı zamanda kulun nefesidir. **Cüneyd** der ki: “Kulun nefeslerini muhâfazası, vakitlerinin boşa geçmesine mânî olur.” Şâir der ki:

Hiçbir nefesim yoktur ki Sen benimle olmayasın.
Rûhum ve o nefeslerin mecrâları Seninle akar.

60- HİSS

Nefesten zuhûr eden şeyin resmidir. **Amr Mekkî** şöyle demiştir: “Vecd hâlinde hiçbir şey hissetmedim diyen kişi, hatâ etmiştir. Çünkü hislerin kaybolmasını anlamak bile hisle olur. Vecd ve fakd, hisle anlaşılan hissî şeylerdir.”

61- TEVHÎD-İ ÂMME

Mânâsı dil ile ikrâr, kalb ile tasdîktir. Lisânın bütün esmâ ve sıfatları, Allah’ın kendisine nisbet ettiği şekilde nisbet edip, kendinden nefy ettiği bütün şeyleri de yine o şekilde nefyetmesidir.

62- TEVHÎD-İ HÂSSA

Tevhîd bahsinde anlatıldığı gibi, Allah Teâlâ’nın birliğinin, büyüklüğünün bu tevhîdi yapanlarda mevcûd olmasıdır. Bu tür muvahhidlerin Hakk’a yakınlığının hakîkati, kulun his ve hareketinin Allah’ın murâd ettiği yerde, Allah ile kâim olmasından dolayı yok olmasıdır. Hikâye edilir ki, tevhîdden bahsedilen bir mecliste adamın birisine **Şiblî** şöyle demiştir: “İşte senin tevhîdin bu kadardır.” Adam: “Bana göre bundan başka ne olabilir ki?” deyince **Şiblî**: “Tevhîd, tevhîd olunanın tevhîdidir ki, o da Allah’ı kendisi gibi tevhîd etmen, O’nun gibi birleyip şehâdette bulunmandır” dedi.

63- TEFRÎD

Kulun kendi yaptığını görmeden tevhîdde yalnız başına kalması, tek olmasıdır. Ferdâniyyet hakîkatleriyle kadîm olan Allah'ın birlenmesinde kulun tek kalmasıdır. Mutasavvıflardan bir kısmı şöyle demiştir: "Müminlerden muvahhidler pek çoktur. Lâkin muvahhidler içinde müferridler pek azdır." **Hüseyin b. Mansûr** katli ânındaki konuşmasının bir bölümünde şöyle demişti: "Vecd sâhibine kâfi gelen, bir olanı tek kılmaktır."

64- TECRÎD

Kulun kalbinin beşerî bulanıklıklardan arındığında, ilâhî müşâhedelerle başbaşa kalmasıdır. Tecrîd sorulduğunda meşâyihten birisi şöyle demiştir. "Tecrîd, Hakk'ın cereyân eden her şeyden ayrılıp tek kalması ve kulun da kendisine zâhir olan her şeyden kesilmesidir."

Tecrîd, tefrîd ve tevhîd, birtakım ince mânâlara gelen muhtelif lâfızlardır. Bu konunun tafsîli vecd sâhiplerine gelen hakîkatler ve onların işâretleri nisbetindedir.

Hakk'ın hakîkati haktır. O'nu bilemez
Gerçek anlamıyla tecrid ehli olmayan.

65- HEMM-İ MÜFERRED ve SIRR-I MÜCERRED

İkisi de aynı mânâyadır. Bütün meşgûliyetlerden sıyrılıp sâdece Allah'ın murâkabesinde teferrüd eden kulun sırrı ve hemmi demektir. Bu hâlde bulunan kula, onu teveccüh, ikbâl, kurb ve ittisâlinden alacak bir havâtır ve avârız, ârız olmaz.

Cüneyd der ki: **İbrâhim Âcürrî** bana: "Oğlum, göz açıp kapayıncaya kadar da olsa, biricik düşüncenin Allah olması senin için, üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha hayırlıdır" demişti.

Şiblî adamın birisine şöyle demiştir: "Hemmlerdeki aşırılık, birtakım kayıpların olması ânında belli olur. Senin hemmin susuzun hemmidir. Benim hemmim ise susuzluktan kavrulmuşun hemmidir."

66- MUHÂDESE

Sıddîkların nihâî vasfıdır. **Ebû Bekir Vâsitî**'ye: "Sıddîkların en yüksek hâli nedir?" diye sorulduğunda şöyle cevap verdi: "Tâli'/içine bir şeyler doğan ve muhaddes/kendisine gaybdan bilgi verilen hâlde

olmasıdır.” Nebî (s.a.) bir hadîs-i şerîfinde şöyle buyurmuştur: “*Ümmetim içinde mükellemler ve mukaddesler vardır.* ***Ömer*** *de onlardan biridir.*”[761]

Sehl b. Abdullah şöyle söyler: Allah, halkı onlara sırlarını açmak ve halkın da sırlarını kendisine açması için yarattı. Allah şöyle buyurmuştur: “Ben sizi sırrınızı bana açasınız diye yarattım. Eğer bunu yapamazsanız benimle konuşun. Bunu da yapamazsanız bana münâcatta bulunun. Bunu da yapamazsanız bâri beni dinleyin.”

67- MÜNÂCÂT

Zikirlerin hâlis olarak Melik ve Cebbâr olan Allah’a yöneltildiği bir sırada kulun bütün sırlarını Allah’a açmasıdır. **Ebû Amr b. Ulvân** bir gece **Cüneyd Bağdâdî**’nin şöyle münâcâtta bulunduğunu söylemiştir: “İlâhî ve seyyidî, vuslatınla beni Senden koparmak istiyorsun ya da heyhâtı/temkîni yok ederek beni kendinden gizlemek istiyorsun.” **Ebû Amr**’a “heyhat ne demektir?” dedim. “Temkin” dedi.

68- MÜSÂMERE

Hâtıranın unutulmaya yüz tuttuğu sırada içten gelen/sırrî îkaz. **Ruzbârî** şöyle demiştir:

Hüznü aşk ateşi, kaynaması da kendi ateşi olan
Tertemiz sevgilimle gizlice sohbet ettim.

Meşâyihten birisine müsâmere sorulduğunda şöyle cevap verdi: “İçerdeki sırların sürekliliğiyle beraber rûha gelen serzenişin yükselerek devâm etmesidir.”

69- RÜ’YETÜ’L-KULÛB

Kalblerin görmesi, îmânın hakîkatine ulaşarak gaybî sırlara bakmasıdır. Bu açıklama, Hz. **Ali**’nin “Rabbini gördün mü?” sorusuna verdiği cevâba uygun bir açıklamadır. Hz. **Ali** şöyle demişti: “Görmediğimiz bir Rabb’e nasıl ibâdet ederiz? Mükâşefe hâlinde dünyâda gözler O’nu göremez, lâkin îmân hakîkatine ulaşan kalbler O’nu görür.” Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “***Kalb gördüğünü yalanlamadı***.”[762] Böylece Hakk Teâlâ dünyâda görme işini kalbe nisbet etti. Nebî (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Allah’ı görüyormuşcasına ibâdet et, her ne kadar sen O’nu göremesen de O seni görür.*”[763]

70- İSİM

Müsemmâyı isbat etmek ve ona delâlet etmek üzere teşekkül etmiş harflerdir. Harfler aradan çıktığında ismin mânâsı müsemmâdan ayrılmaz. **Şiblî**'nin şöyle söylediği nakledilir: "O'nun mahlûkla berâber bulunan sâdece ismidir. (Yaratıklar esmâ tecellîsinin mazharıdır.) Allah ismini hakkıyla söyleyeni getir de görelim." **Ebu'l-Hüseyin Nûrî**, **Şiblî**'nin işâret ettiği mânâya şu beyitle şâhid getirmektedir:

Küçük çocuğun açlığı anasına dokunduğunda
Anası çocuğu küçüklük ismiyle besledi, çocuk anasına sarıldı.

Şiblî şöyle der: "İsmi söyleyen ve hakîkatine eren kişiyi isterim." Yine o şöyle söylerdi: "Mahlûkat ilme, ilim isme, isim de zâta hayrândır."

71- RESM

Mahlûkatın zâhirinin kendisiyle ilim ve halk olarak resmolunan ve Hakk otoritesinin zuhûruyla ortadan kaybolan şeydir. **Cüneyd**'e ismi kaybolmuş, vasfı gitmiş, resmleri ortadan kalkmış birisinin durumunu sorduklarında: "Evet" dedi. "Hakk'ın mülkünde müşâhedesi anında Hakk'ın kendini kendisi için kâim kıldığını görünce böyle olur." Bu söz sûretlerin ortadan kalkması demektir. Burada ortadan kalkan o kişinin ilmi ve fiili ki, Allah'ın kendisi için kâim olduğunu O'na gösteriyor. Şâir şöyle demiştir:

Sûretlere, hoşa giden ve eskiyen şeylere andolsun.

72- VESM

Allah'ın ezelde, bir daha hiç değişmeyecek şekilde, dilediği varlıkları dilediği biçimde damgalaması, ki bunu kimse bilemez. **Ahmed b. Atâ** şöyle demiştir: "Makbûl ve matrûd olanlara zâhir olan iki vesm/damga vardır. Bu vesmler, ezelden ebede devam edip giden iki sıfattır."

73- RAVH-TERAVVUH

Ehl-i hakîkatin kalblerinin esenliğe kavuştuğu bir esintidir. Titizlikle yerine getirilmesi gerekli yüklerin yorgunluğundan duyulan ferahlıktır. **Yahyâ b. Muâz** şöyle söylemiştir: "Hikmet, Allah'ın askerlerinden bir askerdir. Âriflerin kalbi dünyâ ateşinin yangınından ferahlasın diye

Allah onu âriflerin kalbine gönderir.” **Şiblî** şöyle demiştir: “Ravh kişiyi kuds duygusuyla Mevlâ’sıyla meşgûl eden Allah velîsinin rûhudur.” **Süfyân** şöyle demiştir: “Âriflerin kalblerinin hareketliliği, semâvî ravzaya bağlılıklarındandır. Bunun dışında Rabbin karargâh kurduğu öyle perdeler vardır ki meyvesi Allah’a yakınlıktan hâsıl olan üns rüzgarıyla canlanır.”

74- NA’T

Ahlâk, ahkâm ve ef’âl îtibâriyle sıfatlanmış olanların anlattığı sıfatlardır. Na’t ve vasf bir mânâya hamlolunur. Ne var ki vasf mücmel, na’t ise kapsamlı olur. Bir şey vasfedildiğinde topluca söylenir. Na’t edildiğinde özellikler tek tek sayılır.

75- SIFAT

Mevsûftan ayrılması düşünülemeyen ve mevsûfun aynıdır, ya da gayrıdır, denilemeyen şeydir.

76- ZÂT

Bizzat kendi kendine kâim olan şeydir. İsim, na’t ve sıfat, zâtın tanıtıcı özellikleridir. İsim, sıfat ve na’t bir zâta âid olursa vardır, değilse yoktur. Ancak “zât”, sâhibi olanlara bir sıfat ve na’t izâfe edilebilir. Şöyle ki: Kâdir, Allah’ın isimlerinden bir isimdir. Kudret onun sıfatlarından, takdîr de O’nun na’tlarındandır. Mütekellim Allah’ın isimlerinden biridir. Kelâm sıfatlarından, gufrân ise O’nun na’tlarındandır. Nitekim **Vâsitî** der ki: “O’nun yaratıklarla ilişkisi isim, na’t ve sıfatları açısındandır. Yaratıklar, O’nun isimleriyle na’tlerinden, na’tleriyle sıfatlarından, sıfatlarıyla da zâtından perdelidir. Kul O’nun idâresini, yaratmasını, fazl ve ihsânını andığında O’nun, na’tlerini hatırlamış ve O’nu sıfatlarıyla vasfetmiş olur. O’nun ilmini, kudretini, kelâmını ve dilemesini zikrettiğinde ise O’nun sıfatlarını zikretmiş, O’nu sıfatlarıyla vasıflandırmış olur. Şâir der ki:

Güneş üzerine bütün nûruyla doğduğunda,
Sen doğrudan nûrlara gark olursun
O’nun ışık mekânı, azîz olan zâttan uzaksa da
Sen onun, kahir na’tinden nefsin için ârî olamazsın.

77- HİCÂB

İstenilen ve kasdedilen şey ile isteyen ve kasdeden arasına giren perdedir. **Seriyy Sakâtî** der ki: “Ey Allah’ım, nasıl azâb edersen et, yalnız beni, hicâb/Sen’den perdeli olmak zilletiyle cezâlandırma!”

Muhammed b. Ali Kettânî der ki: “Sevâbı görmek, hicâblardan bir hicâbdır. Hicâbı görmek ise kişinin kendini beğenmesine perdedir.” Allah bilir ama bu sözün mânâsı şudur: Kulun yaptığı ibâdetlerin ve zikrin sevâbını görmesi; yâni umması, kendisine yasaklanan hicaplardan biridir. Hicâbı/perdeyi görmesi ise, kulun kendi ilmiyle kendini beğenmesine bir perde olmaktadır.

78- DÂVÂ

Nefsin kendisine âid olmayan bir şeyi kendisine izâfe etmesidir. **Sehl b. Abdullah**: “Kul ile Allah arasındaki en büyük engel dâvâ; yâni iddiâdır” demiş ve şu şiiri okumuştur:

Sevgiyi iddiâ etti (sevgi) der ki: Bana iftirâ ediyorsun,
Çünkü senin hiçbir a’zânı onunla/sevgiyle kaplı görmüyorum.

Ebû Amr Zeccâcî: “Kimde dâvâ yoksa mânâ da yoktur” der ve bununla şunu kasdederdi: Nefsin huy hâline getiremediği bir tâatı ona izâfe ederek iddiâda bulunduğunda, bu iddiâyı doğrulayacak bir delîl bulundurmak gerekir.

79- İHTİYÂR

Allah’ın kulu için seçtiği şeye işâret eden bir kelimedir. Kul kendi nefsinin ihtiyârı ile değil, Allah’ın kendisine olan ihtiyârı ile seçinceye kadar Allah’ın yardımıyla ihtiyâr sâhibidir. Nitekim **Yahyâ b. Muâz** şöyle der: “Kul bilme iddiâsında bulunduğu müddetçe ona şöyle denilir: İhtiyâr etme, çünkü sen tercihinde güvenilir biri değilsin. Kul iyice bilinceye kadar böyle devam eder. Ârif olduğunda ise ona şöyle denilir: İster ihtiyâr et, istersen etme! Çünkü eğer ihtiyâr edersen bizimle ihtiyâr etmiş olursun. Şâyed ihtiyârı terkedersen bizim ihtiyârımızla terketmiş olursun. Sen ihtiyâr ettiğin ve etmediğin her işte bizimlesin.”

80- İHTİBÂR

Hakk’ın sâdıkları imtihân etmesidir. Bu imtihan havâssın mertebelerini yüceltmek, sadâkatlarını ortaya koymak, mürîdleri terbiye etmek, Allah’ın müminlere olan huccetini isbatlamak içindir.

Rasûlüllah (s.a.)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "*İmtihan edersen, küstürürsün.*"[764] Yâni "kimi dilersen imtihân et ve sına; sınayarak içinde bulunduğu hâlin doğruluğunu ortaya çıkardığın kimse sana küsecektir."

81- BELÂ

Hâlinin gerçek yüzünü ortaya çıkarmak için Hakk'ın, kulunu eziyet veren; acı ve zor gelen bir şey ile ibtilâ etmesidir. **Ebû Muhammed Cerîrî** der ki: "İnsanın değerini belâlar ortaya çıkarır." Nitekim Rasûlüllah (s.a.)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "*Biz peygamber topluluğu, insanların en şiddetli belâlara ma'rûz kalanlarıyız.*"[765] Belâ konusunda sûfîlerden biri şöyle demiştir:

Belâ dâireleri etrafımda dolaşıyor,
Senin göreceğin şekilde yayılıyor.
Ben, "ben"den başkasını belâ saymam.
Benim belâ üstüne belâlarım katmerlidir.
"Ben" belâ sıkıntısıyım, benim belâlarım
Beni başka belâlardan kıskanır.
Ey benim belâ üstüne belâlarım, haddi aşmayın.
Yâ Rab, belâma karşı mâlik, rahîm ve gafûr ol!
Ey belâlara yardımcı Mevlâ bana yardım et
Belâ içinde. Çünkü üzerimdeki belâ bana ateştir.

82- LİSÂN

Hakîkat ilmini açıklamaktır. **Ebu'l-Hüseyin Nûrî**, **Cüneyd**'e yazdığı bir mektubunda şöyle der: "Efendim, sizin belâ ilmi konusunda bir lisânınız vardır."

Şiblî: "İlim lisânı ile hakîkat lisânı arasındaki farktan" sorulunca şöyle demişti: "İlim lisânı bize vâsıtalı olarak verilen ilimdir. Hakîkat lisânı ise vâsıtasız olarak verilen ilimdir. O'na sordular: "Hakk'ın lisânı nedir?" Şöyle cevap verdi: "Halkın ona ulaşmak için yolu yoktur. Yâni; O'nun ilminin açıklanması ve ibâreyle anlatılması husûsunda halkın yapacağı bir şey yoktur.

83- SIRR

Mânâda mevcûd olan yokluk ile varlık arasındaki bir gizliliktir. Denilmiştir ki: Sırr, Hakk'ın bildirmediği, halkın da bilemedeği şeydir: Hakk yaratılmışların sırrına vâsıtasız olarak muttali' olur. Hakk'ın sırrına ise Hakk'tan başkası muttali' olamaz. Sırrın sırrı, sırrın da hissedemediği şeydir. Şâyed hissedilecek olsa ona sırr denilemez. **Sehl b. Abdullah** şöyle der: "Nefsin bir sırrı vardır ki Allah o sırrı, **Fir'avn**'ın diliyle ızhâr etmiştir. Nitekim **Fir'avn**: "***Ben sizin en yüce rabbınızım***"[766] dedi. Bir şâir de şöyle der:

Ey canlıların vehmine bile gizli kalacak şekilde incelen sırrın sırrı
Ey her şey için, her şeyden tecellî eden, hem zâhir, hem bâtın olan!

84- AKD

Gönlün bağlanmasıdır. Kulun: "Şöyle şöyle yapacağına; ya da şöyle şöyle yapmayacağına" dâir kalben Allah ile yaptığı sözleşmedir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "***Ey îmân edenler, akidlerinizi yerine getirin***!"[767]

Hikmet ehli bir zâta: "Allah'ı ne ile bildin?" diye soruldu. O da şöyle cevap verdi: "Akidleri/düğümleri çözmek ve gayreti feshetmekle; yâni gayrete güvenmemekle." **Muhammed b. Yâkûb Ferecî** şöyle der: "Otuz seneden beri Allah ile nefsim arasında, bozarım ve dilimle söylediğim şeyde yalancı çıkarım, korkusuyla hiçbir akdim olmadı."

Havâs ile avâm arasındaki farkın şu olduğu söylenir: Avâmdan olan müminler lisânlarıyla, havâs ise kalbleriyle Allah'a bir akidde bulundukları; söz verdikleri zaman Allah onlara bu akidlerine vefâ göstermelerini vâcib kılar.

85- HEMM

Bütün ilgileri tek ilgi yapmaya işârettir. **Ebû Saîd Harrâz** şöyle der: "Bütün kaygını/hemm Allah'ın huzûrunda topla!"

Yine **Ebû Saîd** şöyle der: "Kula gereken bütün kaygısının ayağının altında olmasıdır." Yâni geçmişe ve geleceğe önem vermeden içinde bulunduğu vakti değerlendirmeye çalışmasıdır.

86- LÂHZ

Gayba îmân ile hâsıl olan "*zevâyidü'l-yakîn*"den parıldayan nûru, kalb gözlerinin mülâhaza etmesidir. Nitekim **Ruzbârî** şöyle der:

Ben O'nu mülâhaza ettim, O da beni gördü.
O'nun beni görmesiyle ben rü'yetten, gaybete geçtim.
Benim himmetim, O'nun gizli lütfuyla karşılaştı.
Menşei belirsiz olarak yerleşti.
Benim hiç kimseye ilgim ve bilgim yok,
Tesellî olup unutacağım bir rahatla da işim yok.
Allah bilir ama, ben O'nu hatırlamıyorum,
Nasıl hatırlarım ki, ben O'nu hiç unutmuyorum.

87- MAHV

Bir şeyin izi kalmayacak şekilde kaybolmasıdır. İzi kaldığında ise ona "tams" denir. **Nûri** şöyle der: "Avâm ve havâs ubûdiyet gömleği içindedirler. Ancak Hakk onların üstün olanlarını cezbederek fiillerinden de, nefislerinden de mahvedip kendi zâtında var eder. Allah şöyle buyurmuştur: "***Allah dilediğini mahv ve isbat eder***."[768] Bu âyetin mânâsı: "Hakk onları cezb eder, huzûrunda toplar ve kendi nefislerinden ifnâ eder" demektir. Yâni onlar hareketlerinde nefislerini etken görmekten vazgeçerler. Fiillerinde ve hareketlerinde Allah onlara olan kıyâmını (mutlak fâil olduğunu) gösterir ve onları kendi zâtında isbât eder.

88- MAHK

Mahv, demektir. Mahk, mahvdan daha kapsamlıdır. Çünkü kaybolma açısından daha serîdir. Nitekim adamın biri **Şiblî**'ye der ki: "Neden seni böyle üzgün görüyorum, O seninle, sen de O'nunla değil misin ki?" **Şiblî**: "Eğer ben O'nunla olsam, O benden uzak olur, beni geçer, lâkin ben O'na nisbetle yokum, bir hiçim" der. Yâni hiçbir şey benden olmuyor, hiçbir şey bana âid değil, hiçbir şey benden sâdır olmuyor. Bilakis her şey O'ndandır, O'na âiddir. O'nundur. Şâirin dediği gibi:

Her şey O'nundur, O'nadır ve O'ndandır, benim olan
Şey nerde? Ki ben onu O'na tercih edeyim de, dil helâk olsun.

89- ESER

Zâil olan şeyin geride kalan alâmetidir, izidir. Bâzıları der ki: "Nazardan mahrûm olan kimse, eser ile ünsiyet eder, dost olur. Eseri yok olan zikirle sebeplenir." Nitekim şâir der ki:

Bende sizin eseriniz yok ki...
Asla haberinizi de duymuyorum.
Denilir ki: Bâzı kralların sarayında şöyle yazılar bulunur:
Eserlerimiz bize delâlet eder.
Bizden sonra eserlerimize bakınız.
Eserin mânâsı ve hâs tevhîdden sorulunca **Havvâs** şöyle der: "Eşyânın eserlerinden kendilerine ulaşan şeylerden yüz çevirerek bütün eşyâda Allah'ı birlemektir." Yine o der ki:
Sen yanımda olmayınca, karşıma çıkan Çin denizi bile olsa
Onu izi (eseri) yok olacak bir serap olarak düşünürdüm.

90- KEVN
Kef ve Nûn "kün" kavramı içinde yaratıcının yarattığı şeylerin hepsinin mücmel bir ismidir.

91- BEVN
Mânâsı açık ve zâhir olmak, görünmek demektir. Kevn ve bevn'in tevhîd ilmindeki mânâları **Cüneyd**'in muvahhidlerin tevhîdini vasıflandırmadaki sözü gibidir: "Olmadan önceki gibi olurlar, görüntüsüz, nazarsız zâhir olurlar." Bunun mânâsı: Muvahhidler eşyâda olmamış gibi olurlar ve eşyâdan zâhir olmadan görünürler. Zîrâ onların eşyâda oluş ve mevcûdiyetleri şahısları iledir. Eşyâda görünüşleri sırları iledir. Bu mânâ oluş ve görünüşün mânâsıdır. Nitekim bir şâir der ki:
Tevhîd vâdisinde tek başına hayrete düştü.
O'nu istediğin zaman, senden gelen yücelikle gaybete erişti.
Zuhûrundan sonra isbâtını isteyen için zâhir oldun.
Sanki sen, kevnsiz bir oluşla varsın.

92- VASL
Gâib olana ulaşmaktır. **Yahyâ b. Muâz** der ki: "Kim arşın altındakilerden gözünü yummazsa, arşın üstündekilere ulaşamaz." Yâni arşı yaratanın murâkabesinden kaçırdıklarına ulaşamaz.
Şiblî der ki: "Ulaştığını iddiâ eden hiçbir şey elde edemez." Sûfîlerden biri der ki: "Usûlü kaybedenler vusûlden mahrûm kalır."
Şâir der ki:
Sizin ulaşmanız hicrandır, ayrılıktır; sevginiz terk,

Yaklaşmanız uzaklaşmadır, barışınız cenk.

93- FASL

Sevgiliden umulan şeyden ayrı düşmektir. Bâzı meşâyihten nakledilir ki: “Kim ulaştığını iddiâ ederse bilsin ki o ulaşmamış; gerçekte ayrılmıştır (fasl).” Bir başkası der ki: “Vuslat sevinci, ayrılık ve üzüntüyle karışıktır.” Şâir der ki:

Ne vuslat isterim, ne ayrılık.
Ne yeis isterim, ne de ümid.

94- ASL

Kendisine fazlalık eklenilebilen şeydir. Asılların aslı hidâyettir. Usûl; tevhîd, mârifet, îmân, yakîn, sıdk ve ihlâs türü şeylerden oluşan din usûlüdür.

95- FER’

Asıldan ziyâde olandır. Fer’den artana da “asl” diye isim verilir. Asl, fer’ olan ziyâdeliklere delîldir. Ziyâde olan fer’ler asl’a ircâ’ olunur. Asl; hidâyet, tevhîd, mârifet, îmân, sıdk ve ihlâs türü şeylerdir. Bunların ziyâdeliği hidâyetin ziyâdeliğidir. Hâller, makamlar, ameller, tâatlar, usûlün fer’leri diye isimlendirilir.

Amr b. Osman Mekkî der ki: “Usûlü kabûl, kusûrlarımızda aleyhimize delîldir. Îmândan sonra inkâr da aynı şekilde aleyhimize delîl olur. Çünkü hidâyet ve îmân gibi usûller ile inkâr gerçekleşmiştir.” Bâzı âlimler der ki: “Rasûlüllah’ın kendisine dâvet ettiği hidâyet, aslıdır. Bu asıldan ziyâde olan (fer’) asla râci’dir.”

96- TAMS

Görünen, âşikâr olan şeyin görüntüsünün yok olmasıdır. **Cüneyd** bir mektûbunda **Ebû Bekr Kisâî**’ye şöyle yazar: “Sen ışığı sönmüş yıldızlar arasında, kapalı yollardasın.” Allah Teâlâ şöyle buyurur: “***Yıldızlar söndüğünde***”[769] yâni ışığı yok olduğunda. **Amr Mekkî** der ki: “Şu karanlık yollara girmedikçe Hakk’ın hakîkatine ulaşamazsın.” Yâni senden başka hiç kimsenin geçmediği hâllere; izi, eseri belli olmayan yollara girmeden hakîkate eremezsin.

97- REMS ve DEMS

Dems toprağa gömmek, demektir. Bu yüzden kabristana “deymâs” denir. **Cüneyd** bir mektubunda **Yahyâ b. Muâz**’a şöyle yazmıştı: “Sonra onun örtülmeyen, gizlenmeyen şâhidini gizledi ve örtüsünü affedici bir gizlilik örtüsü ile örttü. Sırrını sır olmaktan gizledi. Sonra ona işâret etmekten dahi vazgeçti ve îmâdan bile uzak durdu.” Bu halkın tevhîdini alıp götüren hakîkî tevhîde işârettir ki Allah’ı kevnden önceki hâliyle anlamaktır. **Sehl** der ki: “Eğer nefsini toprağın altına gömersen kalbin arşın üzerine ulaşır.” Yâni “nefsine muhâlefet eder ve ondan ayrılırsan” demektir.

98- KASM

Kırmak demektir. **Ebû Bekir Zekkâk**’ın şöyle dediği hikâye edilir: “Günahlar seçtiğim şeyler olsa beni üzmezdi. Çünkü bu durum bana benzerdi. İşlediğim günahların ağırlığından belim bükük.” **Vâsitî** der ki: “Vakitleri gelince bütün işler hakîkati üzere zâhir olur. İşleri kıdem delîliyle müşâhede eden kişinin, bu durum karşısında beli bükülür.”

99- SEBEP

Vâsıta; esbâb, Hak ile halk arasındaki vâsıtalar demektir. **Ahmed b. Atâ** şöyle der: Sebepte müsebbibin yapısını gören, müsebbibin/sebepleri yaratanın san’atını müşâhede eder. Zîrâ sebeplere bakanın kalbi sebeplerin süsüyle dolar. Tâatlardan alıkoyan, sebepleri bilen, onları terkeder ve iyi amellere yönelten sebeplere sarılır. **Ebû Ali Ruzbârî**’ye âid şöyle bir şiir vardır:

Sende fânî olmayan geçip sevdiğinden,
Hevâsından, sevdikleriyle ünsiyetten.
Ya da aşk damlacığı içini temizlemeyen
Dağınık sebepler onun başına yığılır
Âdeta o, mânevî makamlar arasında durur:
Hazza ermek ya da güzel bir sonuç için.

100- NİSBET

Sâhibi kendisiyle bilinen şeydir. **Câfer Tayâlisî Râzî** der ki: “Nisbet iki türlüdür: Haz nisbeti, hak nisbeti: Yaratıklar kaybolunca hakîkat zuhûr eder. Yaratıklar zuhûr ederse hakîkat kaybolur.” **Kannâd**’a “garîb”ten soruldu: “Âlemde nisbeti olmayandır” dedi. **Nûri** şöyle der: “Gözler onu her gördüğünde ilme nisbet olunur. Kalbler onu her

bildiğinde yakîn hasıl olur.” Bunun için dedik ki: Nisbetin mânâsı i’tiraftır. **Amr b. Osman** der ki: “Sırlara göz yummanın özelliği rü’yet ile kâim, nisbet ile mütecellî olmamak; yâni bu tür sırlarını îtiraf içinde olmamaktır.

101- SÂHİB-İ KALB/GÖNÜL EHLİ

Kalbinde toplanan ilim fasih bir beyan ve açık bir lisanla anlatılamayan kişidir. **Cüneyd** der ki: “Horasan halkı, ashâb-ı kulûb/gönül ehlidir.”

102- RABB-İ HÂL/HÂL SÂHİBİ

Daha önce anlatılan muhabbet, havf, recâ, şevk ve benzeri hâllerden birine bağlı kişi mânâsınadır. Bu hâllerden herhangi birisi kişinin üzerinde diğer hâllere nisbetle daha yoğun bir biçimde bulunursa o kişiye “*rabb-i hâl*” denir.

103- SÂHİB-İ MAKAM

Tâlip ve kâsıdlara âid tevbe, vera’, zühd, sabır ve benzeri makamlardan birinde bulunan kişi demektir. Kişi bu makamlardan biriyle tanınınca ona “*sâhib-i makam*” denir. Anlatıldığına göre **Cüneyd** şöyle demiştir. “Kişi ahvâl ve makamâtı ifâde edinceye kadar mârifet hakîkatine ve tevhîd berraklığına erişemez.” Şeyhlerden birinin şöyle söylediği nakledilir: “**Şiblî**’yi birkaç defa gördüm. Hep ahvâl ve makamat husûsunda konuşuyordu.”

104- BİLÂ-NEFS

Kendisinde nefsânî ahlâk zâhir olmayan kimse demektir. Çünkü gadab, hiddet, kibir, hırs, tama’ ve hased, hep nefsânî ahlâk çeşitleridir. Bunlardan ve benzerlerinden sâlim olan kişiye “*bilâ-nefs*” denir. Yâni böyle bir kişinin âdetâ nefsi yok gibidir. **Ebû Saîd Harrâz** der ki: “Allaha dönen, O’na bağlanan ve O’nun yakınında bulunan kimse, nefsini ve mâsivâyı unutur. Hatta kendisine: “Sen kimsin? Nereye gidiyorsun?” diye sorulacak olsa vereceği cevap: “Allah” sözünden başkası değildir. Çünkü onun kalbinde Allah’a tazimden başka bir şey bulunmadığı için o, Allah’tan başka bir şey tanımaz.

105- SÂHİB-İ İŞÂRET

Letâif, işâret ve mârifet ilimlerini bilen kişiye verilen addır. **Ruzbârî** der ki:

İşâretleri kapsayarak vecd sâfiyetini
Gerçekleştiren, başkasını beklemez.

106- ENE BİLÂ-ENE, NAHNÜ BİLÂ-NAHNÜ

"Bensiz ben, bizsiz biz" diyen kimse bu ifâdesi ile kendisinin, Allah'ın fiilleri içinde kendi fiillerinden soyutlandığını ifâde etmektedir. **Ebû Saîd Harrâz**'a: "***Nîmet olarak size ulaşan ne varsa, hepsi Allah'tandır***"[770] âyetinin mânâsı sorulduğunda şu karşılığı verdi: Allah onları kendi fiilleri içinde fiillerinden soyutlayıp tahliye etmekte, (fâil-i mutlakın kendisi olduğunu) belirtmektedir.

107- ENE ENTE, ENTE ENE

Arkadaşına: "Ben senim, sen de bensin" diyen kimsenin sözünün mânâsı **Şiblî**'nin işâret ettiği şu sözdeki gibidir. Nitekim bir meclisinde kendisini: "İşte karşınızda Benû Âmir kabîlesinin **Mecnûn**'u" diye takdîm edince, ona **Leylâ**'yı sordular. O da şu cevâbı verdi: "**Leylâ** benim. Ben **Leylâ** ile **Leylâ**'dan geçiyorum. Nihâyet sâdece **Leylâ** fikri kalıyor. O da **Leylâ**'nın dışındaki her mânâyı yok ediyor ve eşyânın tamamı benim gözümde **Leylâ** oluyor."

Bilgi, haz ve dostluk sınırını temyiz edebilecek ayıklık ve sağlamlıkta olan biri, nasıl aşk iddiâsında bulunabilir? Mâbûd için gayret içinde olmak, en aşağı mertebe olmakla birlikte sevdiği için zerre miktârı fedakârlıkla bulunmayan ve O'nun sıfatlarından bir sıfat taşımayan kişi, böyle bir sevgiden ne kadar uzaktır.

Şiblî anlatıyor: "Birbirini seven iki kişi bir gemiye bindiler. Bunlardan biri denize düştü ve boğulmak üzereyken öbürü de kendini denize attı. Dalgıçlar dalıp ikisini birden ölümden kurtardılar. İlk denize düşen arkadaşına: "Hadi ben anlamadan düştüm. Sen niye kendini attın denize?" diye sordu. Diğeri şu karşılığı verdi: "Ben, senin yüzünden kendimden geçtim ve sandım ki ben sen'im."

Sûfîlerden biri anlatıyor: **Şiblî**'nin halkasına bir çocuk gelip dedi ki: "O beni benden aldı ve beni kendimden geçirdi ve beni tekrar kendime iâde ettiğinde ben bensiz ben oldum." **Şiblî** ona şu karşılığı verdi: "Yazık, bu anlayış sana nerden geldi? Allah senin gözünü kör

etmiş.” Çocuk da **Şiblî**’ye: “Peki, bu beni kör eden nereden?” dedi ve **Şiblî**’nin huzûrundan kaçıp gitti.

Sûfîlerden biri der ki:

Unutmadığımız hâlde andık, biz zikir ehliyiz.
Fakat kurb rüzgarı çıkınca insan şaşırır.
İnsan Hak ile kendinden fânî olur ve yine O’nun ile bakâ bulur.
Çünkü Hak O’ndan haber vermekte ve O’nu anlatmaktadır.

Bir başka şâir der ki:

Âşık olan da, olunan da benim
Beni gösterseydin bizi göstermiş olacaktın.
Biz bir cesedde beraber bulunan iki rûhuz.
Allah’tır bizim üstümüze beden giydiren.

Bir diğeri de şöyle söyler:

Ey dileyenin ümid ve temennîsi.
Beni benlikten kendinle ifnâ eyledin.
Beni kendine yaklaştırdın, hattâ
Ben zannettim ki sen, ben’im.

Aşk duyguları içinde bir yaratık diğerine böyle seslenirse, insana şahdamarından yakın olanın sevgisini iddiâ edenin durumu nasıl olur?

108- HÛ BİLÂ-HÛ/O’NSUZ O

Bu söz tevhîddeki tefrîdi ifâde eder. Sanki “Hû” diyenin sözü olmaksızın Hû; Hû yazanın yazısı olmaksızın Hû; Hâ ve Vâv’dan oluşan iki harfin zuhûru olmadan olan Hû. **Cüneyd** tevhîdi anlatırken der ki: “O’nun hükmü, cereyân eden şey üzerinde cârîdir. O’nun tesîri zâhir olup kahra uğrayan, gizlenip perdelenen, güçlü ve değerli olan her haktan yücedir. Yakınlığı uzak, uzaklığı yakındır. Yakınlığı şaşkınlık vericidir. Allah bilir ama, **Cüneyd** yukarıdaki sözleriyle bu mânâya işâret etmiştir.

109- KAT’U’L-ALÂYIK

“Alâyık” kulu Allah’tan alıkoyup meşgûl eden sebepler demektir. **Ebû Saîd Harrâz** der ki: “Tevhîd ehli alâyıktan kesilmiş; yaratıklardan çekilmiş, râhatları söküp atmış, dost sanılan her şeyden kopup ülfet edilen herkesten kaçan kimselerdir.”

110- BÂDÎ BİLÂ-BÂDÎ

Mârifet ehlinin kalblerine zâhir olan zikir safâsı, nûrlar ve hâller gibi şeyler hakkında kullanılan bir tâbirdir. “Bâdî” denildiğinde bunlara işâret sayılır. “Bilâ-bâdî” denilince kalblere zâhir olan bâdîleri ızhâr eden “Mübdî”e işâret edilmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: “***O, ilk yaratan ve geri getirendir***.”[771] Kulun, hâli meydana getiren Mübdî’i müşâhede etmesine “*bâdî*” denir. Bâdîlerin kendisinden kaynaklandığı Mübdî’i müşâhede hâline ise “*bilâ-bâdî*” denir. **Havvâs** *Mârifetü’l-ma’rife* adlı eserinde der ki: Hak zâhir olduğunda bilâ-bâdî/başlangıçsız ve gerekçesiz zâhir olur. “Lâ-bâdî” zuhûru gerektiren bir sebebin bulunmaması demektir. Çünkü bâdî gereklilik durumuna bağlı her gerçeği yok eder. Lâ-bâdî ise, oluşuna bâdî bir sebep bulunmayan bâdîdir. Bu ise Hakk müşâhedesine yakınlıktan kaynaklanan bir hâldir.

111- TAHALLÎ (HÂ İLE)

Telebbüs ve bürünmedir. Amel ızhârıyla ve sözle sâdıklara benzemedir. Nitekim Allah Rasûlü buyurmuştur: “*Îmân, şekle bürünme ve temennî değil, kalbe yerleşen ve amellerin doğruladığı şeydir.*”[772] Birisi şöyle der:

Kendisinde olmayan hâle bürüneni
İmtihân sonuçları mahcûb eder.

112- TECELLÎ

Allah’a yönelenlerin kalblerine Hakk’a yöneliş nûrlarının doğmasıdır. **Nûrî** der ki: “Allah yaratıklarına yine yaratıklarıyla tecellî eder ve yine yaratıklardan yaratıklarıyla gizli kalır.” **Vâsitî** der ki: “***İşte o zarar ve aldanma günüdür***”[773] âyetindeki Hakk ehlinin “tegâbün” ve aldanması fenâ, rü’yet ve tecellîleri ölçüsünde olacaktır.” **Nûrî** der ki: “Güzellikler O’nun tecellîsiyle oluşur ve güzelleşir. O’nun setriyle de kubh ve çirkinlikler meydana gelir.”

Bir şâir der ki:

O'ndan bir nûr kalbe tecellî etti,
Kalb onunla bütün karanlıklardan kurtuldu.

113- TAHALLÎ (HI İLE)

Zâhir ve bâtını meşgûl eden ilgilerden yüz çevirmektir. Halveti ihtiyâr, uzleti tercih ve yalnızlığa devam, demektir. **Cüneyd** der ki: "Sâhipleri, korunmuş kalbleri başkalarıyla konuşmaktan korumak için yalnız bırakmazlar. Bunu kalblerine olan düşkünlük ve dikkatleri sebebiyle yaparlar. Bu sûretle kalblerinin tasfiyesini korumaya, cem' hâlini muhâfaza etmeye ve âhiret duygusunu canlı tutmaya çalışırlar. Bunlar, Allah'ın kendisiyle baş başa/halvet hâlinde bulunmayı murâd ettiği ünsiyetle cem'e erdirdiği kimselerin sıfatlarıdır. Allah böyleleriyle hoşlanmadıkları şeyler arasına perde çeker.

Yûsuf b. Hüseyin'den "tahallî"nin mânâsı hakkında şöyle bir söz nakledilmiştir: "Tahallî uzlettir. Çünkü nefsine karşı güçlü olmayan zayıf kişiler, nefsinden rabbına i'tizâl etmelidir."

Şâirin biri der ki:

Yıllar yılı yaşasa da gencin gönlü
Oyunda, oynaştadır, halvete girmez.

114- İLLET

Oluşu hazırlayan şeylerden kinâyedir. Anlatıldığına göre **Şiblî** halkın özellikleri konusunda der ki: "Züll onların oluşlarıdır. İllet de varlıkları."

Zünnûn da şöyle der: "Her şeyin illeti/var oluş sebebi O'nun sun'u ve yaratmasıdır. O'nun sun'unun bir illeti yoktur. Bu sözün mânâsı, Allah bilir ama, her şeyde bulunan noksanlık, yaratılmış ve kâin olmaktan kaynaklanır, demektir. Çünkü her şey daha önce yoktu, sonra var oldu. Yaratıcının mahlûkatı yaratmasında bir sebep aramak gerekir.

Bir şâir şöyle der:

Sen her ne kadar benim derdimsen de
Aynı zamanda şifâmsın.

115- EZEL

Kıdem anlamınadır. Çünkü kadîm olan Allah, kıdem kelimesiyle kendisinden başkasını da adlandırmaktadır. Nitekim "bir şey, bir

başka şeyden daha kadîmdir" denilebilir. Ama ezel ve ezeliyyet, sâdece Allah'a âiddir. O'ndan başka bir şey ezel adıyla adlandırılamaz. Ezel, evveliyyet esmâsından biridir ki, O da evvel ve kadîm olan, başı ve nihâyeti bulunmayan Allah'tır. Ezeliyyet de O'nun sıfatlarından biridir.

Mütekaddimûn ulemâsından biri: "Hakk Teâlâ'nın başlangıcının olmayışı, sonunun da olmayışı gibidir" demiş ve bir grup âlim, bu sözü Allah Teâlâ'nın hiç değişmediğini ifâde hususunda güzel bir değerlendirme olarak görmüşlerdir. Çünkü Allah Teâlâ bütün esmâ ve sıfatlarıyla ezelîdir.

Bir grup âlim ise bu sözün eşyânın kıdemine kâil olmak, fiilî esmâ ile zâtî esmâ, fiilî sıfat ile zâtî sıfat arasını ayırmak anlamına geleceğini belirtmişlerdir. Doğrusunu Allah bilir.

116- EBED ve EBEDİYYET

Allah'ın sıfatlarından (na't) bir sıfattır. Ezeliyyet ile ebediyyet arasındaki fark, ezeliyyetin başlangıç ve evveliyetinin olmamasıdır. Ebediyetin de nihâyet ve sonu yoktur. **Vâsitî**'den: "Ebed nedir?" diye sordular. Dedi ki: "Ebed, içinde kesintinin bulunmadığına, ebedî çizgide vakit anlayışının olmayacağına işârettir. Vesm ve resm, ezelde başlayan ve ebedde cereyân edip giden iki sıfattır."

Bir başkası şöyle demiştir: "Ezel, kıdem ve ebed, ahadiyyet hakîkatinden daha yüksek değildir. Çünkü bunlar Allah'ın yaratmasını halka gösterdiği birtakım ibâre ve işâretlerdir."

Şiblî'den şöyle bir söz nakledilir: "Var olan, kendisine mekân, zaman, evân, dehr, ebed, ezel, evvel ve âhîr izâfe edilemeyen zâtı tesbih ederim. O eşyâyı meydana getirdiği hâl üzeredir ve onlarla meşgûl olmadığı gibi, onların yardımına da ihtiyâcı yoktur. Hükmettiği bütün konularda adl sâhibidir."

Amr b. Osman Mekkî der ki: "Ebediyet sermediyetiyle dâim, ezeliyetle kadîm ve samed olan Allah'ı tesbih ederim."

117- MÜSERMED

"Benim vaktim müsermeddir" diyen kimsenin sözünün anlamı: "Allah ile benim aramda bulunan hâl, bütün zamanlarda asla değişmez" demektir.

Bu söz, sıfatının durumunu değil, sırrının durumunu haber veren vecd ehli kişilerin sözüdür. Çünkü sıfatlar değişkendir. Hâl değişmese de sıfat değişebilir. Çünkü sıfat değişmediği zaman, kişinin içinde bulunduğu hâl değişir. Sûfîlerden biri, ki o bence **Şiblî**'dir, şöyle demiştir:

Benim hâlim seninle sonsuz oldu, şimdi o müsermeddir.
Sen beni benden ifnâ ettin. Şimdi ben benlikten soyutlandım.

118- BAHR BİLÂ-ŞÂTÎ'/KIYISIZ DENİZ

"Benim denizim kıyısızdır" diyen kimsenin sözünün mânâsı, yukarda anlatılan: "Vaktim müsermeddir" sözüne yakındır. **Şiblî** bir gün meclisindeki sohbetin sonunda şöyle konuştu: "Sizin vakitleriniz/hâlleriniz kesiktir. Benim hâlimin ise iki kenarı yoktur. Benim denizim kıyısızdır." **Şiblî** bu sözüyle Allah'ın kendisine verdiği ta'zîm-i ilâhî, zikir ve O'na yöneliş hâllerinin nihâyet ve kesilmesinin söz konusu olmadığını belirtmek istiyor. Nihâyeti ve sınırı olmayan bir şey bundan daha iyi bir ifâdeyle anlatılamaz. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: "***De ki: Rabbimin sözleri için deryâ mürekkep olsa ve bir o kadar da ilâve getirsek bile Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz bitecektir***."[774] Allah sözlerine bir sınır koymamıştır. Çünkü O'nun sıfatlarıyla mevsûf olana nihâyet olmaz.

Sûfîlerden biri der ki: "Kim Allah'ı tanırsa O'nu sever. O'nu seven derd ve kaygı deryâsında boğulur."

Sen yanımda olmayınca (sensiz) önüme çıkan Çin denizi bile olsa,
İzi kaybolup gidecek bir serap olarak düşünürüm.

119- MÜSEYYER

"Biz müseyyerleriz" diyen kimse bununla kalbleri yola koyup seyretmeyi/yürütmeyi kasdeder. Bir başka ifâdeyle müseyyer, kalblerin bir hâlden bir hâle, bir makamdan diğerine intikâli sırasındaki seyrdir. **Yahyâ b. Muâz** der ki: "Zâhid seyyâr; seyr hâlindedir. Ârif tayyâr; tayr hâlindedir/uçmaktadır." Bununla hâlin iyileşmesi ve mâneviyâtın yükselmesi sırasında hâl ve makamlardaki intikâlin sürati kasdedilmektedir. **Şiblî** der ki:

Ben âşıklardan sayılmam, eğer
Kalbimi O'nun evi ve makamı yapmamışsam.

Benim tavâfım O'na doğru seyretmektir.
Ben O'nu selâmladığımda O benim rüknümdür.

Şâir bu ifâdelerle kalblerin seyrini murâd ediyor.
Şu iki beyit müseyyerlerin sıfatları hakkındadır:

Gönlümü zorladım, fakat o buna yanaşmadı.
O bir şey istiyor ama, ondan kaçıyor.
O yardım dileyerek Hakk'a doğru seyr ediyor.
Ben ona karşı merhametli ve duyarlıyım.

120- TELVÎN

Kulun hâllerinde değişkenlik göstermesidir. Sûfîlerden bir grubu: "Hakîkatin alâmeti telvîndir. Çünkü telvîn, Kâdir olan Allah'ın kudretinin zuhûru ve ondan gayret kazanılması olayıdır" der.

Telvîn, değişiklik mânâsına da gelir. Kalblerin telvînine, hâllerin tağyîrine işâret eden kimse, hakîkatin alâmetinin "ref'-i telvîn" olduğunu söylemiş olur. Kalblerin telvînine, kalblerin Allah için müşâhedelerindeki sırlarına, ta'zim ve heybet türünden vâridâtına işâret eden kişi ise, telvînin hakîkat alâmeti olduğunu söylemiş olur. Böyleleri Allah ile olan seyrlerinde telvînden sırları üzere gelen bir ziyâdelik ile karşı karşıyadır. Sıfatların telvîni, şâirin ifâde ettiği gibidir:

Her gün hâl değişir.
Bir sonraki öncekinden daha güzeldir.

Vâsitî der ki: "Kendisine uygun ahlâkla ahlâklanan kimsenin tab'ında telvîn çalkantıları meydana gelmez."

121- BEZLÜ'L-MÜHEC

Kulun Allah'a teveccühü sırasında gücünün yettiği, kâbiliyetinin elverdiği ölçüde elinden gelen gayreti göstermesi ve Allah'ı bütün sevdiklerine tercih etmesidir. Nitekim **Havvâs** şöyle der: "Her teveccüh ehli Allah'a yönelir. Üzerinde istirâhat mümkün olan yerler teveccühün gerçekleşmesi için uygun değildir." Nitekim bir şâir şöyle der:

Ey güzel yüzlü ve vakarlı kişi
Sevdiklerine karşı sende bir etki vardır.

Mühec, nefs, mal ve evlâd türü sevgilerin tamamıdır.

122- TELEF

"Hatf", hatf da ölüm demektir. Telef ve hatf, meydana gelişiyle helâk beklenen bir durumdur. Nitekim **Ebû Hamza Sûfî** şöyle anlatıyor: "Bir kuyuya düştüm. Kuyunun kapağını üstüme kapadılar. Kendimden ümid keserek işi Allah'a havâle ettim. Kazâma boyun eğdim. Tam bu duygular içinde bir de ne göreyim, yırtıcı bir hayvan kuyuya indi, ben de onun ayağına tutundum ve dışarı çıktım. Hâtiften gelen bir sadânın şöyle seslendiğini duydum: "Yâ **Ebâ Hamza**, bu durum bizim seni telef olmaktan, yine telef ile kurtardığımız bir güzelliktir." **Ebû Hamza** bu söylediklerinin ardından içinde aşağıdaki iki beytin de bulunduğu şiirler okudu:

Ben seni benim sana olan korkumdan dolayı, uzak görüyorum.
Sen ise lütuf ve âtıfetinle beni kendine ısındırıyorsun.
Sen âşıkı aşk ile öldürüp diriltirsin.
İşte bu hayâtın ölümle iç içeliği hayreti mûcibdir.

Cerîrî der ki: "Tevhîd ilmine delîlleriyle vâkıf olmayan kimsenin telef zemininde ayağı kayar."

123- LECE'

Kalblerin ümid ve sağlam bir fakr duygusuyla Allah'a yönelmesidir. **Vâsitî** şöyle der: "Ölüm ânı hariç, fakrında ve leceinde sıdk üzere olmayan kimse, bütün vakitlerinde zillete dûçâr olur."

İdrâk sâhiplerinden biri: "***Rabbim gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla***!"[775] âyetinin mânâsı hakkında şunları söylemiştir: "**Muhammed** (s.a.) Allah'a karşı nefsindeki sığınma ve fakr duygusunun doğruluğunu ızhar etmiş ve bu sığınmanın/lece' doğruluğu sâyesinde gönüller bir düzene girmiştir."

124- İNZİÂC

Kalbin gaflet dalgınlığından uyanarak murâdı istikâmetinde hareketidir. **Cüneyd**'in şunları söylediği nakledilmiştir: "Sırlar nasıl O'na yükselmez? Gönül nasıl O'nunla harekete geçmez? Ayaklar nasıl O'na koşmaz? Nasıl ciddiyetle O'na doğru ayaklanıp kaçmaz? Nasıl O'nun belâlarına ünsiyet kesbederek ve büyük ihsânlarına sevinerek O'na yönelmez?"

İnziâc, izdiâcdır. O da inkisâb ve iktisâb demektir. Şeyhlerden birine; zannımca **İbrâhim Havvâs**'a sordular: Arkadaşların: "Biz alınca Allah'tan alırız" diyorlar. Biz ise onları insanlardan bir şeyler alırken görüyoruz. **İbrâhim Havvâs** soruya soru ile cevap verdi: "İnsanların kalblerini bir şey istemeden vermeye yönlendiren kimdir?"

125- CEZBÜ'L-ERVÂH

Kalblerin yükselmesi, sırların müşâhedeye ermesi, münâcât, Allah ile muhâtab olma ve buna benzer şeylerdir. Bunların da çoğu tevfik ve inâyet ibâreleriyle anlatılan, kişinin vecdi esnasında Allah'a yakınlık ve uzaklığına, sıdk ve safâsına bağlı olarak hidâyet nurlarından kalbler üzerinde zâhir olan şeylerdir.

Ebû Saîd Harrâz der ki: "Allah Teâlâ velîlerinin rûhlarını kendine çekmiş/cezbe, zikrinin tadına erdirmiş, kurbuna vardırmış/vusûl, her şeyin lezzetini bedenlerine ulaştırmış, böylece onların bedenî hayâtları hayvânî bir hayât, rûhî hayâtları ise rabbânî bir hayât olmuştur."

Vâsitî: "Allah sırları kendisine cezbetmedeki lütuflarını onlara göstermiştir" demiş, ardından "ruhlar, gölge varlıklarından cezbolununca bedenler, akıl ve sıfatlarla sâbit kalır. Çünkü Allah bedenleri akıl şartına bağlı olarak perdelemiştir. Şu âyetle de onların gönüllerinin başka bir şeyle olmaktan ümidini kesmiştir: "***De ki Allah'ın lütfu ve rahmetiyle***."[776]

126- VATAR

Arzu demektir. Beşerî sıfatlar ve nefsânî hazların dışında hoş bir duygu ve yararlanmadır: "Falan vatanında yerleşmiş, istek ve arzularına/vatarına kavuşmuştur" şeklinde ifâdeler vardır. Nitekim bir şâir şöyle der:

*Yâ **Leylâ**, dolaştım ama, arzularımı/vatar yerine getiremedim.*
Hüznüm devam ediyor. Ben evime hasret çekiyorum

Zünnûn Mısrî de şöyle der:

Ben ölüyorum ama, benim sana olan sevgim ölmez.
Senin aşk virdine olan arzularım sönmez.
Bütün arzu ve isteklerin esası, senin beni istemendir.

Tam ihtiyâç duyduğum sırada sen, tam anlamıyla müstağnîsin.

Hikmet ehlinden birine: “İçinde yerleşip vatan edinmeye en uygun yer neresidir?” diye sorulduğunda şu karşılığı verdi: “Sâhibi için en güzel vatan, duâ ettiğinde isteklerine icâbet edilen yerdir.”

127- VATAN

Kulun hâliyle en son ulaştığı ve istikrâra kavuştuğu mânevî yurdudur. Nitekim: “Kişi filân hâle erişti, filan makama ulaştı” denilir. **Cüneyd** şöyle demiştir: Allah’ın öyle kulları vardır ki, birtakım makam/vatanlardadırlar. Allah’ın hediye taşıyan binitlerine binerler ve süratle Allah’a doğru koşup yarışırlar.

Nûrî de şöyle der:

Görmez misin beni şaşkına çevireni
Beni yerimden yurdumdan edeni
Ben gaybet hâline geçince o zâhir olur.
O zâhir olunca ben de gaybete geçerim.
Der ki: Sen göremezsin elbet
Gördüğünü, ya da müşâhede edemezsin beni.

Ebû Süleymân Dârânî der ki: “Îmân, yakînden daha fazîletlidir. Çünkü îmân yurttur, yakîn ise süreli ve gelip geçicidir. Kişi yakîninde müşâhede ettiği ölçüde bir özellik çizer ve nefsini de bu özellikle vasıflar. Bununla da O’nun nezdinde garip olmayı murad eder. Çünkü yakîn kalbdeki bilginin durulması ve bu bilginin oraya yerleşmesidir. Bu konuda insanların dereceleri birbirinden farklıdır.

128- ŞÜRÛD/ŞAŞKINLIK, ÇEKİNGENLİK

Sıfatların hakîkatlerle karşılaşmaktan ve haklara yapışmaktan çekinmesidir. **Ebû Saîd b. A’rabî** der ki: “Her vâdide şaşkınlığa düşen ve her parıltının/bârık ardına düşen şaşkın ve ürkek/müşerred kişileri görmez misin?”

Vâsitî der ki: “Allah onları ahvâl terbiyesiyle eğitip, amelleri mülâhaza ve müşâhede nîmetiyle besler. Bu yüzden kişiye hayâtı boyunca fakr ve sığınma duygusunun sadâkati içinde bulunması gerekir. Ki bu sebeple şürûd denilen ürkeklik ve çekingenlik hâli vârid olmasın ve kul, şürûd zilletini hissederek hiç bir kimseyle konuşup

duâ ve yardım talebi derdine düşmesin. Kulun içinde bulunduğu vecd sağlıklı ise ona böyle bir şürûd hâli isâbet etmez.”

129- KUSÛD

İrâde ve yöneliş, harekete geçmeye hazır niyet demektir. Nitekim **Ahmed b. Atâ** şöyle demiştir: “Kim kasd ve niyetinde Allah’tan başkasını dilerse, ciddî biçimde Hakk’ı küçümsemiş olur.”

Vâsitî der ki: “Kasd ve yönelişteki havâtır, âdetâ Mâbûd’u inkârdır. Böyle biri maksûdun ince mânâları içindeki kusûdu nasıl müşâhede edebilir?”

Bu sözün mânâsı şudur: Kasd ve yönelişi sırasında sâdece maksûdunu görenin gözünden kendi fiilini görme hâli sâkıt olur.

130- ISTINÂ’

Nebîlere ve sıddîklara hâs bir mertebedir. Bir grup: “***Ben seni kendim için elçi seçtim***”[777] âyetindeki “ıstınâ” lâfzına istinâden ıstınâın başka nebîlere değil, sâdece **Mûsâ** (a.s.)’a hâs bir özellik olduğunu söylerler.

Ebû Saîd Harrâz der ki: “Hakk’tan gelen ilk bâdî/tecellî onları kendi içlerinde gizlemiş, nefslerini kendi içlerinde öldürüp kendisi için seçmiştir. Bu durum, devamlılığın zuhûru îtibâriyle tevhîde ilk giriş mertebesidir.”

Sûfîlerden birine: “***Seni kendim için elçi seçtim***”[778] âyetiyle “***Benim nezâretimde yetiştirilmen için sana sevgi verdim***”[779] âyetlerinden soruldu. Şu karşılığı verdi: “Allah’ın imtihânından kurtulabilen hiçbir nebî ve velî olmadığı gibi, O’nun nîmet içindeki fitnesinden emin olabilecek bir kimse de yoktur.”

131- ISTIFÂ/SEÇMEK

İlm-i ilâhî’de seçilmiş demek olup “ictibâ” ile anlamları müşterek bir kelimedir. Nitekim Allah Teâlâ: “***Onları seçkin kıldık*** (ictibâ) ***ve doğru yola ilettik***.”[780]; “***Allah meleklerden de elçiler seçer*** (ıstıfâ)***, insanlardan da***”[781] buyurur.

Vâsitî der ki: Kendisiyle seni inşâ etti. Seni kendisi için seçti. Bu anlayışa değer verene, nefsinin arzu ile yaptıkları şeyler sebebiyle güzelce ihtarda bulunulur. Bu uyarıya inâyet ve gayretle karşılık verene Allah, kendisinden bir hidâyet garanti eder.

132- MESH/ÇİRKİN BİR ŞEKLE DÖNÜŞMEK

Kalblerin hoş olmayan bir şekle dönüşmesidir. Bu da önce Hakk'a yönelik iken sonra yüz çevirmek, çirkin şekle dönüştürülerek Hak kapısından kovulanların kalblerinin hâlidir. Böylelerinin teveccühü artık hak ve vazîfeye değil, nefsânî hazlara olur. Birisi çıkar da: "Falan kimse mesh olundu; yâni kalbi kötülüğe döndürüldü diyecek olursa bunun mânâsı "kalbiyle Hakk'tan yüz çevirdi" demektir.

133- LATÎFE

İdrâke düşen, zihinde parıldayan, mânâsının inceliği sebebiyle ibârelerin kapsayamadığı durumlara işâret eden lâfızdır. **Ebû Saîd b. A'râbî** şöyle der: Cenâb-ı Hak sana, kendi katından ince bir idrak gücü vermeyi diler ve sen bu idrak ile, O'nun dilediği şeyi anlarsın.

Ebû Hamza Sûfî der ki:

İşimde bana lütufta bulundun, şâhidimi gâibe
Çevirdin; çünkü lütuf ancak lütufla anlaşılır.

134- İMTİHÂN

Hakk'tan gelen ve Allah'a yönelmiş kalblere giren ibtilâdır. İbtilânın mihnet ve sıkıntısı kalbleri dağıtmasıdır. **Hayr Nessâc** şöyle anlatıyor: Bir câmiye gitmiştim. Arkadaşlarımızdan bir genç bana takıldı ve şöyle demeye başladı. "Ya şeyh, bana merhamet et, çünkü sıkıntım büyük." Ben de: "Nedir sıkıntın?" dedim. Dedi ki: "Belâdan kurtuldum; âfiyet buldum. Sen pek a'lâ bilirsin ki bu büyük bir mihnettir."

İmtihân üç türlü olur. Bâzıları için mihnet, yapılan günahlara cezâ mâhiyetindedir. Bâzıları için temizlik ve keffârettir. Bir diğer grup için ise terfî-i derecât ve mânevî yükseliştir.

135- HADES

Sonradan olan şeylere verilen addır. Sûfîlerden biri şöyle der: "Allah Teâlâ avâmı uyarmak istediği zaman âlemde âyetlerinden bir âyet/mûcize ihdâs buyurur. Havâssı uyarmak dilediği zaman da onların kalblerinden eşyânın sonradan olduğu takıntısını izâle eder."

136- KÜLLİYYE

Hiçbir bakıyyesi kalmayacak olan şeylerin toplamına verilen isimdir. Birisi "küll" dese bununla mânâsından başka bakıyyesi kalmayacak

şeyi murâd etmiş olur.

Sûfîlerden biri şöyle der: “Kul kendisinde Allah’tan başkasına âid bakiyyeler bulunduğu hâlde bütünüyle/külliyen kul olamaz.”

Bir başkası da şöyle der: “Sen her şeyinle O’na yönelirsen, O da küll-i küll ile sana yönelir.”

Bir şâir şunları söylemiştir:

Ben bütün külliyetimle ve varlığımla Sana doğruyum.
Nitekim Senin bütün külliyetin, benim küllüm ve menşeimdir.

137- TELBÎS

Bir şeyi karşıt bir sıfatla bezemektir. **Vâsitî** şöyle söylemiştir: “Telbîs, rubûbiyetin bizzat kendisidir. Bunun da mânâsı mümini kâfir, kâfiri de mümin kıyâfetinde ızhâr etmektir. Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur: “***Onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük***.”[782]

Cüneyd der ki: “Benzeyen şeyler birbirine karıştı. Duyular da karmakarışık oldu. Bütün bu benzerlikler içinde duygular bozuldu. Böylelerinden bu duygu çabucak alınıverir.” **Kannâd**’a âid telbîsi açıklayacak şöyle bir söz vardır: “Telbîs, dâvâsını şaşıran, bozuk yol tutan her mekr ehli kişi hakkında kullanılır.”

138- ŞİRB

Ruhların ve temiz gönüllerin kerâmetlerden kendilerine vârid olanları alması ve onunla mutlu olmasıdır. Bu durum, Efendimiz’in kurb ve müşâhede nûrlarından kalbe vârid olanlarla mutlu olması sebebiyle “susuz insanın su içmesi” demek olan “şirb”e benzetilmiştir. Nitekim **Zünnûn** der ki: “Onların kalbleri aşk denizine vardı. Ondan avuçla içecek su aldı ve uyanık kalblerle onu içti. Böylece Sevgili’ye kavuşmadan önce meydana gelen her ârız, onlara kolay gelir oldu. Bu mânâda bir şâir şöyle der:

Senin hatırın için temiz bir kadeh içtim.
Ancak o kadeh, kalbi hasta edecek değildir,
Beni Senden alacak bir engel bulamadım.
Ama Sen, “ben seninle değilim” dersen, yaşayamam.

139- ZEVK

Şirb'in başlangıcıdır. **Zünnûn** şöyle der: "Allah onlara aşk kâsesini içirmek isteyince önce lezzetini tattırdı."

Bir başkası da aynı mânâda şunları söyler:

Diyorlar: Bu sevdiğini kaybetmiş, fakat tatmayan
Sevgili'den ayrılmanın acısını nerden bilecek?

140- AYN

Eşyânın kendisinden zâhir olduğu şeyin zâtına işârettir. Nitekim **Vâsitî** der ki: "Bir grup insan, kelâmın geldiği kaynağı tanıdılar ve "ayn" üzerine düştüler. "Ayn" ile buluşmaları onları araştırma ve incelemeden müstağnî kıldı."

Cüneyd der ki: **Bâyezîd Bistâmî**'nin hikâyeleri onun "aynü'l-cem"e ulaştığına delâlet eder. *Aynü'l-cem*' tevhîd esmâsından biri olup onun vasıf ve özelliklerini ancak ehli bilir. **Nûrî** şöyle der:

Hepsi gelip geçti, ne kendileri (ayn), ne de eserleri kaldı.
Hem de Âd kavminin gidişi, İrem'in yok oluşu gibi.

141- ISTILÂM

Kökünden kazımak anlamınadır. Akıllar üzerine vârid olan kahrı ve kuvvetli etkisiyle onları söküp atan galebenin sıfatıdır. Bu konuda bir sûfî: "Kalbler vardır. İmtihâna tâbîdir, sıkıntılıdır; kalbler vardır ıstılâm denilen galebe sıfatıyla karşı karşıyadır. Üzerine ıstılâm vâkı' olan kalbin ışığı sönmüş olur" dedi ve ardından şu şiiri okudu:

Bana zâhir olduğunda O'nu büyük görürüm.
Kendisine vârid olmayan kimsenin hâliyle dönerim
Onun sebebiyle, herkes benden ayrılır.
Yine onun sebebiyle bulabileceklerim de benden gizlenir.

142- HÜRRİYET

Allah'a kulluğu gerçekleştirmenin nihâî noktasına işâret eden bir kavramdır. İnsanı, varlıklardan hiçbir şeyin yönlendirmemesi demektir. Allah'a kul olan hür olur.

Bişr'in **Seriyy**'e şöyle söylediği nakledilir. "Allah seni hür olarak yaratmıştı. Allah'ın seni yaratmış olduğu zamandaki gibi ol! Hazarda ehline, seferde de arkadaşına gösteriş yapma! Allah için amel yap, bırak isterse insanlar senden uzaklaşsın." **Cüneyd** der ki: "Ârifin en

son makamı hürriyettir.” Bir başka sûfî de şunu söylemiştir: “Kul Allah’tan başkasına köle oldukça gerçek kul olamaz.”

143- REYN/PAS

Kalbler üzerinde meydana gelen kirlenme ve pas. Allah Teâlâ buyurmuştur: “***Hayır, bilâkis onların işlemekte oldukları kötülükler kalblerini kirletmiştir***.”[783] Ehl-i ilimden biri şöyle der: “Kalpler üzerindeki perdeler üç türlüdür. Bunlardan ilki damga ve mühür perdesidir ki kâfirlerin kalblerine hastır. İkincisi kasvet ve pas perdesidir ki bu da münâfıkların kalblerinin özelliğidir. Üçüncüsü kir türü bir perdedir ki bu da müminlerin kalblerine hastır.

İbnü’l-Cellâ’ya: “Baban niye **Cellâ** adıyla anılır?” diye sordular. Dedi ki: “O demir parlatıcısı değil, konuştuğu zaman kalblerdeki günah kirlerini silip parlatıcı bir özelliğe sâhip olduğu için bu adı almıştır.”

144- GAYN/GAFLET ve DALGINLIK

Bu ıstılâhın açıklanmasında çokları, zayıf olmakla birlikte, şu hadîsi kullanmaktadır. Allah Rasûlü buyurur: “*Benim kalbim bâzen buğulanır/dalgınlık hâli ârız olur. İstiğfâr ederim ve günde yüz defa tevbe ederim.*”[784]

Demişlerdir ki: Gayn, Peygamber (s.a.)’in kalbine ârız olan bir hâldi ve Hz. Peygamber ondan tevbe ederdi. Bu durum, bakan kimsenin üzerine solumasından parlaklığını kaybedip buğulanan aynaya benzer. Ancak üzerindeki nefes izi dağılınca aynanın parlaklığı geri gelir.

Bir grup şöyle der: Hz. Peygamber için böyle bir şey imkânsızdır. Çünkü Allah Rasûlü’nün kalbine halkın etkileyici gücü ulaşamaz. Zîrâ, o rü’yete mazhardı. Nitekim Kur’an’da buyrulmuştur: “***Gözleriyle gördüğünü kalbi yalanlamadı***.”[785] Hiçbir kimse Allah Rasûlü’nün kalbi hakkında bir vasıf, bir özellik, bir teşbih, bir darb-ı mesel, gizli veya açık bir illetle ta’lil gibi hüküm veremez. Bu mânâda gayn ve iğâne ile ilgili **Ruzbârî**’nin şöyle bir şiiri vardır:

Gayn, kalbdeki şüpheleri öğrenmeye mânidir.
Hakk’a bürünen kalp, illetinden kurtulmuştur.
Hakk’ın sebkatiyle onun yüzü ortaya çıkarsa
O yüzün ağırlığından kurtulmada gaflet işe yarar.

Fakat ben diyorum ki onun görünmesi (tavâlii)
Umulandan umuda bir dikkat çekmedir.
O'nun libâsı anlaşma ve muvâfakat mânâsınadır.
O'nun iç âlemi iddiâcılara sırrını açıklamaz.

145- VESÂİT

Allah ile kul arasında bulunan dünyevî ve uhrevî sebeplerdir. Şeyhlerden birine "vesâit" soruldu. Şu karşılığı verdi: "Vesâit üç türlüdür. Muvâsalat/vuslat vâsıtaları, muttasılât/ittisâl ve birleşme vâsıtaları ile munfasılât/ayrılma vâsıtaları. Muvâsalât, Hakk'ın bâdî ve tecellîleridir. Muttasılât, ibâdetlerdir. Munfasılât ise nefse âid hisse ve paylardır." **Ebû Ali Ruzbârî** der ki: Allah ârifler için vesâiti rahmet kılmış ve kendisini onlara tercih etmelerini istemiştir.

Bu kavramlar şu anda, Allah'ın gönlümüze açtığı bilgiler miktarınca şerhetmeye çalıştıklarımızdır. Çoğu kaldı. Bunların tamamını şerhedelim deseydik, kitap çok uzardı ve ihtisâr özelliğini kaybederdi.

Bu konunun ardından sûfîlerin kelâmlarında bulunan birtakım şatahâtın şerhini yapacağız. Şatahât, zâhiri kötü sayılabilecek, bâtını sağlam ve doğru sözlerdir. Doğruya ulaştıracak olan Allah'tır.

el-Müminûn, 23/71.

Kâf, 50/37.

Âl-i İmrân, 3/133.

en-Nûr, 24/25.

Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, X, 273; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 57.

Fâtır, 35/32.

el-Bürûc, 85/3.

el-Bakara, 2/245.

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müntehab min kitâbi'z-Zühd ve'r-rikâk*, Beyrut 1420, s. 119; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, VIII, 77; İbnü'l-Cevzî, *Mevdûât*, III, 149.

Ahmed, *Müsned*, III, 68; Suyûtî, *el-Câmiu's-sagîr*, Kâhire 1982, I, 54.

Deylemî, *el-Firdevs*, I, 461-462.

Hilyetü'l-evliyâ, I, 155.

Buhârî, Fazâil, 16.

en-Necm, 53/11.

Buhârî, Îmân, 37; Müslim, Îmân, 5.
Deylemî, *el-Firdevs*, I, 430; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 63.
Buhârî, Merdâ, 3; Tirmizî, Zühd, 57.
en-Nâziat, 79/24.
el-Mâide, 5/1.
er-Ra'd, 13/39.
el-Mürselât, 77/8.
en-Nahl, 16/53.
el-Bürûc, 85/13.
Deylemî, *el-Firdevs*, III, 404.
et-Tegâbün, 64/9.
el-Kehf, 18/109.
el-İsrâ, 17/80.
Yûnus, 10/58.
Tâhâ, 20/41.
Tâhâ, 20/41.
Tâhâ, 20/39.
el-En'âm, 6/87.
el-Hac, 22/75.
el-En'âm, 6/9.
el-Mutaffifîn, 83/14.
Müslim, Zikir, 41; Ebû Dâvud, Vitir, 26.
en-Necm, 53/11.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
SÛFÎLERİN ŞATAHÂTI
VE
SÛFÎ GEÇİNENLERİN
YANLIŞLARI

I- SÛFÎLERİN ŞATAHÂTI

"Şath'ın mânâsı nedir?" diye sorulacak olursa şöyle cevap verilir: Vecdin anlatımı sırasında feyz, galeyân, heyecan ve galebe ile sarfedilen alışılmamış ibâre ve ifâdelerdir. Arap dilinde şath, hareket demektir. Bir şey hareket ettiği zaman "şataha" denir. Un elenen yere aynı kökten "miştâh" derler. Şâir der ki:

Fırat kıyısında Miştâh'a giden yolun yakınındaki at eğleğinde dur!
Taştan yapılmış değirmenlerde, ceylanların yurduna giden yolda.
Eğer bend yanında sabah ışığına bürünmüş parlak ceylânı görürsen
Ona selâm söyle, kurtuluş münâdîsinin her çağrısında.

Un elenen yere "miştâh" denilmesi, hareketin çokluğundandır. Belki de bu hareket sırasında eleğin dışına un taşmasındandır. "Şath" hareketten alınmış bir kelimedir. Çünkü "şath", vecd ehlinin vecdleri güçlendiğinde sırlarını harekete geçirmektedir. Vecd ehli, vecdlerini duyanların yadırgayacağı ibârelerle anlatır. Bu sözleri duyduğunda inkâr ve ta'n ile karşı çıkanlar, fitneye düşüp helâka uğrar. İnkâr ile karşı çıkmadan, bunların anlaşılması zor yanlarını bilenlerden, araştıranlar ise işin içinden sâlimen sıyrılırlar. Nitekim dar bir nehirden sel akınca su kenarlara taşar ve buna nehir taştı/şataha denir. Vecd ehli mürîd, vecdi artıp hakîkat nûrlarının etkisiyle kalbine vârid olan şeyleri taşımaya tâkat getiremeyince duyguları diline düşer. Durumunu alışılmamış, dinleyenlerin zor anlayacağı ibârelerle anlatmaya başlar. Bu tür sözleri ancak bu ilimde derinleşmiş olan ehli anlayabilir. Bu yüzden bu kavrama ıstılahçılar nezdinde "şath" denmiştir.

Allah Teâlâ, velîlerinin gönüllerini açmış ve onlara yüce derecelere yükselme izni vermiştir. Hak Teâlâ, safvet ve tahkîk ehli olan kişilerden, havâssın derecelerini ızhâr için kulların kendisine yönelmelerini ve her şeyden kesilmelerini taleb etmektedir. Onlardan herbiri vecdinin hakîkatini söyler, hâlini doğrular. Söz ile sırrı üzerine vârid olan şeyleri vasfeder. Çünkü onlar, içinde bulundukları hâli sağlamlaştırıncaya kadar, bundan daha üstün bir hâl olmadığını

zannederler. Hâlleri sağlamlaşınca, himmetleriyle yolların, hâl ve mekânların sona erdiği daha yüce menzillere yükselirler. Böylece gâyât ve nihâyât makamlarının son noktasına varmış olurlar. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: "***Her ilim sâhibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır***."[786] "***Birbirine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık***."[787] "***Baksana biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışız***."[788]

Allah'ın velî kullarına dil uzatıp kendi anlayış ve düşüncesiyle onların söz ve kavillerinin anlaşılması zor taraflarını değerlendirmek kimseye düşmez. Çünkü onlar hâl ve vakitleri/makamları farklı olan, bununla birlikte benzer tarafları da bulunan, kendilerine has birtakım eşkâli ve marûf öncüleri olan insanlardır. Kendilerine karşı fazîlet ve şeref, ilim ve mârifet ile üstünlüğü zâhir olan kişinin ancak, onların görüşlerinin isâbet ve noksanı gibi konularda söz söylemeye hakkı vardır. Onların yoluna girmemiş; yönelişlerini, maksad ve gâyelerini bilmeyen bir kimsenin yapacağı en sağlıklı iş ise, reddetmekten kaçınıp onların işlerini Allah'a havâle etmek ve onlara nisbet edilen hatâlar konusunda kendi nefsini yanlış yapmakla ithâm etmektir. Başarı Allah'tandır.

Yûsuf, 12/76.
ez-Zuhruf, 43/32.
el-İsrâ, 17/21.

A- TASAVVUFUN ANLAŞILMASI ZOR YANLARI

İlim, idrâk sâhiplerinin ihâta ve kavramasından daha geniştir. Bunun böyle olduğunu isbât için, Allah'ın risâlet, vahy ve nübüvvetle şereflendirip kendisine "Kelîmullah" olarak seçtiği **Mûsâ** ile **Hızır** arasında geçen kıssa şâhiddir. Allah Teâlâ, Kur'an'daki şu âyet-i kerîmede **Mûsâ** (a.s.)'nın Allah'ın kullarından birinin ilmini idrâkten acze düştüğünü şöyle ifâde buyurmaktadır: "***Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet vermiştik***."[789] **Mûsâ** (a.s.), Allah'ın teyidine mazhar, peygamberlik şerefiyle korunmuş bir nebî; **Hızır** ise nübüvvet, risâlet ve kelîmullah olma konusunda asla onun derecesine varamamış bir kuldu. Buna rağmen **Mûsâ**, **Hızır**'a demişti ki: "***Ben sana tâbi olayım mı***?"[790]

Nebî (s.a.) buyurur ki: "*Eğer siz benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız az güler, çok ağlardınız. Hanımlarınızla oynaşamazdınız, yataklarınızda rahat yatamazdınız. Sahrâlara çıkar, Allah'a yalvarırdınız. Allah'a andolsun ki ben yaprakları dökülen bir ağaç olmayı isterdim.*"[791] Hadîsi **Ebû Zerr** rivâyet etmiştir. Bu hadîsin mânâsına şu âyet-i kerîme delîldir: "***Ey Peygamber, Rabbından sana indirileni tebliğ et***!"[792] Âyette "bizim sana öğrettiklerimizi tebliğ et" denilmemiş "***sana indirileni***" denilmiştir.

Allah Rasûlü'nün: "*Benim bildiklerimi bilseydiniz*" ibâresinde geçen konular, eğer Rasûlüllah'ın tebliğle memur olduğu şeyler cümlesinden olsaydı, Allah Rasûlü onları mutlaka tebliğ ederdi. Eğer insanların onu bilmeleri uygun olsaydı Allah Rasûlü şüphesiz onu halka öğretirdi.

1- ALLAH RASÛLÜ'NE VERİLEN ÜÇ ÇEŞİT İLİM

a- Avâm ve havâs herkese açıklanan emir ve nehyi bildiren ilim.

b- Sahâbenin bir grubuna açıklanan, başkalarına açıklanmayan ilim. **Huzeyfe b. Yeman**'ın bildiği, bütün fazîlet ve büyüklüğüne rağmen Hz. **Ömer**'in bile kendisinden öğrenmeye çalıştığı nifak bilgisi gibi. Hatta Hz. **Ömer**, Hz. **Huzeyfe**'ye: "Ben de münâfıklardan

mıyım?” diye zaman zaman sorarmış. Yine Hz. **Ali**’den rivâyet edilen şu söz de bu kabildendir: “*Allah Rasûlü bana benden başka bir kimsenin bilmediği yetmiş bâb ilim öğretti.*”[793] Bu sebeple ashâb-ı kirâmdan birisi herhangi bir konuda dara düşüp çözemese **Ali b. Ebî Tâlib**’e başvururlardı.

c- Allah Rasûlü’ne hâs ve sahâbeden hiçkimsenin bilmediği ilim. Bu da: “*Siz benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız*”[794] hadîsinde anlatılan ilimdir. Bu yüzden biz deriz ki: Herhangi bir kimse kalkıp bütün ilimlere mâlik bulunduğunu zannederek kendi reyiyle havâssın kelâmında hatâ aramaya, onları tekfir ve zındıklıkla ithâm etmeye kalkışmasın. Çünkü böyleleri havâssın hâllerini yaşamaktan, hakîkat ve amel derecelerini tatmaktan uzak kimselerdir.

2- ŞER’Î İLİMLER DÖRT ÇEŞİTTİR

a- Güvenilir âlimlerin sika râvîlerden naklettiği (tefsîr ve hadîs) **rivâyet** ilmi.

b- **Fıkıh** ve ahkâmı anlatan **dirâyet** ilmi.

c- **Kıyas** ve **nazar** ilmi. Bid’at ve dalâlet ehline karşı dini savunup delîller ortaya koymak için geliştirilen cedel ilmi (ilm-i kelâm ve akâid).

d- **Hakâik** ve **münâzelât**, **muâmelât** ve **mücâhede** ilmi (tasavvuf). İlimlerin en yücesi ve şereflisi sayılan tâatlarda ihlâsı, her şeyden çekilip bütün vakitlerde sâdece Allah’a yönelişi öğreten, kasd ve irâdelerin sıhhatini, gönüllerin âfetlerden tasfiyesini sağlayan, sâdece göklerin yüce yaratıcısıyla yetinmeyi, muhâlefetle nefsi öldürmeyi, ahvâl ve makâmatta sıdkı, huzûr-i ilâhîde gizli ve âşikâr her adımda hüsn-i edebi, yokluk zamanında kanâat ile kifâf-ı nefs etmeyi, yüce derecelere vusûl için dünyâ ve dünyâlıklardan yüz çevirmeyi ta’lîm eden ilimdir.

Rivâyet ilmi konusunda bir yanlış yapan, o yanlışı dirâyet ehlinden birine gidip sormaz. Ya da dirâyet ilmiyle ilgili bir yanlış yapan da gidip hatâsını rivâyet ehlinden sormaz. Kıyas ve nazar ilimlerinde bir yanlışa düşen, hatâsını gidip rivâyet ya da dirâyet ehlinden sormaz. Aynı şekilde hakâik ve ahvâl ilminde yanılgıya düşen kimselerin de hatâları için bu ilmi kâmil mânâda bilenden başkasına gitmemesi gerekir. Ayrıca yukarıda geçen ilim çeşitlerinin hepsinin hakâyık

ehlinde bulunması mümkün olduğu hâlde, hakâyık ilminin diğerlerinde bulunması pek mümkün değildir. Çünkü ilm-i hakâyık, bütün ilimlerin özü, meyvesi ve nihâî noktasıdır.

Bütün ilimlerin gâyesi ilm-i hakâyıka yöneliktir. İlimlerin nihâyetine varınca insan uçsuz bucaksız bir deryâya düşer ki o, ilmü'l-kulûbdur, ilm-i maâriftir, ilm-i esrârdır, ilm-i bâtındır, ilm-i tasavvuftur, ilm-i ahvâl ve ilm-i muâmelâttır. İsmi ne olursa olsun, mânâsı ve muhtevâsı birdir. Allah Teâlâ buyurur: "***De ki: Rabbımın sözleri için derya mürekkep olsa ve bir o kadar da ilâve getirsek dahi, Rabbımın sözleri bitmeden önce deniz tükenecektir***."[795]

Sûfîler diğer ilimlere karşı çıkmazken diğerleri, sûfîlerin ilimlerini inkâra kalkışırlar. Bu ilim sınıflarından herbiri ilimlerinde derinleşip anlayışında itkân sâhibi olunca kendi akrânı arasında "*üstad*" veya "*seyyid*" olur. O ilmin erbâbı zorlandıkları konularda o zâta başvurur.

Bu dört grup ilmin herbiri bir kimsede toplanınca o kişi "imâm-ı kâmil" olur. Kutub ve huccet sayılır ve insanları doğru yola çağırır. Nitekim **Alî b. Ebû Tâlib**'in **Kümeyl b. Ziyâd**'a şöyle söylediği rivâyet edilir: "Evet, yeryüzü Allah'ın mûcizeleri boşa çıkmasın, delîlleri anlamsız olmasın diye Allah'ın huccetleriyle kâim olan kişilerden boş kalmaz. Böylelerinin sayısı pek azdır ama değerleri pek yücedir."

el-Kehf, 18/65.

el-Kehf, 18/66.

Buhârî, Küsûf, 2; Müslim, Salât, 112.

el-Mâide, 5/67.

Isfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 68; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 113.

Buhârî, Küsûf, 2; Müslim, Salât, 112.

el-Kehf, 18/109.

B- SÛFÎLERİN ŞATAHÂTINDAN ÖRNEKLER

Ben tekrar “şathın mânâsı” ve “şatahâtın tefsîri” bahsine dönüyorum. Kemâl ehlinde en az bulunan şey “şath”tır. Çünkü onlar, sâhip oldukları mânâlarda temkîn sâhibidirler. Şatha düşenler ancak bidâyet hâlinde olanla, gâye ve kemâle vusûlü istenenlerdir. Böylece onun bidâyet hâli irâdâtın nihâyeti olmuş olur. O da hedeflerin / gâyât, kemâl ve nihâyâtın başı mânâsına gelir. Doğrusunu en iyi Allah bilir.

1- BÂYEZÎD’İN ŞATAHÂTI

Cüneyd, **Bâyezîd**’in şatahâtından az bir kısmını şerhetmiştir. Anlayan kimse az bir şey ile çoğa istidlâl edebilir. Benim, **Cüneyd**’in **Bâyezîd**’in şatahâtına yaptığı tefsîri bulduktan sonra onu bırakıp kendiliğimden îzâhlar yapmam mümkün değildir.

Cüneyd der ki: “**Bâyezîd**’in hikâyeleri muhteliftir. Bunları ondan duyup nakledenlerin rivâyetleri de farklı farklıdır. Bu farklılık -Allah bilir ama- **Bâyezîd**’in içinde bulunduğu hâllerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte ondan nakledilen ve işitenleri makamlarıyla tefsîr etmeye yönelten sözlerin hepsi, onun söylediklerinden tesbit olunanlardır.”

Cüneyd der ki: “**Bâyezîd**’in sözlerinin bâzıları etkisi, derinliği ve anlamı sebebiyle sâdece kendisinin bildiği ve ona hâs kılınmış bir deryâdan alınmış intibâını vermektedir.”

Yine **Cüneyd** der ki: “Ben, **Bâyezîd**’in hâlinin en yüce noktasını anlayıp anlatabilecek çok az kimse gördüm. Onun sözlerini, mânâsını bilen ve gâyesini kavrayan kimseler ancak tam olarak yorumlayabilir. Bu sözleri dinlerken kavrayış bütünlüğüne sâhip olmayanlar, onlara karşı çıkabilirler.

Cüneyd şöyle demiştir: “**Bâyezîd**’in hikâyeleri kendi durumundan haber veren bir özelliğe sâhiptir. Çünkü o, vecd denizinde müstağraktır. Üzerinde bulunduğu normal hâle dönmedikçe Hakk’ın hakîkatinden habersizdir. Bu hikâyeler, onun muhtelif istiğrakları

sırasında deryâdan alıp çıkardıklarıdır. Bu hikâyelerden herbiri sanki sâhibinden başkasına âid gibidir.”

Yine **Cüneyd** şöyle konuşur: “Bâyezîd, bidâyet hâlinde güçlü ve sağlamdı. Nihâyete varınca ilm-i tevhîdi sağlamca anlattı, ancak onun anlattığı şeyler bidâyâttır. Ama mürîd değil murâd olan kimselerden beklenen ise nihâyât makamına âid şeylerdir.”

Benim anlatmak istediğim sözler, yazılı eserlerde bulunmayan şeylerdir. Çünkü onlar, âlimler nezdinde yaygın ilimlerden değildir. Fakat ben halkın bunların mânâlarına çokça ilgi gösterdiğini görüyorum. Bunlardan bir kısmı bu tür sözleri kendi bâtılına huccet yaparken, bir kısmı da bunu söyleyenin küfrüne kâil oluyor. Çoğu da onların tuttukları yolda yanlış yaptıklarını ifâde ediyor. Doğruya erdiren ancak Allah’tır.

a- **Bâyezîd**’den Nakledilen Garip Bir Söz

Halk arasında, **Bâyezîd**’e âid olup olmadığını kesin olarak bilmediğim şöyle yaygın bir söz vardır: Allah beni bir gün huzûruna yükseltip buyurdu ki: “Yâ **Bâyezîd**, yaratıklarım seni görmek istiyorlar.” Ben de dedim ki: “Beni vahdâniyetinle beze, bana enâniyyetini giydir; ahadiyetine yükselt. Yaratıkların beni görünce Seni gördük desinler. Sen, o olasın ki, ben orada bulunmayayım.”

Cüneyd, **Bâyezîd**’in sözlerini açıkladığı kitabında şöyle der: “Bu söz, tevhîdin kemâl noktasında henüz kendisine tefrîd hakâyıkı verilmemiş bir kimsenin sözüdür. Bu istediği şey, kendisine giydirilince bundan müstağnî olacaktır. Kulun Allah’tan böyle bir şey istemesi aradaki yakınlığı gösterir. Şu kadar var ki bu yakınlık, içinde bulunanlar imkân ve mekânla sınırlı maddî bir yakınlık değildir.

Bâyezîd’in: “Bana giydir, beni beze, beni yükselt” gibi sözleri, onun vecdine ve değerine delâlet eder. Kişi açıkça bildiği durumlara göre adımını atarak umduğuna nâil olur.

Bence **Cüneyd** bu açıklamasıyla **Bâyezîd**’in hâlini vasfetmiş, makamını açıklamıştır. Bu tür söz söyleyenlere ta’n edenler hakkında bir açıklamada bulunmamıştır. Bu tür mânâ ve maksadlara ancak Allah’ın tevfîkiyle erilir.

Bâyezîd’in: “Bir kere beni huzûruna yükseltti” sözünün mânâsı “bana gösterdi ve kalbimi buna hazırladı” demektir. Çünkü halk, Allah’ın huzûr-i ilâhîsindedir. Onların bir nefesleri ve bir anlık

düşünceleri bile O'ndan uzak değildir. Fakat insanların huzûr ve müşâhedelerindeki dereceleri birbirinden farklı olduğu gibi, zihnî ve kalbî meşgûliyetleri arasına giren perdenin kalınlığının dereceleri de bir değildir. Nitekim rivâyet olunduğuna göre Peygamber (s.a.) namaza duracağı zaman şöyle derdi: "*Cebbâr olan Melik'in huzûrunda duruyorum*."

Bâyezîd'in: "O bana dedi, ben O'na dedim" sözleri onun gece ve gündüz vakitlerinde gözetleyicisi olan Melik ve Cebbâr Allah'ı kalbiyle müşâhedesi sırasındaki zikrinin berraklığına ve münâcâtına işârettir. Benim bu açıkladıklarıma, sen diğerlerini kıyâs et! Çünkü bu lafların hepsi birbirine benziyor. Kul, Efendi'sinin kendisine yakın oluşunu iyice kavrar, kalbiyle havâtırını kontrol etmekte olan Allah'ı düşünürse, kalbe düşen bu tür düşünceler sanki kulun Allah ile muhâtab olması; içinden düşündüğü her şey de sanki kulun Allah'a hitâbıdır. Havâtır ve kalblere vâkı' olan her şeyin başlangıcı Allah'tandır. Sonu da O'nadır. Bunlar bu mânâya uygun sözlerdir. Doğrusunu Allah bilir. Nitekim bir şâir şöyle der:

Ümidlerim ona kişilik verdi de o bana nedîm oldu.
Nîmetlerden geçerek ben onun sohbetiyle mutlu oldum.
Ümidlerim onu öylesine karşıma çıkardı ki,
Artık sanki benim sırrım, onun saklı sırlarıyla gizlice konuşuyor.

Bir başka şâir de şöyle der:

Onu istediğim zaman bana dedi ki:
İşte bütün bunlar, benim bildiklerim.
O ömrü boyunca ağlayıp sızlasa
Ben ona bir an bile merhamet etmem.

Burada sırların münâcâtı murâd ediliyor. Bu tür şiirler pek çoktur.

"Beni vahdâniyetinle beze, bana enâniyyetini giydir ve beni ahadiyyetine yücelt!" sözüyle **Bâyezîd**, mânevî hâlinin artmasını, bir hâlden diğerine intikal sûretiyle tecrîd-i tevhîde bağlı hakîkatin son noktasına ermeyi ve tefrîd gerçeğiyle yalnız Allah için olma özelliğine varmayı murâd etmektedir. Nitekim Rasûlüllah (s.a.)'tan şöyle bir hadîs-i şerîf nakledilmektedir: "*Müferridler yarışı kazandı*." "Yâ

Rasûlallah kimlerdir müferridler?" denilince de Allah Rasûlü: "*Darlık ve bolluk zamanlarında hamd edenlerdir*" buyurmuştur.[796]

"Bana enâniyetini giydir ki halk beni görünce seni gördük, desinler. Sen O, olasın ki ben orada bulunmayayım." Bu ve benzeri sözler, **Bâyezîd**'in hem fenâsını; yâni yokluğa erişini, hem de fenâsından fenâ buluşunu anlatmaktadır. Vahdâniyetle nefsinden uzaklaşıp Hakk ile kâim oluşunu, yaratma ve kevn hâlinden önceki hâlde bulunuşunu ifâde etmektedir. Bu, Allah Rasûlü (s.a.)'nün şu kudsî hadîsinden anlaşılmaktadır: "*Kulum bana nâfilelerle yaklaşmaya devam eder, sonunda ben O'nu severim. Ben O'nu sevince de gören gözü, işiten kulağı, konuşan dili, tutan eli olurum*."[797] Nitekim bir şâir kendisi gibi bir mahlûka, sevdiği insana karşı duyduğu vecdi anlatırken şunları söylemektedir:

Seven benim, sevilen de ben.
Bana baktığında bizi göreceksin
Biz bir ceseddeki iki rûhuz.
Allah tarafından bir bedene konmuşuz.

Yaratık, yaratığa böyle vecdle bakar ve böyle sözler söylerse bunun daha ötesi nasıl olur? Hikmet ehli kişilerden birinin şöyle söylediğini duymuştum: "Birbirini seven iki kişiden biri diğerine: "Ey ben", demedikçe gerçek sevgiye erişemezler." Bu sözlerin açıklaması, eğer işi derinleştirecek olursak, uzar gider. Ancak anlattıklarım yeterlidir. Başarı Allah'tandır.

b- **Bâyezîd**'in Bir Sözünün Açıklaması

Rivâyete göre **Bâyezîd** şöyle demiştir: "Vahdâniyetine ulaşmanın başlangıcında cismi ahadiyyetten, kanatları deymûmiyyet/ebediyyetten bir kuş oldum. Keyfiyet havasında on yıl uçtum. Hattâ bu şekilde yüzbinlerce kere havada uçtum. Nihâyet ezeliyyet meydanına vardım. Orada ahadiyyet ağacını gördüm."

Bâyezîd bu sözlerden sonra "o ağacın yerini, kökünü, dallarını, budaklarını ve meyvelerini" anlatarak ardından şunları söyledi: "Baktım ve anladım ki bunların hepsi hîle imiş."

Cüneyd der ki: "Vahdâniyetine ulaşmamın başlangıcında" sözü, tevhîdin ilk mülâhaza ânıdır. O, burada mülâhaza ve müşâhede ettiği

şeyleri vasfetmiş; vardığı hâlin nihâyetini; ulaştığı makamın sonundaki istikrar noktasını anlatmıştır. Bu yol, mânevî delîlleri müşâhede ve mânâ ehliyle mest bir hâlde tevhîd hakîkatine ulaşmak isteyenlerin yoludur. Onlar gördüklerini dikkatle mülâhaza için gönderilmişlerdir. Durum böyle olunca bu yolun, matlûbu güçlendiren künhünün bir sınırı yoktur. Vardıkları gizliliğin de kalıcılığı yoktur. Belki bütün bunlar tevhîdin teyidine delîl, tevhîdden alınan duyguların kalıcılığına vâsıtadır.

Cüneyd der ki: **Bâyezîd**'in "yüzbinlerce kere" demesinin belli bir mânâsı yoktur. Çünkü Allah'ın sıfatı onun anlattığından daha büyük ve daha yücedir. **Bâyezîd**, kendisince mümkün olduğu ölçüde bunları anlatmıştır. Ardından da orada olanları vasfetmiştir. Bu durum, aranan hakîkat, beklenen gâyenin tamamı değildir; olsa olsa bunlar yolun bir kısmıdır.

Bütün bu anlatılanlar, **Cüneyd**'in açıklamalarıdır. Anlayan için bu açıklamalarda kâfî miktarda bilgi vardır. **Bâyezîd**'in vecd sırasında söylediği şatahât türü sözler hakkında **Cüneyd**'den başka konuşanlar da vardır. Allah doğruya ulaştırandır.

Bâyezîd'in sözleri hakkında ileri geri söz eden ve onun yukarıda geçmeyen: "Kuş oldum, uçtum" sözüne: "İnsan nasıl kuş olup uçabilir?" diye karşı çıkana şöyle cevap verebiliriz: "Burada işâret edilen mânâ: Himmet yüceliği ile kalblerin uçmasıdır. Nitekim: "Sevinçten uçacaktım, kalbim uçtu, aklım da uçuverecekti" şeklindeki ifâdeler bu türdedir. **Yahyâ b. Muâz Râzî**: "Zâhid seyr hâlinde; ârif tayr hâlinde/uçmaktadır" derken ârifin maksadına zâhidden daha süratle koştuğunu kasdetmiştir ki bu câizdir.

Allah Teâlâ buyurur: "***Her insanın amelini boynuna doladık***."[798] **Saîd b. Cübeyr**'den gelen bir rivâyette bu âyetin tefsîri sadedinde boyna dolanan şeyin saâdet ve şakâvet türünden kulun kaderi olduğu belirtilmiştir. Şâir der ki:

Nice gün vardır ki o gün zâhir olan
Firak gözyaşlarıyla âdetâ yağmurlu bir gün olur.
Eğer beni görseydin geri döndükleri gün
Durmuş bir cesed, uçan bir kalb görecektin.

Bâyezîd'in: "Ahadiyyet ve deymûmiyete/ezeliyete kanat ve cisim izâfe etmesi" kendisinin Matlûb'una yönelip uçması sırasında her türlü güç ve kuvvetten teberrî etmesi demektir. Bu yönelişteki fiil ve hareketini alışılmış bir lâfızla, Ahad ve Dâim olana izâfe etmesidir. Vecd ve istiğrak ehlinin sözlerinde böyle şeyler bulunur. Vecd ehlinin kalbi ve sırrı, üzerinde bir etken bulunduğunda kalbinde bulunanı anar ve bütün hâllerini sevgilisinin sıfatlarıyla vasfeder. Benû Âmir kabîlesinin **Mecnûn**'u gibi, yabana baksa "**Leylâ**" der, dağa baksa yine "**Leylâ**" der. Hattâ kendisine: "Senin adın ne? Hâlin nicedir?" diye sorulacak olsa yine "**Leylâ**" der. Bu konuda şöyle bir şiir vardır:

*Memlekete, **Leylâ**'nın memleketine uğrarım.*
Şu ve şu duvarları öperim.
Benim kalbimi çalan bu memleket sevgisi ne?
Asıl sevgi, memlekette oturana duyulan sevgidir.

Bir başkası da der ki:

Sırrımı sizin duygularınız açısından kontrol ederim,
Kendimden başkasını göremem, çünkü ben senden uzağım.
Beni vecd hâlinde bulacak olursa, anlattığında
Beni anlatır, konuştuğunda beni söyler.

Bu tür söz ve şiirlerin örnekleri pek çoktur. Mahlûka cezbe duyma sırasında boş hevâ ile söylenilen bu mânâdaki sözler, hoş karşılanmıştır. Bunların anlatılmasından murad, bu duygularda insanın kelimelerle anlatamayacağı sırlar bulunduğuna işârettir. Tevfik Allah'tandır.

"Yirmi sene, yüzbin kere, ezeliyet meydanı, keyfiyet havası" gibi sözler, **Cüneyd**'in anlayışına göre yolun bir kısmının vasfıdır. **Cüneyd**'in söylediklerileyle yetinip tekrara düşmeyelim.

"Bunların hepsinin hud'a/hîle olduğunu anladım" sözünün mânâsı -Allah bilir ama- şudur: Tefrîd ve tevhîd gerçeklerinin ortaya çıkması ânında kâinat ve mülkü mülâhaza ile uğraşmak, hud'a/hîledir. Bu yüzden **Cüneyd** der ki: "**Bâyezîd**, işâretinin çokluğuna rağmen orta yolda kaldı. Ben onun nihâî noktaya ulaştığını gösteren herhangi bir sözünü duymadım. Bu yüzden cisim, kanat, hava ve meydan gibi maddî kavramlarla konuşmuştur.

“Bunların hepsinin hud’a/hîle olduğunu anladım” sözü, ehl-i nihâyât nezdinde Allah’tan başka herhangi bir şeye yönelişin hîle olduğunu anlatır. Nitekim evvelkilerin ve sonrakilerin Efendisi: “*Arabın söylediği sözlerin en doğrusu şâir **Lebîd**’in söylediği: Dikkat edin, Allah’tan başka her şey boştur, sözüdür*.”[799] Sözün devâmı: “Şüphesiz her nîmet yok olacaktır” şeklindedir.

c- **Bâyezîd**’in Bir Diğer Sözü

Bâyezîd’in şöyle söylediği nakledilmiştir: “Yokluk/leysiyyet meydânını kontrol ettim. On yıl boyunca uçtum. Nihâyet yokluktan yokluk içinde yoklukla oldum. Sonra kaybetmeyi/tazyî kontrol ettim, ki orası tevhîd meydanıdır, yokluk ile kaybetme içinde uçtum. Nihâyet kayıp içinde kayboldum. Kaybede ede “zıyâ içinde zıyâ” ve “leyse içinde leyse” ile tazyîi de kaybettim. Sonra ârifin halktan gaybûbeti halkın âriften gaybûbeti içindeki tevhîdi murâkabe ettim.”

Cüneyd der ki: “Bunlar ve buna benzer sözlerin hepsi, şâhidin anlaşılamayacağına delâlet eden ilm-i şevâhide dâhildir. O şâhidlerin içinde fenâ mânâları, “fenâ ender-fenâ” duyguları vardır.”

“Yokluk/leysiyyet meydanını kontrol ettim. Nihâyet yokluktan, yokluk içinde yoklukla oldum” sözünün mânâsı fenâ gerçeğine inişin ilk basamağıdır. Görülen ve görülmeyen şeylerin gözden kaybolmasıdır. Fenânın ilk meydana gelişi sırasında eserlerinin de, izinin de yok olmasıdır.

“Yoklukla yokluk” her şeyin gitmesi, kaybolması, hattâ kaybolma duygusunun da gitmesidir. Yoklukla yokluk demek, hissedilen ve mevcûd olan bir şeyin olmaması, sûret ve resimlerin silinmesi, esmânın kesilmesi, hâzır olanın gâib olmasıdır. Eşyânın yudum yudum görüntüden/müşâhededen çıkmasıdır. Bulunan bir şeyin kalmaması, yok olan şeyin hissedilmemesidir. Hiçbir şeyin bilinen bir ismi kalmamasıdır. Her şeyin tam olarak gözden silinmesidir. Bir grup bunu “fenâ” olarak isimlendirir. Sonra fenâ içinde fenâ da gider; sâlik fenâsı içinde kaybolur. Buna “yokluk içinde O’nunla” ve “yokluk içinde tazyî” adı verilir. Bu durum, her şeyin fakdi/yok olması gerçeğidir. Nefsin fakdi bundan sonradır. Bundan sonra “fakd içinde fakdin fakdi”, “intımâs içinde intımâs” (yok olma içinde izin silinmesi) zihâbdan zihâb (kaybolma duygusunun gitmesi) gibi şeyler gelir. Bunlar sınırı ve belli bir vakti olmayan şeylerdir.

Cüneyd der ki: **Bâyezîd**'in burada "on yıl gibi bir süre vermesinin" hiçbir anlamı yoktur. Çünkü böyle hâllerde vakit bilinmez. Vaktin geçmesinden gaybet hâlinde olan kimsenin gözünde on, yüz ve daha fazlası birdir.

Yine **Cüneyd** der ki: **Bâyezîd**: "Ben, âriften halkın gaybûbeti, halktan ârifin gaybûbeti sırasında tevhîdi kontrol ettim" derken şunu kasdetmiştir: "Benim tevhîdi kontrolüm sırasında; nezdimde halkın Allah'tan gaybûbeti gerçekleşmiş, Allah Teâlâ yaratıklarından kibriyâsı ile ayrılmıştır."

Cüneyd der ki: **Bâyezîd**'in söylediği bu lafızlar, kendisinden murâd edilenlere murâdın girdirilmesi anlamında mâruftur. Bütün bu anlatılanlar, **Bâyezîd**'in sözlerine **Cüneyd**'in yaptığı açıklamalardan bana ulaşanlardır. Aslında **Cüneyd**'in açıklamaları da, ehli dışındakiler için müşkil mânâlıdır. Bu ve benzeri sözlerin zorluğu bu ilimde derinleşmemiş, rivâyetlere bakmamış olanlar içindir. Âlimler, Allah'ın azamet ve kibriyâsını anlatmak için yazılan eserlerle, yazılmamış olanları istidlâl ederler. Bunlar Allah dostlarının ve havâssın kalblerine hâs özelliklerdir.

Allah'ı tanıyan idrâk sâhipleri bilirler ki, Allah'a yönelenler, Allah ile birlikteliğinde her nefeste ve her göz açıp kapayışta ziyâdelik içindedirler. Her nefesleri bulundukları hâl içinde olur. O da her nefeste sonsuza doğru bir hâlden diğer bir hâle intikaldir. Nihâyet onun yeri kendisinin bulunması istenen yer ve mekân olur. O, intikal edip durduğu hâllerden de fânîdir.

Bâyezîd'in "fenâ, fenâ ani'l-fenâ; zihâb, zihâb ani'z-zihâb, tazyîi de tam bir kayıpla kaybettim" gibi sözlerindeki ibâreler, her ne kadar farklı ise de, mânâsı bir ve hakîketleri aynıdır. Bunların anlamı da **Abdullah b. Abbâs** (r.a.)'tan rivâyet olunan şu âyetle ilgili açıklamalardır: "***Sonra duman hâlinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek gelin, dedi. İkisi de isteyerek geldik, dediler***."[800] Melekler der ki: "Yâ Rabbi, onlar sana gelmeselerdi onlara ne yapacaktın?" Allah Teâlâ: "Onlara, onları bir lokmada yutacak bir hayvan musallat edecektim" buyurur. Melekler: "Yâ Rabbi, bu hayvan nerededir?" diye sorarlar. Allah Teâlâ da: "Benim otlaklarımdan birinde" buyurur. Melekler: "Peki, bu otlak nerede?" diye sorarlar: Rabbimiz Teâlâ: "İlmimin gizlilikleri içinde" buyurur.

Dikkat edilirse bir hayvan gökleri ve yeri bir lokmada götürüyor. Hayvanın otlağında tam bir kaybolma meydana geliyor. Zihâb/kaybolup gitme işi âriflerin kalblerine bir uyarıdır. Bu durum insanların kalbleriyle şâhid olduğu durumdur. Nefsiyle şâhid olduğu mülkün ve bütün yaratıkların yokoluşu nasıl olur, düşünmek lâzım!

Bâzı semâvî kitaplarda şöyle yazılı olduğu söylenir: "Allah Teâlâ cehenneme: Eğer sen benim emrime itâat etmeyecek olursan ben seni en büyük ateşimle yakarım, diye vahyetmiştir." Âriflerden birine: "Ben, seni en büyük ateşimle yakarım" sözünün anlamı sorulduğunda şu karşılığı verdi: "Allah'ın büyük ateşinin yanında cehennemin ayağı, tahıl tânesi gibi görünür. Cehennemin, o büyük ateşe göre durumu, dünyâdaki bir fırıncı ateşinin ceheneme nisbetle durumu gibidir. Hatta ondan bile küçük kalır."

"Yokluk içinde yokluk ile yokluk" sözü, kulun içinde bulunduğu "leysiyyet"e işâret eder. Çünkü eşyânın hepsi, mânâsı ve vücûduyla Allah'a göre hayâl ve gölge durumundadır. Eşyâ, her ne kadar îcâd ile sûrete bürünmüşse de, hakîkati îtibâriyle fenâ ve adem/yokluk konumundadır. Hakîkat ehlinin eşyâyı müşâhedesine göre taksîm olunmuş mertebeleri vardır. "***Darlık veren/kabz eden de, genişlik veren de/bast eden de Allah'tır. Sâdece O'na döndürüleceksiniz.***"[801]

d- **Bâyezîd**'in Bir Başka Sözü

İbn Sâlim'i bir gün meclisinde şöyle konuşurken duymuştum: "**Bâyezîd**'in söylediklerini **Fir'avn** bile söylememiştir. Çünkü **Fir'avn**: ***Ben sizin yüce rabbınızım***[802] demişti. Rabb, mahlûka da isim olabilir. Nitekim "rabbü dâr/ev sâhibi, rabbü mâl/mal sâhibi gibi kullanımlar vardır. **Bâyezîd** ise: "Sübhânî, sübhânî" demiştir. Sübbûh ve Sübhân, Allah'ın, başkaları hakkında kullanılması câiz olmayan isimleridir."

Bu sözler üzerine **İbn Sâlim**'e dedim ki: "Bu sözün **Bâyezîd**'den geldiği ve onun bu sözü **Fir'avn**'ın: "***Ben sizin yüce rabbinizim***" sözündeki îtikâdı gibi bir anlamda kullandığı, sizce doğru mudur?" **İbn Sâlim** şu karşılığı verdi: "Benim kanâatime göre **Bâyezîd** bu sözü söylemiştir. Bununla neyi kasdetmiştir ve küfrü mülzem olmuş mudur, bilemem." Ben de ona şunu söyledim: "Onun bu sözü söylediği sıradaki îtikâdı aleyhine şâhid olabilecek bir delil yoksa

senin onu tekfîr etmen bâtıl/boşunadır. Çünkü bu sözün birtakım mukaddimeleri olması gerekir. O önce bu mukaddimeleri; ardından bunları söylemişse muhtemeldir ki Allah'ın kendisine âid "Sübhânî" sözünü tekrarlamıştır. Çünkü biz: "***Allah'tan başka ilâh yoktur, bana kulluk edin***"[803] diyen birini duysak, kalblerimiz o kişinin Kur'an okumaktan ya da Allah'ın kendisini vasfettiği bir sûrette vasfetmekten başka bir şey yapmadığına inanır, başka bir şüphe taşımayız.

Yine biz, **Bâyezîd** ya da bir başkasının: "Sübhânî, sübhânî" sözünü tekrarlayıp durduğunu duysak o kişinin Allah'ı tesbih ettiğinden ya da Allah'ın kendisini vasfettiği bir şekilde O'nu vasfettiğinden şüphe etmeyiz. Durum böyle olunca, senin zühd, ibâdet, mârifet ve ilimle ma'rûf birini tekfîr etmen, kabûlü imkânsız büyük bir şeydir.

Ben Bistam taraflarına gittim. **Bâyezîd**'in hâne halkından birtakım kişilere bu olayı sordum. Onlar bunu reddedip dediler ki: "Biz böyle bir şey bilmiyoruz." Şâyed halkın ağzında ve kitaplarda yazılan böyle bir söz şâyi olmamış olsaydı, ben bunu hiç anlatmazdım bile.

İbn Sâlim, **Bâyezîd**'in: "Ben arşın yanına çadır kurdum ya da arşın örtüsüyle çadır kurdum" sözünü ele alıp: "Bu söz ancak kâfirin söyleyebileceği bir küfürdür" dediğini duymuştum. **İbn Sâlim** ayrıca şunları söylemişti: "**Bâyezîd** Yahûdî mezarlığından geçerken «bunlar ma'zûr» fakat müslüman mezarlığından geçerken «bunlar mağrûr» dermiş."

İbn Sâlim, **Bâyezîd**'i tekfir etmede ileri gidiyor ve onu yukardaki sözleri sebebiyle tekfir ediyordu. Ben kendisine dedim ki: Allah senin iyiliğini versin. Çevremizdeki âlimler, günümüze kadar onun türbesiyle teberrük ediyorlar. Önceki şeyhlerin onu ta'zîm ve duâsıyla teberrük ettikleri nakledilmektedir. O, onlar nezdinde âbid ve zâhidlerin büyüklerinden, mârifet ehli bir zâttı. Çağdaşlarına vera', çalışkanlık ve zikir gibi husûsiyetlerle üstünlük kazanmış; hattâ bir grup kimse onun, Allah korkusuyla zikrinden ve Allah'a olan ta'zîminden dolayı kan işediğini nakletmişti. Söylediği sözü hangi amaçla söylediğini ve söylerken hangi hâlde bulunduğunu tam olarak bilemediğimiz bir insanın küfrüne nasıl kâil olabiliriz? Hâli onun hâline, vakti onun vaktine, vecdi onun vecdine uymayan birinin anlattığı ile onun hakkında hüküm vermek câiz midir? Allah Teâlâ:

“***Ey îmân edenler, zannın çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı vardır ki günahtır***”[804] buyurmamış mı?

İbn Sâlim meclisinde benimle onun arasında cereyan eden konuşmalar bunlardır. O, meclisinde **Bâyezîd**’in sözlerini bu lâfızlarla veya buna yakın ibârelerle anlatırdı.

“Ben arşın örtüsüyle çadır kurdum, ya da arşın yanına çadır kurdum.” **Bâyezîd**’in böyle söylediği doğru ise şunu demek istemiştir: Kâinat ve Allah’ın yarattıklarının hepsi arşın altında, arş örtüsüyle örtülü ve bu yüzden meçhûldür.

“Arş örtüsüyle çadır kurdum” sözünün mânâsı, çadırımı Arş’ın sâhibine doğru çevirdim. Âlemde arş örtüsüne dâhil olmayan bir karış yer yoktur. Bu konuda kötü sözler ile işi incitmeye vardırmanın anlamı yoktur.

Bâyezîd’in yahûdî kabristanından geçerken söylediği “ma’zûrdurlar” sözü, ma’zûrdurlar; çünkü fiillerinden önce Allah’ın onlar hakkında şakâvet ve yahûdîlikle ilgili sebkat etmiş bir hükmü (ve kaderi) vardır. Bu hüküm ezelde mevcûddu. Allah Teâlâ onların paylarına gadab ayırmıştı. Onlar gadab ehlinin amelinden başkasına nasıl hazır olabilsinler?” Onlar sanki ma’zûrdurlar, ama aslında ma’zûr değillerdir. Kalemin yazdığı ölçüde ma’zûrdurlar. Allah Teâlâ kitabında onları kendi kavilleriyle vasfederek şöyle anlatmaktadır: “***Üzeyr Allah’ın oğludur***.”[805]; “***Biz Allah’ın oğulları ve dostlarıyız***.”[806]; “***Allah bütün hükümlerinde âdil, bütün yaptıklarında hikmet sâhibidir. O yaptığından sorumlu değildir, ama insanlar sorumludur***.”[807]

Bâyezîd’in Müslüman mezarlığından geçerken söylediği “mağrûrdurlar/aldanmışlardır” sözü, eğer rivâyet doğru ise, şu anlama gelir: Avâm amellerine bakar ve kendi gayretleriyle kurtuluş umarlar. Oysa yaptıkları, kurtuluş için yeterli değildir. Bunlar kendi kendilerini kandırdıklarından mağrûr diye isimlendirilmiştir. Çünkü insanların amelleri; Allah’ın kendilerine verdiği nîmetler, onlara doğru yolu göstermesi ve kalblerini îmânla süslemesi gibi hususlarla mukâyese edildiğinde hiçtir. Aslında halkın kendine has bir hareketi ve hattâ bir nefesi bile yoktur. Bunların hepsinin başı Allah’tır. İşin sonu O’na dönecektir. Kendi gayreti olmadan sâdece Allah’ın lütuf ve rahmetiyle kurtulacağını uman kimse aldanmış ve helâke düşmüştür. Nitekim nebîler serveri ve muttakîler serdârı Allah Rasûlü şöyle

buyurmaktadır: “*Amelinin kendisini kurtaracağı hiç bir kimse yoktur*.” Sahâbîler sordular: “*Sizde mi ya Rasûlallah*?” Allah Rasûlü buyurdu: “*Evet, ben de. Ancak Allah’ın rahmetinin beni kuşatmasını umuyorum*.”[808]

A’zâları, ilim ve edeb kayıtlarına bağlı âlimlerden nakledilen idrâkin hemen kavrayamadığı dedikodu ve ta’nı gerektirecek söz ve hikâyeler, ilim ehli için bir zelle, hikmet ehli için bir sürçme, akıl sâhipleri için bir hatâ olarak değerlendirilmelidir. Çünkü belki bu yanlışlık, hikmet ehlinin yanlış okumasından kaynaklanmış olabilir. Zîrâ hikmet bâzen, mânâlarına vâkıf olmayan insanlar arasında da cereyan edebilir. Neyi kasdettiğini bilmeden konuşan kimseler arasında da bulunabilir. Tabiî öyle zamanda hikmetli söz, asıl mânâsının zıddıyla dillerde dolaşır. Böylece de konuya vâkıf olmayanlar yanında hikmet ehli kişiye bir noksanlık bulaşmış olur. Böyle bir çarpık ifâdenin mânâsını kavramakta zorlanır, onu söylemenin makamını ve yerini bilemez. Çünkü ilimlerin gizliliği, ancak idrâklerin gizli noktalarıyla kavranabilir.

Hikmette meydana gelen hatâ ve yanlış okuma, iki açıdan olur. Birincisi harfleri yanlış okumaktır, ki bu en kolay olanıdır. İkincisi ise mânâyı yanlış anlamaktır. Bu da konuşanın hâl ve vakti îtibâriyle dinleyenin hâl ve durumuna uygun olmayan bir lisânla konuşmasıdır. Böylece mânâ yanlış anlaşılmış olur. Dinleyen, sözü kendi hâl, vakt ve makamına göre anlatarak hatâya düşer ve helâka uğrar.

Ebû Amr b. Ulvân’ın **Cüneyd**’den şöyle bir söz naklettiğini duymuştum: “Ben çocukluğumdan beri sûfîler tâifesiyle düşüp kalkarım. Onlardan ne demek istediklerini anlayamadığım sözler de duymuşumdur ama, kalbim bunları inkâra asla yeltenmemiştir. Bu yolda neye eriştiysem bu sâyede erişmişimdir.”

Bâyezîd’in söyledikleri konusunda Basra’da **İbn Sâlim** ile tartışmamızdan sonra **İbn Sâlim**, **Sehl**’den bunu te’yid edecek bir hikâye anlattı. **Sehl** dermiş ki: “Lisan ile zikir, hezeyândır. Kalb ile zikir vesvesedir.” **İbn Sâlim**’e bu sözün mânâsı sorulduğunda dedi ki: “O bu sözüyle kişinin zikirle değil, Mezkûr/zikrettiği Allah ile kâim olmayı anlatmak istemiştir.”

Bir başka meclisinde **İbn Sâlim** yine **Sehl**’in şöyle söylediğini nakletmiştir: “Benim Mevlâm uyumaz. Ben de uyumam.” Ben, **İbn Sâlim**’in çevresindeki hâs arkadaşlarına dedim ki: “Eğer **İbn Sâlim**,

Sehl'e **Bâyezîd**'den daha çok ilgi duyuyor olmasaydı, anlatılan bu sözle **Sehl**'in yanıldığını söyleyecekti. Nitekim **Bâyezîd**'i bir sözünden dolayı yargılamış ve sizin huzûrunuzda tekfîr etmişti. Kendisinin imâmı ve halkın en mûteberi sayılan **Sehl**'in bu sözü hakkında da istese söyleyecek söz ve karşı çıkılacak taraf bulurdu.

Sehl'in bu sözü hakkında konuyu bilenlerin tenkîd edenlerden farklı bir yorumu olabilir. Aynı durum **Bâyezîd**'in sözü için de geçerlidir. Onun söylediği sözün de tekfir eden ve hatâlı görenlerin yorumundan farklı bir yorumu vardır. Bu söz, mânâsı ona yakın olmayan bir söz değildir. Başarı Allah'tandır.

Denilir ki: **Mûsâ** (a.s.) nübüvvet, kelîmlik ve risâlet nûrlarının kapsadığı özellikler, ismet ve te'yîd-i ilâhîye mazhar olmak sûretiyle **Hızır**'ı inkârdan korunmamış olsaydı, şu sözü söylemeye râzı olmazdı. "***Bir can karşılığı olmadan temiz bir cana kıydın ha? Doğrusu sen, çirkin bir iş yaptın***."[809] **Mûsâ**, **Hızır**'ı en büyük günah sayılan Allah'ın haram kıldığı nefsi öldürürken gördüğünde bunları söylemişti. **Hızır** da ona dedi ki: "***Ben sana, sen benimle beraber bulunmaya dayanamazsın, dememiş miydim***?" **Mûsâ** dedi ki: "***Eğer bundan sonra sana bir daha bir şey sorarsam artık bana arkadaş olma. O zaman benim tarafımdan sana bir özür ulaşmıştır***."[810]

Hızır'ın Allah'ın haram kıldığı ve hakkında kısas emrettiği adam öldürme işini yaptığını gören **Mûsâ**'ya gereken, onun kısâsını istemek ve **Hızır**'ı bırakıp gitmekti. **Mûsâ**'nın onunla oturması ve arkadaşlık etmesi, Allah'ın onu seçmesi ve birbirlerine yakınlaştırması olmasa, bütün bunlar câiz olmazdı. Kıyâmete kadar bütün velî ve sıddîkların durumu böyledir. Onlardan hiçbirinin "nübüvvet derecesi"ne ulaşması mümkün değildir. Doğruya ulaştıran Allah'tır.

Anlatıldığına göre **Bâyezîd**, mescid ve ribât/tekke duvarlarının dışında hiçbir duvara yaslanmazdı. Bayram günleri hâriç onu oruçsuz gören olmazdı. O bu hâlde Allah'a kavuşmuştur. Ondan bu mânâda gelen pek çok rivâyet vardır.

2- ŞİBLÎ'NİN ŞATAHÂTI

a- **Şiblî**'nin Bir Sözünün Açıklaması

Ebû Abdullah b. Câbân bana şöyle anlatmıştı: Bir kıtlık senesinde **Şiblî**'nin yanına gittim. Yanından çıkmak üzere ayağa kalktığımda bana ve yanımdakilere şunları söyledi: "Nereye giderseniz gidin, ben sizinle beraberim, siz benim gözetimim ve idârem altındasınız."

Şiblî bu sözüyle şunu kasdetmiş olmalıdır: Nerede bulunursanız bulunun, Allah sizinle beraberdir. O sizi gözetir ve korur. Siz O'nun gözetim ve koruması altındasınız.

Bu sözün mânâsı şudur: Tevhîd yalınlığı ve tefrid gerçeğinden kalbine hâkim olan şey sebebiyle **Şiblî**, kendisini bu konuda söz sâhibi görür. Vecd ehlinin durumu böyle bir yoğunluk kazanıp: "Ben vecdimi anlatıyorum, gönlümü isti'lâ eden hâli bildiriyorum" diye "ben" ifâdeleriyle konuşunca aslında "Efendi'sinin yakınlığını müşâhede etmenin gönlüne hâkim olduğuna" işâret etmiş olmaktadır.

Husrî'nin şöyle söylediğini duymuştum: "Ben zilletimi yahûdî ve nasrânîlerin zilletiyle mukâyese etsem, benim zilletim onlarınkinden beter olurdu."

Birisi çıkar ve: "Bu hikâyeler nerede ve niçin vâki olmuştur?" diye soracak olursa şöyle söylenebilir: Bu iki rivâyet; yâni gerek **Şiblî**'nin, gerekse **Husrî**'nin sözü, ikisi de doğrudur. Ancak bunlar ayrı vakit ve durumlarda söylenmiş sözlerdir. Bunlardan biri müşâhede aydınlığında vecd, ihlâs ve hâlis tevhîd ile söylenmiştir. Diğeri ise beşeriyet sıfatının, acz ve zilletin iâde edildiği sırada gönülde bulunan duygu ile söylenmiş bir sözdür.

Yahyâ b. Muâz Râzî şöyle der: "Ârif Rabbını andığında yücelir, nefsini hatırladığı zaman küçülür ve hiçliğe bürünür." Bu mânâ ilimde de vardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.)'in şöyle buyurduğu rivâyet olunur: "*Benim öyle bir hâlim ve vaktim vardır ki beni Allah'tan başka hiçbir şey kuşatamaz*."[811] "*Ben Âdemoğullarının efendisiyim, ama bunu övünmek için söylemiyorum*."[812] Bir başka hadîs de şöyledir: "*Beni **Yûnus b. Mettâ**'dan üstün tutmayın*."[813] "*Ben güneşte kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum*."[814] İki hadîs ve iki durum arasındaki farka bakın. Doğrusunu Allah bilir.

Buraya kadar anlattıklarımıza benzer yine **Şiblî**'den şöyle bir hâdise nakledilmektedir: **Şiblî** birinin elinden bir ekmek parçası almış, yemiş ve ardından: "Benim nefsim, benden ekmek ufağı istiyor. Gönlüm Arş ve Kürsî'ye yönelecek olsa yanardı" şeklinde

konuşmuştur. O, sırrıyla Arş ve Kürsî'ye yönelişi ifâde ederek sırrında vahdâniyet ve kıdemden bir eser bulunduğunu ifâde etmek istemiştir. Arş ve Kürsî, muhdes ve mahlûk; yâni sonradan yaratılmış şeylerdir, önce yok iken sonradan var olmuşlardır.

Rivâyete göre **Bâyezîd**'in bizim naklettiğimiz ve nakletmediğimiz bâzı sözlerinin anlamı, **Şiblî**'ye soruldu. **Şiblî** şu karşılığı verdi: "Eğer **Bâyezîd** bizim yanımızda olsa, gençlerimizden birine teslim olurdu." Ardından da: "Benim söylediğimi anlayan biri olsa ben halkın zünnâr kuşanmayı gerekli göreceği sözler söylerdim" dedi.

Cüneyd'in **Bâyezîd** hakkındaki: "**Bâyezîd**, hâlinin büyüklüğüne rağmen bidâyet hâlinden çıkamamıştır. Ben ondan, kemâl ve nihâyetine delâlet eden bir söz işitmedim" sözüne benzemektedir.

Bu sözlerin anlamı şudur: Tasavvuf ilmiyle uğraşanlardan herbirinin, dâimâ kendi hâllerini en yüksek olarak görmeleri âdet olmuştur. Bu sûfî tâifesinin birbirlerine yaslanıp kalmaması için Hakk'ın onlara bir gayret-i ilâhiyyesidir. Nitekim **Bâyezîd**, asrın en anlayışlı ve ehliyetli kişilerinin bile anlamaktan âciz kaldığı şeyler söylediği hâlde, **Cüneyd** onun hakkında: "Bidâyet sınırını aşamamıştır. Ben ondan nihâyete ve vuslatına delâlet eden bir lâfız duymadım" demiştir. **Şiblî** de: "**Bâyezîd** bizim yanımızda olsa gençlerimize teslim olurdu." Yâni bizim çağımızda bulunan mürîdlerden istifâde ederdi, diyor.

Şeyhlerden biri şöyle der: "**Şiblî**'nin yanında yirmi yıl bulundum. Onun tevhîd konusunda bir sözünü işitmedim. Söylediklerinin hepsi ahvâl ve makamâta dâirdi."

Tevhîd hakîkatine işâret edenlerin çokluğuna göre bu anlatılanlar pek azdır. Çünkü tevhîd hakîkati sonu ve sınırı olmayan bir şeydir. Sûfîlerden her biri, bu sınırı bilinmeyen, sonu anlaşılmayan deryâya garkolmuşlardır. "***Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lütfudur, Allah büyük fazl sâhibidir***."[815]

b- **Şiblî**'nin Bir Başka Sözü

Birisi şöyle anlatmıştı: **Şiblî**'nin yanında bulundum. Onu şöyle söylerken duydum: "Allah Teâlâ Cebrâil ve Mîkâil'i hatırlamamdan dolayı bir veya iki aydan beri bende oluşan bir üstünlük duygusu sebebiyle yeryüzüne beni yutmasını emretti."

Husrî anlatıyor: **Şiblî** bana derdi ki: “Eğer hatırına Cibrîl ve Mîkâil düşüncesi gelirse şirke düşmüş olursun.” Ben, mukarreb melekler arasında Cebrâil ve Mîkâil’in özel yerine rağmen bu görüşü kabûl etmeyen bir grup gördüm. Nitekim haberde Hz. Peygamber (s.a.)’in şöyle buyurduğu nakledilir: “*Ben, Cebrâil’i (Allah korkusundan) eski bir hasır gibi olmuş gördüm ve onun, ilmiyle ve haşyetiyle benden üstün olduğunu anladım.*”[816]

Denilirse ki: “Allah Rasûlü’nün kendisinden bile üstün gördüğü bir melek hakkında yukarıdaki sözleri söylemek nasıl câiz olabilir?”

Allah’ın inâyetiyle şöyle cevap veririm: Vecd ehli ve Allah zikrine düşkün olanların sözleri mücmel ve mufassal olur. Kusur arama sevdâlısı kişiler uzunca anlatılmayan kısa sözler sâyesinde iftirâ fırsatı bulurlar. Çünkü mücmel sözün belki, dinleyene ulaşamayan bâzı mukaddimeleri/ön ifâdeleri vardır. Mufassal söz, zâten açıklanmış ve saldırıdan korunmuştur. Mücmelin böyle bir şansı yoktur. **Şiblî**’nin bu sözü de birtakım mukaddimeleri bulunan mücmel bir sözdür. Akıllı kişi onun bu mukaddimelerini duyunca **Şiblî**’nin söylediklerini çirkin görmeyecektir. Ama anlattığımız mukaddimeleri duymamış birisi, bu söze karşı çıkmakta ma’zûrdur.

Ebû Muhammed Nessâc’ın anlattığı bir hikâye, benim anlattıklarımın açıklamasıdır. **Ebû Muhammed** bu hikâyenin mukaddimelerini tamamıyla anlatmış ve bu sâyede mânâ iyice ortaya çıkmış ve red fikri ortadan kalkmıştır. Olay şudur: **Şiblî**’nin yanında bulunan biri ona Cibrîl’in sûretini sordu. **Şiblî** dedi ki: Şöyle bir rivâyet işittim: “*Cebrâil’in yedi yüz dili ve yedi yüz kanadı varmış. İki kanadı varmış ki birini açınca doğu tarafını, diğerini açınca da batı cihetini kaplarmış*.”[817] Sen öyle bir melekten suâl ediyorsun ki dünyâ iki kanadı arasında kayboluyor. Onu sûreti üzre görmek ufku kaplamaz mı?” dedi ve ardından sorduğu soruyu “evet” diye cevapladı. Nitekim **İbn Abbâs**’tan rivâyet olunduğuna göre: “*Kürsî’ye göre Cibrîl’in sûreti, zırhın içindeki demir halka gibidir. Kürsî, Cibrîl ve Arş bunların hepsi, ehl-i ilme zâhir olan melekûta nisbetle çöldeki kum tanesi gibidir*.”[818]

Şiblî bu sözlerden sonra soru soran kişiye şöyle seslendi: “Bu ortaya çıkan bilgileri vücûdlar taşıyabilir mi? Bünyeler kaldırabilir mi? Akıl kavrayabilir ve gözler buna had çizebilir mi? Bunlar kulakta kalabilir mi? Bütün bunlar, O’ndan gelen ve O’na delâlet eden

şeylerdir. Hakk bir mülkü kendine seçmiş ve onu kendisi için gayb yapmıştır. Onu O'ndan başkası kuşatamaz. Ondan zerre miktarı perde açılsa yeryüzünde hiçkimse kalmaz, ağaçlar onu taşıyamazdı. Nehirler akmaz, geceler kararmaz, gündüzler ışımazdı. İnsanlar bu gerçeği kaldıramazlar. O, hikmet sâhibi ve alîmdir. Ey soru soran kişi! Sen bana Cebrâil ve ahvâlinden soruyorsun. Allah Teâlâ bana fazîlet verdiği hâlde Cebrâil ve Mikâil'i zikrim sebebiyle bir aydan beri -iki ay değil- toprağa beni yemesini emretmiştir."

Eğer bir söz, bu anlattığımda olduğu gibi, mânâsının açıklanması için birtakım mukaddimelere muhtâç ise kusûr arama sevdâlıları sözün o kısmına yönelir ve bu son kısmı, anlamayacak birine naklederler. Böylece Allah'ın velî kullarına dil uzatıp iftirâ için ortam doğmuş olur. Bu ise günahların en büyüklerinden biridir. Başarı Allah'tandır.

c- **Şiblî**'nin Karşı Çıkılan Bâzı Hâlleri

Şiblî'nin karşı çıkılan hâllerinden birisi, bâzen pahalı bir elbise giyip sonra çıkarıp ateşe atmasıydı. Bir parça anber alır ateşe koyardı. Bâzen de anberi eşeğin kuyruğunun altına sürer, şöyle derdi: "Eğer dünyâ çocuğun ağzındaki bir lokma olsa, biz o çocuğa acırız."

Birisi şöyle anlatıyor: **Şiblî**'nin yanına vardım. Önünde bâdem ve şeker vardı. O bunları ateşe atıyordu.

Şiblî der ki: "İsterdim ki dünyâ bir lokma, âhiret bir lokma olsun, ben de onları ağzıma alayım ve halkı vâsıtasızlığa terkedeyim."

Bir başka rivâyete göre, bir tarlasını çokça bir bedelle satmıştı. Daha yerinden kalkmadan o bedeli halka dağıttı. Hâlbuki çoluk-çocuğu vardı, onlara bu bedelden bir şey ayırmadı.

Denilirse ki: "Bu ve benzeri tavırlar, ilme terstir. *Allah Rasûlü malı zâyi etmeyi yasaklamıştır*.[819] Öyleyse çoluk çocuğu olduğu hâlde onlara bir şey ayırmayan **Şiblî**'nin bu konudaki önderi kimdir?"

Deriz ki: Bunların önderi **Ebû Bekir Sıddîk**'tır. Çünkü o, bütün sâhip olduklarından geçmiş, malının tamamını Allah Rasûlü'ne getirmişti. Onun: "*Çoluk çocuğuna neyi bıraktın*?" sorusuna: "Allah ve Rasûlünü" cevâbını vermişti. Allah Rasûlü de onun bu tavrına karşı çıkmamıştı.

Malı zâyi etmek, onu haramda harcamak demektir. Bir adam günah yolunda bir dânik (dirhemin altıda biri) harcasa bu, malı zâyi etmek

ve isrâf sayılır. Ama bir adam da günah olmayan yere 100.000 dirhem harcasa bu mal zâyi ve isrâf sayılmaz.

Şiblî'nin ateşe attıkları ise kalbini Allah ile meşgûliyetten alıkoyan şeylerdir. Allah Teâlâ, **Süleymân b. Dâvud** kıssasında şöyle buyurmaktadır: "***Biz Dâvûd'a Süleymân'ı verdik. Süleymân ne güzel bir kuldu! Doğrusu o, dâimâ Allah'a yönelirdi! Akşama doğru kendisine üç ayağının üzerinde durup bir ayağını tırnağının üzerine diken, çalımlı ve safkan koşu atları sunulmuştu. Süleymân: Gerçekten ben mal sevgisini, Rabbımı anmak için istedim, dedi. Nihâyet güneş battı. Onları; atları tekrar bana getirin dedi. Bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya*** (kesmeye) ***başladı***."[820]

Süleymân'ın kendinden önceki ve sonraki meliklerde bulunmayan 300 arap atı vardı. Bunlar kendisine sunulunca kalbini meşgûl etmeye başladı. Hattâ bu sebeple ikindi namazının vaktini kaçırdı. Bunun üzerine: "***Onları bana getirin***" dedi ve boyunlarını, bacaklarını sıvazlamaya başladı. Hepsini cezalandırıp boyunlarını vurdu.[821] Allah onun bu amelini kabûl buyurdu ve güneşi ikindi vaktindeki yerine iâde etti ki, **Süleymân** ikindi namazını kılabilsin. Haberde böyle gelmiştir.[822]

Hz. Peygamber'den de bu mânâda bir rivâyet vardır. Nitekim Allah Rasûlü de Hendek günü ikindi namazını kaçırmış ve bundan dolayı hüzünlenerek şöyle buyurmuştur: "*Bizi orta namazdan; ikindi namazından alıkoydular. Allah onların kalblerini ve evlerini ateşle doldursun.*"[823]

Müşrikler bu olaydan önce de Allah Rasûlü'ne pek çok eziyet vermişler, sövmüşler, dövmüşler, kovmuşlar ve üzerine pislik ve kan atmışlardı. Allah Rasûlü onlara şundan fazla bir şey söylememiş, bedduâ etmemişti: "*Allah'ım, kavmimi bağışla. Çünkü onlar bilmiyorlar*." Ama kalbi, kaçırdığı; vaktinde kılamadığı namazla meşgûl olmaya başlayınca, üzüntüsünün şiddetinden onlara bedduâ etmişti.

Allah Rasûlü'nden gelen bu rivâyet, **Süleymân** (a.s.)'ın yaptığından daha kapsamlıdır. Ancak biri kalkar derse ki: "**Süleymân** (a.s.) için güneş eski yerine iâde edildiği hâlde, Hz. Peygamber için niçin iâde edilmemişdir?" Ona şöyle cevap verilebilir: "Çünkü Peygamber (a.s.), geniş hanîf dîniyle gönderildiğinden kendisine bu

konuda müsâmaha gösterilmiştir. Burada bir farz diğer farzı engellemiştir. Zîrâ hendek kazmak da Allah yolunda cihâd emrine dâhildir. Cihâd farzıyla meşgûliyet, Allah Rasûlü'nü namaz farzından alıkoyduğu için kendisine bu konuda müsâmaha edilmiştir. Süleymân'ı farzdan alıkoyan ise, bir farz veya nâfile değildi. Bu yüzden kendisine müsâmaha gösterilmedi.

Peygamberimiz'e müsâmaha ile ikrâm edilmesi, **Süleymân**'a güneşin iâdesiyle ikrâm edilişinden daha güzeldir. Eğer **Süleymân**'a böyle bir müsâmaha gösterilse, güneş iâde edilmezdi.

Ehl-i hakâyık nezdinde kulu Allah'tan alıkoyan dünyâ ve âhirete müteallik her şey, düşmandır. Onlar mümkün olduğu ölçüde bu düşmandan kurtulmak isterler. Onlar mâsivâda bir fazîlet aramazlar. Bu sözün mânâsı budur. Başarıya erdiren Allah'tır.

Şiblî'nin: "Dünyânın yahûdînin ağzında bir lokma olmasını isterdim" sözü dünyânın, nezdindeki aşağılığını gösterir. Dünyânın aşağılığı hakkında Allah Rasûlü'nden şöyle bir rivâyet gelmiştir: "*Dünyâ da, içindekiler de lânetlenmiştir.*"[824] Bir başka rivâyet de şöyledir: "*Nezdinde dünyânın bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı, Allah kâfire bir yudum su vermezdi*."[825]

d- **Şiblî**'nin Bir Başka Sözü

Açıklayacağımız söz, âlimlerin ve fakîhlerin anlamakta zorlandığı **Cüneyd** ile **Şiblî** arasında cereyân eden bir konuşmadır. Rivâyete göre **Şiblî** bir gün arkadaşlarına şöyle demişti: "Ey cemâat! Ben sonsuza doğru geçip giderim, ancak arkamı da görürüm. Sağa ve sola doğru da, sonsuza doğru geçip giderim, ancak yine arkamı görürüm. Sonra geri dönerim. Bu hâllerin hepsini ben, küçük parmağımdaki bir kıl gibi küçük görürüm."

Arkadaşlarından bir grubu **Şiblî**'nin bu söyledikleriyle neye işâret etmek isteğini anlamakta zorlandı. Allah bilir ama, **Şiblî**'nin bu söyledikleriyle işâret etmek istediği şey, kevn âlemidir. Çünkü Kürsî de Arş da muhdes; yâni sonradan yaratılmışlardır. Dünyâda Allah'ın ötesinde bir öte, O'nun altında nihâyeti olmayan bir alt yoktur. Yaratıklardan hiçbiri O'nun kendisini vasfettiğinden başka bir şekilde vasfedip O'na sınır çizmeye muktedir değildir. Yaratıkların ilmi O'nu kuşatamaz. Varlığın yaratıcısı ve meydana getiren sanatkârı O'dur. O ilmiyle de tektir.

Şiblî: “Geri dönüyorum ve bütün bu gördüklerimi küçük parmağımdaki bir kıl gibi küçük görüyorum” sözüyle bunların hepsini yaratmadaki kudretin, kâdir olan Allah’a göre **Şiblî**’nin küçük parmağındaki bir kılı yaratmadaki kadar basit olduğunu ifâde etmek istiyor.

Bir başka yorum da şöyle olabilir: Kevn âlemi ve bütün yaratıklar, mesâfelerinin uzaklıkları, uzunluk ve genişliklerine rağmen Allah’ın büyüklüğü karşısında küçük parmaktaki kıl gibidirler. Hattâ daha da küçük.

Şiblî’nin şöyle bir sözü nakledilir: “Sen şöyle şöyle dediğin zaman Allah ordadır. Ben O’ndan temennî ederim ki bir zerre olayım.” **Şiblî** bu sözüyle sanki Allah Teâlâ’nın: “***Onlar nerede olursa olsunlar Allah onlarla beraberdir***”[826] âyetine işâret etmektedir. Allah hâzırdır, gâib değil. O her yerdedir, ama hiçbir yer O’nu kuşatamaz. O’nun olmadığı hiçbir yer yoktur.

Şiblî: “Ben O’ndan temennî ederim ki bir zerre olayım” sözüyle şunu demek istiyor: Yaratıklar O’nun esmâ ve sıfatlarıyla O’ndan perdelidir. Çünkü onlara kendi isminden ve zikrinden başka bir şey vermemiştir. Onlar bundan fazlasına tâkat getiremezler. **Şiblî** bu konuda şöyle bir şiir söylerdi:

Dedim ki: Onlar benim kitabımı dağıtmadılar mı?
Cevap verdi: Evet. Öyleyse bu cevap bana kâfidir.

Onun bir başka şiiri:

Mutluluk değil midir ki benim evim
Memlekette senin evine komşudur.

Yine şu şiiri okurdu:

Birgün senin bulutun bizi gölgeledi.
Bizi şimşeğiyle aydınlattı, ama yağmuru gecikti.
Bulut parlak değildi, ümid veriyordu.
Yağmur getirmiyordu ki susuzları sulasın.

Şiblî der ki: “Otuz yıl süreyle sabah aydınlığına kadar hadîs ve fıkıh yazdım. Kendisinden bu ilimleri öğrendiğim şahsa dedim ki:

“Ben fıkh-ı ilâhîyi öğrenmek istiyorum. Fakat onu bana kimse söylemiyor.”

Şiblî: “Sabah aydınlığına kadar” ifâdesiyle “hakîkat nûrları doğup kendisinde ilim, fıkıh ve mârifetin hakîkati yerleşinceye kadar” demek istemiştir.

“Bana fıkh-ı ilâhîyi öğret” sözü de “kul ile Allah arasındaki her an ve her göz açıp kapamadaki ahvâli öğret” demektir.

Şiblî, **Cüneyd**’e şöyle sordu: “Kendisine fiilen ve kavlen Allah’ın kâfi geldiği kimse hakkında ne söylersin yâ **Eba’l-Kâsım**?” **Cüneyd** de ona şu karşılığı verdi: “Yâ **Ebâ Bekir**, bu suâl konusunda seninle halkın büyükleri arasında on bin makam var. Bunların ilki, şu anda sende başlayan mahv’dır.”

Bu sözün mânâsı şudur: **Cüneyd**, engin ilim ve sağlam temkîniyle hâlini kontrol eder, söylediklerinde iddiâ korkusuna yer olup olmadığını araştırırdı. Çünkü gerçekten Allah’ın kendisine yeter olduğuna inanan sâdık kimse, bu konuda suâl sorulmaktan müstağnîdir. **Şiblî**’nin **Cüneyd**’e böyle bir suâl sorması, kendi hâlinin ona yakınlığını haber vermektedir.

Ebû Amr b. Ulvân bana **Cüneyd**’in şöyle söylediğini nakletmişti: “**Şiblî** yerinde durdurulmuş, (Hakk’tan) uzaklaşmamıştır. Eğer uzaklaşacak olsa ona (Hakk’tan) bir imâm; bir uyarıcı gelirdi.”

İbn Ulvân der ki: “**Şiblî** bâzen **Cüneyd**’e gelir, bâzı meseleler sorar cevap alamazdı.” **Cüneyd** derdi ki: “Yâ **Ebâ Bekir**, benim sana acıdığım durum budur. Bu sıkıntı, daralma, hiddet, şaşkınlık ve şath, temkin ehlinin ahvâli değildir. Bunlar, bidayât ehli olan mürîdlerin hâlleridir.”

Yine **Şiblî**’den nakledildiğine göre birgün **Cüneyd** kendisine demiştir ki: “Yâ **Ebâ Bekir**, sen ne söylüyorsun?” **Şiblî** de: “Allah diyorum” cevâbını verince **Cüneyd** ona: “Hadi git, Allah sana selâmet versin” demiş ve bununla da: “Sen büyük bir tehlikedesin. Eğer Allah, seni bu “Allah” sözünde mâsivâya yönelmekten selâmete çıkarmazsa hâlin çok kötüdür” demek istemiştir.

Şiblî der ki: “Gelecek bin yıl içindeki geçmiş bir yıl. İşte vakt dedikleri bu. Gölge ve hayâller sizi aldatmasın.”

Yine o şöyle derdi: “Sizin hâl ve vaktiniz kesiktir. Benim vaktimin iki tarafı/başı ve sonu yok.” Bâzen de şatahât türünden şunları söyler:

“Ben vakt’im. Benim vaktim azîzdir. Vakitte benden başkası yoktur. Ben yokum.” Ardında da şu iki beyti okurdu:

Temkin ehli, muâmelesinde temkinlidir.
Hakk’ın emini O’na olan îmânıyla güvenlidir.
Hakk’ın izzeti yücedir. O da ondan izzet bulmuştur.
O’na yakınlık duygusu gelince yakınlık da savrulmuştur.

Bâzen: “Her izzete bakıyorum. Benim izzetimin onlarınkinden üstün olduğunu ve onların izzetini kendi izzetim içinde görüyorum” der, ardından şu âyeti okurdu: “***Kim izzet ve şeref istiyorsa bilsin ki izzet ve şerefin hepsi Allah’ındır***.”[827] Sonunda şöyle derdi:

İzzet sâhibi ile izzetlenen
İzzetinin üstüne izzet kazanır.

Şiblî’nin “vakit” kelimesiyle işâret etmek istediği iki soluk arasındaki nefes; iki hâtır arasındaki düşünme zamanıdır. O zaman birimi Allah ile ve Allah için olursa “vakt” adını alır. Eğer bin senede bir nefes kaçırılacak olsa, üzüntü ve teessüfle ulaşılamıyacak ve bir daha geri gelmeyecek bir şey kaçırılmış demektir. Yâni geçen bin yılda ve gelecek bin yılda olsa; senin iki nefes arasında; içinde bulunduğun an, kaçırmaman gereken demlerdir.

“Azîz”, Allah’ın kendisine izzet verdiği kişidir. İzzet konusunda hiç kimse böyle birine yetişemez. “Zelîl” de Allah’ın başkasıyla meşgûl ettiği kimsedir. Böyle birine zillette hiç kimse erişemez.

Şiblî’nin: “Gölge ve hayâller sizi aldatmasın” sözü Allah’tan başka her şey gölge ve hayâlî varlıktır. Sen Allah ile sükûnete erersen o seni aziz kılar demektir.

“Ben yokum” sözü ise “ben sözümde vakt’im” diyorum; yâni yokum diyorum, demektir. Çünkü buradaki “ben” sözü ile **Şiblî** kendine işâret etmiyor.

“Benim vaktimin iki tarafı yoktur” sözünün mânâsı ise şudur: Vakt dışında her şeyde bir müsâmaha vardır. Allah’tan başkasıyla iştigâl, vakt içinde Allah’ın yaratıklarına sığınmak konusunda, bin yılda bir nefes de olsa, müsâmaha yoktur.

Anlatıldığına göre **Şiblî** şöyle demiştir: “Allah’ım, bende Senden başkasına âid bir bakiyye kaldığını biliyorsan, Sen beni ateşinle yak. Senden başka tanrı yoktur.”

Bu ve buna benzer sözler, **Şiblî**’nin vakti içinde vecdi ölçüsünde gerçekleşen kendisinin anlattığı taşkınlıklardır. Bunlar hâldir, devamlı olmaz. Çünkü hâl gelip geçicidir. Kula bir ân gelir; devamlı olarak kalmaz, Allah’ın velî kullarına bir ikrâmıdır. Hâl kalıcı ve devamlı olsaydı ilâhî hüküm ve emirler, vazîfeler ortadan kalkardı. Âdâb, ahlâk ve muâşeret, kaybolurdu. Görmez misiniz ki Allah Rasûlü’nün ashâbı bu durumu O’na sormuşlar ve demişlerdi ki: “Yâ Rasûlallah, biz senin yanında bulunduğumuz ve senin sohbetini dinlediğimiz zaman kalblerimiz inceliyor. Senin yanından çıkıp işimizin, evimizin, ehlimizin yanına dönünce onlara dalıyoruz.” Allah Rasûlü buyurmuştu ki: “*Siz benim yanımdaki hâlinizi koruyabilseniz melekler sizinle el sıkışırdı.*”[828]

Şiblî’nin bir başka sözü de şöyle: “Gönlüme öyle doğuyor ki, cehennem ateş ve alevi benim bir kılımı yakacak olsa ben müşrik olurdum.” Biz de şöyle diyoruz: “Cehennemin kendine âid yakma özelliği yoktur. Çünkü o da emre muhâtaptır. Cehennem ehline yanmanın acısı, kendilerine yapılan ilâhî taksim ölçüsünde olur.

Şiblî şöyle konuşurdu: “Lezâ ve Sakar (cehennemin bölümleri)’da ne yapayım? Bana göre lezâ ve sakarda oturulur.” Bunlarda kesilme ve yüz çevrilme vardır. Oysa Allah’ın “Allah’tan kesilme” diye anlattığı kişinin azâbı, Lezâ ve Sakar ile azâbından daha beterdir. Çünkü buyrulur: “***Alçaldıkça alçalın orada. Bana karşı konuşmayın***.”[829]

Şiblî bu âyeti okuyan bir hâfızı duyunca: “Keşke ben de onlardan biri olaydım” diyerek bu tür konuşmalara karşı çıktığına işâret etmek istemiş, ardından “keşke ben de bütün acısına rağmen cehennemde konuşmasına cevap verilenlerden olsam” demiştir. Zîrâ insan kendisi hakkında sebkat eden ilâhî hükmün saâdet mi, şakâvet mi; i’raz mı, ikbal mi olduğunu bilmemektedir.

Şiblî bir meclisinde şöyle demiştir: “Allah’ın öyle kulları vardır ki cehenneme girecek olsalar, ateşini söndürürler.” Bu söz, duyanların kabûlde zorlanacağı bir sözdür. Oysa ki Allah Rasûlü şöyle buyurur: “*Kıyâmet gününde cehennem mümine der ki: Çabuk geç ya mümin, nûrun alevimi söndürecek*.”[830]

Şiblî'den nakledilen bu ve benzeri hikâyeler pek çoktur. Ancak biz sözü uzatmaktan sakındığımız için hepsini sunmaya gerek görmedik. Akıllı kişi, azdan çoğu anlayabilir. Başarı Allah'tandır.

3- EBU'L-HÜSEYİN NÛRÎ'NİN BÂZI SÖZLERİ

Bana ulaşan bilgilere göre **Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed Nûrî**, halîfe **Muvaffak** zamanında yaşamıştır. Vezir **Gulâm Halil** onun bâzı düşüncelerine karşı çıkarak kendisini Halîfe **Muvaffak**'a: "Bağdâd'da kanı helâl bir zındık var. Emîrü'l-müminîn onu katlederse, kanının vebâli benim boynuma" diye şikâyet etti.

Halîfe adam gönderip onu huzûruna getirtti. **Gulam Halil**: "Bu adam: Ben Allah'a âşıkım O da bana, diyor" diye şikâyetini tekrarladı. **Nûrî**: "Evet, ben Allah'ın: «***Allah onları onlar da Allah'ı severler***»[831] buyurduğunu duydum. Aşk, muhabbetten daha güçlü değildir. Şu kadar var ki âşık yasaklıdır. Muhıbb ise sevgisinden yararlanır" diye karşılık verdi. Halîfe **Muvaffak**, **Nûrî**'nin sözlerinin etkisinden ağladı.

Nûrî hakkında bir başka şikâyet sebebi şuydu: **Nûrî** bir müezzinin ezânını duymuş ve: "Lânet olsun, Allah kahretsin!" demiş, köpeğin ulumasını duyunca da: "Buyur, işte geldim" demişti. "Niye böyle söylediği" sorulduğunda da şu karşılığı vermişti: "Müezzinin, alacağı ücret için gafletle Allah'ın adını anması gayretime dokundu. Dünyâ metâından aldığı o az bir ücret olmasa, Allah'ın adını bile anmayacak konumda bir adam o. Bu yüzden ben ona: "Lânet olsun, Allah kahretsin" dedim. Allah Teâlâ: "***O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz onların tesbihini anlayamazsınız***"[832] buyurmuştur. Köpek de riyâ ve gösterişten uzak, bir karşılık beklemeden Allah'ı zikretmekteydi. Bu yüzden ona: "Buyur, işte geldim" dedim.

Nûrî bir kere daha şikâyet edilerek halîfenin huzûruna götürüldü. Hakkındaki iddiâya göre şöyle demişti: "Ben dün gece evimde Allah ile beraberdim." Kendisine bu söz hakkındaki görüşü soruldu. Dedi ki: "Evet, ben her saat Allah ile beraberim. Evde olduğum zaman da, halkın içinde olduğum zaman da O'nunla beraberim. Kim dünyâda iken Allah ile beraberse âhirette de O'nunla beraberdir. Allah'ın sözü de öyle değil mi? "***Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin***

kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şahdamarından daha yakınız."[833]

Bu sözleri dinleyen halîfe, ona eliyle dokundu ve dedi ki: "Dilediğini konuş!" **Nûrî** onların daha önce hiç duymadıkları şeyler söyledi. Halîfe ağladı, yanındaki topluluk da ağladılar ve dediler ki: "Bunlar, mârifetleri başkalarından üstün olan kişiler!"

Ebû Amr b. Osman anlatıyor: **Ebu'l-Hüseyin Nûrî**'ye sattığı bir tarlanın bedeli olarak üç yüz dînar getirdiler. O onları alıp köprünün üstüne çıktı ve tek tek suya atmaya başladı. Bir yandan da şunları söylüyordu: "Sevgilim, böyle şeylerle beni tuzağa düşürmek mi istiyorsun?" Halktan biri "Çok kötü yaptı, keşke öyle yapacağına bunları hayır yolunda harcasa kendisi için daha iyi olurdu" dedi. Ben de diyorum ki: Eğer bu dinarların, göz açıp kapayacak kadar bir süre de olsa, insanı Allah'tan alıkoyacağı biliniyorsa, onlar hakkında vâcib olan bir defada suya atılmaktır. Tâ ki insan hemen bu fitneden kurtulabilsin. Nitekim Allah Teâlâ, **Süleymân** (a.s.)'ın durumunu haber verirken: "***O atların boyunlarını ve bacaklarını sıvazlamaya başlamıştı***"[834] buyurmakta ve onun da hayvanlara meylettiğine işâret etmektedir. Nitekim yukarda bu konu anlatılmıştı.

Ebu'l-Hüseyin, vecd ve işâret ehliydi. O'nun anlaşılması zor sözleri ve pek çok şiirleri vardır. O büyük bir denizin dalgıcı idi. Ondan nakledilen sözlerden biri de "kurbu'l-kurb"dur. Biz o söze "bu'dü'l-bu'd" sözünü anlatırken işâret etmiştik. Bu, mânâsı ancak ehlince anlaşılabilen bir kavramdır. O'nun mânâsı "mukarreblerin günahı ebrârın hasenâtı sayılır" sözüne yakındır. "Mürîdlerin ihlâsı, âriflere göre riyâdır" sözü de bu anlamadır.

Ebu'l-Hüseyin'in **Ebû Saîd Harrâz**'a yazdığı beyitler:

Andolsun ki, sırrımı ve sırrını başkasına söylemedim,
Sırlarımızın sırr kalması için ve yayılmasından korkarak.
Ben kavuşmam sırasında bir defa bile ona bakamadım.
Ki bakan gözler, bizim işâretlerimize şâhid oluverir diye.
Lâkin düşünceyi onunla aramda elçi yaptım.
O da gönüllerin neler gizlediğini ortaya koydu.

Bu beyitlerde ilginç işâretler, insana mahsûs sırları anlatan hayret verici mânâlar vardır. Öyle bir vecd hâliyle konuşuyor ki, bunları ona

sıfat olarak izâfe etmek mümkün değil. **Nûrî**'nin böyle sözleri çoktur. Anlattıklarımız yeterlidir. Başarı Allah'tandır.

4- Ebû Hamza Sûfî'nİn Bâzı Sözlerİ

Ebû Hamza sûfîlerin büyüklerindendir. İşâret ve ibâre ehli bir zâttır. Anlaşılması zor sözleri vardır. **Ahmed b. Ali Vecîhî** bana **Ebû Ali Ruzbârî**'den naklen şunları söylemişti: "**Ebû Hamza**'ya "hulûlî" damgası vurulmuştu. Bunun sebebi şuydu: **Ebû Hamza** ne zaman rüzgâr hışırtısı, su şırıltısı ve kuş cıvıltısı gibi bir ses duysa hemen bağırır ve "buyur" derdi. Bu yüzden ona "hulûlî" dediler. Çünkü halk, onun bu sözündeki inceliği kavramaktan çok uzaktı. Bu durum, kalbleri Allah'ın huzûrunda bulunduğu duygusuna sâhip, dâimâ O'nun zikriyle meşgûl, eşyâyı "Allah için, Allah'tan, Allah ile ve Allah'a dönecek" olarak görenlerin hâlidir. Bu yüzden böyleleri bir ses duysa sanki onu Allah'tan duymuş gibi olurlar. Böyle bir durum, ancak Allah ile cem' hâlini idrak edenlerde bulunabilir. Hiçbir organını mâsivâya çevirmeyen kişiye işittiği ve gördüğü şeylerde Allah'tan bir idrâk ile hakâyık vâki olur.

Bana ulaşan bir habere göre **Ebû Hamza**, **Hâris Muhâsibî**'nin evine gitti. **Hâris**'in iyi bir evi ve temiz giysisi vardı. Evinde bir de kuş bulunuyordu. Kuş ötmeye başlayınca **Ebû Hamza**: "Buyur Efendim" diye bir nârâ attı. **Hâris** kalktı ve bıçağa sarılıp: "İçinde bulunduğun bu hâlden tevbe etmezsen seni keserim" dedi. **Ebû Hamza**: "Sen benim bunu dinlememi hoş karşılamıyorsun. Öyleyse niçin kül ile karışmış kepeği yemiyorsun? Güzel yiyecekler, geniş ev ve güzel libâsla senin ne işin var?" diye çıkıştı. **Ebû Hamza** bu sözleriyle **Hâris**'e: "Senin bana karşı çıkışın mübtedî mürîdlerin hâllerine benziyor. Nefsine karşı toleranslı davranışın ve geniş imkânlardan yararlanman ise böyle imkânlar içinde bulunmaları kendilerine zarar vermeyen nebîlerin ve sıddîkların hâline benziyor" demek istemişti.

Horasanlı bir zât **Ebû Hamza**'nın yanına geldi. Ona emn/güven konusundan sordu. **Ebû Hamza** ona şunları söyledi: "Bir adam tanıyorum, sağ yanında yastık, sol yanında yırtıcı hayvan olsa, hangisine yaslanacağına aldırmaz." Sanki o bu sözüyle kendine işâret ediyor ve "emn" hâlinin bu sıfatı olmayanlar için geçerli olmayacağını belirtiyordu.

Horasanlı zât, **Ebû Hamza**'ya: "Bu söylediğin söz, bir şathdır. Bunun bilgisini ve ölçüsünü getir" dedi. Ardından: "Ey bedbaht, benim tanıdığım biri var, doğuda olmayı murad ettiği hâlde batıda bulunsa, gönlünde bir değişiklik olmaz" dedi.

Bunları söyleyip dışarı çıkan Horasanlı'nın ardından **Ebû Hamza** şöyle konuştu: "Ben kırk gün yemeden ve uyumadan durdum. Sonra bana bu adamın söylediği ilim zâhir oldu." **Ebû Hamza** bu sözleriyle sanki "emn" sıfatının, bu hâlde olmayan kimseler için geçerli olmayacağına işâret ediyor, Böylece **Ebû Hamza**'nın söylediklerinin anlamı genişlemiş oluyordu.

Biri çıkar da: "Bu söz çoğunluğun görüşüne göre bir iddiâdan ibârettir" diyecek olursa, şöyle karşılık veririz: Eski sûfîlerin sözlerini gerekçe yapmak niçin câiz olmasın? Onların sözlerinden nakledilenlerin bâzen bir başka yorumu da vardır. Allah Teâlâ buyurur: "***Rabbının nîmetini, minnet ve şükranla an***!"[835] Allah Rasûlü de şöyle buyurur: "*Allah verdiği nîmetinin eserini kulunun üstünde görmekten hoşlanır*."[836]

Bu anlayış ve kavrayışa ermek de en büyük nîmetlerdendir. Bu yüzden Allah'ın verdiği bu tür nîmetleri anlatmak da câizdir. Kim bundan başkasını söylerse delîl ve açıklamaya muhtâçtır.

Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, II, 244; Deylemî, *el-Firdevs*, II, 309.

Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16.

el-İsrâ, 17/13.

Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 26.

Fussilet, 41/11.

el-Bakara, 2/245.

en-Nâziat, 79/24.

Tâhâ, 20/14.

el-Hucurât, 49/12.

et-Tevbe, 9/30.

el-Mâide, 5/18.

el-Enbiyâ, 21/23.

Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münâfikîn, 71.

el-Kehf, 18/74.

el-Kehf, 18/75-76.

Aliyyü'l-kârî, *el-Ensâru'l-merfûa*, s. 291-292; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 173.

Ebû Dâvud, Sünnet, 13; İbn Mâce, Zühd, 37.
Buhârî, Enbiyâ, 24.
İbn Mâce, Et'ime, 30.
el-Hadîd, 57/21.
Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II, 162.
Buhârî, Bedü'l-halk, 7.
Kaynağı bulunamadı.
Buhârî, Zekât, 18; Müslim, Akdiye, 14.
Sâd, 38/30-33.
Sıvazlama/mesh fiilinin kesmek anlamına geldiği hakkında bkz. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul 1389, VIII, 29.
Hz. Ali için de güneşin geri döndüğü nakledilir. Bkz. *Keşfü'l-hafâ*, I, 428.
Buhârî, Cihâd, 98; Müslim, Mesâcid, 202-206.
Tirmizî, Zühd, 14; İbn Mâce, Zühd, 3.
Tirmizî, Zühd, 14.
el-Mücâdele, 58/7.
Fâtır, 35/10.
Müslim, Tevbe, 12-13.
el-Müminûn, 23/108.
Hilyetü'l-evliyâ, IX, 329.
el-Mâide, 5/54.
el-İsrâ, 17/44.
Kaf, 50/16.
Sâd, 38/33.
ed-Duhâ, 93/11.
Zağlûl, *Mevsûatü etrâfi'l-hadîs*, I, 257.

C- HAKSIZ YERE İTHAM EDİLEN BÂZI SÛFÎLER

Sûfîlere düşmanlık besleyen, onları şikâyet edip sultanların huzûruna çıkartan birtakım insanlar vardır. Sûfîlerle aralarında düşmanlık bulunan ve onların fikirlerinin bâtıl olduğunu iddiâ eden bu kişiler iki çeşittir:

1- Sûfîlerin ilimlerindeki incelik ve hâllerindeki yücelik sebebiyle, sözlerinde işâret ettikleri mânâları kavrayamayanlar. Böylelerini, kavrayamadıkları bu mânâları araştırmaya sevkedecek aklî bir etken, dînî bir öğüt de bulunmadığı için bunlar, işin aslını ehlinden sormaya yönelmezler. Halk arasında sûfîler hakkında yaygın yanlış bilgilerden duydukları sözler sebebiyle kendilerini helâk edecek bir daralma hissederler. İçlerinde tevbe ile bu hâlden dönüp gerçeğe yönelenler olduğu gibi, bu hâl ile ölüp Allah'ın azab ya da afvıyla karşılaşacak olanlar da vardır.

2- Sûfîlerin sözlerindeki maksad ve mânâları bilen, onlarla bir süre beraber bulunduktan sonra, hâllerine dayanamayıp nefs ve şeytânın çağrısına uyarak riyâset sevdâsına düşen, dünyâ malı toplamaya yönelerek sûfîlere karşı düşmanlık ve çekişmeye kalkışanlar. Böyleleri bu sıfatlarıyla sûfîlere karşı dil uzatmaya; haddi aşmaya kalkışırlar. Bunu dünyâlık toplamaya ve avâmın gönüllerini çelmeye vesîle görürler. Hevâ ve heveslerinin kendilerini esir, şeytâna köle yapmasına aldırmadan işi haram yemeye, günaha girmeye, yalancı şâhidliğe, hattâ Allah'a ve Rasûlü'ne iftirâya kadar vardırırlar. Allah'ın velî kullarına sövüp saymaya yeltenir; onları küfür, zındıklık, bid'at ve dalâlete nisbete kalkışırlar. Avâm-ı nâsın câhillerini onlara karşı kan dökmeye varacak biçimde tahrîk ederler. Böyleleri nice velîleri katletmiş ve nice Allah'a tâat ve kullukla meşgûl grupları dağıtmıştır. Allah yeryüzünde bunlardan daha şerli bir grup yaratmamıştır. Ben bunların hikâyelerini, sûfîlere olan düşmanlıklarından bildiklerimi sayacak olsam söz uzayıp gider. Fakat bunların bir bölümünü kısaca zikredeceğim inşâallah.

1- **Zünnûn Mısrî**

Zünnûn zındıklık ve küfr ile ithâm edilmiş; sorguya çekilmek üzere sultanın huzûruna çıkarılmış, ancak soruşturma sonucunda izzet ve ikrâm ile geri gönderilmişti.

İbnü'l-Ferecî anlatıyor: Ben **Zünnûn** ile bir kayığa binmiştim. **Zünnûn**'a: "İşte şunlar, senin hakkında sultanın huzûrunda zındıklık ithâmında bulunanlar" dediler. **Zünnûn**: "Allah'ım, eğer onlar yalancı iseler canlarını al!" diye bedduâ etti. **Zünnûn** sözünü tamamlar tamamlamaz, kayık devrildi ve içindeki bu insanlar boğuldular. Ben **Zünnûn**'a dedim ki: "Tamam bu insanlar fısk yolunu tutmuşlardı. Peki kaptanın günahı neydi?" **Zünnûn**: "O da niye fâsıkları taşıyor?" dedi ve ardından: "Bunların kıyâmet gününde boğulmuş olarak kalkmaları, yalancı şâhid ve iftirâcı olarak kalkmalarından daha iyidir" diye ilâve etti. Bunları söyledikten sonra da şöyle bir sarsıldı ve dedi ki: "İzzet ve celâline andolsun ki, bundan sonra ebediyyen yaratıklarına bedduâ etmeyeceğim."

2- **Semnûn Muhib**

"Muhibb" yâni âşık lâkabıyla anılan **Semnûn** güzel yüzlü, tatlı dilli, aşk konusunda söz söylemede başarılı bir zâttı. Bir kadın ona tutuldu. **Semnûn** bunu öğrenince o kadını meclisinden kovdu. Kadın, **Cüneyd**'in meclisine gidip: "Benim Allah'a giden yolumun üzerinde duran ve önümü kesen bir adam hakkında ne dersin?" diye sordu. **Cüneyd**: "Allah gitti, adam kaldı" dedi. (Yâni senin niyetin Allah değil, adam.) **Cüneyd** kadının murâdını anladığından başka cevap vermedi ve: "Hasbunallahu ve ni'me'l-vekil/Allah bize yeter, O ne güzel vekildir" demekle yetindi. Kadın daha sonra **Semnûn**'a evlenme teklif ettiyse de kabûl etmedi. Kadın, **Gulâm Halîl**'in sûfîlere karşı düşmanlık beslediğini duyunca ona gitti ve: "Falan ve filan sûfî kişiler, her gece benimle haram yolla bir araya geliyorlar" dedi. **Gulam Halîl** de onları: "Bunlar zındıktır ve kanları helâldir" diye şikâyet etti. Devrin halîfesi boyunlarının vurulmasını emretti. Nihâyet Allah onların gerçek durumları ortaya çıkarınca ölümden kurtuldular.

3- **Ebû Saîd Harrâz**

Ebû Saîd Harrâz'a da âlimlerden bir grup karşı çıkmış ve *Kitâbü's-sırr* adlı eserindeki bâzı ifâdeleri sebebiyle küfür isnâd etmişlerdi.

Onların mânâsını kavrayamadıkları sözlerden biri şuydu: “Allah’a yönelip zikre bağlanan bir kul, kurb-i ilâhî noktasında zikre devâm eder ve ta’zîm-i ilâhî’den kendisine izin verildiği ölçüde müşâhede ve mutâlaada bulunur. Nefsini ve mâsivâyı unutur. Sen ona: “*Sen neredensin ve ne istiyorsun*?” diye sorsan, o sâdece: “*Allah*!” diye cevap verir.” **Ebû Saîd**’in kitaplarında bu tür sözlere rastlamak mümkündür. Ben bunları ilgili bölümde açıkladım.

4- **Amr b. Osman Mekkî**

Amr b. Osman Mekkî’nin havâs ilmine âid harflerle ilgili (ilm-i hurûf) birtakım bilgileri vardı. Bu bilgiler talebelerinden birinin eline geçti. O da bu kitabı alıp gitti. **Amr b. Osman** durumu öğrenince dedi ki: “Bunu alanın elleri ve ayakları kesilip boynu vurulacak!” Derler ki: “**Mekkî**’nin bu kitabını alıp giden **Hüseyin b. Mansûr Hallâc** imiş.” Nihâyet helâk oldu ve **Amr b. Osman**’ın söylediği şeyler onun başına geldi.

5- **Sehl b. Abdullah Tüsterî**

Sehl b. Abdullah, ilmi ve şiddet-i ictihâdı sebebiyle şöyle demiştir: “Tevbe, kulun üzerine her nefesle birlikte farzdır.” **Sehl**, ilim ve ibâdetle anılan bir adamın civârında bulunuyordu. O adam **Sehl**’i tekfir edip halkı onun aleyhine tahrik etti. Bu tahrik üzerine halk ona saldırdı. **Sehl**’in Tüster’den çıkıp Basra’ya gitmesinin sebebi budur.

6- **Ebû Abdullah Hüseyin b. Mekkî Subeyhî**

Ebû Abdullah Subeyhî, ilm-i esmâ ve sıfât ile hurûf konusunda söz söylemiştir. **Ebû Abdullah Zübeyrî**, onu tekfir ederek halkı üzerine tahrik etmiştir. **Sehl b. Abdullah**, **Ebû Abdullah Subeyhî**’ye demiş ki: “Biz insanlara tahta kutuyu/en basit sırları açtık, onlar buna bile dayanamadı. Sen niçin bilmedikleri şeyleri onlara söylüyorsun?” **Ebû Abdullah**’ın Basra’dan çıkış sebebi budur. Şüşter/Tüster[837] şehrinde öldü, kabri de oradadır.

Rivâyete göre **Ebû Abdullah Subeyhî**, ibâdet ve çalışmalarının çokluğu sebebiyle yeraltındaki evinden otuz yıl süreyle çıkmamıştır. Mârifet ile ilgili söz söyleyince âlem dehşete kapılmış ve onu hased etmişlerdir.

7- **Ebu'l-Abbâs b. Atâ**

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Atâ, ilminin derinliğine, mârifetinin genişliğine ve konuşmasının güzelliğine rağmen küfür ve zındıklıkla ithâm edilerek sultana şikâyet edildi. **Ali b. Îsâ** isimli vezir, kendisini çağırttı ve dövdürüp işkence ettirdi. **İbn Atâ** ona: "İyi davran bre adam!" diyecek oldu. Vezir iyice kızarak ayakkabılarını çıkartıp falakaya yatırttı. Bu olay onun ölüm sebebi olmuştur.

8- **Cüneyd Bağdâdî**

Cüneyd, ilmî derinliği, kıvrak anlayışı, evrâd ve ibâdetlere devamı, akrânına ilim ve din açısından üstünlüğü sebebiyle: "*Tâvûsü'l-ulemâ*" lâkabıyla anılmasına rağmen kaç kere aranmış, yakalanmış; hakkında küfür ve zındıklık ithâmında bulunulmuştur.

Bunları anlatmak sözü uzatır. Biz bu kadarını zikretmekle çağdaşlarımızın sûfîlere dil uzatmasına şaşılmamasını anlatmaya çalışıyoruz. Bu isnâd ve iftirâlar eskiden beri vardır.

9- **Âmir b. Abdükays**

Bu konuda ilk sınanan tâbiînden **Âmir b. Abdükays**'tır. Hz. **Osman**'a: "Kendisinin **İbrâhim**'den daha hayırlı olduğunu söylüyor. Allah'ın helâl kıldıklarını haram kılıyor" diye şikâyet edilmişti. Hz. **Osman**, **Muâviye**'ye bir mektup yazarak **Âmir b. Abdükays**'ı bir devenin sırtında kendisine yolladı. Şam'da, sorgu suâlden sonra **Âmir**'in durumu ve mevkii anlaşıldı. Muâviye kendisine birtakım ikrâmlarda bulunarak geri gönderdi. **Âmir**'den bu yana durum hep aynıdır. Bu tür insanlar eziyet, iftirâ, red ve karşı çıkma gibi kötü muâmelelere tâbî tutulmaktadırlar. Bu durumu ancak Allah Rasûlü'nün şu hadîsiyle açıklamak mümkündür: "*Biz peygamberler cemâati, insanların en çok belâya dûçar olanlarıyız. Sonra da bize benzeyen velî ve sâlih kullardır. Kul dînî durumuna göre belâya dûçâr olur. Eğer dîninde salâbet sâhibiyse belâsı da ona göre şiddetli olur*."[838] Allah en iyi bilendir.

Bu tür bir belâya uğrayana gereken ancak sabırdır. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir. Sabır, kurtuluşun anahtarıdır. Sabır konusunda **Ali b. Ebû Tâlib** için şöyle bir şiir söylenmiştir:

Yerinde sabır ne kadar özeldir!
Aslında her yerde sabır güzeldir.

Sabrın sonuçları sana yeter.
Sabrın karşılığının bedeli olamaz.
bkz. Rıza Kurtuluş, “Şüşter”, *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXIX, s. 276.
Buhârî, Merdâ, 3; Tirmizî, Zühd, 57.

D- DURUMLARI TARTIŞMALI BÂZI SÛFÎLER

1- **Ebû Bekir Ali b. Hasan b. Yezdânyâr**'ın Durumu

Ebû Saîd b. Abdülvehhâb bana şöyle anlatmıştı: **İbn Yezdânyâr**, Bağdâd'a geldiği zaman ben oradaydım. Şeyhler onu küfür ile ithâm ederek Bağdâd'ı terke mecbûr etmişlerdi. Bağdâd ulemâsı da ona karşı çıkınca o: "Ben bundan başka bir şey söyleyecek durumda değilim" dedi ve nihâyet halk arasına karıştı. Bir süre sonra halk ile arasında sulh meydana geldi.

Ebû Bekir b. Yezdânyâr şeyhlerle sohbet eden, onların sohbetlerine katılan, mârifet, ahvâl ve makamât konusunda sorulara cevap veren biriydi. Bu hâl üzre bir süre yaşadıktan sonra memleketine döndü. Nefsi kendisini esir ederek baş olma ve mal toplama sevdâsına düşürdü. Halka şirin görünmek için kendi şeyhlerine bile dil uzatıp onları bid'at, dalâlet ve cehâletle ithâm etmeye başladı. İnâdla onlara karşı düşmanlık yolunu tuttu. Böylece de kendisini belânın içinde buldu. Hayâ duygusunu kaybetti, kovuldu. Oysa ki daha önce saygın kişilerdendi. Mârifetin ardından onları redde kalkıştı. Görüşüp kaynaştığı sûfîlerden ayrıldı. Emâneti zâyi etti, hıyânete düştü. Hucceti terketti, kendini denize attı. Ok kabında sûfîlere atacağından başka ok kalmadı. Onların yöneldiklerinden başka, çirkin gördüğü şey kalmadı. Hatta muhtelif beldelerin halkını onlardan sakındırmak için mektuplar yazdı. Sûfîleri bid'at ve dalâlete nisbet eden ibâreler kullandı. Bunların hepsini baş olmak, halk arasında bir mevki sâhibi olmak sevdâsıyla yaptı. Bütün bunlardan çok kısa süreli bir mutluluk kazanmışsa da, hemen ardından üzüntüye dûçâr oldu. Kendisine kâr olarak yorgunluk, utanç, pişmanlık ve kıyâmete kadar kınanmadan başka bir şey kalmadı.

Allah; sûfîlerin, şeyhlerinin ve imâmlarının şeref ve mertebelerini yüceltmiştir. Yapılan bu ta'n ve sataşmalar, aklı başında fakîhler ve ilim ehli nezdinde onların değerlerinde bir eksilme meydana getirmemiştir. Aksine fazîletleri artmış; Allah ebediyete kadar onların değerlerini eksiltmeden yüceltmiştir. Sûfîlere sataşanlar günaha düşmüş, yadırganmış, hüsrana uğrayarak kıyamette "kötü" diye

anılmaya lâyık olmuş ve tam bir sapkınlık ile hüsrana uğramışlardır. Allah sizleri ve bizleri bu tür şaşkınlıklardan korusun.

Abdürrahim Kannâd, **İbn Yezdânyâr**'ı ve onun sövüp saydığı meşâyihi vasfederek nazmen şunları söylemektedir:

Kaldıramıyacağın bir yükün altına girmişsin,
Bu kadar zorluğun üstesinden nasıl geleceksin?
Kendini kahramanlıkta pek yüceltmişsin,
Ama Allah adamlığının temelini bilmiyorsun.
*Allah adamlarından biri, rûhu şâd olsun, **Cüneyd**'dir,*
Kudsiyet meltemi ona kol kanat germiştir.
Özünü ve hakîkatını bilmediğin şeye nasıl ulaşırsın?
*Sen yerdesin, **Cüneyd** ise göklerin hilâlidir.*
***Nûrî** aleyhinde konuşman ise şaşılacak şey!*
Bu tür sözlerin seni küçük düşürmektedir.
Tasavvuf büyüklerini kınaya kınaya sevemez oldun,
Fakat sen asla onlardan biri gibi olamazsın.
Nasıl oluyor da sen onları kınamaya kalkıyorsun?
Sen bu ordunun dikeni, onlar ise gülüdür.
***Semnûn**'u, ardından Mısırlı **Zünnûn**'u kınayan;*
Onlara çamur atan yolunu sapıtmıştır.
***Câfer Huldî**'nin hakkını ise hiç gözetmezsin.*
Bütün hayrı bundan ibâret olandan ne umulur?
Hiç zevâl bulmayacak kal'ayı tahkîm eden efendiye
Hakaret eden kimseden ne iyilik beklenebilir?
Sûfîler konuştukları zaman hak lisânı üzre
Konuşurlar, dillerinde zâhir olan haktır.
Gizleyen onları gizlemiş, sırr sırrın olduğu
Yerde meydana çıkmamış, hâlleri gizlenmiştir.
Sûfîler gönüllerindekini gizleme ihtiyâcı duydular,
Sırrı önüne gelene açıklayan onun canına okur.
Konuştukları zaman remz ve işâretlerini anlayamazsın,
Susunca söylemediklerinin anlamını nerden bileceksin?
Kötü niyetlilere hakkı duyurmak için bu kadarını açtık,
Dâvâsı bâtıl olanın eline geçecek bir "hiç"ten ibârettir.

Rivâyete göre **İbn Yezdânyâr**, **Şiblî**'nin yanına varır ve: "Senin yanına bir mesele sormak için geldim" der. **Şiblî** şu karşılığı verir: "Eğer aramızda bir ortak nokta olsa hiç birbirimize güçlük çıkarmak istemezdim. Ama seninle biz iki ayrı görüşe sâhip kişileriz."

Şiblî, **İbn Yezdânyâr**'ın eski şeyhlere karşı ta'n ve sövüp sayma sayılabilecek sözlerini duyunca ona: "Ermeni öküzü" demeye başlamıştı. Onun yanından gelenlere: "Şu Ermeni öküzünden ne haber?" diye sorarmış.

Vecîhî bana **Ebû Ali Ruzbârî**'den naklen şöyle anlatırdı: "Ben Bağdâd'da **İbn Yezdânyâr**'ı gördüm. Ona ilmî sorular sordum, güzel cevaplar verdi. Sonra da "yakîn" ile ilgili bir soru sordum. Ona cevap vermede zorlandı, hattâ cevap da veremedi. Ben: "Haydi cevap ver" diye sıkıştırınca dedi ki: "Borcunu ödeyinceye kadar sana cevap vermeyeceğim." Belki de **İbn Yezdânyâr**, **Ebû Ali Ruzbârî**'nin kendisinden borç isteyeceğini sanmıştı.

Ebû Ali Ruzbârî arkadaşlarına dönüp: "Arkadaşlar böyle davranışları firâset saymayın; çünkü bu davranış sıradan bir tavırdır" deyince **İbn Yezdânyâr** cemâatten utanıp oradan ayrıldı.

Hüseyin b. Abdullah Fârisî bana **Ebû Bekir Fârisî**'den naklen şöyle anlattı: **İbn Yezdânyâr**'ın yanına vardım. Meclisinde bulundum. Konuşması bitince bana: "Irak sûfîleri (**Cüneyd**, **Sevrî** ve **Şiblî**) hakkında ne düşünüyorsun?" diye sordu. Ben de: "Onlar tevhîd erbâbıdır" diye cevap verdim. O benim bu cevâbıma öfkelendi, ayağa kalktı ve dedi ki: "Ey adam, Allah'tan kork! Kalk ve buradan; bu beldeden çık git. Bu gece burada kalma! Çünkü bu gece burada kalacak olursan sana bir kötülük ulaşabilir. Başına bir şey gelebilir. Boynun vurulmak gerekebilir. Bu seninle benim aramda bir emânet/sırdır." Bunun üzerine **Ebû Bekir Fârisî** kalkıp gitti.

Ben bu hikâyeleri anlattım ki bu kitaba başvuran, gerçek sûfîlere ta'n edenlerin ne dîne, ne de emânete bağlı kaldığını; onların hepsinin dîni küçümseyen kimseler olduğunu görsün. Allah sizi ve bizi böyle bir âkıbetten korusun.

2- **Muhammed b. Mûsâ Ferganî** (**Vâsitî**)'nin Durumu

Ben, **Vâsitî**'nin sözlerinin çoğunu inceledim; onların doğru olduğunu gördüm. Söylediklerinin çoğunun Irak tasavvuf menbaından beslendiği anlaşılmaktadır. Onun sözlerinin çoğunu

Iraklılar'ın eserlerinde gördüm. Sözlerine yapılmış birtakım îtirazlar varsa da, ben onun gâyesinin sağlam olduğunu, zikrettiğim geçmiş şeyhlerin sözleri gibi, görüşlerinin temel esaslara bağlı bulunduğunu söyleyebilirim.

Vâsitî, Merv'de ikâmet etmiş, Horasan'da Mervliler'den daha çok kendi ilmini kavrayabilecek, sözlerini anlayıp hüküm çıkarabilecek insanlar bulamamıştır. Anlatmaya kalkacak olursak onun işâretleri çoktur. Şu kadar var ki sağlam bilginin azı çoğuna da delîldir. Azından çoğu hakkında bir fikir anlaşılabilir. Başarı Allah'tandır.

Vâsitî nisbesiyle tanınan **Muhammed b. Mûsâ** şöyle konuşurdu: "Zikreden iftirâ etmiş olur. Sabreden cür'etkâr olur. Şükreden uzak olur." Böyle bir söz **İbn Atâ**'dan da nakledilir. Ancak bu söz, **Vâsitî**'nin yazdığı kitaplarda yer almaktadır. Sözün zâhirî mânâsı pek hoş olmadığı gibi karşı görüştekilere söz söylemeye fırsat verecek bir yapıdadır. Ancak onun sözünde işâret etmek istediği, mânâ açısından doğrudur. Şöyle ki:

"Zikreden iftirâ etmiş olur." Bu sözün pek çok yorumu vardır. Birinci mânâ şudur: Bu sözle Allah'ı lâyık olduğu vechile zikrettiğini sanan kimsenin iftirâ etmiş olduğu murâd olunmuştur. Her ne kadar Allah'ı zikrediyor olsa bile.

İkinci mânâ şudur: Allah'ı diliyle zikredip kalbiyle zikretmeyen âdeta O'na iftirâ etmiş olur. Çünkü iftirâ kizb; yâni yalandır. Yalan da nifaktır, dil ile kalbde bulunanın aksine ve farklı şeyler söylemektir. Nitekim "Allahu Ekber" dediğin zaman Allah'ı dilinle zikretmiş olursun. Eğer kalbinde Allah'tan daha yüce ve daha büyük bir şey varsa, senin zikrin Allah'a bir iftirâ olmuş olur. Bu sözün mânâsı Allah bilir ama budur.

Üçüncü bir mânâya göre bu sözün anlamı şudur: Hakîkî anlamıyla zikrettiğini zannederek Allah'ı anan kimse, Allah'ın kendisini zikrinin, kendisinin Allah'ı zikrinden önce olduğunun farkına varıncaya kadar Allah'a iftirâ etmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ: "***Allah'ı anmak elbette*** (ibâdetlerin) ***en büyüğüdür***"[839] buyurur.

"Sabreden cür'etkâr olmuştur" sözünün muhtemel bir kaç yorumu vardır. Birinci yorum şudur: Mihnet, sıkıntı ve belâlara Allah'ın yaratıklarından hiçbiri tâkat getiremez. Allah'tan gelen belâlalara sabrederek tahammül gösterenler, bunu ancak kendilerine verilen tahammül gücüyle başarabilirler. Nitekim Allah Teâlâ buyurur:

“***Sabret, senin sabrın da ancak Allah’ın yardımı iledir***.”[840] Sabrında kendine âid bir nisbet taşımadığı hâlde kendisinin sabrettiğini, ya da zerre miktârı bir sıkıntıya sabredebileceğini zanneden kimse cür’etkâr olmuş demektir. İctirâ, cür’et ve cesâret demektir.

İkinci yorum: Belâ olaylarına sabır ve tahammül göstermek, sâhibini cesâret ve iddiâ sâhibi yapar, mihnet ve sıkıntılara dâvetiye çıkarır. Hoşa gitmeyen olaylar karşısında acz ve korkaklık ise, sâhibine yokluk ve ilticâ duygusu verir. Doğrusu “havf ve recâ arasında olmak”tır. Nitekim **Yahyâ b. Muaz Râzî** der ki: “Huzûr-ı ilâhî’de boynumu büken günah bana, şımarıklık veren tâattan daha sevimli gelir.” “Sabreden cür’etkâr olmuş olur” sözünün mânâsı budur.

“Şükreden ondan uzaktır.” Şükür, nîmet karşılığıdır. Gönlünde şükrettiği hâlde nîmetin azaldığı düşüncesini taşıyan kişi, bu konuda bütün gayretini; canını verecek, rûhunu telef edecek şekilde sarfetse bile, şükürden uzaktır; yâni Allah’a yönelenler mertebesinden ayrılmış sayılır.

Diğer bir yoruma göre, şükür hâriç her amelin bir sınırı ve nihâyeti vardır. Şükür ise tekrar şükrü gerektiren bir nîmettir. Nitekim haberde şöyle gelmiştir: **Mûsâ** (a.s.): “Ya Rabbi sana nasıl şükredeyim? Benim sana olan şükrüm, yine senin bana bir nîmetindir. Bana ondan dolayı da bir şükür gerekir” dedi. Allah Teâlâ ona şöyle vahyetti: “Ey **Mûsâ**, işte şimdi gerçek şükre eriştin.” O bu sözüyle şükür ile bütün meşgûliyetlerden sıyrıldığını ifâde etmiş oluyordu. Şükür nîmettir. Şükür üzerine şükür, yine nîmettir. Bu silsile böyle sürüp gider.

Benim buraya kadar yazdıklarım, bu konudaki ayrıntılı açıklamalardır. Bu konunun kısaca anlatımı ise şöyledir: Hareket, düşünce, fiil ve hâl türünden kula izâfe edilen şeylerin hepsinin gerçek fâili Allah’tır. Bütün hareket ve düşüncelerinde Hakk’ın kıyâmını; yâni kendisinin O’nunla kâim olduğunu düşünemeyen, böylece de fiillerinin kemâlini görmekten uzaklaşamayan kişi zikrederse iftirâ, sabrederse cüret, şükrederse uzaklaşmış olur. Başarı Allah’tandır.

Beni bu konudaki açıklamaları çoğaltmaya sevkeden sebep, araştırıcı ve vâizlerin, hikmet ehli kişilerin ilim ve sözlerinin her kelimesinin altında hazîneler bulunduğunu anlamaları ve bu

hazînelerden yararlanmalarıdır. Bunun yolunun samîmî bir istek ve yorgunluktan geçtiğini iyice kavramalarıdır. Kimseye bu ilimden duyduğu bir şeyi ibârelerle süsleyip kendi görüşüyle yorumlaması gerekmez. Çünkü böyle bir şey insanın ayaklarını kaydırabilir. Helâk ve dalâlete dûçâr edebilir. "***Allah hâinlerin hilesini başarıya ulaştırmaz***."[841] **Vâsitî**'nin sözleri ve ona izâfe edilen görüşler, insanların bir grubunu helâke götürmüştür. Çünkü onlar, **Vâsitî**'nin sözlerini ve bu sözlerdeki maksadını kavrayamamışlardır.

Vâsitî'den ve Irak sûfîlerinin diğer bâzılarından nakledilen sözlerden biri de şudur: "Hakk'ı mülâhaza ve tefekküre yol bulduğun zaman (**Muhammed**) Habîb'i, (**Mûsâ**) Kelîm'i ve (**İbrâhim**) Halîl'i düşünme!" **Vâsitî**'ye sordular: "Onlara salât ü selâm göndermeyelim mi?" Şu karşılığı verdi: "Onlara tek tek salât ü selâm getirin. Kalbinizde o (salât ü selâm)'a bir değer atfetmeyin!" Bu fazîleti azımsayan hatâ etmiş sayılır. Bu sözü, kitaplarda anlatıp insanlar arasında yaymanın gereği yoktur. Çünkü bu söz sebebiyle iki grup insan helâke uğramıştır.

Bunlardan bir grubu, bu sözü söyleyenin maksadının Allah'ın peygamberlere tahsis buyurduğu şeref ve fazîlet konusunda ve onlara ta'zîm ve hürmet husûsunda kalblerdeki inançları sarsmak ve bu inançlara noksanlık îrâs etmek olduğunu zannetmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.): "*Nefsim kudret elinde olan Allah'a andolsun ki, sizden biriniz beni kendi nefsinden ve malından daha çok sevmedikçe îmânın hakîkatine eremez, ya da tam mümin olamaz*"[842] buyurduğuna göre, böyle bir söz ancak inançları sarsabilir.

Bir grup insan da bu sözün mânâsını kavrayamayarak cumhûr-i sûfiyeye dil uzatmaya kalkışmış ve: "Sûfîler peygamberlere Allah'ın peygamberlere tahsis buyurduğu ta'zîm ve tafdîlden haklarını vermemişlerdir" şeklinde konuşmuşlardır. Bana ulaşan bilgilere göre Irak'ın Cebel bölgesinde avâmdan bir grubun bu söz sebebiyle kafaları karışmış ve şöyle konuşmuşlardır: "Şunlar, Müslüman olmadıkları hâlde Müslümanız diyorlar." Bu lâfı çıkaran da **Ebû Saîd Bistâmî** adıyla anılan sûfîlik düşmanlığı ile meşhûr, dünyâ malı devşirmek amacıyla halka hikâye ve kıssalar nakleden bir adam. Bu zât halka şunları anlatmaktan geri durmuyordu: "Sûfîler, **Muhammed**'e "sallallahu aleyhi ve sellem" demezler, derdi."

Ardından buna delîl olarak **Vâsitî**'nin yukardaki sözünü ve diğer bâzı sözleri söyler ve halkı yörelerinin sûfî, zâhid ve sâlihlerine karşı kışkırtırdı. Halk onun bunu kendilerine nasîhat amacıyla yaptığını sanırdı. Oysa ki onun bu sözlerle kasdı sûfîlere karşı bir düşmanlık, kin ve nefret uyandırmaktı. Çünkü sûfîler onu Allah ve Rasûlü'ne iftirâya varacak söz ve davranışları, haramları helâl kılmaya kalkışması ve diğer dînî konulardaki lâübâlîliği sebebiyle pek çok yerden kovmuşlardı. O her türlü suç ve rezâletini bol rivâyet ve hikâyelerle, zarif ifâde ve fasih beyânlarla gizlemeye çalışıyor, kendi yolunu "ehl-i hadîs ve muhabbet-i Rasûl yolu" olarak takdim ediyordu. Unutmamak gerekir ki Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: "*Benim en çekindiğim kişi ağzı kalabalık, bilgili münâfıktır*."[843]

Ben bu anlattıklarımla tâbiîn devrinden günümüze gelinceye kadar inâd ve kasıdla sûfîlere karşı meydana gelen söz ve davranışların bir kısmını örnekleriyle ifâde etmiş oldum. Bunların sûfîlere bir zararı olmaz. Çünkü "***Allah, hâinlerin hilesini başarıya ulaştırmaz***."[844] Allah, sâlihlerin dostudur ve ihsân ehlinin ecrini zâyî etmez.

"Hakk'ı mülâhaza ve tefekküre yol bulduğunda (**Muhammed**) Habîb'i, (**Mûsâ**) Kelîm'i, (**İbrâhim**) Halîl'i düşünmekten sakın." **Vâsitî** bu sözüyle sanki, tevhîdin tefrîd ve tecrîd boyutuna işâret etmektedir. Mâsivâ ile gönül eğlemeyi bırakarak Hakk'ın vahdâniyetinin hakkını vermek istemektedir. Çünkü Allah Teâlâ halkı, dereceleri farklı ve dînî fazîletleri değişik de olsa, pek çok konuda eşit kılmıştır. Bu cümleden olarak herkes, Allah'ın yarattığı, O'nun kudret verdiği, emrine tâbî, O'nun tarafından kuşatılmış, O'na mahkûm, O'na karşı âciz, O'nun tarafından imtihâna tâbî ve O'nun pençe-i kahrında bulunmaktadır. İnsanların O'na karşı bir eli yoktur. İnsanların kendilerine âid bir nefsi de yoktur. Cenâb-ı Hakk, peygamberler serdârı asfiyânın imâmı, Habîb-i Murtazâ ve Rasûl-i Mustafâ'ya kendisine şöyle ilticâ etmesini öğretmektedir: "***De ki: Ben Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda ve zarar verecek güce sâhip değilim***."[845] Yine Allah buyurur: "***Sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Bilakis Allah dilediğini hidâyete erdirir***."[846] Bir başka âyet şöyle: "***Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o, öldürülür, ya da ölürse gerisin geriye*** (eski dîninize) ***mi döneceksiniz? Kim böyle geri dönerse Allah'a hiçbir şekilde***

zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri mükâfatlandırır."[847] "***Hakîkaten biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız. Sonra bu durumda sen de bize karşı hiçbir koruyucu bulamazsın***."[848] Benzeri âyetler çoktur. Çünkü Allah'ın mülkünde O'na ortak yoktur. Her şeyi takdir edip yaratan da O'dur.

Allah Teâlâ putları anlatırken şöyle buyurmuştur: "***Kâfirler, Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan bilakis kendileri yaratılmış bulunan, kendilerine bile ne zarar, ne de fayda verebilen, öldürmeye, hayât vermeye ve ölüleri yeniden diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen tanrılar edindiler***."[849] "***İbrâhim: Öyleyse dedi, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir şeye hâlâ tapacak mısınız? Size de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun. Siz akıllanmaz mısınız***?"[850]

Nebîler ve nebî olmayanların hepsi, kendilerine verilen ve vasfedildikleri makam ve mertebelerindedirler. Halkı murâkabe ve mülâhaza eden, onların fazîlet, şeref ve özelliklerini görür. Halkı görmeden; gaybet duygusuyla Hakk'ın vahdaniyet, azamet, ahadiyyet, kıdem ve rubûbiyet tecellîlerini müşâhede edenle sıradan halk arasında ne kadar mesâfe vardır? Böyle biri, yaratıkları düşünmeye ve müşâhedeye yol bulamaz.

"Hakk'ı mülâhazaya yol bulduğunda Habîb, Halîl ve Kelîm'i mülâhazadan sakın" sözünün mânâsı müşâhede ve muhâdaradır. Rü'yet, mülâhazadan daha kapsamlıdır. Nitekim Nebî (s.a.) de: "*Allah'a O'nu görüyormuşsun* (rü'yet) *gibi kulluk et*!"[851] buyurmuştur. **Ali b. Ebû Tâlib** de: "Kalbler O'nu îmân hakîkatları ile görür" der.

Nebî (s.a.)'den şöyle bir hadîs rivâyet edilir: "İçinizden amelinin kendisini kurtarabileceği hiçbir kimse yoktur." Sahâbîler sordular: "Siz de mi yâ Rasûlallah?" Allah Rasûlü buyurdu: "*Evet ben de, fakat şu kadar var ki Rabbim beni rahmetiyle bürümüştür*."[852] O bu sözü söylerken Hakk'ı mülâhaza ve müşâhedesi ile birlikte asla nefsini müşâhede etmemiş, onu görmemiştir. Bir başka vakitte de şöyle buyurmuştur: "*Ben yeryüzünün kendisinden aydınlandığı ilk kişiyim. Peygamberler benim sancağımın altındadır. Ben girmeden hiçbir kimse cennete giremeyecektir*."[853] Bu sözleri söylerken de o, Hakk'ın kendisine olan nîmet ve ikrâmlarını mülâhaza halindedir.

Allah Teâlâ: “***Rabbının nîmetini minnet ve şükranla an***!”[854] buyurmaktadır.

Cenâb-ı Peygamber (s.a.)’in vefâtıyla birlikte Müslümanların İslâm’ın gitmesinden korktukları, gönüllerin burkulduğu bir sırada **Ebû Bekir Sıddîk** minbere çıkıp şunları söylemişti: “İçinizde kim **Muhammed**’e tapıyorsa bilsin ki **Muhammed** ölmüştür. Kim de Allah’a tapıyorsa bilsin ki O, diridir, ölmez.”[855]

Dikkat edilirse Hz. **Ebû Bekir**, Hakk’ı mülâhazası sebebiyle dînin başarıya ulaşması, Müslümanların yerinin sağlamlaşması konusunda Nebî (s.a.)’nin ölümünü görmemiştir.

“İfk” olayında, Hz. **Âişe**’nin günahsız olduğunu bildiren âyet-i kerîmeye gösterdiği tepkideki durum da aynıdır. Nitekim âyet inince o, Rasûlüllah’a: “*Allah’a hamdolsun, sana değil*”[856] demişti. Kaldı ki **Âişe** kendisinin her türlü şeref, fazîlet ve övüncünün Allah Rasûlü olduğunu biliyordu. Ama buna rağmen o, kendisinin suçsuzluğunu belirten âyetin inişi sırasında Hakk’ı mülâhaza ve müşâhedesi sebebiyle Rasûlüllah’ı görmemişti. O’nun bu davranışı, Allah Rasûlü nezdinde de değer ve îtibârını artırmıştı. Bu konuda duyduklarının hepsini bu mânâ ile kıyaslayabilirsin.

Vâsitî’nin: “Onlara tek tek (dil ucuyla) salât ü selâm getir. Kalbinde o (salât ü selâm)’a bir değer verme!” sözünün mânâsı, insanları yanıltanların zannettiği gibi değildir. O bu sözüyle “kalbinde peygamberlere bir miktar yer ayırma!” demek istemiyor. Getirdiğin salât ü selâmları çok sanarak ondan bir şey umma. Çünkü onlar bundan daha çoğuna lâyıktırlar. Çünkü Peygamber (s.a.) buyurmuştur ki: “*Kim bana bir kere salât ü selâm getirirse Allah ona on salât ile mukâbele eder*.”[857]

Yine o, bu sözüyle sen peygambere ne kadar çok salât edersen et, bunun çokluğuyla kalbinde bu işe bir değer verme. Çünkü sen Peygamber’e salât ettikçe, Allah’ın sana salâtı, senin Peygamber’e olan salâtından daha çok olacaktır.

Bir başkası da **Vâsitî**’nin bu sözden maksadını şöyle açıklar: “Kalbinde ona bir değer kılma!” Yâni kalbinde peygamberlere azamet-i ilâhiyye ölçüsünde bir değer verme! Çünkü müminlerin gönüllerinde azamet ve kudret-i ilâhiyyeye nisbetle Allah’ın yaratıklarından melek, nebî, cennet, cehennem, arş ve kürsî gibi

şeylere değer vermesi câiz değildir. İşte bu anlayış gerçek tevhîd ve tefrîddir.

İşin ilim, şerîat ve Allah'ın emrettiği şeylerle, Allah'ın peygamberlere ta'zim ve onların getirdiklerine îmâna dâveti, Peygamberimiz'i diğer peygamberlerden ayırdığı özellikleri konusunu ben eserin baş tarafındaki "Sûfîlerin Hz. Peygamber'e Uymaları" bahsinde Kur'an âyetleri, hadîs-i şerifler ve evliyânın kalblerine Hakk cânibinden gelen fütûhât ile anlatmaya çalıştım.

Sûfîlerin Peygamber (s.a.) hakkında söylediklerinin en derli toplu ifâdesi şudur: "O, kendisine has özellikleri insanlarca anlaşılamayacak olan biricik kuldur." Nitekim **Bâyezîd**'e sordular: "Peygamber (s.a.)'den üstün meziyetli biri var mı?" O da şu karşılığı verdi: "Onu anlayabilen var mı ki?"

Bâyezîd der ki: "İnsanların, Cenâb-ı Peygamber'in şeref ve değeri konusunda anlayamadıklarına nisbetle anladıkları, su dolu bir kırbadan dökülen damlacıklar kadardır. Kırbada kalan da anlayıp kavrayamadıklarıdır."

Sûfîlerin Rasûlüllah (s.a.)'ı anlattıkları sözlerin en derli toplu ifâdesi şöyledir: "Allah, Rasûlü'ne istediği her şeyin verileceğini vaad buyurmuştur. Nitekim: "*Yâ Muhammed iste verilsin*"[858] denilmiştir. Bu yüzden onun bir şey isteyip de verilmemesi, câiz değildir."

Duâlarında şöyle derdi: "*Allah'ım, benim üstümü, altımı, sağımı, solumu, arkamı, önümü, her tarafımı nur kıl! Kalbime de nur ver, gözüme, kulağıma, etime, kemiğime her uzvuma nûr ver*."[859] Hadîste böyle gelmiştir.

Denilmiştir ki: Cenâb-ı Peygamber'in istediğinin verildiğine delîl şu hadîstir: "*Andolsun ben, arkadamkini, önümdekini gördüğüm gibi görürüm.*"[860]

Ümmet-i Muhammed'den herhangi bir kimseye böyle bir özellik verilmişse bu da Allah Rasûlü'nün şeref ve fazîletidir. Bu yüzden hiç kimsenin bilmediği bir konuda söz söylememesi gerekir.

Hikmet ehlinden biri der ki: "Kalb, Allah'tan yüz çevirmeye başlayınca, onda Allah dostlarına dil uzatma hâli peydâ olur."

Bu ilim hakkında araştırma yapan, onların eserlerinde ve sözlerinde bu bilgileri çokça bulabilir. Ben sana ancak iki kelimeyi açıklayabildim. Açıklamaları kısa tuttum ki anlattıklarımı anlatmadıklarıma kıyâs edebilesin. Başarı Allah'tandır.

el-Ankebût, 29/45.
en-Nahl, 16/127.
Yûsuf, 12/52.
Krş. Buhârî, Îmân, 8; Müslim, Îmân, 69.
Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 68.
Yûsuf, 12/52.
el-A'râf, 7/188.
el-Kasas, 28/56.
Âl-i İmrân, 3/144.
el-İsrâ, 17/86.
el-Furkân, 25/3.
el-Enbiyâ, 21/66-67.
Buhârî, Îmân, 37; Müslim, Îmân, 5.
Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münâfikîn, 71.
İbn Mâce, Zühd, 37.
ed-Duhâ, 93/11.
Buhârî, Meğâzî, 83; Heysemî, IX, 32; İbn-i Sa'd, II, 266-272.
Buhârî, Enbiyâ, 19.
Ebû Dâvud, Vitr, 26; Ahmed, *Müsned*, III, 102.
Buhârî, Rikâk, 51; Müslim, Îmân, 322.
Buhârî, Deavât, 9; Müslim, Müsâfirîn, 181.
Buhârî, Eymân, 3; Müslim, Salât, 110, 111.

II- SÛFÎ GEÇİNENLERİN YANLIŞLARI

Ahmed b. Ali Kerhî bana **Ebû Ali Ruzbârî**'den naklen şunları söyledi: "Bu (tasavvuf) işinde biz bıçak sırtı noktasına geldik. Şöyle desek de cehennemdeyiz, böyle desek de." Yâni içinde bulunduğumuz bu mevzûda yanlış yaparsak ehl-i nârdan oluruz. Çünkü her şeyde yapılabilecek yanlışlık, tasavvuf ve ilminde yapılabilecek yanlışlıklardan daha ehvendir. Zîrâ tasavvuf makamât, ahvâl, irâdât, işârât ve merâtib demektir. Tasavvufî konularda bid'at türü şeylere yönelen kişi Allah'a karşı gelmiş olur. Dolayısıyla da Allah onun hasmı olur. Allah dilerse onu bağışlar, dilerse de istediği şekilde cezâlandırır.

Sûfî kisvesine bürünen, ya da kendisinin tasavvufa adım attığına işâret eden, yâhud tasavvufî âdâba sarıldığını vehmeden, ama tasavvufun şu üç esâsını sağlamca yerine getirmeyen herkes, yanılgı içindedir. İsterse gökyüzünde yürüyüp hikmet konuşsun, isterse avâm ve havâssın kabûlüne mazhar olsun.

Bu üç esâs şunlardır:

1- Büyük ve küçük bütün haramlardan sakınmak,

2- Kolay ve zor bütün farzları işlemek,

3- Hayâtın devâmı için zarûrî olan müstesnâ, dünyâyı ehl-i dünyâya bırakmak.

Bu konuda ölçü Cenâb-ı Peygamber (s.a.)'in şu hadîs-i şerîfidir: "*Dört şey vardır ki onlar dünyâlık sayılmaz: Açlığı giderecek lokma, avret mahallini örtecek giysi (hırka), başını sokacak bir yuva, huzûr verecek sâliha eş.*"[861]

Bu dört şeyin dışında mal biriktirmek, başkalarına vermemek, elinde avucunda hapsetmek, dünyâlığı çoğaltmaya düşkünlük göstermek ve mal ile öğünmek gibi şeylerin hepsi, kulun Allah ile ilişkisini kesen perdedir.

Havâssa âid bir hâl iddiâsında bulunan, sûfî menzillerinden birine sülûk ettiğini vehmeden ve fakat bu işin temellerini yukardaki üç esas üzerine binâ etmeyen kişi, iddiâ ettiği konularda hatâya, isâbetten daha yakın bir noktadadır. Âlim ikrâr sâhibidir, câhil ise iddiâcıdır.

Ahmed, *Müsned*, V, 81.

SÛFÎLERİN YANLIŞLARININ DERECELERİ

1- Şerîat esaslarını gerekli sağlamlıkta yapmamaktan; sıdk, ihlâs ve mârifet azlığından kaynaklanan usûl yanlışları. Nitekim meşâyıhtan birinin: "Usûlsüzlük vusûlsüzlüktür" sözü bu mânâyadır.

2- Âdâb, ahlâk, makamât ve ahvâl gibi konulardaki yanlışlar. Bu tür yanlışlar usûl bilmemekten, tabîat ve nefsin hazlarına tâbi olmaktan kaynaklanır. Çünkü böyleleri kendilerini eğitmek ve gâyeye iletmek için acı ilâçlar içirerek bir yol üzere tutmaya çalışan mürşidlere yaklaşmazlar. Onların hâli, karanlık bir eve kandilsiz giren kimseye benzer. Böyle birinin yıktığı yaptıklarından daha çoktur. Ne zaman bir cevher buldum zannetse, eline geçenin bir tuğla parçası olduğunu görür. Çünkü o, birbirine benzeyen; birbirinin aynı ve zıddı olan şeyleri birbirinden ayırabilecek basîret ehli bir üstâda tâbî olmamıştır. Bu yüzden ondan sıkça yanlışlıklar vâkı' olur, sürçme ve aşırılıklar zuhûr eder. Çünkü o şaşkınlık, hüzün, taşkınlık, kabalık ve temennî duyguları arasında dağılıp gitmiştir. İnsanlara bu duyguları böyle taksim eden zâtı tesbih ederim. O, onların dertlerini de, devâlarını da, hastalıklarını da, şifâlarını da bilir.

3- Yanlışları sürçme/zelle tarzında olan, asıldan uzaklaşma tarzında olmayanlar. Böyleleri hatâlarının farkına varınca hemen mekârim-i ahlâka dönüverir, bozukluklarını düzeltip dağınıklıklarını düzene koyarlar. İnâdı bırakıp Hakk'a teslim olurlar. Aczlerini îtirâf ile güzel hâllere ve yüksek mânevî makamlara yönelirler. Sürçmeleri, mertebelerinde bir eksiklik meydana getirmez. Yanlışlıkları, hâl ve vakitlerini karartmaz; safvetlerine bulanıklık vermez.

Bu üç dereceden her biri, maksad ve niyet îtibâriyle ayrı ayrı durumlardır. Nitekim bir şâir şöyle der:

İçinde olmayanı, süslenip iyi görüneni
İddiâ ettiklerini söyleyeni, dili rezil eder.

Şâirin düşüncesinin temeli, Cenâb-ı Peygamber (s.a.)'in şu hadîsidir: "*Îmân ne tahallî (iddiâ) ne de temennîdir. O, kalbe yerleşen*

ve organlarca doğrulanan şeydir."[862]

Usûl konusunda hatâ edenler dalâlete düşmekten kurtulamazlar. Böylelerinin derdine pek devâ umulmaz. Teferruâttaki yanlışların âfeti, isâbet ihtimâli uzak da olsa, daha azdır.

A- DALÂLETE VARMAYAN TEFERRUÂTTAKİ YANLIŞLAR

Sûfîlik libâsına bürünmüş bir tâife, zenginliğin fakîrliğe üstünlüğünü söylemektedir. Onların bu konudaki işâretleri Allah ile zenginliktir/gınâ, dünyevî amaçlar için zenginlik değil. Yanılıp âyet ve rivâyetleri kendi uydurdukları istikâmete yönlendiren, böylece te'vil arayışına girerek dünyevî maksadlarla zenginliği güzel bir hâl ve âhiret tâliplerinin makamlarından bir makam hâline getirmeye çalışan bu tâife yanılmıştır. Çünkü fakr ve zenginlik konusunda söz söyleyen ve zenginliği Allah'a yönelenlerin bir hâli sayan kişi, "Allah ile ganî olma"ya işâret eder. Yoksa Allah indinde sivrisineğin kanadı kadar değeri olmayan dünyâlık gâyelerle zenginliğe değil.

Bir başka grup fakrın hakîkatleri, Allah'a karşı iftikar ve O'na yakın olarak yokluk sırasında sabır, şükür, rızâ, tefvîz, sükûn ve itmi'nân konularında söz söyler.

Bir başka tâife de: "Sabır ve rızâ duygusundan mahrûm, ihtiyâç sâhibi fakîrin fakîrliğinde fazîlet olmadığını"; "rızâ ve sabır duygusundan yoksun, yoksulluğu zarûret ölçüsündeki fakîrin hâlinin ise zenginliği dünyevî olandan üstün bulunduğunu" öne sürerek yanılmıştır.

Nefis muhtâç olarak yaratılmıştır. İhtiyaç duyulan maddelerin bulunmaması sırasında sükûnet ve itmi'nân üzere bulunmak beşeriyet sıfatlarından değildir. Nefs fakîrlikten hoşlanmaz. Fakîrlik tabîat ve hevâya da uygun gelmez. Çünkü fakr "hukuk"; yâni görevler nev'indendir. Nefs zenginliği sever. Zenginlik, tabîat ve hevâya da uygun düşer. Çünkü zenginlik "huzûz"; yâni hazlar nev'indendir.

Allah Teâlâ, işlendiğinde bir haseneye on misli zenginlik vaad buyurmaktadır: "***Kim bir iyilikle*** (hasene) ***gelirse ona getirdiğinin on katı vardır***."[863] Fakîrliğin acısına sabretmesi sebebiyle her nefeste fakîrden bir hasene meydana gelmektedir. Böylece fakîrliğe

sabrın sevâbının sınırı yoktur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "***Yalnız sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir***."[864]

Fakr, hadd-i zâtında güzeldir. Eğer ona bir illet karışırsa bu illet sebebiyle kötü olur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Müminler üzerindeki fakr, atın şakağı üzerindeki güzel yeleden; perçemden daha güzeldir*."[865] Bu hadîste Hz. Peygamber (s.a.) fakîrlik ile beraber bulunması gerekli bir başka şart öne sürmemiştir.

Sâdece dünyâlık bir amaçla zengin olmak, ya da sâdece zenginliğin kendisi iyi sayılmamıştır. Eğer zenginlik iyi amel ve hasletlerle beraber bulunursa güzel olur. Çünkü Peygamber (s.a.): "*Zenginlik mal çokluğu değildir*"[866] buyurmuş ve buna başka bir şart koşmamıştır. Hadd-i zâtında güzel olan, üzerine kötülük sıfatı bulaşmayan bir hasletle, nâdiren bir illete sâhip haslet arasında ne kadar fark var!

Diğer bir grup da: "Fakîrlik ve zenginliğin kulun peşisıra gitmeyeceği, aksine üzerinde durmadan hemen geçip gideceği iki hâl olduğuna inanır." Bu düşünce, hakîkat ve mârifet ehlinin görüşüdür. Bu tür hakîkat ahkâmı nihâyât makamlarında olur.

Bir başka tâife de fakîrlik ile zenginliği eşit gördüklerini ve hâl olma açısından fakr ile gınâ arasında bir fark bulunmadığını belirtmişlerdir. Bu düşünceyi öne sürenlere şöyle îtirâz edilebilir: "Biz sizin fakrdan hoşlanmadığınızı gördük, fakat zenginlikten hoşlanmadığınızı ise pek görmedik. Eğer bu ikisi size göre birbirine eşit hâller ise, niye ilgide ve kaçınmada onlara eşit davranmıyorsunuz?" İşte böylece onların bu konudaki yanlışları ortaya çıkmış olur.

Fakr konusunda bir başka grup da: "Fakr hâlinden murad yokluk/adem ve mutlak fakîrliktir" diyerek yanılgıya düşmüştür. Bunlar fakr ile meşgûl olmuş, ancak himmetleriyle fakr âdâbına yükselememişlerdir. Fakr içinde fakrı, hattâ fakrın hakîkatini görmenin yerine göre fakr ehline perde olabileceğini gözden kaçırmışlardır.

Fakr hâlinde bulunan bir "fakîr-i sâdık" için mutlak yokluktan daha aşağı bir haslet yoktur. İçinde sabır, rızâ ve tefvîz bulunan fakr, bu hasletlere yakın olmayan fakrdan daha tam ve daha kâmildir. Fakrı görmek, onunla mutlu olmak veya onunla böbürlenmek bu hâle ârız bir illettir ve mânevî makama perdedir. En doğruyu Allah bilir. Başarı O'ndandır.

1- Dünyâyı Terk Konusundaki Yanlışlar (Kesb ve Tevekkül)

Peygamber ve sıddîkler dışında kişilerin dünyevî genişliklere dalıvermesi doğru olmaz. Çünkü peygamberler ve sıddîkler, bolluk ve eşyânın içinde kendileri için değil başkaları için bulunurlar; sebeplere sarılırken de birtakım görevlerin yerine getirilmesi için sarılırlar; nefsânî hazlar için değil. Onlar izn-i ilâhî ile hareket ederler; Allah kendilerine izin verdiğinde hemen infâk ederler. Malı tutmaya izin verildiğinde de onu tutarlar. İzinden haberi olmayan kimse ise te'vil ve aldanma ile dünyevî refah ve bolluğa daldığında yanlış yapar.

Dünyevî nîmetlerle sükûnet bulmadığını, onlara önem vermediğini öne sürene şöyle denilir: Elindeki dünyevî sebeplere bağlanmayanın, malı elinde tutmaması, bir şey istememesi ve nezdinde az ile çoğun müsâvî olması gerekir. Nezdinde az çoktan daha üstün, iki birden daha değerli olan ve gönlü kaybettiğini aramaktan, mevcûdu tutmaktan hâli olmayan kişi dünyâ sevdâlısıdır. Bir görev olarak değil, nefsânî bir hazz olarak dünyâya tutkundur. Böyle yapıp da durumunu bundan farklı gören yanılmıştır.

Bir grup da zühd ve aza kanâate sarılıp giyecekte basîti, yiyecekte azı alışkanlık hâline getirirler, fakat nefsine yumuşak davranan, eli mubahlara uzanan, yiyeceğin temizini yiyen kimselerin hâlini illetli görür ve bunu mânevî menzilden düşüş zanneder. Kendilerinin bulundukları hâlin dışındaki her hâli zelle sayarak yanılgıya düşerler. Çünkü illet, aza rızâda ve bolluktan kaçınmada olduğu gibi, bolluk ve genişlikte de olabilir. Az ile yetinme ve bolluktan kaçınma âdete bağlıdır. Bu konuda zorlama illetli sayılır. Ancak bu zorlamayla kul bir hâle ermek, kendini eğitmek, nefsini riyâzata sokmak isterse o zaman başka. Kul nefsinin âfetlerini görür, halkın kendisini öyle görmesinden hoşlanır ve bu hâlleri nefsinden söküp atmak için bir gayret göstermezse helâke düşer ve ondan artık bir hayır umulmaz.

Zühd ve ibâdet arayışı içindeki bir başka grup da azıklarını kesbe/çalışıp kazanmaya bağlamışlar ve iktisablarına güvenerek kendileri gibi kesb ile meşgûl olmayanlara karşı çıkmışlardır. Zannetmişlerdir ki, hâlin sıhhat bulması gıdânın temizliğine bağlıdır, gıdâ ve azığın tasfiyesi de ancak, çalışıp kazanmak ile sağlıklı olur. Onlar bu görüşü

esâs alırken şu hadîsi delîl saymaktadırlar: “*Müminin yediklerinin en güzeli el emeğidir.*”[867] Onlar bu düşüncelerinde yanılmışlardır. Çünkü kesb, tevekküle gücü yetmeyenler için bir ruhsattır. Zîrâ tevekkül, Allah Rasûlü’nün hâlidir. Peygamber (s.a.) tevekkül ve kendisine garanti edilen rızka güvenmekle emrolunmuştu. Halkın tamamı da Allah’a tevekkül ve O’nun vaad buyurduğuna güvenmekle; rızık olmadığı zamanda da rızıklarını gönderinceye kadar sükûneti korumakla memurdur. Allah Rasûlü, tevekküle dayanamayıp zaaf gösterenlerin helâke dûçâr olmamaları için şartlarına uygun bir kesbi meşrû kılmıştır.

Kesbin şartları: 1- Kesbe güvenmemek, 2- Rızkın kesb yoluyla geldiğini sanmamak, 3- Çalışmayı nîmet elde etmek, mal toplamak için değil, Müslümanlara yardımcı olma niyetiyle yapmak, 4- Çalışma ve kesbin farzlara engel, harama yol olmaması, 5- Harama düşmekten koruyacak bir fıkhî bilgiye sâhip olmak.

Bu özelliklerden birini terkettiği zaman kulun kesbine mânevî hastalık bulaşmış olur. Ayrıca sûfînin kesb ile uğraşamayan ve ihtiyâç sâhibi olan ihvânına azığının fazlasını vermek için araştırmada bulunması gerekir. Bu şartları yerine getirmeyenin, kendisini beğenmek ya da kendi iktisâbına bağlanıp kalmak sûretiyle yanılmasından korkulur.

Bir tabaka da vardır ki kesb ile uğraşanlara ta’n eder. Hâllerine güvenip oturur ve varlıklıların kendilerini araştırmasını bekler ve bunu “hâl” olarak görür. Bunlar da yanılmıştır. İktisâbdan geri durmak yakîn ve sabır ile olmalıdır. Yakîni zayıf ve hırsı gâlip olan kişi rızık talebine düşer. Taleb mubahtır. Fakat îmân gücüyle rızık endişesini terketmek daha sağlam ve daha fazîletli bir yoldur.

2- İrâde ve Mücâhede Konusundaki Yanlışlar

Sûfîlerden bir grubu ibâdet, mücâhede ve riyâzat gibi konularda hatâ etmişlerdir. Bu konuda sağlam esaslar geliştirememiş, eşyâyı yerli yerine koyamadıklarından başarıya ulaşamamışlardır. Bunlar eskilerin mücâhedelerini ve halk arasında adlarının senâ ve övgü ile anılmasını; insanlar arasında kabûl görmelerini ve muhtelif kerâmet ve menkıbelerini duyunca, onlara özendiler ve onlar gibi olmayı temennî ettiler. Bu iş için birtakım külfetlere girdiler. Fakat süre

uzayıp da muradlarına eremediklerini görünce tenbelleştiler. Kendilerine bu mânâda ilmî bir çağrı ulaşıp mücâhede, ibâdet ve riyâzata dâvet edilince de buna zerrece ilgi duymadılar.

Eğer Hak onları kendi hizmetine cezbedip tâata devamlarını murâd etmiş, lütuf ve inâyetini ulaştırmış olsa, onların bu konudaki istekleri artar, niyetleri sağlamlaşır, taşıdıkları niyetle ber-devâm olurlardı. Onlar duygularının zayıflığı ve niyetlerinin bozukluğu sebebiyle mürîdlikten murad noktasına eremeyince bu hâllerini fütûr zannederek yanılgıya düştüler.

Fütûr, çalışanların kalblerinin vakit vakit ferahladığı; sonra tekrar önceki hâle döndüğü bir gevşeme ve sükûnet hâlidir. Ama onların içinde bulundukları fütûr ise tenbellik, önem vermeme ve yalancı bir güvendir.

Ahmed b. Ali Kerhî bana **Ebû Ali Ruzbârî**'den naklen şunları söylemişti: "İşin başı sonu, sonu da başı gibidir. Kim başlangıçta yapmakta olduğu şeylerden birini işin sonunda terkederse yanılgıya düşer."

Bir başka grup seyahat ve sefere çıkmış şeyhlerle görüşmüş, onlarla oturup kalkmış, hemcinslerine karşı, akranlarının görüşmediği insanlarla görüşmek, arkadaşlarının göremediklerini görmüş olmak sûretiyle bir üstünlük sağlamış olduklarını sanmakla yanlışa düşmüşlerdir. Çünkü seferin "sefer" adını alması, kişilerin huylarını ortaya çıkarması sebebiyledir. İnsanlar nefislerinin kötü huylarını görüp değiştirmek, nefislerini hazarda ve seferde aynı hâle getirmek için sefere çıkarlar.

Şeyhlerle görüşmek edeb, hürmet ve irâdeye ihtiyâç gösterir. Ayrıca şeyhin öğrettiklerini unutmamak, tavsiye ve işâret ettiği konuları kabûllenmek gerekir. Nefsten şeyhin hakkını istemek ve nefs için şeyhten bir ikbâl ve yumuşaklık beklememek de âdâbdandır. Şeyhin huzûrunda kalbi korumak, kendisine nazarını ganîmet saymak ve onunla beraberliğin kendi aleyhine bir huccet olmasından korkmak iktizâ eder.

Seyâhat ya da sefere çıkan ya da benim anlattıklarım dışında bir durumda şeyhle karşılaşan kimse kendisini sefer ehlinden ya da şeyhlerle sohbet edenlerden sayarsa yanılmıştır.

Bir başka grup da: Mallarını ve mülklerini infâk edip zevkle dağıtırlar ve maksadın zevkle vermek, infâk etmek; sehâvet ve

cömerdliği huy edinip öyle bilinmek olduğunu zannederek yanılgıya düşerler. Çünkü sûfîlerin infâk ve bezl sırasındaki maksad ve gâyeleri cömerd görünmek ya da dağıtarak meşhûr olmak değildir. Onlar, Müsebbib varken sebeplere sarılmaya güveni mânevî makam için bir illet olarak görür, bunun gerçeklere perde olacağını düşünürler. Onların infâk ve cömerdlikleri, mal ve mülklerini vermeleri bir illetten kaçış, alâkayı kesiştir. Sehâvet ve semâhat yoluyla böyle bilinmek için bir şeyler veren ve bunu sûfîlik yolu sayan yanılmıştır.

Diğer bâzıları da mubahlarda râhat hareket ederler. Hâl ve vakitlerinin şartına uymazlar. Bunlar: “Bizim mâlûm bir rızkımız yok. Bulduğumuzu yer ve uyuruz. Bizim hâlimiz böyle” diyerek yanılırlar. Çünkü giden vakit geri gelmez. Zikre devamdan başka vakti mamûr kılan bir şey yoktur. Vakti ihlâs, şükür ve sabra bağlayan da odur. Nefis, hevâ ve şeytân insana düşmandır. İnsana hâkim olmak için fırsat kollarlar. Kul bunlardan, göz açıp kapayacak kadar bir süre bile gâfil olsa, helâkinden korkulur. Kim kendini bu hâlden kurtulmuş sayarsa o da yanılır.

3- Yemeyi Terk ve Uzlet Konusundaki Yanlışlar

Mürîd ve mübtedîlerden bir grup, nefs muhâlefeti ilmini duymuş ve yemeyi terk ile kırılmış olan nefsin şer ve kötülüklerinden emin olunabileceğini zannetmişlerdir. Bu sebeple yeme ve içme konusundaki âdet ve alışkanlıklarını terketmişler ve yemeyi terketmenin âdâbına uymamış, üstâdların bu konudaki usûlünü araştırmamışlardır. Nihâyet yemeyi büsbütün terkederek günlerce savm-ı visâl tutmuşlar ve bunu mânevî bir hâl sanıp yanılmışlardır. Çünkü bu konularda mürîdi ihtiyâç duyduğu sınırlarda tutacak bir eğitici şeyhe ihtiyâç vardır. Bu sâyede, mürîdin irâdesinden telâfî edemiyeceği belâ ve sıkıntılar, fesâdından kurtulamayacağı zorluklar meydana gelmemiş olur.

Nefsin şerrinden emin olunamaz; çünkü onun fıtratında bulunan kötülük meyli büsbütün sökülüp atılamaz. Nefs kötülüğü emredicidir. Sâdece az yemek ve açlıkla nefsin kırılıp şerrinin zâil olacağını; beşerî âfetlerin son bulacağını; sâhibinin emniyete çıkacağını sanmak yanlıştır.

İbn Sâlim’in şöyle dediğini duymuştum: “Sûfîler, aza kanâat ve zühd yoluna girince önce yemeklerini her cumada bir kere kedikulağı

kadar yiyecek şekilde azaltırlardı.” Yine o: “**Sehl b. Abdullah**, mürîdlerine ibâdetten zaafa düşmemeleri için her cumada bir kere et yemelerini emrederdi” derdi.

Ben bir topluluk gördüm. Nefislerini aza kanâate mahkûm etmişler, kuru ot yiyerek, su içmeden yaşamaya çalışıyorlar ve fakat farzları kaçırıyorlardı. Çünkü nefslerine adâletle davranmamışlar ve eskilerden bu yola sülûk etmiş kişilerin âdâbını benimsememişlerdi.

Bir grup da uzleti ihtiyar edip mağaralara çekilmişler; böylece halktan kaçtıklarını ya da dağlarda ve sahrâlarda nefislerinin şerrinden emin olacaklarını sanmışlardı. Ya da Allah’ın halvet ve uzlet sâyesinde, kendilerini velî kullarına verdiği güzel hâllere erdireceğini, bunun halk arasında iken gerçekleşemeyeceğine inanmışlardı. Bunlar da bu görüşlerinde yanılmışlardır.

Yemeyi azaltmış, halvet ve yalnızlığa müdâvim, uzleti seçmiş tasavvuf imâmlarını bu yola sevk eden ilim ve hâlleridir. Onların gönüllerine, kendilerini unutturan, yer ve vatan meşgûliyetinden uzaklaştıran vâridler gelmiş, onları yeme içmeden alıkoymuştur. Hakk’ın dışındaki her şeye güvenmekten uzaklaştıran bir cezbe, onları Hakk cânibine cezbetmiştir.

Sağlam bir hâl ve güçlü bir vâride/ilhâma sâhip olmadan nefsine kaldıramayacağı yükleri yükleyerek zulmeden kişi, ona zarar verir ve kaybettiklerinin farkında bile olmaz. Böyle bir şeyi zorlayarak yapan ve kendisinin havâssa âid bir dereceye vardığını vehmeden yanılır.

Yeni ortaya çıkan bir grup daha gördüm. Onlar da yemeyi azaltıp geceleri uyumadan devamlı Allah’ın zikriyle meşgûl oluyorlar. Hattâ içlerinden kimileri bâzen bayılıyor ve bundan sonra kendisine iyi hizmet edilmeye ve günlerce şefkatle muâmele edilmeye muhtâç oluyor. Ancak bu sâyede farz namazları kılmaya muktedir olabiliyorlar.

Bir kısım sûfîler de nefsânî arzularının kökünü kazımak için tenâsül âletlerini kesmeye kalkışmış ve böylece nefsânî şehvetlerin âfetlerinden kurtulacaklarını sanarak yanılmışlardır. Çünkü âfetler, içerdeki nefesten kaynaklanır. Hastalık bâtında oldukça, zâhirî âletin kesilmesinin bir faydası yoktur. Bu tavır zararlı olduğu gibi, âfeti de çoktur. Âfeti zâhirî âlette sanan ve kesiverince şerrinden kurtulacağını sananlar yanılmıştır.

Bir grup da vardır ki yönlerini şaşırmış, azıksız, susuz, malzemesiz çöllere ve vâdilere dalıp bu yaptıklarıyla sâdık kulların nâil olduğu tevekküle ereceklerini sanmış ve aldanmışlardır. Çünkü gerçek tevekkül ehli olan sûfîlerin bir bidâyâtı ve uyguladıkları birtakım âdâbı vardır. Onlar önce nefislerini bu işe râzı etmişler, hâlleriyle başbaşa kalmışlar, azlığa aldırmamış ve yalnızlıktan korkmamışlardır. Nice ölüm ve tattıkları acı sâyesinde hâlleri harap hâlde de, mamûr durumda da; kolaylıkta da, zorlukta da; cemâat içinde de, yalnızlıkta da; izzet hâlinde de, zillet durumunda da; açlıkta da, toklukta da; ölümde de, hayât halinde de aynı kalmıştır. Kim şartlarına uymadan böyle bir şey yapar ve kendisini tevekkül ahvâlinden konuşuyor sanırsa yanılır.

Bir grup da vardır ki onlar, sûf/yünlü giyerler ve yamalı giysiler edinip sırtlarında deri torba taşırlar, âdî boyalı libâslar giyer ve "işâret" ilmini öğrenmeye çalışırlar. Bütün bunları yapınca da kendilerini sûfî sanırlar. Bu da yanlıştır. Çünkü bir şeyi taşımak, giymek ve birilerine benzemek, âhirette sâhibine pişmanlık, hasret, üzüntü, kendi kendini kınamadan ve sonuçta cehennemden başka bir şey kazandırmaz. Giyim-kuşam ve benzeme yoluyla kendisinin, ehl-i hakâyıkın hâllerine ulaştığını sanan kişi aldanmıştır.

Bir başka cemâat de sûfîlerin ilimlerini toplar, işâretlerini öğrenir, hikâyelerini ezberler, söz ve ibârelerini bellemeye çalışır. Bunları yapanların sûfî olacağını ve onların hâllerinden bir şeylere ulaşacağını zanneder. Bunlar da yanılmışlardır.

Diğer bir cemâat: Azıklarını hazırlar ve gönülleri bu mâlûm nafaka ve bir kenara konulmuş parayla mutmain olur. Ardından oruç, namaz, gece ibâdeti, vera', kalın libâs, ağlama, korku gibi günlük hâl ve evrâdlarına yönelirler ve bunun biricik hâl olduğunu zannederler. Böyle düşünenler de yanılmışlardır.

Ben tasavvufa dâir işâretleri bulunan kişilerden hiçbirinin bidâyet hallerinde mâlûm çizginin dışına çıktığını ve mürîdlerine dünyevî alâkalardan kesilmeyi emretmemiş olduğunu sanmıyorum. Böyle kişilerin bir mâlûm sebebe ve hazır bir azığa rücû etmeleri nefisleri sebebiyle değil, çevresindeki arkadaşları, çoluk çocuğu ve ihvânından yanına gelenler sebebiyledir.

Tasavvufa dâir işâretlerde bulunan, onların hâllerinin kendinde bulunduğunu iddiâ ederek nefsini onlardan sayan ve fakat

anlattığımız şekilde olmayan kişi yanlış yapmış olur.

Bir cemâat de tasavvufu semâ, raks, duâ okumak, menfaat talebi, yemek için bir araya gelmek, kasîde dinleyip vecd ile raks, güzel sesle nağme ve mûsikî, gazel ve şiir türü sanat eserleri üretmek, sûfî halleri ve sâdıkların durumlarına dâir bilgiler ve haberler olarak görür. Bu görüş sâhipleri de yanılmıştır. Çünkü dünyâ sevgisiyle kirli bir kalb ile gaflet ve tenbelliği alışkanlık hâline getirmiş nefsin semâı da, vecdi de sakattır. Hareket ve davranışları tekellüf ve zorlamadan ibârettir. Zorlanarak, hîle ve temennî ile; semâ sırasında vecd ve başka türlü hareketlerle kendisinin hakîkat ehlinden olacağını sanan da yanılmıştır.

B- DALÂLETE GÖTÜREN USÛL HATÂLARI

1- Hürriyet ve Ubûdiyet Konusundaki Yanlışlar

İlk devir sûfîlerinden bir grup hürriyet ve ubûdiyetin mânâsı konusunda şöyle konuşmuştur: “Abdin/kulun Allah ile olan mânevî hâl ve makamlarında hür olması gerekmez. Çünkü yapmakta olduğu işe karşılık beklemek, ücret istemek, ahrârın/hürlerin âdetidir. Kul ve köleler ise efendilerinin kendilerine emrettiği şeylere mukâbil bir karşılık ve ücret beklemezler. Efendisinden bir şey uman, kulluk ve kölelik unvânını kaybeder. Çünkü kölelere efendileri emrettiği şeylere mukabil bir şey verir ve kullanmalarını isterse bu, efendilerinin onlara bir lütfudur, kölelerin hak ettiği bir şey değildir. Hürler, köleler gibi değildir.

Şeyhlerden biri, kul/köle ve hürlerin makamlarını anlatan bir kitap yazmıştır. Sapık bir fırka ise halk arasında bilinişi sebebiyle hürriyet isminin ubûdiyetten daha kapsamlı olduğunu sanmıştır. Hürlerin mertebesinin kullarınkinden daha yüce, ahvâlinin daha iyi olduğunu öne sürmüştür. Bunlar bu sûretle kasvete dûçar olmuş, sapıtmış ve: “Allah ile kul arasında kulluk devam ettikçe kula yakışan ubûdiyet ismidir. Ama kul, Allah’a vâsıl olunca artık hür olur ve hür olandan da ubûdiyet sâkıt olur” sanmışlardır. Bu fırka, anlayış ve ilimlerinin kıtlığı sebebiyle usûl-i dîni zâyi ettiklerinden sapıtmıştır.

Bu sapık fırkanın gözden kaçırdıkları husûs şudur: Kalbi mâsivânın tamamından hür olmayan ve onun esâretinden kurtulmayan kişi,

gerçek kul olamaz. Bunu gerçekleştirebilen ise, gerçek Allah kulu/Abdullah olur. Allah Teâlâ'nın müminlere, verdiği adların en güzeli abd/kuldur. Nitekim O buyurur: "***Rahmân'ın has kulları onlardır***."[868]; "***Kullarıma haber ver***!"[869] Allah meleklerine de abd/kul adını vermiş ve buyurmuştur ki: "***Bilakis onlar, lütuf ve ihsâna mazhar kullardır***."[870]

Allah, rasûl ve nebîlerini de bu adla anmış ve buyurmuştur ki: "***Kuvvetli ve basîretli kullarımız İbrâhim, İshâk ve Yâkub'u an***!"[871]; "***Kulumuz Eyyûb'u an***!"[872]; "***Süleymân ne güzel kuldu***!"[873] Ve Cenâb-ı Mevlâ, Sevgili Peygamberimiz'e de şöyle buyurdu: "***Sana yakîn*** (ölüm) ***gelinceye kadar Rabbine kulluk et***!"[874] Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber (s.a.) geceleri ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Kendisine: "Senin gelmiş geçmiş bütün günahların afvolunduğu hâlde niye bu kadar kendini yoruyorsun yâ Rasûlallah" diyenlere de: "*Şükreden bir kul olmayayım mı*?" derdi.[875]

Yine rivâyet olunduğuna göre şöyle buyurmuştu: "*Ben kul veya melik peygamber olma konusunda muhayyer bırakıldım. Cebrâil bana tevâzû göstermemi işâret etti. Ben de "kul nebî olayım" dedim*."[876]

Allah ile kul arasında abdiyyetten; yâni kulluktan daha üstün bir derece olsaydı Allah Rasûlü onu fevt etmez, gereğini yapardı. Allah da ona bunu verirdi. Başarı Allah'tandır.

2- Ehl-i Irâk'ın İhlâs Konusundaki Yanlışları

Ehl-i Irâk'tan bir fırka ve başka bâzı kimseler: "Halkı görme duygusundan çıkmadıkça ve hak olsun batıl olsun, kul yapmak istediği her işte halka muvâfakat etmedikçe ihlâsı sağlıklı olmaz" diyerek sapıtmıştır. Çünkü mârifet ve idrâk sâhibi bir cemâat, ihlâsın hakîkatini: "Kulun üzerinde Allah'tan başka varlık ve yaratıkları görme nev'inden bir kalıntı bulunmadıkça ihlâs temiz ve saf olamaz" diye anlatmaktadırlar. Bu görüşe sâhip olan grup böyle bir iddiâ, taklîd ve tekellüfün onların yollarına sülûk etmeden, âdâbına uymadan sağlıklı olabileceği zan ve ümidini taşımışlardır. Sûfîlerin ilkeleriyle işe başlamak, kişiyi hâlden hâle, makamdan makama götürerek nihâyâta erdirir. İddiâ ve yalancı arzu, ciddiyetsizliğe, edebi

terke, sınırları zorlamaya sevkeder. Şeytân onları kendine köle yapar. Düşündükleri sebebiyle nefs ve hevâ kendilerine galebe çalar. Böylelerinin ihlâsı, sûretteki ihlâstır. Aslında onlar, dalâlet ve yanlışlık içindedir. Böylelerine kurtuluş nerden gelebilir?

Bunların gözlerinden kaçan husûs şudur: İhlâs derecesine ermesi istenen kul, mânevî bir eğitim görmeli, kötülüklerden geçmeli, irâdesiyle tâatlara ve hayırlara yönelmeli, ahvâl ve makamâta yükselmelidir. Bu hâlleri nihâyet onu ihlâs sâfiyetine erdirir.

Hevâsının esiri, nefs ve şeytânın tutsağı olan kişi: "***Birbiri üstüne karanlıklar, insan elini çıkarıp uzatsa nerdeyse onu dahi göremez***"[877] âyetinde anlatıldığı şekilde bidâyet ehlinin hâlinden bile uzaktır. Bundan ötesine nasıl ulaşsın? Bunların durumu, cevheri duymuş; onun yuvarlak ve parlak olduğunu öğrenmiş, eline geçen her cam boncuğu yuvarlak ve parlak olması sebebiyle mücevher sanıp sevinen kişinin durumuna benzer. Böyle biri, ihtiyâç duyduğunda o boncuğu alıp erbâbına götürüp onun değersiz bir cam parçası olduğunu öğrenince de cehâlet ve tamahkârlığı kendisini bunu fırlatıp atmaya bırakmaz. Böyleleri hergün dalâlet içinde ve hüsrandadır. Azgınlık içinde ve şaşkındır. Allah sizi ve bizi korusun.

3- Velâyet ve Nübüvvet Konusundaki Yanlışlar

Bir başka fırka da velîliği nebîlikten üstün görmek sûretiyle sapıtmıştır. Onlar, **Mûsâ** ve **Hızır** kıssasına bakıp yanıldılar. Bu konuda kendi görüşlerine göre yorumda bulundular. Allah buyurmuştur: "***Derken kullarımızdan bir kul buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona tarafımızdan*** (ledün) ***bir ilim öğretmiştik***."[878]

Allah Teâlâ, **Mûsâ** (a.s.)'yı kendisine "Kelîm" yaptığı ve risâlet verdiği gibi, Kur'an'da onun hakkında şöyle buyurmuştur. "***Nasîhat ve her şeyin açıklamasına dâir her ne varsa hepsini Mûsâ için levhalarda yazdık***."[879]

Mûsâ (a.s.), **Hızır**'a şu mukâbelede bulunmuştu: "***Unuttuğum şeyden dolayı beni muâhaze etme! İşimde bana güçlük çıkarma***!"[880]

Bahsi geçen sapık fırka, bu âyetlerde geçen ifâdelerden **Mûsâ**'nın nübüvvetinde bir eksiklik, **Hızır**'ın **Mûsâ**'ya üstünlüğü anlamı

çıkarmışlar ve buradan hareketle de velîlerin nebîlerden üstünlüğü sonucuna varmışlardır. Allah'ın dilediğine dilediği şeyi, istediği şekilde verebileceği ve bâzı kullarını bâzı özelliklerle temyiz edebileceği düşüncesinden uzaklaşmışlardır. Oysa ki Allah Teâlâ, Hz. **Âdem**'i melekleri kendisine secde ettirerek, Hz. **Nûh**'u gemisiyle, Hz. **Sâlih**'i devesiyle, Hz. **İbrâhim**'i ateşin kendisine güllük gülistanlık olmasıyla, Hz. **Mûsâ**'yı asâsıyla, Hz. **İsâ**'yı ölüleri diriltmesiyle özel bir konuma koymuştur. Hz. Peygamber'e de parmaklarından su akıtarak özel bir konum ihsân etmiştir.

Peygamberlerin dışındaki insanlara olan özel ilâhî ikrâmlara gelince Allah bunun örneklerini de Kur'an'da zikretmiştir. Nitekim **Meryem** hakkında: "***Hurma dalını kendine doğru silkele ki üzerine taze, olgun hurma dökülsün***"[881] buyrulmuştur. Oysa ki **Meryem** nebî değildi ve nebîlerden başkası için de böyle bir hâl vâkı' olmamıştı. Ayrıca bu durumun onun hakkında nebîlerden üstünlüğünü gerektirecek bir hâl olduğunu söylemek de câiz değildir.

Kendisinde kitâbî bir ilim bulunan **Âsaf b. Berhiyâ**, **Belkıs**'ın tahtını göz açıp kapayacak bir sürede Hz. **Süleymân**'ın yanına getirmişti. Şimdi burada **Âsaf**'ın **Süleymân**'dan üstün olduğu nasıl söylenebilir? Üstelik **Süleymân**, Allah'ın kendisine nübüvvet, idrâk ve meliklik verdiği bir kimsedir.

Hüdhüd kuşunun hikâyesini duymuş olmalısınız. Ona diğer kuşlara, hattâ insan ve cinlere verilmeyen bir özellik verilmişti. O da suyun ne tarafta olduğunu anlama kabiliyetiydi.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Ferâiz ilmini en iyi bileniniz **Zeyd**, en iyi Kur'an okuyanınız **Übey**, helâl ve haramı en iyi tanıyanınız **Muâz b. Cebel**'dir*."[882]

Cenâb-ı Peygamber (s.a.) ashâbından on kişinin cennetlik olduğuna şehâdet etmiştir. Yine biz biliyoruz ki ashâbın en fazîletlisi Hz. **Ebû Bekir** (r.a.)'dir. Bu tür rivâyetler çoktur.

Her velî, nâil olduğu kerâmete, peygamberine olan bağlılığı ölçüsünde ulaşır. Tâbi' durumda bulunanın metbû' olana; uyanın uyulana üstünlüğü nasıl söz konusu olabilir? Peygamberlere verilene göre velilere verilen, denize nisbetle bir damla kadardır.

Kimisi de diyor ki: "Nebîlere vahiy bir aracı (Cebrâil) ile gönderiliyor. Velîler ise Allah'tan alacaklarını vâsıtasız olarak alıyorlar." Böylelerine şöyle cevap verilebilir: "Bu konuda yanılıyorsunuz.

Çünkü bu hâl; yâni ilhâm, münâcât ve Allah'tan vâsıtasız bilgi alma, peygamberlerin sürekli yaptığı iştir. Velîler ise buna her zaman değil, bâzen nâil olurlar. Nebîlerde Cebrâil'in getirmesiyle vahiy, risâlet ve nübüvvet vardır. Velîler için böyle bir özellik söz konusu değildir.

Hz. **Mûsâ**'ya zâhir olan nûrlardan ve onun "Kelîm" sıfatından, velev bir zerre Hz. **Hızır**'a zâhir olsaydı, **Hızır** mahvolurdu. Hakk Teâlâ onu bu sıfatlardan perdelemiş ve **Mûsâ**'nın ahlâk ve edebini artırmak üzere onu görevlendirmiştir. Artık bundan sonrasını inşâallah anlamışsındır.

Velâyet ve sıddîkıyyet; "nübüvvet" nûrlarıyla aydınlanmış iki husûsiyettir. Nübüvvet derecesine asla erişemezler. Ondan üstün olmaları ise düşünülemez.

4- Mubah ve Yasaklar Konusundaki Yanlışlar

Mubahlar ve mahzûrlular konusunda sapık fikirlere sâhip bir fırka şöyle iddiâ etmektedir: "Eşyâda aslolan mubah olmaktır. Yasak, sınırı aşınca meydana gelir. Aşırılığa kaçılmadıkça eşyâ ibâha hükmü taşımaya devam eder." Bu görüşün sâhipleri şu âyeti bu mânâya te'vil etmişlerdir: "***Yerden ekinler, üzümbağları, sebzeler, zeytin ve hurma ağaçları, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar bitirdik. Bütün bunlar sizin ve hayvanlarınızın yararlanması içindir***."[883]

Bu düşünce sâhipleri: "Âyetteki bu hüküm, mufassal olmayan; icmâlî bir hükümdür" demişlerdir. Bu düşünce cehâletleri sebebiyle onları nefislerine mağlûb ederek, kullanımında aşırıya kaçılmayan mahzûrlu şeylerin mubah olduğu sonucuna götürmüştür. Usûl bilmeyişleri, şerîata âgâh olmayışları, nefislerine kanmaları ve gözden kaçırdıkları bâzı ince noktalar sebebiyle yanılgıya düşmüşlerdir. Onlar, kadîm şeyhler arasında cârî kardeşlik, hüsn-i muâşeret ve güzel ahlâk örneklerini duymuşlardı. Kadîm şeyhlerin birbirlerine olan teklifsizlikleri sebebiyle aralarında bu tür hâllerin cereyan ettiği oluyordu. Biri diğerinin evine teklifsiz girer, yemeğinden yer, kazancından ihtiyâcı kadarını alır, kendi ihtiyâcını araştırdığı gibi gıyâbında kardeşinin de ahvâl ve ihtiyâcını araştırırdı. Yâni onların uygulamasında iş tek taraflı değildi.

Feth Mevsılî'den gelen şu hâdise buna bir örnektir. **Feth**, ihvânından birinin evine uğradı. Câriyesine: "Kardeşimin kesesini getir" dedi. Kese getirilince içinden ihtiyâcı kadarını aldı. Arkadaşı evine dönüp câriyesi olanları haber verince dedi ki: "Eğer bu söylediklerin doğru ise sen Allah rızâsı için hürsün."

Hasan Basrî'den de şöyle bir olay nakledilir: **Hasan Basrî** ihvânından birinin çantasından onun bulunmadığı zamanlarda da bir şeyler alıp yermiş. "Niye böyle yaptığını" soranlara şöyle cevap verirmiş: "Bre ahmak, bizden önceki insanlar hep böyle değil miydi? Onlardan biri kardeşinin evine gider, yemeğini yer, parasından alır ve bununla da kardeşini memnûn etmeyi amaçlardı. Çünkü bilirdi ki böyle teklifsiz bir davranış, kardeşi için kırmızı develere sâhip olmaktan daha hoştur."

Bu cemâatin durumu da böyleydi. Onlar diyorlardı ki: Bu tâife arasında "benim malım" anlayışı yoktur. Onların yolu paylaşım üzre kurulmuş bir yoldur. Nitekim **İbrâhim b. Şeyban** der ki: "Biz, benim ayakkabım, diyen kimse ile arkadaşlık etmezdik." Bu tür örnekler çoktur.

İbâhîliğe kâil olan sapık fırka hâlleri, yukarıda sayılan kimselerin hâlleri gibi olanların hudûda riâyetsizliklerini câiz; ya da emir ve nehy sınırını aşmalarını mümkün zannetmişler, sapıklığa düşmüşler ve hem de işi birtakım te'vîl, hîle, yalan ve dolanla, nefislerinin meylettiği şehvetlere uyma, yasaklara dalma noktasına vardırmışlardır.

"Eşyâ hakkında aslolan mubah olmaktır" diyen, aynı zamanda şunu demiş olmaz mı?: Eşyâ hakkında aslolan yasaktır. Herhangi bir yanlışlık sözkonusu olmaması için ruhsatlarda da mahzûrlular emir ve nehy ile belli olur. Bununla birlikte helâl, Allah'ın helâl kıldığı; haram da Allah'ın haram kıldığıdır.

Müminlerden hiçbir kimse, geçmiş şerîatların hükümlerini yerine getirmek sûretiyle kulluk etmeye çalışamaz. Aksine Allah'ın kendilerine emrettiklerine sarılıp, nehyettiklerinden ve şüphelilerden sakınarak kulluk etmeye çalışırlar. Çünkü Cenâb-ı Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Helâl bellidir, haram da bellidir. Bu ikisi arasında şüpheli olanlar vardır. Haram Allah'ın korusudur. Kim koruluğun etrafında dolaşırsa onun içine düşmesinden korkulur*."[884]

"Eşyâda aslolanın mubah olmak" olduğunu zannedenlere verilecek en iyi cevap: "Eşyâda aslolanın yasak olduğunu" söyleyenin sözüdür.

Kişi bir mala sâhip olmak istediği zaman, bu ona ancak bir huccet ile mubah olabilir. Bu da necâset ile tahâretin kıyasına benzer. Çünkü fukahâ ve ehl-i ilimden bir gruba göre necis olduğuna dâir bir delîl olmadığı sürece eşyâda aslolan temizlik/tahârettir. Bu iki görüş arasındaki fark şudur: Necâset ve tahâret bahsi, ibâdet konusuna girer. Yasak ve mubahlık ise mallarda olur. Malla ilgili bir mubah, ancak bir delîl ve huccetle olur. Başarı Allah'tandır.

5- Hulûliyye'nin Yanlışları

Bana ulaşan bilgilere göre Hulûliyye'den bir grup: "Hakk Teâlâ'nın cesedleri tasfiye edip onlara hulûl ettiğini ve cesedlerden beşeriyet sıfatlarını izâle ettiğini" zan ve iddiâ ederler. Eğer bir kimsenin böyle bir söz söylediği ve tevhîdin kendisine böyle vârid olduğu rivâyeti doğru ise, bu kişi yanılgıdadır. Böyle bir kişi, içinde bir şey olan şey ile ona dışardan gireni eşdeğer sayan bir görüşe sâhip ve Allah'ın eşyâdan, eşyânın da sıfatlarıyla Allah'tan zâhir olduğunu ve eşyânın içinde zâhir olanın O olduğunu söylemiş olmaktadır. Bütün bunlar, Allah'ın sanatının eserleri, rubûbiyyetinin delîlleridir. Çünkü sanat eseri sanatkâra; telif edilen eser de müellife delâlet eder.

Kendilerinden gelen nakiller doğru ise hulûlîler sapıtmıştır. Çünkü onlar, gücü yetenin sıfatı olan kudretle Kâdir'in kudretine ve Sâni'in sanatına delâlet eden delîllerin arasını tefrik edememişler ve sapıklığa düşmüşlerdir.

Onlardan bir kısmı, hulûlün nûr şeklinde; bir kısmı delîllere bakarken bilmeden meydana gelen nazar şeklinde; diğer bâzıları güzelliklerde ve güzel olmayan şeylerde; bir kısmı devamlı sûrette; geri kalan bir kısmı ise bâzı zamanlarda olacağını söylemektedir. Bu rivâyetlerden hangisi doğru diye öne sürülmüşse, o sözün sâhibi ümmetin icmâı ile dalâlettedir, kâfirdir, söyledikleri ve işâret ettikleriyle küfre düşmüştür.

Allah'ın cesedlerini tasfiye ettiği asfiyâ ve evliyâ, ancak tâat, hizmet ve ibâdet sâyesinde bu noktaya erişmiş ve halk arasında üstünlük kazanmıştır.

Allah, kendisini ne ile tavsif buyurmuşsa o şekildedir. Nitekim: "***Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir***"[885] buyurulmaktadır. Hulûl konusunda hatâ eden, tam yanılgıdadır.

Çünkü böyleleri Hakk'ın sıfatları ile halkın sıfatlarını birbirinden ayıramamıştır. Zîrâ Allah, kalblere girmez. Kalblere giren Allah'a îmândır, O'nu tasdîktir, tevhîddir, mârifettir. Bunlar Allah'ın kendilerini yaratmış olması sebebiyle, O'nun yaratıklarının özellikleridir. Yoksa bizzat O, zâtı ve sıfatlarıyla onlara hulûl etmez. Allah böyle şeylerden uzaktır.

6- Beşeriyetten Fânî Olma Yanılgısı

"Beşeriyetten fânî olma" konusunda hatâ edenler, tahkîk ehlinin fenâ konusundaki sözlerini duymuş, bunu büsbütün beşeriyetten fânî olma şeklinde zannederek yanılmışlardır. Bunlardan kimileri yeme-içmeyi terketmiş, beşeriyetin kalıp ve cüsseden ibâret olduğunu sanmışlar, kalıp ve cüsse zayıflayınca da beşeriyetin zâil olacağını ve akabinde kulun ilâhî sıfatlarla bezeneceğini zannetmişlerdir.

Bu sapık ve câhil fırka, beşeriyetle beşeriyet evsâfının arasını ayırmayı beceremeyişmiştir. Çünkü siyah kişiden siyahlık, beyazdan beyazlık zâil olmadığı gibi beşerden de beşeriyet zâil olmaz. Beşeriyet ahlâkı ise hakîkat nûrlarının etkisiyle vârid olan şeylerle değişip dönüşebilir. Beşeriyet sıfatları, beşeriyetin aynı demek değildir.

Fenâya işâret edenler, bununla tâat ve amelleri görmekten fânî olmayı, kulda "hak ile kâim olma" düşüncesinin bâkî kalmasını murâd ederler. Ayrıca ilimle cehâletin, zikirle gafletin fânî olmasını kasdederler. Beşeriyetten fânî olma tab'ında olan kişi, bu tab'ı ile beşeriyetten fânî olur. Beşeriyetin beşeriyet ile fenâ bulması, beşeriyet sıfatlarından biridir.

Fenâyı, nefsin gitmesi, kuldan bâzen telvîn hâlinin zâil olması şeklinde zannedenler de yanılgıya düşmüş ve beşeriyet vasfını tanımamışlardır. Çünkü tağyîr ve telvîn, beşeriyet sıfatıdır. Beşeriyetten tağyîr ve telvîn zâil olunca, o zaman beşeriyet sıfatı değişmiş ve mânâsı bozulmuş olur. Zîrâ beşeriyet değişmiyor ve telvînden uzak bulunuyorsa kendi sıfatından uzak kalmış ve özelliği değişmiş demektir. Doğrusunu Allah bilir.

7- Kalble Görme Yanılgısı

Bana ulaşan bilgilere göre, Şam ehlinden bir cemâat, âhirette gözleriyle göreceklerini dünyâda kalb ile gördükleri iddiâsındadırlar. Ben onlardan bir kimse görmediğim gibi böyle bir özelliği olan kişileri görenlerden de bana bir şey gelmedi. Fakat ben, **Ebû Saîd Harrâz**'ın Şam halkına yazdığı bir mektup gördüm. O mektubunda: "Bana gelen haberlere göre sizin bölgenizde şöyle şöyle konuşan bir cemâat varmış" diyerek buna yakın sözler sarfediyor. O, devrindeki bu cemâatin hatâ yaptıklarını, sapıtıp şaşkınlığa düştüklerini ifâde ediyor.

Bu konuda doğruyu söyleyenler, rü'yet-i kulûb/kalblerin görmesine işâret etmişlerdir. Ancak onların bu işâreti tasdîk, îmânla müşâhede ve yakîn iledir. Nitekim **Hârise** hadîsinde şöyle denilmektedir: "*Sanki ben açıkça Rabbımın arşına bakıyor gibiyim*."[886] Uzun bir hadîste de şöyle gelmiştir: "... *Allah'ın kalbini nurlandırdığı kul.*" Diğer rivâyetlerde de benzeri ifâdeler yer almaktadır.

Basra halkından **Subeyhî**'nin ihvânından bir grup, bu mânâda vesveseye düşmüştü. Ben onlardan bir kısmını gördüm. Kendilerini nefs ile mücâhedeye vererek geceleri uykusuz, gündüzleri aç ve susuz kalmışlar, halvet ve yalnızlığa yönelip tevekkül yolunu seçmişlerdi. İçinde bulundukları bu hâle rağmen kendilerini beğenme duygusu onların yakasını bırakmamıştı. Nihâyet **İblis**, onları avladı ve gönüllerine şu düşünceyi saldı: "Hakk Teâlâ sanki bir taht ve koltuk üstünde oturuyor ve nûrları etrafı aydınlatıyor." Bunlar kendilerinde bu tür duygular vehmetmeye başladılar. Bunlardan bâzıları şeytânın hîlelerini bilen üstadlara gittiler ve üstadlar hâllerini fark edip onları hemen istikâmete sevk ettiler. Nitekim **Sehl b. Abdullah**'ın talebelerinden biri kendisine: "Üstâd, ben her gece baş gözüyle Allah'ı görüyorum" demişti. **Sehl** bunun bir şeytân hîlesi olduğunu anladı ve dedi ki: "Dostum, onu görünce tükürüver!" O kişi aynı rüyâyı görünce tükürdü. Bir de baktı ki taht uçmuş, nurlar kararmıştı. Böylece adam bu hâlden kurtuldu. Bundan sonra bir daha da böyle bir şey görmedi.

Böyle bir hâli olup üstâd ve mürşidlere başvurmayan bu hâle mecbur ve mahkûm olur. Böyleleri sevinerek anlattıkları yalan hayâllerle ömrünün sonuna kadar dinlerinden uzaklaşmaya devam ederler.

Anlatıldığına göre **Abdülvâhid b. Zeyd**'den kaçan bir cemâat varmış. Bunların onun yanından kaçış sebebi kendilerini ibâdet, mücâhede, helâl lokma ve dünyâya karşı zâhid davranmakla emretmesiymiş. **Abdülvâhid** bir süre sonra bunlardan birisini görmüş ve ona kendisini ve arkadaşlarını sormuş. O da şu cevâbı vermiş: "Üstâdım, biz her gece cennete giriyoruz ve onun meyvelerinden yiyoruz." **Abdülvâhid** ona: "Bu gece beni de aranıza alın" demiş. Onlar onu da yanlarına alıp sahrâya çıkmışlar. Gece karanlığı basınca, kendilerini yeşil giysili bir grup insan içinde, bostanlar ve meyveler arasında görmüşler. **Abdülvâhid** yeşil giysili bu adamlara bakmış ve ellerinin hayvan tırnaklı olduğunu görmüş. Anlamış ki bunlar şeytândır. Grup ayrılıp uzaklaşacağı sırada **Abdülvâhid** demiş ki: "Nereye gidiyorsunuz? **İdris** (a.s.) cennete girince bir daha çıktı mı?" Nihâyet sabah olmuş bir de bakmışlar ki, eşek ve hayvan pisliklerinin bulunduğu bir çöplükteler. Bunun üzerine tevbe edip yeniden **Abdülvâhid b. Zeyd**'in sohbetine katılmaya başlamışlar.

Kulun bilmesi gerekir ki, dünyâda gözlerin gördüğü nûr ve benzeri şeylerin hepsi mahlûktur. Allah ile arasında bir benzerlik yoktur. Bu nûr, Allah'ın sıfatlarından olmadığı gibi, bu tür şeylerin hepsi yaratıktır.

Îmân, müşâhede, yakîn ve tasdîk ile kalblerin görmesi haktır. Nitekim Allah Rasûlü buyurur: "*Allah'a sen O'nu görüyormuşsun gibi kulluk et. Sen O'nu görmesen de O seni görüyor*."[887]

Tâbiînden: "*Örtü kalksa yakînim artmazdı*" diyen kişi yakîn gerçeğine, vakt safâsına işâret etmiştir. Bunu vecd galebesiyle söylemiştir. Dünyevî ve uhrevî mânâların hepsinde duymak, görmekle bir değildir.

Allah Teâlâ'nın: "***Kalb gördüğünü yalanlamadı***"[888] âyetinin tefsîrinde denilmiştir ki: Göz, kalp ile gördüğünü yalanlamadı. Kalb de gözüyle gördüğünü yalanlamadı. Bunlar başkalarına değil, Hz. Peygamber'e âid husûsiyetlerdir.

8- Safâ ve Tahâret Konusundaki Yanlışlar

Bir grup "safâ ve tahâret"in kemâl üzere ve devâmlı olması gerektiğini iddiâ etmişler, kemal ehlinden safâ ve tahâretin zâil

olmayacağını öne sürmüşlerdir. “Kulun bulanıklık ve illetlerden uzaklaşmak ve kopmak mânâsında bir safvete ereceğini” zannetmişlerdir. Böyle bir düşünce yanlıştır. Çünkü kul, devamlı sûrette bütün illetlerden safvete eremez. Bir süre temiz kalabilse bile, illetlerden hâlî olamaz. Kulun safvet ve tahâreti, durumuna göre değişir. Allah’ı bir süre safvet sıfatıyla zikreder, bir süre de eşyâ ile ilgili düşüncelerle zikir hâline devâm eder.

Tahâret, kulun kalbinin kötülük, hased, şirk ve töhmetten temizlenmesi sûretiyle olur. Tahâret telvîn ve tağyîrsiz devamlı sûrette bütün beşerî sıfatlardan temizlenmektir. İllet ihtimâli bile olmayan safâ ise yaratılmışların sıfatı değil, Allah’ın sıfatıdır. Çünkü Allah’a illet ulaşamaz. O’nun üzerine ağyâr vâkı’ olamaz. Halkın illet ve ağyârdan nasıl temizleneceği/tahliye görülsün diye ibtilâ ve imtihânı murâd olunmuştur.

Kulun işi tahliye ve mânevî temizlik olduğuna göre her vakit Allah’a tevbe ve istiğfâr ile yönelmesi gerekir. Çünkü Allah Teâlâ buyurur: ***“Ey müminler, hep birden Allah’a tevbe ediniz ki, kurtuluşa eresiniz***.”[889] Nitekim Cenâb-ı Peygamber (s.a.) de şöyle der: “*Bâzen kalbime ağırlık basar, ben günde yüz kere Allah’a istiğfâr ederim*.”[890]

9- Nûrlar ile İlgili Yanlışlar

Bir grup da nûrlar konusunda yanılmış ve nûr gördüklerini sanmışlardır. Bâzıları da kalblerinde nûr olduğunu ve bunun Allah’ın kendisini vasfettiği nûr sanmışlardır. Bu tâife bu nûru, güneş ve ayın ışıklarının özelliğiyle anlatmıştır. Sanmışlardır ki bu, mârifet, tevhîd ve azamet nûrlarıdır ve yaratık değildir. Böyle düşünenler büyük bir yanlış içindedir. Çünkü nûrların hepsi yaratıktır. Arş, kürsî, güneş, ay ve yıldızların nûrları hep mahlûktur. Allah sınırlı özellikleri bulunan bir nûr değildir. Allah’ın kendisini vasfettiği nûr, kavranabilecek, sınırlı ve yaratıklarının bilgisinin kuşatılabileceği bir şey değildir.

İlim ve idrâkin kuşattığı her türlü nûr, mahlûktur. Allah’ın nûrlarının hepsi halkın hidâyetidir. Yaratıkların nûrları ibret ve delîldir. Onlarla tevhîdi tanımaya istidlâl olunur. Yine onlar sâyesinde denizlerin ve karaların karanlığında doğruyol/hidâyet bulunur.

Kalp nûrlarının mânâsı, Allah'tan beyân ve furkanı öğrenmektir. İşte Allah'ın âyet-i kerîmesi: "***Ey îmân edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size furkan verir***."[891] Tefsîrde denilmiştir ki: "Furkan, kalbe konan nûrdur ki, o sâyede hakk ile bâtılın arası ayırd edilir." İşte bunlar, benim vaktinde anlattığım gibi nûrların tanınmasına dâir bilgilerdir.

10- Ayn-ı Cem' Konusundaki Yanlışlar

Bir grup da ayn-ı cem' konusunda yanılarak Allah'ın yaratıklara izâfe etmekte olduğu şeyleri, halka izâfe etmemişler ve hareket sırasında nefislerini hareket ile tavsîf etmemişlerdir. Bu düşünceyi Allah ile birlikte mâsivâdan bir şeyin bulunamayacağı mânâsında bir sakınma zannetmişlerdir. Bu durum onların dinden çıkmaları, şerîat sınırını terk etmeleri sonucunu doğurmuştur. Çünkü onlar derler ki: "Halk hareketlerinde mecbûrdur (irâde ve ihtiyar sâhibi değildir)." Hattâ bu sözleriyle onlar, hudûdu tecâvüz ve ittibâa muhâlefet sırasında kendilerine gerekli olan sorumluluğu bile iskat etmiş olmaktadırlar.

Bunlardan kimilerini bu düşünce, haddi aşmaya ve tenbelliğe yöneltmiş, mecbûr olarak işledikleri fiilleri sebebiyle nefisleri kendilerini mâzûr göstermiştir.

Bunlar, dînin usûl ve fürûuna âid bilgilerinin azlığı sebebiyle yanılmışlardır. Asl ile fer'i birbirinden ayıramamışlar, cem' ve tefrikayı kavrayamamışlardır. Fer'e âid şeyi asl'a izâfe etmeye kalkışmışlardır. Tefrika haline âid şeyi de cem'e muzâf görmüşlerdir. Eşyâyı ve olayları yerli yerine koyamayınca da helâke uğramışlardır.

Bana ulaşan bir habere göre **Sehl b. Abdullah**'a bu durum soruldu: "Benim hareketim kapıya benzer. Birileri hareket ettirmedikçe ben hareket edemem, diyen bir adam hakkında ne dersin?" **Sehl** şu karşılığı verdi: "Böyle bir sözü söyleyen ya sıddîktır, ya da zındıktır."

Sehl'in söylediğinin mânâsı şudur: Sıddîk, eşyânın Allah ile kâim olduğunu bilir, her şeyi Allah'tan görür ve Allah'a ircâ eder. Bununla birlikte kulun usûl ve fürûa, hak ve vazîfelere, hak ile bâtılı tanımaya, emr, nehy ve hüsn-i tâata tâbî olmaya, edebin şartlarını yerine

getirmeye ve istikâmet üzere sülûk yoluna girmeye ihtiyâcı olduğunu bilir.

Zındığı, söylediği böyle bir sözle günaha düşmekten alıkoyacak hiçbir şey yoktur. Zındığın cehâleti onu, kendi fiil ve hareketlerini Allah'a izâfe ile sınırı aşmaya sevketmiştir. Hattâ o, şeytânın saptırması ve bâtıl yorumu ile günahlara düşmede nefsinin sorumluluğunu da ortadan kaldırıvermiştir. Allah sizi ve bizi böyle bir âkıbetten korusun.

11- Üns, Bast ve Korkuyu Terk Konusundaki Yanlışlar

Kurb ve üns konusunda söz ve işâretleri bulunan bir grup, Allah ile aralarında yakınlık bulunduğunu zanneder. Bu zanları sebebiyle önceleri riâyet etmekte oldukları âdâb ve hudûd ile uğraşmak kendilerini utandırmaya başlar. Ardından o meşgûl olmaktan utandıkları şeylere dil uzatmaya başlarlar. Daha önce kaçındıkları şeylere alışıverir ve bunun kurb ve yakınlıklarının gereği olduğunu sanırlar. Böyleleri yanılmış ve helâke düşmüşlerdir. Çünkü âdâb, ahvâl ve makamât, Allah'ın kullarına armağan ettiği hıl'at ve ihsânlardır. Eğer kullar yönelişlerinde samîmi olurlarsa bunların artmasına hak kazanabilirler. Allah ne zaman tevfîk ve inâyetinden mahrûm bırakırsa o zaman kullar, haddi aşmaya ve kendilerine emrolunana karşı gelmeye başlarlar. Gerisin geri eski hâllerine dönünce, üzerlerine tâatları sebebiyle giydirilmiş hil'atlar sökülüp çıkarılır. Hak kapısından kovulur ve "matrûd" damgası yerler. Ama onlar kendilerini hâlâ "makbûl" sayarlar. Üzerlerinde "kurb ve yakınlık" bulunduğunu vehmettikleri sürece Allah'ın kendilerine olan gazab ve uzaklığını artırmış olurlar.

Bu mânâda **Zünnûn**'dan da şöyle bir söz nakledilmektedir: "Ârifin mârifet nûru, veraının nûrunu söndürmemelidir. Ârif, zâhirî bir hükümle çelişen bâtın ilmine inanmamalıdır. Allah'tan kendisine gelen ikrâmların çokluğu onu haram perdelerini yırtmaya sevketmemelidir."

Hikmet ehlinden biri de şöyle söyler: "Allah'ım, Seninle meşgûliyetim Senden uzaklığa sebep olmasın. Benim Senden başka talebim kalmadıktan sonra beni yine ancak Senin talebinle meşgûl

et!” Bu söz **Zünnûn**’un sözüyle aynı mânâyadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

12- Sıfatlardan Fânî Olma ile İlgili Yanlışlar

Bağdâd ehlinden bir grup, fenâ sırasında kendi vasıflarından fânî olup Hakk’ın vasıflarına dâhil oldukları düşüncesiyle yanılgıya düşmüşlerdir. Bunlar cehâletleri sebebiyle hulûl inancına, ya da Hristiyanların Hz. **Îsâ** hakkındaki sözlerine yakın bir mânâyı kendilerine izâfe etmişlerdir. Bu tür sözleri önceki sûfîlerden duyduklarını ya da onların sözlerinde sıfatlardan fânî olma ve Hakk’ın sıfatlarına dâhil olma anlamının da bulunduğunu sanmışlardır.

Bu konunun doğru anlamı şudur: Kulun irâdesi, Allah katından bir armağandır. Kulun, kulluk vasıflarından çıkması, Hakk’ın vasıflarına dâhil olması, kendi irâdesinden çıkıp Hakk’ın irâdesine dâhil olması demektir. Bu ise kulun, irâdenin Allah katından bir armağan olduğunu bilmesi ve kendisinin O’nun dilemesi ile dilediğini bilmesidir. Kulun bunun Allah’ın fazlı ile gelen bir armağan olduğunu bilmesi, bütünüyle Allah’a yönelinceye kadar kendi nefsini görmekten alıkor. Bu durum tevhîd ehlinin menzillerinden biridir.

Bu konuda yanılanlar, gözlerinden kaçan çok ince bir husûs sebebiyle yanılmışlar, hattâ Hakk’ın evsâfını, Hakk’ın kendisi sanmışlardır. Bunların hepsi küfürdür. Çünkü Allah Teâlâ, kalblere girmez. Kalbe giren O’na îmân, tevhîd, zikir, tahkîk ve tasdîktir. Bu konuda avâm ve havâss arasında bir fark yoktur. Şu kadar var ki, havâssın avâmdan ayrıldığı bir mânâ vardır. O da havâssın hevâ ve heves çağrılarını diğerlerinden ayırabilecek bir anlayışa sâhip olmaları, dünyâ ve dünyâlıklara âid hazlardan fânî bulunmaları, îmânları sâyesinde sırlarını kurtarmalarıdır.

Geri kalan avâm tabakası ise hevâlarına boyun eğmeleri, nefislerine tâbî olmaları sebebiyle bu tür hakîkatlerden uzaktırlar. Avâm ile havâssın bu mânâdaki farkı budur. Başarı Allah’tandır.

13- Duyuların Kaybolması Konusundaki Yanlışlar

Irak ehlinden bir grup vecd sırasında his ve duyularını kaybettiklerini zannetmişler; hattâ hiçbir şey hissetmeyerek duyu

özelliklerinin büsbütün kaybolduğunu öne sürmüşlerdir. Onlar bu konuda yanılmışlardır. Çünkü his kaybolması olayı, yine ancak hislerle anlaşılabilecek bir durumdur. Zîrâ duyu bir beşeriyet sıfatıdır. Kula sırlar üzerine vârid olan bir tecellî galip gelir ve etkisiyle onu yok ederse kişi itmi'nâna erer ve mahviyeti yakalar. Bu durum yıldızların ışığına benzer. Nitekim güneş ışığı bastırınca yıldızların ışığı kaybolur. Oysa yıldızların ışıkları yerinde durmaktadır. Duyular da böyledir; zâil olmaz, canlı insan hissini kaybetmez. Belki bâzen kul, zikir ve vecd sırasındaki hissiyle duyularından gaybet hâline geçebilir.

Okuduğum bir yerde **Câfer Huldî**'nin **Cüneyd**'den hikâye ettiği şöyle bir husûs görmüştüm. **Cüneyd** diyor ki: **Seriyy Sakatî**'ye "zikir sırasındaki vecdin kulu güçlendiren şeylerden olup olmadığını" sordum. Dedi ki: "Evet, bu sırada kişiye kılıçla vurulacak olsa hissetmez." **Cüneyd** bu sözüyle, Allah bilir ama, şunu kasdetmiştir: Kul bu durumda hissetmez; yâni acı duymaz. Acı duymak his ile olduğu gibi, acı duymamak da his iledir. Kulda canlılık sebebi olan ruh bulunduğu sürece, ondan his zâil olmaz. His, hayât ve rûha bağlıdır. Başarı Allah'tandır.

14- Rûh Konusundaki Yanlışlar

Bir grup da "rûhlar" konusunda yanılmıştır. Onlar da farklı derecededir. Hemen hepsi şaşırmış ve yanılmışlardır. Çünkü onlar, Allah'ın keyfiyeti konusunda düşünmeyi yasakladığı ve Allah'tan başka hiçbir kimsenin özelliğini kapsayacak bir ilme sâhip olamayacağını haber verdiği bir konuda fikir üretmeye kalkışmışlardır.

Onlardan kimileri:

"- Rûh, Allah'ın nûrundan bir nûrdur" deyip rûhu zât-ı ilâhiyye nûru sandılar ve helâk oldular."

Diğer bâzıları da:

"- Rûh, hayât-ı ilâhiyeden bir hayâttır."

"- Rûhlar mahlûk ve Rûhu'l-kuds zât-i ilâhiyyedendir."

"- Avâmın rûhları mahlûk, havâssın ruhları mahlûk değildir."

"- Rûhlar kadîmdir, ölmez, azâba mârûz kalmaz ve eskimezler."

"- Rûhlar cesedden cesede geçerek tenâsüh eder."

"- Kâfirin bir, müminin üç, velî ve sıddîkların beş rûhu vardır."

“- Rûh nûrdan yaratılmıştır.”

“- Rûh rûhânîdir, melekûttan yaratılmıştır. Sâfiyete erince tekrar melekûta döner.”

“- Rûh ikidir: Lâhûtî ve nâsûtî” dediler.

Bütün bunların hepsi görüşlerinde yanılmış ve tam bir dalâlete düşmüşlerdir. Kendilerini yanlışa götüren şeyin farkına varamamışlardır. Bu, Allah’ın kullarını üzerinde düşünmekten menettiği bir konuda kendi yorumlarıyla derin düşüncelere dalmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: “***Sana rûhtan sorarlar. De ki: Rûh, Rabbimin emrindendir***.”[892]

Bana göre bu konuda doğru düşünce şudur: Rûhların hepsi mahlûk/yaratılmıştır. Emr-i ilâhîden bir emirdir. Allah ile rûh arasında, rûhun O’nun mülkünden, O’nun emrinde ve kabzasında oluşundan başka bir sebep ve nisbet ilişkisi yoktur. Rûhlar tenâsüh etmez. Bir cesedden çıkıp öbürüne girmez. Bedenin ölüm acısını tattığı gibi rûh da tadar. Bedenin nîmetlenmesiyle nîmete nâil olur. Bedenin azâba uğramasıyla azâb görür. Çıktığı bedende haşrolunur. Allah Teâlâ, **Âdem** (a.s.)’in rûhunu melekûttan yaratmış ve ona topraktan cesed giydirmiştir.

Anlattığım bu fırkalardan herbirinin yanlışlıklarında kendilerince delîlleri vardır. Doğruyu söyleyenlerin de onların yanlışlarını ortaya koyan beyânları vardır. Sözü uzatmaktan çekinerek bunları geçtim. Anlattıklarım yeterlidir. Tasavvuf konusuna ilgi duyan ve irşâda ermek isteyen akıllı kişilere bu kadarı kâfidir, inşâallah.

Allah’a hamd olsun, O’nun yardımı ve başarıya erdirmesi sâyesinde kitap tamamlandı. O bize kâfîdir. O, ne güzel vekîldir.

Deylemî, *el-Firdevs*, II, 404.

el-En’âm, 6/160.

ez-Zümer, 39/10.

Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 131.

Deylemî, *el-Firdevs*, III, 402.

Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, I, 58.

el-Furkân, 25/63.

el-Hicr, 15/49.

el-Enbiyâ, 21/26.

Sâd, 38/45.

Sâd, 38/41.

Sâd, 38/30.
el-Hicr, 15/99.
Buhârî, Teheccüd, 6; Tirmizî, Salât, 187.
Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 192.
en-Nûr, 24/40.
el-Kehf, 18/65.
el-A'râf, 7/145.
el-Kehf, 18/73.
Meryem, 19/25.
Tirmizî, Mevâkıt, 32; İbn Mâce, Mukaddime, 11.
Abese, 80/27-32.
Buhârî, Îmân, 39; Müslim, Müsâkât, 107.
eş-Şûrâ, 42/11.
Isfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, X, 273; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 57; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, III, 163.
Buhârî, Îmân, 37; Müslim, Îmân, 5.
en-Necm, 53/11.
en-Nûr, 24/31.
Müslim, Zikir, 41; Ebû Dâvud, Vitr, 26.
el-Enfâl, 8/29.
el-İsrâ, 17/85.

KİTÂBİYAT

Abdulillah Deniz, *Ebû Nasr Serrâc ve Kitâbü'l-Lüma*', Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1993, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Abdülkâdir Geylânî, *el-Gunye*, Bağdâd 1988.

Abdurrahman Bedevî, *Târîhu't-tasavvufi'l-İslâmî,* Kuveyt 1978.

Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-üns*, trc: Lâmiî Çelebi, İstanbul 1289.

Abdülhamid Medkûr, "Ebû Nasr es-Serrâc es-Sûfî", *Mevsûatü'l-hadârati'l-İslâmiyye*, Amman 1993.

Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle*, nşr. Abdülhalim Mahmûd, Mahmûd b. Şerîf, Kâhire 1972, trc: Süleymân Uludağ, *Kuşeyrî Risalesi,* İstanbul 1978.

Abdülkerîm Zühûr Adî, "Ebû Nasr Serrâc ve *Kitâbu'l-Lüma*'", *Mecelletü'l-lügati'l-arabiyye bi-Dımaşk*, Dımaşk 1982, c. 57, cüz: 1-2.

Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'z-zühd*, Beyrût 1981, II c.

, *el-Müsned*, Beyrut ts., VI c.

Ahmed Subhi Fırat, "Tasavvuf Edebiyatında Kaynak Bir eser *el-Lüma' fi't-Tasavvuf*", *İslamî Edebiyat Dergisi*, İstanbul 1993, Nisan-Mayıs-Haziran.

Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, Beyrût 2006, II c.

Ali Şir Nevâî, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemayimi'l-fütüvve*, nşr. Kemal Eraslan, İstanbul 1979.

Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-merfûa*, Beyrût 1986.

Alûsî, *Rûhu'l-maânî*, Beyrût ts.

A. J. Arberry, "Khargshi's manual of Sufism", *Bulletin of the School of Oriantal Studies*, IX.

, *An Account of The Mystics of İslam*, London 1950.

, "Did Sulami Plagiarize Sarraj", *Journal of The Royal Asiatic Society,* London 1937, sy. 3.

, *Pages from the Kitab al-luma' of Abu Nasr al-Sarraj*, London 1947.

Bağdâdlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn,* İstanbul 1951, II c.

, *İzâhu'l-meknûn*, İstanbul 1971, II c.

Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebîr*, Kuveyt 1983; Beyrût 1987.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul ts. VIII c.
Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul 1389, X c.
Cihâd Tunç, "Sâlimiyye Mektebi", *A.Ü.İ.F.D*., XXXVI, 427.
Dârimî, *Sünen,* Dımaşk 1349.
Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, Beyrût 1986, VI c.
Ebû Bekir Kelâbâzî, *et-Taarruf,* (trc. Süleymân Uludağ), İstanbul 1979.
Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Beyrut 1969, V c.
Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma',* nşr. Abdülhalim Mahmud, Kâhire 1960/*İslâm Tasavvufu*, trc., H. Kâmil Yılmaz, İstanbul 2012.
Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1967, X c.
Ebû Sa'd el-Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr*, thk. İrfan Gündüz (basılmamış doçentlik çalışması), İstanbul 1990.
Ebû Tâlib Mekkî, *Kûtü'l-kulûb,* Beyrut, ts., II c.
Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, nşr. Muhammed İsti'lâmî, Tahran 1346, trc. Süleymân Uludağ, İstanbul 1985.
Gazzâlî Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn,* Kâhire ts. IV c.
Hacı Bayram Başer, *Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî'nin Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan. Ekrem Demirli, İstanbul 2009.
, "Serrâc'ın Tasavvufa Yaklaşımı: Bir İslâm İlmi Olarak Tasavvuf ya da Fıkh-ı Bâtın", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya 2010, c. XII, sy. 22 (2010/2).
Hâkim, *el-Müstedrek,* Haydarabad 133-1342.
Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, Beyrût 1985; Halep ts. XXII c.
Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, trc. Süleymân Uludağ, İstanbul 1982.
İbn Abdi'l-Berr, *el-İstîâb* (*el-İsâbe* kenarında), Beyrût 1327, II.
İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Beyrût 1328.
İbn Hacer el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid,* Beyrut 1967, IX c.
İbn Mâkûlâ, el-Emîr Hâfız, *el-İkmâl,* Haydarabad 1965.
İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs,* Beyrut ts., V c.
İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb,* Beyrut ts., V c.
İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, Beyrût 1988.
İbn Mâce, *Sünen,* Beyrut 1975, II c.
İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, Beyrut ts.
Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, İstanbul 1971, II c.
L. Massignon, "Sâlimiyye", *LA*., X.

Muhammed b. Münevver, *Esrâru't-tevhîd*, Arapça'ya tercüme eden: İs'âd Abdülhâdî Kındîl, Beyrût 1966.

Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* (nşr. M. Fuâd, Abdülbâkî), Beyrut ts. V c.

Nesâî, *es-Sünen,* Kâhire 1312, VIII c.

Nicholson, R. A., The Kitab al-Luma fi't-Tasawwuf of Abu Nasr "Introduction*", Leiden 1914.*

Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* Dımaşk 1957-1961, XV.

P. Lory, "al-Sarradj", *The Encyclopaedia of Islam*, Leiden 1995, IX.

Rıza Kurtuluş, "Şüşter", *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXIX.

Richard Gramlich*,* "Schlaglichter über das Sufitum the K. al-luma", Stuttgart 1990.

Safedî, Salâhaddin Halîl, *el-Vâfî bi'l-vefâyat*, Weisbaden 1983.

Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, Kâhire 1982.

, *ed-Dürrü'l-mensûr*, Mısır 1314.

Sühreverdî, Şihâbüddîn Ömer, *Avârifü'l-maârif* (trc. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz) İstanbul 1989.

Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Tabakâtu's-sûfiyye*, Mısır 1986.

Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* Bağdâd 1978, XXV c.

Tirmizî, Muhammed b. Îsâ, *el-Câmiu's-sahîh,* Beyrut 1987, V c.

Uludağ, Süleymân, el-Lüma', DİA, İstanbul 2003, XXVI, 258-260.

Wensinck A. J., el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-Nebevî, *Leiden 1936, VIII c.*

Yâfîî, *Mir'atü'l-cinân*, Beyrût 1970.

Zağlûl, *Mevsûatü etrâfi'l-hadîsi'n-nebevî*, Beyrût 1989, IX c.

Zehebî, Ebû Abullah Muhammed, *el-İber fî haberi men gaber*, Beyrut 1985, IV c.

, *Târîhu'l-İslâm*, Beyrut 1989.

, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* XXIII c.